

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**BİR ZABT KUSURU OLARAK VEHİM VE DİĞER ZABT KUSURLARIYLA
İLİŞKİSİ**

DOKTORA TEZİ

ZEYNEP EKİCİ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. FATMA KIZIL

**YALOVA
TEMMUZ 2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

BİR ZABT KUSURU OLARAK VEHİM VE DİĞER ZABT KUSURLARIYLA İLİŞKİSİ

DOKTORA TEZİ

ZEYNEP EKİCİ
187273002

DANIŞMAN: DOÇ. DR. FATMA KIZIL

YALOVA
TEMMUZ 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “Bir Zabt Kusuru Olarak Vehim ve Diğer Zabt Kusurlarıyla İlişkisi” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Zeynep Ekici

ÖNSÖZ

Hadis âlimleri, ilk dönemlerden itibaren rivayetin sıhhatinin kendilerine bağlı olması cihetiyle râvilerde dürüstlük, nakillerinde titizlik ve zabt şartlarını aramışlardır. Münekkîtlarin değerlendirmelerindeki bu hıfz ve itkân vurgusunun, zamanla belli terimleri ifade edecek şekilde sistemleştiği görülmektedir. İlk defa İbn Hacer, râvinin dürüstlük ve hadisi muhafaza vasıflarını zedeleyen eleştiri noktalarını, beşi adâlet ve beşi zabt ile alâkalı olmak üzere tasnif etmiştir. Ancak İbn Hacer'in tertip ettiği şekliyle bu beş zabt kusurunun, onun ortaya koyduğu gibi birbirlerinden kesin çizgilerle ayrıldığını söylemek oldukça zordur ki tezin yola çıkış noktasını teşkil eden soru/sorun da budur. Bu maksatla zabt ile alâkalı ta'n sebeplerinden, anlamı diğerlerine göre daha kapalı olan "vehim" terimi; bu kusurla nitelenen râvilerden hareketle incelenmiştir. Böylece söz konusu cerhin diğer zabt problemleriyle ilişkisi ve müteahhir dönemde belirlenen teorik kurallarla asıl ricâl değerlendirme faaliyetlerinin gerçekleştiği mütekaddim dönem pratiğinin ne derece örtüştüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Her şeyden önce izni ve inâyetiyle çalışmamı tamamlamayı nasip ettiği için yüce rabbime sonsuz hamd olsun. Ancak O'nun vesile kıldığı kişilere de burada teşekkür etmek benim için bir mutluluk vesilesidir. İlk olarak yüksek lisans eğitimimden itibaren bana danışmanlık yapma lütfunu gösterip hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen, kıymetli görüş ve önerileriyle yönlendirmelerde bulunan, sadece akademi alanında değil her konuda kendisiyle istişare edebildiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Fatma Kızıl'a en çok da bana inandığı ve beni desteklediği için teşekkür ederim. Derslerinde ilmî birikim ve tecrübelerinden istifade ettiğim; ayrıca jüri üyesi olarak tavsiyeleriyle teze katkıda bulunan muhterem hocam Prof. Dr. Ebubekir Sifil'e; yüksek lisans ve doktora ders dönemlerinde ilmî yönden yetişmemde mühim rolü olan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Muhammet Beyler'e müteşekkirim. Yine tezin son haline ulaşmasında ve zenginleşmesinde önemli katkıları olan jüri üyeleri Prof. Dr. Muhittin Düzenli, Doç. Dr. Seyit Ali Güşen ve Dr. Öğr. Üyesi Asude Coşkunsever hocalarıma minnettarım. Ne zaman bir soru için kapısını çalsam vakit ayırıp sorularımı cevapladığı için Dr. Caner Akdemir hocama da müteşekkirim. Ayrıca sunduğu imkanlar için Araştırmacı Destekleme Programı (ADEP) kapsamında bursiyeri olduğum Meridyen Derneği'ne ve bu çalışmayı 100/2000 kapsamında maddî anlamda desteklediği için YÖK'e teşekkür ederim.

Talebesi olmakla iftihar ettiğim ilk hocam ve dedem Hikmet Kuşcuoğlu'na da burada teşekkür etmek istiyorum. Tezimi bitirmemi sabırsızlıkla bekleyen, aramızda kilometreler olsa da desteğini hep kalbimde hissettiğim canım kardeşim M. Hüseyin Ekici'ye ve yorulup bunaldığımda beni kaldıran, çalışmanın yükünü benimle birlikte omuzlayıp tezde katettiğim mesafeyi günbegün takip ederek teşvik eden sevgili kardeşim, canım arkadaşım A. Betül Ekici'ye her zaman yanımda oldukları için minnettarım. Bana güvendiği ve desteklerini esirgemediği için canım babam Metin Ekici'ye bütün kalbimle müteşekkirim. Onun her koşulda arkamda olduğunu bilmemin verdiği iç huzur olmasaydı bu çalışmayı tamamlayamazdım. Tez boyunca benden daha çok yorulan; benimle birlikte heyecanlanan, sevinen, üzülen; çalışmalarımı kendi hayatının önüne koyan sevgili annem Fatma Ekici'ye minnettarlığımı nasıl ifade edeceğimi bilemiyorum. Fedakârlıkları sayesinde yazabildiğim bu tezi teşekkürümün bir göstergesi olarak kabul etmesini diliyorum.

Tevfîk ancak azîz ve alîm Allah'ın takdiriyledir.

Temmuz – 2024 Zeynep Ekici

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	x
1. GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
Araştırmanın Yöntemi	2
Literatür Değerlendirmesi	5
2. BİRİNCİ BÖLÜM (Hadis Usûlünde Vehim)	8
2.1. “Vehim” Terimi.....	8
2.1.1. Sözlük anlamı	8
2.1.2. Terim anlamı.....	11
2.1.2.1. Ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanması	11
2.1.2.2. Hadis usûlünde “vehim”	13
2.2. Vehmi İfade Eden Cerh Lafızları	22
2.2.1. Kesretü’l-vehim	22
2.2.2. Vehim.....	25
2.2.3. Kılletü’l-vehim.....	26
2.2.4. Tevehhüm	26
2.3. Vehmin Sebepleri	27
2.3.1. Dikkatsizlik.....	28
2.3.2. Hâfıza zayıflığı	29
2.3.3. İhtilât.....	30
2.3.4. Başkalarının kitabından rivayette bulunmak	31
2.3.5. Hadis ile meşguliyetin azlığı.....	31
2.3.6. Taassup	32
2.4. Vehim Çeşitleri.....	33
2.4.1. İsnadda bulunan vehimler	34
2.4.1.1. Kalb.....	34
2.4.1.2. Mevkuf veya maktû haberin ref’i	36
2.4.1.3. Mürselin vaslı	37
2.4.1.4. İdrâc	37
2.4.1.5. Benzer isim, künye ve nisbelerin karıştırılması ve kalbi	38

2.4.1.6. İsimlerin tashîf ve tahrifi.....	39
2.4.2. Metinde bulunan vehimler	40
2.4.2.1. Metindeki ifadenin olduğundan farklı nakledilmesi.....	40
2.4.2.2. Metne idrâcda bulunulması.....	40
2.4.2.3. Metnin kalbedilmesi	41
2.4.2.4. Tashîf ve tahrif yapılması	43
2.5. “Vehim” ve “İllet”	43
2.5.1. İllet	44
2.5.2. Vehim ile illetin irtibatı.....	44
3. İKİNCİ BÖLÜM (Ricâl Literatüründe “Vehim”).....	47
3.1. Vehmi İfade Eden Lafızlar	47
3.1.1. Kesretü’l-vehim	47
3.1.2. Vehim.....	50
3.1.3. Killetü’l-vehim.....	51
3.2. Vehim ile Diğer Zabt Kusurlarının İlişkisi.....	53
3.2.1. Galat.....	55
3.2.2. Sûü’l-hıfz	57
3.2.3. Gaflet	59
3.2.4. Sikaya muhalefet.....	60
3.3. Vehim ile Tenkit Edilen Râvilerin Güvenilirlik Durumları	62
3.4. Münekkitlerin Kullanımında Vehim Değerlendirmeleri	64
3.4.1. İbn Hacer’in kullanımında vehim	65
3.4.2. İbn Hibbân’ın kullanımında vehim.....	67
3.4.3. Ukaylî’nin kullanımında vehim	71
3.4.4. Sâcî’nin kullanımında vehim	73
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (“Vehim” ile Tenkit Edilen Râviler).....	76
4.1. Yalnız “Vehim” ile Tenkit Edilen Râviler	76
4.2. “Vehim” ile Birlikte Diğer Zabt Kusurlarıyla Tenkit Edilen Râviler	203
4.2.1. “Vehim” ile Birlikte “Galat” ile Tenkit Edilen Râviler	203
4.2.2. “Vehim” ile Birlikte “Sikaya Muhalefet” ile Tenkit Edilen Râviler.....	300
4.2.3. “Vehim” ile Birlikte “Sûü’l-Hıfz” ile Tenkit Edilen Râviler	310
4.2.4. “Vehim” ile Birlikte “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler.....	333
4.2.5. “Vehim” ile Birlikte “Galat” ve “Sikaya Muhalefet” ile Tenkit Edilen Râviler.....	338
4.2.6. “Vehim” ile Birlikte “Galat” ve “Sûü’l-Hıfz” ile Tenkit Edilen Râviler	350

4.2.7. “Vehim” ile Birlikte “Galat” ve “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler.....	388
4.2.8. “Vehim” ile Birlikte “Sûü’l-Hıfz” ve “Gaflet” Tenkit Edilen Râviler	392
4.2.9. “Vehim” ile Birlikte “Galat”, “Sikaya Muhalefet” ve “Sûü’l-Hıfz” Tenkit Edilen Râviler	392
4.2.10. “Vehim” ile Birlikte “Galat”, “Sikaya Muhalefet” ve “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler	400
4.2.11. “Vehim” ile Birlikte “Galat”, “Sûü’l-Hıfz” ve “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler.....	400
4.2.12. “Vehim” ile Birlikte “Galat”, “Sikaya Muhalefet”, “Sûü’l-Hıfz” ve “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler.....	406
4.3. Tez Konusunun Dışında Kalan “Vehim” Değerlendirmeleri	407
5. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM (“Kesretü’l-vehim” ile Tenkit Edilen Râvilerin <i>Sahîhayn</i> Rivayetleri).....	413
5.1. Hem <i>Sahîh-i Buhârî</i> Hem <i>Sahîh-i Müslim</i> ’de Yer Alan Râviler.....	413
5.1.1. Muhammed b. Abdillâh b. Müslim ez-Zühri.....	413
5.1.2. Sellâm b. Ebî Mutî‘ el-Basrî	417
5.1.3. İbnü’l-Gasîl Abdurrahman b. Süleyman el-Ensârî	418
5.1.4. Abdülvâhid b. Ziyâd el-Abdî	420
5.1.5. Ziyâd b. Abdillâh b. Tufeyl el-Bekkâf.....	429
5.1.6. Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî.....	430
5.1.7. Yahyâ b. Süleym et-Tâifî.....	438
5.1.8. Miskîn b. Bükeyr el-Harrânî	438
5.2. Yalnız <i>Sahîh-i Buhârî</i> ’de Yer Alan Râviler	439
5.2.1. Abdülkerîm b. Ebi’l-Muhârik el-Basrî	439
5.2.2. Fazl b. Alâ el-Kûfî	440
5.2.3. Selâm b. Kuteybe eş-Şe‘îrî	440
5.2.4. Mûsâ b. Mes‘ûd en-Nehdî	441
5.2.5. Amr b. Merzûk el-Bâhilî.....	442
5.2.6. Nuaym b. Hammâd el-Huzâî	443
5.3. Yalnız <i>Sahîh-i Müslim</i> ’de Yer Alan Râviler	445
5.3.1. Şehr b. Havşeb	445
5.3.2. Ali b. Zeyd b. Cüd‘ân et-Teymî.....	445
5.3.3. Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî	445
5.3.4. Eş‘as b. Sevvâr el-Kindî	446
5.3.5. Hâris b. Ubeyd el-İyâdî.....	446
5.3.6. Nu‘mân b. Râşid el-Cezerî.....	446
5.3.7. Fudayl b. Merzûk er-Rakkâşî.....	447

5.3.8. Ebû Üveys Abdullah b. Abdillâh b. Üveys el-Asbahî	447
5.3.9. Abdullah b. Ca‘fer el-Mahremî	448
5.3.10. Cerrâh b. Melîh el-Kûfî	449
5.3.11. Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî	450
5.3.12. Ammâr b. Muhammed es-Sevrî.....	451
5.3.13. Yahyâ b. Yemân el-İclî.....	451
5.3.14. Bakıyye b. Velîd el-Hımsî	452
5.3.15. Yahyâ b. İsâ et-Temîmî	452
5.3.16. Şeybân b. Ferrûh el-Habetî	453
SONUÇLAR VE ÖNERİLER	462
RÂVÎ TARAMASINDA KULLANILAN KAYNAKLAR	466
KAYNAKLAR.....	470
ÖZGEÇMİŞ	480
EK: RÂVÎ DİZİNİ	481

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 3.1. “Kesretü’l-vehim” ile nitelenen râvilerin dağılımı	49
Şekil 2: 3.2. “Vehim” ile nitelenen râvilerin dağılımı.....	51
Şekil 3: 3.3. “Kılletü’l-vehim” ile nitelenen râvilerin dağılımı.....	53
Şekil 4: 3.4. “Vehim” ile nitelenen râvilerin öteki zabt kusurlarıyla da eleştirilme oranı	54
Şekil 5: 3.5. İbn Hacer’in “vehim” ile nitelediği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla da eleştirilme oranı.....	66
Şekil 6: 3.6. İbn Hacer’in “vehim” ile nitelediği râvilerin güvenilirlik durumu.....	67
Şekil 7: 3.7. İbn Hibbân’ın “vehim” ile nitelediği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla da eleştirilme oranı.....	68
Şekil 8: 3.8. İbn Hibbân’ın “vehim” ile nitelediği râvilerin eserlere göre dağılımı (vehmin şiddeti bağlamında).....	69
Şekil 9: 3.9. İbn Hibbân’ın “vehim” ile nitelediği râvilerin eserlere göre dağılımı (râvilerin güvenilirlik durumu bağlamında).....	70
Şekil 10: 3.10. Ukaylî’nin “vehim” ile nitelediği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla eleştirilme oranı.....	72
Şekil 11: 3.11. Ukaylî’nin “vehim” ile nitelediği râvilerin güvenilirlik durumu.....	73
Şekil 12: 3.12. Sâcî’nin “vehim” ile nitelediği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla eleştirilme oranı.....	74
Şekil 13: 3.13. Sâcî’nin “vehim” ile nitelediği râvilerin güvenilirlik durumu.....	75

KISALTMALAR LİSTESİ

a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: bin, ibn
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
bnt.	: binti
çev.	: Çeviren
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
krş.	: Karşılaştırınız
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
r.anhâ	: Radıyallahu anhâ
r.anhümâ	: Radıyallahu anhümâ
r.anhüm	: Radıyallahu anhüm
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve devamı
v.dğr.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok
Yay.	: Yayınları

BİR ZABT KUSURU OLARAK VEHİM VE DİĞER ZABT KUSURLARIYLA İLİŞKİSİ

ÖZET

Râvinin, tahammül ettiği hadisi nakledinceye kadar muhafaza etmesini ifade eden zabt vasfı; unutmama, hata etme, dikkatsizlik gibi birtakım etkenlerle zayıflayabilmektedir. Hadis âlimleri, râvinin güvenilirliğini zedeleyen bu gibi durumlara ilk dönemlerden itibaren çeşitli ifadelerle dikkat çekmişlerdir. Ancak İbn Hacer'in, râvinin tenkit noktalarına dair yaptığı tasnifiyle birlikte söz konusu ifadelerin; sınırları belirlenmiş birtakım kalıplar içerisine girerek terimleştiği görülmektedir. İbn Hacer sonrasında, onun tayin ettiği çerçeve ile anlaşılan bu ta'n sebeplerinden biri de râvinin nakillerinde yanılmasını ifade eden vehim kavramıdır. Bu çalışmanın temel amacı; mezkûr terimin, kendisi için çizilen sınırlar içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini tespit etmektir. Bu doğrultuda, İbn Hacer'in ortaya koyduğu şekliyle, zabt kusurlarının birbirleriyle ilişkisi ve anlam geçirgenliği "vehim" odağında ele alınmıştır. Bunun için münekkittlerin vehim ile nitelediği râviler incelenerek haklarında vârid olan cerh ve ta'dîl ifadelerinden hareketle araştırmaya konu edilen lafzın mahiyeti irdelenmiş ve neticede ricâl âlimlerinin râviler ile ilgili kanaatlerini zikrederken belli bir terim mânasına işaret etmeksizin "hata etme", "vehme düşme", "yanılma" gibi eleştiri noktalarını dile getirdikleri anlaşılmıştır. Ayrıca hadis âlimlerinin, bazı durumlarda "gaflet", "sûû'l-hıfz" gibi bozuklukları vehmin nedeni; "muhâlefetü's-sikât" gibi problemleri de vehmin sonucu olarak ifade ettikleri; dolayısıyla bu cerh sebeplerinin, İbn Hacer'in kaydettiği netlikte birbirlerinden ayrılamayacakları görülmüştür.

Vehmin, râvinin naklinde yol açtığı sorunlar ve güvenilirlik durumuna etkisinin belirlenmesi de tezin hedeflerindendir. Bu maksatla ilâ eserleri taranmış ve vehmin sebep olduğu illetler incelenmiştir. Buna göre diğer zabt noksanlıklarında olduğu gibi vehmin de "ref", "kalb", "vasl" benzeri illet türlerine kapı araladığı anlaşılmıştır. Son olarak yapılan râvi incelemeleri neticesinde zayıflık derecesinin vehmin şiddeti ile doğru orantılı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda şiddetli vehim ile tenkit edilen râvilerin rivayetlerinin, sahih hadislerin derlendiği eserler içinde yer alıp almadığını görmek üzere bu kimselerin *Sahihayn*'da yer alan nakilleri incelenmiştir. Nihayetinde ahkâma yönelik rivayetlerde başka bir râvi ile desteklenmeksizin aşırı yanılmakla cerh edilen zayıf bir râvinin hadisinin kaydedilmediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Vehim, Zabıt, Ta'n, Cerh-Ta'dîl

WAHM AS A DEFICIENCY IN THE RETENTION OF THE TRANSMITTERS AND ITS RELATION TO OTHER DEFECTS

ABSTRACT

The quality of *zabt*, which refers to the ability of the narrator to preserve the hadith he has received until he transmits it, can be weakened by factors such as forgetfulness, making mistakes, and carelessness. Hadith scholars have drawn attention to such issues, which undermine the reliability of the narrator, using various expressions since the early periods. However, with Ibn Hajar's classification concerning the points of criticism of the narrator, these expressions have been encapsulated into specific terms with defined boundaries. After Ibn Hajar, one of the reasons for this criticism, understood within the framework he determined, is the concept of *wahm*, which refers to the errors of the narrator in his narrations. The main purpose of this study is to determine whether this term can be evaluated within the limits drawn for it. In this context, the relationship and semantic permeability of the defects of *zabt*, as put forward by Ibn Hajar, are discussed with a focus on “*wahm*.” For this purpose, the nature of the term subject to the research was analyzed based on the expressions of *jarh* and *ta’dīl* used about transmitters. As a result, it was understood that the scholars of *rijāl* expressed points of criticism such as “making a mistake,” “falling into delusion,” and “being mistaken” while expressing their opinions about the narrators without indicating a specific terminological meaning.

One of the objectives of this thesis is to determine the problems that *wahm* causes in the transmission of a narrator and its effect on his reliability. For this purpose, the works on *‘ilal* were scanned and the defects caused by *wahm* were examined. Accordingly, it was understood that, like other deficiencies in *zabt*, *wahm* opens the door to other types of defects such as “addition,” “reversal,” and “joining.” Finally, as a result of the *rāwī* examinations, it was determined that the degree of weakness is directly proportional to the severity of *wahm*. In this context, the narrations of the narrators who were severely criticized for *wahm* were examined in *Sahīhayn* to see whether their narrations were included in the works compiling authentic hadiths. Consequently, it was determined that the hadiths of a weak narrator, who was severely criticized for extreme delusion without being supported by another narrator, were not recorded in the narrations related to legal matters.

Keywords: Hadīth, Wahm, Zabt, Ta‘n, Jarh and Ta’dīl

1. GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Râvinin tahammül ettiği hadisi nakledinceye kadar muhafaza etmesi, rivayetin sıhhatini temin eden temel şartlardan biri olup hadis âlimlerinin üzerinde durdukları meselelerin başında gelmektedir. İstılahların henüz yerleşmediği dönemlerde râvinin naklinin kabulü için gereken şartlar, terimler yerine uzun açıklamalarla ifade edilmiş; ilerleyen zamanlarda sistemli bir hale bürünmüştür. Örneğin Şu‘be b. Haccâc, (ö. 160/776) kendisine yöneltilen “Kimin hadisi alınmaz?” sorusunu “Ma‘rûf kimselerden meşhur muhaddislerin bilmediği rivayetlerde bulunan, hadis uydurmakla itham edilen, yanlış çok olan, gafleti fazla olan, ittifakla hatalı olduğu kabul edilen bir hadisi nakledip bu hatasında ısrar eden” kişilerin hadisinin alınmayacağını dile getirmiştir.¹ Yine Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) de galattan kimsenin kaçamayacağına işaret ederek hıfzı ağır basan kişinin “hâfız” olarak kabul edileceğini; galatı ağır basıyorsa terk edileceğini belirtmiştir.² Hiç kimsenin vehimden tamamıyla kurtulamayacağını vurgulayan Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)³ de galatından dönmeyen, yalan söyleyen, bid‘at ehlinde olup bid‘atine çağıran ve hıfzetmediği halde hâfızasından hadis nakleden kimselerin hadisinin yazılamayacağını dile getirmektedir.⁴ Benzer şekilde bir kimsenin ancak kizb ile itham edilmesi veya galatının ağır basması hâlinde terk edileceğini söyleyen Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14),⁵ zabt ehliyeti açısından râvileri üç gruba ayırmış ve hâfız, mutkîn kimselerin rivayetlerinin kabulünde ihtilaf olmadığını, bazen vehme düşmekle beraber hadislerinin çoğu doğru olan râvilerin terk edilmeyeceğini; vehmedip hadislerine vehmin baskın geldiği kimselerin ise terk edileceğini belirtmiştir.⁶ İbn Mehdî’nin tasnifinin benzerini sonraki dönemlerde Müslim b. Haccâc (ö. 261/875),⁷ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),⁸ İbn Hibbân (ö. 354/965),⁹ İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393)¹⁰ gibi âlimlerde de görmek mümkündür.

¹ Hasen b. Abdîrahmân Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’i*, nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru’l-fikr 1971), 410.

² Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, nşr. Ebû Abdillâh es-Sevrakî vd. (Medine: el-Mektebetü’l-ilmiyye, Basım, t.y.), 144.

³ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du‘afâ’i’r-ricâl*, nşr. Mâzin Sirsâvî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1433/2012), 1/267.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 406; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁷ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (Riyad: Beytü’l-Efkârî’d-Devliyye), 1419/1998, “Mukaddime”.

⁸ Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü’l-İl el li-İbn Ebî Hâtim*, nşr. Abdullah el-Humeyyid- Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî (Riyad: Metâbiu’l-Humeydî, 1427/2006), 1/5-7.

Râvinin rivayetine yönelik ta'n sebepleri, bilindiği kadarıyla ilk defa İbn Hacer (ö. 852/1449) tarafından beşi adâlet ve beşi zabt sıfatıyla ilgili olmak üzere kusurun derecesine göre sıralanarak ayrı başlıklar halinde tetkik edilmiştir. Hadis ilminin ana odağında bulunan ricâl tenkidi de bu vakitten itibaren “metâin-i aşere” kavramıyla irtibatlandırılmış ve râvinin hangi kusurunun rivayetini ne derecede etkileyeceği bu ta'n sebeplerinin şiddetine göre anlaşılmıştır. Ancak mezkûr tasnif her ne kadar kavramları kategorize edip zihinde belli bir yere konumlandırması yönüyle kolaylık sağlasa da önceki dönem ricâl âlimlerinin kullanımında aynı net ayrımın görülmemesi nedeniyle teori ile pratik arasındaki bağlantıyı zayıflatmış; neticede meseleyi daha girift hale getirmiştir. Zira esasında beş zabt kusuru olarak zikredilen “fuhşü'l-galat”, “gaflet”, “vehim”, “sûü'l-hıfz” ve “muhâlefetü's-sikât”; İbn Hacer öncesi hadis âlimlerinin değerlendirmelerinde bazen birbirlerinin yerine kullanılmış; kimi zaman da bir tenkit diğerrinin nedeni, bir başkasının sonucu olarak zikredilmiştir. Bu tezin konusu ise söz konusu terimlerin içinde anlaşılması en zor ve muğlak olan “vehim” kavramıdır. Terimin mahiyetini net olarak ortaya koyan bir kaynağın bulunmamasının yanı sıra araştırmaya konu edilen lafzı diğer tenkit noktalarından ayıracak bir açıklamaya ulaşılabilmesi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Netice itibarıyla bilhassa çağdaş hadis usûlü eserlerinin hemen tamamında râvi kusurlarını açıklamak üzere yer verilmesine rağmen nasıl anlaşılması gerektiğine dair doyurucu bir açıklama bulunmayan “vehim” kavramının netleştirilerek alandaki önemli bir boşluğu doldurması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

İbn Hacer'in ortaya koyduğu şekliyle beş zabt kusurundan “vehim” teriminin incelendiği bu tezde, söz konusu tenkit sebebiyle nitelenen râviler merkeze alınarak araştırma yapılmıştır. Bunun için öncelikle matbu ricâl kaynakları¹¹ taranarak¹² “vehim” ile nitelenen râviler tespit edilmiştir. Ardından terimin tarihî süreç içindeki gelişim seyrini takip edebilmek ve âlimlerin kullanımlarında ifade ettiği özel anlamları tespit edebilmek adına herhangi bir eser veya zaman sınırlaması olmaksızın tamamı incelenerek hem teorik okumaların getireceği ön kabullerin tesirinden mümkün olduğunca uzaklaşılmış hem de ricâl sahasında yapılan tetkik ile daha sonra sürdürülecek olan araştırmanın iç kontrolü sağlanmıştır. Daha sonra râvi

⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Muhammed Abdülmuîd Hani (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393-1398/1973-1978), 7/492.

¹⁰ Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, nşr. Nûreddin İtr (Dâru'l-Melâh, 1398/1978), 1/105.

¹¹ Taramaya alınan kaynaklar tezin sonunda “Râvilerin Tespiti İçin Kullanılan Kaynaklar” başlığı altında gösterilmiştir.

¹² Tarama için “el-Mektebetü's-Şâmile 3.64” programı kullanılmış; ancak satır kayması, harf hataları gibi nedenlerle programda doğru taranmayan eserler baştan sona okunmak suretiyle incelenmiştir.

incelemelerinden elde edilen veriler irdelenmiş; müteakiben haklarında “kesretü’l-vehim” tenkidi bulunan kimselerin *Sahihayn*’daki rivayetleri değerlendirilmiştir. Son olarak usûl eserleri ve ilgili literatür taranarak kavramın teorideki yansımasıyla pratikteki kullanımı arasındaki irtibat kurulmuştur. Yapılan bu çalışma, tez içerisinde aşağıda zikredilecek çerçeve içinde sunulmuştur.

Birinci bölümde; “vehim” kavramı ile ilgili usûl okumaları, râvi taramaları ve terimin kullanımına örneklik sunan ilel eserlerinden hareketle elde edilen veriler, tasvirî biçimde ortaya konmuştur. Burada araştırma konusu olan lafzın anlamı ve kavramlaşma süreci irdelenmiş; râvinin yanılmasına neden olan durumlar ile vehim çeşitleri değerlendirilmiştir. Ayrıca İbn Hacer ve sonrası usûl eserlerinde “vehim” sahibi râvinin rivayetini tanımlamak üzere kullanılan “muallal” terimi de ilel eserleri odağa alınarak tetkik edilmiş ve iki kavram arasında kurulan irtibat incelenmiştir.

İkinci bölüm, teze konu edilen râviler hakkında ulaşılan bilgilerin yorumlanmasına ayrılmıştır. Bu minval üzere “vehim” ile tenkit edilen yaklaşık *altı yüz elli* râvi hakkında vârid olan değerlendirmeler, niteliksel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Böylece doğrudan saha araştırmasıyla lafızların dile getirilme sıklığı, münekkitletlerin kullanımında ifade ettiği özel anlamlar, “vehim” ile tenkit edilen râvilerin diğer zabt kusurlarıyla birlikte eleştirilme oranları ortaya konarak terimin netleşmesi hedeflenmiştir. Ayrıca tetkik edilen râviler hakkında ulaşılan değerlendirmelerden temsil gücü yüksek olanlarına bölüm içinde yer verilerek konunun daha rahat anlaşılmasına gayret edilmiştir.

Yukarıda bahsedilen araştırma konusu altı yüz elliye yakın râvinin değerlendirmelerine ise üçüncü bölümde yer verilmiştir. Burada râviler, zabt kusurlarından yalnız “vehim” ile nitelenmesi ve “vehim” ile birlikte diğer zabt kusurlarıyla da eleştirilmesine göre alt başlıklar halinde tetkik edilmiştir. Tez yazma aşamasında en çok vakit alan bu bölüm, tekdüze bir dil gerektirmesi nedeniyle okuyucuyu zorlayacağından imkân nispetinde takibi kolaylaştırmak amacıyla râvilerin zabtına yönelik değerlendirmelere ağırlık verilmiş; müfesser olmayan cerh-ta’dîl ifadeleri tablolarla gösterilmiştir. Yine metni dipnotlara boğmamak adına *Kütüb-i Sitte* râvisi olan kişiler hakkındaki her değerlendirmenin asıl kaynağı gösterilmemiş, İbn Hacer’in *Tehzîbü’t-Tehzîb*’ine atıf yapılmıştır. Bununla birlikte değerlendirmelerin asıl kaynaklarının mutlaka kontrol edildiği belirtilmelidir. Örneğin İbn Hacer, Yahyâ b. Maîn’in (ö. 233/848) bir değerlendirmesini talebesi Dûrî’den (ö. 271/885) naklederek veriyorsa İbn Maîn’in *Târîh*’ine gidilerek söz konusu ifadenin teyidi sağlanmıştır. Eğer asıl kaynak ile *Tehzîbü’t-Tehzîb* arasında bir fark varsa ve bu fark mânâyı değiştiriyorsa bu durum açıklanmıştır. Ayrıca

zikredilen eserde bulunmayan değerlendirmeler de kaynaklarına atıf yapılmak suretiyle kaydedilmiştir. Râvi *Tehzîbü't-Tehzîb*'de bulunmuyorsa ulaşılan değerlendirmeler kaynaklarına atıfla gösterilmiştir. Bunun dışında tezin sınırlarını aşmamak için incelenen kişilerin güvenilirlik durumları hakkında açıklama yapılmadığı belirtilmelidir. Fakat yine de münekkitlerin râvi ile ilgili ağırlıklı kanaatine bir cümle ile işaret edilmiştir.¹³

Dördüncü bölümde ise şiddetli vehim ile cerhe maruz kalmasına rağmen *Sahîhayn*'da kendilerinden hadis tahrîc edilen râvilerin rivayetleri incelenmiştir. Bununla müelliflerinin yalnız sahih hadisleri seçme prensibiyle telif ettikleri ve İslâm âleminde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en çok kabul gören iki eserde, araştırma konusu zabt kusuruyla nitelenmiş râvilere hangi konularda ve ne mahiyette yer verildiğinin görülmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda tespit edilen rivayetlerin zikredildiği eserdeki konumu üzerinde durulmuş; hadisin hangi kitâb ve bâbda yer aldığı yanı sıra eser içinde kendisini destekleyecek başka tariklerin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Eğer *Sahîhayn* içinde râvinin hadisini destekleyecek başka bir nakle ulaşılamamışsa rivayetin ahkâma yönelik konularda mı yoksa fezâil, menâkıb gibi meseleler içinde mi değerlendirileceği sorusunun cevabı aranmıştır. Eğer râvinin hadisi hem *Sahîh-i Buhârî* hem *Sahîh-i Müslim* içinde yer alıyorsa bu duruma dipnotta ilgili rivayet numarasının altı çizilerek işaret edilmiştir.

Tezde kişi, eser ve ıstılahların yazımında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi*'sinin yazım kuralları esas alınmış; ancak transkripsiyonda “ğ” ve “ق” harflerini belirtmek üzere Türkçe “g” ve “k” harflerinden sonra uzatma varsa “ā”, “ī”, “ū” şeklinde gösterilmiş, diğer transkripsiyon işaretleri ise kullanılmamıştır. Kaynak gösteriminde ise İSNAD atıf sisteminin ikinci edisyonu takip edilmiştir. Son olarak şahısların hicrî ve milâdî vefat tarihlerinin ilk geçtiği yerde kaydedildiği belirtilmelidir.

¹³ Yukarıda belirttiğim üzere tez yazma aşamasında en çok vaktimi alan bu bölümü okumanın, en az yazmak kadar zorlayıcı olduğunun farkındayım. Bu nedenle ikinci bölümde, râvi değerlendirmelerinden çıkardığım sonuçları olabildiğince anlaşılır bir şekilde ifade etmeye çalıştım. Ayrıca yine bu incelemeden hareketle tespit ettiğim vehme neden olan unsurları birinci bölümde açıkladım. Böylece üçüncü bölüm okunmasa da tezin bütününe anlaşılması noktasında bir kaybın olmayacağını umuyorum. Ancak yine de râvi değerlendirmelerinin tamamına yer vermemin mâkul sebepleri var. İlk olarak bu incelemeyi üçüncü bölümde kaydettiğim şekilde yapmasaydım zikrettiğim neticeleri elde etmem mümkün olmayacaktı. Bu nedenle okuyucunun da ulaştığım sonuçların oturduğu temeli görmesi ve istediği takdirde sınama imkânına sahip olması gerektiği kanaatindeyim. Burada değerlendirmelerin ayrıntılı denebilecek şekilde yazıyla gösterilmesi yerine tablolarla ifade edilmesinin daha faydalı olacağı söylenebilir. Fakat bu durumda da münekkitlerin zabt değerlendirmelerinde kullandıkları, terimlerin anlaşılması noktasında çoğu zaman hayatî öneme sahip ifadelerinin kaybolması tehlikesi vardı. Ayrıca ricâl âlimlerinin râvilerin tevsik-taz'îf durumlarına dair değerlendirmeleri de pek çok noktada kıymetli bilgiler ihtiva ediyordu ve yalnız zabta yönelik tenkitleri göstermek dahi tabloyu oldukça genişleteceğinden diğer cerh-ta'dîl ifadelerine yer vermek tabloyu okunmaz hale getirecekti. Son olarak tezde incelediğim yaklaşık altı yüz elli râvi değerlendirmesini, başka çalışmalarda ihtiyaç duyulursa kullanılabilecek bir “râvi ansiklopedisi” hüviyetinde araştırmacıların istifadesine sunmak da benim için bir mutluluk vesilesi olacaktır.

Literatür Değerlendirmesi

Bir zabt kusuru olarak vehmi müstakilen ele alan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Türkiye’de -Bünyamin Erul’un kaleme aldığı *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* maddesi bir kenara bırakılacak olursa- doğrudan “vehim” terimi ile alâkalı ulaşılan tek çalışma İbrahim Gökçe’nin “Ta’n Sebeplerinden Vehem” isimli makalesidir. Yazar, burada özellikle kavramın isimlendirilmesi meselesi üzerinde durmuş, “vehm” ve “vehem” şeklindeki iki farklı okunuşun terimin anlaşılması üzerindeki etkisini incelenmiştir. Ayrıca makalede mevzubahis ta’n noktasının sebep olduğu “şâz”, “müdreç”, “maklûb” gibi problemlere kısaca işaret edilmiştir. Bunun dışında Gülsüm Akkoç’un *Zabt Kusurlarının Hadisin Kabul ve Reddine Etkisi* isimli yüksek lisans tezinde daha çok zabt kusurlarıyla ilgili usûl bilgilerinin derlenmesi amacı ile hareket edildiğinden “vehim” konusuna mahiyeti irdelenmeksizin kısaca yer verilmiştir. Yapılan Arapça yayınlarda ise genelde Saîd b. Abdilkâdir b. Bâşenfer’in *Evhâmü’l-muhaddisîne’s-sikât* isimli 11 ciltlik hacimli eserinde olduğu gibi rivayetlerinde illet bulunan râvilerin derlenip vehmin sebebi, rivayete etkisi gibi hususların incelendiği görülmektedir.¹⁴

Türkiye’de Arapça olarak yayınlanan Enes el-Câ’id’in “el-Vehmü ‘inde ruvâtî’l-hadîs: hakikatühû ve envâ’ühû ve ahkâmühû” adlı makalesinde vehmin lügat ve ıstılah anlamı kaydedildikten sonra “vehim” ile “hata” arasındaki farka değinilmiş ve araştırmacıların bu konuda iki görüşe ayrıldığı; bir kısmının “vehim” ile “hata”yı tefrik etmediği, diğer görüşe sahip olanların ise vehmin sika râvilerde de görülebileceğini ve hata ile aralarındaki ilişkiyi “umum-husus min vech” şeklinde açıklayarak her vehmin hata sayılabileceğini ancak her hatanın vehim olmadığını söyledikleri ifade edilmiştir. Daha sonra “vehim” ile “illet” ilişkisi hakkında başlık açan yazar, illetin hadisin sıhhatine etki etmediğini ve gizli olduğu gibi açık da olabileceğini söyleyerek vehmin illetten daha genel bir anlama sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ardından râvide, isnadda, metinde, hükümde ve nakilde olmak üzere vehmi beş bölüme ayıran yazar, bu taksimi araştırmalarına dayanarak ilk defa kendisinin yaptığını ifade etmiş ve her birini örneklerle açıklamıştır. Yine Türkiye’de Arapça olarak kaleme alınan bir diğer makale ise İbrahim Hamoud’a ait “et-Tevâfuk ve’l-ihtilâf beyne’l-vehmi ve’l-illeti ve’l-ihtilât” isimli çalışmadır. İsminden de anlaşılacağı üzere üç kavramın birleştiği ve ayrıldığı noktaların incelendiği makalede, öncelikle her bir terimin anlamı ayrı ayrı verilmiş bu arada

¹⁴ Yine hacimli bir çalışma olduğu anlaşılan *el-Vehmü ve eseruhû fî rivâyeti’l-hadîs* adlı kitaba ulaşamadığından eserin muhtevası hakkında bilgi edinilemediği belirtilmelidir.

“vehim” mefhumunun çağdaş çalışmalar dışında usûl kitaplarında tarifinin yapılmadığına da işaret edilmiştir. Daha sonra incelenen üç terimin benzeyen ve ayrılan yönleri kelime anlamları, ıstılahtaki tarifleri, rivayete tesirleri bakımından kısaca açıklanarak çalışma tamamlanmıştır.

Konuyla ilgili Arap dünyasında yapılan çalışmalardan bir diğeri Ömer Muhammed Abdülmün‘im Fermâvî’nin kaleme aldığı “Derecâtü’l-vehmi ve’l-mustalâhâtü’l-letî tedüllü ‘aleyhi ve hükmü tilke’d-derecâtî fi âlimi’r-rivâyeti ve’r-râvî” isimli makaledir. Çalışmada yazarın birer hâfıza kusuru olmaları sebebiyle “vehim”, “galat”, “hata” ve “sehv”i birbirlerinden ayırmaksızın illet sebebi olarak incelemesi dikkat çekicidir. Vehmi “nâdir”, “kalîl”, “kesîr” ve “gâlib” olmak üzere dört mertebede inceleyen yazar, nâdiren vehim kusuru bulunan râvinin “ثقة أخطأ في حديث” (sika; bir hadiste hata etti) gibi ifadelerle değerlendirildiğini, vehmi galip olan kimselerin ise “fuḥṣū’l-hata” ile tenkit edildiğini ifade etmiştir. Fark edileceği üzere yazar vehmi derecelere ayırırken de “metâin-i aşere”de farklı mertebeleri ifade eden “hata” ile “vehim”i birbirinden tefrik etmemiştir.

Son olarak vehim konusunu bir hadis âliminin kullanımında ve eserle kayıtlandırarak ele alan çalışmalardan bahsedilmelidir. Enes el-Câ‘id’in kaleme aldığı *es-Sikâtü’l-lezîne vüṣifü bi’l-vehm ve’l-hata fî Takrîbi’t-Tehzîb li’l-Hâfiz İbn Hacer* isimli doktora tezinde,¹⁵ isminden de anlaşılacağı üzere İbn Hacer’in *Takrîb*’inde “sika” lafzıyla tevsik etmekle beraber “vehim” ve “hata” ile nitelediği râviler, kusurlarının derecelerine göre tasnif edilerek incelenmiştir.¹⁶ Bunun dışında hacimli denebilecek düzeyde olan iki makale daha burada kaydedilmelidir. Bunlardan ilki, Mâzin Müzhir İbrâhim el-Hadîsî’nin “er-Ruvâtü’l-mevsûfûne bi-lafzeti’l-vehm ve müştakâtiḥâ ve terâkîbihâ ‘inde’l-İmam İbn Hibbân fî kitâbihi’l-Mecrûḥîn” isimli çalışmasıdır. Burada yazar İbn Hibbân ve *Mecrûḥîn*’i hakkında bilgi verdikten sonra vehmin tanımına geçmiş ve özellikle İbn Hibbân’ın ricâl değerlendirmelerinde râvinin zayıflığına sebep olan “tesâhül”, “sikalara muhalefet”, “telkin kabul etme”, “ihtilât” gibi hallerini açıklayarak bunları “vehim” içinde değerlendirdiğine işaret etmiştir. İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) vehmi ifade eden lafızlarla değerlendirdiği altmış iki râviyi inceleyerek cerh-ta‘dîl âlimlerinin râvi hakkındaki değerlendirmelerini kaydeden yazar, küçük ihtilâflar olmakla birlikte ricâl âlimlerinin değerlendirmelerinin İbn Hibbân’ın görüşlerine muvafık olduğu neticesine ulaşmıştır. İkinci makale ise Nu‘aym Es‘ad es-Safedî’nin kaleme aldığı “er-

¹⁵ Çalışmasını elektronik ortamda benimle paylaştığı için Enes el-Câ‘id hocaya müteşekkirim.

¹⁶ Aynı yazara ait “el-Vehmü ‘inde ruvâtî’l-hadîs: hakikatühû ve envâ‘ühû ve ahkâmühû” isimli makaleden yukarıda bahsedilmiş olup tezinde ilâve bir bilgi görülmediğinden çalışmanın tanıtımına ayrıca yer verilmemiştir.

Ruvâtü'l-mevsûfûne bi'bi-sadûk yehimü' 'inde İbni Hacer fi't-Takrîb mimmeni't-tefeka'l-Buhârî ve Müslim 'ale'r-rivâyeti lehüm fî Sahîhayhimâ" adlı çalışmasıdır. Yazar, çalışmasında *Sahîhayn*'da rivayetleri bulunup İbn Hacer'in "sadûk yehimü" ifadesiyle değerlendirdiği râvilerin hadislerinin hangi sebeplerle kaydedildiğini incelemiştir.

2. BİRİNCİ BÖLÜM (Hadis Usûlünde Vehim)

Bu bölümde; “vehim” teriminin anlamı, usûl eserlerinde yer alan açıklamaların yanı sıra ricâl âlimlerinin kullanımından hareketle ortaya konmuştur. Ayrıca tarihî süreç içinde kullanım şeklinin değişimi ve dile getirilme sıklığı incelenerek terimin gelişim seyrinin tespitine gayret edilmiştir. Yine söz konusu tenkidin hangi lafızlarla ifade edildiği de burada ele alınmıştır. Bunların dışında râvinin vehmine neden olan unsurlar ve hadislerde bulunan vehim çeşitleri ağırlıklı olarak ilâhî eserlerinde ve ricâl kaynaklarında yapılan taramalardan alınan örneklerle izah edilmiştir. Son olarak bilhassa geç dönem hadis usûlü eserlerinde umumiyetle “vehim” ile birlikte anılan “illet” kavramının irtibatı hakkında açıklama yapılmıştır.

2.1. “Vehim” Terimi

Terimin lugavî ve ıstılahî mânasının ortaya konmasının amaçlandığı başlıkta, ilk olarak kavramın kullanımındaki ihtilaf üzerinde durulacaktır. Zira söz konusu lafzı, “vehm” ve “vehem” şeklinde iki farklı bâbda okumak mümkündür. Bu durum bazı tartışmalara yol açmış ve mezkûr ifadelerin farklı mânalara işaret ettiği; dolayısıyla hadis âlimlerinin kullanımının doğru tespit edilmesinin ehemmiyeti vurgulandığı gibi lafzın her iki bâbdaki okunuşunun aynı anlama geldiğini dile getirenler de olmuştur. Bu tartışmalar terimin “sözlük anlamı” ile ilgili başlığında incelenecektir. Daha sonra “terim anlamı” başlığında ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanma süreci ile hadis eserlerindeki kullanımı değerlendirilecektir. Son olarak terimin hangi ifade kalıplarıyla dile getirildiği “vehmi ifade eden cerh lafızları” başlığında sunulacaktır.

2.1.1. Sözlük anlamı

İkinci bâbdan “وَهُم - يَوْمَهُم - وَهْمًا” ve dördüncü bâbdan “وَهُم - يَوْمَهُم - وَهْمًا” şeklinde okunması mümkün olan lafız, kimi dil âlimine göre her iki bâbda aynı mânaya gelmekteyken bazılarının göre farklı anlamlar ifade etmektedir. Buna göre “vehm”, “insanın hatırına düşen şey, bir şeyi kastederken zihnin başka bir şeye kayması” anlamına gelmekte; “vehem” ise “galat, hata” mânasında, kişinin doğru olduğu zannıyla yanlışını belirtmektedir.¹⁷ Meseleyi bir örnekle açıklayan Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997); bir kimsenin birine seslendiği esnada

¹⁷ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, nşr. Muhammed Abdulmunim Hafâcî - Muhammed Fercu'l-Ukde (Kahire: Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, 1384/1964), 6/466; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, nşr. Ali Hilâlî (Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1421/2001), 34/63; Ebû'l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 12/643-644. Örneğin Ezherî'nin naklettiğine göre garîbü'l-hadîs konusunda eser sahibi olduğu söylenen Şemir b. Hamdeveyh (ö.255/868), iki kullanımın da aynı mânaya geldiğini belirtmiş; ancak meşhur dil âlimi Sa'leb (ö. 291/904) iki bâbın arasını anlam yönüyle ayırmıştır.

doğrusunu bildiği halde dil sürçmesiyle başka bir adı telaffuz etmesinin “vehm”; başından itibaren ismin doğru olduğunu zannederek yanlış isimle çağırmasının ise “vehem” olduğunu kaydetmiştir.¹⁸ Bu noktada hadis âlimlerinin ifadeyi nasıl harekeledikleri ve hangi anlamda kullandıklarının tespit edilmesi önem kazanmaktadır.

İbn Hacer’in *Nuhbetü’l-fiker* adlı eserinden önceki hadis usulü kaynaklarında terimin okunuşuyla ilgili herhangi bir tartışma veya açıklamaya ulaşamamıştır. Görüldüğü kadarıyla ilk defa İbn Hacer’in hocalarından Kemâleddin eş-Şümunnî (ö. 821/1418), *Nuhbetü’l-fiker* için yazdığı *Netîcetü’n-nazar* isimli şerhte kelimeyi harekeleyerek açıklamaktadır. Burada Şümunnî; İbn Hacer’in *Nuhbe*’sinde kaydettiği ta’n sebeplerini şerh ederken “الوهم” kelimesinin, hâ harfinin fethasıyla “veheme” fiilinin mastarı olduğunu belirtmiş ve “başka bir şeyi kastederken zihnin başka bir yere kayması” anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁹ Benzer şekilde kelimenin iki ayrı okunuşuna göre farklı anlamlara geldiğini dile getiren Ezher şeyhi Haraşî (ö. 1101/1690); ta’n sebebi olarak gösterilen bu kavramın “galat” mânasında değil; kişinin zihninin, kastı dışında bir şeye kayması anlamında kullanıldığını söylemiştir. Zira ona göre “galat” ile aynı anlamı tekrar edeceğinden “vehem” kelimesinin kullanılmasının bir mânası yoktur.²⁰

Abdülfettâh Ebû Gudde, *Leknevî’nin er-Ref’ ve’t-tekmîl* adlı eserine yazdığı istidrâkte konuyla ilgili uzun bir açıklama yapmış ve muhaddislerin râvinin hatasına işaret etmek istediklerinde “vehem” kelimesini kullanmayı tercih ettiklerini söylemiştir. Zira “galat” kelimesinin anlamının açıklığına karşın; “vehem” ifadesinin mânası daha kapalı olduğu için kibar bir üslûbu barındırmaktadır. Bu noktada Ebû Gudde’nin işaret ettiği, fiilin muzâri çekimiyle ilgili bir meseleye daha değinmek gerekmektedir ki bu da ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Ebû Gudde, muhaddislerin değerlendirmelerinde her ne kadar “vehem” ifadesi yaygın olsa da kelimenin muzâri çekimi olan “yevhemü” kalıbı yerine “vehm” sözcüğünün muzârisi olan “yehimü” kalıbının kullanıldığını kaydetmiş ve bu durumu “tedâhülû lugateyn” ile açıklamıştır.²¹ Diğer yandan Muhammed Sâlih el-Gursî, Ebû Gudde’yi tenkit ederek iki fiil arasında tedâhül olabilmesi için sîgası farklı iki fiilin aynı mânayı ifade etmesi gerektiğini dile

¹⁸ Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *er-Ref’ ve’t-tekmîl fi’l-cerh ve’t-ta’dîl*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1437/2016), 550 (İstidrâk).

¹⁹ Kemâleddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan eş-Şümunnî, *Netîcetü’n-nazar fî Nuhbeti’l-fiker*, nşr. İntisar Kays Muhammed Nayif el-Kaysi (Dimaşk: Dâru’l-Kelîmi’t-Tayyib, 1430/2009), 173.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Haraşî, *Muntehe’r-ragbe fî halli elfâzi’n-Nuhbe*, nşr. Şaban el-Avrâ (Kahire: Dâru’l-Yüsr, 1441/2020), 2/32-33. Krş. İbrahim Gökçe, “Ta’n Sebeplerinden Vehem”, *Kilitbahir* 19 (Eylül 2021), 85.

²¹ Ebû Gudde, *İstidrâk*, 550-553.

getirmiştir. Halbuki Ebû Gudde iki kalıbın arasını anlam yönüyle ayırarak “tedâhül” imkanını nefyetmektedir.²²

Son olarak muhaddislerin “vehm” ve “vehem” lafızlarıyla ilgili açıklamaları üzerine eğilmesi bakımından önem arz eden “Ta’n Sebeplerinden Vehem” isimli makaleye de yer verilmelidir. Makale yazarı İbrahim Gökçe, konuyla ilgili tartışmaları sıraladıktan sonra muhaddislerin büyük çoğunluğunun kavramı “râvinin hâfıza hatalarını ifade etmek için vehem anlamında” kullandıkları sonucuna varmıştır. Bununla beraber birçok muhaddisin, hadis örfündeki yaygın kullanımı sebebiyle “vehm” kavramını “vehem” anlamında dile getirdiklerine işaret eden yazar, az da olsa bazı muhaddislerin “râvinin zihninin veya kaleminin kaydığını, doğruyu bildiği halde sürçü lisan ettiğini düşünerek bu anlamda vehm” kavramını da kullandıklarını belirtmiştir.²³ Netice itibarıyla kaydedilen tartışmalar, muhaddislerin terimi nasıl telaffuz edip bununla ne kastettiklerine dair bir netliğin olmadığını göstermektedir. Erken dönem hadis kaynaklarında, ulemânın kelimeyi hangi sîga ile okuduklarına dair bir izahta bulunmamaları sorunu çözümsüz bırakmış ve tartışmayı teorik çerçeve ile sınırlamıştır. Yukarıda da işaret edildiği üzere kelimenin nasıl harekeleneyeceğine dair tespit edilen ilk açıklama İbn Hacer’in *Nuhbe*’sinde sıraladığı ta’n sebeplerini izah için kaydedilmiştir. Buradan yola çıkarak meselenin esasında “galat” ile “vehim/vehem” kavramlarının iki ayrı kusur olarak zikredilmesi etrafında döndüğü söylenebilir. Zira eğer “vehim/vehem” lafzı da râvinin hatasına işaret ediyorsa “galat”ın yanında ayrıca zikredilmesi lüzumsuz olacaktır. Nitekim Haraşî’nin; “vehim” kavramını, “zihnin kasıtsız olarak başka bir yere kayması” şeklinde açıklayıp “galat”tan ayırması da bu işkâli çözmeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Fakat hadis âlimlerinin mevzubahis kelimeyi nasıl okuduklarının tespiti tam bir kesinlikle mümkün olmasa da tenkit edilen râviler hakkında vârid olan değerlendirmelerden hareketle kavramın mâna ve mahiyetinin netleştirilmesi mümkündür ki tezde amaçlanan da budur. Dolayısıyla asıl odağın lügat tartışmalarına kaymasından endişe edildiği için çalışmanın ana hedefi içinde kalabilmek maksadıyla tez boyunca “vehem” ifadesi yerine “vehim” kullanımı tercih edilmiştir.²⁴

²² Gökçe, “Ta’n Sebeplerinden Vehem”, 86. Bu noktada Gursî’nin “vehem” ile “galat” kavramları arasındaki nüansa dair kaydettiği açıklamalara da işaret edilebilir. Buna göre mezkûr iki terim arasındaki fark hatanın azlık veya çokluğuna dayanmaktadır (bk. Gökçe, “Ta’n Sebeplerinden Vehem”, 87). Râvinin hatasının az olduğu durumlarda “vehem”, fazlalaştığı zaman ise “galat” lafzının kullanıldığını dile getiren Gursî’ye katılmak mümkün görünmemektedir. Zira tezde incelenen râvilerde fazla yanılmakla tenkit edilen çok sayıda râvinin “fâhişü’l-vehim/kesretü’l-vehim” ile değerlendirildiği tespit edilmiştir.

²³ Gökçe, “Ta’n Sebeplerinden Vehem”, 91.

²⁴ Burada neden “vehem” yerine “vehim” ibaresinin tercih edildiği sorusu akla gelebilir. İlk olarak hadis usulüne dair Türkçe eserlerde yaygın olarak “vehim” ifadesinin kullanımı bu tercihte etkili olmuştur. Ayrıca iki sîga arasındaki nüansa dair açıklamada bulunan İbnü’l-Acemî’nin (ö. 1086/1676) “‘Vehm’ lafzının ‘vehem’

2.1.2. Terim anlamı

2.1.2.1. Ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanması

Rivayetlerin sıhhati, bir yönüyle isnad zincirinin halkalarını oluşturan râvilerin kuvvetine bağlıdır. Râvilerin kuvveti ise doğru sözlülük ve dinlerindeki güvenilirlikleriyle bilinmelerini ifade eden “adâlet” ile rivayetlerini hata, değişiklik ve bozulmalardan koruyarak nakletmelerini sağlayacak “zabt” sıfatlarıyla ilişkilidir. Bu nedenle Allah Resûlü’nden (s.a.v.) hadislerin nakledildiği ilk zamandan itibaren rivayetlerin sağlamlığının onu rivayet eden kimselerin sınanmasıyla tespit edildiği görülmektedir. Râvinin rivayet ettiği hadisi aynı râviye farklı zamanlarda arz etmek ya da bir hocanın naklini diğer öğrencilerinin nakilleriyle karşılaştırmak veya hocanın rivayetini başka bir hocaya sormak yahut hadisi hocanın kendi nüshasıyla mukayese etmek gibi yöntemlerle gerçekleştirilen bu “sınama” faaliyeti, nâkilin rivayet ehliyetinin tespit edilmesine imkân vermektedir. Zira râvi, isabetinin hatasına nisbetiyle değerlendirilir.²⁵ Hz. Âişe’nin (ö. 58/678); Urve b. Zübeyr’in (ö. 94/713) Abdullah b. Amr’dan (ö. 65/684-85) (r.anhüm) naklettiği bir hadisi tetkik etmesi, yukarıda kaydedilen “sınama” yöntemlerinin sistemli olmamakla birlikte sahâbe döneminden itibaren uygulandığını göstermesi bakımından örnek olarak kaydedilebilir. Buna göre Hz. Âişe, yeğeni Urve’den Abdullah b. Amr’ın Resûlullah’tan öğrendiği şeyleri sormasını istemiş, Urve de kendisinden istendiği gibi Abdullah b. Amr’dan aldığı rivayetleri Hz. Âişe’ye nakletmiştir. Hz. Âişe, rivayet edilen hadislerden biri hakkında tereddüde düşünce bir sonraki sene yeğenine aynı hadisi tekrar sormasını söylemiş ve neticede İbn Amr aynı şekilde rivayette bulununca “Görüyorum ki hadise ne bir şey eklemiş ne de bir şey eksiltmiş. Zannederim o ancak doğru söylemiştir.” demiştir.²⁶ Yine ashabın birbirlerine yönelttikleri “unutma”, “hata etme”, “iyi ezberleyememe” gibi tenkit ifadeleri de daha sahâbe döneminden itibaren bir kontrol mekanizmasının bulunduğu işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda Hz.

mânasında kullanımı yaygınlaşmış; ‘vehem’in anlamı ‘vehm’e geçmiştir.” şeklindeki değerlendirmesi de “vehim” ifadesinin daha fazla kullanıldığına işaret etmektedir (bk. Ahmed b. Ahmed İbnü’l-Acemî, *Haşiye ‘alâ tedrîbi’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevâvî [Tedrîbu’r-ravî ile birlikte]* [nşr. Muhammed Avvâme Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1437/2016], 3/345). Son olarak yukarıda değinildiği üzere kelimenin mâzî halinin okunuşu net olmasa da muzârî halinde dördüncü bâbdan kullanımına rastlanmamış; yalnız ikinci bâbdan geldiği görülmüştür. Bu nedenle tutarlı olmak adına “yehimü” fiilinin mastarı olan “vehim” kalıbı tercih edilmiştir.

²⁵ Hadis ilminde “muâraza”, “mukârene”, “mukayese”, “muvâzene”, “mukabele” gibi terimlerle ifade edilen rivayetleri karşılaştırma ve sınama yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A‘zamî, *Menhecü’n-nakd ‘inde’l-muhaddisîn*, 49-79; Enes Topgöl, *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta’dîl Hüükümleri Nasıl Oluşturdu* (İstanbul: İFAV, 2019), 62-102. Topgöl; mezkûr eserinde, râvinin zabtının yanı sıra adâletine yönelik tespitlerin de büyük oranda yine râvinin rivayetine dayandığını savunmaktadır (bk. 155-157).

²⁶ Müslim, “İlim”, 2673.

Âişe'nin (r.anhâ); ikindiden sonra namaz kılmanın yasaklığı ile ilgili Hz. Ömer'den (ö. 23/644) (r.a.) nakledilen bir rivayete “وهم عمر” ifadeleriyle itiraz etmesi,²⁷ teze konu edilen tenkit lafzının sahâbe dönemindeki kullanımına örnek teşkil etmesi yönüyle de kayda değer bir misaldir. Bununla beraber henüz rivayet sisteminin yerleşmediği; dolayısıyla da terimleşmeden söz edilemeyecek bir dönem olması nedeniyle bu ve benzeri eleştiri ifadelerinin kelime mânalarıyla anlaşılması gerekmektedir.²⁸

Râviye yönelik bir tenkit lafzı olarak “vehim” ifadesinin kullanımı, ilk olarak Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Abdurrahman b. Mehdî'nin değerlendirmelerinde görülmektedir. Yahyâ b. Saîd'e, hakkında menfi kanaat taşıdığı bir râvinin ömrünün sonunda ihtilâta maruz kaldığı söylenince Yahyâ, râvinin öncesinde de hadisleri karıştırdığını ve “sûü'l-hıfz” ile “kesîru'l-vehim”in bu kişinin sürekli vasfı olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Abdurrahman b. Mehdî ise hocası Hammâd b. Yahyâ'nın (ö. ?) zaman zaman yanıldığını (وهم في الشيء بعد الشيء) dile getirerek eleştirmiştir.³⁰ Yine İbn Mehdî, hadis ilmine vâkıf olmayan Düceyn b. Sâbit'in (ö. ?) dikkatsizlikle naklettiği bir rivayet hakkında değerlendirmede bulunurken râvinin “tevehhüm ettiğini” ifade etmiştir.³¹ Yahyâ b. Saîd ile Abdurrahman b. Mehdî'den sonra Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864), Buhârî (ö. 256/870) ve daha sonraki âlimlerin değerlendirmelerinde de râviye yönelik bir tenkit ifadesi olarak “vehim” terimiyle karşılaşılmaktadır. Meselâ Ahmed b. Hanbel, Mahled b. Yezîd (ö. 193/808-9) isimli râviden hadis yazdığını ve onda bir beis görmediğini söylemekle birlikte hadiste vehme düştüğünü kaydetmiş; Amr b. Ali, Hammâd b.

²⁷ Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 833.

²⁸ Nitekim Ahmet Yücel de ashâbın bütün dikkat ve titizliklerine rağmen unutma, yanılgı gibi fitrî zaafıların nedeniyle nakillerinde hata ettiklerinde “galata düştü”, “yanıldı”, “unuttu”, “hadisi iyi işitmedi” gibi ibarelerle eleştirildiklerini kaydettikten sonra işaret edilen tenkit lafızlarının geçmiş zaman kipiyle ifade edildiğine dikkat çekmiş ve “râvinin adâlet veya zabt yönünden rivayete ehil olup olmadığını göstermek üzere kullanılan ve devamlılık ifade eden ıstılâhlara sahâbe döneminde rastlanmadığı”nın altını çizmiştir (bk. Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır* [İstanbul: İFAV, 2014] 112-113).

²⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/591.

³⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 3/24.

³¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 3/257; a.mlf., *et-Târihu's-sagîr*. nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986, 2/117-118; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1371/1952), 3/445; Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *Kitâbü'd-Du'afâ'i'l-kebîr*. nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1404/1984), 2/45-46; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büsîfî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1412/1992), 1/294. Vehim sebeplerinden “dikkatsizlik” unsurunun incelendiği başlıkta İbn Mehdî'yi söz konusu değerlendirmeyi yapmaya sevk eden durum açıklanacaktır.

Vâkîd'ın (ö. ?) “çok hata ve vehmi olduğunu” belirtmiş,³² Buhârî de İmrân b. Dâver'i (ö. 160-170/776-787) “sadûk yehimü” ifadeleriyle değerlendirmiştir.³³

Bu noktada Ukaylî'den (ö. 322/934)³⁴ sonraki ulemânın “vehim” lafzıyla cerh ettiği râvî örneklerine, önceki münekkitlerin değerlendirmelerine göre daha fazla rastlandığı kaydedilmelidir. Zira önceki eserlerde râvinin güvenilirlik durumuna ilişkin değerlendirmelerden daha fazla olmak üzere râvilerin tabakaları, hadis aldığı kimseler, vefat tarihleri, isimleri, nesep bilgileri gibi kimliğine yönelik bilgi hataları ve değerlendirilen kimselerin rivayetlerinin sened ve metinlerinde bulunan illetler “vehim” ifadesiyle kaydedilmiştir. Başka bir deyişle bu kaynaklarda, “vehim” şeklinde nitelenen rivayet kusurları ve çeşitli bilgi hataları sıklıkla görülmekteyse de râviye yönelik bir cerh ifadesi olarak “vehim” değerlendirmesi nâdiren bulunmaktadır. Bu durumun, söz konusu eserlerin aynı zamanda ‘ilel kitabı’ hüviyeti taşımasından kaynaklandığı söylenebilir. Sonraki eserlerde ise genellikle ‘ricâl kitabı’ görünümü hâkimdir.³⁵ Nitekim bu dönemde “vehim” ifadesi ağırlıklı olarak râvinin güvenilirlik durumunu nitelemek üzere kullanılmakta, zaman zaman da isim tashîfi, tabaka bilgisi, nesep bilgisi gibi râvinin kimliğiyle alâkalı hatalara ve yine rivayetlerindeki illetlere işaret edilmektedir. Dolayısıyla hadis ilminin önemli isimlerinden İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî gibi âlimlerin mevzubahis terim ile tenkit ettikleri râvî örnekleri bulunmakla birlikte “bir zabt kusuru olarak vehim” kavramının Ukaylî'den sonra yaygınlık kazandığı söylenebilir.

2.1.2.2. Hadis usûlünde “vehim”

Yukarıda kaydedildiği üzere ilk dönemlerden itibaren râvilerin nakillerinde bulunan hatalar tespit edilmeye çalışılmış ve buna bağlı olarak güvenilirlik durumlarının belirlenmesi için bir takım kıstaslar ortaya konmuştur. Hadis râvilerinin adâlet ve zabt yönleriyle değerlendirilip tenkit kriterleri ile ilgili teorik açıklamaların yapılmaya başlandığı tebeu't-tâbiîn döneminde

³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/150.

³³ Şihâbüddîn Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. Komisyon (Dübey: Dârü'l-Birr, 1442-2020), 10/278.

³⁴ Doksana yakın râviyi “vehim” ile tenkit eden Ukaylî'nin, terimi kullanma sıklığına bağlı olarak “Ukaylî öncesi ve sonrası” şeklinde bir dönem ayırımına gidilmiştir. Bu konu ikinci bölümde “Münekkitlerin Kullanımında Vehim Değerlendirmeleri” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

³⁵ İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin eserleri incelendiğinde, râvilerin rivayetlerindeki muhalefet-muvafakat durumları merkeze alınarak değerlendirmede bulundukları ve râvileri cerh veya ta'dîl ettikleri görülmektedir. Ukaylî, İbn Hibbân, İbn Adî gibi sonraki âlimlerin eserlerinde ise râvinin ana odakta olduğu söylenebilir. Mezkûr münekkitlerin kitaplarında da yine çok sayıda rivayet değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ancak buradaki rivayet değerlendirmeleri ve illet tespitleri, râvî ile ilgili verilen hükmü açıklar mahiyette zikredilmiştir.

“sistematik ricâl tenkidinin kurucusu” Şu‘be b. Haccâc’ın,³⁶ kendisine yöneltilen “Kişinin hadisi ne zaman terk edilir?” şeklindeki soruya verdiği cevap; bu ölçüleri göstermesi bakımından kayda değer bir örnektir. Burada Şu‘be, bilinen kimselerden meşhur âlimlerin bilmediği hadisleri çokça rivayet eden, galatı çok olan, hadis uydurmakla itham edilen, yanlış olduğu ittifakla bilinen rivayetler nakledip bu hatasında ısrar eden kimselerin hadisinin alınmayacağını dile getirmiştir.³⁷ Yine Abdurrahman b. Mehdî’den nakledilen, râvinin ancak kizb ile itham edilmesi veya galatının ağır basması hâlinde terk edileceğine dair ifadelerde, doğru sözlülük ve rivayet esnasında fazla hataya düşmemenin; yâni temel olarak adâlet ve zabtın vurgulandığı görülmektedir.³⁸ İbn Mehdî, başka bir defasında da zabt unsurunu tafsilâtlandırarak râvileri üç gruba ayırmış ve hâfız, mutkîn kimselerin rivayetlerinin kabulünde ihtilaf olmadığını; bazen vehme düşmekle beraber hadislerinin çoğu doğru olan râvilerin terk edilmeyeceğini; son olarak vehmedip hadislerine vehmin baskın geldiği kimselerin de terk edileceğini belirtmiştir.³⁹ Burada “vehim” ifadesinin, nâkilin nakillerinde hataya düştüğü durumları ifade etmek için kullanıldığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla râvinin güvenilirliği, rivayetlerinde ne kadar isabetli olduğuna göre belirlenmektedir ki daha sonra da ana hatlarıyla bu çerçevenin korunduğu söylenebilir.⁴⁰

Râvi ve rivayet tenkidi mânasında “nakd” ifadesini eserlerinde ilk defa kullanan⁴¹ İbn Ebî Hâtim de çok sayıda münekkidin ricâl ile ilgili kanaatlerini derlediği “ansiklopedi mesabesindeki” kitabı *el-Cerh ve’t-ta’dîl*’inde⁴² Allah’ın kitabı ve Resûlü’nün (s.a.v.) sünnetinin bilinmesinin ancak nakil yoluyla mümkün olduğunu söyledikten sonra konunun önemine binaen âdil; hıfz, sebt ve itkân ehli râviler ile gaflet, vehim, kötü hâfıza sahibi veya yalancı olan kimselerin tefrik edilmesinin elzem olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra o, râvileri güvenilirlik durumlarına göre derecelere ayırarak ilk sırada cerh-ta’dîl ehli olan mütehasıs, müdekkik âlimlerin bulunduğunu; ardından hadiste sebt, hıfz ve itkân sahibi olan

³⁶ Ricâl tenkit sisteminin doğuş ve gelişim süreci ile ilgili Halil İbrahim Turhan’ın *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi* adlı kitabının ikinci bölümüne müracaat edilebilir. Şu‘be b. Haccâc’ın “sistematik ricâl tenkidinin kurucusu” olarak nitelenmesiyle ilgili bk. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*, (İstanbul: İFAV, 2015), 127.

³⁷ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î. nşr. Muhammed Acâc el- Hatîb. Beyrut: Dâru’l-fîkr* 1971, 410.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

³⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 406; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁴⁰ Müslim’in *Sahîh*’inin mukaddimesindeki tasnifi de İbn Mehdî’nin değerlendirmeleriyle örtüşmektedir. Buna göre birinci tabakada, hadiste istikamet sahibi ve naklettiği şeylerde mutkîn râviler bulunmaktadır. Ardından ilk seviyeye ulaşmasa da itkânda bu kimselere yakın olanlar gelmektedir. En alt derecede ise hadislerinde münker ve galatın ağır bastığı, müttehem kimseler zikredilmiştir.

⁴¹ Râşit Küçük, “İbn Ebû Hâtim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/432.

⁴² Fikret Özçelik, *Hadis Usûlünde Râvî Değerlendirme Metodu: İbn Ebî Hâtim Örneği* (İstanbul: Nida Akademi, 2021), 407.

adâlet ehli kimselerin geldiğini kaydetmiştir. Üçüncü tabakaya ise zaman zaman vehme düşse de rivayetinde doğru sözlü, dininde vera‘ sahibi kimseleri yerleştiren İbn Ebî Hâtim, böylelerin makbul kabul edildiğini ve rivayetlerinin hüccet olduğunu belirtir. Diğer yandan İbn Ebî Hâtim; dördüncü tabakada sadûk, vera‘ sahibi olsa da mugaffel; vehim, hata, sehiv ve galatı baskın kimseleri kaydetmiş ve bunların rivayetlerinin tergîb-terhîb, zühd ve edeb konularında yazılabileceği; ancak helâl-haram konularında kendileriyle ihticâc edilmeyeceğine işaret etmiştir. Son sırada ise münekkitlece yalancılıkları tespit edilen kimselerden tedlîs ile nakilde bulunanlar gelmektedir ki bunların rivayetleri zaten terk edilecektir.⁴³ İbn Ebî Hâtim’in açıklamalarında bulunan “gaflet”, “vehim”, “kötü hâfıza”, “sehiv”, “galat”, “hata” gibi lafızların, râvinin zabtını zedeleyen kusurları ifade etmek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine buradaki ibarelerin belli bir ıstılahâ işaret ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim üçüncü tabakada bulunan râviler ile dördüncü tabaka içinde zikredilenler arasındaki fark; nakillerindeki kusurun fazlalığı ile alâkalıdır. Dolayısıyla unutmak, yanılmak, dikkatsizlik gibi unsurlar, rivayette probleme neden olmak bakımından aynı kapsam içinde değerlendirilmektedir.

İtikadî, fikhî ve felsefî meselelerde yoğun tartışmaların yaşandığı ve mezheplerin birbirlerine karşı sert eleştiriler yönelttiği hicrî IV. ve V. asırlarda ise ilk hadis usûlü metinleri telif edilmiş ve zamanlarının bir yansıması olarak bu eserlerde ehl-i re‘yin ağır ithamlarına cevap verme gayesiyle hareket edilmiştir. Nitekim bu dönemin müellifleri olan Râmeihürmüzî (ö. 360/971),⁴⁴ Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071); telif ettikleri eserlerinin girişinde Mu‘tezile başta olmak üzere diğer fırkaların ashâb-ı hadîse yönelttikleri eleştirilerde aşırıya gittiklerini, öğrenilmesi gereken asıl ilmin hadis olduğunu vurgulamışlar ve kitaplarının muhtevalarını oluştururken mevzubahis tenkitleri dikkate almışlardır.⁴⁵ Buradan hareketle ilk dönem hadis usûlü eserlerinde, râvi değerlendirme kriterlerine dair bilgilere telif maksatları doğrultusunda yer verildiği söylenebilir. Örneğin Hâkim en-Nîsâbûrî, zamanında bid‘atin çoğaldığını, sünnetin güvenli bir şekilde nakledilmesini sağlayacak usûl bilgisinin azaldığını; bu nedenle hadis talebelerinin bilmesi gereken hadis nev‘lerini toplayan

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1/5-7.

⁴⁴ Râmeihürmüzî’nin eseri *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ‘î*’nin hadis usûlü alanında yazılan ilk eser olarak kabul edilip edilmeyeceği; ehl-i hadîsin değeri, rivayet âdâbı, sened ile alâkalı hususlar üzerine fazlaca durup usûl meselelerin önemli bir kısmına yer vermemesi nedeniyle tartışılmıştır (bk. İbrahim Hatiboğlu, “el-Muhaddisü’l-fâsıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/393).

⁴⁵ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2017), 92-112; Recep Köklü, “Hâkim en-Nîsâbûrî ve Ma‘rifetü ulûmi’l-hadîs’in Hadis Usulü Tarihindeki Yeri” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54 (Haziran 2023), 53-56.

bir eser yazmayı hedeflediğini kaydettiği⁴⁶ *Ma‘rifetü ulûmi‘l-hadîs* adlı kitabında; hadis ilimlerinin üçüncü nev‘inin “muhaddisin sıdkı, itkânı, tesebbütü, kendinden hadis rivayet ettiği asıllarının sıhhatini, yaşının ve rihlelerinin -naklettiği hadise- imkânını veya bunların dışında gafletini; kişiliği, amelleri ve nüshalarıyla ilgili ihmalkârlığını bilmek” olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Yine Hâkim; hadis ilminin temel meselelerinden olduğunu belirttiği cerh ve ta‘dîl bilgisine ayrılan on sekizinci nev‘de, *el-Medhal ilâ ma‘rifeti Kitâbi‘l-İklîl* adlı eserinde cerh sebeplerini on kısımda zikrettiğini kaydederek daha ayrıntılı bilgi için okuyucuyu mezkûr kitabına yönlendirmiştir.⁴⁸ Söz konusu esere bakıldığında ise hadis hıfzı yönünden kusurlu râviler arasında altıncı tabakada, esasında salâh ve ibadet ehli olmakla birlikte hadis hıfzı üzerine yeterince eğilmeyen kimseleri;⁴⁹ dokuzuncu tabakada genellikle hadis ehlinden olmayıp rivayetlerini ezberlemeyen ve kendilerine yapılan telkini kabul eden râvileri;⁵⁰ onuncu tabakada ise kitapları kayb olduğunda tahminî olarak hıfzından rivayet eden kişileri⁵¹ zikrettiği görülmektedir. Dolayısıyla Hâkim’in eserlerinde “vehim” ve diğer zabt kusurlarıyla ilgili sistemli bir açıklama yapmadığı; ancak İbn Ebî Hâtim’de olduğu gibi râvinin güvenilirliğini zedeleyecek hususlara işaret ettiği anlaşılmaktadır. Benzer değerlendirmeleri, *el-Kifâye fî ‘ilmi‘r-rivâye* adlı eserinin muhtelif yerlerinde zabta zarar verecek hususlara işaret eden Hatîb el-Bağdâdî için de yapmak mümkündür.⁵² İbn Ebî Hâtim’in sınıflandırmasına benzer bir tasnif, beşinci asır Endülüs âlimlerinden Ebû Ali el-Gassânî’de (ö. 498/1105) de görülmektedir. Ancak o, nâkilin yedi tabaka olduğunu söyleyerek bunların üçünün makbul, üçünün merdud, birinin ise ihtilaflı olduğunu ifade etmiştir. Buna göre makbul olan kimselerin birinci derecesinde teferrüdü kabul edilen imam ve hâfızlar bulunmaktadır. İkinci sırada ise hıfz ve zabt bakımından ilkinin altında kalanlar vardır ki bu kimselerde biraz “vehim” görülmektedir. Makbul olan kimselerin en alt mertebesinde doğrulukları ve hadis ilmindeki bilgileriyle tanınmakla beraber bid‘ate meyli olan kimseler zikredilmiştir. Diğer yanda merdud olan üç sınıfın ilkinin yalancı ve müttehem râviler teşkil etmektedir. İkinci sırada ise “vehim ve galatın ağır bastığı” kimseler vardır. Son olarak bid‘atte aşırı gidip

⁴⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma‘rifetü ‘ulûmi‘l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsihi*, nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm (Riyad: Mektebetü‘l-Meârif, 1431/2010), 110-111.

⁴⁷ Hâkim, *Ma‘rife*, 136.

⁴⁸ Hâkim, *Ma‘rife*, 234.

⁴⁹ Hâkim, *Kitâbü‘l-Medhal ilâ ma‘rifeti Kitâbi‘l-İklîl*, nşr. Ahmed Fâris es-Sellûm (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003), 151.

⁵⁰ Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi‘l-İklîl*, 157.

⁵¹ Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi‘l-İklîl*, 161.

⁵² Meselâ râvinin hıfzından nakilde bulunduğunda hâfız, kitabından rivayet ettiğinde kitabını koruması gerektiğine dair bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 24; galatı çok olan kimseyle ihticâcın terk edileceği ile ilgili bk. *el-Kifâye*, 143; gaflet ehlinin hadisin reddedileceği hakkında bk. *el-Kifâye*, 148; telkin kabul ettiği bilinen kişinin hadisin reddedileceğine dair bk. *el-Kifâye*, 148-149; hadis rivayetinde tesâhül gösteren râviyle ihticâc edilmeyeceği hakkında bk. *el-Kifâye*, 152.

davetçiliğini yapan râviler üçüncü sırada kaydedilmiştir.⁵³ Yine bu tasnifte râvinin zabtı, rivayetteki hata miktarına göre belirlenmiş olup İbn Ebî Hâtim’de kaydedilen değerlendirmeleri burada da tekrarlamak mümkündür.

Altıncı asırdan sonra mantık ilminin İslâm dünyasında kabul görüp yerleşmesiyle “efrâdını câmi, ağıârını mâni” olacak şekilde hadis kavramlarını tanımlama çabaları başlamıştır. İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) da her ne kadar mantık ilmine karşı fetva vermiş ve bu ilmi sert bir dille eleştirmişse de *Mukaddime*’sinde hadis kavramlarının tanımlarını belirlemeye özen göstermiştir.⁵⁴ Bununla beraber İbnü’s-Salâh’ın râvinin zabt kusurlarıyla ilgili ıstılahlaşmaya işaret edecek bir açıklaması bulunmamaktadır. O, bir râvinin rivayetiyle ihticâc edilebilmesi için âdil ve zâbıt olması gerektiğini dile getirmiş ve “âdil” kimseyi “müslüman, âkıl, bâliğ, fîsk ve mürûeti zedeleyecek şeylerden sâlim” ifadeleriyle tavsif ederken; “müteyakkız, gayr-ı mugaffel, hıfzından rivayet ettiğinde hâfız, kitabından naklettiğinde zâbıt, mâna ile rivayette bulunacaksa mânayı değiştirmemesi için gereken şartları hâiz” diyerek “zâbıt” kişinin özelliklerini açıklamıştır.⁵⁵ Râvinin hadislerine karşı müteyakkız olması gerektiğinin de altını çizen İbnü’s-Salâh’ın, “vehim, hata, galat” gibi kusurlara ayrıca işaret etmediği görülmektedir.

Zehebî (ö. 748/1348) ise zayıf râvileri derlediği *Mizânü’l-i’tidâl* adlı eserine aldığı kimseleri zikrederken İbn Mehdî ile İbn Ebî Hâtim’de olduğu gibi zabt yönüyle kusurlu olan iki zümreye işaret etmiştir. Bunlardan ilkinde râvinin hataları terkin gerektirecek dereceye ulaşmıştır. İkincisinde ise hıfzları bakımından zayıf olup galat ve vehme düşse de yanlışları şevâhid ve i’tibar için kabul edilmeye engel olacak seviyede değildir.⁵⁶ Burada Zehebî’nin, hâfıza zayıflığını hadisteki hatanın bir nedeni olarak zikrettiğinin altı çizilmelidir.

Diğer yandan İbn Receb el-Hanbelî; sorunlu hadisleri ağır basan kimseler ile nâdiren hata yapan râviler arasında orta bir mertebeye yer vermesi yönüyle kendinden önceki âlimlerden ayrılmaktadır. O, râvileri dört kısma ayırmış ve “kizb ile itham edilen kimseler” dışında

⁵³ Celâlüddîn Ebü’l-Fadl Abdurrahman b. Kemâlidîn es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevâvî*, nşr. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru’l-Yüsr-Dâru’l-Minhâc, 1437/2016), 2/537-539. Haklarında ihtilaf edilen grupta, rivayetlerinde teferrüd eden meçhul kimseler bulunmaktadır.

⁵⁴ Yücel, *Hadis Tarihi*, 165-166.

⁵⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 104-105. Ancak İbnü’s-Salâh’ın vurgusunun, yukarıda işaret edilen münekkitlerden farklı olarak “zabtu’s-sadr” ve “zabtu’l-kitâb” üzerinde olduğu söylenebilir. “Zabtu’s-sadr”, rivayetleri ezberleyerek tahammül eden kimsenin hadisini hıfzından nakledebilecek şekilde zabt etmesi; “zabtu’l-kitâb” ise hadisleri yazarak alan kimsenin aldığı hadisleri doğru bir şekilde yazıp mukabele ettikten sonra değişikliklerden koruması anlamına gelmektedir bk. Bünyamin Erul, “Zabt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/61.

⁵⁶ Şemseddîn Ebü Abdullah Muhammed ez-Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1416/1995), 1/113.

birakılacak olursa zabt ile ilgili üçlü bir derecelendirme yapmıştır. Burada en zayıf sınıf içinde “gaflet ve sū’l-hıfzı nedeniyle hadisi ağırlıkla münker olan” kimseleri zikretmiş, ikinci dereceye “sıdk ve hıfz ehli olmakla birlikte hadisinde çokça vehim bulunan; ancak yine de vehmi baskın gelmeyen” râvileri; son olarak da “sıdk ve hıfz ehli olup hadislerinde nâdiren hata ve vehim bulunan” kişileri kaydetmiştir.⁵⁷ İbn Receb’in açıklamasında “gaflet” ve “sū’l-hıfz”ın, münker rivayetin nedeni; diğer yandan “vehim” ve “hata”nın rivayetin bir vasfı olması hasebiyle sonuç olarak ifade edilmesi dikkat çekicidir.

Buraya kadar kaydedilen açıklamalarda, münekkit ulemânın; rivayeti kabul edilecek kimsenin sahip olması gereken şartlar bağlamında adâlet ve zabt unsurlarına vurgu yaptıkları görülmüştür. Bunlardan zabt vasfını zedeleyecek durumlara işaret edilirken de “vehmi ağır basma”, “fazlaca galata düşme”, “nâdiren yanılma” gibi râvi kusurları zikredilmiştir. Ancak İbn Hacer, *Nuhbetü’l-fiker* adlı muhtasar hadis usûlü eserinde, yine “adâlet” ve “zabt” başlıkları altında ta’n sebeplerini kaydetmişse de ilk defa her bir cerh noktasını ayrı bir terim anlamına işaret edecek şekilde şiddetliden hafife doğru sıralamıştır. Bunların içinden -adâlete yönelik “kizbü’r-râvi”, “et-töhmetü bi’l-kizb”, “fısk”, “cehâlet” ve “bid’at” şeklindeki ta’n sebepleri tezin konusunun dışında kalması nedeniyle bir kenara bırakılacak olursa- en ağır eleştiri noktasının “fuhşü’l-galat” olduğu belirtilmiştir. Daha sonra sırasıyla “itkândan gaflet”, “râvinin tevehhümle rivayette bulunması” anlamına gelen “vehim”, “sıka kimselere muhalefet” ve son olarak “galatı isabet tarafından daha az olan kimse”ye⁵⁸ işaret etmek üzere “sū’l-hıfz” gelmektedir.⁵⁹ Ancak İbn Hacer’in, kendinden önceki âlimlerden ayrılarak böyle bir tasnif ve tanımlama yoluna gitmesi, konunun anlaşılmasını daha da zorlaştırmıştır.⁶⁰ Zira bu noktada mezkûr cerh sebeplerinin kaydedildiği şekilde birbirlerinden net sınırlarla ayrılıp

⁵⁷ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İlel*, 1/105.

⁵⁸ Ancak İbn Hacer, ileride “sū’l-hıfz” ile ilgili daha ayrıntılı açıklama yapacağı zaman bu kimselerin “isabet yönünün, hata yönüne baskın çıkmadığını” belirtmiştir. Dolayısıyla yukarıda kaydedilen ibare ile bir tenakuz bulunmaktadır. Mehmet Fatih Kaya, *Nüzhe* derslerinde konuyla ilgili değerlendirmede bulunurken İbn Hacer’in talebesi İbn Ebî Şerîf’in ifadelerini aktararak İbn Ebî Şerîf’in elindeki nüshada yukarıdaki ifadenin “galatıyla isabeti müsâvi” şeklinde olduğuna işaret etmektedir. Ali el-Kârî ise yukarıda tercümesi verilen “يكون غلطه أقل من إصابته” ibarede bir “لا” edatının bulunduğunu söylemiştir. Bu durumda ifade “galatı, isabetinden az olmayan” şeklinde anlaşılmalıdır (bk. Molla ^{لا}, “38b.Nüzhetü’n-nazar Dersleri -38b- Mehmet Fatih Kaya (2015.03.03)”, *Youtube* (26 Aralık 2022), 00:17:34-00:24:23).

⁵⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar fî tavzihi Nuhbeti’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser*, nşr. Nûreddin İtr (Dımaşk, 1321/2000), 88-89.

⁶⁰ İbn Hacer, söz konusu tasnif ve tanımlamayı yapma nedenini açıklamamaktadır. Ancak İbnü’s-Salâh’ın eserini ihtisâr etmek için kaleme aldığını söylediği *Nuhbetü’l-fiker*’de; İbnü’s-Salâh’ın eserinde bulunmayan birtakım nâdir ve faydalı ilâveler yaptığını kaydetmesi (bk. İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 40), onun bir orijinallik arayışında olduğunu düşündürmektedir ki İbnü’s-Salâh’ın zikrettiği nev’lere çok sayıda ziyâde yapmasının da (bk. Mhd Saeed Almajd, *Hadis Usûlünde İbnü’s-Salâh ve İbn Hacer Mukayesesi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 202-209) buna işaret ettiği söylenebilir.

ayrılmadığı sorusu akla gelmektedir. Nitekim “vehim” ile nitelenen râviler incelendiğinde bu kimselerin yüksek oranda diğer zabt kusurlarıyla da eleştirildikleri görülmüş; münekkitlerin râvi değerlendirmelerinde de kimi zaman bir eleştiri noktasının diğerinin mürâdifî, sebebi veya sonucu olarak dile getirildiği tespit edilmiştir.⁶¹ Üstelik İbn Hacer’in ifadelerinde dahi bu tenkit noktalarının arasındaki tedâhül fark edilmektedir. Nitekim “sûû’l-hıfz”, râvinin “galat”ının isabetine oranı ile tespit edilmektedir. Ayrıca söz konusu ta’n sebepleri hakkında ayrıntılı bir açıklama yapılmaması da meseleyi daha girift hale getirmektedir. Bunun yanı sıra İbn Hacer, her bir râvi kusurunu; “mevzû”, “metrûk”, “münker”, “mualllel” gibi merdud rivayet çeşitlerinden biriyle ilişkilendirilmiştir. Buna göre meselâ “fuşşû’l-galat” ile tenkit edilen bir râvinin rivayeti “münker” kapsamına girerken “vehim” ile cerh edilen bir kimsenin nakli de “mualllel” olmaktadır.⁶² Fakat yukarıda ifade edildiği üzere söz konusu eleştiri noktalarının sınırları net olarak ayrılmadığından her bir râvi kusurunu birer merdud hadis çeşidine sabitlemek de sorun teşkil etmektedir.⁶³

Diğer yandan İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*’de, *Nuhbetü’l-fiker*’de çizdiği bu çerçeveden farklı olarak cerh sebeplerinin beş noktada olduğunu kaydetmiştir ki bunlar “bid’at”, “muahalefet”, “galat”, “cehâlet” ve “inkitâ”dır.⁶⁴ Daha sonra bu cerh sebepleri ile ilgili açıklamada bulunan İbn Hacer, “galat”ın râvide bazen çokça bulunduğunu bazen de az olduğunu kaydetmiş ve *Sahîh-i Buhârî*’de “kesîru’l-galat” ile eleştirilen kimselerden rivayette bulunulmadığını; ancak az galata işaret eden “seyyiü’l-hıfz”, “lehû evhâm”, “lehû menâkîr” gibi ifadelerle nitelenen râvilerden mütâbaat nevinden hadis serdedildiğini belirtmiştir. Bu durumda İbn Hacer’e göre kaydedilen tenkit ifadeleri, “galat” kavramının altına girmekte; ancak şiddetli bir cerhe işaret etmemektedir. Ardından “muahalefet” ile ilgili izahta bulunan İbn Hacer, “şüzûz ve nekâretin” muahalefet ile neşet ettiğini; zâbıt, sâdık bir kimsenin tercihe daha layık bir kimse veya kimselere muhalif olarak naklettiği haberlerin “şâz”; râvinin muahalefeti veya hâfızasının zayıflığı şiddetlendiğinde ise “münker” olarak niteleneceğini kaydetmiştir. İbn Hacer’in

⁶¹ İkinci bölümde konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁶² İbn Hacer, *Nüzhe*, 91-92.

⁶³ Söz konusu duruma *Nüzhe* derslerinde Mehmet Fatih Kaya da dikkat çekmiştir. Kaya, zabt kusurlarından “muahalefet”in bir “cerh sebebi” değil “cerh göstergesi” olarak değerlendirilebileceğini; buna karşılık “galat”ın cerh sebebi, “sûû’l-hıfz”ın ise “galat”a ‘sebe’p’ olan âmil şeklinde anlaşılması gerektiğini dile getirmiştir (bk. Molla ۞, “40b.Nüzhetü’n-nazar Dersleri -40b- Mehmet Fatih Kaya (2015.03.31)”, *Youtube* (1 Ocak 2023), 00:01:10-00:02:35). Yine “kesretü’l-vehem” ve “kesretü’l-galat”ın birbirlerinden ayrılmayacaklarını kaydeden Kaya; “galat” ile “münker”, “vehim” ile “mualllel”in birbirleriyle ayrı ayrı irtibatlandırılmasının doğru olmadığını belirtir (Molla ۞, “40a.Nüzhetü’n-nazar Dersleri -40a- Mehmet Fatih Kaya (2015.03.31)”, *Youtube* (1 Ocak 2023), 00:34:00-00:34:45). Ayrıca konuyla ilgili makalesinde İbrahim Gökçe de râvinin gafleti ve hâfıza zayıflığı gibi kusurlarını “vehem”in nedenleri arasında zikretmiştir (bk. İbrahim Gökçe, “Ta’n Sebeplerinden Vehem”, *Kilitlibahir* 19 (Eylül 2021), 82).

⁶⁴ Burada “inkitâ” râvinin müdellis veya mürsil olması yönüyle râviyle alâkalı bir cerh sebebi olarak kaydedilmiştir.

buradaki ifadelerinden de râvinin hıfzının zayıflığını muhalefetin nedenlerinden biri olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.⁶⁵

Daha sonraki hadis usûlü kaynaklarında râviye yönelik tenkit noktalarının genellikle İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'de kaydettiği şekliyle açıklandığı görülmektedir. Örneğin çok yönlü âlim İbnü'l-Hanbelî de "râvisindeki ta'n nedeniyle merdud hadisler" başlığı altında İbn Hacer'e tabi olarak on cerh sebebi kaydetmiştir. Bununla birlikte o; İbn Hacer'in "vehim" tenkidi ile bağlantılı olarak zikrettiği "muallel" hadisin, "münekkidin, ancak mürsel veya münkati'ın vaslı, bir hadisin diğerine idhâli gibi birtakım karinelerle tarikleri toplayıp birbirleriyle karşılaştırarak kapalı kalmış kusuruna vâkıf olabileceği 'galatı fâhiş olmayan' râvinin rivayeti" olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Hanbelî'nin; İbn Hacer'in tasnifi ve zikrettiği terimleri aynı şekilde tekrarlamasına rağmen yalnız "vehim" yerine "galatı fâhiş olmayan" ifadesini kullanması, onun "vehim"i "fâhiş olmayan galat" ile eşitlediğini düşündürmektedir.⁶⁶

Yakın dönem ilim adamlarından Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) de İbn Hacer'in tertibini izlemiş ve

"*Vehim*'den murâd râvinin -Mürsel veya Munkati' olan bir hadîsi vasletmek gibi- isnâdda; yâhud da bir hadîsi diğer hadis içine idhâl etmek gibi metinde yanılması; yâhud da Mevsûl'ü Mürsel, Merfû'u

⁶⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Dâru't-Taybe, 1426/2005), 1002-1003. (İbn Hacer öncesinde "şâz" ile "münker" terimlerinin birbirinden ayrı kavramlar olarak kullanılmadığına dair bk. Hatice Karadeniz, *Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı*, 24-25, 102-103).

⁶⁶ Radıyüddîn İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408), 73-88. Enes el-Câ'id, konuyla ilgili araştırmalarında vehmin "mühim olmayan, tolere edilebilecek ufak hata" anlamına geldiğini belirtmiş ve "vehim" kavramını "hata" içerisinde değerlendirerek aralarında "umum-husus" ilişkisi olduğunu söylemiştir. Bu kanaatine İbn Hacer'in *Takrîb*'indeki râvileri incelemesi neticesinde ulaştığını belirten Enes el-Câ'id, iddiasını iki delille desteklemektedir. İlk olarak *Takrîb*'de iki râvinin "vehim" ile birlikte "hata" ile tenkit edildiğini kaydeden el-Câ'id, bu iki lafzın aynı mânaya gelmesi durumunda tekrar edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Oysa verilen bu misalin söz konusu iddianın tam aksini ispatladığı da söylenebilir. Çünkü şayet "hata" daha ağır bir tenkit, "vehim" ise daha hafif bir eleştiri ifade ediyorsa bu iki değerlendirmenin de bir râvide toplanması daha uzak bir ihtimaldir. Câ'id'in ikinci delili ise İbn Hacer'in bir râvi ile ilgili değerlendirmede bulunurken "Sika; ancak Zührî rivayetlerinde biraz vehim (وهما قليلا) vardır. Zührî dışındaki nakillerinde ise hata bulunur." ifadelerini kullanmasıdır (bk. Enes Sâlih (el-Câ'id), *es-Sikâtü'l-lezîne vüsifü bi'l-vehm ve'l-hata fî Takrîbi'l-Tehzîb li'l-Hâfiz İbn Hacer* (Ankara: Sonçağ Kültür Yayınları, 2019), 31-33; a.mlf., "el-Vehmü 'inde ruvâti'l-hadis: hakikatühû ve envâ'ühû ve ahkâmühû" *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Tokat İlmiyat Dergisi = Tokat Journal of Ilmiyat]* 2/1 (2014), 215-217). Bu örneğin de tek başına mezkûr iddia için bir delil olarak sunulması yeterli değildir. Zira İbn Hacer'in, aynı lafzı iki defa üst üste kullanmak istemediği için değerlendirmesini bu şekilde ifade etmiş olması mümkündür. Öte yandan bu tezde incelenen râvilerde İbn Hacer'in "vehim" ile nitelediği kişilerin büyük kısmının âlimler tarafından tevsik edildiği görülmüştür. Fakat İbn Hacer'in kullanımında "vehim" ile "galat/hata" arasında bir derece farkının olup olmadığını anlamak ancak yine İbn Hacer'in hata ile değerlendirdiği râvilerin de incelenip "vehim" ile nitelenen râvilerle mukayese edilmesiyle mümkün olacaktır ki bu konu müstakil bir makalede ele alınacaktır.

Mevkûf olarak rivâyet etmek, sika olan râvî yerine zaîf râvî zikretmek gibi kadha bâis bir hatada bulunmasıdır ki böyle rivâyet edilen hadîse *Muallal* denir.”

ifadeleriyle “vehim” kavramını açıklamıştır.⁶⁷ Yine Abdullah Karahan da konuyla ilgili kitabında râvinin cerh nedenlerini “metâin-i aşere” ile izah ederek vehmin “kolay anlaşılamayan bir hata” olduğunu ve böyle hatalara “illet” dendiğini söyleyerek “bir yanılma türü olan vehmin ayrı bir başlık altında incelenmesinin” nedeninin de tespitteki bu zorluk olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁸

Diğer yandan çağdaş araştırmacılardan Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey‘in ortaya koyduğu orijinal tasnif de burada kaydedilmelidir. Cüdey‘, yalan ve yalanla itham edilme, fîsk, bid‘at, cehâlet alt başlıklarıyla adâlete yönelik cerh sebeplerini kaydetmiş; ardından sûü’l-hıfzla ilişkilendirdiği zabtı ortadan kaldıran sebepleri zikretmiştir. Burada -küllî veya cüz’î olarak- râvinin zabtının sûü’l-hıfzı nedeniyle ortadan kalkacağını söylemiş ve meseleyi böylece iki ayrı yönüyle incelemiştir. İlk kısımda râviyi terk derecesine götürecek ve hatta bazen kizb ile ithamına neden olacak şekilde zabtın fesada uğraması durumunu zikreden Cüdey‘, ikinci kısımda zabtın cüz’î olarak eksikliğini dile getirmiştir. Buna göre vehmi çok olan kimse, adâlet ve sıdkı zedelenmeksizin -zabtı sebebiyle- reddedilse de muvafakatı hâlinde kendisiyle i‘tibar edilebilir. Dolayısıyla Cüdey‘in “vehim” kavramını “sûü’l-hıfz”ın bir alt başlığı veya göstergesi olarak değerlendirdiği söylenebilir. Yazarın devamındaki ifadelerinde ise hâfıza bozukluğunun gaflet ve dikkat zayıflığına râci olduğu kaydedilmiştir. Gafletin de bazen râvinin tabiatından bazen ise ezberlediklerine yeterince itina göstermemesi, meşguliyetini ilme değil ibadete yöneltmesi, ehline ilim yaymayı terk etmesi, dünyayla meşgul olması veya yaşının ilerlemesi gibi nedenlerden kaynaklanabileceğini belirten Cüdey‘,⁶⁹ “gaflet”in “sûü’l-hıfz”ın bir gerekçesi olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁰ Neticede sûü’l-hıfzın sebeplerini iki kısma ayırarak ilk kısımda “yaradılıştan kaynaklanan vehim ve galat”,⁷¹ ikinci kısımda ise “râvinin tesâhülünden kaynaklanan sûü’l-hıfzı” dile getirmiştir. “Yaradılıştan kaynaklanan vehim ve galat” başlığında “vehim” ve “galat”ın çeşitli sebeplerden kaynaklanabileceğini belirten el-Cüdey‘; senedlerde muhalefette bulunmak, mürseli vasl, mevkufu ref‘ etmek, râvileri bir

⁶⁷ Babanzâde Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi Mukaddimesi*, (Ankara, 1979), 1/297.

⁶⁸ Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik: Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi*, İstanbul: İFAV, 2018, 80-81.

⁶⁹ Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey‘, *Tahrîru ulûmi’l-hadîs*, (Müessesetü’r-Reyyân, 1442/2021), 1/412-413.

⁷⁰ Abdullah b. Yûsuf, *Tahrîru ulûmi’l-hadîs*, 1/418.

⁷¹ Yazarın “vehim” ile “galat”ı ayırmaması da dikkati muciptir.

siyakta birleştirmek, telkin kabul etmek, kitaptan nakilde bulunulduğunda tashîf yapmayı bu nedenler arasında zikretmiştir.⁷²

Netice itibariyle İbn Hacer'in, kendinden önceki âlimlerin herhangi bir terime işaret etmeksizin kelime mânalarıyla kullandıkları tenkit lafızlarını tasnif ederek her kusuru birer terimi ifade edecek şekilde birbirinden ayırdığı görülmüştür. Böylece ricâl âlimlerinin râvinin nakillerinde yanlışlığı durumları ifade etmek üzere kullandıkları “galat” ve “vehim” kavramları birbirinden tefrik edilmiş; hataya neden olan “gaflet” ile “sûû'l-hıfz” gibi unsurlar ise sebep-sonuç ilişkisinden tecrit edilerek mezkûr terimlerle aynı düzeyde değerlendirilmiştir. Ancak münekkitlerin kullanımında “vehim” ifadesinin, geniş anlamıyla râvinin nakillerinde düştüğü yanlışlığı ifade etmesi yönüyle zabttaki kusura işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla “vehim” kavramının bir tanımı yapılması gerekirse “Râvinin herhangi bir sebeple rivayetinde düştüğü her türlü yanlış” şeklinde tarif edileceği söylenebilir.

2.2. Vehmi İfade Eden Cerh Lafızları

Râvinin, isnad veya metinde yaptığı yanlışları ifade etmek üzere kullanılan terimlerden biri olan vehim; münekkit ulemâ tarafından farklı lafızlarla dile getirilmiştir. Bu başlık altında söz konusu lafızlar, yanlışmanın şiddetine göre delâlet ettiği ibareler bakımından üç mertebede⁷³ incelenecektir.

2.2.1. Kesretü'l-vehim

Beşerin ayrılmaz vasıflarından olan yanlışlık, unutma, hata etme; nâkilin nakillerindeki doğrularına baskın gelecek şekilde fazlalaştığı takdirde münferiden yaptığı rivayetlerinin terkinin gerektirmektedir. Nitekim Süyfân es-Sevrî, galattan kimsenin kaçamayacağına işaret etmiş ve kişinin hıfzı ağır basıyorsa bu kimsenin “hâfız” olduğunu, galatı ağır basıyorsa terk edileceğini dile getirmiştir.⁷⁴ Yine yukarıda da kaydedildiği üzere İbn Mehdî; bir râvinin ancak kizb ile itham edilmesi veya galatının ağır basması hâlinde terk edileceğini

⁷² Abdullah b. Yûsuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, 418-428. Ancak ikinci bölümde açıklanacağı üzere muhalefetin “sebeb” değil “sonuç” olarak anlaşılmasının daha uygun olduğu kaydedilmelidir.

⁷³ Vehmin şiddeti, Fermâvî'nin kaydettiği gibi “nâdir”, “kalîl”, “kesîr”, “gâlib” şeklinde dört mertebede değerlendirilebilir. Buna göre râvinin çok sayıda rivayetinin içinde bir-iki hadisinde yanlışlığı “nâdir”, nakillerinde zaman zaman vehme kapılması “kalîl”, sıklıkla hataya düşmesi “kesîr”; son olarak yanlışları doğrularına baskın gelecek derecede vehim yapması “gâlib” kapsamına girmektedir (bk. Ömer Muhammed Abdülmün'im el-Fermâvî, “Derecâtü'l-vehmi ve'l-mustalâhâtü'l-letî tedüllü 'aleyhi ve hükmü tilke'd-derecâti fî âlimi'r-rivâyeti ve'r-râvî”, *Havliyyetü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-'Arabîyye li'l-Benâti bi'l-İskenderiyye* 31/3 (2015), 225-231). Ancak bu tezde, râvinin bir vasfı olarak “vehm”i göstermemesi nedeniyle ricâl âlimlerinin, râvinin muayyen bir hadisine işaret ederek hata ettiğine dair değerlendirmeleri râvî incelemelerinin dışında tutulmuştur. Bu nedenle burada “bir cerh lafzı olarak vehim”, üç mertebede ele alınmıştır.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 144.

belirtmektedir.⁷⁵ Benzer şekilde İbn Hibban da doğru sözlülüğüyle tanınan bir kimsenin vehmi açığa çıksa bu vehmi fâhiş hale gelmeden âdil râviler zümresinden mecrûh derecesine düşmeyi hak etmediğini; fakat vehmi fâhiş ve baskın hale geldiğinde terk edileceğini ifade eder.⁷⁶ Neticede râvinin hadisteki güvenilirliğinin zedelenip zedelenmemesi vehmin şiddetine göre belirlenmektedir.

Ancak yukarıda zikredilen “vehmi, hatası baskın gelen kimselerin terk edileceklerine” dair ifadelerin mutlak mânada anlaşılması doğru değildir. Zira râvinin vehmi fazla olsa da yalan söylemekle cerh edilmedikçe veya kizb ile ithamına neden olacak türde⁷⁷ nakilde bulunmadıkça teferrüd etmediği rivayetlerinin tamamen terk edildiği görülmemiştir. Nitekim İbn Ebî Hâtim de râvileri derecelere ayırdığı tasnifinde zaman zaman vehme düşse de rivayetinde doğru sözlü kimselerin kabul edileceğini; sadûk olmakla birlikte mugaffel, vehim, hata, sehiy, galatı baskın kimselerin ise tergîb-terhîb, zühd ve edeb konularında hadislerinin yazılabileceğini kaydetmiştir.⁷⁸ Hatta İbn Receb el-Hanbelî, sahih hadislere muhalif olmayıp mânası da başka tariklerle desteklenmesi şartıyla; yalanla itham edilmediği sürece galatı çok olan, vehmi ağır basan râvinin rivayetinin “hasen” olduğunu söylemektedir.⁷⁹ Dolayısıyla nakillerinde fazlaca hataya düşmekle beraber doğru sözlü olup yalana tevessül etmeyen, dininde verâ‘ sahibi kimselerin rivayetlerini yekten yok saymaktansa güvenilir kimselere muvafık oldukları müddetçe dikkate almanın uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Abdurrahman b. Mehdî’nin Hasan b. Ebî Ca‘fer (ö. 167/784) hakkındaki değerlendirmesi de örnek olarak kaydedilebilir. Sâlih, müteabbid, dürüst bir şahsiyete sahip olan râvi, ricâl âlimleri tarafından hadis ilmine vâkıf olmaması sebebiyle rivayetlerinde vehim yaptığı söylenerek tenkit edilmiştir. İbn Mehdî ise râvinin hadislerini başta terk etmiş; ancak daha sonra tekrar nakletmeye başlamıştır. Bu durum kendisine sorulunca da “Bu konuda iyice düşündüm ve kıyamet gününde Hasan b. Ebî Ca‘fer’in beni tutup ‘Rabbim! Abdurrahman b. Mehdî’ye benim adâletimi neden düşürdüğünü sor!’ derse rabbime karşı güçlü bir hüccet bulamadım.” şeklinde cevap vermiştir.⁸⁰ Kaydedilen bu değerlendirme, doğru sözlü bir

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁷⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/292.

⁷⁷ Örneğin İbn Hacer, yalnız bir râvi cihetiyle nakledilmiş dinin bilinen kaidelerine muhâlif rivayetin kizb ile ithama neden olacağını söylemiştir (bk. İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 88).

⁷⁸ Nitekim Ebû Hâtim de “kesretü’l-vehim” ile değerlendirdiği Selm b. Kuteybe, Hakem b. Sinân, Fudayl b. Merzûk gibi pek çok râvinin hadisinin yazılabileceğini söylemiştir. Benzer şekilde İbn Hibbân da çok yanılmakla tenkit ettiği Yahyâ b. Abdillâh b. Dahhâk, Süveyd b. Abdilazîz, İbnü’l-Gasîl Abdurrahman b. Süleymân gibi çok sayıda râvi hakkında ancak infirâd ettiğinde dikkate alınmayacağı hükmünü vermiştir.

⁷⁹ İbn Receb, *Şerhu ‘İlel*, 1/384-385.

⁸⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/237.

kimsenin hadislerinin tamamen yok sayılmayacağına işaret etmesi bakımından güzel bir örnektir.

Hadis âlimleri, vehmi doğrularına baskın gelip fâhiş derecede yanılan kimseleri ifade etmek üzere kimi zaman “kesîru’l-vehim” gibi kısa tavsif ibareleri kullanmış kimi zaman da daha uzun cümlelerle değerlendirmede bulunmuşlardır. Örneğin İbrâhim b. İsmâil b. Mücemmi‘ (ö. ?),⁸¹ Ca‘fer b. Zübeyr (ö. 140-150/757-768), Selm b. Kuteybe (ö. 200/815-6), Abdullah b. Kabîsa (ö. ?); “كثير الوهم” ifadesiyle tenkit edilen râvilerdendir. Yine İsmâil b. Ya‘lâ (ö. ?), Süveyd b. Abdilazîz (ö. 194/809-810), Ali b. Saîd b. Şehriyâr (ö. ?), Ezher b. Râşid (ö. ?), “فاحش الوهم”; Nu‘mân b. Râşid (ö. ?), Hakem b. Sinân (ö. 190/805-6), Abdullah b. Keysân (ö. ?), “في حديثه وهم كثير”; Abdülvehhâb b. Buht (ö. 113/732), Muhammed b. Mütevekkil (ö. 238/853), “أوهام كثيرة”; Yahyâ b. Yemân (ö. 189/805), Mutarrif b. Mâzin (ö. 191/807), Fudayl b. Merzûk (ö. 160/776 yakınlarında), “يهم كثيرا”; Hasan b. Hakem (ö. 143-9/760-7), Eyyûb b. Utbe (ö. 160/776-7), “يهم شديدا”; Merzûk b. Ebi’l-Hüzeyl (ö. ?), Temmâm b. Bezî‘ (ö. ?), Abdülmelik b. Kudâme (ö. 160-70/776-87), “كثر وهمه”; Abdülmelik b. Mihrân (ö. ?), Âsım b. Süleyman (ö. ?), “غلب على حديثه الوهم”; Abdullah b. İbrâhim el-Gıfârî (ö. ?), Hudeyc b. Muâviye (ö. 171/787), “يغلب”; İsmâil b. Süleyman (ö. ?), Süleyman b. Haccâc (ö. ?), Abbâs b. Bekkâr (ö. 222/836-7), “الغالب على حديثه الوهم”; Rişdîn b. Küreyb (ö. ?), “الغالب عليه الوهم” lafızlarıyla eleştirilen râvilere örnek olarak zikredilebilir. Bunların dışında Hâkim’in İbrâhim b. Kuays’a (ö. ?) yönelttiği “حدث باحاديث يسيرة ما فيها حديث الا وقد وهم في اسناده ومتمنه” şeklindeki ağır tenkit ifadelerinin benzerleriyle de zaman zaman ricâl kaynaklarında karşılaşılacaktır.

Bu noktada râvilerin vehminin şiddeti ile ilgili ifadelerin; münekkidin müteşeddîd-mütesâhil oluşuna veya râviyi değerlendirmek üzere ele aldığı rivayetlere göre farklılık arz edebileceği kaydedilmelidir. Nitekim kimi vakit bir âlimin çok vehmetmekle tenkit ettiği bir râvi, başka bir münekkit tarafından “ara sıra vehme düşmekle” eleştirilmiştir. Örneğin İbn Adî (ö. 365/976), Bakıyye b. Velîd (ö. 197/812) hakkında değerlendirme yaparken râvinin birçok hadisini örnek olarak kaydetmiş ve rivayetlerindeki kusurları açıklamıştır. Ardından Şam ehlinen nakillerinde “sebt” olsa da Irak ve Hicaz ehlinen rivayetlerinde sikalara muhalefet ettiğini dile getiren İbn Adî, Bakıyye’yi “zaman zaman vehme kapılmakla” eleştirmiştir.⁸² Diğer yandan Cûzekânî (ö. 543/1148), Bakıyye b. Velîd’in vehminin çokluğu nedeniyle

⁸¹ Bu başlık altında örnek olarak kaydedilen isimlerin tamamı üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenmiş olup burada metni dipnotlara boğmamak adına tekrar kaynak gösterilmemiştir.

⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/549.

teferrüd ettiği rivayetlerinde ihticâc edilemeyeceğini dile getirerek tenkitte bulunmuştur.⁸³ Yine meselâ Müslim b. Hâlid ez-Zencî (ö. 179-80/795-7), İbn Hibbân tarafından “ara sıra vehme düşmekle”⁸⁴ eleştirilirken Zehebî “imâm, sadûk, yehimü” ifadeleriyle değerlendirmede bulunmuş,⁸⁵ İbn Hacer ise râviyi “sadûk, kesîru’l-evhâm” şeklinde nitelemiştir.⁸⁶ Hatta kimi zaman bir âlimin, bir râvi hakkında farklı derecelerde tenkit lafızları kullandığı da görülmektedir. Örneğin İbn Hibbân, zayıf bir râvi olan Ravh b. Atâ’nın (ö. ?) bir defasında “çokça hata ve vehim yaptığını” söylerken⁸⁷ başka bir yerde de râvinin hıfzının zayıf olduğunu; bu nedenle “zaman zaman vehme kapıldığını” kaydetmiştir.⁸⁸ Bu nedenle râvinin güvenilirlik durumu ile araştırma yapılırken teennî ile hareket edilmeli ve ulaşılabilecek bütün veriler göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2.2. Vehim

Bu başlıkta, râvinin yanılma derecesiyle ilgili herhangi bir kemiyet ifadesi kullanılmaksızın dile getirilen tenkit ifadeleri kaydedilecektir. Bu bağlamda, Ebân b. Osman (ö. 200/815), Haccâc b. Fûrâfisa (ö. 140’tan sonra/757’den sonra), Sâmit b. Muâz (ö. ?) “يهم”; Mahled b. Yezîd (ö. 193/808-9), Abbâd b. Cüveyriye (ö. ?), “كان يهم”; Eş’as b. Abdillâh (ö. ?), İyâs b. Halîfe (ö. ?), Dahhâk b. Nibrâs (ö. ?), “في حديثه وهم”; Abdülvâhid b. Ziyâd (ö. 176-9/792-6), Muhammed b. Abdillâh b. Zübeyr (ö. 203/818-9), Yezîd b. Abdirrahman (ö. ?), “له أوهام”; Hakem b. Sinân, “عنده وهم”; Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî (ö. 144/761-2), Gâlib b. Fâid (ö. ?) “صاحب وهم” lafızlarıyla değerlendirilen râvilere misal olarak zikredilebilir. Mezkûr ifadelerle eleştirilen râviler, doğru sözlü olmaları kaydıyla helâl-haram konularında olmasa da i’tibar için alınabilecek kimseler zümresindendir. Nitekim Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*’ine yazdığı mukaddimesinde, râvileri tasnif ederken hıfzları yönünden zayıf olup galat ve vehme düşen kişilerin hadislerinin terk edilmeyeceğini ve usûlde ve helâl-haram konularında olmasa da şevâhid ve i’tibar için kabul edilebileceklerini kaydetmiştir.⁸⁹ Yine yakın dönem hadis âlimlerinden Tehânevî (1892-1974) de âlimlerin hakkında “lehû evhâm”, “yehimü fî

⁸³ Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrâhim b. Hüseyin el-Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve’l-menâkîr ve’s-sahîh ve’l-meşâhîr*, nşr. Abdurrahman b. Abdilcebbâr el-Ferîvâî (Riyad: Dâru’s-Sumay’î, 1422/2002), 1/530.

⁸⁴ İbn Hibbân, *Meşâhîru ‘ulemâ’i’l-emsâr*, nşr. Manfred Fleischhammer (Kahire: Matbaatü Lecnetü’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1379/1959), 149.

⁸⁵ Zehebî, *Mugnî fî’d-du’afâ’*, nşr. Nûreddin İtr (Katar: İdâretü ihyâi’t-türâs, ts.), 2/295.

⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîbü’r-Râvî*, nşr. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru’r-Reşid, 1411/1991), 529.

⁸⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/300.

⁸⁸ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 156.

⁸⁹ Zehebî, *Mizân*, 1/113.

hadîsihî”, “yuhtiü fihi” gibi ifadelerle değerlendirdikleri râvilerin sika derecesinden düşmeyeceği söylemiştir.⁹⁰

2.2.3. Killetü'l-vehim

Abdullah b. Mübârek'in “Vehimden kim kurtulmuş ki?!” diyerek ve Yahyâ b. Maîn'in “Hadiste hata ettim diyene şaşırمام; asıl rivayet edip de isabet edene şaşırım.” ifadeleriyle vurguladıkları⁹¹ üzere bir kimsenin tamamıyla yanılmaktan berî olması mümkün değildir. Bu başlık altında; ricâl âlimlerinin, rivayetlerinde az miktarda vehme düşen râviler hakkında kullandıkları ifadeler zikredilecektir. Örneğin İbn Hacer'in değerlendirmelerinde sıklıkla görüldüğü üzere “نقة يهم قليلا” ve “صدوق يهم قليلا” ibareleri; râvinin güvenilir bir kimse olmakla birlikte rivayetlerinde az sayıda vehim yaptığını ifade eden kayıtlardandır. Yine meselâ “رما يهم” lafzıyla Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786), Ziyâd b. Ebî Ziyâd (ö. ?), Abdülcelîl b. Atıyye (ö. ?); “رما وهم” değerlendirmesiyle Sehl b. Bekkâr (ö. 226-7/840-2), Yahyâ b. Osman (ö. 238/852); “يهم في الشيء بعد الشيء” ibaresiyle Sehl b. Temmâm (ö. 220/835'ten sonra), İbrâhim b. Beşşâr (ö. 224-30/838-44), Saîd b. Beşîr (ö. 170/786), Affân b. Müslim (ö. 220/835) ve “في حديثه بعض الوهم” tenkidıyla Mansûr b. Sukayr (ö. ?) ile Abdülazîz b. Müslim (ö. 167/784); ara sıra vehme düştüklerine işaret edilen râviler arasında zikredilebilir. Netice itibariyle Tehânevî'nin de işaret ettiği gibi küçük yanılmaların kişinin güvenilirliğine zarar vermeyeceğinin altı çizilmelidir. Ancak bu nevi değerlendirmeler, teâruz veya muhalefet durumunda mezkûr terimlerle nitelenen kişilere göre daha az tenkide maruz kalan râvilerin tercihe şayan olduğunun anlaşılması için kaydedilmektedir.⁹²

2.2.4. Tevehhüm

Râviler hakkında vârid olan cerh ve ta'diller incelendiğinde “يتوهم”, “يحدث على التوهم”, “يأتي بالشيء على” gibi ifadelerle dile getirilen tenkit lafızlarının çoğu zaman yukarıdaki başlıklarda zikredilen değerlendirmelerden farklılık arz ettiği tespit edilmiş ve bu nedenle ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. Buna göre “tevehhüm” lafzının ağırlıklı olarak ya kasıtlı olanın; yani “teammüd”ün hilâfına veyahut “zan, tahmin” anlamında kelime mânasında kullanıldığı söylenebilir. Örneğin Nüfey' b. Hâris'in (ö. ?) sikalardan mevzû nakillerde

⁹⁰ Tehânevî, Zafer Ahmed. *Kavâid fî 'Ulûmi'l-hadîs*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Kahire: Dârü's-Selâm, 1431/2010, 275-276.

⁹¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 1/214.

⁹² Tehânevî, *Kavâid*, 275-276.

bulunduğunu söyleyen İbn Hibbân; râvinin bu durumda bir kastının olmadığına işaret etmek üzere “tevehhüm” ifadesini kullanmıştır⁹³ ki burada “tevehhüm”, “teammüd”e karşıt mânada kullanılmış ve “yanlışlık” ile eşitlenmiştir. Bunların dışında Ebû Hâtim’in (ö. 277/890) Eyyûb b. Utbe ile ilgili ifadeleri, “tevehhüm”ün “zan” anlamında kullanımına örnek olarak zikredilebilir. Ebû Hâtim, Eyyûb’da gevşeklik olduğunu kaydettikten sonra Bağdat’a gelip de yanında kitapları olmadan hıfzından tevehhümle nakilde bulununca hataya düştüğünü dile getirmiştir.⁹⁴ Leys b. Sa’d’ın (ö. 175/791) kâtibi Abdullah b. Sâlih el-Mısri’nin (ö. 223/838) durumu ise meseleyle ilgili daha açık bir misal teşkil etmektedir. Buna göre Abdullah b. Sâlih ile aralarında husumet bulunan bir komşusu, uydurduğu hadisleri onun yazısına benzeterek kağıda yazıp evine atmıştır. Esasında doğru sözlü bir kimse olan Abdullah b. Sâlih de bunları bulduğunda kendi yazısı olduğu zannına kapılmış (tevehhüm) ve öylece rivayet etmiştir.⁹⁵ Son olarak İbn Hibbân’ın İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765) hakkında tevehhümle rivayette bulunup tahmin üzere hadis naklettiğine (يروي على التوهم ويحدث على الحسبان) dair değerlendirmesi de söz konusu kullanıma örnek olarak kaydedilebilir.⁹⁶ Râvinin tahminle hadis rivayet ettiğine işaret etmek üzere kullanıldığında “tevehhüm” ifadesinin hataya götüren bir sebep olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Vehmin Sebepleri

Yukarıda bir zabt kusuru olarak “vehim”in, râvinin hadisinde düştüğü her türlü yanılgyı ifade ettiği kaydedilmişti. Söz konusu yanılgyıların da ya râvinin tahammül ettiği esnada hadisi sağlıklı bir şekilde almamasından veya rivayette bulunurken doğru nakledememesinden kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla râvinin dalgınlığı, dikkatsizliği, hâfızasının zayıflığı, kavrayışının yetersizliği gibi nedenler daha hadisi alırken vehme kapı açmakta yahut yine dikkatsizliği ve gereken özeni göstermemesi rivayette bulunurken hataya düşmesine neden olmaktadır. Meselâ İbn Hibbân, Berze’a b. Abdirrahman (ö. ?) hakkında değerlendirmede bulunurken, râvinin hadis sanatına vâkıf olmadığı için vehme düştüğünü kaydetmiştir.⁹⁷ Yine Kâdih b. Rahme (ö. ?) ile ilgili görüşlerini belirten İbn Hibbân, râvinin sikalardan naklettiği maktûb hadislerin kasıtlı gibi göründüğünü; ancak diğer bir ihtimalle de itkândan gafleti nedeniyle fazla vehmin kendisine galip gelmiş olabileceğini dile getirmiştir.⁹⁸

⁹³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/55.

⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/253.

⁹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/40.

⁹⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/244.

⁹⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/198.

⁹⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/229. Ricâl âlimlerinin değerlendirmelerinde, râviye yöneltilen kizb ithamını cevaplamak üzere rivayetlerdeki nekâretin teammüd yerine tevehhüm ile açıklandığı çok sayıda örnek

Öte yandan hiçbir beşerin hatadan sâlim olmadığı gibi hıfz ve itkân sahibi, güvenilir kimselerin de zaman zaman yanılabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin İbn Hibbân, Şebîb b. Şeybe'nin (ö. 170/786?) kavrayış ve zekâsından övgüyle bahsetse de haberlerde vehme düştüğünü kaydetmiştir.⁹⁹ Yine meselâ Abdurrahman b. Abdillâh b. Ebî Atfık (ö. ?) ile ilgili açıklamasında İbn Hibbân, “Sağlam biriydi. Ne var ki zaman zaman vehme kapılırdı.” ifadeleriyle değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰⁰ Ancak burada, râvinin rivayetlerinde vehmetmesine neden olan unsurlar inceleneceğinden bu gibi durumlara yer verilmeyecek; râvinin dalgınlığı, kavrayışının yetersizliği, hadis ile meşguliyetinin az olması gibi sebepler, ricâl âlimlerinin “vehim” ile tenkit ettiği râviler hakkında yaptıkları açıklamalardan hareketle ortaya konacaktır.

2.3.1. Dikkatsizlik

İbn Hacer'in taksimine göre “gaflet”e tekabül eden râvinin dikkatsizliği veya dalgınlığı, rivayetlerinde hata etmesine neden olan unsurlardandır. Meselâ İbn Mehdî; Ebü'l-Gusn Düceyn b. Sâbit'in (ö. ?) bir seferinde “Bana Ömer b. Abdilazîz'in mevlâsı tahdîs etti” şeklinde rivayette bulunduğunu, kendisine Ömer'in mevlâsının Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görmediği söylendiğinde de naklini “Eslem mevlâ Ömer” diyerek değiştirdiğini kaydetmiş ve râviyi “كان يتوهم فلا يدري ما هو” ifadeleriyle tenkit etmiştir.¹⁰¹ Yine Yahyâ b. Yemân (ö. 289/805) da dikkatsizliği nedeniyle vehim ile eleştirilen râvilere örnek olarak kaydedilebilir. İbn Maîn, onun “rivayet ettiği şeye aldırmadığını ve hadiste vehme kapıldığını” söyleyerek cerhte bulunmuştur.¹⁰² Râvinin dikkatsizliğine işaret eden bir kavram olarak “telkin” ile eleştirilen Muhammed b. Muâviye en-Nîsâbûrî (ö. 229/843-4) de bu başlık altında örnek olarak kaydedilebilir. Nitekim Ebû Zür'a (ö. 264/878), râviye ne zaman telkinde bulunulsa bu telkini kabul ettiğini, kendisine “Bu hadis senin hadisindir.” denildiğinde hadisi rivayet ettiğini, ona “Bu hadis Muallâ er-Râzî'nindir. Sen de onunla birlikteydin.” dense rivayeti tevehhümle

mevcuttur. Meselâ Dârekutnî, bazı münekkittlerin kizb ile itham ettiği Ahmed b. Abdillâh b. Meysere'nin hıfzından rivayette bulunması nedeniyle vehme düştüğünü ve kasten uydurma hadis nakleden bir kimse olmadığını belirtmiştir (bk. Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, nşr. Sa'd b. Abdullâh el-Humeyyid - Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî [Riyad: Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1427], 95).

⁹⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/363.

¹⁰⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 144.

¹⁰¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/257; a.mlf., *et-Târîhu's-sagîr*, 2/117-118; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/445; Ukaylî, *Du'afâ*, 2/45-46; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/294. Bu örnek, râvinin telkin kabul ettiğine de işaret etmekle birlikte daha çok rivayet ettiği şeye karşı lâkaytlığını göstermektedir.

¹⁰² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Su'âlâtü İbn Cüneyd li Yahyâ b. Ma'in*, nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988), 438.

naklettiğini söylemektedir.¹⁰³ Bu noktada Hâkim'in, illet çeşitlerini kaydederken yer verdiği¹⁰⁴ ve hadis ilminde “sülûkü'l-câdde”¹⁰⁵ kavramıyla bilinen hata türü de râvinin dalgınlığı kapsamında zikredilebilir. Zira burada râvi, meşhur olan ve alışlagelmiş senedi takip ederek rivayette bulunur; ancak meşhur olmayan tarikle nakledilen hadis doğrudur. Örneğin Ertât b. Münzir'in (ö. 163/779-80) “Ebû Hâtım → Ubeydullah → Nâfi' → İbn Ömer → Resûlullah (s.a.v.)” kanalıyla naklettiği misvak kullanımının teşvikine dair rivayetin doğrusu “Ubeydullah b. Ömer → Saîd el-Makbûrî → Ebû Hüreyre” şeklinde olmalıdır. Fakat Ertât, alışık olduğu “Nâfi' → İbn Ömer” senediyle nakilde bulunarak vehme düşmüştür.¹⁰⁶ Sonuç olarak kaydedilen bu örnekler, râvinin dikkatsizliği anlamına gelen “gaflet” ile “vehim” arasında bir neden-sonuç ilişkisinin bulunduğu işaret etmektedir.

2.3.2. Hâfıza zayıflığı

Beş zabt kusuru içinde zikredilen “sûû'l-hıfz”ın da râvinin nakillerinde yanılma nedenlerinden biri olarak değerlendirilmesi mümkündür. Konuyla ilgili İbn Hibbân'ın Merzûk b. Ebi'l-Hüzeyl (ö. ?) hakkındaki ifadeleri, örnek olarak kaydedilebilir. Buna göre râvinin sûû'l-hıfzının kendisine baskın geldiğini dile getiren İbn Hibbân, neticede vehminin çoğalması nedeniyle infirâdı hâlinde kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Benzer şekilde Ebû Bekir b. Abdillâh b. Ebî Meryem (ö. 156/772-3) ile ilgili değerlendirmesinde İbn Hibbân, “Şam ehlinin hayırlılarından. Ancak hâfızası kötüydü, bir şey tahdîs ettiğinde vehme düşerdi.” diyerek râvinin hıfzının zayıflığının vehme düşmesine neden olduğuna işaret etmiştir.¹⁰⁸ Yine İbn Hibbân'ın, Muhammed b. Sâbit el-Abdî'nin (ö. 147/764-5) hâfızasının zayıflığı nedeniyle tevehhüm ile mürsel hadisleri merfû, mevkuf haberleri müsned hale getirdiğine dair tenkitte bulunması¹⁰⁹ da bu iki kavram arasındaki neden-sonuç ilişkisine delâlet etmektedir. Bunların dışında ricâl kaynaklarında sıklıkla görülen “hıfzından rivayetlerinde vehme düşer”, “kitabını imha edip hıfzından nakilde bulunduğu için yanıldı”, “kitaplarını yitirdikten sonra hâfızasından yaptığı nakillerde vehme kapıldı” gibi değerlendirmelerin de hâfıza zayıflığının vehme neden olduğuna işaret ettiği

¹⁰³ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/104.

¹⁰⁴ Hâkim, *Ma'rife*, 391.

¹⁰⁵ Söz konusu kavram hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhittin Düzenli, “Bir Tenkit Terimi Olarak ‘Sülûkü'l-Câdde’”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 30 (Eylül 2013), 1-23.

¹⁰⁶ Dârekutnî, *el-İlelû'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi (Riyad: Dâru Taybe, 1405-1416/1985-1996), 13/3. İbn Adî de bu hadisi *Kâmil*'inde Ertât b. Münzir'in rivayetlerine örnek olarak zikretmiş râviyi “hata yapmak” ile tenkit etmiştir (bk. 2/379-380). Ayrıca krş. Düzenli, “Bir Tenkit Terimi Olarak ‘Sülûkü'l-Câdde’”, 18-19.

¹⁰⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/38.

¹⁰⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/146.

¹⁰⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/251.

söylenabilir. Meselâ Atâ b. Müslim (ö. 190/806), kitaplarını imha edip öylece rivayette bulunduğu için yanılmakla tenkit edilen râvilerdendir.¹¹⁰ Benzer şekilde Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî'nin (ö. 155/771-2) de kitaplarını yitirdikten sonra hâfızasında rivayette bulunduğu için vehme kapıldığı söylenmiştir.¹¹¹ İlâveten Yezîd b. Abdillâh el-Kindî (ö. 130/747'den sonra),¹¹² Cerîr b. Hâzim,¹¹³ Ahmed b. Abdillâh b. Meysere (ö. ?)¹¹⁴ de hıfzından rivayette bulunduğu için vehme düşmekle tenkit edilen râvilere örnek olarak kaydedilebilir. Netice itibariyle münekkit ulemânın ifadeleri incelendiğinde “sûû'l-hıfz”ın, vehimden ayrı bir zabt kusuru olarak değil râviyi yanlışla sürükleyen bir sebep şeklinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağı anlaşılmaktadır.

2.3.3. İhtilât

Yaşlılık, hastalık, aşırı üzüntü gibi nedenlerle râvinin hâfızasının zayıflaması anlamına gelen “ihtilât”ın da vehim sebepleri içinde zikredildiği; hatta kimi zaman “ihtilât”ın doğrudan “vehim” ile ifade edildiği görülmektedir. Örneğin ricâl âlimlerinin güvenilir bir kimse olarak kabul ettiği hadis hâfızı Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804), yaşlılığında ihtilâta maruz kalmıştır. İbn Hacer ise bu durumu “ömrünün sonlarında hıfzından -riyayette- vehme düşerdi” şeklinde ifade eder.¹¹⁵ Yine meselâ İbn Hibbân, Müsennâ b. Sabbâh'ın (ö. 149/766-7) ömrünün sonuna doğru ihtilâta uğrayıp ne rivayet ettiğini bilmez hale geldiğini; bu nedenle de sonraki rivayetlerinde evhâm ve menâkîr olduğunu söylemiştir.¹¹⁶ Benzer şekilde İbn Hibbân, Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî ile ilgili kanaatini serdederken râvinin ihtilâttan önceki rivayetlerinde bir karışıklık bulunmadığını; ancak sonraki nakillerinde çokça vehim olduğunu dile getirir.¹¹⁷ Son olarak meşhur hadis âlimi Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) hakkındaki ihtilât tenkidinin de burada kaydedilmesi mümkündür. Pek çok münekkidin övgüyle bahsettiği İbn Ebî Arûbe, ömrünün sonuna doğru ihtilâta maruz kalmıştır. İbn Hibbân da bu nedenle onun son dönem rivayetlerinde fazlaca nekâret ve vehim bulunduğuna işaret etmektedir.¹¹⁸

¹¹⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/131.

¹¹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/246.

¹¹² İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 135.

¹¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 138.

¹¹⁴ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, 95.

¹¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 213.

¹¹⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/20.

¹¹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393-98/1973-78), 6/444.

¹¹⁸ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 158.

2.3.4. Başkalarının kitabından rivayette bulunmak

Yukarıda râvinin kitabını yitirmesi veya imha etmesi üzerine hıfzından nakilde bulunduğunda yanılmasına dair değerlendirmeler “hâfıza zayıflığı” başlığı altında incelenmişti. Buradaki tenkit sebebi ise daha farklı olup râvi, yeterli okuma kabiliyetine sahip olmadığı veya dil yönünden zayıf olduğu için hataya düşmektedir. Örneğin okumayı bilse de yazı yazamayan Ebû Avâne Vaddâh b. Abdillâh (ö. 176/792), kendi kitabından nakilde bulunduğunda güvenilir bir râvi olarak değerlendirilmiş; ancak başkalarının kitabından rivayet ettiğinde zaman zaman vehim yapmakla eleştirilmiştir. Hadisleri başka kimselere yazdırıp böylece okuyarak hıfzeden Ebû Avâne’nin muhtemelen okuyuşunun da yeterince sağlıklı olmaması, onun hataya düşmesine neden olmaktadır.¹¹⁹ Nitekim İbn Maîn’in *Târîh*’inde kaydettiği üzere Ebû Avâne, bir hadiste geçen “خصم الفراء” şeklindeki ifadeyi yanlışlıkla “خصم الفراء” şeklinde nakletmiştir.¹²⁰ Yine Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803), başkalarının kitabından yaptığı nakillerde vehme düşmesi nedeniyle tenkide uğrayan kimselerdendir. Halîlî’nin (ö. 446/1055) *İrşâd*’ında Abbâs b. Mugîre b. Abdîrrahman’dan naklettiği bir anekdot, Derâverdî’nin başka kimselerin kitabından rivayette bulunduğunda neden yanıldığını açıklamaktadır. Buna göre Derâverdî, bir grup hadis talebesiyle beraber bir kitabı arz etmek için Abbâs b. Mugîre’nin babasının yanına gelmiş; talebeler adına kitabı okumuştur. Onun dil yönünden zayıf ve fâhiş lahinler yapan bir kimse olduğunu söyleyen Abbâs, babasının Derâverdî’yi “Yazıklar olsun sana Derâverdî! Bu ilme başlamadan önce her şeyden çok dilini düzeltmeye ihtiyacın var.” ifadeleriyle uyardığını kaydetmiştir.¹²¹ Neticede ricâl âlimlerinin, kitaptan nakilde bulunan râvilerde yeterli bir okuma ve dil kabiliyeti aradıkları görülmektedir.

2.3.5. Hadis ile meşguliyetin azlığı

Ricâl kaynaklarında sıklıkla görülen vehim sebeplerinden birisi de râvinin asıl meşguliyetinin hadis ilmi olmayıp rivayet ilmine vukufiyetinin azlığı nedeniyle nakilde bulunduğunda yanılmasıdır. Bu nevden eleştiriler ise genellikle âbid ve zâhid kimlikleriyle tanınan ve hadis muhafazasına dikkat etmeyen kimselere yöneltilmektedir. Nitekim Hâkim de *Medhal*’inde

¹¹⁹ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma’rîfe ve’t-târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Medine: Mektebetü’l-dâr, 1410), 2/168-169.

¹²⁰ İbn Maîn, *Yahyâ b. Ma’in ve Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûrî rivâyeti)*, nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Mekke, 1399/1979), 4/152

¹²¹ Ebû Ya’lâ el-Halîlî, *el-İrşâd, fî ma’rifeti ‘ulemâ’i’l-ḥadîs*, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1989), 1/302.

cerh edilen râvileri sıralarken “kendilerine salâh ve ibadet baskın gelip hadis zabt, hıfz ve itkânına ağırlık vermeyen” kimseleri altıncı tabakada zikretmiştir ki bunlar çokça vehme düşerler.¹²² Meselâ Ebû Utbe Abbâd b. Abbâd (ö. ?) ile ilgili değerlendirmesinde İbn Hibbân, râvinin kendisini zühd ve ibadete vermesi nedeniyle hıfz ve itkândan gafil kaldığını; tevehhüm üzere nakillerde bulunup az sayıdaki rivayetine rağmen menâkirinin çok olduğunu belirtmiştir.¹²³ Âbid bir zât olan Heysem b. Cemmâz (ö. ?) da aynı sebeple tenkide maruz kalmıştır. İbn Hibbân, ibadetle meşguliyetinin râviyi hadis ve hıfzdan alıkoyduğunu; bu nedenle tevehhüm ile sika kimselerden mu‘dal rivayetler naklettiğini söylemiştir.¹²⁴ Yine İbn Hibbân’ın Cesr/Cisr b. Ferkad (ö. ?) hakkındaki değerlendirmesi benzer bir örnek olarak kaydedilebilir. İbn Hibbân, İbn Ferkad’ın zâhidâne yaşayışının kendisine baskın geldiğini ve hadis muhafazasına dikkat etmediğini dile getirdikten sonra bu durumun râvinin rivayette bulunduğu vehme kapılmasına neden olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Benzer şekilde verâ‘ ehli içinde zikredilen Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî’nin (ö. 160/776’dan sonra) de “çekirdekten hadisçi” olmaması nedeniyle tahmin üzere rivayette bulunup tevehhüm ile hadis naklettiği söylenmiştir.¹²⁶ Bunların dışında Berze‘a b. Abdirrahman (ö. ?),¹²⁷ Hâzim b. Hüseyin (ö. ?),¹²⁸ Selâm b. Meymûn (ö. ?)¹²⁹ da hadis sanatına vâkıf olmamaları nedeniyle vehme düşmekle eleştirilen râvilere örnek olarak kaydedilebilir.

2.3.6. Taassup

Sûü’l-hıfz, ihtilât gibi kusurların yanı sıra insanın kendi görüş, mezhep, meşrebine yakın şeylere meyilli olması neticesinde zaman zaman vehme düştüğü görülmektedir. Mehmet Emin Özafşar da bu duruma aşağıdaki ifadelerle dikkat çeker:

[İnsanın] tutkunu olduğu şeylere karşı eğilimi, taraftar olmadığı şeylere karşı da hissî bir soğukluğu söz konusudur. Binaenaleyh, onun hissî yönü de zaman zaman bir zafiyeti olarak ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla, rivayetler söz konusu olunca, ravilerin bu yönlerinin kendilerine etki etmediğini düşünmek mümkün değildir. Kasti olarak uydurulanlar bir tarafa bırakılacak olursa, en iyi ihtimalle ‘vehm’ genel

¹²² Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, 151.

¹²³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/170.

¹²⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/91.

¹²⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/217.

¹²⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/253.

¹²⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/198.

¹²⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/288.

¹²⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/345.

başlığı altında, insanın tabii ve psikolojik doğasından kaynaklanan kusurların rivayetlere aksedeceği hesaplanmak zorundadır.¹³⁰

Bu noktada İbn Hibbân'ın Amr b. Ubeyd hakkındaki değerlendirmesi misal olarak zikredilebilir. Savunduğu mu'tezilî fikirler nedeniyle ehl-i hadîsin şiddetli tenkitlerine maruz kalan Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) ile ilgili eleştirilerin bid'atı üzerine yoğunlaştığı görülmüş; zabtına dair bir tenkide ulaşılammıştır. İbn Hibbân da onun çok ibadet eden, verâ' ehli bir kimse olduğunu; fakat sonradan ortaya bid'at çıkararak Hasan el-Basrî'nin (ö. 144/761) meclisinden ayrıldığını kaydetmektedir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, râvinin mu'tezilî görüşlere dâilîk yapıp Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabı hakkında kötü konuştuğunu dile getirmiş ve "kasıtlı olmaksızın, tevehhümle hadiste yalan¹³¹ söylediğini" belirtmiştir.¹³²

2.4. Vehim Çeşitleri

Bu başlık altında râvinin vehim sonucu naklettiği problemleri rivayet örnekleri, vehmin isnad veya metinde bulunma durumuna göre tasnif edilerek incelenecektir. Rivayet örnekleri, râvi ve rivayetlerde bulunan kusurların incelendiği ana kaynaklar olması hasebiyle ağırlıklı olarak illel türü eserlerden seçilmiştir. Böylece bir sonraki başlığın konusu olan "vehim" ve "illet" irtibatına dair inceleme için de bir zemin oluşturulmuştur. Bununla beraber daha dikkatli ve geniş bir araştırmayla aşağıda zikredilecek vehim çeşitlerinin dışında rivayet kusurlarının tespitinin mümkün olduğu söylenmelidir. Zira tezin sınır ve süresi içerisinde illel eserlerinin tamamının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi mümkün olmadığından; yalnız bilgisayar programları yardımıyla kavram taraması yapılarak ulaşılan değerlendirmeler içinden örnekler seçilmiştir.

¹³⁰ Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek: Fıkhi Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, (Ankara: OTTO, 2017), 233. Özafşar, Hz. Âişe'nin (r.anhâ), sahâbeye yönelttiği eleştirilerden hareketle vehme neden olabilecek unsurların "doğru işitememe", "eksik işiteme", "iyi hıfz edememe", "kastı anlamama", "yanlış yorumlama", "doğru ifade edememe", "eksik nakil", "hata-galat" ve "unutma" şeklinde şemalaştırılabileceğini kaydetmiştir (bk. *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 236).

¹³¹ Sayrafi'nin "kizb" ifadesinin hadis âlimleri tarafından zaman zaman "galat" mânasında kullanıldığına dair açıklaması için bk. Süytûtî, *Tedribü'r-râvî*, 4/41. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Betül Yılmazörnek, *Hicrî İlk Üç Asırda Râvi Tekzibi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 66-68.

¹³² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/69.

2.4.1. İsnadda bulunan vehimler

2.4.1.1. Kalb

Hadisin isnadında bulunan bir râviyi o tabakadan başka bir râvi ile veya bir hadisin senedini başka bir hadisin senediyle değiştirmeyi ifade eden “kalb”;¹³³ bilerek¹³⁴ yapılabileceği gibi râvinin hatası sonucu meydana gelmiş de olabilir.¹³⁵ Râvinin kastı söz konusu olmadığı takdirde rivayet, zayıf hadisler başlığı altında incelenmektedir. Burada da râvinin “vehim”ini gösteren bazı kalb örnekleri kaydedilecektir.

İlk olarak İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’inde kaydettiği bir kalb örneği burada zikredilebilir. Buna göre İbn Ebî Hâtim, Ebû Zür’a’ya “Mekkî → Mâlik → Nâfi’ → İbn Ömer” kanalıyla nakledilen “Hz. Peygamber (s.a.v.), Necâsî üzerine namaz kıldı ve dört tekbir aldı.” hadisini sorduğunda Ebû Zür’a bunun hatalı olduğunu söylemiştir. Daha sonra rivayetin doğrusunun “Mâlik → Zührî → Saîd b. Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (s.a.v.)” şeklinde olması gerektiğini kaydeden Ebû Zür’a, Mekkî’nin vehme düştüğünü belirtir.¹³⁶ “Hatalı” olduğu söylenen bir illetli hadis örneğinde, râvinin “vehim” yaptığına işaret etmesi ayrıca dikkate değerdir. Benzer bir misal de Dârekutnî’nin *Su’âlâtü’s-Sülemî*’sinde görülmektedir. Burada Dârekutnî’ye (ö. 385/995) Muhammed b. Gâlib Temtâm’ın (ö. 283/896) durumu sorulmuş; Dârekutnî de râvinin sika olduğunu; ancak hadislerinde vehme düştüğünü söyledikten sonra bir hadisini misal olarak kaydetmiştir. Verdiği örneğe göre râvinin “Muhammed b. Ca’fer el-Verkânî → Hammâd b. Yahyâ el-Ebah → İbn Avn → İbn Sîrîn → İmrân b. Husayn → Nebî (s.a.v.)” senediyle naklettiği “Beni Hûd sûresi ve kardeşleri yaşlandırdı.” hadisi, Mûsâ b. Hârûn ve başka âlimler tarafından hoş karşılanmamıştır. Zira bu senedle nakledilen metin “Yaratana isyanda yaratılana itaat yoktur.” hadisine aittir. “Beni Hûd sûresi ve kardeşleri yaşlandırdı” hadisinin senedi ise “Hammâd b. Yahyâ el-Ebah → Yezîd er-Rekâşî → Enes → Nebî (s.a.v.)” şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla bir hadisin metni diğeriyle yer değiştirmiştir. Ancak Kadı İsmâil b. İshak (ö. 282/896), râviyi bu yanlışından dolayı “İnsan gençlik zamanlarında hata edebilir. Bu (hatayı) terk etseydin sana zarar vermezdi” şeklinde uyarınca Temtâm, nüshasını çıkarıp “Ben asıl kitabımda yazan bir şeyden dönmem.” demiştir. İlk hadisin metninin ikinci hadisin senediyle yazmış gibi

¹³³ “Kalb”, hadisin metninde de görülebilmektedir. Ancak konuyla ilgili örnekler ileride ayrı bir başlıkta inceleneceğinden burada yalnız isnad ile ilgili tarafı zikredilmiştir.

¹³⁴ Kalbin, zayıf bir hadise sahih izlenimi vermek veya garîb görünümü kazandırıp rağbeti artırmak gayesi ile kasten yapılmasının hadis uydurmaktan farkı yoktur. Kimi zaman da kalb, hadisçinin hıfzını kontrol etmek amacıyla yapılır; ancak maksat hasıl olduktan sonra kalb işine son verilir.

¹³⁵ Koçyiğit, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 182.

¹³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 3/566.

görüldüğünü söyleyen Dârekutnî, râvinin kitabına güvenmesinde bir beis bulunmadığını kaydeder.¹³⁷ Bu örneğin tezin konusu açısından ehemmiyeti ise Dârekutnî'nin, "hadislerinde vehme düşer" dediği bir râvinin rivayetine örnek verirken "hata" ile tavsif edilen maktûb bir hadisi zikretmesidir.

Başka bir illetli hadis örneği de Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Mûsa b. A'yen, Ali b. Müshir (ö. 189/805), Vekî' (ö. 197/812) gibi pek çok meşhur kimseden "A'meş ve Mansûr → Sa'd b. Ubeyde → Ebû Abdîrrahman es-Sülemî" tarihiyle nakledilen "Sizden hiç kimse yoktur ki cehennemde yahut cennette oturacağı yer yazılmış olmasın" hadisi ile ilgili Dârekutnî'nin değerlendirmesidir. Dârekutnî; Muhammed b. Ubeydillah el-Arzemî'nin mezkûr kimselere muhalefette bulunarak hadisi "A'meş → Kays b. Seken → Ebû Abdîrrahman" şeklinde rivayet ettiğini söylemiş ve "(Muhammed b. Ubeydillah) bunda vehmetti. Doğrusu Sa'd b. Ubeyde'dendir." demiştir.¹³⁸ Sa'd b. Ubeyde'nin kendi tabakasındaki Kays b. Seken ile değiştirildiği bu örnekte de Dârekutnî, kalbi yapan Muhammed b. Ubeydillah'ın vehmettiğini ve sikalara muhalefette bulunduğunu söylemiştir.

Bunların dışında Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebîr*'inde kaydettiği bir illet değerlendirmesi de râvinin kendi tabakasındaki başka bir râviyle kalbedilmesine örnek olarak zikredilebilir. Burada, doğrusu "İbrâhim b. Meymûn → Abdullah b. Tâvûs → Tâvûs → İbn Abbâs → Nebî (s.a.v.)" şeklinde olan sened, Abdürrezzâk tarafından "Ma'mer → İbn Tâvûs..." şeklinde nakledilmiştir ki râvi bunda vehme düşmektedir.¹³⁹ Son olarak senedde bulunan râvi isminin vehimle kalbedilmesine dair bir örnek için Tirmizî'nin (ö. 279/892) Buhârî'den naklettiği açıklama kaydedilebilir. Bu örnekte Tirmizî; "Kuteybe → Vekî' → Süfyân → Ebû Cehdam → Ubeydullah b. Abdillâh b. Abbâs → İbn Abbâs" senediyle nakledilen Resûlullah'ın (s.a.v.) abdestin tam ve eksiksiz alınmasını emrettiğine dair rivayeti Buhârî'ye sormuştur. Buhârî ise Süfyân es-Sevrî'nin "Ubeydullah b. Abdillâh b. Abbâs" diyerek vehme düştüğünü; doğrusunun "Abdullah b. Ubeydullah b. Abbâs" şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁰ Bu örnekler Süfyân es-Sevrî, Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27) gibi hadis otoritelerinin dahi yanılabilirliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan bu gibi misaller, râvinin geniş hadis birikimi içinde nâdiren hataya düşmesinin, zabt yönünden kusurlu olarak nitelenmesi için yeterli sebep olmadığına da işaret etmektedir.

¹³⁷ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, 290-292. Bu ifadelerden, râvinin aslına itimat edip ısrarda bulunmasının güvenilirliğine zarar vermediği anlaşılmaktadır.

¹³⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, 4/159-161.

¹³⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 1/325.

¹⁴⁰ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *İlelû'l-Tirmizî el-kebîr*, nşr. Subhî es-Sâmerrâî vd. (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb - Mektebetu'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409/1989), 38.

2.4.1.2. Mevkuf veya maktû haberin ref'i

İlel eserlerinde râvinin, esasında sahâbe veya tâbiine ait olan bir haberi, yanılma sonucu Resûlullah'a (s.a.v.) nisbet ederek naklettiği ref' örnekleriyle sıklıkla karşılaşılmaktadır.¹⁴¹ Bu bağlamda Ebû Zûr'a'dan nakledilen bir değerlendirme misal olarak verilebilir. İbn Ebî Hâtim, Ebû Zûr'a'ya "Ebû Üsâme → Hasan b. Hakem → Ebû Hübeyre Yahyâ b. Abbâd el-Ensârî → Ensâr'dan bir şeyh → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (s.a.v.)" şeklinde nakledilen bir hadisi aktarmış ve Cerîr'in bu haberi ref' etmeksizin "Mansûr → Yahyâ b. Abbâd → Atâ -ehl-i Medîne'den bir zat- → Ebû Hüreyre" kanalıyla rivayet ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Ebû Zûr'a, Mansûr tarihinin doğru olduğunu belirterek haberin aslının mevkuf olduğuna işaret etmiştir. Aynı hadisin "Abdürrezzâk → Ma'mer → Mansûr → Abbâd b. Üneys → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (s.a.v.)" tarikiyle de rivayet edildiği söylenince Ebû Zûr'a, Ma'mer'in rivayetini "vehim" ile nitelemiştir.¹⁴² Başka bir örnek de Dârekutnî'den nakledilmektedir. Buna göre Dârekutnî'ye "Şuayb b. Muhammed ez-Zâri' → Zeyd b. Ahzem → Ebû Dâvûd → Şu'be → A'meş" tarikiyle merfû olarak nakledilen rivayet sorulunca o, Şuayb'ın burada vehme düştüğünü söylemiştir. Zira hadisin doğrusu Ebû Zer'den mevkuf

¹⁴¹ Sabri Çap, *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi* isimli doktora tezinde, hata sebebiyle merfû olduğu halde mevkuf olarak rivayet edilen hadis örneğinin fazla bulunmadığını kaydetmiştir (Sabri Çap, *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 160. Bu tez için ilel eserlerinde yapılan taramada da "vehim" ile ref' edilen rivayet örneğiyle nâdiren karşılaşıldığından konu için ayrı bir başlık açılmamıştır. Ancak burada vehim sonucu merfû olduğu halde mevkuf olarak nakledilen bir rivayet örneği olarak Dârekutnî'nin *İlel*'inde yer verdiği bir hadis zikredilebilir. Buna göre Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî, vehim sonucu "Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir." şeklindeki merfû hadisin senedini Ebû Hüreyre'de (r.a.) durdurarak nakletmiştir (bk. Dârekutnî, *el-İlel*, 8/331; krş. Çap, *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi*, 160).

Burada ayrıca Çap'ın söz konusu tezinde mevkuf haberlerin merfû olarak nakledilme sebeplerine dair yaptığı tasnife değinilebilir. Zira meseleyi "hata sebebiyle" ve "kasten" ref' edilen nakiller olmak üzere ikiye ayıran Çap, "vehim", "fuşş-ı galat", "sû-i hıfz" ve "tereddüt" şeklindeki râvi kusurlarını "hata sebebiyle mevkufun merfû rivayeti" başlığı altında incelemiştir (bk. 162-174). Ancak bu tez içinde kaydedilen "vehim çeşitleri" ile ilgili örneklerde hadis âlimlerinin illet gerekçelerini dile getirirken söz gelimi galat ile vehmi birbirinden ayırmadıkları, râvinin vehmettiğini ifade ettikleri örneklerde kimi zaman vehmin gerekçesi olarak hıfzın zayıflığını dile getirdikleri görülmüştür. Dolayısıyla böyle bir tasnif yerine örneklerin doğrudan "hata sebebiyle mevkufun merfû rivayeti" başlığı altında incelenmesinin daha uygun olacağı söylenebilir.

Bu noktada ayrıca oryantalistlerin "isnadların geriye doğru büyümesi" tezinden de bahsedilebilir. Buna göre eski hukuk okulları, hadis ehlinin muhalefeti nedeniyle geleneklerini Resûlullah'a (s.a.v.) dayandırma maksadından hareketle önce kendi doktrinlerini maktû ve mevkuf haberler haline getirmişler; ardından ref' ederek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştırmışlardır (Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* [Ankara: İSAM Yayınları, 2013], 127-128). Meselâ hadis literatüründeki haberlerin büyük bir kısmının kaynağının tespitinin mümkün olmadığını ileri süren Juynboll'e göre muhaddisler, Allah Resûlü'ne (s.a.v.) ait olmamasına rağmen ona nisbet edilen nakillerin ref' edildiğine dair delilleri başarıyla ortadan kaldırmışlardır (bk. Mustafa Örtürk, "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll: Hadis/Sünnet Alanındaki Yaklaşımları ve Çalışmaları", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batıda İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 260; krş. Çap, *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi*, 19-20). Ancak yukarıda yer verilen örneklerde olduğu gibi hadis âlimlerinin ilel eserlerinde kaydettikleri ref' tespitleri, böyle bir karartmanın söz konusu olmadığını göstermektedir.

¹⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/515-516.

şekilde rivayet edilmektedir.¹⁴³ Yine Dârekutnî, “Müemmel b. Abdîrrahman es-Sekafî → Avf → İbn Sîrîn → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (s.a.v.)” şeklinde nakledilen hadisin ref‘inin vehim olduğunu dile getirerek; rivayetin esasında İbn Sîrîn’in sözü olduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁴

2.4.1.3. Mürselin vaslı

Bu başlıkta, bir râvinin, senedin herhangi bir yerinde bulunan kopukluğu hata ile başka bir râvi eklemek suretiyle mevsul hale getirdiği örnekler kaydedilecektir.¹⁴⁵ Meselâ İbn Ebî Hâtîm; babası ile Ebû Zür‘a’ya “Süveyd b. Abdilazîz → İbn Aclân → Saîd el-Makbûrî → Ebû Hüreyre → Nebî (s.a.v.)” senediyle nakledilen bir hadisi sorduğunda Ebû Hâtîm ile Ebû Zür‘a, rivayetin hatalı olduğunu ve Süveyd’in burada vehme düştüğünü söylemişlerdir. Rivayetin doğrusu ise mürsel olan “İbn Aclân → Abdullah b. Abdîrrahman b. Ebî Hüseyin → Resûlullah (s.a.v.)” tarikidir.¹⁴⁶ Yine Dârekutnî; “Âişe → Ebû Bekir → Nebî (s.a.v.)” kanalıyla nakledilen “Sevgi de düşmanlık da miras alınır.” hadisiyle ilgili değerlendirmede bulunurken “Âdem b. Ebî İyâs → Abdurrahman (b. Ebî Bekir b. Ebî Müleyke) → Muhammed b. Talha -b. Abdillâh b. Abdîrrahman b. Ebî Bekir- → babası → Âişe → Ebû Bekir” senedinde Hz. Âişe’nin zikredilmesinin vehim olduğunu söylemiştir. Nitekim Mu‘âfi b. İmrân, Mûsâ b. Dâvûd ve başkaları, İbn Ebî Müleyke’ye muhalefetle “(Ebû Bekir) el-Müleykî¹⁴⁷ → Muhammed b. Talha → babası → Ebû Bekir” şeklinde mürsel olarak nakilde bulunmuşlardır ki mahfûz olan budur.¹⁴⁸ Kaydedilen örneklerin ilkinde râvinin vehme düştüğü rivayetin “hatalı” olarak nitelendiği; ikincisinde ise muhalefetin hadisin “vehmine” delil teşkil ettiğinin altı çizilmelidir.

2.4.1.4. İdrâc

Hadisin sened veya metnine, aslında bulunmayan bir ilâvenin yapılmasını ifade eden “idrâc”ın çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Örneğin, hadis talebesinin şeyhinden rivayeti dinlerken hocanın yaptığı açıklamayı hadisin aslından zannedip bu şekildeki fazlalıklarla

¹⁴³ Dârekutnî, *el-İlel*, 6/272.

¹⁴⁴ Dârekutnî, *el-İlel*, 10/38.

¹⁴⁵ Burada 141. dipnotta kaydedilen, oryantalistlerin “isnadların geriye doğru büyümesi” iddiaları bağlamında “vasl” kavramına da değinilebilir. Zira onlara göre “isnadların ıslahı” için ref‘ ile birlikte inkıtâların da doldurulması gerekmektedir. Söz konusu iddiaların eleştirisi için bk. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi*, 130-140.

¹⁴⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-İlel*, 3/325-326.

¹⁴⁷ *İlel* muhakkiki, dipnotta “el-Müleykî” şeklinde kaydedilen ismi “Abdurrahman b. Ebî Bekir” şeklinde açıklasa da buradaki kişinin Ebû Bekir el-Müleykî olması daha doğru görünmektedir. Nitekim Hâkim’in *Müstedrek*’inde de söz konusu isim “Ebû Bekir el-Müleykî” şeklinde tasrih edilmiştir (bk. *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, nşr. Ebû Abdillâh Addüsselâm b. Muhammed Allûş (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1427/2006), “*el-Birr ve’s-sıla*”, 7422).

¹⁴⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, 1/264.

nakletmesi bu sebepler arasında zikredilebilir.¹⁴⁹ Burada hadisin senedinde bulunmayan bir râvinin vehim sonucu isnada eklendiği örnekler kaydedilecektir. Meselâ Ebû Hâtim “İbn Uyeyne → İbrâhim b. Muhammed b. Münteşir → babası → Habîb b. Sâlim → babası → Nu‘mân b. Beşîr → Hz. Peygamber (s.a.v.)” senediyle nakledilen bir hadiste İbn Uyeyne’nin vehmettiğini; isnadda Habîb’in babasının bulunmadığını belirtmiştir.¹⁵⁰ Yine “Müslüman bir kimsenin kanı ancak şu üç şeyden biriyle helâl olur” hadisiyle ilgili açıklamada bulunan Dârekutnî, “Muhammed b. Îsâ et-Tabbâ‘ → Hammâd → Yahyâ b. Saîd → Ebû Ümâme b. Sehl ve Abdullah b. Âmir b. Rebî‘a → Osman → Hz. Peygamber (s.a.v.)” senedinde Muhammed b. Îsâ’nın vehim yaptığını belirtmiştir. Zira hadisin merfû tariki “Hammâd → Yahyâ → Ebû Ümâme → Osman (→ Hz. Peygamber)” şeklinde gelmektedir. Abdullah b. Âmir kanalıyla ulaşan rivayet ise mevkuf olarak nakledilmiş olup Muhammed b. Îsâ; Ebû Ümâme ile Abdullah b. Âmir’i birleştirmekle vehme düşmüştür.¹⁵¹ Başka bir ifadeyle Abdullah b. Âmir buradaki senede idrâc edilmiş olmaktadır.

Muttasıl isnada kimsenin zikretmediği bir râvinin ilâve edilmesini ifade eden “mezîd fî muttasılı’l-esânîd” kavramı da bu başlık altında değerlendirilebilir. Örneğin hadis usulüne dair kaynaklarda sıklıkla tekrarlanan kabirlere doğru namaz kılmanın nefyedildiğine dair hadisin; “Hennâd → Abdullah b. Mübârek → Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir → Büsr b. Ubeydillah → Ebû İdrîs el-Havlânî → Vâsile b. Eska‘ → Ebû Mersed el-Ganevî” tarikinde Ebû İdrîs el-Havlânî’nin zikredilmesi vehimdir. Buradaki vehim ise İbnü’l-Mübârek’ten kaynaklanmaktadır. Zira Büsr, Vâsile’den nakillerini genellikle Ebû İdrîs kanalıyla yapmaktadır. Ancak Büsr’ün Vâsile’den doğrudan naklettiği hadisler de mevcuttur ve bu rivayetin başka tariklerinde Büsr semânını tasrih etmiştir. Diğer bir deyişle Büsr’ün, rivayeti Vâsile’den bizzat aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Abdullah b. Mübârek, Ebû İdrîs’i zikrederek galata düşmüştür.¹⁵² Burada da İbnü’l-Mübârek’in hatasının hem “vehim” hem “galat” ile ifade edilmesi dikkat çekmektedir.

2.4.1.5. Benzer isim, künye ve nisbelerin karıştırılması ve kalbi

Kimi zaman râvilerin, isnaddaki diğer râvilerin isim, künye veya nisbelerini benzer başka râvilerin adlarıyla karıştırarak; isimlerini babalarının, dedelerinin adlarıyla kalbederek naklettiği görülmektedir. Örneğin Yahyâ b. Maîn; Vekî’in gusül ile alâkalı bir rivayetin

¹⁴⁹ Mehmet Efendioğlu, “Müdreç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/472.

¹⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, 2/249-250.

¹⁵¹ Dârekutnî, *el-İlel*, 3/60-61.

¹⁵² İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/56-57; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 287. Diğer yandan Büsr’ün hadisi hem vasıtalı hem de vasıtasız olarak alma ihtimaline binaen İbnü’l-Mübârek’in yanılmadığı görüşünde olanlar da vardır.

senedinde bulunan Amr b. Şürahbîl'in ismini "Muhammed b. Şürahbîl" şeklinde söyleyerek vehme düştüğünü kaydetmiştir.¹⁵³ Yine meselâ Buhârî, Yezîd b. Hârûn'un "Kehmes → Seyyâr b. Manzûr" şeklinde naklettiği râvi adını; Vekî'in maktûb olarak "Kehmes → Manzûr b. Seyyâr" şeklinde telaffuz ettiğini söyleyerek vehim yaptığını belirtmiştir.¹⁵⁴ Buhârî'nin kaydettiği bir başka vehim örneğinde de yine Vekî', Sevvâr b. Dâvûd'un ismini "Dâvûd b. Sevvâr" şeklinde zikretmiştir.¹⁵⁵ Benzer isme sahip râvilerin karıştırılmasına bir örnek de İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'inden nakledilebilir. Burada İbn Ebî Hâtim, babasına gece namazı ile ilgili "Hammâd b. Seleme → Haccâc → Habîb b. Ebî Sâbit → Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib → Ali b. Ebî Tâlib → Hz. Peygamber (s.a.v.) kanalıyla nakledilen hadisi sorduğunda Ebû Hâtim; bunun hata olduğunu, doğrusunun "Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs → babası → dedesi" şeklinde olması gerektiğini söylemiş ve vehmin Hammâd'dan kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁵⁶ Başka bir misalde de Dârekutnî; Ali b. el-Medînî'nin *Müsned*'inde, Yezîd b. Zürey' kanalıyla "Atâ → Harmele b. İyâs" şeklinde kaydettiği hadiste vehme düştüğünü söylemektedir. Dârekutnî, söz konusu eleştirisini "Zannediyorum (İbnü'l-Medînî), (râvinin ismini) hıfzından zikretti. 'İyâs b. Halîfe' demek isterken 'Harmele b. İyâs' dedi." ifadeleriyle açıklamıştır.¹⁵⁷ Bu son misalde, râvinin hıfzından nakilde bulunmasının vehmine neden olduğu vurgulanmalıdır.

2.4.1.6. İsimlerin tashîf ve tahrifi

Bir önceki başlıktan farklı olarak burada senedde bulunan râvi isimlerinde birbirine benzeyen harflerin yanlış telaffuz edilmesinden kaynaklanan illetler ele alınacaktır. Meselâ Buhârî'nin kaydettiğine göre "Ebû Nuaym → Süfyân → Zeyd → Bişr b. Mihcen ed-Deylemî → babası" tarikinde Süfyân "Büsr b. Mihcen" in adında vehim yapmış ve "Bişr b. Mihcen" şeklinde zikretmiştir.¹⁵⁸ Benzer bir örnekte Buhârî; "İbn Hucr → İsâ → Ebû Hayyân → İyâs b. Hüzeyl → Şübrûme b. Tufeyl → İbn Mes'ûd" senediyle nakledilen rivayette, râvilerden "İyâs b. Hüzeyl" in isminde vehim yapıldığını; doğrusunun "İyâs b. Nüzeyr" olması gerektiğini kaydetmiştir.¹⁵⁹ Son olarak Tirmizî'nin Buhârî'den naklettiği bir tahrif örneği burada zikredilebilir. Buna göre Tirmizî, Buhârî'ye "Mâlik → Safvân b. Süleym → Saîd b. Seleme → Mugîre b. Ebî Bürde → Ebû Hüreyre" nakledilen bir rivayetin senedinde bulunan Mugîre'nin Hüşeym tarafından "Mugîre b. Ebî Berze" şeklinde telaffuz edildiğini söyleyince

¹⁵³ İbn Maîn, *Târîh*, 3/534.

¹⁵⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/160-161.

¹⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/168.

¹⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/424.

¹⁵⁷ Dârekutnî, *el-İlel*, 4/83.

¹⁵⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/4.

¹⁵⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/443.

Buhârî, Hüseyim'in isnadlarda zaman zaman vehme düştüğünü; burada da doğrusunun “Mugîre b. Ebî Bürde” şeklinde olması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶⁰

2.4.2. Metinde bulunan vehimler

2.4.2.1. Metindeki ifadenin olduğundan farklı nakledilmesi

Bu başlık altında, râvinin vehmi sebebiyle metnindeki ifadenin aslında olduğundan farklı şekilde nakledildiği hadisler örnek olarak kaydedilecektir. Bu misallerden birinde İbn Ebî Hâtim, babasına “Ali b. Ayyâş → Şuayb b. Ebî Hamza → Muhammed b. Münkedir → Câbir” kanalıyla nakledilen Resûlullah'ın (s.a.v.) son uygulamasının ateşin değdiği şey sebebiyle abdest almadığına dair (كان آخر الأمر من رسول الله صلى الله عليه وسلم ترك الوضوء مما مست النار) rivayeti sormuş; Ebû Hâtim de rivayetin metninde ıztırâb bulunduğunu, doğrusunun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kürek kemiği eti yedikten sonra abdest almadığı (إن النبي أكل كتفا ولم يتوضأ) şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Ebû Hâtim, Şuayb'ın burada hadisi hıfzından nakletmiş olabileceğini ve bu yüzden de vehme düştüğünü kaydetmiştir.¹⁶¹ Diğer bir örnek de Dârekutnî'nin değerlendirmesinde görülmektedir. Buna göre Dârekutnî; Şerîk'in “Abdullah b. Îsâ → Abdullah b. Cebr → Enes b. Mâlik” tarikiyle Resûlullah'tan (s.a.v.) “Abdest için iki rıtl su yeterlidir” hadisinin isnadında isabet ettiğini; ancak metninde vehme düştüğünü söylemiştir. Zira mahfûz olan rivayette abdest için “bir müddün kâfi geldiği” belirtilmektedir. Dârekutnî, burada Şerîk'in hadisi mâna ile rivayet ettiğini dile getirmektedir¹⁶² ki ilk örnekteki sorunun da mâna ile nakilde bulunmaktan kaynaklanmış görüldüğü söylenebilir.

2.4.2.2. Metne idrâcda bulunulması

Yukarıda, hadisin aslında bulunmayan şeyin ilâve edilmesine “idrâc” dendiği zikredilmişti. Burada da râvinin vehmi nedeniyle hadisin metninde bulunmayan bir unsurun hadise ilâve edildiği örnekler kaydedilecektir. Bu misallerden ilkinde, Müslim (ö. 261/875); “Ebû Bekir → Ebû Hâlid → Eymen → Ebü'z-Zübeyr → Câbir → Hz. Peygamber (s.a.v.)” tarikiyle kaydettiği “بسم الله وبالله والتحيات لله” şeklindeki teşehhüdde okunan duanın bu metin ve senedle sâbit olmadığını ifade etmektedir. İlletin Eymen'den kaynaklandığı rivayetin senedi; “Ebü'z-Zübeyr → Tâvûs → İbn Abbâs” şeklinde olmalıdır ki burada Tâvûs düşürülmüş; İbn Abbâs yerine de Câbir zikredilmiştir. Metindeki problem ise Eymen'in hadisin başında ve sonunda

¹⁶⁰ Tirmizî, *İlel*, 41.

¹⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/644-646.

¹⁶² Dârekutnî, *el-İlel*, 12/117.

ziyâde yapmasıdır. Zira Hz. Peygamber'den teşehhüde dair nakledilen sahih rivayetlerin hiçbirinin başında “بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ”;¹⁶³ sonunda da “أَسْأَلُ اللَّهَ الْجَنَّةَ وَأَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ” ibaresi yoktur. Müslim, bu noktada Eymen'in hıfzı nedeniyle isnadda vehim olduğunu ve diğer güvenilir kimselere muhalefette bulunarak metne ziyâde yaptığını söylemiştir. Müslim, ifadelerinin devamında ziyâdenin ancak hâfızalarında vehim tespit edilmemiş kimselerden kabul edileceğini kaydetmektedir.¹⁶³ Bu örnekte hâfızadan nakilde bulunmanın vehmin nedeni; güvenilir kimselere muhalefette bulunmasının ise sonucu olarak zikredildiğinin altı çizilmelidir. Benzer bir örnek Dârekutnî'nin *İlel*'inde de kaydedilmiştir. Buna göre Dârekutnî; Mahbûb b. Mes'ûd'un “Ammâr b. Atıyye → Zührî → Urve → Âişe (→Hz. Peygamber [s.a.v.])” tarikiyle naklettiği “Gece ve gündüz namazları ikişer ikişerdir.” hadisi hakkında açıklamada bulunarak Mahbûb'un, rivayetin hem isnadında hem metninde vehme düştüğünü belirtmiştir. Zira senedin doğru hâli “Zührî → Sâlim → babası → Hz. Peygamber (s.a.v.)” şeklinde olmalıdır. Hadisin metni de “gündüz” lafzı zikredilmeksizin “Gece namazları ikişer ikişerdir.” şeklindedir.¹⁶⁴

Son olarak râvinin anlama şeklindeki problemten kaynaklanan bir ziyâde örneği için İbnü's-Salâh'ın muallâlel hadis başlığında zikrettiği namazda kıraat ile ilgili hadis kaydedilebilir. Burada Enes'in (ö. 93/711-12) Allah Resûlü (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın (ö. 35/656) (r.anhüm) arkasında namaz kıldığını; ancak onların besmeleyi okumadan kıraate “el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn” şeklinde başladıklarına dair rivayet aktarılmaktadır. Doğru olan, Buhârî ve Müslim'in ittifakla kaydettikleri üzere besmele ile alâkalı bir ifade bulunmaksızın yalnız “el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn” ile başladığını nakledilen rivayettir. Buradaki illet, ““el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn” ile başlıyorlardı” sözünden besmelenin çekilmediği sonucunu çıkaran râvinin hadisi anladığı şekilde nakletmesinden kaynaklanmaktadır. İbnü's-Salâh, bu durumu değerlendirirken râvinin “anladığı şekilde rivayet edip hataya düştüğünü” söylemiştir.¹⁶⁵

2.4.2.3. Metnin kalbedilmesi

Bu başlıkta, hadisin metnindeki kelime veya ibarelerin yerlerinin vehim ile kalbedildiği rivayet örnekleri kaydedilecektir. Örneğin Müslim, *Temyîz*'inde metninde “vehim” bulunan

¹⁶³ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Kitâbü't-Temyîz (Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn neşetühû ve târîhühû* ile birlikte) nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî, (b.y.: Mektebetü'l-Kevser, 1990), 188-189. Tirmizî de buradaki örneğe *İlel*'inde yer vererek Eymen'in naklini “gayr-ı mahfûz” ve “hata” ifadeleriyle değerlendirmiştir (bk. 72).

¹⁶⁴ Dârekutnî, *el-İlel*, 15/31.

¹⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 92.

bir rivayet örneği olarak “Hasan el-Halvânî ve Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî → Ubeydullah b. Abdilmecîd → Kesîr b. Zeyd → Yezîd b. Ebî Ziyâd → Küreyb” kanalıyla İbn Abbâs’tan (r.anhümâ) nakledilen bir hadisi kaydetmiştir. Buna göre İbn Abbâs (r.anhümâ), teyzesi Meymûne (ö. 51/671) (r.anhâ) ile Resûlullah’ın (s.a.v.) yanında kaldığı bir gece, Allah Resûlü (s.a.v.) kalkıp abdest almış ve namaza durmuştur. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.anhümâ) da kalkıp Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sağ tarafında namaza durmuş; Hz. Peygamber (s.a.v.) ise onu sol tarafına almıştır. Müslim, mezkûr rivayeti kaydettikten sonra hadisin bu haliyle sika kimselerden nakledilen sahih haberlere muhalefeti nedeniyle “galat” ve “gayr-ı mahfûz” olduğunu söylemiştir. Zira sahih olan rivayetlere göre İbn Abbâs (r.anhümâ); Resûlullah’ın (s.a.v.) sağında değil sol tarafında namaza durmuş; Allah Resûlü (s.a.v.) de onu sağ tarafına çekmiştir. Nitekim sünnet olan da imamla birlikte tek kişi bulunduğunda imamın sağında namaza durulmasıdır. Dolayısıyla zikredilen deliller şüpheye mahal bırakmayacak derecede ilk başta kaydedilen rivayetin “vehim” ve “hata” olduğunu göstermektedir.¹⁶⁶ İbn Hibbân’ın işaret ettiği başka bir kalb örneğinde ise İbn Hibbân’ın “fâhişu’l-hata, kesîru’l-vehm” ifadeleriyle nitelendirdiği Eş’as b. Sevvâr (ö. 136/753), “Allah Resûlü (s.a.v.), muhacirlere ihramlıyken elbiselerini vers ve za’feran ile boyamalarını yasakladı” şeklinde rivayette bulunmaktadır. Allah Resûlü’nün (s.a.v.) hükümde yalnız muhacirleri zikretmesinin mümkün olmadığını; böyle bir hüküm söz konusuysa ancak kadınlar için geçerli olabileceğini dile getiren İbn Hibbân; Eş’as’ın burada mânayı değiştirecek şekilde kalb yapmış gibi görüldüğünü söylemiştir.¹⁶⁷ Son olarak Dârekutnî’nin *İlel*’inde kaydettiği bir rivayet burada örnek olarak zikredilebilir. İbn Nümejr’in “İsrâil → Âmir b. Şakîk → Ebû Vâil” kanalıyla naklettiği rivayete göre Ebû Vâil; Hz. Osman’ın (r.a.) Hz. Peygamber’in (s.a.v.) abdest alma şeklini gösterirken aldığı abdesti şöyle tarif etmiştir: “Osman’ı abdest alırken gördüm. O, ellerini üç defa yıkadı, yüzünü üç defa yıkadı, üçer defa mazmaza ve istinşak yaptı.” Dârekutnî, burada İbn Nümejr’den kaynaklanan bir vehim bulunduğuna işaret ederek Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Gassân, Yahyâ b. Âdem ve Vekî’in İsrâil’den naklettiği rivayette; yüz yıkamadan önce mazmaza ve istinşakı zikrettiklerini söylemiştir. Dolayısıyla bu rivayette sikalara muhalefette bulunarak metinde kalb yapması nedeniyle vehmin İbn Nümejr’den kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Müslim, *Temyîz*, 183-185.

¹⁶⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/172.

¹⁶⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, 3/34-35.

2.4.2.4. Tashîf ve tahrif yapılması

Bu başlıkta, okunuşundaki benzerlik nedeniyle hadisin metninde bulunan bir ifadenin, vehimle yanlış nakledildiği örnekler incelenecektir. İlk örnekte Müslim, “hem metin hem sened yönünden fâhiş derecede hatalı” ifadeleriyle nitelediği bir rivayet örneğini *Temyîz*’inde “İbn Lehîa’nın fâhiş vehimlerinden” şeklinde açtığı başlıkta kaydetmiştir. Hadis usûlü eserlerinde de sıklıkla metindeki tahrife örnek olarak verilen rivayete göre İbn Lehîa, Mûsâ b. Ukbe’nin kendisine yazdığı rivayeti; Büsr b. Saîd → Zeyd b. Sâbit kanalıyla “Resûlullah (s.a.v.) mescidde hacamat yaptırdı (احتجم في المسجد).” şeklinde nakletmektedir. Ancak rivayetin doğrusu “Hz. Peygamber (s.a.v.), mescidde hurma yaprağı veya hasırdan namaz kılacağı bir hücre edindi (احتجر في المسجد).” şeklindedir ki İbn Lehîa’nın hatasının hadisi semâ etmeksizin doğrudan kitaptan almasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ İbn Ebî Hâtim’in Ebû Zûr’a’dan naklettiği bir tashîf örneği de burada zikredilebilir. Buna göre Ebû’l-Ahvas, naklettiği “(Ellerinizde bulunan) kaplardan için, sarhoş olmayın” hadisinde vehme düşmüştür. Zira hadisin diğer tariklerinde “sarhoş olmayın (ولا تسكروا)” ifadesi yerine, “sarhoş edici şey içmeyin (ولا تشربوا مسكرا)” ifadesi bulunmaktadır.¹⁷⁰

2.5. “Vehim” ve “İllet”

Muallel, “sened veya metninde ancak uzman hadis âlimlerinin fark edebileceği ve sahihliğe zarar veren gizli bir kusur bulunan hadis”; illet ise tanımda zikredilen “gizli kusur” olarak nitelenmektedir.¹⁷¹ Nitekim İbn Hacer de “muallel” hadisi, “kendisinde sıhhatine zarar veren gizli bir illet bulunan şey” ifadeleriyle tarif etmiştir.¹⁷² Bununla beraber İbn Hacer; râvilere yönelik sıraladığı ta’n sebeplerinden altıncısı olan “vehim” için açtığı başlığın hemen altında “muallel” hadisi bir kez daha tanımlamıştır. Buna göre “Muallel; mürsel veya münkatı’ın vasli yahut bir hadisin diğerine idhâli gibi (hadisin sıhhatine) zarar verip ancak çok araştırma ve tariklerin toplanmasıyla anlaşılması mümkün olan yanlışmalarda, bunlara delâlet eden karinelerle râvinin vehminin anlaşılmasıdır.”¹⁷³ Burada açıkça görüldüğü üzere “vehim” kavramı doğrudan “illet” ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle aşağıda “illet” terimi ile ilgili

¹⁶⁹ Müslim, *Temyîz*, 187-188.

¹⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 4/438-440.

¹⁷¹ Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2009), 135, 188; Mustafa Macit Karagözoğlu, “İlel’l-Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 22/84; Mehmet Efendioğlu, “Muallel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/310.

¹⁷² İbn Hacer, *Nüzhe*, 59.

¹⁷³ İbn Hacer, *Nüzhe*, 92.

kısa bir açıklama yapılacak; ardından tezin konusu olan “vehim” kusuru ile irtibatı incelenecektir.

2.5.1. İllet

“İllet” kavramının çerçevesi, ilk defa Hâkim en-Nîsâbûrî tarafından “Sahih, sakîm, cerh ve ta’dîlin dışında müstakil bir ilimdir” ifadeleriyle ortaya konmuştur.¹⁷⁴ Terimin kavramsal tanımına ise İbnü’s-Salâh ile kavuştuğu söylenebilir. Ona göre “Muallel hadis, zâhiren kusursuz görünse de sıhhatini zedeleyen bir illeti olduğu anlaşılan hadistir.”¹⁷⁵ Daha sonra telif edilen hadis usûlü eserlerinde de genel olarak İbnü’s-Salâh’ın tarifinin korunduğu görülmektedir. Örneğin Nevevî (ö. 676/1277) ve Süyûtî (ö. 911/1505), illetin “görünüşte bir problemi olmamakla beraber hadisi zedeleyen gizli ve kapalı bir sebep” olduğunu söylemişlerdir. Yine muasır âlimlerden Nûreddin İtr; illeti, hemen hemen aynı ifadelerle “hadise ârız olarak sıhhatine zarar veren gizli, gâmiz sebep” şeklinde tanımlamıştır. Benzer şekilde Talat Koçyiğit de “Görünüşi itibariyle sahîh olan, fakat aslında gizli ve kâdih (sıhhatini kemiren) bir illeti bulunan hadîslere *mu’allel*” dendiğini kaydeder.¹⁷⁶ Diğer yandan yukarıda da işaret edildiği üzere İbn Hacer, “vehim” sonucu problemlili olarak nakledilen haberlerin “muallel” şeklinde nitelendirildiğini söyleyerek söz konusu iki kavramı birbirleriyle ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla bu yönüyle tezin kapsamına giren “illet” meselesi, “vehim” ile irtibatı nisbetinde ele alınacaktır.

2.5.2. Vehim ile illetin irtibatı

Yukarıda, “muallel” hadisin, onu ilk defa tanımlayan İbnü’s-Salâh’ın çizdiği sınırlar ile anlaşılıp değerlendirildiği kaydedilmişti. Onun, tanımında dile getirdiği “zâhiren kusurdan selâmette görünme” şartının bir neticesi olarak illetin zayıf râvilerin rivayetlerinde bulunmadığı anlayışı hâkim hale gelmiştir. Bu durumda illet de yalnız sika râvilerin nakillerini kapsayacaktır. Ancak bu kanaatin illel kitaplarının içeriğine uygun düştüğünü söylemek mümkün değildir. Zira söz konusu eserlerde, râvinin zayıflığı nedeniyle ta’lîl edilen çok sayıda rivayet örneği bulunmaktadır.¹⁷⁷ Üstelik İbnü’s-Salâh; konuyla ilgili açtığı başlığın

¹⁷⁴ Hâkim, *el-Ma’rife*, 376. Krş. Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar: İllet ve Şâz* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 51; Ömer Faruk Akpınar, *Rivayet Asrında İllet: Bezzâr Örneği*, (Ankara: TDV Yay., 2020), 17.

¹⁷⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 90.

¹⁷⁶ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 3/344; Nûreddin İtr, *Menhecü’n-nakd fî ulûmi’l-hadîs*, (Dımaşk: Dârü’l-Fikr, 1408/1988), 447; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 125; Krş. Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar : İllet ve Şâz*. İstanbul: TDV Yay., 2013, 52-56.

¹⁷⁷ Muasır ilim adamlarından Hamza el-Melîbârî, bu konuya dikkat çekmiştir (bk. Hamza el-Melîbârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, çev. Muhittin Düzenli-Ayhan Ak (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 130-131). Ayrıca Düzenli de meseleyi uzunca tahlil etmiş ve “ta’lîl gerekçeleri incelendiğinde illet kavramının

sonunda “illet” kavramının, hadisi sahihlikten çıkarıp kendisiyle amel edilmesine mâni olan ve sıhhati zedeleyen sebepler için kullanıldığını dile getirdikten sonra ilel eserlerinde kizb, gaflet, sûü’l-hıfz ve bunun gibi diğer cerh lafızlarının çokça bulunduğu işaret etmiştir ki “ta’n sebepleri” ile “illet” arasındaki irtibatı göstermesi nedeniyle bu ifadelerin altı çizilmelidir.¹⁷⁸

Diğer yandan İbn Hacer, her bir ta’n sebebiyle ilişkilendirdiği merdud haberler bağlamında “vehim” ile nitelenen râvinin naklinin “muallal” olduğunu dile getirmiştir. Bu noktada İbn Hacer’in söz konusu tertibinin, yukarıda kaydedilen “illetin gizli bir kusur” olarak değerlendirilmesiyle irtibatlı olduğu ihtimali akla gelmektedir. Zira “Hadis Usûlünde Vehim” başlığında kaydedildiği üzere İbn Hacer, her ne kadar *Nuhbetü’l-fiker*’de zabt kusurlarını beşli bir tasnife tabi tutsa da *Hedyü’s-sârî*’de “seyyiü’l-hıfz”, “lehû evhâm”, “lehû menâkîr” gibi ifadelerin “az galat”a işaret ettiğini ihsas etmiştir. Benzer şekilde İbnü’l-Hanbelî de “râvisindeki ta’n nedeniyle merdud hadisler” hakkında açıklama yaparken İbn Hacer’e tabi olarak *Nuhbetü’l-fiker*’de zikredilen terimleri aynı şekilde kullanmış; ancak “muallal” hadisin, münekkidin birtakım karinelerle kapalı kalmış kusuruna vâkıf olabileceği ‘galatı çok olmayan râvinin’ rivayeti olduğunu söylemiştir.¹⁷⁹ Bu durumda “vehim”, râvinin cerhini gerektiren bir kusur olmaktan çıkmakta ve Hâkim’in dile getirdiği gibi muallal hadisin “cerh ve ta’dîlin dışında” kalması şartına muvafık olmaktadır.

Öte taraftan “illet” kavramının yalnız güvenilir râvilerin rivayetlerine hasredilmesi hadis âlimlerinin değerlendirmeleriyle örtüşmemektedir. Nitekim Münâvî (ö. 1031/1622), İbn Hacer’in kaydettiği şekliyle “muallal” konusunu açıklarken, “illet” kavramının kizb, fık, gaflet, sûü’l-hıfz gibi durumları ifade etmek üzere de kullanılabileceğine işaret etmiştir.¹⁸⁰ Üstelik isnadda ve metinde meydana gelen vehimlerin incelendiği bir önceki başlıkta kaydedilen örnekler göstermektedir ki bir hadisi hadis âlimi, “vehim” ile nitelediği bir illeti aynı zamanda “galat” ile de ifade edebilmekte veya bu yanlışın gerekçesini “râvinin hadisi iyi hıfzedememesi” ile açıklayabilmektedir. Yine söz konusu hatalar neticesinde “sikalara muhalefet edildiğini” söyledikleri de vâkidir. Bunun yanı sıra bir âlimin eserinde “vehim” ile tavsif edilen bir illet örneğinin, başka bir âlimin eserinde “galat” ile nitelendiği de görülmüştür. Bu bağlamda “vehim” ile “hata/galat” kavramlarının ilel eserlerinde yer alma

rivayetlerin kusurlu sayılmasına sebep olabilecek bütün kavramlarla bağlantılı olduğu görülecektir” ifadeleriyle Melîbârî’yle aynı kanaati paylaştığını ifade etmiştir (bk. Düzenli, *Hadiste Gizli Kusurlar*, 49-50).

¹⁷⁸ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 93.

¹⁷⁹ İbnü’l-Hanbelî, *Kafyü’l-eser*, 75-76.

¹⁸⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdürreâûf el-Münâvî, *el-Yevâkît ve’d-dürer fî şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, nşr. Ebû Abdillâh Rebî‘ b. Muhammed es-Suûdî (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1999), 2/402.

durumlarının konuyla ilgili bir çerçeve çizeceği düşünülmüş ve İbn Ebî Hâtim ile Dârekutnî'nin *İlel*'lerinde geçen “vehim”, “hata” ve “galat” kavramları el-Mektebetü's-Şâmile programı yardımıyla taranmıştır. Buna göre İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'inde; Ebû Zür'a'dan nakledilen 219 “hata/galat” değerlendirmesine karşılık 93 “vehim” tespitine ulaşılmış; Ebû Hâtim'den de 543 “hata/galat”; 112 “vehim” değerlendirmesinin aktarıldığı görülmüştür. Ayrıca “vehim” ile nitelenen bir illetin aynı zamanda “galat” ile de ifade edildiği örneklerle İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'inde sıklıkla karşılaşıldığının da altı çizilmelidir. Fakat Dârekutnî'nin *İlel*'inde 1194 “vehim” değerlendirmesine mukabil 23 “hata/galat” değerlendirmesi tespit edilmiştir. Dolayısıyla Dârekutnî'nin hadislerdeki problemleri “hata/galat” ile ifade etmek yerine “vehim” lafzıyla nitelediği anlaşılmaktadır. Neticede ulaşılan bu verilerin de âlimlerin değerlendirmelerindeki ifadelerinde üslup ve dil alışkanlıklarının etkili olduğuna işaret ettiği söylenebilir.

3. İKİNCİ BÖLÜM (Ricâl Literatüründe “Vehim”)

Birinci bölümde “vehim” kavramının usul eserlerinde nasıl ele alındığı ve ne şekilde anlaşıldığı ortaya konmuştu. Bu bölümde ise doğrudan matbu ricâl kaynaklarında “vehim” ile eleştirildiği tespit edilip incelenen 631 râviden hareketle ulaşılan sonuçlar kaydedilecek; böylece teori ile pratiğin örtüşüp örtüşmediği anlaşılacaktır. Râvilerin ayrıntılı değerlendirmeleri, “vehim” ile birlikte ta‘na uğradıkları öteki zabt kusurlarına göre başlıklar halinde tasnif edilerek üçüncü bölümde sunulmuş olup burada, elde edilen verilerin yorumlanmasına odaklanılmıştır.

3.1. Vehmi İfade Eden Lafızlar

Râvinin rivayetlerinde yanılmasını ifade eden “vehim”, ricâl âlimleri tarafından farklı kalıplarla dile getirilmiştir. Burada, araştırma boyunca görülen tenkit lafızları, cerhin şiddetine göre tasnif edilerek incelenecektir.

3.1.1. Kesretü’l-vehim

Önceki bölümde ayrıntılı olarak irdelendiği üzere rivayetlerinde sıklıkla yanılığa düşen râviler, “فاحش الوهم”¹⁸⁵, “في حديثه وهم كثير”¹⁸⁴, “يهم شديدا”¹⁸³, “يهم كثيرا”¹⁸², “له أوهام كثيرة”¹⁸¹ benzeri değerlendirmelerin yanı sıra “يغلب على حديثه الوهم”¹⁸⁷, “الغالب عليه الوهم”¹⁸⁶ gibi ifadelerle nitelenmişlerdir. Bu şekilde nakillerindeki isabet oranları hatalarına baskın gelen kimseler, usul kitaplarında, tek kaldığı takdirde rivayeti terk edilecek kişiler arasında zikredilmiştir ki ricâl âlimlerinin değerlendirmelerinde de bu duruma açıkça işaret eden çok sayıda örnek vardır. Meselâ Amr b. Ali el-Fellâs, Hasan b. Umâre (ö. 153/770) isimli bir râvi ile ilgili değerlendirmede bulunurken, bu kişinin “sâlih, sadûk bir adam” olduğunu söylemiş; ancak “kesîru’l-vehim ve’l-hata, metrûkü’l-hadîs” ifadeleriyle cerh ederek çok yanılması nedeniyle terki hak ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁸ Yine zayıf bir râvi olan Beşîr b. Zâzân (ö. ?) hakkındaki kanaatini bildiren İbn Hibbân da râvinin hadislerinin bâtıl olmasına sebep olacak derecede

¹⁸¹ Söz konusu tenkit lafızıyla değerlendirilen bir râviye örnek olarak bk. Muhammed b. Mütevekkil.

¹⁸² Söz konusu tenkit lafızıyla değerlendirilen râvi örnekleri için bk. Fudayl b. Merzûk, Abdullah b. Arâde, Ravh b. Atâ.

¹⁸³ Söz konusu tenkit lafızıyla değerlendirilen râvi örnekleri için bk. Hasan b. Hakem, Eyyûb b. Utbe, Abdülvehhâb b. Buht.

¹⁸⁴ Söz konusu tenkit lafızıyla değerlendirilen râvi örnekleri için bk. Nu‘mân b. Râşid, Abdullah b. Keysân.

¹⁸⁵ Söz konusu tenkit lafızıyla değerlendirilen râvi örnekleri için bk. Ezher b. Râşid, Muhammed b. Ebî Humejd, Hüsâm b. Misakk.

¹⁸⁶ Söz konusu tenkit lafızıyla değerlendirilen bir râviye örnek olarak bk. Rişdîn b. Küreyb.

¹⁸⁷ Söz konusu tenkit lafızıyla değerlendirilen râvi örnekleri için bk. Hudeyc b. Muâviye, Kazea b. Süveyd.

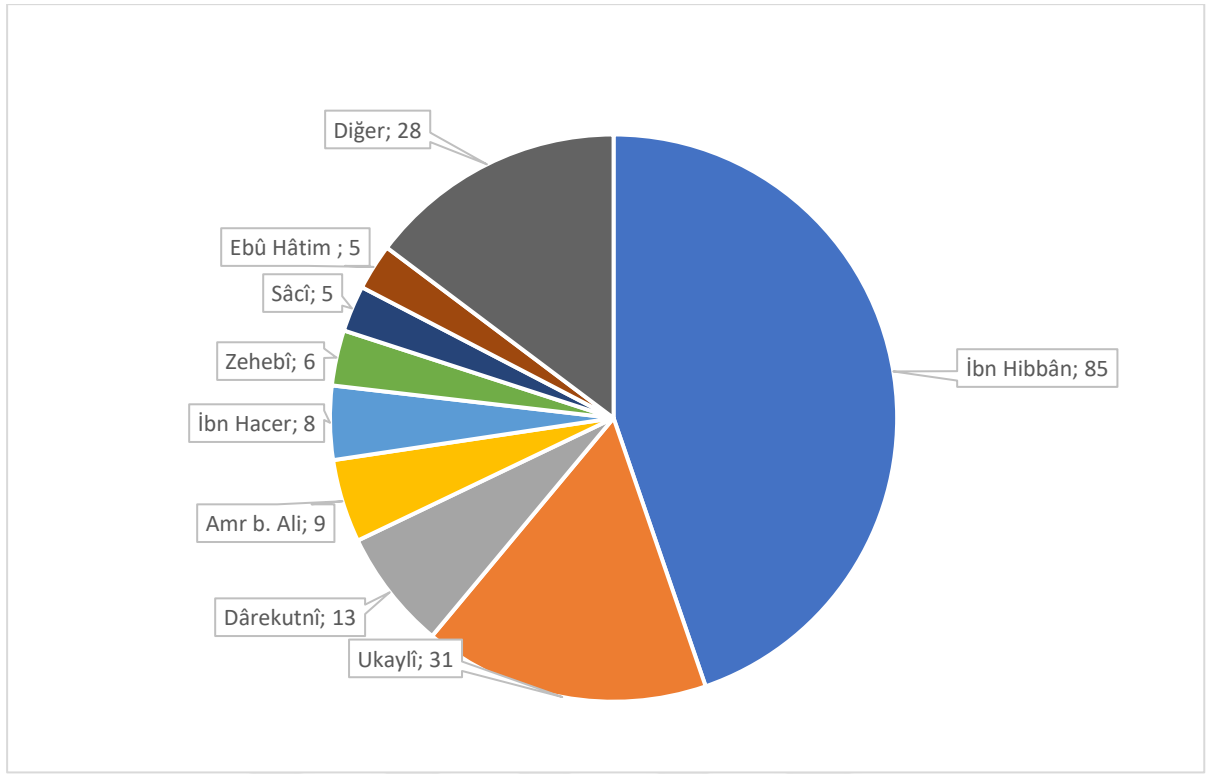
¹⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/234.

vehminin galip geldiğini kaydetmiştir.¹⁸⁹ Bununla beraber nâdir de olsa bir münekkidin fazla vehim ile eleştirdiği râviyi aynı zamanda tevsik ettiği misaller de mevcuttur. Örneğin ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir kimse olan Abdülvâhid b. Ziyâd, Zehebî tarafından “فقه، له” ifadeleriyle nitelemiştir.¹⁹⁰ Bu da râviler ile ilgili araştırma yapılırken ulaşılabilecek değerlendirmelerin tamamının toplanıp bütüncül bir yaklaşımla incelenmesinin önemini göstermektedir.

Teze konu edilen râviler arasında fazla yanılmakla eleştirilen 190 kişi tespit edilmiştir. Bahsedilen kişilerin güvenilirlik durumlarıyla ilgili açıklamalara bölümün ilgili başlığında yer verilecek olup burada söz konusu değerlendirmelerin, münekkitlerin kullanım sıklığına göre dağılımı incelenecektir. Buna göre 85 kişiyi çok yanılmakla tenkit eden İbn Hibbân'ın en fazla “kesretü'l-vehim” eleştirisinde bulunan âlim olduğu görülmektedir. İbn Hibbân'ın ardından 31 râvi değerlendirmesiyle Ukaylî gelmektedir. Bunun dışında beş veya daha fazla râviyi zikredilen lafızlarla değerlendiren münekkitler aşağıdaki grafikte ismen gösterilmiş, daha az sayıda tenkidi bulunan âlimlere ise “diğer” paydasında toplu olarak işaret edilmiştir.

¹⁸⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/192.

¹⁹⁰ Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü'n-Nehda, 1387/1967), 261.

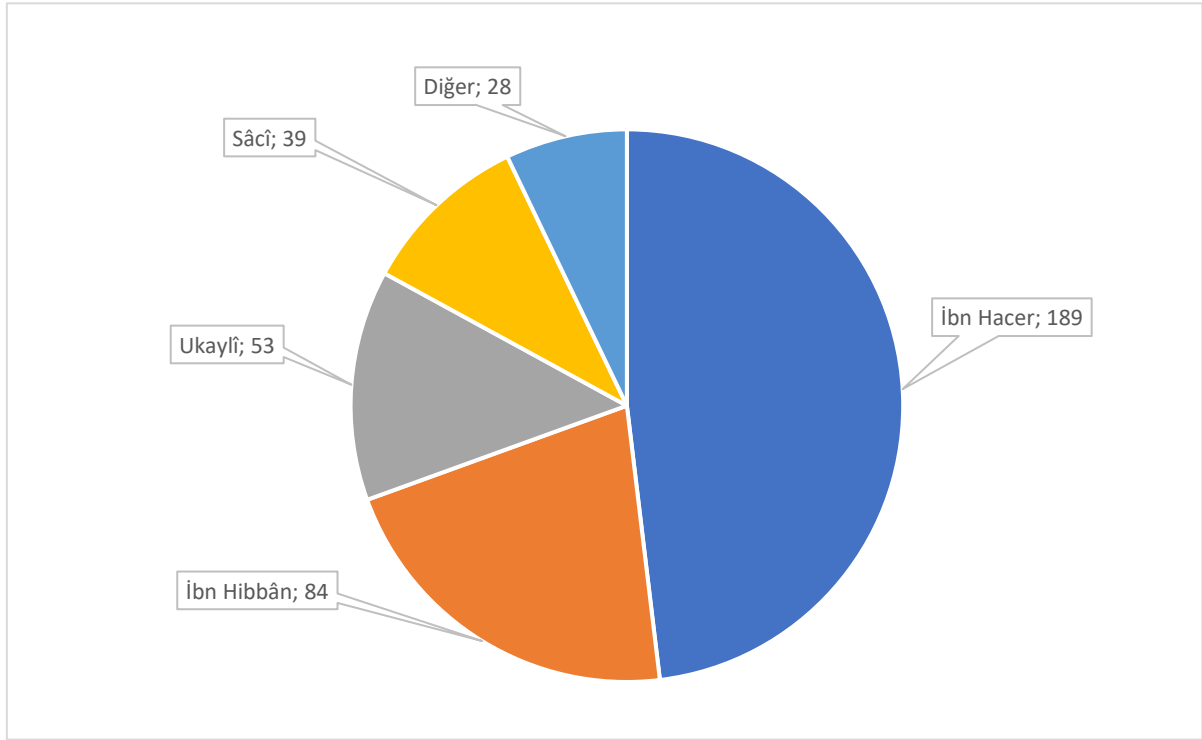
Şekil 1: 3.1. “Kesretü’l-vehim” ile nitelenen râvilerin dağılımı

Bu noktada münekkitlerin “vehim” ile tenkit ettikleri toplam râvî sayılarına oranla “kesret” değerlendirmelerine de değinmek gerekmektedir. Zira toplamda 219 râviyi “vehim” ile nitelediği tespit edilen İbn Hibbân’ın, bu şekilde değerlendirdiği râvilerin %38,8’ine tekabül eden 85 kişiyi çok yanılmakla eleştirdiği anlaşılmaktadır. Yine Ukaylî, toplam 86 râviden %36’sı olan 31 kişiyi fazla vehimle cerh etmiştir. Ancak burada Ukaylî’nin değerlendirmelerinin, zayıf râvileri derlemek üzere telif ettiği eserinden hareketle incelendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Zira meselâ İbn Hibbân’ın yalnız *Mecrûhîn*’inde tenkit ettiği râvilerin ayrı olarak incelenmesi, Ukaylî’nin değerlendirmeleriyle mukayeseye daha uygundur. Buna göre İbn Hibbân’ın söz konusu eserinde vehim ile nitelediği toplam 144 râviden %58,3’üne tekabül eden 84 kişinin fazla yanılmakla eleştirildiği görülmektedir. Diğer yandan İbn Hacer, yanılmakla eleştirdiği 260 râviden yalnızca %3,1’ini “kesretü’l-vehim” ile değerlendirmektedir ki bu oranın oldukça düşük olduğu açıktır. Buna karşın Dârekutnî, “vehim” ile nitelediği 17 râviden 13’ü; yani %76,5’inde vehmin baskın geldiğini dile getirmiştir.

3.1.2. Vehim

Münekkit ulemâ, nakillerinde yanılan kimseleri “يهم”,¹⁹¹ “له أو هام”,¹⁹² “عنده وهم”,¹⁹³ “في حديثه”,¹⁹⁴ “يأتي بالشيء على التوهم”,¹⁹⁵ “صاحب وهم”,¹⁹⁶ gibi lafızlarla eleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra “يحدث على التوهم”,¹⁹⁷ “يتوهم” şeklinde ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir.¹⁹⁸ Araştırmaya konu edilen râviler içinde 393 kişinin herhangi bir derece belirtilmeksizin “vehim” ile tenkit edildiği tespit edilmiştir. 189 değerlendirmeye İbn Hacer, söz konusu tenkit terimlerini en çok kullanan âlimdir ki bu sayı onun “vehim” ile tenkit ettiği toplam râvilerin %72,7’sine tekabül etmektedir. Ardından “vehim” değerlendirmesinde bulunduğu toplam râvilerin %38,4’ünü oluşturan 84 râvi eleştirisiyle İbn Hibbân gelmektedir. Aşağıdaki grafikte mevzubahis tenkit lafızlarını kullanan âlimlerin dağılımları gösterilmiştir:

-
- ¹⁹¹ Söz konusu lafızla tenkit edilen râvilere örnek olarak bk. Dâvûd b. Yezîd el-Evdî, Âsım b. Behdele, Leys b. Ebî Süleym.
- ¹⁹² Söz konusu lafızla tenkit edilen râvilere örnek olarak bk. Ebû Bekir b. Ayyâş, Eyyûb b. Ebî Miskîn, Ahmed b. Büdeyl.
- ¹⁹³ Söz konusu lafızla değerlendirilmiş bir râviye örnek olarak bk. Hakem b. Sinân.
- ¹⁹⁴ Söz konusu lafızla tenkit edilmen râvilere örnek olarak bk. Heysem b. Rebî‘, Rızkullah b. Mûsâ, Sabbâh b. Muhammed.
- ¹⁹⁵ Söz konusu lafızla nitelenen bir râviye örnek olarak bk. Gâlib b. Fâid.
- ¹⁹⁶ Söz konusu ifadeyle tenkit edilen râvilere örnek olarak bk. Avvâm b. Cüveyriye, Nâsıh b. Abdillâh, Seleme b. Verdân.
- ¹⁹⁷ Söz konusu ifadeyle tenkit edilen râvilere örnek olarak bk. Eymen b. Nâbil, Abdullah b. Vâkıd, Muhammed b. Muâviye en-Nîsâbü’rî.
- ¹⁹⁸ Birinci bölümde işaret edildiği üzere “tevehhüm” ifadesinin daha çok “zanla nakilde bulunma” mânasına geldiği burada hatırlatılabilir.

Şekil 2: 3.2. “Vehim” ile nitelenen râvilerin dağılımı

3.1.3. Kılletü’l-vehim

Ricâl âlimleri, nakillerinde zaman zaman yanılan, rivayet sayısına oranla nadiren hataya düşen râvileri “يهم قليلا”,¹⁹⁹ “ربما وهم”,²⁰⁰ “يهم في الشيء بعد الشيء”,²⁰¹ “في حديثه بعض الوهم”,²⁰² gibi ifadelerle nitelendirmişlerdir. Bu şekildeki bir vehim, râvinin taz’îfine neden olmamaktadır. Örneğin devrinin tanınmış hadis âlimlerinden Abdân el-Ahvâzî (ö. 306/918), münekkitlerin övgüyle bahsettiği bir kimsedir. Talebesi, onun yüz bin hadis ezberlediğini kaydetmiştir. Bununla birlikte Abdân’ın hatalı olarak naklettiği bazı hadislerinin bulunduğu söylenmektedir. Ancak onun ufak tefek vehim ve hatalar yaptığını dile getiren Zehebî,²⁰³ “hâfız, sadûk” değerlendirmesinde bulunarak “vehimden kim kurtulmuş ki?” ifadeleriyle güvenilir kimselerin de yanılabilceğine işaret etmiştir.²⁰⁴ Yine meselâ hadis ulemâsının tevsik ettiği bir râvî olan Hüseyin b. Zekvân (ö. 145/762-3), Ukaylî tarafından “muztaribü’l-hadîs” lafzıyla

¹⁹⁹ Söz konusu tenkit lafzıyla değerlendirilen râvî örnekleri için bk. Humeyd b. Esved, Hâlid b. Sümeyr, Damre b. Rebîa.

²⁰⁰ Söz konusu tenkit lafzıyla değerlendirilen râvî örnekleri için bk. Ahvas b. Cevvâb, Ziyâd b. Ebi’z-Ziyâd, Abdülcelîl b. Atıyye.

²⁰¹ Söz konusu tenkit lafzıyla değerlendirilen râvî örnekleri için bk. Rabâh b. Ebî Ma’rûf, Eş’as b. Ebi’ş-Şa’sâ, Saîd b. Abdîrrahman.

²⁰² Söz konusu tenkit lafzıyla değerlendirilen bir râviye örnek olarak bk. Hafs b. Meysere

²⁰³ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, (Haydarâbâd: Dâritü’l-Me’ârifü’l-Osmâniyye, 1376/1956), 2/689.

²⁰⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût - Kâmil el-Harrât (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1402-1417/1982-1996), 14/172.

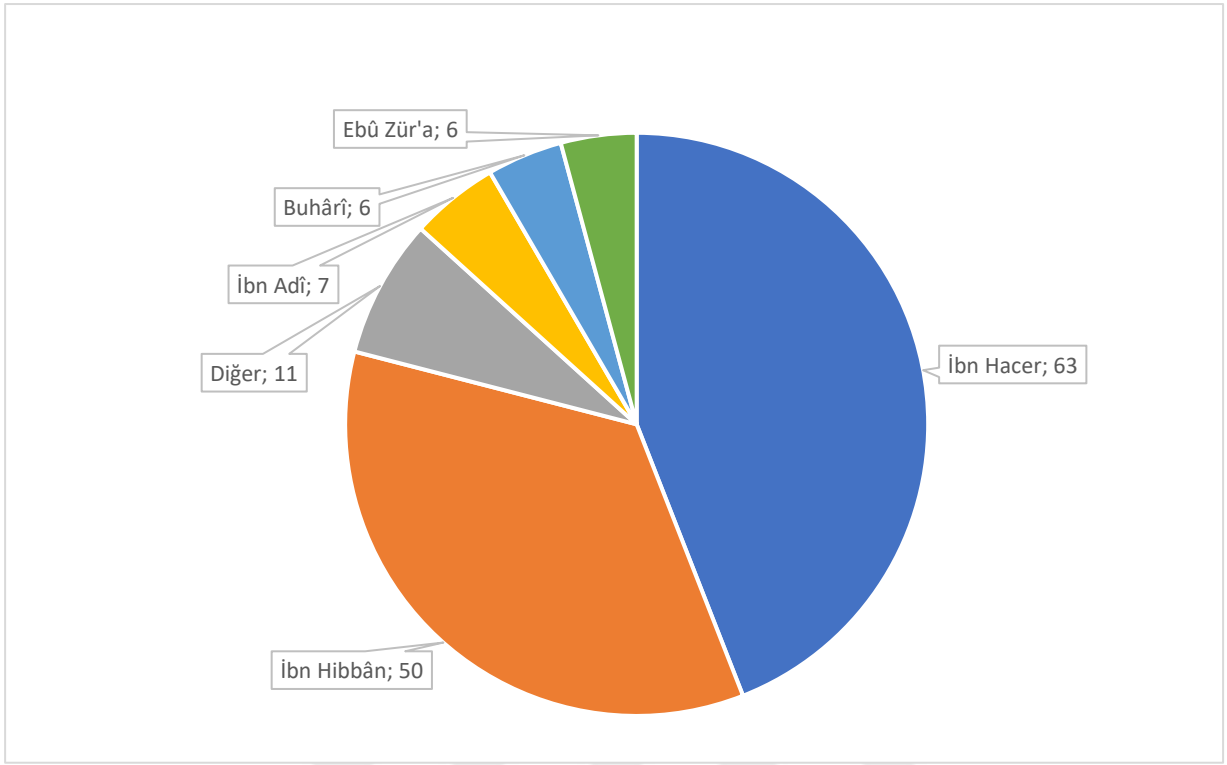
eleştirilmiştir.²⁰⁵ Zehebî ise “Ukaylî, râvinin vaslında teferrüd ettiği bir hadisini zikretmiştir. Onun dışındaki hâfız kimseler ise hadisi mürsel olarak rivayet ediyorlar. Bunda ne var?! Hiçbir zaman hata yapmamak sıklığının şartlarından değil ki...” ifadeleriyle Ukaylî’ye itiraz etmiştir.²⁰⁶ Bu nedenle olsa gerek İbn Hacer de Hüseyin’in “sika” olduğunu söylemiş; ancak kimi zaman vehme kapıldığını dile getirmiştir.²⁰⁷

İncelen râviler içinde 143 kişinin, rivayetlerinde az miktarda yanlışlığına işaret eden terimlerle nitelendiği belirlenmiştir. İbn Hacer, “vehim” ile eleştirdiği 260 râviden %24,2’sine tekabül eden 63 değerlendirmeye mezkûr lafızları en çok kullanan âlimdir. Onun ardından vehmetmekle tenkit ettiği toplam râvi sayısının %22,8’i olan 50 değerlendirmeye İbn Hibbân gelmektedir. Fakat yine İbn Hibbân’ın *Sikât* ve *Meşâhîr*’inde bulunan râviler ayrıca değerlendirilirse *Sikât*’taki 26 râviden 9’u, yani %34,6’sının; *Meşâhîr*’deki 49 râviden de 40’ı, yani %81,6’sının “killetü’l-vehim” ile nitelendirildiği görülecektir. Burada da eserinin isminden anlaşılacağı üzere meşhur âlimleri derlemek üzere kaleme aldığı *Meşâhîr*’inde zikredilecek kimselerin hata oranlarının düşük olmasının beklendiği söylenebilir. Aşağıdaki grafikte söz konusu lafızları kullanan âlimlerin dağılımları gösterilmiştir:

²⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/294.

²⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/346.

²⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 166.

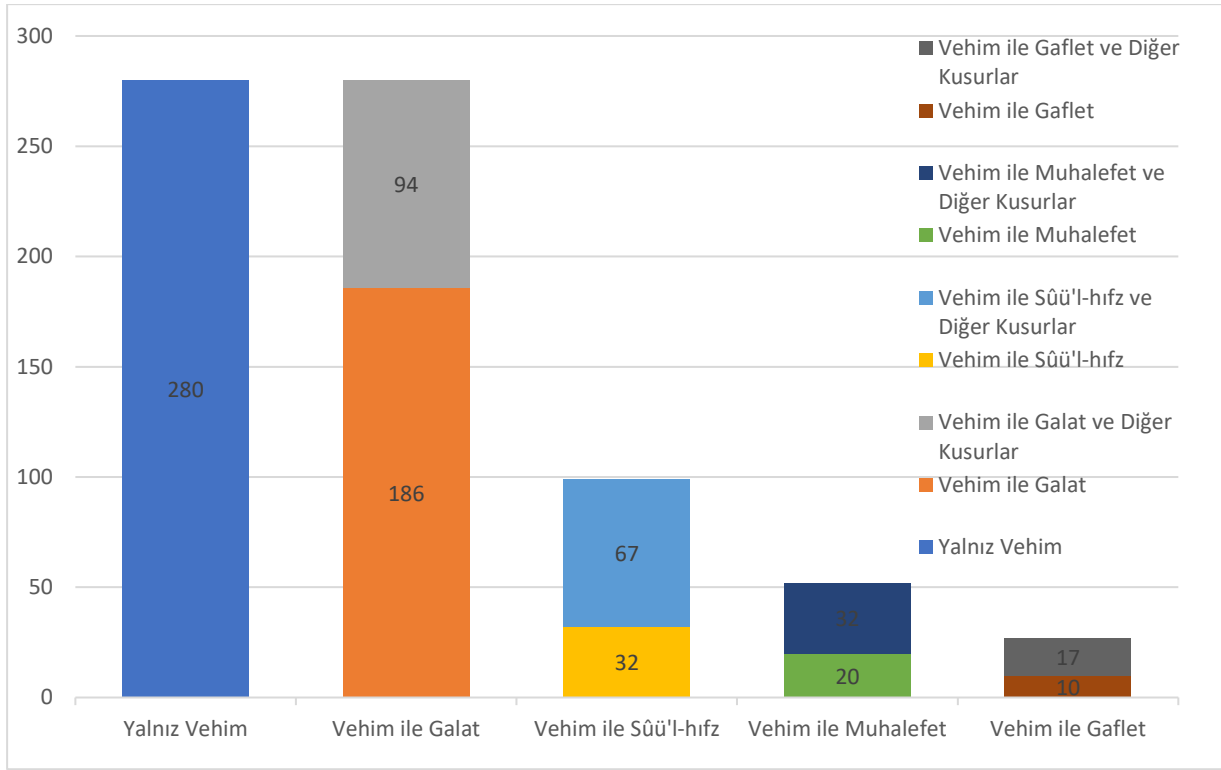

Şekil 3: 3.3. “Killetü'l-vehim” ile nitelenen râvilerin dağılımı

3.2. Vehim ile Diğer Zabt Kusurlarının İlişkisi

“Vehim” ile nitelenen râviler hakkında vârid olan değerlendirmelerden hareketle zabt kusurlarının aralarındaki irtibata dair ulaşılan sonuçlar burada tartışılacaktır. Bunun için ilk olarak “vehim” ile nitelenen râvilerin; zabta yönelik diğer ta’n noktalarından hangileriyle, ne oranda eleştirildiği üzerinde durulmuştur. Neticede aşağıdaki grafikte²⁰⁸ de görüleceği üzere “vehim” tenkidine maruz kalan kimselerin, aynı zamanda diğer zabt kusurlarından en çok “hata/galat” ile değerlendirildiği tespit edilmiştir.

²⁰⁸ Yukarıdaki grafikte ve aşağıda “vehim” ile öteki zabt kusurlarının mukayese edileceği diğer grafiklerde; bir râvî zabt kusurlarından sadece “vehim” ile nitelenmişse “Yalnız Vehim” sütununda, “vehim” ile birlikte sadece “galat” ile tenkit edilmişse “Vehim ile Galat” sütununun alt paydasında, “vehim” ile “galat”ın yanı sıra diğer zabt kusurlarından en az biriyle daha eleştirilmişse “Vehim ile Galat” sütunun üst paydasında, “vehim” ile birlikte yalnız “sûû'l-hıfz” ile değerlendirilmişse “Vehim ile Sûû'l-hıfz” sütununun alt paydası, “vehim” ve “sûû'l-hıfz”la birlikte diğer zabt kusurlarından en az biriyle tenkit edilmişse “Vehim ile Sûû'l-hıfz” sütunun üst paydasında; yine “vehim” ile yalnız “muhafeft”, “Vehim ile Muhafeft” sütunun alt paydası ve “vehim” ve “muhafeft”le beraber diğer zabt kusurlarından en az biriyle eleştirilmişse “Vehim ile Muhafeft” sütunun üst paydasında; son olarak “vehim” ile yalnız “gaflet”, “Vehim ile Gaflet” sütunun alt paydası ve “vehim” ve “gaflet”in yanı sıra öteki zabt kusurlarından en az biriyle tenkit edilmişse “Vehim ile Gaflet” sütunun üst paydasında gösterilmiştir. Bu nedenle söz gelimi “vehim”, “galat”, “sûû'l-hıfz” ve “muhafeft” ile tenkit edilen bir râvî, “Vehim ile Galat [ve Diğer Kusurlar paydası]”, “Vehim ile Sûû'l-hıfz [ve Diğer Kusurlar paydası]”, “Vehim ile Muhafeft [ve Diğer Kusurlar paydası]” sütunlarında ayrı ayrı gösterilmiş olacağından grafiklerdeki râvî sayısı, tezde incelenen toplam râvî sayısından daha fazla görünecektir.

Şekil 4: 3.4. “Vehim” ile nitelenen râvilerin öteki zabt kusurlarıyla da eleştirilme oranı

Öte yandan ricâl literatürü incelendiğinde münekkitletlerin râviler hakkında yaptıkları açıklamalarda zayıflık gerekçesi olarak “hata/galat” kusurunu “sûû’l-hıfz”, “muhalefet” veya “gaflet”e nisbetle daha fazla dile getirdikleri görülmektedir.²⁰⁹ Dolayısıyla râvi değerlendirmelerinde en çok rastlanan “vehim” ile “hata/galat” eleştirilerinin bir kişide toplanma ihtimalinin diğer zabt kusurlarına göre daha fazla olduğu söylenebilir. Yine bir râvinin “vehim” değerlendirmesinin yanında “sûû’l-hıfz”, “muhalefet” veya “gaflet” ile daha düşük oranda tenkit edilmesi de bu terimlerin “vehim” ile irtibatının “hata/galat”a göre daha az olduğu sonucuna mutlak olarak götürmeyecektir. Bu nedenle vehmin öteki ta’n sebepleriyle ilişkisi, yukarıdaki grafikte yansıtılan oranların yanı sıra münekkitletlerin değerlendirmelerinde kullandıkları ifadelerin bağlamından hareketle ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

²⁰⁹ Meselâ Cevâmi’u’l-kelîm programında tenkit lafzı araması kısmından yapılan taramaya göre erken dönem münekkitletlerinden İbn Maîn 14, Ahmed b. Hanbel 24 ve Ebû Hâtîm 15 “galat” tenkidinde bulunmuştur. Sûû’l-hıfz değerlendirmeleri ise İbn Maîn’de 3, Ahmed b. Hanbel’de 8, Ebû Hâtîm’de 15 kadardır. Bunların dışında İbn Maîn’in 2, Ahmed b. Hanbel’in 5 muhalefet eleştirisi bulunurken Ebû Hâtîm’in tenkidine ulaşamamıştır. Son olarak gaflet tenkidine İbn Maîn’de rastlanmamış, Ahmed b. Hanbel’de 3, Ebû Hâtîm’de ise 7 sonuç kaydedilmiştir. Daha geç dönem âlimlerinden İbn Hibbân’ın 553 “galat” eleştirisi görülmüş; diğer yandan 45 “sûû’l-hıfz”, 77 “muhalefet” ve 9 “gaflet” değerlendirmesine ulaşılmıştır. Öte taraftan Ukaylî’de durum daha farklıdır. Onun yalnız 4 kişiyi “galat” ile eleştirdiği; buna mukabil 8 râviyi sûû’l-hıfz, 25 kişiyi muhalefet ve 1 râvi hakkında “gaflet” değerlendirmesinde bulunduğu görülmüştür. Buradan hareketle müteahhir dönem ile müteahhir dönem arasında râvi değerlendirmelerinde üslup farkı bulunduğu; ayrıca her bir münekkitletin kullanımında da tercih ettiği cerh ifadelerinin ayrıştığı söylenebilir.

3.2.1. Galat

Araştırma boyunca râviler hakkında vârid olan değerlendirmelerin incelenmesi neticesinde kişinin nakillerinde yanlış yapmasını ifade eden “galat/hata” terimiyle yine rivayet ettiğinde yanılması mânasına gelen “vehim” kavramını birbirinden ayıran herhangi bir karineye ulaşılamamış; bilakis münekkitlerin râviler hakkında serdettikleri açıklamalarda söz konusu lafızları aynı anlamı ifade edecek şekilde kullandıkları görülmüştür. Örneğin Buhârî, *et-Târihu's-sagîr*’inde Yezîd b. Hayyân isimli bir râvinin “vehminin çok” olduğuna dair tenkitte bulunurken²¹⁰ *et-Târihu'l-kebîr*’inde “galatının fazla” olduğunu belirterek²¹¹ mezkûr iki lafzı birbirinin yerine kullanmış görünmektedir. Benzer bir örneği İbn Hibbân’da da görmek mümkündür. Zira o da Abdülhamîd b. Ca’fer (ö.153/770) ile ilgili değerlendirmede bulunurken *Meşâhîr*’inde²¹² râvinin “ara sıra vehme kapıldığını” ifade etmiş; *Sikât*’ında²¹³ ise “zaman zaman hata ettiğini” kaydetmiştir. “Vehim” ile “galat”ın birbirlerinin yerine kullanılmasına misal olarak İbn Hacer’in bir uygulaması da kaydedilebilir. Buna göre İbn Hacer, Ebû Hâtim’in Saîd b. Âmir (ö. 208/824) hakkındaki kanaatini *Tehzîb*’inde “كان في حديثه بعض الغلط” ifadeleriyle nakletmektedir.²¹⁴ Diğer yandan *Takrîb*’inde râvi ile ilgili “sika, sâlih” ifadelerini kullanan İbn Hacer, burada Ebû Hâtim’in tenkidini de ayrıca zikretmiş; ancak bu kez “ربما وهم” şeklinde nakilde bulunmuştur.²¹⁵ Kaydedilen bu değerlendirmelerden hareketle ricâl âlimlerinin mezkûr iki lafzı tefrik etmedikleri söylenebilir. Bunun yanı sıra aşağıdaki râvi değerlendirme örnekleri de bu iddiayı desteklemektedir.

Hammâd b. Saîd el-Berrâ (ö. ?), hakkında fazla değerlendirme bulunmayan bir râvidir. Ukaylî, onu “fî hadîsihi vehim” ifadesiyle eleştirmiştir. Daha sonra râvinin örnek bir hadisini kaydeden Ukaylî, rivayetin Hammâd’ın naklettiği şeklinde “hata” olduğunu söylemiştir.²¹⁶ Dolayısıyla Ukaylî’nin “hata” ile “vehim” kavramlarını aynı anlama gelecek şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Dârekutnî’nin Ebû Sebre Abdurrahman b. Muhammed (ö. ?) ile ilgili değerlendirmesi de benzer bir örnek olarak kaydedilebilir. Mezkûr râvi ile ilgili ricâl kaynaklarında oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. Râviyi “kesîru’l-vehim” ifadesiyle

²¹⁰ Buhârî, *et-Târihu's-sagîr*, 2/146.

²¹¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 8/325.

²¹² İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 131.

²¹³ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/122.

²¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/55.

²¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 237.

²¹⁶ Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/311.

niteleyen Dârekutnî, onun “Mutarrîf → Mâlik” kanalıyla naklettiği hadislerde bulunan hataya işaret etmiştir.²¹⁷

Dâvûd b. Atâ el-Müzenî (ö. ?), ricâl âlimlerinin “za‘îfü’l-hadîs”, “münkeru’l-hadîs” gibi ifadelerle cerh ettiği bir kimsedir. İbn Hibbân, onun haberlerinde “çok vehim” bulunduğunu dile getirmiştir. İfadelerinin devamında hatalarının fazlalığı ve doğrularına baskın gelmesi nedeniyle râviyle ihticâc edilemeyeceğini söyleyen²¹⁸ İbn Hibbân’ın buradaki değerlendirmesinde önce “kesretü’l-vehim” ile tenkitte bulunması; ardından râvinin halini açıklamak üzere nakillerinde fazlaca hataya düştüğünü belirtmesi, onun mezkûr eleştiri lafızlarını kelime anlamıyla kullandığını ve aralarında bir ayırım gözetmediğini göstermektedir. Yine İbn Hibbân’ın kavramları kullanma şekliyle ilgili başka bir örnek için Abdurrahman b. Ebî Bekir (ö. ?) hakkındaki değerlendirmesi incelenebilir. Sözü edilen râvi, hadis âlimlerinin taz‘îf ettiği bir kişidir. İbn Hibbân, Abdurrahman’ın oğlu Muhammed’in, babasından çok sayıda münker hadis naklettiğini, sikaların hadislerine benzemeyen ferd rivayetlerde bulunduğunu kaydetmiştir. Ardından Abdurrahman’ın hadislerinin çoğunda medârın oğlu olması nedeniyle “Bilmiyorum haberlerindeki ‘kesretü’l-vehim’ ondan mı yoksa oğlundan mı kaynaklanıyor.” demiştir. Bu değerlendirmesinden sonra İbn Hibbân, râvinin oğlunu “fâhişü’l-hata” şeklinde niteler.²¹⁹

Diğer yandan daha önce de dile getirildiği üzere “tevehhüm” ifadesinin “vehim”den farklı olarak “zan ile nakilde bulunma” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Nitekim İbn Hibbân’ın İbn Ebî Leylâ²²⁰ ile Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî²²¹ hakkında “tahmin” (الاحسان) üzere nakilde bulunup “tevehhüm” ile hadis rivayet ettikleri, bu nedenle de hadislerinde menâkîrin çoğaldığına dair değerlendirmesi buna işaret eder. Bu durumda “tevehhüm”, râviyi “hata” yapmaya sevk edecek bir neden olmaktadır. Yine meselâ Ebû Hâtim’in Eyyûb b. Utbe hakkında Bağdat’ta yanında kitapları olmaksızın hıfzından “tevehhüm” ile nakilde bulunup “hata” ettiğine dair açıklaması bu kanaati desteklemektedir.²²² Benzer şekilde Atâ b. Müslim ile ilgili değerlendirmede bulunan İbn Hibbân, râvinin sâlih bir kimse olmasına karşın kitabını imha edip rivayette bulununca “tevehhüm” üzere nakilde bulunduğu ve sonuçta hataya düşüp haberlerinde menâkîrin çoğaldığını belirtmiştir.²²³ Aynı şekilde İbn Hibbân’ın Abdullah b.

²¹⁷ İbn Hacer, *Lisân*, 9/75.

²¹⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/289.

²¹⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/52.

²²⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/244.

²²¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/253.

²²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/253.

²²³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/131.

Arâde (ö. ?) ile ilgili “nakillerinde tevehhümle hata eder (يخطئ في الآثار توها)” şeklindeki ifadeleri bu minvalde zikredilebilir.²²⁴ Son olarak İbn Hibbân’ın, Abdullah b. Sâlih el-Mısrî’nin hadislerindeki nekâret hakkında yaptığı açıklama da burada kaydedilebilir. Buna göre Abdullah b. Sâlih ile aralarında husumet olan komşusu, uydurduğu hadisleri râvinin yazısına benzeterek onun hadisleri arasına karıştırmakta ve râvi de bunları kendi nakilleri olduğunu zannederek (tevehhüm) rivayet etmektedir. Bunların dışında “tevehhüm”ün “teammüd”ün zıttı mânada kullanımına da sıklıkla rastlandığı ilâve edilmelidir ki bu durumda da “tevehhüm”, “yanlışlık” ile eşitlenmiş olmaktadır. Meselâ İbn Hibbân; Abdülazîz b. Ebî Revvâd hakkında açıklama yaparken râvinin faziletli bir kimse olduğuna dikkat çekmiş; ancak zâhidâne yaşayışının kendisine ağır bastığını, bu sebeple ne rivayet ettiğini bilmeden nakilde bulunduğunu kaydetmiştir. Daha sonra İbn Ebî Revvâd’ın Nâfi‘den hadis ilminde bilgi sahibi olan bir kimsenin işittiği takdirde mevzû olduğuna şüphe dahi etmeyeceği rivayetler naklettiğini dile getiren İbn Hibbân, râvinin bunları “kasten değil tevehhüm ile” rivayet ettiğini belirtmiştir.²²⁵ Yine burada Amr b. Ubeyd,²²⁶ Selm b. Meymûn²²⁷ ve Ubeys b. Meymûn²²⁸ da kasıtlı olmaksızın “tevehhüm” ile aslı bulunmayan hadisler nakletmekle tenkit edilen râvilere örnek olarak zikredilebilir.

Yukarıda kaydedilen değerlendirmelere ilâveten daha önce de zikredildiği üzere “vehim” ile birlikte “galat”la eleştirilen râvi sayısının çokluğu tekrar vurgulanmalıdır. Zira iki zabt kusurunun sıklıkla bir arada zikredilmesi, bu tenkit nedenlerinin irtibatına işaret etmesi açısından mühimdir. Ancak yalnızca “vehim” değerlendirmelerinin incelenmesiyle nihaî bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığı açıktır. Ta’n sebepleri arasındaki ilişkinin net olarak açığa çıkarılabilmesi için diğer zabt kusurlarıyla tenkit edilen râvilerin de araştırılması gerekmektedir.²²⁹

3.2.2. Sûü’l-hıfz

“Galat” tenkidinden sonra “vehim”le birlikte en çok zikredilen “sûü’l-hıfz”ın, râvinin nakillerindeki problemin nedenlerinden biri olduğu; dolayısıyla “vehim” ile “sûü’l-hıfz” arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin bulunduğu söylenebilir. Nitekim bu duruma birinci bölümde

²²⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/8.

²²⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/136.

²²⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/69.

²²⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/345.

²²⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/186.

²²⁹ Konuyla ilgili yazma sürecinde olduğum makale veya makale dizisini tamamladığımda meseleyi biraz olsun aydınlatmayı umuyorum.

vehmin sebeplerinin incelendiği başlık altında işaret edilmişti. Burada da âlimlerin değerlendirmelerinde kullandıkları ifadelerden hareketle bir neticeye varılacaktır.

Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî, münekkitler tarafından cerh edilen bir kimsedir. İbn Hibbân, râvinin “sadûk” biri olduğunu söylese de “redü’l-hıfz” ifadesiyle hıfzının iyi olmadığına işaret etmiş; ayrıca kitaplarını yitirdikten sonra hâfızasının bozulduğunu kaydetmiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, Muhammed b. Ubeydullah’ın hıfzından rivayette bulunup çok vehme düştüğünü; bu nedenle de nakillerinde menâkîrin arttığını belirtmiştir.²³⁰ Yani râvinin fazla vehme düşmesi, hâfızasının zayıflığına rağmen ezberinden hadis nakletmesinden kaynaklanmaktadır ki bu da “sûü’l-hıfz” ile “vehim” arasındaki neden-sonuç ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Benzer bir durum Ebû Bekir el-Gassânî’de de görülmektedir. Yine “sâlih” bir kimse olan Ebû Bekir el-Gassânî, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından tenkit edilmiştir. İbn Hibbân da onun “Şam ehlinin hayırlılarından” olduğuna işaret etmiş; bununla beraber hâfızasının zayıf olduğunu kaydetmiştir. Burada da İbn Hibbân, râvinin nakilde bulunduğu vehme kapıldığını dile getirmektedir.²³¹

“Hâfıza zayıflığı”, “tevehhüm”, “hata” ve “vehim” kavramları arasındaki irtibatı göstermesi açısından Eymen b. Nâbil (ö. ?) isimli râvi hakkında vârid olan değerlendirmeler de burada zikredilebilir. Hadis âlimlerinin çoğunun tevsik ettiği bir râvi olan Eymen b. Nâbil ile ilgili bazı tenkitler de bulunmaktadır. İbn Hibbân onun nakillerinde hata ettiğini, mütâbii bulunmayan rivayetlerle teferrüd ettiğini kaydetmiş ve sikalara muvafık olmadığı sürece kendisiyle ihticâc etmekten kaçındığını ifade etmiştir. Daha sonra senedinde nekâret bulunan bir rivayetini örnek olarak zikreden İbn Hibbân, buradaki karışıklığın sebebinin râvinin kötü hâfızası olduğunu, Eymen’in hata ettiğini, “tevehhüm” ve tahmin ile nakilde bulunduğunu belirtmiştir.²³² Ayrıca İbn Hacer de râviyi “sadûk yehimü” şeklinde nitelemiştir.²³³ İbn Hibbân’ın ifadelerinden “sûü’l-hıfz”, “tevehhüm” ve varsayım ile hadis nakletmenin râviyi hataya götüren sebepler arasında değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Ebû Kılâbe er-Rekâşî (ö. 276/890) ise hadis âlimlerinin övgüyle bahsettiği bir kimsedir. Ancak Dârekutnî, onu “sadûk” ifadesiyle nitelemiş; bununla birlikte hadislerin sened ve metinlerinde çok hatasının bulunduğunu söylemiştir. Hıfzından nakilde bulunması nedeniyle vehminin çoğaldığını ifade eden Dârekutnî, bu değerlendirmesiyle hem “hata” ile “vehim”

²³⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/246.

²³¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/146.

²³² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/183-184.

²³³ İbn Hacer, *Takrîb*, 117.

kavramını aynı anlama gelecek şekilde kullanmış hem de rivayetlerdeki yanlışları râvinin hâfızasının zayıflığıyla açıklamıştır.²³⁴

Hâfıza zayıflığı ile nakilde yapılan yanlışın irtibatını gösteren daha birçok örnek mevcut olup bunlar “vehim” ile tenkit edilen râvilerin tamamının incelendiği üçüncü bölümde kaydedilmiştir. Burada son olarak İbn Hacer’in Cerîr b. Abdilhamîd isimli râvi hakkındaki bir değerlendirmeyi eserlerinde kaydetme şekli misal olarak zikredilebilir. Cerîr, güvenilir bir râvi olmakla beraber ömrünün sonuna doğru ihtilâta maruz kalmıştır. İbn Hacer, *Tehzîb*’inde onun âhir ömründe “sû’l-hıfz” ile tenkit edildiğine dair Beyhakî’den (ö. 458/1066) nakilde bulunmuş (وقال البيهقي في السنن نسب في آخر عمره إلى سوء الحفظ),²³⁵ *Takrîb*’inde ise kendisi “sika, sahîhu’l-kitâb” ifadeleriyle tavsif ettikten sonra söz konusu değerlendirmeyi “ömrünün sonunda hıfzından (nakilde) vehme düştüğü söylenmiştir (قيل كان في آخر عمره يهم من حفظه)”²³⁶ ifadeleriyle kaydetmiştir. Yine bu örnek de kavramlar arasındaki irtibatı göstermesi bakımından kayda değerdir.

3.2.3. Gaflet

Salt oranlara bakıldığı takdirde “vehim” ile birlikte en az dile getirilen “gaflet” arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı düşünülebilir. Bununla birlikte öteki zabt kusurlarına göre münekkithlerin açıkça “gaflet” lafzıyla tenkit ettikleri râvi sayısının oldukça düşük olduğu vurgulanmalıdır. Dolayısıyla bütün ricâl literatüründe “mugaffel” ifadesiyle nitelenen fazla râvi olmadığı göz önünde bulundurulduğunda “vehim” ile birlikte zikredilme oranının azımsanmayacak derecede olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra ricâl âlimlerinin değerlendirmeleri incelendiğinde “vehim” ile “gaflet” arasında, “vehim” ile “sû’l-hıfz” arasında olduğu gibi bir neden-sonuç ilişkisinin bulunduğu ileri sürülebilir. Nitekim Mûsâ b. Muhammed b. İbrâhim’in (ö. 151/768-9), babasından ona ait olmayan nakillerde bulunduğunu dile getiren İbn Hibbân, “Bu durum kasıtlı mı yoksa onda ‘gaflet’ var da ‘tevehhüm’ ile babasından ve meşhur kimselerden münker rivayet mi getiriyor anlamış değilim” derken “gaflet” ile “tevehhüm” arasındaki irtibata işaret etmektedir.²³⁷ Yine *Mecrûhîn*’inde Hammâd b. Ebî Humeyd (ö. ?) ile ilgili iki ayrı yerde değerlendirmede bulunan İbn Hibbân, bir yerde râviyi “kesîru’l-hata, fâhişü’l-vehm” ifadeleriyle niteleyip meşhur kimselerden münker şeyler naklettiğini, bu durumun neredeyse kasıtlı gibi

²³⁴ Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Hâkim en-Nisâbü’rî li’l-Dârekutnî*, nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdilkâdir (Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif, 1404/1984), 131.

²³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/587.

²³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 213.

²³⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/241.

görüldüğünü; sonuçta haberiyle ihticâcın câiz olmadığını belirtmiştir.²³⁸ Diğer yerde ise râviyi “mugaffel” terimiyle tavsif etmiş ve bilmeden isnadları kalbettiğini, bu türden hatalarının fazlalığı nedeniyle ihticâc edilmeyeceğini dile getirmiştir.²³⁹ Bu misal, İbn Hibbân’ın mezkûr iki kavram arasında kurduğu ilişkiyi göstermesi bakımından dikkate değerdir. Son olarak Hatîb el-Bağdâdî’nin Hüseyin b. Muhammed es-Sevâtî (ö. 393/1003) hakkındaki değerlendirmesi burada kaydedilebilir. Rivayet asrından sonra yaşamış olan Sevâtî, Hatîb el-Bağdâdî tarafından “kesîru’l-vehm, şenî‘u’l-galat” ifadeleriyle tenkit edilmiştir. Daha sonra Sevâtî’nin naklettiği bâtil bir rivayetini örnek olarak kaydeden Hatîb, râvinin “gafletine işaret eden çok sayıda vehmini” gördüğünü söylemektedir.²⁴⁰ Rivayette görülen yanlışın “vehim”, bu yanlışın neden olan râvi kusurunun ise “gaflet” ile ifade edilmesi; mezkûr iki kavram arasındaki ilişkiyi gösteren açık bir örnektir.

3.2.4. Sikaya muhalefet

Şimdiye kadar kaydedilen değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere râvinin hâfızasının zayıflığı ve/veya dikkatsiz olması nakillerinde yanlışına; yani galata ve vehme düşmesine neden olmaktadır. Hatalı hadis rivayetinde bulunan râvinin de her zaman olmasa da kimi hâllerde kendisinden daha güvenilir olan kimselere muhalefet etmesi kaçınılmazdır. Bu durum ise “sûü’l-hıfz ve/veya gaflet → vehim/galat → muhalefet” şeklinde formüle edilebilecek bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Nitekim İbn Hibbân’ın, Basra’nın önemli şahsiyetlerinden Ferkad b. Ya‘kûb (ö. 131/749) ile ilgili değerlendirmesi bu kanaati desteklemesi bakımından önemli bir örnektir. İbn Hibbân, Ferkad’ın Basra ehlinin âbid ve kurrâlarından olduğunu belirtmekle beraber onda gaflet bulunduğu, hıfzının zayıf olduğunu ve rivayetlerinde vehme düştüğünü söylemiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, râvinin mürselleri bilmeden ref‘ ettiğini, mevkuf haberleri anlamadan müsned hale getirdiği kaydetmiş ve sonuçta bu hâl çoğalıp sikalara muhalefeti fâhiş duruma geldiğinde kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini dile getirmiştir.²⁴¹ Yine İbn Hibbân’ın Hişâm b. Ubeydillah (ö. 221/836) hakkındaki ifadeleri de burada örnek olarak zikredilebilir. Hişâm, Hanefî fakihlerinden olup çok sayıda âlimden ilim talep etmiştir. Bununla birlikte hadisteki durumu ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hibbân, onun “Kûfeliler’in mezhebini benimsediğini” söylemiş ve rivayetlerinde vehme düştüğünü, güvenilir kimselerden yaptığı nakillerde hata ettiğini kaydetmiştir. Neticede İbn Hibbân, sikalara muhalefeti çoğaldığı için

²³⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/253.

²³⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/271.

²⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti’s-selâm ve ahbârî muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ’l-‘ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1422/2001), 8/674.

²⁴¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/205.

râviyle ihticâc edilmeyeceğini belirtir.²⁴² Benzer bir misal için İbn Hibbân'ın Ebü'l-Mühezzim (ö. ?) ile ilgili değerlendirmesine de bakılabilir. Burada da râviyi “sâlih bir şeyh” olarak niteleyen İbn Hibbân, onun rivayetlerinde vehme düştüğünü ve hata ettiğini; hadislerinde sikalara muhalefedinin çoğalması nedeniyle “adâlet” derecesinden çıktığını kaydetmiştir.²⁴³ İbn Adî'nin, muhalefetin muhtemel nedenleri ile ilgili dile getirdiği ifadeler de burada zikredilebilir. O, münekkitlerin tamamının tenkit ettiği Ravh b. Atâ hakkında değerlendirmede bulunurken nakillerindeki nekâreti isnadlarda yaptığı muhalefetle açıklamış, söz konusu durumun da “dil sürçmesi” veya “hata”dan kaynaklanmış olabileceğine işaret etmiştir.²⁴⁴ Nitekim Ravh b. Atâ, İbn Hibbân tarafından da kötü hâfızayla,²⁴⁵ rivayetlerinde çokça hata yapmak ve vehme düşmekle²⁴⁶ tenkit edilmektedir.

Yukarıda kaydedilen örneklerin dışında ricâl âlimlerinin kimi zaman râviye yönelttiği “vehim” tenkidinin ardından incelemeye konu ettikleri râvinin muhalefette bulunduğu rivayetlerini kaydetmelerinin de mezkûr iki kavram arasındaki ilişkiyi gösterdiği söylenebilir. Meselâ Ukaylî; hadisinde “vehim” olduğunu dile getirdiği Abdullah b. Hayrân'ın (ö. ?), metinleri mahfûz olsa da sened yönünden muhalif hadislerine örnekler vermiştir.²⁴⁷ Ayrıca bu noktada kimi zaman muhalefet kapsamına girmesi nedeniyle teferrüden²⁴⁸ de bahsedilebilir. Zira başta Ukaylî'nin *Du'afâ*'sında olmak üzere pek çok ricâl kaynağında “vehim” ile nitelenen râvilerin nakillerindeki kusurları açıklamak üzere teferrüd ettikleri rivayetlerin kaydedildiği görülmektedir. Dolayısıyla “teferrüd”ün de “vehim” neticesinde gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim Saîd b. Sinân'ın (ö. 160/776'dan önce) garîb, ferd rivayetlerinin bulunduğunu belirten İbn Adî, bu sorunlu rivayetlerde râvinin yalan kastı olmayıp belki ara sıra vehme düştüğünü söyleyerek “vehim” ile “ferd” rivayet arasındaki neden-sonuç ilişkisine işaret etmiş olmaktadır.²⁴⁹ Örneğin Ukaylî, İsmâil b. Süleymân hakkında değerlendirmede bulunurken hadislerinin çoğunda “vehim” olduğunu söylemiş; ardından râvinin iki hadisini zikrederek her ikisinin de mütâbiinin bulunmadığını kaydetmiştir.²⁵⁰ Yine Osman b. Revvâd'ın (ö. ?) hadisinde “ıztırâb ve vehim” bulunduğunu belirten Ukaylî, râvinin mütâbii

²⁴² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/90.

²⁴³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/99.

²⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/544-545.

²⁴⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 156.

²⁴⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/300.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Lisân*, 4/472.

²⁴⁸ Salahattin Polat, “Ferd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/369.

²⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/524-525.

²⁵⁰ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/82.

bulunmayan bir senedle naklettiği rivayetini örnek olarak kaydetmiştir²⁵¹ ki bu tür misalleri çoğaltmak mümkündür.

3.3. Vehim ile Tenkit Edilen Râvilerin Güvenilirlik Durumları

Daha önce işaret edildiği üzere râvinin rivayetteki güvenilirlik durumu, yaptığı hatanın miktarına göre değişmektedir. Dolayısıyla fazla vehme kapılan kimseyle ara sıra yanılan kimsenin nakillerinin sıhhati aynı derecede olmayacaktır. Nitekim vehmin mertebelerine göre yapılan incelemelerde “kesretü’l-vehim” ile eleştirilen râvilerin münekkitler tarafından tevsik edilme oranının herhangi bir derece zikredilmeksizin “yehimü”, “lehû evhâm” gibi ifadelerle tenkit edilen râvilere göre daha düşük olduğu görülmüştür. Aynı şekilde bir dereceye işaret edilmeksizin “vehim” ile tenkit edilen râvilerin, nâdiren vehim yaptığı söylenen kişilere göre daha az tevsik edildiği tespit edilmiştir. Örneğin incelenen râviler içinde vehmi az olduğu söylenen kimselerin yalnızca %16,2’sinin taz’îf edildiği görülmüş; %83,8’inin ise tevsik edildiği tespit edilmiştir. Diğer yandan vehminin derecesi belirtilmeksizin tenkit edilen râvilerden %40,9’u taz’îf edilip %59,1’i tevsik edilmektedir. Fazla yanılmakla cerh edilen râviler ise %76,3 oranında taz’îf edilirken %23,7 oranında tevsik edilmiştir. Netice itibariyle, bekleneyeği üzere fazla yanılan kimselerin güvenilirlik oranlarının nâdiren yanılanlara göre oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan sayısı nispeten daha az olsa da “kesretü’l-vehim” ile değerlendirilen kişilerin arasında da güvenilir kabul edilen râvilerin bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Aynı şekilde bir münekkidin nâdiren yanılmakla cerh ettiği bir râvi, münekkitlerin geneli tarafından taz’îf edilmiş olabilir. Bu nedenle râvi araştırması yapılacağı zaman hakkında vârid olan bütün tevsik ve taz’îfler toplanmalı, nihaî karara ancak bu tetkik neticesinde ulaşılmalıdır. Zira kimi zaman bir âlimin fazla yanılmakla eleştirdiği bir râvinin başka bir münekkit tarafından “az vehim” ile değerlendirildiği görülmektedir.²⁵² Bunun yanı sıra râvi hakkında vârid olan “vehim” tenkidinin nisbî bir eleştiri ifade etmesi veya başka bir râviye nisbetle dile getirilmiş olması gibi durumlar da söz konusu olabilir ve râvi hakkında daha doğru sonuca ulaşmak için değerlendirmede bulunan âlimin ifadelerinin tamamı dikkate alınmalıdır. Neticede kaydedilen değerlendirmeler terim hakkında genel bir fikir vermesi açısından önemli olmakla birlikte her râvi için ayrı araştırmanın ehemmiyeti açıktır.

Son olarak zaman zaman münekkitlerin kanaatlerini serdettikleri râviler hakkında mezhep taassubuyla ağır değerlendirmelerde bulundukları da görülmektedir. Meselâ İmam Ebû Hanîfe

²⁵¹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/202.

²⁵² Örneğin bk. Müslim b. Hâlid ez-Zencî, Bakıyye b. Velîd.

(ö. 150/767), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805), Yûsuf b. Hâlid es-Semtî (ö. 189/805) gibi âlimler re'ycilik ile itham edilmiş ve nakillerinde fazlaca yanıldıkları söylenerek şiddetli ifadelerle tenkit edilmişlerdir. Mezkûr isimlerden İmam Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştirilerin ağırlıklı olarak itikadî görüşleri, fikhî meselelerde takip ettiği metot ve hadis bilgisinin azlığı etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Zabtıyla alâkalı tenkitlerde genellikle az hadisi bulunmasına rağmen nakillerine çok fazla hata ve galata düştüğü, isnad ve metinlerde ziyâde yaptığı vurgulanmaktadır. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) de İmam Ebû Hanîfe'nin hata ve evhâmının çok olduğunu söyleyerek eleştirmiştir. Ancak ricâl kaynaklarında tekrarlanan bu tenkitlerin gerekçelerinin açıklandığı ve hata iddialarını destekleyecek örnekler verildiği tespit edilmemiştir.²⁵³ Yine İmam Şeybânî de re'ycilik yapmak, hadise muhalefet etmek ve hatta kizb gibi ağır cerhlere maruz kalmıştır. Hadis âlimleri, ehl-i hadîsin Şeybânî'nin rivayetlerinden müstağni olduğunu söyleyerek rivayetinin alınmaması gerektiğini kaydetmişlerdir. İbn Hibbân da İmam Şeybânî'yi sikalardan naklide bulunup vehmettiğini, bu durum fâhiş hâle gelince de terki hak ettiğini ileri sürmüştür.²⁵⁴ Benzer şekilde İmam Ebû Hanîfe'nin yanında kalarak ona iki yıldan fazla talebelik yapan Yûsuf b. Hâlid'e şiddetli cerhler yöneltilmiş, bazıları da onu tekzip etmiştir. Zekerıyyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/920), onun hadiste zayıf olduğunu söyleyerek “kesîru'l-vehm” ifadesiyle değerlendirmiş; ayrıca “sâhibu'r-re'y ve cedel fi'd-dîn” şeklinde nitelemiştir. Kaderîlik ile tenkit edilen Saîd b. Beşîr el-Ezdî (ö. 170/786) de burada örnek olarak zikredilebilir. Râvi, münekkitlerin bazıları tarafından ta'dîl edilse de ağırlıklı olarak taz'îfe maruz kalmıştır. Süfyân b. Uyeyne, onu “hâfız” ifadesiyle nitelemiş; Hişâm ed-Destüvâî (ö. 153/770), İbn Ebî Arûbe, Şu'be gibi âlimler de onu tevsik etmişlerdir. Ebû Müshir (ö. 218/833) ise râvinin hıfzının sağlamlığını vurgulamakla beraber “zayıf, münkeru'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ayrıca İbn Adî hadislerinin çoğunun doğru olduğunu, rivayetlerinde bir beis görmediğini söylese de ara sıra vehme düştüğünü ve hata yaptığını kaydetmiştir. Diğer yandan Sâcî ve İbn Hibbân, râvinin hâfızasının kötü olduğunu söyleyerek tenkitte bulunmuşlardır. Saîd b. Beşîr'in bilhassa akranları tarafından tevsik edilip hıfz yönüyle övülmesine karşın çoğunlukla daha sonraki münekkitlerce taz'îfe uğraması, onun hıfzındaki kusurdan ziyade bid'ati nedeniyle cerh edilmiş olma ihtimalini getirmektedir. Nitekim Ebû Dâvûd (ö. 275/889) da râvinin Kaderîlik ile itham edilmesi nedeniyle terk edildiğini söylemiştir.²⁵⁵ Öte taraftan meşhur hadis ve fıkıh âlimi Nuaym b. Hammâd (ö.

²⁵³ İmam Ebû Hanîfe ile ilgili değerlendirmeler için bk. bu tez, 273-274.

²⁵⁴ İmam Şeybânî ile ilgili değerlendirmeler için bk. bu tez, 376-377.

²⁵⁵ Saîd b. Beşîr ile ilgili değerlendirmeler için bk. bu tez, 383-384.

228/843), Irak ekolüne muhalefetiyle tanınmaktadır. Hadis âlimleri, Nuaym b. Hammâd'ın çok defa infirâd ederek münker nakillerde bulunduğunu ve hatta bazen aslı olmayan rivayetler naklettiğini söylemekle birlikte onun sâlih, âbid kimliğine işaret etmişler; güvenilir bir zat olduğunun altını çizmişlerdir.²⁵⁶ Kaydedilen bu değerlendirmeler, cerh-ta'dîl âlimlerinin değerlendirmelerinde kimi zaman mezhep taassubuyla hareket ettiklerine işaret etmektedir.

3.4. Münekkitlerin Kullanımında Vehim Değerlendirmeleri

Araştırma boyunca ulaşılan önemli sonuçlardan biri de “vehim” değerlendirmesinin; Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî, Ukaylî, İbn Hibbân ve İbn Hacer etrafında yoğunlaştığının tespit edilmesidir. Başta İbn Hacer ve İbn Hibbân olmak üzere dört âlimin mevzubahis terimi sıklıkla kullanmalarına mukabil diğer münekkitler çok daha düşük oranda “vehim” tenkidinde bulunmuşlardır. Bilhassa Sâcî'den önceki Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Hâtim gibi hadis ulemâsının “vehim” lafzıyla cerh ettiği râvi örneğinin sonraki ulemaya göre daha az olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki eserlerde râvinin güvenilirlik durumuna ilişkin değerlendirmelerden daha fazla olmak üzere râvilerin tabakaları, hadis aldığı kimseler, vefat tarihleri, isimleri, nesep bilgileri gibi kimliğine yönelik bilgi hataları ve değerlendirilen kimselerin rivayetlerinin sened ve metinlerinde bulunan illetler “vehim” ifadesiyle kaydedilmiştir. Bu durumun, Ahmed b. Hanbel'in kitabının isminden de görüleceği üzere eserlerin aynı zamanda ‘ilel kitabı’ hüviyeti taşımasından kaynaklandığı söylenebilir. Sonraki eserlerde ise genellikle ‘ricâl kitabı’ görünümü hâkimdir. Nitekim bu dönemde “vehim” ifadesi ağırlıklı olarak râvinin güvenilirlik durumunu nitelemek üzere kullanılmakta, zaman zaman da isim tashîfi, tabaka bilgisi, nesep bilgisi gibi râvinin kimliğiyle alâkalı hatalara ve yine az da olsa rivayetlerindeki illetlere işaret edilmektedir.

Diğer yandan ricâl âlimlerinin tenkit üslûplarının etkisinin de altı çizilmelidir. Zira münekkitlerin serdettikleri kanaatlerde çok büyük oranda “sika”, “sadûk”, “leyse bi'l-kavî”, “zayıf” şeklinde güvenilirlik derecesi ile ilgili kısa değerlendirmelerde bulundukları ve herhangi bir açıklama yapmadıkları bilinmektedir.²⁵⁷ Bu durum, onların değerlendirmelerindeki ta'n sebepleriyle ilgili ifadeleri azaltmaktadır. Örneğin Zehebî, İbn Hacer'e yakın bir dönemde yaşamış ve ricâl sahasında müteaddid eser telif etmiş olsa da râviler hakkındaki değerlendirmelerinde taz'îf veya tevsik nedenine dair oldukça sınırlı

²⁵⁶ Dolayısıyla esasında buradaki asıl vurgunun zabttan ziyade adâlete yönelik olduğu görülmektedir. Nuaym b. Hammâd ile ilgili değerlendirmeler için bk. bu tez, 345-346.

²⁵⁷ Örneğin İbn Hacer, râvilerin zayıflık nedeniyle ilgili en çok açıklamada bulunan âlimlerden olmasına rağmen 8826 râvinin bulunduğu *Takrib*'inde yalnız 550 kadar râvinin zabt kusurlarına işaret etmiştir. Ayrıca İbnü's-Salâh da münekkitlerin değerlendirmelerinde çoğunlukla açıklama yapmayıp “zayıf”, “leyse bi-şey” gibi ifadeler kullandıklarına işaret eder bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 108.

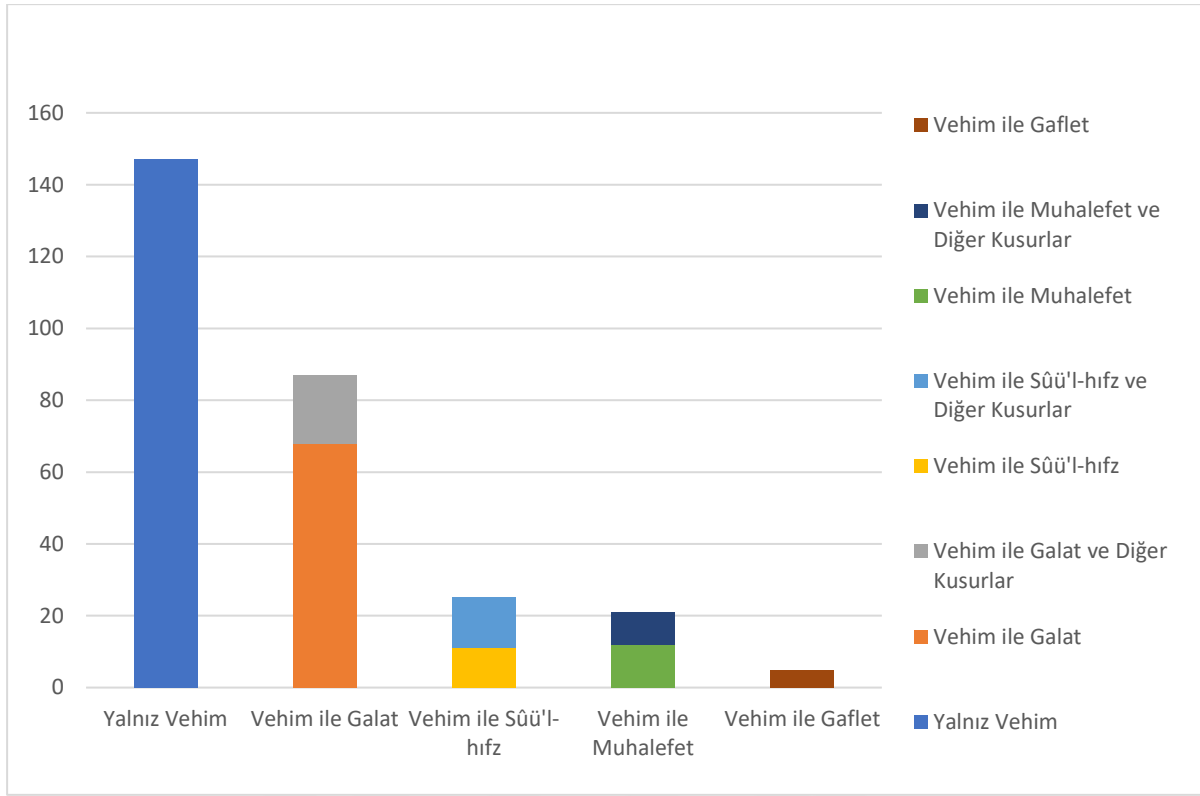
açıklama yapmaktadır. O, ağırlıklı olarak kendinden önceki münekkitlerin değerlendirmelerinden nakillerde bulunmuş, kendi görüşünü kaydettiğinde de râvileri “terk edilmiştir”, “vâh”, “sadûk”, “muhaddis” gibi kısa ifadelerle nitelemiştir. Bunun sonucu olarak İbn Hacer en çok “vehim” terimini dile getiren âlimlerden olmuş; Zehebî ise nâdire “vehim” eleştirisinde bulunmuştur.²⁵⁸

Aşağıda, kırkın üstünde râviyi “vehim” ile tenkit eden dört âlimin değerlendirmeleri tenkit ettikleri râvi sayısının çokluğuna göre sıralanarak ayrı başlıklar hâlinde tetkik edilecektir. Daha az sayıda eleştiride bulunan münekkitlerin değerlendirmeleri ise istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç arz etmediğinden inceleme dışında bırakılmıştır.

3.4.1. İbn Hacer’in kullanımında vehim

İbn Hacer’in “vehim” ile tenkit ettiği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla cerh edilme oranlarına bakıldığında yalnızca mevzubahis terimle tenkit edilen râvilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Benzer bir hâl, yeri geldiğinde kaydedileceği üzere Ukaylî’de de söz konusudur. Bu durum, her iki âlimin de yalnızca “vehim” ile eleştirdikleri râviler hakkındaki değerlendirmelerin azlığıyla açıklanabilir. Zira bu gruptaki kişiler genellikle hakkında fazla bilgi bulunmayan, dolayısıyla kendileriyle ilgili taz’îf açıklamaları da az olan kimselerdir. Bu durumda râvinin zabtıyla ilgili ulaşılan tek değerlendirme “vehim” ile sınırlı kalmaktadır. Bunun dışında İbn Hacer’in râvilerinde de diğer ta’n sebepleriyle “vehim” arasındaki ilişkinin yukarıda kaydedilen açıklamalarla paralel olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda İbn Hacer’in vehim ile nitelediği râvilerin diğer zabt kusurlarıyla da eleştirilme durumları gösterilmiştir:

²⁵⁸ Zehebî, 25 kadar râviyi “vehim” ile tenkit etmiştir. Zehebî’nin İbn Hacer’e oranla oldukça düşük sayıda “vehim” değerlendirmesinde bulunmasıyla ilgili soruya dikkat çektiği için Prof. Dr. Halit Özkan hocama teşekkür etmeliyim.

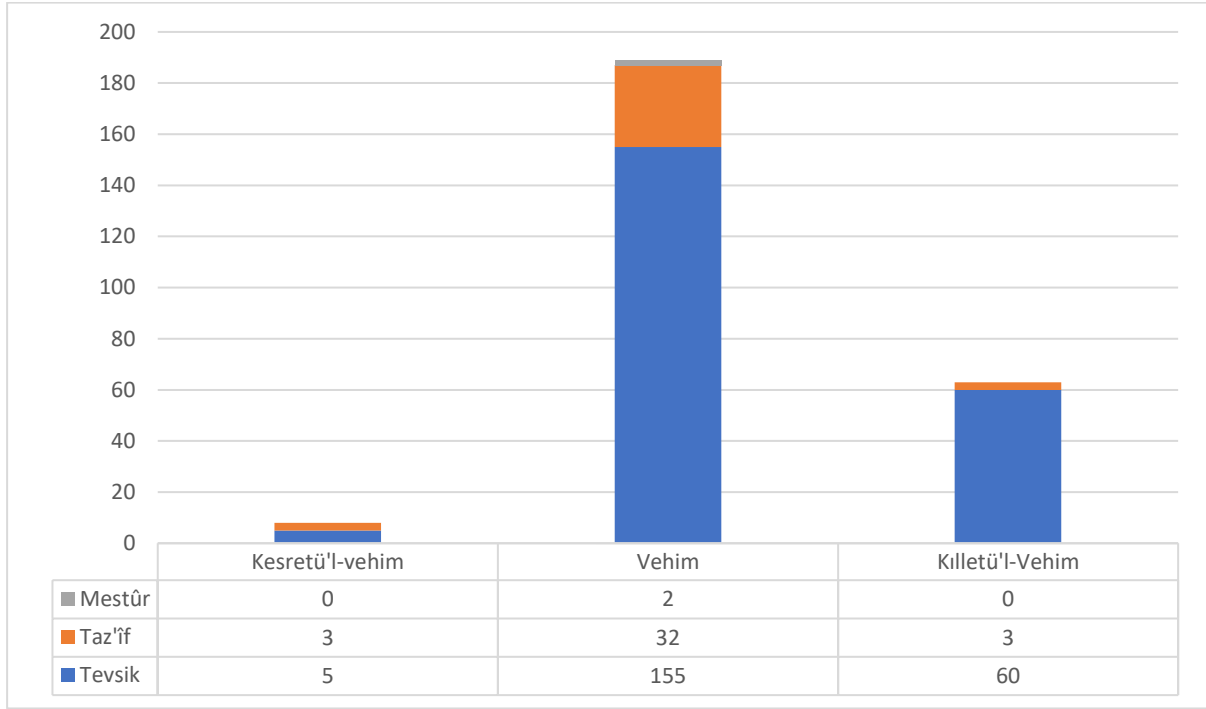
Şekil 5: 3.5. İbn Hacer'in "vehim" ile nitelediği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla da eleştirilme oranı

Aşağıdaki tabloda ise İbn Hacer'in eleştiride bulunduğu râvilerin vehimlerinin şiddetine göre güvenilirlik durumlarıyla alâkalı bir değerlendirme yapılmıştır.²⁵⁹ Burada İbn Hacer'in "kesretü'l-vehim" ile taz'îf ettiği 8 râviden 5'inin (%62,5) tevsik edildiği anlaşılmaktadır ki esasında bu oranın yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca bu râvilerden 2'sinin Müslim'in *Sahîh*'inde rivayeti bulunmaktadır. Herhangi bir şiddet derecesi belirtilmeksizin "yehimü", "lehû evhâm" gibi ifadelerle nitelenen râvilerin²⁶⁰ %82'isini oluşturan 155'inin ricâl âlimlerinin genelince tevsik edildiği; %16,9'una tekabül eden 32 kişinin ise taz'îf edildiği görülmektedir. Bu kişilerin de 35'i *Sahîh-i Buhârî*; 64'ü ise *Sahîh-i Müslim* râvisidir. Son olarak vehmi az olan râvilerin tamamına yakının ağırlıklı olarak münekkittler tarafından tevsik

²⁵⁹ Aşağıdaki tabloda ve daha sonra diğer münekkittlerin râvileri için de gösterilecek olan benzer tablolarda; "tevsik" ile cerh-ta'dîl âlimlerinin ağırlıklı güvenilir kabul ettiği, "taz'îf" ile cerh-ta'dîl âlimlerinin genellikle zayıf kabul ettiği kimseler kastedilmiş; "mestûr" ile de fazla rivayetinin bulunmaması ya da rivayet dönemi sonrasında yaşamış olması gibi nedenlerle haklarında fazla değerlendirmeye ulaşılamayan ve bu sebeple tevsik/taz'îf durumu ile ilgili bir neticeye varılamayan râvilere işaret edilmiştir.

²⁶⁰ Burada, İbn Hacer'in "lehû evhâm" ile "yehimü" lafızları arasında bir ayrım gözettiği akla gelebilir. Zira muzâri kalıpta olması hasebiyle "yehimü" ifadesi, râvinin sürekli bir yanılma hâlinde olduğunu; dolayısıyla daha şiddetli bir tenkidî ihsas etmektedir. Ancak İbn Hacer'in söz konusu iki lafızla değerlendirdiği râvilerin güvenilirlik durumları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Nitekim "lehû evhâm" şeklinde nitelediği râvilerin tevsik edilme oranı %80,8 iken "yehimü" kalıbıyla değerlendirdiği râvilerin tevsik edilme oranı %82,8'dir.

edildiği dikkat çekmektedir. Burada da 27 râvinin *Sahîh-i Buhârî*; 23 râvinin ise *Sahîh-i Müslim*’de rivayeti bulunmaktadır.

Şekil 6: 3.6. İbn Hacer’in “vehim” ile nitelediği râvilerin güvenilirlik durumu

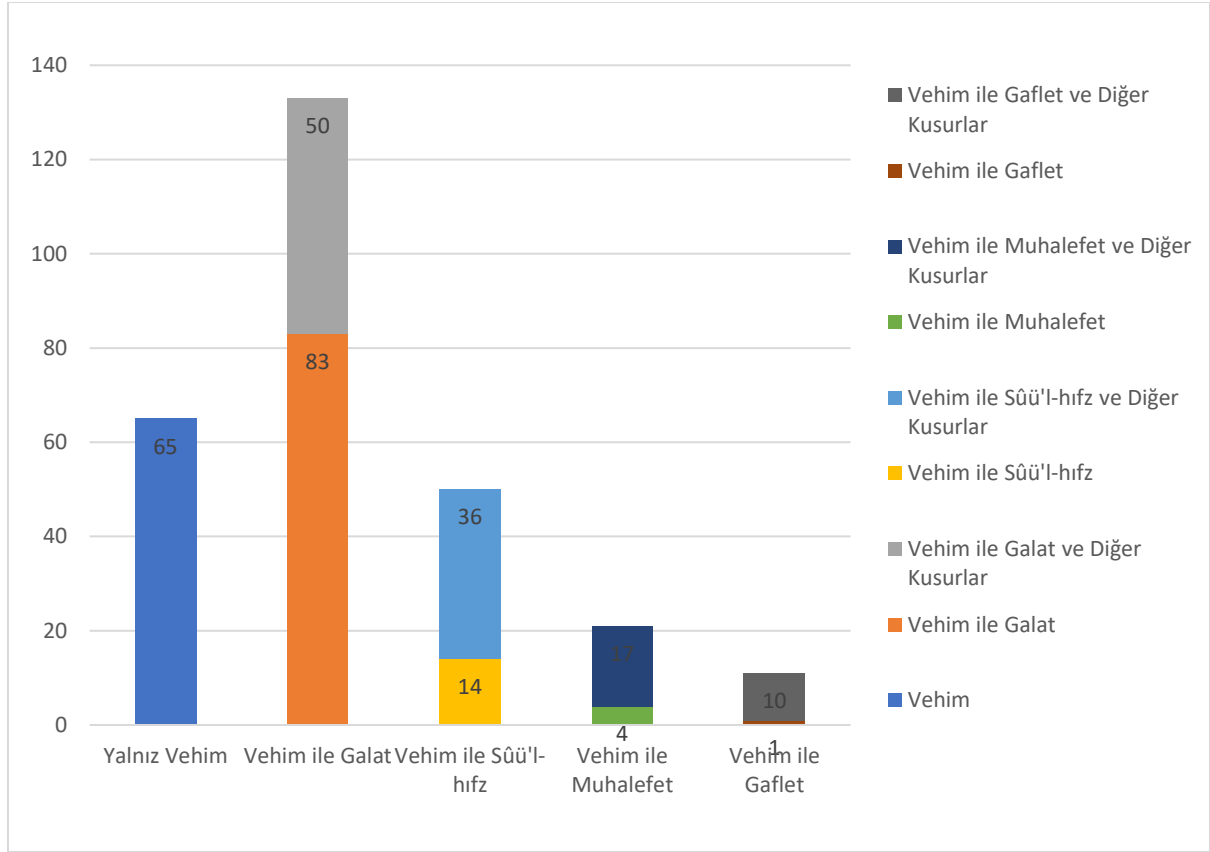
Sonuç olarak İbn Hacer’in “vehim” ile nitelediği râvilerin çoğunlukla tevsik edilen kimseler olduğu görülmüştür. Bu durum akla birinci bölümün “Hadis Usûlünde ‘Vehim’” başlığında zikredildiği üzere İbn Hacer’in “vehim” kavramını “az galat” kapsamında değerlendirmiş olabileceği ihtimalini getirmektedir. Zira şiddetli olmayan bir tenkidi ifade eden “vehim” ile nitelenen râvilerin çoğunlukla güvenilir kimseler olmaları beklenen bir durumdur ki şayet böyle bir ayırım söz konusuysa İbn Hacer’in kendi belirlediği çerçeve içinde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Fakat “galat” ile “vehim” arasında böyle bir derece farkının bulunup bulunmadığını tespit etmek ancak İbn Hacer’in “galat” ile tenkit ettiği râvilerin de incelenmesiyle mümkün olacaktır.²⁶¹

3.4.2. İbn Hibbân’ın kullanımında vehim

İbn Hibbân’ın değerlendirmede bulunduğu râvilerin “vehim” ile birlikte öteki ta’n sebepleriyle cerh edilme durumlarına bakıldığında yüksek oranda “galat” ile örtüşmenin olduğu görülmektedir. Bunda İbn Hibbân’ın râvi değerlendirme üslûbunun da etkisi vardır.

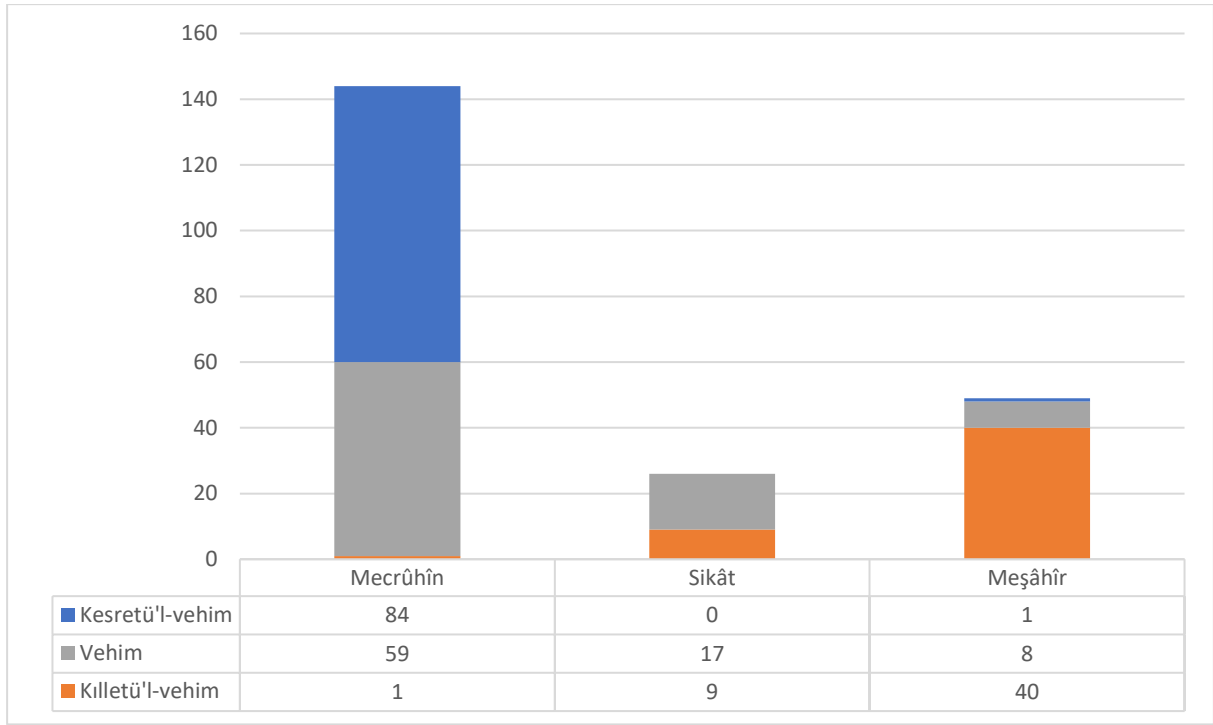
²⁶¹ Nitekim İbn Hacer’in “hata/galat” ile eleştirdiği kimselerin rivayetlerinin *Sahîhayn*’da yer alma durumlarına bakıldığında da “vehim” ile nitelenen râvilere nazaran anlamlı bir oran farkı görülmemektedir. Konuyla ilgili yazmakta olduğum makale tamamlanınca mesele netliğe kavuşacaktır.

Zira o, bir râvi hakkında açıklama yaparken çoğunlukla “çok vehmeder, aşırı galata düşer; neticede ihticâc sınırdan çıkmıştır” gibi ifadeler kullanmış; bu da her iki terimin bir arada zikredilme oranını artırmıştır. Aşağıdaki tabloda İbn Hibbân’ın “vehim” ile tenkit ettiği râvilerin aynı zamanda diğer zabt kusurlarıyla da eleştirilme durumları gösterilmiştir:

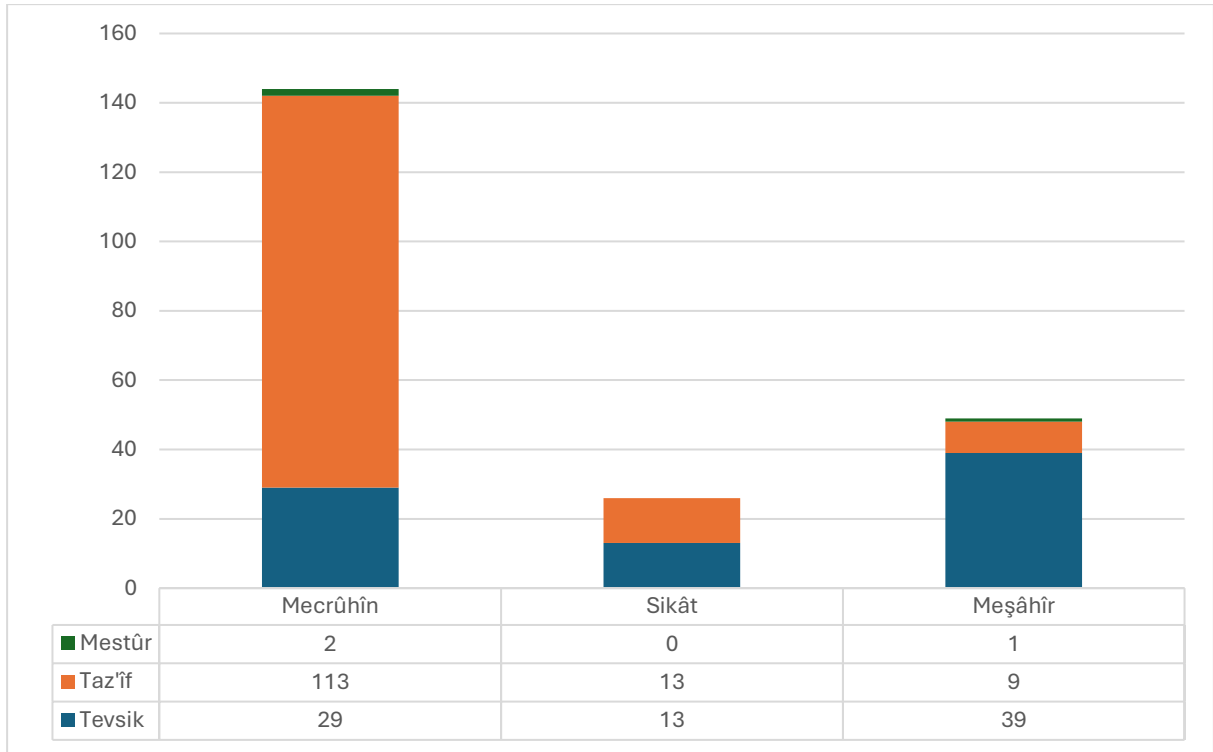
Şekil 7: 3.7. İbn Hibbân’ın “vehim” ile nitelediği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla da eleştirilme oranı

Aşağıdaki tabloda ise İbn Hibbân’ın “vehim” ile cerh ettiği râvilere tenkit şiddetine göre hangi eserinde yer verdiği incelenmiştir:

Şekil 8: 3.8. İbn Hibbân'ın “vehim” ile nitelediği râvilerin eserlere göre dağılımı (vehmin şiddeti bağlamında)

Görüldüğü üzere “kesretü'l-vehim” ile nitelediği râvilerin tamamına yakını *Mecrûhîn*’inde bulunmaktadır. Diğer yandan herhangi bir dereceye işaret edilmeksizin yalnız “yehimü”, “lehû evhâm” gibi lafızlarla değerlendirdiği râvilerin %70,2’sini oluşturan 59 kişi *Mecrûhîn*’inde, %20,2’sine denk gelen 17 râvi *Sikât*’ında ve %9,5’ine tekabül eden 8’i *Meşâhîr*’inde bulunmaktadır. Son olarak az vehme düşen râvilerden yalnız 1 kişi *Mecrûhîn*’inde, %18’ini oluşturan 9 râvi *Sikât*’ında ve %80’i olan 40 kişi *Meşâhîr*’de zikredilmiştir. İbn Hibbân’ın vehim ile tenkit ettiği râvilerin güvenilirlik durumlarının eserlerine göre dağılımı ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Şekil 9: 3.9. İbn Hibbân'ın “vehim” ile nitelediği râvilerin eserlere göre dağılımı (râvilerin güvenilirlik durumu bağlamında)

Grafikte görüldüğü üzere İbn Hibbân'ın *Mecrûhîn* 'inde yer alan râviler %78,5 oranında taz'îf edilen kimselerdir. Eserin telif amacı göz önünde bulundurulduğunda bunun beklenen bir durum olduğu söylenebilir. Yine buradaki râvilerin *Sahîhayn* 'da zikredilme oranlarına bakıldığında da benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Nitekim 144 râvi içinden belli kimselerden veya belli bölgelerdeki rivayetlerinde ya da ihtilâtından sonraki nakilleri nedeniyle nisbî cerhe maruz kalan 5 kişi istisna edildiğinde kalan 137 râviden yalnız 4'ü hem *Sahîh-i Buhârî* hem *Sahîh-i Müslim* 'de, 1'i yalnız *Sahîh-i Buhârî* 'de²⁶² ve 10'u yalnız *Sahîh-i Müslim* 'de²⁶³ yer almaktadır. Ancak *Sikât* 'taki taz'îf-tevsik oranlarının şaşırtıcı derecede eşit olduğu kaydedilmelidir. Bununla birlikte her ne kadar *Sikât* 'ta zikredilmiş de olsalar bu grafikte kaydedilen râvilerin “vehim” ile tenkit edildikleri dikkatten uzak tutulmamalıdır. Zira meselâ Rabâh b. Ebî Ma'rûf; sâlih, âbid, doğru sözlü bir kimse olsa da nakillerinde hata yapmaktadır. Bu nedenle İbn Hibbân onu *Sikât* 'ında zikretmekle beraber “yuhtiü ve yehimü” ifadeleriyle eleştirmiştir.²⁶⁴ Benzer şekilde Saîd b. Süfyân'ı *Sikât* 'ında zikreden İbn Hibbân, râvinin vehim ve hatadan kurtulamadığını; bu nedenle tenkidi hak ettiğine işaret etmiştir.²⁶⁵

²⁶² Buhârî'nin ta'lîkan yer verdiği 9 râvi bu sayımdan istisna tutulmuştur.

²⁶³ Müslim'in mukaddimesinde zikrettiği 1 râvi bu sayımdan istisna edilmiştir.

²⁶⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/307. İbn Hibbân, râviyi ayrıca *Mecrûhîn* 'inde de kaydetmiştir (bk. 1/300).

²⁶⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/265.

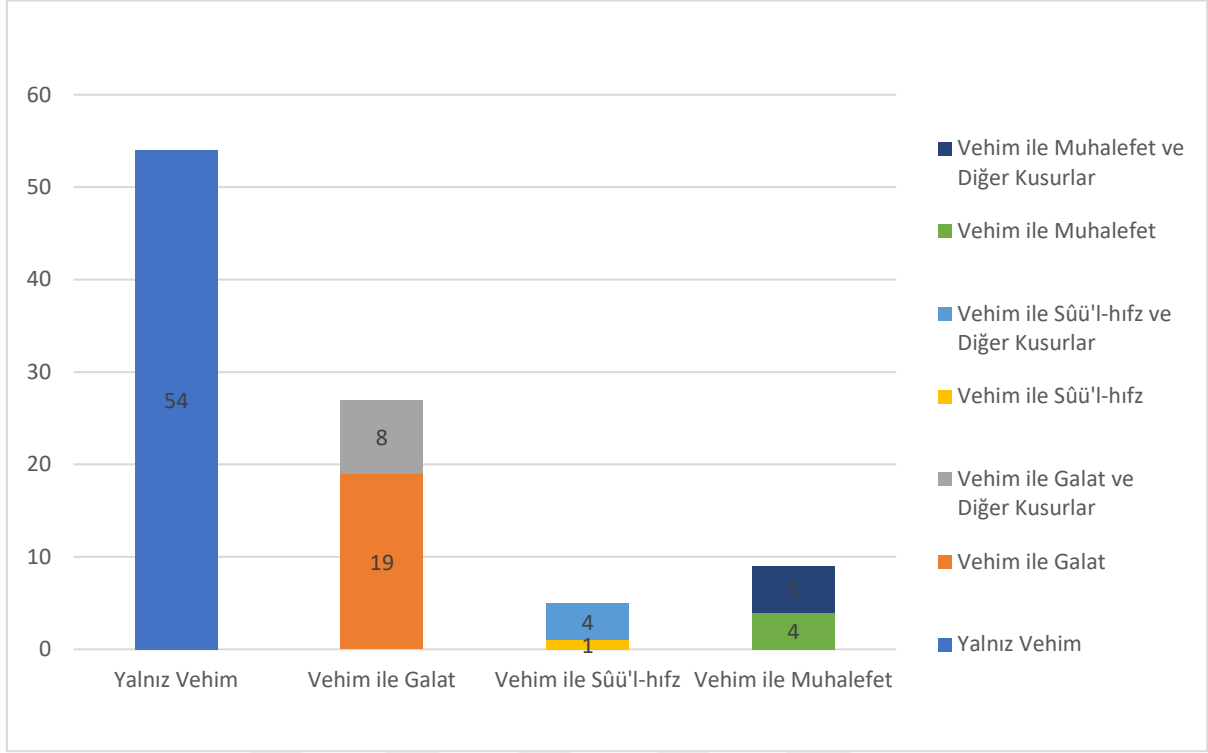
Yine muhtemelen aynı sebeple buradaki râvilerin *Sahîhayn*’da yer alma oranları da oldukça düşük olup yalnızca 2’sinin *Sahîh-i Buhârî*,²⁶⁶ 3’ünün de *Sahîh-i Müslim*’de zikredildiği tespit edilmiştir. Diğer yandan kitabın adından da anlaşılacağı üzere meşhur âlimleri derlemek üzere telif ettiği *Meşâhîr*’inde bulunan râvilerin tevsik oranı hayli yüksektir. Bununla doğru orantılı olarak *Sahîhayn*’da bulunan râvi sayısının da fazla olduğu kaydedilmelidir. Nitekim *Meşâhîr*’de bulunan 13 râviden hem *Sahîh-i Buhârî* hem *Sahîh-i Müslim*’de, 1 râviden yalnız *Sahîh-i Buhârî*’de²⁶⁷ ve 9 râviden yalnız *Sahîh-i Müslim*’de hadis tahrîc edilmiştir. Sonuç olarak İbn Hibbân’ın “vehim” ile tenkit ettiği bütün râviler hakkında genel bir neticeye varmak mümkün görünmemektedir. Zira eserlerini telif amaçlarıyla irtibatlı olarak râvileri zikretme nedeni, buralarda kullandığı ifadeler ve cerhin şiddeti farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla İbn Hibbân’ın râvi hakkındaki kanaatleri incelenirken değerlendirmenin bulunduğu eser de dikkate alınmalıdır.

3.4.3. Ukaylî’nin kullanımında vehim

Ukaylî’nin râvileri içinde zabt kusurlarından yalnızca “vehim” ile nitelenenler; diğer ta’n sebepleriyle birlikte cerh edilme oranlarına bakıldığında daha fazladır. Bu durumun en muhtemel sebebi, yukarıda İbn Hacer başlığında da dile getirildiği üzere râviler hakkındaki bilginin azlığıdır. Nitekim bu kimseler ile ilgili genellikle fazla değerlendirme bulunmamaktadır ve haklarındaki tenkit açıklamaları da azdır. Dolayısıyla “vehim” ile birlikte öteki zabt kusurlarıyla cerh edilme ihtimalleri de aynı oranda düşmektedir. Ancak yine de yukarıda da işaret edildiği üzere Ukaylî’nin “vehim” ile tenkit ettiği râvilerin hadislerinde “hata” ettiğini söylemesi yahut örnek olarak kaydettiği sorunlu rivayetinde “muhalefet” bulunduğunu belirtmesi ve buna benzer diğer örnekler, onun ta’n sebepleri arasında kurduğu irtibatı göstermektedir. Aşağıdaki tabloda Ukaylî’nin “vehim” ile nitelediği râvilerin aynı zamanda diğer zabt kusurlarıyla da eleştirilme oranları gösterilmiştir:

²⁶⁶ Buhârî’nin ta’lîkan yer verdiği 1 râvi bu sayımdan istisna tutulmuştur.

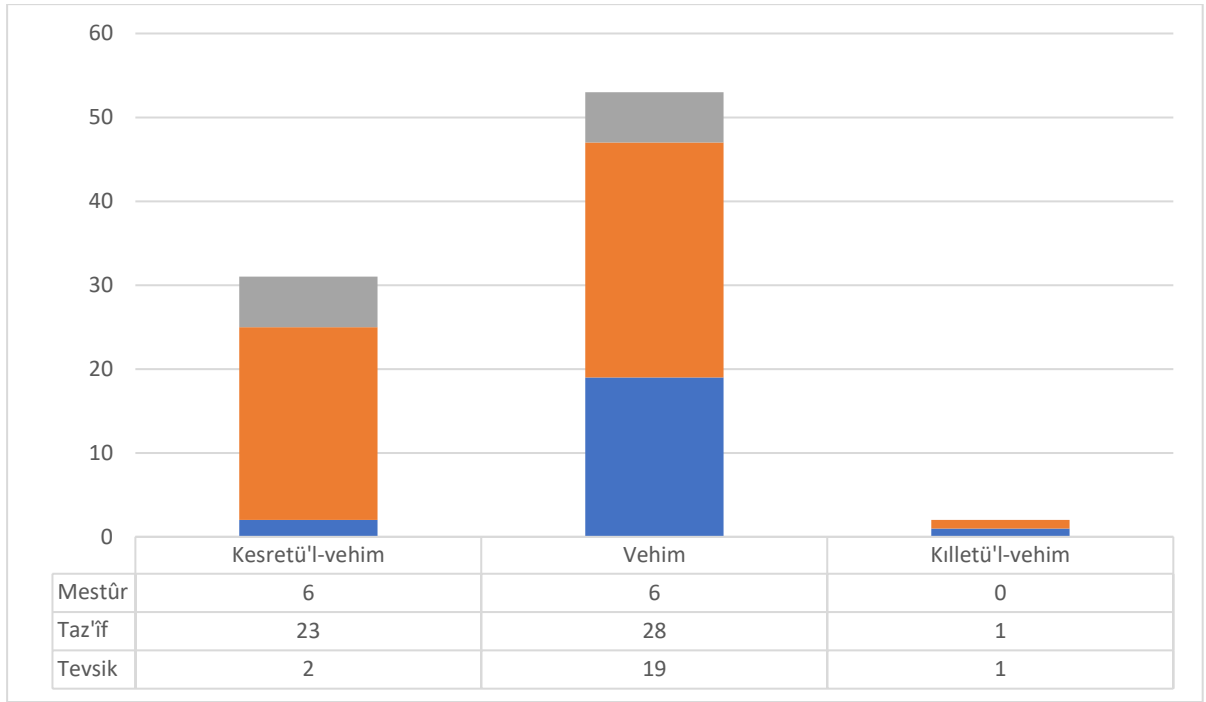
²⁶⁷ Buhârî’nin ta’lîkan yer verdiği 3 râvi bu sayıma dahil edilmemiştir.

Şekil 10: 3.10. Ukaylî'nin "vehim" ile nitelediği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla eleştirilme oranı

Ukaylî'nin yanılmakla tenkit ettiği râvilerin güvenilirlik durumlarına bakıldığında İbn Hibbân'ın *Mecrûhîn*'ine yakın bir sonuçla karşılaşılacaktır. Nitekim Ukaylî'nin fazla yanılmakla eleştirdiği 31 râviden yalnız 2'si tevsik edilmiş; %74,2'sine tekabül eden 23 kişi ise rical âlimleri tarafından ağırlıklı olarak taz'îf edilmiştir. "Kesretü'l-vehim" ile tenkit edilen bu grup içinde *Sahîhayn* râvisi yoktur. Herhangi bir derece belirtmeksizin yalnız "vehim" ile tenkit edilen 53 râviden de %35,8'ini oluşturan 19 râvi tevsik; %52,8'ine denk gelen 28 kişi taz'îf edilmiştir. Mezkûr kişiler arasında yalnız 4 râvinin *Sahîhayn*,²⁶⁸ 2 râvinin ise yalnız *Sahîh-i Müslim*'de rivayeti bulunmaktadır. Son olarak nâdiren yanılmakla eleştirilen yalnız 2 kişi tespit edilmiştir ki bunlardan biri tevsik diğeri taz'îf edilmektedir. Tevsik edilen kişi *Sahîhayn* râvisidir. Aşağıdaki tabloda ise Ukaylî'nin tenkit ettiği râvilerin vehimlerinin şiddetine göre güvenilirlik durumlarıyla alâkalı bir değerlendirme yapılmıştır

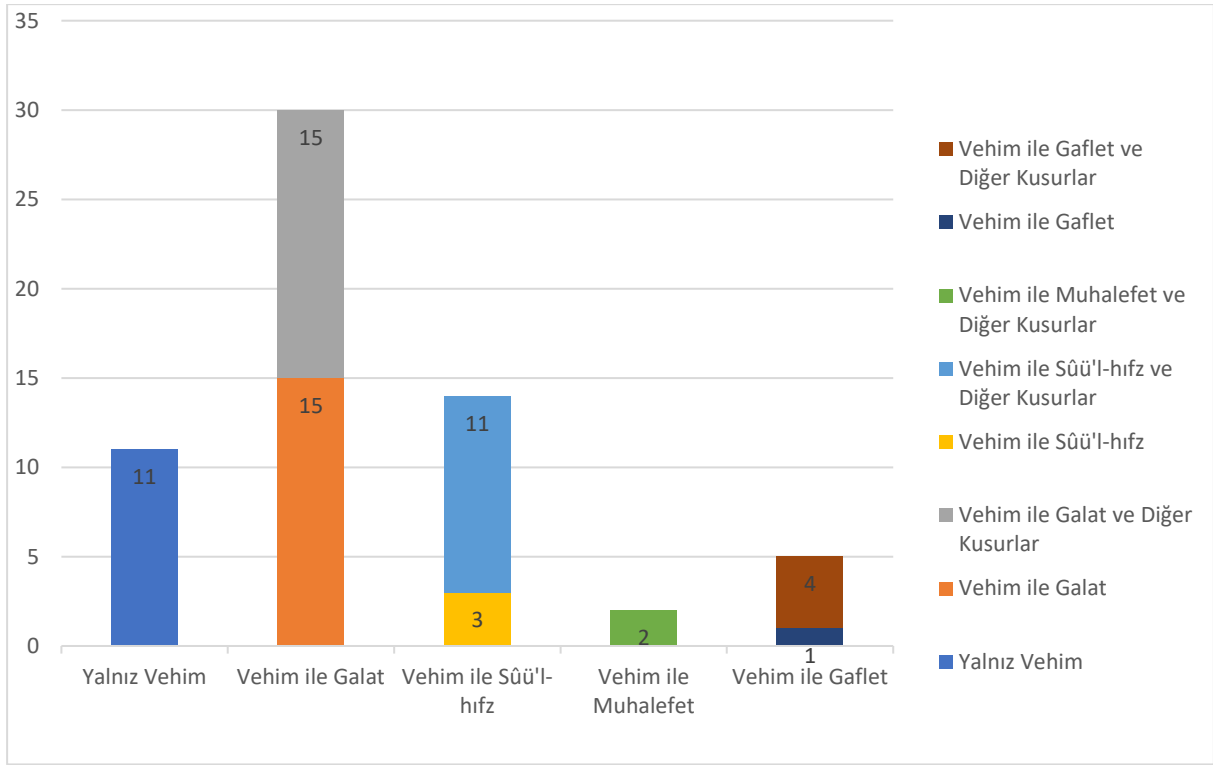
²⁶⁸ Buhârî'nin ta'likan yer verdiği 2 râvi bu sayımdan istisna tutulmuştur.

Şekil 11: 3.11. Ukaylî'nin “vehim” ile nitelediği râvilerin güvenilirlik durumu

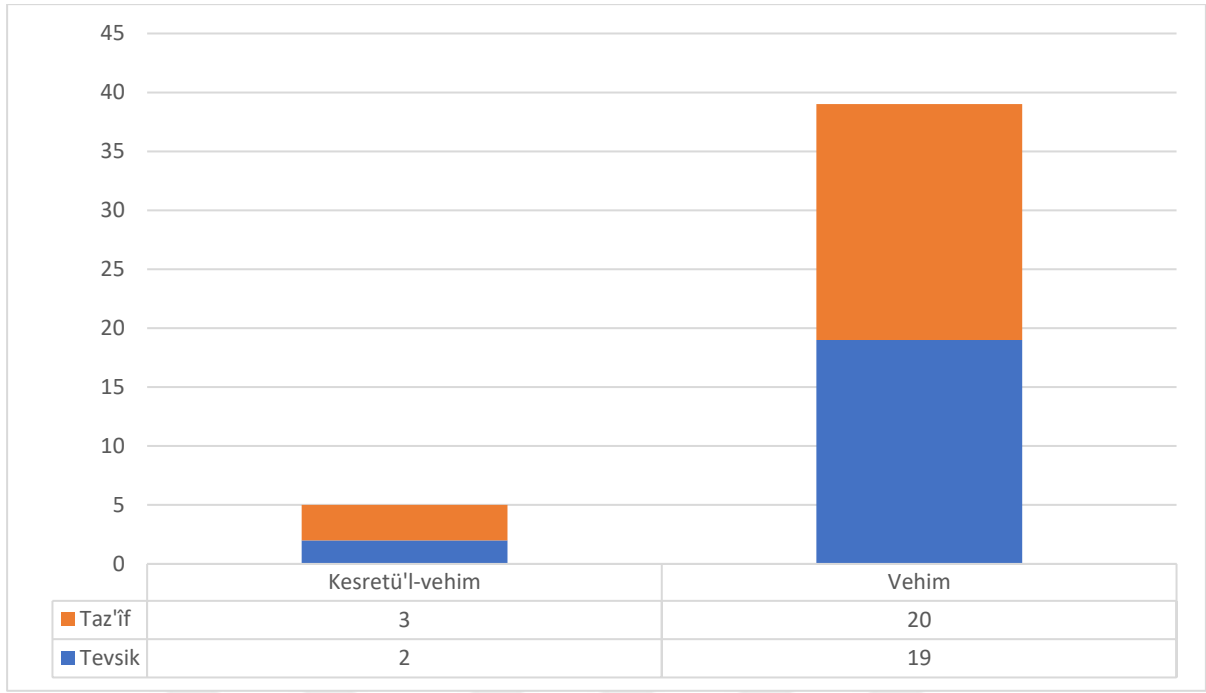
3.4.4. Sâcî'nin kullanımında vehim

Sâcî'nin “vehim” ile tenkit ettiği kişilerde İbn Hibbân'ın râvilerine benzer bir tablo olduğu anlaşılmaktadır. Burada da “vehim” ile birlikte en çok dile getirilen tenkit “galat”tır. Zira yine Sâcî de tenkit ettiği kimselerle ilgili açıklamada bulunurken çoğunlukla râvinin vehme kapılıp hataya düştüğünü belirtmiş ve bu da doğal olarak “vehim” ile “hata/galat” değerlendirmelerinin aynı râvide toplanma oranını artırmıştır.

Şekil 12: 3.12. Sâcî'nin "vehim" ile nitelediği râvilerin öteki zabt kusurlarıyla eleştirilme oranı

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Sâcî, ekseriyetle "vehim" tenkitlerinde yanılmanın şiddetiyle ilgili bir ifade kullanmamaktadır. Hatta "killetü'l-vehim"i ifade eden bir değerlendirmesine rastlanmamıştır. "Kesretü'l-vehim" ile tenkit ettiği 5 râviden 2'si ise münekkitlerin geneline tevsih edilmiştir ki tevsih edilen râvilerden birinin de *Sahîhayn*'da rivayeti bulunmaktadır. Son olarak "vehimü", "lehû evhâm" gibi lafızlarla nitelediği râviler ile ilgili tevsih ve taz'îf sonucu hemen hemen yarı yarıyadır. Bu kişilerin 11'i *Sahîh-i Buhârî*, 17'si ise *Sahîh-i Müslim* râvisidir.

Şekil 13: 3.13. Sâcî'nin “vehim” ile nitelediği râvilerin güvenilirlik durumu

Sonuç olarak “vehim” terimiyle ilgili yapılan incelemeler neticesinde söz konusu kavramın anlamı ve mahiyetine dair genel bir çerçeve çizilmiş olsa da âlimlerin üsluplarının kimi zaman farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. Nitekim İbn Hacer'in mezkûr ta'n sebebiyle tenkit ettiği râvilerin çoğunlukla güvenilir kimseler olduğu görülmüş; Sâcî'de tevsik ve taz'îflerin neredeyse yarı yarıya olduğu belirlenmiştir. Yine İbn Hibbân'ın *Mecrûhîn*'inde takip ettiği yöntem ile *Sikât*'ında ve *Meşâhîr*'inde izlediği yol farklıdır. Dolayısıyla tenkidi dile getiren âlim kadar değerlendirmenin hangi tür eserde zikredildiği de önemlidir. Bu nedenle yapılacak râvi araştırmalarında neticeye ulaştıracak bütün unsurların göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu kaydedilmelidir.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (“Vehim” ile Tenkit Edilen Râviler)

Bu bölümde, cerh-ta’dîl âlimlerinin “vehim” ile niteledikleri râviler hakkında vârid olan değerlendirmeler kaydedilecektir. İncelenen kişiler, İbn Hacer’in ortaya koyduğu tasnifle zabt kusurlarından yalnız “vehim” ile eleştirilmeleri ve vehmin yanında öteki ta’n noktalarıyla da tenkit edilme durumlarına göre tasnif edilerek ayrı başlıklar altında kaydedilmiştir. Böylece “vehim” ile diğer tenkit sebepleri arasında daha kolay mukayese yapılması hedeflenmektedir. Yine münekkitlerin kanaatleri zikredilirken zabta dair açıklamalara öncelik verilmiş; başta “vehim” ile ilgili olmak üzere râvi hakkındaki eleştiriler kronolojik olarak serdedilmiştir. “Sika”, “sadûk”, “leyyin”, “zayıf” gibi müphem cerh ve ta’dîl ifadeleri ise tablolar halinde gösterilmiştir. Bu tablolarda da yukarıdan aşağıya taz’îften tevsike doğru bir sıralama yapılmış; yine tablo satırlarında görüşleri kaydedilen âlimler de vefat tarihlerine göre kronolojik olarak kaydedilmiştir. Ayrıca tezde tetkik edilen râvilerin güvenilirlik durumu ile ilgili bir yargıya varılması hedeflenmese de münekkit ulemânın kanaatinin ağırlıklı olarak hangi yönde olduğuna işaret edilmiştir. Yine ifadeleri uzatmamak adına râvilerin hoca ve talebelerine yer verilmemiş; ancak zikredilen kişinin vefat tarihi bilinmiyorsa bulunduğu tabaka hakkında bir fikir vermesi amacıyla hadis aldığı ve naklettiği birkaç isme işaret edilmiştir. Son olarak râvilerin her başlık altında isimlerine göre -yalnız künyeleriyle tanınıyorsa künyelerine göre- alfabetik olarak kaydedildiği belirtilmelidir. Ancak bütün değerlendirmeler tek bir başlık altında gösterilmediğinden aranan kişiye kolaylıkla ulaşılması için tezin sonuna râvi dizini eklenmiştir.

4.1. Yalnız “Vehim” ile Tenkit Edilen Râviler

1. Abâe b. Küleyb el-Leysî (ö. ?)²⁶⁹

Hammâd b. Seleme, Fudayl b. İyâz, Abdullah b. Mübârek gibi âlimlerden hadis alan Abâe b. Küleyb hakkında fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde nitelemiştir.²⁷⁰ İbn Hacer’in bu değerlendirmesiyle Ebû Hâtim’in “sadûk, fî hadîsihî inkâr” ifadesini takip ettiği söylenebilir. Yine Ukaylî de râvinin hadisinin mütâbiinin bulunmadığını belirtmiştir. Son olarak Zehebî’nin râviyi gulât-ı Şîa’dan olmakla tenkit ettiği kaydedilmelidir.

²⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/487-488.

²⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 289.

2.Ebû Utbe Abbâd b. Abbâd el-Havvâs (ö. ?)²⁷¹

Vefat tarihi bilinmeyen Abbâd b. Abbâd; İbn Avn, Evzâî gibi şahsiyetlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Ebû Müshir gibi âlimler hadis almıştır. İbn Hibbân, Abbâd'ın rivayetteki durumuyla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikretmiştir.²⁷² Öte yandan İbn Hibbân, râviyi *Mecrûhîn* 'ine de almış ve burada onun zâhidâne yaşayışının (tekaşşûf) kendisine ağır bastığını; öyle ki hıfz ve itkândan gafil olduğunu, **tevehhüm** üzere nakillerde bulunup az sayıdaki rivayetine rağmen menâkirinin çoğaldığını ve neticede terki hak ettiğini söylemiştir. İbn Hacer de onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmekle birlikte İbn Hibbân'ın râvinin terk edileceğine dair değerlendirmesinin aşırı olduğunu ifade etmiştir.²⁷³ Nitekim kaydedilen tenkitler dışında Abbâd hakkında bir cerh bulunmamakta; bilakis İbn Maîn, İclî (ö. 261/875) ve Fesevî (ö. 277/890) onu tevsik etmektedir.

3.Abbâd b. Cüveyriye el-Basrî (ö. ?)

Evzâî'den rivayette bulunan Abbâd b. Cüveyriye, münekkit ulemânın şiddetli cerhlerine maruz kalmış, kimi âlimlerce de tekzip edilmiştir. Diğer yandan râvinin “sâlih” bir kimse olduğunu söyleyen Sâcî “**kâne yehimû**” değerlendirmesiyle rivayetlerindeki kusuru yanılmasıyla açıklamaktadır.²⁷⁴ Bunun dışında İbn Hibbân, İbn Cüveyriye'nin isnadları kalb, mürsellersi ref' ettiğini, meşhur kimselerden münker nakillerde bulunduğu ve neticede terki hak ettiğini kaydetmektedir.²⁷⁵ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, ²⁷⁶ Buhârî ²⁷⁷	Kezzâb
Ebû Zûr'a, ²⁷⁸ Ebû Dâvûd, ²⁷⁹ Nesâî (ö. 303/915), ²⁸⁰ Ukaylî ²⁸¹	Vâhi'l-hadîs, gayr-ı sika, metrûk

²⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/407-408.

²⁷² İbn Hibbân, *Sikât*, 8/435.

²⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, 290.

²⁷⁴ İbn Hacer, *Lisân*, 4/387.

²⁷⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/172.

²⁷⁶ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 2/41.

²⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/43.

²⁷⁸ Ebû Zûr'a Ubeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve ecvibetühû 'alâ es-'ileti'l-Berza'i (Ebû Zûr'a ve cühûdühû fi's-Sünne içinde)*, nşr. Sa'dî el-Hâşimî (Medine: Mektebetü İbn Kayyım, 1402/1982), 569.

²⁷⁹ Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî*, nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 1/430.

²⁸⁰ Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve 'l-metrûkîn*, nşr. Bûrân ed-Dannâvî - Kemal Yûsuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1405/1985), 173.

²⁸¹ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/142. Ukaylî, râvinin hadisinin mütâbiinin bulunmadığını söylemiştir.

İbn Adî ²⁸²	Zayıf

4. Abbâd b. Râşid et-Temîmî el-Basrî (ö. ?)²⁸³

Vefat tarihi bilinmeyen Abbâd b. Râşid; Sâbit el-Bünânî, Hasan el-Basrî gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de İbnü'l-Mübârek, İbn Mehdî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Münekkit ulemânın bir kısmı onu tevsik, bazıları da taz'îf etmiştir. Buhârî onun hakkında “**له شيبا**” ifadesini kullanmaktadır.²⁸⁴ İbn Hacer de râviyi “sadûk, **lehû evhâm**” şeklinde değerlendirmiştir.²⁸⁵ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:²⁸⁶

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân ²⁸⁷	Terk
İbn Maîn, Ebû Dâvûd	Zayıf
İbn Maîn, Nesâî	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, Ebû Hâtim	Sâlihu'l-hadîs
Sâcî, İbn Adî, Ezdî (ö. 374/985), Zehebî ²⁸⁸	Sadûk
Ahmed b. Hanbel, İclî, Bezzâr (ö. 292/905)	Sika

5. Ebû'l-Velîd Abbâs b. Bekkâr ed-Dabbî (ö. 222/836-7)

Abbâs b. Bekkâr, ricâl âlimleri tarafından cerh edilen bir râvidir. Ukaylî, onun hadisine **vehim** ve menâkirin baskın geldiğini kaydeder.²⁸⁹ İbn Hibbân ise *Sikât*'ında kendisinde bir beis bulunmadığını belirtmekle birlikte sikalardan rivayetlerindeki garâbete dikkat çekmiş²⁹⁰ ve ayrıca onu *Mecrûhîn*'inde de zikrederek “acâib” şeyler naklettiğini, kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini ve hadisinin ancak araştırmak için yazılabileceğini ifade etmiştir.²⁹¹ Benzer şekilde İbn Adî de râvinin sikalardan ve başka kimselerden münker hadisleri olduğunu söylemiştir.²⁹² Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi hakkında kizb ithamı da

²⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/325.

²⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/394-396.

²⁸⁴ Buhârî, *ed-Du'afâ'i's-sagîr*; nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986), 79.

²⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 290. *Tahrîr* müellifleri râviyi “zayıf, yu'teberu bih” şeklinde nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 2/177.

²⁸⁶ Bu tabloya İbn Hibbân'ın değerlendirmesi kaydedilmemiştir. Zira İbn Hibbân, Abbâd'ın meşhur kimselerden münker şeyler getirdiğini ve hatta bu durumun neredeyse kasıtlı gibi görüldüğünü dile getirmiş; neticede râviyle ihticâcın bâtıl olduğunu söylemiştir. Ancak İbn Hacer, İbn Hibbân'ın yaptığı değerlendirmenin ardından örnek olarak kaydettiği hadisin Abbâd b. Râşid'e değil Abbâd b. Kesîr'e ait olduğunu, İbn Hibbân'ın bu noktada yanıldığını (فهذا عندي من اوهام ابن حبان) ifade etmiştir. Dolayısıyla İbn Hibbân'ın kanaati söz konusu rivayetle doğrudan irtibatlıysa râvi hakkındaki ifadelerine karşı ihtiyatlı olmak gerekmektedir.

²⁸⁷ Yahyâ b. Saîd'in değerlendirmesini nakleden Buhârî'nin herhangi bir itirazda bulunmayışı onun da aynı kanaatte olduğuna işaret etmektedir.

²⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, 7/181; a.mlf., *Mizân*, 4/26; a.mlf., *Mugnî*, 1/463.

²⁸⁹ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/363.

²⁹⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/512.

²⁹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/190.

²⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/341.

bulunmaktadır. Bununla birlikte bu iddiayı doğrulayan başka bir değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Ancak râvinin garîb nakillerde bulunması onun zabt yönünden kusurlu bir kimse olduğunu göstermektedir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî ²⁹³	Kezzâb
Ebû Nuaym el-İsfahânî ²⁹⁴	Lâ şey'
Ebû Hâtim ²⁹⁵	Şeyh

6. Abdullah b. Ca'fer el-Mahremî (ö. 170/786-7)²⁹⁶

İbn Hibbân, Abdullah b. Ca'fer'in rivayetlerinde “**kesîru'l-vehm**” bir kimse olduğunu ve sikalardan güvenilir kimselerin hadislerine benzemeyen nakillerde bulunduğunu söylemiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, hadis ilmiyle meşgul olan bir kimsenin râvinin rivayetlerini işittiğinde bunların maktûb olduğunu ve terki hak ettiğini anlayacağını ifade etmektedir.²⁹⁷ Ancak aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Abdullah, hadis âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir râvidir ve İbn Hibbân cerhinde yalnız kalmıştır. Nitekim Zehebî de bu duruma dikkat çeker ve birçok âlimin kendisiyle ihticâc ettiği râvinin terki hak etmesinin mümkün olmadığını belirtir.²⁹⁸ İbn Hacer ise İbn Hibbân'ın bu değerlendirmeye başka râviyi kastetmiş olma ihtimalini dile getirmiştir.²⁹⁹

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	“Leyse bihî be's, sadûk ve leyse bi-sebt”
Ahmed b. Hanbel, İbn Hırâş, Ebû Hâtim, Nesâî, Zehebî, ³⁰⁰ İbn Hacer ³⁰¹	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Maîn, ³⁰² Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, İclî, Bekkâr b. Kuteybe, Tirmizî, Hâkim en-Nîsâbü'rî, Zehebî ³⁰³	Sika

²⁹³ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984), 321.

²⁹⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, nşr. Fârûk Hamâde (Rabat: Dârü'l-beyzâ, 1984), 123.

²⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/217.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/574-577.

²⁹⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/27.

²⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, 7/329.

²⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/577.

³⁰⁰ Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-kütübi's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme-Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb (Cidde: Dârü'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1/543.

³⁰¹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 298. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sika” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/198).

³⁰² İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Dımaşk: Dârü'l-me'mûn li't-türâs, ts), 164.

³⁰³ Zehebî, *Mugnî*, 1/476.

7. Abdullah b. Halef et-Tufâvî (ö. ?)

Hişâm b. Hassân'dan (ö. 147-8/764-6) rivayette bulunan Abdullah b. Halef ile ilgili ricâl kaynaklarında çok az bilgi bulunmaktadır. Ukaylî, *Du'afâ*'sında onun hadisinde **vehim** ve nekâret bulunduğunu söylemiş ve senedinde infirâd ettiği bir rivayetini örnek olarak kaydetmiştir.³⁰⁴

8. Abdullah b. İbrâhim b. Ebî Amr el-Gıfârî (ö. ?)³⁰⁵

Vefat tarihi bilinmeyen Abdullah b. İbrâhim'den Hasan b. Arefe (ö. 257/871), Ebû Kılâbe er-Rekâşî gibi kimseler hadis nakletmiştir. Ukaylî, onun hadisine **vehmin** ağır bastığını söylemektedir.³⁰⁶ Diğer hadis âlimlerinin değerlendirmelerine bakıldığında râvinin şiddetli cerhe maruz kaldığı görülür. İbn Hibbân, râvinin sikalardan maktûb şeyler rivayet ettiğini söylemiş ve ona hadis vaz'ı nisbet etmiştir. İbn Adî de rivayetlerinin genelinin sikalara mütâbaat etmediğini kaydetmiştir. Yine Hâkim en-Nisâbûrî de râvinin zayıf kimselerden, kendisinden başka kimsenin nakletmediği mevzû rivayetler naklettiğini ifade etmiştir. Zehebî de onun "müttehem" olduğunu söylemektedir.³⁰⁷ Son olarak Ebû Dâvûd, Sâcî, Dârekutnî ve İbn Hacer'in³⁰⁸ râviyi şiddetli cerh ifadeleriyle niteledikleri ilâve edilmelidir.

9. Abdullah b. Kabîsa el-Fezârî el-Kûfî (ö. ?)

A'meş ve Hişâm b. Urve'den rivayette bulunan Abdullah b. Kabîsa hakkında ricâl kaynaklarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, onu "**kesîru'l-vehm**" şeklinde değerlendirmiş ve hadislerinin çoğunun mütâbiinin bulunmadığını söylemiştir.³⁰⁹ Ebû Hâtim ise râviyi "şeyh" lafzıyla nitelemektedir.³¹⁰ Son olarak mütekaddiminden bir değerlendirmeye ulaşamadığını söyleyen İbn Adî, Abdullah'ın infirâd ettiği iki rivayetine örnek zikrettikten sonra hadislerinin bazılarında nekâret bulunduğunu kaydetmiştir.³¹¹

³⁰⁴ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/246.

³⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/491-493.

³⁰⁶ Ukaylî'nin değerlendirmesi *Du'afâ*'sında "كان يغلب على حديثه الوهم من حديثه" şeklinde (bk. 2/233); Moğultay b. Kılıç'ın *İkmâl*'i (bk. Alâüddîn Moğultay b. Kılıç el-Bekcerî, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed - Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim [Kahire: Fârûku'l-hadîse, 1422/2001], 7/227) ile İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde ise "كاد أن يغلب على حديثه الوهم" (bk. 6/492) şeklinde kaydedilmiştir.

³⁰⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/537; a.mlf., *Mugnî*, 1/471.

³⁰⁸ İbn Hacer, *Tâkrîb*, 295.

³⁰⁹ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/290.

³¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/142.

³¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/593-594.

10. Abdullah b. Saîd b el-Makbûrî (ö. ?)³¹²

Vefat tarihi bilinmeyen râvî; babasından ve dedesi Ebû Saîd el-Makbûrî'den rivayette bulunmuş, kendisinden de Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), Muhammed b. Fudayl gibi kimseler hadis almıştır. İbn Hibbân, râvinin haberleri kalb ettiğini ve rivayetlerinde **vehmettiğini**; öyle ki bu nakilleri işiten kimsenin bunun kasıtlı olduğunu düşünebileceğini söyler.³¹³ Hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerinin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Tekzip
Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, Buhârî, Nesâî, Hâkim el-Kebîr (ö. 378/988), Dârekutnî, İbn Hacer ³¹⁴	Hadisi yazılmaz, metrûk, leys bi-sika, zâhib
Cûzcânî (ö. 259/873), ³¹⁵ Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Fesevî, Bezzâr, Sâcî, İbnü'l-Cârûd (ö. 307/919-20), ³¹⁶ İbn Adî, Zehebî ³¹⁷	Zayıf, vâh
Ebû Hâtîm	Kuvvetli değil

Kaydedilen değerlendirmelerden görüldüğü üzere hadis âlimlerinin tamamı Abdullah b. Saîd'i tenkit etmektedir. Bununla birlikte İbn Hibbân dışında hiçbir münekkit cerh nedenini açıklamamıştır. İbn Hibbân ise râvinin zayıflığını, haberleri kalb etmesi ve rivayetlerinde vehmetmesiyle izah etmiştir.

11. Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind el-Fezârî (ö. 147/764-5)³¹⁸

Abdullah b. Saîd, ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen bir râvidir. İbn Hibbân, onu Sikât'ına almış;³¹⁹ bununla birlikte *Meşâhîr*'inde ara sıra **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) dile getirmiştir.³²⁰ Yine İbn Hacer de râviyi “sadûk, zaman zaman **vehmeder**”

³¹² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/725-727.

³¹³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/9.

³¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 306.

³¹⁵ Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, nşr. Abdülazîm Abdülalîm el-Bestevî (Pakistan: Hadith Academy, 1411/1990), 238.

³¹⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 7/382.

³¹⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/558.

³¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/729-731.

³¹⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/12. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde (bk. Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdîrrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf [Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403-1413/1983-1992], 15/40) ve İbn Hacer *Tehzîbü'l-Tehzîb*'inde (bk. 6/730) İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında râvinin hata ettiğine dair değerlendirmesi bulunduğunu kaydetmişlerdir. Bununla birlikte *Sikât*'ın matbu nüshasında Abdullah b. Saîd'in rivayetindeki güvenilirlik durumu ile ilgili bir değerlendirme bulunmamaktadır. Moğultay b. Kılıç da İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında söz konusu tenkit lafzını kullanmadığı kanaatindedir (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 7/383-4).

³²⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 137.

ifadeleriyle değerlendirmiştir.³²¹ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtım	Zayıf
Yahyâ b. Saîd	Sâlih, ta'rifü ve tünkîru
Nesâî, Zehebî ³²²	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Dâvûd, Fesevî, Zehebî ³²³	Sika

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere cerh-ta'dîl âlimlerinin tevsik ettiği râvi, yalnızca Ebû Hâtım tarafından taz'îfe uğramıştır. Bunun dışında İbn Hibbân ile İbn Hacer, onun ara sıra vehme kapıldığını kaydetmişlerdir ki *Tahrîr* müelliflerinin de ifade ettikleri üzere sika kimselerin de zaman zaman vehme düşmesi mümkündür.

12. Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Atîk et-Teymî (ö. ?)³²⁴

Hiz. Ebû Bekir'in (r.a.) torunlarından olan Abdurrahman b. Abdullah'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Kâsım b. Muhammed, Atâ ve Nâfi'den rivayette bulunmuş; kendisinden de Süleyman b. Bilâl, Yezîd b. Zürey' gibi kimseler hadis almıştır. Fazla rivayeti bulunmayan râvi hakkında cerh-ta'dîl değerlendirmeleri de hayli azdır. Ahmed b. Hanbel, "onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum" demektedir. İbn Hibbân ise râviyi *Sikât*'ında zikretmiş; ancak *Meşâhîr*'inde "Sağlam biriydi. Ne var ki zaman zaman **vehme** kapılırdı" ifadelerini kullanmıştır.³²⁵ Son olarak İbn Hacer'in râviyi "makbul" lafzıyla tevsik ettiği kaydedilmelidir.³²⁶

13. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer el-Medenî (ö. 186/802)³²⁷

Abdurrahman b. Abdullah, hadis âlimlerinin tamamının şiddetli ifadelerle cerh ettiği bir râvidir. İbn Hibbân; amcasından ona ait olmayan hadisler naklettiğini, **vehmederek** isnadları kalb ettiğini, metinleri birbirine kattığını; bu durumun aşırılığı nedeniyle terki hak ettiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'den de râvinin isnadlarda kalb yaptığına dair bir tenkit

³²¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 306. *Tahrîr* müellifleri birçok ricâl âliminin tevsik ettiği Abdullah b. Saîd'in "her sika kimse ara sıra vehme düşer" diyerek "sika" şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/216).

³²² Zehebî, *el-Kâşif*, 1/588.

³²³ Zehebî, *Mugnî*, 1/484.

³²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/724-725.

³²⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 144.

³²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 344. *Tahrîr* müellifleri, râvi hakkında bir cerh bulunmadığını söyleyerek "sadûk, hasenü'l-hadis" şeklinde nitelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/331).

³²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/726-729.

nakledilmektedir. Bunun dışında Abdullah hakkında değerlendirmede bulunan âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ³²⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim	Kezzâb
İbn Maîn, ³²⁹ Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zûr'a, Cûzcânî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Adî, Dârekutnî, Zehebî, ³³⁰ İbn Hacer ³³¹	Leyse bi-sika, leyse bi-şey', hadisi yazılmaz, metrûk, münkeru'l-hadîs cidden, hâlik

Yukarıda da işaret edildiği üzere münekkitlerin tamamının tenkit ettiği Abdurrahman b. Abdillâh; İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim tarafından kizb ile itham edilmiştir. İbn Hibbân ise râvinin isnadları vehmi nedeniyle kalb ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla burada kullanılan “vehim” lafzıyla, kasıtlı olmadan nakledilen maktûb rivayetlerin ifade edilmesi muhtemel görünmektedir.

14.Abdurrahman b. Ebî Ümeyye es-Sekafî (ö. ?)

Ricâl eserlerinde hakkında fazla bilgi bulunmayan Abdurrahman b. Ebî Ümeyye, tâbiünden rivayette bulunmuştur. Ukaylî onun hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemektedir.³³² Ebû Hâtim ise râvinin tanımadığını ifade eder.³³³ Ancak Zehebî, onun münker hadis naklettiğini dile getirmiştir.³³⁴ Diğer yandan İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmasa da İbn râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.³³⁵

15.Abdurrahman b. Hâris b. Ayyâş el-Mahzûmî (ö. 143/760-1)³³⁶

Abdurrahman b. Hâris hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunmakla birlikte aşağıdaki tabloda görüleceği üzere ricâl âlimlerinin çoğunun onu tevsik ettiği anlaşılmaktadır. Râviye yöneltlen eleştirilerin nedeni açıklanmamıştır. Ancak İbn Hacer, “sadûk **lehû evhâm**” ifadesiyle rivayetlerinde yanıldığını işaret etmektedir.³³⁷

³²⁸ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr vd. (Dimaşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1405/1985), 1/61.

³²⁹ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ (Dakkâk rivâyeti)*, nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1400/1980), 33, 94.

³³⁰ Zehebî, *Mîzân*, 4/295.

³³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 344.

³³² Ukaylî, *Du'afâ*, 2/424.

³³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/214.

³³⁴ Zehebî, *Mîzân*, 4/261.

³³⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 5/89.

³³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/583-584.

³³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 338. *Tahrîr* müellifleri, râviyi “zayıf, yu'teberu bihi” ifadeleriyle değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/312).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel	Metruk ³³⁸
İbnü'l-Medînî	Zayıf
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, Ebû Hâtîm	Sâlih, şeyh
İbn Maîn, Ebû Hâtîm ³³⁹	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd (ö. 230/845), İclî, İbn Hibbân	Sika

16. Abdülazîz b. Ebî Revvâd (ö. 159/776)³⁴⁰

Abdülazîz b. Ebî Revvâd, zâhidâne yaşayışıyla tanınan bir râvidir. İbn Hibbân; onun zühd ve zahmet içinde yaşamasının (tekaşşüf) kendisine ağır bastığını, bu nedenle ne rivayet ettiğini bilmeden nakilde bulunduğunu kaydetmektedir. Ardından İbn Hibbân; İbn Ebî Revvâd'ın Nâfi'den hadis ilminde derinliği olan bir kimsenin işittiği takdirde mevzû olduğuna şüphe bile etmeyeceği rivayetlerde bulunduğunu söylemiş ve bunları “kasten değil **tevehhüm** ile” naklettiğini açıklamıştır. İfadelerinin devamında İbn Hibbân “Kim zan üzere hadis nakleder ve tevehhüm ile rivayette bulunur ve bu durum kendisinde çoğalırsa özünde faziletli bir kimse olsa da ihticâc derecesinden düşer.” demektedir.³⁴¹ Dârekutnî de râviyi **vehim** ile tenkit etmiştir. O, İbn Ebî Revvâd'ın hadiste “mutavassıt” olduğunu; ancak zaman zaman rivayette **vehme** kapıldığını söylemiştir. Yine İbn Hacer, onu “sadûk” ifadesiyle niteledikten sonra âbid bir kimse olduğunu ifade etmiş, ardından rivayetlerinde kimi zaman **vehme** düştüğünü dile getirmiştir. İlâveten İbn Hacer, râvinin ircâ ile tenkit edildiğini de belirtmektedir.³⁴² Burada İbn Hacer'in dile getirdiği ircâ eleştirisinin birçok münekkit tarafından tekrarlandığı ayrıca kaydedilmelidir. Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ali b. Hüseyin b. Cüneyd (ö. 291/904)	Zayıf, hadisleri münker
İbn Adî	Bazı hadislerinin mütâbii yok
Ahmed b. Hanbel	Tesebbütte diğerleri gibi değil
Zehebî ³⁴³	Sâlihu'l-hadîs
Nesâî, Sâcî	Leyse bihî be's, sadûk
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Maîn, İclî, Ebû Hâtîm, Zehebî ³⁴⁴	Sika

³³⁸ İbn Nümejr, râvinin hadisinin terk edilmeyeceği kanaatindedir.

³³⁹ Zehebî, *Mîzân*, 4/269.

³⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/190-195. Mustafa Bilgin, “Abdülazîz b. Ebû Revvâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/189-190.

³⁴¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/136-137.

³⁴² İbn Hacer, *Tahrîb*, 357. *Tahrîr* müellifleri ise ricâl tenkidinde müteşşeddîd kimliğiyle tanınan Yahyâ b. Saîd'in dahi tevsik ettiği râviyi “sika” şeklinde değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/367).

³⁴³ Zehebî, *Mugnî*, 1/562.

³⁴⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 655.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Abdülazîz b. Ebî Revvâd, cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilen bir râvidir. Bununla birlikte İbn Hibbân, onun kasıtlı olmaksızın rivayetlerinde vehme kapıldığını dile getirir. Yine Dârekutnî ile İbn Hacer de râviyi “vehim” ile tenkit eden âlimlerdir.

17.Abdülazîz b. Yahyâ b. Yûsuf el-Bekkâî (ö. 235/849-50)³⁴⁵

Abdülazîz b. Yahyâ, ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. İbn Hacer ise onun hakkında “sadûk” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydetmektedir.³⁴⁶ Bununla birlikte *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’in râviyi “sika” derecesinden “hasenü'l-hadîs” mertebesine indirmesi nedeniyle “رَمَا وَهْمٌ” şeklindeki tenkidine itiraz ettikleri belirtilmelidir.³⁴⁷ Abdülazîz ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Lâ yûtâbe'u aleyhi
Ebû Hâtim, İbn Adî	Sadûk, lâ be'se bi-rivâyâtihi
Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ³⁴⁸	Sika

18.Abdülcebbâr b. Ömer el-Utâridî (ö. ?)

Hakkında çok az bilgi bulunan Abdülcebbâr b. Ömer, Ebû Bekir en-Nehşelî'den³⁴⁹ hadis almış, kendisinden de oğlu Ahmed rivayette bulunmuştur. Ukaylî onun hadisinde çokça **vehim** bulunduğunu söylemektedir.³⁵⁰ İbn Hibbân ise herhangi bir değerlendirme ifadesi zikretmeksizin râviyi *Sikât*'ına kaydetmiştir.³⁵¹

19.Abdülcelîl b. Atıyye el-Kaysî (ö. ?)³⁵²

Hakkında çok fazla değerlendirme bulunmayan Abdülcelîl b. Atıyye'den Hammâd b. Zeyd, Nadr b. Şümeyl gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Buhârî, onun zaman zaman **vehim** yaptığını söylemektedir.³⁵³ Yine İbn Hacer de hakkında “sadûk, **yehimû**” değerlendirmesinde

³⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/270-272.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 359.

³⁴⁷ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/374.

³⁴⁸ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

³⁴⁹ Ebû Bekir en-Nehşelî ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. bu tez, 229-230.

³⁵⁰ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/90.

³⁵¹ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/418.

³⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/464-465.

³⁵³ İfade Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebîr*'inde “رَمَا وَهْمٌ” şeklinde (bk. 6/123), Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde “رَمَا يَهْمٌ فِي” şeklinde (bk. 16/399), Zehebî'nin *Mugnî*'sinde “رَمَا يَهْمٌ” (bk. 1/524) ve İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde ise “يَهْمٌ فِي الشَّيْءِ بَعْدَ الشَّيْءِ” şeklinde geçmektedir.

bulunmuştur.³⁵⁴ Bunların dışında Hâkim el-Kebîr, râvinin kuvvetli olmadığını söylemektedir. Abdülcelîl ile ilgili müsbet değerlendirmeler ise “sika” olduğunu söyleyen İbn Maîn, onu *Sikât*’ında zikreden İbn Hibbân ve “sadûk” şeklinde niteleyen Zehebî’den gelmiştir.³⁵⁵

20. Abdülhamîd b. Behrâm el-Fezârî (ö. ?)³⁵⁶

Bilhassa Şehr b. Havşeb’den yaptığı rivayetlerle tanınan Abdülhamîd b. Behrâm’ın vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkittler onu güvenilir kabul etmişler; ancak Şehr gibi taz’îf edilen bir râviden³⁵⁷ nakilde bulunduğu için eleştirmişlerdir. Sâcî ise hakkında “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuştur. Zabıtına dair başka bir tenkide ulaşılamayan râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî	Terk
İbn Hibbân ³⁵⁸	Sikalardan rivayet ettiğinde hadisiyle i’tibâr edilir
Şu‘be, ³⁵⁹ İbn Maîn, ³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, ³⁶¹ İclî, ³⁶² Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Adî, İbn Hacer ³⁶³	Sadûk, leyse bihî be’s
İbn Maîn, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Sâlih el-Mısri (ö. 248/862), Ebû Dâvûd	Sika

21. Abdülmelik b. Mihrân er-Rikâ’î (ö. ?)

Ebû Sâlih es-Semmân’dan hadis nakleden Abdülmelik b. Mihrân hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, onun hakkında “sâhibü menâkîr” ifadesini kullanmış ve hadisinde **vehmin** ağır bastığını, rivayetinin bir kıymetinin olmadığını söylemiştir.³⁶⁴ Bunun dışında

³⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 332. *Tahrîr* müellifleri râviyi “sadûk, hasenü’l-hadis” şeklinde nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/294).

³⁵⁵ Zehebî, *Mugnî*, 1/524; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/613.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/470-473.

³⁵⁷ Râvi hakkında bilgi için bk. bu tez, 190-191.

³⁵⁸ İbn Hibbân, *Meşâhîr*’inde “Sikalardan rivayet ettiğinde hadisi müstakimdir” değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. 175).

³⁵⁹ Şu‘be, başka bir defasında Abdülhamîd b. Behrâm hakkında “Ne iyi bir hocadır. Ancak ondan yazmayın. O, Şehr b. Havşeb’den rivayette bulunur.” demektedir (bk. Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/43).

³⁶⁰ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, 53; a.mlf., *Su‘âlâtü İbn Cüneyd*, 474.

³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/339.

³⁶² Ebû’l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Ma‘rifetü’s-sikât min ricâli ehli’l-‘ilm ve’l-hadîs ve mine’d-du‘afâ’ ve zikru mezâhibihim ve ahhâbihim*, nşr. Abdülâlim Abdülâzîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü’d-dâr, 1405-1985), 2/69.

³⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, 333. *Tahrîr* müellifleri, râvinin rivayetlerindeki nekâretin kendisinden rivayette bulunduğu zayıf kimselerden kaynaklandığını, kendisinin ise “sika” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/296).

³⁶⁴ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/34.

Nesâî, Abdülmelik'in hadisinin yalancıların hadisine benzediğini dile getirmektedir.³⁶⁵ Yine Ezdî'nin "münkeru'l-hadîs" ifadesiyle cerh ettiği râviyi³⁶⁶ Dârekutnî de taz'îf etmiştir.³⁶⁷ Diğer yandan İbn Hibbân'ın, Sehl b. Abdillâh'ın Abdülmelik'ten naklettiği rivayet dışında hadisiyle i'tibar edilebileceğine dair değerlendirmesi burada kaydedilmelidir.³⁶⁸

22. Abdülmüheymin b. Abbâs el-Ensârî (ö. 170'ten sonra/786'dan sonra)³⁶⁹

İbn Hibbân, Abdülmüheymin b. Abbâs'ın babasından yaptığı münker nakiller sebebiyle tenkitte bulunmuş ve ardından **vehminin** çokluğu nedeniyle hadislerinin mütâbiinin bulunmadığını söylemiştir. Sözlerinin devamında İbn Hibbân, râvinin rivayetlerindeki bu durum fâhiş hale geldiğinde kendisiyle ihticâcın bâtil olduğunu kaydetmiştir.³⁷⁰ Benzer şekilde Sâcî ile Ebû Nuaym el-İsfahânî de râvinin babasından yaptığı nakillerde nekâret bulunduğunu vurgulamışlardır. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Abdülmüheymin, diğer ricâl âlimleri tarafından da cerh edilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî, Buhârî	Leyse bi-sika
Ebû Hâtim, Ali b. Hüseyin b. Cüneyd, Dârekutnî, Zehebî, ³⁷¹ İbn Hacer ³⁷²	Münkeru'l-hadîs, zayıf, vâh
Dârekutnî	Leyse bi'l-kavî

23. Abdülvâhid b. Kays es-Sülemî (ö. ?)³⁷³

Ebû Ümâme, Urve b. Zübeyr, Nâfi' gibi meşhur şahsiyetlerden rivayette bulunan Abdülvâhid b. Kays'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkit ulemâ onun hakkında muhtelif değerlendirmelerde bulunmuş, kimi tevsik ederken çoğu da taz'îf etmiştir. İbn Hibbân râvinin meşhur kimselerden münker rivayetlerle infirâd ettiğini söylemektedir. İbn Hacer ise onu "sadûk **lehû evhâm** ve merâsîl" ifadeleriyle nitelemiştir.³⁷⁴ Abdülvâhid ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

³⁶⁵ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, nşr. Muhibbüddin Ebû Saîd el-Amrevî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415-1421/1995-2000), 37/175.

³⁶⁶ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kādî (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986), 2/152.

³⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/152.

³⁶⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/103-104.

³⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/469-471.

³⁷⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/149.

³⁷¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 671.

³⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, 366.

³⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/487-490.

³⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 367. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "zayıf" olduğunu; mütâbaat ve şevâhidde i'tibar edileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/395).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Hâkim el-Kebîr	Münkeru'l-hadîs
İbn Maîn, ³⁷⁵ Nesâî	Zayıf
İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Hibbân	Lem yekün bi-zâke, leyse bi'l-kavî
İbn Adî	Bir beis olmadığını umuyorum
İbn Maîn, İclî, Ebû Zür'a	Sika

24. Abdülvâhid b. Ziyâd el-Abdî (ö. 176-9/792-6)³⁷⁶

Abdülvâhid b. Ziyâd, hadis âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir. Bununla birlikte Zehebî ona birtakım tenkitler yöneltmiş ve “âlim, sâhibü hadîs” şeklinde nitelemekle birlikte “**lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁷⁷ Yine Zehebî başka bir yerde de “sika” lafzıyla tevsikte bulunsa da Abdülvâhid’in fazla **vehminin** bulunduğunu söyleyerek eleştirmiştir.³⁷⁸ Ayrıca bir defasında da râviyi “sadûk” ifadesiyle niteleyen Zehebî’nin, onu garîb rivayetler nakletmekle tenkit ettiği kaydedilmelidir.³⁷⁹ Zehebî, mezkûr eleştirileri dile getirdikten sonra A‘meş’in naklettiği mürsel hadisleri Abdülvâhid’in vaslederek rivayet ettiğine dair bir bilgiyi nakletmiştir.³⁸⁰ Dolayısıyla Zehebî’nin bu durumu râvinin yanılmasıyla ilişkilendirdiği düşünülebilir. Aşağıdaki tabloda Abdülvâhid ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ³⁸¹	Leyse bi-şey'
Nesâî	Leyse bihî be's
İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî, Ebû Zür'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, İbn Hibbân, ³⁸² Dârekutnî, İbn Hacer ³⁸³	Sika

25. Abdürrahim b. Meymûn el-Medenî (ö. 143/743-4)³⁸⁴

Yahyâ b. Meymûn ismiyle de tanınan râvi hakkında müsbet değerlendirmeler olduğu gibi taz'îfler de bulunmaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmiş; *Meşâhîr*'inde ise zaman

³⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/156.

³⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 8/475-478.

³⁷⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/258.

³⁷⁸ Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, 261.

³⁷⁹ Zehebî, *Mugnî*, 1/581.

³⁸⁰ Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, 261.

³⁸¹ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/55.

³⁸² İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiş, ayrıca *Meşâhîr*'inde “mutkîn, zâbit” ifadeleriyle tevsikte bulunmuştur (bk. 160).

³⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, 367. İbn Hacer, râviyi tevsik etmekle birlikte A'meş rivayetlerinin eleştirildiğini kaydetmiştir. Ancak *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in bu değerlendirmesine ihtiyatla yaklaşmaktadırlar (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/394).

³⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 8/96-97.

zaman **vehme** kapıldığını kaydetmiştir.³⁸⁵ Hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Zayıf
Zehebî ³⁸⁶	Fîhi lîn
Ebû Hâtim, Nesâî	Onda bir beis olmadığını umuyorum; hadisi yazılır, ihticâc edilmez
İbn Hacer ³⁸⁷	Sadûk

Görüldüğü üzere İbn Meymûn ile ilgili ta‘dîlin alt mertebelerine delâlet eden lafızlarla da olsa tevsikler bulunmaktadır. Aynı şekilde hakkında taz‘îf ifadeleri de kullanılmıştır. Hakkındaki tek müfesser cerh ise İbn Hibbân’dan gelmiş olup o, râvinin zaman zaman vehme kapıldığını dile getirmiştir.

26. Affân b. Seyyâr el-Bâhilî (ö. 181/797 [?])³⁸⁸

Affân b. Seyyâr ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamaktadır. Ebû Hâtim³⁸⁹ ile İbn Hibbân,³⁹⁰ onun hakkında müsbet kanaatlerini belirtirken Buhârî,³⁹¹ Ebû Zür‘a³⁹² ve Ukaylî;³⁹³ menfî görüşler serdetmişlerdir. İbn Hacer ise Affân’ı “sadûk **yehimû**” şeklinde nitelemektedir.³⁹⁴ Râvinin birtakım münker rivayetleri, İbn Hacer’in söz konusu eleştiride bulunmasına neden olmuş görünmektedir.

27. Ebû Bekir Ahmed b. Abbas b. İlsâ el-Hâşimî (ö. ?)

Râvinin vefat tarihi bilinmemekle birlikte İbn Hibbân³⁹⁵ ve İbn Adî’nin³⁹⁶ kendisinden hadis aldıklarına dair ifadeleri, rivayet asrı sonrası dönemde yaşadığını göstermektedir. Dolayısıyla hakkında çok fazla değerlendirme bulunmamaktadır. Bununla birlikte hakkındaki tenkitlerin haberleri kalbetmesi yönünde yoğunlaştığı görülür. Nitekim İbn Hibbân, Basra’da onun yanına gittiğinde Ahmed b. Abbas’ın haberleri kalbettiğini, rivayetlerde **fâhiş vehimler**

³⁸⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 189.

³⁸⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/650.

³⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 354. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’in değerlendirmesine itiraz ederek râviyi “zayıf, mütâbaat ve şevâhidde hadisiyle i‘tibar olunur” şeklinde nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/359).

³⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/185-186.

³⁸⁹ Ebû Hâtim, Affân’ı “şeyh” ifadesiyle nitelemiştir.

³⁹⁰ İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmektedir.

³⁹¹ Buhârî, “لا يعرف بكثير حديث” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

³⁹² Ebû Zür‘a, râvi hakkında “رما انكر” ifadesini kullanmıştır (bk. Ebû Zür‘a, *Ecvibetü Ebî Zür‘a*, 367).

³⁹³ Ukaylî, “لا يتابع على رفع حديثه” ifadesiyle râviyi tenkit etmiştir.

³⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 393. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “zayıf, yu‘teberu bihi” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/21).

³⁹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/154.

³⁹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/467.

yaptığını söyler ve onunla ihticâcın câiz olmadığını kaydeder.³⁹⁷ İbn Adî de kendisinden yazdığı rivayetin münker olduğunu belirterek râviyi tenkit etmiştir.³⁹⁸ Dârekutnî ise onu “metrûk”³⁹⁹ lafzıyla nitelemektedir.

28.Ebû Meysere Ahmed b. Abdullah b. Meysere el-Harrânî (ö. ?)

Yahya b. Yemân (ö. 188/804), Enes b. İyâz (ö. 200/815) gibi âlimlerden rivayette bulunan Ahmed b. Abdullah’ın vefat tarihi bilinmemektedir. Dârekutnî’nin hıfzından rivayette bulunması nedeniyle **vehim** yaptığını ve kasten uydurma rivayet nakleden kimselerden olmadığını söylediği⁴⁰⁰ râvi, münekkitler tarafından şiddetli cerh ifadeleriyle değerlendirilmiştir. Nitekim İbn Hibbân, *Mecrûhîn*’inde râvinin sika kimselerden sabit olmayan hadisler naklettiğini ve kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını ifade etmiştir.⁴⁰¹ Aynı şekilde İbn Adî de sikalarından münker şeyler rivayet ettiğini, tanınmayan kişilerden tahdîste bulunduğunu ve insanlardan işitmediği şeyleri duymuş gibi naklettiğini söylemiştir.⁴⁰² Yine Zehebî de onu “metrûk, tâlif, müttehem”⁴⁰³ ifadeleriyle değerlendirir. Son olarak Ebû Hâtim’in, râvinin hakkında konuşulduğunu dile getirdiği burada kaydedilebilir.⁴⁰⁴ Neticede Ebû Meysere’nin kasten yalan uydurmayıp rivayetlerindeki problemin hatasından kaynaklandığı görüşünde olan Dârekutnî’nin râvi ile ilgili kizb ithamlarına cevap mahiyetinde bir değerlendirmede bulunduğu anlaşılmaktadır.

29.Ebû Ubeyde Ahmed b. Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (ö. 258/871-2)⁴⁰⁵

İbn Hacer, hakkında fazla değerlendirme bulunmayan râviyi “sadûk **yehimû**” şeklinde tavsif etmektedir.⁴⁰⁶ Bunun dışında Ebû Hâtim onu “şeyh” lafzıyla nitelemiş, Nesâî ile Sâcî ise “leyse bi’l-kavî” olduğunu söylemişlerdir. Diğer yandan İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiş, Zehebî de “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁰⁷

³⁹⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/154.

³⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/467.

³⁹⁹ Dârekutnî, *ed-Du ‘afâ ve ‘l-metrûkîn*, 125.

⁴⁰⁰ Dârekutnî, *Su ‘âlâtü’s-Sülemî*, 95.

⁴⁰¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*,

⁴⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/403.

⁴⁰³ Zehebî, *Mugnî*, 1/83.

⁴⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta ‘dîl*, 2/58.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü ‘t-Tehzîb*, 1/124-125.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 81.

⁴⁰⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/197. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin zayıf olduğu, mütâbaat ve şevâhidde kendisiyle i‘tibâr edileceği görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/67).

30.Ebû Bekir Ahmed b. Beşîr el-Mahzûmî (ö. 197/812)⁴⁰⁸

Ahmed b. Beşîr, münekkîr âlimlerin bazıları tarafından tenkit edilmiş; bir kısmı ise ta'dîlin alt mertebelerine işaret eden lafızlarla da olsa hakkında müsbet ifadeler kullanmıştır. İbn Hacer, râviyi “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde tavsif etmektedir.⁴⁰⁹ Ebû Zûr'a ise onu “sadûk” şeklinde nitelemekle birlikte “Ne var ki hâfız değildir. Huffâza muhalefet ettiğinde onların hadisi evlâdır” değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁴¹⁰ Râvi ile ilgili görüşlerine ulaşılan diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiş olup neticede râvinin, hadisi i'tibar için alınabilecek bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ukaylî, İbnü'l-Cârûd	Taz'îf
Nesâî, Dârekutnî	Leyse bi-zâke'l-kavî
İbn Maîn, ⁴¹¹ İbn Nümejr (ö. 234/849), Ebû Hâtîm, Nesâî, İbn Adî	Lem yekûn bihî be's, sadûk, mahallühü's-sıdk

31.Ahmed b. Büdeyl el-Yâmî (ö. 258/871-2)⁴¹²

Ricâl âlimleri, Ahmed b. Büdeyl hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İbn Hacer, onu “sadûk, **lehû evhâm**” ifadeleriyle tavsif etmektedir.⁴¹³ Râvi ile ilgili görüşlerini belirten diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Zûr'a, İbn Adî	Zayıf
Dârekutnî	Leyyin
Ebû Hâtîm, Nesâî, İbn Hibbân, Zehebî ⁴¹⁴	Mahallühü's-sıdk, lâ be'se bihî, müstakîmü'l-hadîs

Ahmed b. Büdeyl'in adâletine yönelik bir tenkitle karşılaşmamıştır. Ancak hadis âlimlerinin, râvinin mütâbii bulunmayan bazı rivayetlerini kaydettikleri görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle İbn Hacer'in ifadeleri incelendiğinde “sadûk” lafızıyla Ahmed'in güvenilir bir kimse

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/41-44.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 78. *Tahrîr* müellifleri, râviyi “sadûk, lehû menâkîr” şeklinde nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/57).

⁴¹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/25.

⁴¹¹ Ayrıca İbn Maîn'den “metrûk” şeklinde bir değerlendirme de nakledilmiştir. Bununla birlikte râvinin “sıdk” ile mevsuf olduğunu söyleyen Hatîb el-Bağdâdî, İbn Maîn'in söz konusu değerlendirmeyi incelemeye konu olan Ahmed b. Beşîr için yapmadığını kaydetmiştir. Söz konusu duruma Moğultay b. Kılıç da dikkat çeker (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/26). Diğer yandan İbn Maîn'in “metrûk” değerlendirmesine işaret eden İbn Hibbân'ın da râvinin meşhur kimselerden münker rivayetlerle infirâd ettiğine dair ifadeleri bulunmaktadır (bk. *Mecrûhîn*, 1/140). Ancak söz konusu *Tehzîb*'e alınmamıştır. Buradan yola çıkarak İbn Hibbân'ın Hatîb'in işaret ettiği üzere iki râviyi birbirine karıştırmış olma ihtimalinin bulunduğu söylenebilir.

⁴¹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/39-41.

⁴¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 77. *Tahrîr* müellifleri, İbn Adî'nin dile getirdiği gibi râvinin zayıf olmakla birlikte hadisi yazılabilecek kimselerden olduğunu belirtmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/57).

⁴¹⁴ Zehebî, *Siyer*, 12/331.

olduğuna işaret ettiği; ancak infirâd ettiği rivayetleri nedeniyle “lehû evhâm” değerlendirmesinde bulunduğu söylenebilir.

32.Ahmed b. Hâşim b. Hakem (ö. ?)

İbn Hacer’in *Lisânü’l-Mîzân*’ından başka bir ricâl kaynağında Ahmed b. Hâşim b. Hakem ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. İbn Hacer, Dârekutnî’nin *Garâ’ibü Mâlik* adlı eserinde râvi ile ilgili “**kesîru’l-vehm**” tenkidinde bulunduğunu nakletmiştir.⁴¹⁵

33.Ebü’l-Cevvâb Ahvas b. Cevvâb ed-Dabbî el-Kûfî (ö. 211/826-7)⁴¹⁶

Hakkında çok fazla değerlendirme bulunmayan Ahvas b. Cevvâb’ı *Sikât*’ına alan İbn Hibbân, onun “mutkîn” olduğunu; ancak ara ara **vehim** yaptığını ifade etmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de “sadûk” değerlendirmesinin yanında râvinin zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydeder.⁴¹⁷ Ancak *Tahrîr* müellifleri Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, buna itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü’l-hadis” olduğunu söylemiş ve İbn Hacer’in “رما وهم” ifadesini İbn Hibbân’dan aldığını; ancak İbn Hibbân’ın râviyi aynı zamanda “itkân” ile tavsif etmesi nedeniyle ara sıra vehme düşmenin yaralayıcı bir illet olmadığını ifade etmişlerdir.⁴¹⁸ İbn Maîn ise bir yerde “sika”, başka bir yerde “onda bir beis görmüyorum”,⁴¹⁹ bir defasında da “pek kuvvetli değil” şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Son olarak Ebû Hâtim ile Zehebî’nin⁴²⁰ râviyi “sadûk” lafzıyla nitelediği kaydedilmelidir.

34.Alâ b. Abdirrahman el-Hurakî (ö. 132/749-50)⁴²¹

Mevlâsı olduğu Cüheyne kabilesinin Huraka koluna nisbetle “Hurakî” şeklinde anılan Alâ b. Abdirrahman, cerh-ta’dîl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilirken bazılarının da taz’îfine uğramıştır.⁴²² İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmiş; ayrıca *Meşâhîr*’inde “mutkîn” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bununla birlikte İbn Hibbân burada râvinin zaman zaman **vehme** kapıldığını da kaydetmektedir.⁴²³ Yine İbn Hacer de Alâ’yı “sadûk” lafzıyla

⁴¹⁵ İbn Hacer, *Lisân*, 1/687.

⁴¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 1/499-500.

⁴¹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 96.

⁴¹⁸ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/107.

⁴¹⁹ İbn Maîn, *Su’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, 450.

⁴²⁰ Zehebî, *Mîzân*, 1/314.

⁴²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 10/402-405.

⁴²² Halîlî, râvi hakkındaki değerlendirmelerin ihtilâflı olduğunu, bazı hadislerde infirâd ettiğini; ancak Müslim’in onun meşhur kimselerden şâz olmayan hadislerini tahrîc ettiğini söylemiştir.

⁴²³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 80.

değerlendirmekle birlikte zaman zaman **vehme** düştüğünü ifade etmiştir.⁴²⁴ Alâ hakkında değerlendirmede bulunan diğer münekkitlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Zür‘a, İbn Adî ⁴²⁵	Kuvvetli değil
İbn Maîn, Nesâî, İbn Adî, Zehebî ⁴²⁶	Leyse bihî be’s, sadûk
Vâkıdî, Ahmed b. Hanbel, İclî, ⁴²⁷ Tirmizî	Sika

35.Alâ b. Muhammed b. Seyyâr el-Mâzinî (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Alâ b. Muhammed; Muhammed b. Amr b. Alkame’dan⁴²⁸ hadis almış, kendisinden de Yezîd b. Sinân el-Basrî (ö. 264/877-8) rivayette bulunmuştur. Ukaylî, onun hadislerinin mütâbiinin bulunmadığını ve rivayetlerinde çok **vehim** olduğunu kaydetmektedir.⁴²⁹ Bunun dışında Yahyâ b. Maîn⁴³⁰ ve Nesâî;⁴³¹ onu taz‘îf etmiştir. Ayrıca İbn Adî, râvinin Muhammed b. Amr’dan hadislerine örnekler serdettikten sonra bu rivayetlerin mahfûz olmadığını ifade eder.⁴³² Son olarak İbn Hibbân’ın herhangi bir değerlendirmede bulunmamakla beraber Alâ’yı *Sikât*’ında zikrettiği ilâve edilmelidir.⁴³³

36.Alâ b. Sâlih et-Teymî el-Esedî (ö. ?)⁴³⁴

Hakem b. Uteybe (ö. 115/733) ile Adî b. Sâbit (ö. 116/734) gibi âlimlerden hadis nakleden Alâ b. Sâlih’in vefat tarihi bilinmemektedir. Ricâl âlimleri onu güvenilir bir kimse olarak kabul etmişlerdir.⁴³⁵ Ancak İbnü’l-Mübârek, râvinin münker rivayetlerde bulunduğunu dile getirmektedir. Zehebî ise onu tevsik etmekle birlikte garîb rivayetler naklettiğini kaydetmiştir.⁴³⁶ İbn Hacer de Alâ b. Sâlih’i “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle nitelemiştir.⁴³⁷ Diğer yandan *Tahrîr* müellifleri, münekkitlerin tevsikine işaret ederek râvinin esasında “sika” bir kimse olduğunu; ancak naklettiği bazı münker rivayetleri nedeniyle “sadûk” derecesine

⁴²⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 435. *Tahrîr* müellifleri râvinin birçok münekkit tarafından tevsik edildiğini, onun yalnızca İbn Maîn tarafından taz‘îfe uğradığını söyleyerek “sika” lafzıyla değerlendirilmesi gerektiğini kaydetmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/129).

⁴²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/201.

⁴²⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/186.

⁴²⁷ İclî, *Ma‘rifetü’s-Sikât*, 2/150.

⁴²⁸ Râvi için bk. bu tez, 261-262.

⁴²⁹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/346.

⁴³⁰ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 2/188.

⁴³¹ Nesâî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 180.

⁴³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/213-215.

⁴³³ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/503.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 10/397-399.

⁴³⁵ İbn Maîn, İbn Nümeir, İclî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Fesevî ve İbn Hibbân; râviyi güvenilir kabul eden münekkitlerdir.

⁴³⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/104.

⁴³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 435.

kaydedileceğini söylemişler ve İbn Hacer'in râviyi "sadûk" mertebesinde zikrettikten sonra "lehû evhâm" şeklinde eleştiride bulunmasına itiraz etmişlerdir.

37. Ali b. Abdila'lâ es-Sa'lebî (ö. ?)⁴³⁸

İbrahim b. Tahmân ve Züheyr b. Muâviye gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Ali b. Abdila'lâ'nın vefat tarihi bilinmemektedir. Hadis âlimlerinin geneli onun hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak İbn Hacer, râviyi "sadûk" lafzıyla tevsik etse de zaman zaman **vehme** düştüğünü dile getirmektedir.⁴³⁹ Ali b. Abdila'lâ ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim, Dârekutnî	Leyse bi'l-kavî
Zehebî ⁴⁴⁰	Suveylih
Ahmed b. Hanbel, Nesâî	Leyse bihî be's
Buhârî, Tirmizî, İbn Hibbân ⁴⁴¹	Sika

38. Ali b. Amr b. Hâris el-Ensârî (ö. 259-60/873)⁴⁴²

Ali b. Amr ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Ebî Hâtim, onu "mahallühü's-sıdk" lafzıyla nitelemiştir. Diğer yandan İbn Kâni' (ö. 351/962), râvinin hayli münker bir rivayetini gördüğünü söyleyerek kendisinde zayıflık bulunduğunu dile getirir. İbn Hibbân ise onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte zaman zaman garîb rivayetler naklettiği kaydetmiştir. Yine râvinin tevsik edildiğini belirten Zehebî, garîb hadislerinin bulunduğu işaret etmektedir.⁴⁴³ Kaydedilen tenkitlere benzer şekilde İbn Hacer de Ali b. Amr'ı "sadûk **lehû evhâm**" ifadesiyle değerlendirmiştir.⁴⁴⁴

39. Ali b. Hüseyin b. Vâkıd el-Kureşî (ö. 211/826-7)⁴⁴⁵

Ali b. Hüseyin b. Vâkıd ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hacer, onu "sadûk **yehimü**" ifadeleriyle nitelemiştir.⁴⁴⁶ Bunun dışında ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁴³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/491-492.

⁴³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 403. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin "sadûk, hasenü'l-hadîs" olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/48).

⁴⁴⁰ Zehebî, *Mugnî*, 2/20.

⁴⁴¹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

⁴⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/509-510.

⁴⁴³ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/45.

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 404. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin "sadûk, hasenü'l-hadîs" olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/51).

⁴⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/373-374.

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 400. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin "zayıf" olduğu; ancak mütabâat ve şevâhidde kendisiyle i'tibar olunabileceği görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/40).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, ⁴⁴⁷ Ebû Hâtim	Zayıf
Nesâî, Zehebî ⁴⁴⁸	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Hibbân, İbn Halfûn (ö. 636/1239) ⁴⁴⁹	<i>Sikât</i> 'larında zikretmişlerdir

Anlaşılabileceği üzere râvi ile ilgili muhtelif görüşler serdedilmiştir. Tablodaki değerlendirmelere ek olarak râvinin ircâ görüşleri nedeniyle İshak b. Râhûye'nin menfi kanaat taşıdığı ilâve edilmelidir. Diğer yandan İbn Hacer'in "vehim" değerlendirmesi zabtına dair bir tenkidtir. Dolayısıyla Ali b. Hüseyin'in hem adâlet hem zabt yönünden cerhe maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak olumlu kanaatlerin daha yoğunlukta olduğu söylenebilir.

40. Âmir b. Sâlih ez-Zübeyrî (ö. 182/798-9)⁴⁵⁰

Zübeyr b. Avvâm'ın (r.a.) torunlarından olması hasebiyle Zübeyrî nisbesiyle anılan Âmir b. Sâlih, cerh-ta'dîl âlimlerinin geneli tarafından tenkide uğramıştır. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemektedir. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Kezzâb
İbn Hibbân, ⁴⁵¹ İbn Adî ⁴⁵²	'Âmmetü hadîsihî mesrûkun mine's-sikâti
Ebû Zûr'a, ⁴⁵³ Nesâî, İbnü'l-Cârûd, ⁴⁵⁴ Ezdî, Dârekutnî, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve İbn Hacer ⁴⁵⁵	Leyse bi-sika, zâhibü'l-hadîs, lâ şey'
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî	Zayıf, münker
Ebû Hâtim	Sâlihu'l-hadîs, bir beis görmüyorum
Ahmed b. Hanbel	Sika, kizb ehlinde değildir

Netice itibariyle İbn Maîn, Âmir b. Sâlih'i kizb ile itham etse de Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, İbn Hacer gibi âlimlerin buna itiraz ettikleri görülmüştür. Ancak yine de râvinin münekkitlerin çoğunun cerhine maruz kaldığı açıktır. Ukaylî de onun hadisinde vehim bulunduğunu söyleyerek zabtına yönelik tenkitte bulunmuştur.

⁴⁴⁷ Buhârî, râviden hadis yazmadığını söylemiştir.

⁴⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, 10/211-212.

⁴⁴⁹ İbn Halfûn, *Sikât*'ında râvinin hadisi yazılabilecek kimselerden olduğunu söylemiştir (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 9/307).

⁴⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/348-351.

⁴⁵¹ İbn Hibbân, râvinin sikalarından mevzû rivayetler naklettiğini söylemiş ve hadislerinin yazılmasının câiz olmayacağını söylemiştir.

⁴⁵² İbn Adî, râvinin hadislerinin genelinde sikalarından mesrûk olduğunu kaydetmiştir.

⁴⁵³ Ebû Zûr'a, *ed-Du'afâ' ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn*, 426.

⁴⁵⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 7/138.

⁴⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 287.

41.Amr b. Ebî Seleme et-Tinnîsî (ö. 212-4/828-830)⁴⁵⁶

Amr b. Ebî Seleme, ricâl âlimlerinin bir kısmının taz'îf, bazılarının tevsik ettiği bir râvidir. Ukaylî onun hadisinde **vehim** bulunduğunu dile getirmektedir. İbn Hacer de “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁵⁷ Bunun dışında İbn Maîn ile Sâcî,⁴⁵⁸ râviyi taz'îf etmişler; Ebû Hâtim ise hadisin yazılabileceğini; ancak ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir. Diğer yandan İbn Hibbân'ın *Sikât* 'ına aldığı râviyi Ebû Zekerîyyâ İbn Mende⁴⁵⁹ ile Zehebî⁴⁶⁰ tevsik etmişlerdir.

42.Amr b. Mansûr el-Hemdânî (ö. ?)⁴⁶¹

Ricâl kaynaklarında hakkında çok az bilgi bulunan Amr b. Mansûr'dan Îsâ b. Yûnus ve Vekî' gibi âlimler hadis nakletmiştir. Râvi ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler ihtilâflıdır. İbn Maîn, onun “sika” bir kimse olduğunu söylerken Ebû Hâtim, “zaîfü'l-hadîs” ifadesiyle taz'îf etmektedir. Ayrıca İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir. İbn Hacer ise onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁶² Diğer yandan *Tahrîr* müellifleri, râvinin ihtilâflı durumu nedeniyle İbn Hacer'in söz konusu değerlendirmede bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre kendisinden hadis nakleden sika kimseler de göz önünde bulundurulduğunda râvi, “sadûk, hasenü'l-hadîs inşallah” şeklinde değerlendirilmelidir.⁴⁶³

43.Amr b. Muhammed b. Hasan el-A'sem/A'sem (ö. ?)

A'sem ile ilgili ricâl kaynaklarında ulaşılan bilgiler son derece sınırlı olup münekkitler onu hadis uydurmakla cerh etmiştir.⁴⁶⁴ Dârekutnî ise râvinin “**kesîru'l-vehm**” olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/92-95.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *Tahrîb*, 422. *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf, yu'teberu bih” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/94).

⁴⁵⁸ Zehebî, *Mugnî*, 2/66.

⁴⁵⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 10/183.

⁴⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, 10/213; a.mlf., *Mîzân*, 5/318; a.mlf., *Mugnî*, 2/66.

⁴⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/219-220.

⁴⁶² İbn Hacer, *Tahrîb*, 427.

⁴⁶³ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/108.

⁴⁶⁴ İbn Hibbân (bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/74-75) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (bk. Ebû Nu'aym, *ed-Du'afâ*, 120); râviyi tekzip etmişlerdir.

⁴⁶⁵ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî*, nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kâhire: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 1427/2006), 216.

44.Amr b. Müslim el-Cenedî el-Yemânî (ö. ?)⁴⁶⁶

Tâvus ve İkrime’den rivayette bulunan Amr b. Müslim’in vefat tarihi bilinmemektedir. Ricâl âlimlerinin geneli tarafından taz’îf edilen râvi ile ilgili Sâcî, “sadûk **yehimû**” ifadesini kullanmıştır. Benzer şekilde İbn Hacer de onu “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁶⁷ Aşağıdaki tabloda Amr b. Müslim hakkında vârid olan değerlendirmeler gösterilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Hırâş, İbn Hazm (ö. 456/1064)	Leyse bi-şey’
Ahmed b. Hanbel	Zayıf
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Nesâî	Leyse bi’l-kavî, leyse bi-zâke
Zehebî ⁴⁶⁸	Sâlihu’l-hadîs
İbn Maîn	Lâ be’s bihî
İbn Hibbân	<i>Sikât</i> ’ında zikretmiştir ⁴⁶⁹

Tablodan anlaşılacağı üzere Amr b. Müslim, münekkit ulemânın çoğunluğu tarafından zayıf kabul edilen bir kimsedir. Ancak râvinin adâletine dair bir cerhe rastlanılmadığı kaydedilmelidir. Diğer yandan rivayetlerinde vehme düşmesi nedeniyle zabt yönünden tenkit edildiği görülmektedir.

45.Amr b. Nu‘mân el-Bâhilî el-Basrî (ö. ?)⁴⁷⁰

Zeyd b. Hubâb ile Ahmed b. Abde ed-Dabbî (ö. 245/859) gibi kimselerin kendisinden rivayette bulunduğu Amr b. Nu‘mân’ın vefat tarihi bilinmemektedir. Râvi, ricâl âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir kimsedir.⁴⁷¹ Ancak İbn Adî, hakkında “leyse bi’l-kavî” ifadesini kullanmış;⁴⁷² ardından zayıf kimselerin ondan münker rivayetler naklettiğini, sorunun râviden mi yoksa kendisinden rivayette bulunanlardan mı kaynaklandığını bilmediğini dile getirmiştir. İbn Hacer ise Amr b. Nu‘mân’ı “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁷³ Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin, İbn Adî’nin tenkidinin İbn Hacer’in

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 10/216-217.

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 427. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf, yu‘teberu bihî” derecesinde olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/108).

⁴⁶⁸ Zehebî, *Mîzân*, 5/347.

⁴⁶⁹ İbn Hibbân, burada râvinin rivayetteki durumuyla ilgili ayrıca bir değerlendirmede bulunmamıştır.

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 10/228-229.

⁴⁷¹ Ebû Hâtim, “leyse bihî be’s, sadûk”; Bezzâr, “sika”; Zehebî, “sadûk” (Zehebî, *Mugnî*, 2/74; a.mlf., *Mîzân*, 5/348) ifadeleriyle tevsikte bulunmuş; İbn Hibbân ise herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁴⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/659. İbn Hacer, İbn Adî’nin “leyse bi’l-kavî” şeklindeki değerlendirmesini nakletmemiştir.

⁴⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, 427. (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/109).

değerlendirmesine etki etmiş olabileceğini söyleyerek râviyi “sadûk, hasenü’l-hadîs” terimleriyle niteledikleri kaydedilebilir.

46.Amr b. Ubeyd el-Basrî (ö. 144/761)⁴⁷⁴

Hasan el-Basrî’nin önde gelen talebelerinden Amr b. Ubeyd; Vâsıl b. Atâ ile mürtekeb-i kebîre hakkında yaptığı münazaralar neticesinde onun görüşlerini benimsemiş ve sonrasında savunduğu mu‘tezilî fikirler nedeniyle ehl-i hadîsin şiddetli tenkitlerine maruz kalmıştır. Esasında hakkındaki cerhlere bakıldığında da bunların büyük kısmının Amr’ın bid‘atiyle açıklandığı görülmüş, râvinin zabtına yönelik bir tenkide rastlanılmamıştır. Hakkında kullanılan “vehim” değerlendirmesi ise İbn Hibbân’dan gelmektedir. O, râvinin çok ibadet eden, vera‘ ehlinde bir kimse olduğunu; ancak daha sonra ortaya bid‘at çıkararak Hasan el-Basrî’nin meclisinden ayrıldığını, mu‘tezilî görüşlere dâilik yaptığını, Resûlullah’ın (s.a.v.) ashâbı hakkında kötü konuştuğunu ve “kasıtlı olmaksızın, **tevehhüm** ile hadiste yalan söylediğini (يكذب مع ذلك في الحديث توهمًا لا تعمداً)” kaydetmiştir. Sonuç olarak İbn Hibbân’ın kullandığı ifadelerden “vehim” ibaresini “kasıtlı olma”nın zıttı olarak kelime mânasıyla kullandığı anlaşılmaktadır.

47.Anbese b. Mihrân el-Haddâd el-Basrî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan⁴⁷⁵ Anbese b. Mihrân, Zührî’den hadis nakletmiştir. Ricâl âlimleri onu cerh etmişler, Ukaylî de hadisinde **vehme** düştüğünü söylemiştir.⁴⁷⁶ Ayrıca Buhârî, rivayetinin mütâbiinin bulunmadığını ifade etmiştir.⁴⁷⁷ Yine Ebû Hâtim de hakkında “münkeru’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁴⁷⁸ Bunun yanında İbn Hibbân *Mecrûhîn*’inde râvinin Zührî’den ona ait olmayan hadisler naklettiğini kaydetmiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 10/144-153. Avni İlhan, “Amr b. Ubeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/93-94. Amr b. Ubeyd’in hayatı ve hadis ilmindeki yeri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Recep Kaylı, *Amr b. Ubeyd’in Hayatı ve Hadisçiliği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁴⁷⁵ Nitekim İbn Maîn, Anbese’yi tanımadığını söylemiş (bk. İbn Maîn, *Târîh [Dârimî rivayeti]*, 167), İbn Adî de bir hadisini kaydederek onu yalnız bu rivayetiyle tanıdığını ve râvinin ma‘rûf bir kimse olmaması nedeniyle İbn Maîn’in de râviyi tanımadığını kaydetmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/327-328).

⁴⁷⁶ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/365.

⁴⁷⁷ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/365.

⁴⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dil*, 6/402.

⁴⁷⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/177.

48.Ar'ara b. Birind es-Sâmî (ö. 192/808)⁴⁸⁰

Ar'ara b. Birind, ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Ancak İbn Hacer onu “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle nitelemiştir.⁴⁸¹ Râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ali b. el-Medînî	Zayıf
Ahmed b. Hanbel ⁴⁸²	Leyse bihî be's
İbn Maîn, ⁴⁸³ İbnü'l-Medînî, ⁴⁸⁴ İbn Hibbân ⁴⁸⁵	Sika

49.Âsım b. Recâ el-Kindî (ö. ?)⁴⁸⁶

İsmâil b. Ayyâş ve Vekî' gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Âsım b. Recâ hakkında ricâl kaynaklarında fazla değerlendirme bulunmamaktadır. Bazı münekkitler onunla ilgili müsbet ifadeler kullanmış, Dârekutnî ise taz'îf etmiştir. İbn Hacer de râviyi “sadûk **yehimû**” şeklinde nitelemektedir.⁴⁸⁷ Aşağıdaki tabloda Âsım ile ilgili vârid olan değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî ⁴⁸⁸	Zayıf
İbn Maîn	Suveyli
Ebû Zür'a	Lâ be'se bihî
İbn Hibbân, ⁴⁸⁹ İbn Abdilber ⁴⁹⁰	Sika

⁴⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/44-46.

⁴⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 389. *Tahrîr* müellifleri, râvinin Ahmed b. Hanbel ve Ali b. el-Medînî tarafından taz'îf edildiğini söyleyerek “zayıf yu'teberu bihî” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak İbnü'l-Medînî dışında Ar'ara ile ilgili değerlendirmede bulunan âlimlerin müsbet kanaatler serdettikleri, İbnü'l-Medînî'den ise ayrı bir yerde tevsik ifadesi nakledildiği kaydedilmelidir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in taz'ifte bulunduğu dair ifade problemlili görünmektedir. Zira İbn Hanbel'in değerlendirmesi *Tehzîb*'de “Biz Basra'da bulunduğumuzda Ar'ara hayattaydı. Ondan bir şey yazmadık” şeklinde kaydedilirken (bk. 9/45) *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*'de “... ondan bir şey yazmaya muktedir olmadık” şeklindedir (bk. 2/317) ki burada bir tenkit bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

⁴⁸² Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvâti ve ta'dilihim*, nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1994), 344.

⁴⁸³ İbn Maîn, *Târîh*, 4/130.

⁴⁸⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Abdillâh el-Medînî, *Su'âlâtü Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medînî*, nşr. Muva'ffak Abdullâh Abdülkâdir (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984), 33.

⁴⁸⁵ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/278-279.

⁴⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 285. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “zayıf, yu'teberu bihî” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/166).

⁴⁸⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, 217.

⁴⁸⁹ İbn Hibbân, râviyi herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikretmiş; *Meşâhîr*'inde ise “sika, mutkîn” ifadeleriyle nitelemiştir (bk. 183).

⁴⁹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 7/102.

50.Ebû Şuayb Âsım b. Süleyman el-Küvzî (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Âsım b. Süleymân; Hişâm b. Urve, İbn Ebî Arûbe gibi kimselerden hadis almıştır. Ukaylî, onun hadisinde **vehmin** ağır bastığını söylemektedir.⁴⁹¹ Râvi hakkında diğer ricâl âlimlerinin değerlendirmelerine bakıldığında şiddetli tenkitlere maruz kaldığı görülür. Nitekim Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819),⁴⁹² Amr b. Ali,⁴⁹³ Sâcî,⁴⁹⁴ İbn Hibbân,⁴⁹⁵ İbn Adî⁴⁹⁶ ve Dârekutnî;⁴⁹⁷ Âsım'ı tekzip etmişlerdir. Yine İbn Hacer de onun hadis uydurmakla itham edildiğini kaydeder.⁴⁹⁸ Ayrıca Ebû Hâtım⁴⁹⁹ ile Nesâî⁵⁰⁰ de râvinin “metrûk” olduğunu söylemişlerdir.

51.Atâ b. Sâib es-Sekafî (ö. 136/753)⁵⁰¹

Atâ b. Saîb hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında tenkitlerin bir noktada toplandığı görülmektedir. İbn Uyeyne, İbn Maîn, Ebû Hâtım, Nesâî, Dârekutnî gibi pek çok hadis âlimi, onun ömrünün sonuna doğru ihtilâta uğradığı ve telkin kabul ettiği; bunun öncesinde ise güvenilir bir kimse olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. İbn Hibbân da râviyi *Sikât*’ına almış ve benzer değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak İbn Hibbân, *Meşâhîr*’inde râvinin ara sıra **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) ifade etmektedir.⁵⁰²

52.Ebü'l-Kâsım Attâb b. A‘yen Kûfî (ö. ?)

Süfyân es-Sevrî’den hadis alan Attâb b. A‘yen hakkında ricâl kaynaklarında fazla bilgi yoktur. Ukaylî, râvinin hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemiştir.⁵⁰³ Diğer yandan Ebû Zür‘a onda bir beis olmadığını dile getirmiş;⁵⁰⁴ Ebû Hâtım, tevsikte bulunmuş⁵⁰⁵ ve İbn Hibbân da *Sikât*’ında zikretmiştir.⁵⁰⁶

⁴⁹¹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/337.

⁴⁹² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/370.

⁴⁹³ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/344.

⁴⁹⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/370.

⁴⁹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/126.

⁴⁹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/255.

⁴⁹⁷ Zehebî, *Mîzân*, 4/5.

⁴⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/285.

⁴⁹⁹ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/344.

⁵⁰⁰ Nesâî, *ed-Du‘afâ ve'l-metrûkîn*, 182.

⁵⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/116-126. M. Yaşar Kandemir, “Atâ b. Sâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/37.

⁵⁰² İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 167.

⁵⁰³ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/332.

⁵⁰⁴ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/12.

⁵⁰⁵ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/12.

⁵⁰⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/523.

53.Avyed/Avbed/Uveyz b. Ebî İmrân el-Cevnî (ö. ?)

Ricâl kaynaklarında Avyed, Avbed, Uveyz gibi farklı şekillerde kaydedilen râvinin vefat tarihi bilinmemektedir. İbnü'l-Müsennâ, Süleyman b. Dâvûd eş-Şâzekûnî gibi kimseler kendisinden hadis almıştır. İbn Hibbân, *Mecrûhîn* 'inde, az sayıda rivayeti olmasına karşın **tevehhümle** babasından ona ait olmayan hadisler naklederek infirâd ettiğini söylemiş ve haberiyle ihticâc etmenin bâtil olduğunu dile getirmiştir.⁵⁰⁷ Bununla birlikte İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında da zikretmektedir.⁵⁰⁸ Râviyle ilgili değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ⁵⁰⁹ Ebû Dâvûd, ⁵¹⁰ Nesâî, ⁵¹¹ Cûzcânî ⁵¹²	Leyse bi-şey', metrûk
Buhârî, ⁵¹³ Ebû Zûr'a, ⁵¹⁴ Ebû Hâtîm, ⁵¹⁵ İbn Adî ⁵¹⁶	Münkeru'l-hadîs, za'îfu'l-hadîs

Görüldüğü üzere İbn Ebî İmrân, cerh-ta'dîl âlimleri tarafından tenkide uğrayan bir râvidir. Bununla birlikte hakkındaki cerhlerin sebebi genellikle açıklanmamıştır. Yalnız İbn Hibbân, onun babasından yaptığı nakillerinde tevehhüm ile rivayette bulunması neticesinde hadislerinde infirâd ettiğini kaydetmiştir.

54.Avvâm b. Cüveyriye (ö. ?)

Ebu Muâviye ed-Darîr'in (ö. 195/810) kendisinden hadis naklettiği Avvâm b. Cüveyriye hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hibbân, onun dürüst bir kimse olmasına rağmen sikalardan mevzû rivayetler naklettiğini söylemiştir. Sözlerinin devamında ise İbn Hibbân “**vehmederdi** ve kasıtlı olmaksızın **tevehhüm** üzere şeyler naklederdi; böylece kendisinde cerh emâreleri görülünce onunla ihticâc terk edildi” demiştir.⁵¹⁷ Ayrıca İbn Maîn de râviyi taz'îf etmektedir.⁵¹⁸

⁵⁰⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/192.

⁵⁰⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/526.

⁵⁰⁹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/195.

⁵¹⁰ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, 281, 332.

⁵¹¹ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 182.

⁵¹² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 180. Cûzcânî, râvi hakkında “âyetün mine'l-âyât” ifadesini kullanmaktadır. Bu lafız tevsik için de kullanılmakla birlikte burada Cûzcânî'nin kastı şiddetli cerh olmalıdır. Nitekim İbn Hacer'in *Lisân* 'ının muhakkiki Ebû Gudde de söz konusu duruma dikkat çekmiştir (bk. 6/248, 2. dipnot).

⁵¹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/92; a.mlf., *ed-Du'afâ'i's-sagîr*, 96.

⁵¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/45.

⁵¹⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/45.

⁵¹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/610.

⁵¹⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/196.

⁵¹⁸ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 2/158.

55. Avvâm b. Hamza el-Mâzinî (ö. ?)⁵¹⁹

Îsâ b. Yûnus, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Gunder (ö. 193/809) gibi âlimlerin kendisinden hadis aldığı Avvâm b. Hamza'nın vefat tarihi bilinmemektedir. Hakkında değerlendirmede bulunan ricâl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in, râvinin münker rivayetlerinin bulunduğu dair ifadesi de kaydedilmelidir. İbn Hacer ise onu "sadûk" lafzıyla nitelemekle birlikte zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiştir.⁵²⁰ Avvâm ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey'
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ebû Zûr'a, Nesâî, İbn Adî	Lâ be'se bihî
İshak b. Râhûye, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ⁵²¹	Sika

56. Bekkâr b. Abdilazîz es-Sekafî (ö. ?)⁵²²

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Bekkâr b. Abdilazîz'den Ebû Seleme et-Tebûzekî rivayette bulunmuştur. İbn Hacer, ricâl âlimlerinin hakkında farklı kanaatler serdettiği râviyi "sadûk **yehimû**" şeklinde değerlendirmektedir.⁵²³ Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey'
Fesevî, Bezzâr, Zehebî ⁵²⁴	Zayıf
İbn Maîn, İbn Adî ⁵²⁵	Sâlih, yüktebü hadîsüh
Bezzâr	Leyse bihî be's
İbn Hibbân	Sikât'ında zikretmiştir

57. Berâ b. Abdillâh b. Yezîd el-Ganevî (ö. ?)⁵²⁶

Râvi, dedesine nisbetle Berâ b. Yezîd şeklinde de anılmış, bu nedenle de kimi hadis âlimleri bu zatın iki ayrı kişi olduğunu düşünerek tefrik etmiştir.⁵²⁷ İbn Hibbân, Berâ'yı tenkit etmiş ve

⁵¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/351-352.

⁵²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 433. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin "sadûk, hasenü'l-hadîs" bir kimse olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/124).

⁵²¹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

⁵²² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/331-332.

⁵²³ İbn Hacer, *Takrîb*, 126. Ancak *Tahrîr* müellifleri râvinin "zayıf" olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/180).

⁵²⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/174.

⁵²⁵ İbn Adî, "Umuyorum ki onda bir beis yoktur. Hadisi yazılabilecek zayıf kimseler zümresindendir." değerlendirmesinde bulunmuştur.

⁵²⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/220-222.

⁵²⁷ Nesâî, Ukaylî ve İbn Adî; Berâ'yı tefrik eden âlimlerdir. Nesâî, Ebû Nadre râvisi olarak zikrettiği Berâ için "zayıf", İbn Şakîk'ten rivayet eden Berâ için "leyse bi-zâke" değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 61-62). Ukaylî'nin ise ayrı başlıklar halinde kaydettiği Berâ b. Abdillâh ve Berâ b. Yezîd'i *Du'afâ*'sına aldığı görülmektedir (bk. Ukaylî, *Du'afâ*, 1/161). Aynı şekilde İbn Adî de râviyi

rivayetlerinde çok **vehim** olduğunu söylemiştir. Hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Fesevî, Ebû Bişr ed-Dûlâbî (ö. 310/923), İbn Şâhin (ö. 385/996), ⁵²⁸ İbn Hacer ⁵²⁹	Zayıf
İbn Maîn, Bezzâr	Leyse bi-zâke, leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, ⁵³⁰ Ebû Dâvûd, Bezzâr	Leyse bihî be's
İbn Maîn ⁵³¹	Sika

58.Berze'a b. Abdirrahman (ö. ?)

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) hadis nakleden Berze'a b. Abdirrahman hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. İbn Hibbân, onun aslı olmayan münker şeyler rivayet ettiğini, hadis sanatına vâkıf olmadığı için **vehim** yaptığını ve haberiyle ihticâcın caiz olmadığını söylemiştir.⁵³² Zehebî de râvi hakkında "lehû menâkîr" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵³³

59.Beşîr b. Zâzân (ö. ?)

Cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından tenkit edilen Beşîr b. Zâzân hakkında İbn Hibbân, hadislerinin bâtıl olmasına sebebiyet verecek derecede **vehminin** galip geldiği değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵³⁴ Râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ⁵³⁵	Müttehem
İbn Maîn, ⁵³⁶ İbn Adî ⁵³⁷	Leyse bi-şey', gayr-ı sika
Dârekutnî ⁵³⁸	Kâne za'îf
Ebû Hâtîm ⁵³⁹	Sâlihu'l-hadîs

Du'afâ'sında zikrederek Abdullah b. Şakîk el-Basrî'den rivayet eden (ö. 108/726) Berâ b. Abdillâh hakkında zayıflığındansa sıdkının kendisine daha yakın geldiğini söylemiş, Ebû Nadre râvisi olarak nitelediği Berâ b. Yezîd için ise "Ebû Nadre'den başka kimseden rivayette bulunduğunu bilmiyorum, çok hadisi yok." değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/482-484).

⁵²⁸ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhin el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi's-sikât*, nşr. Subhî es-Sâmerrâî (Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984), 46.

⁵²⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 121.

⁵³⁰ Zehebî, *Mîzân*, 2/9.

⁵³¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 2/364.

⁵³² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/198.

⁵³³ Zehebî, *Mugnî*, 1/161.

⁵³⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/192.

⁵³⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/321.

⁵³⁶ İbn Maîn, *Târîh*, 4/88; a.mlf., *Min kelâmi Ebî Zekerıyyâ*, 51.

⁵³⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/422

⁵³⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, 4/213.

⁵³⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/374.

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Beşîr b. Zâzân ile ilgili tek müsbet değerlendirmenin Ebû Hâtîm'e ait olduğu görülmektedir. Diğer yandan İbn Maîn, İbn Adî, İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerden şiddetli cerhler vârid olmuştur. Râvinin cerh sebebinin ise hadislerine vehmin ağır bastığını dile getirmek suretiyle İbn Hibbân açıklamaktadır.

60.Ebu'l-Münzir Bişr b. Münzir er-Remlî (ö. ?)

Ley b. Sa'd, İbn Lehî'a gibi kimselerden hadis nakleden Bişr b. Münzir hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, râvinin hadisinde **vehim** bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁰ Ebû Hâtîm ise onu "sadûk" lafzıyla nitelemiştir.⁵⁴¹ Zikredilen ifadelerden başka râvi hakkında bir cerhta'dîl ifadesine rastlanılmamakla birlikte İbn Hibbân'ın onu *Sikât*'ında zikrettiği,⁵⁴² buna karşılık Zehebî'nin ise kendisine *Mugnî*'de yer verdiği⁵⁴³ görülmüştür.

61.Bükeyr b. Ebi's-Semî el-Misme'î (ö. ?)⁵⁴⁴

Katâde, Muhammed b. Sîrîn gibi kimselerden rivayette bulunan Bükeyr b. Ebi's-Semî'in vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkî âlimlerin ta'dîlin alt mertebeleriyle de olsa tevsik ettiği Bükeyr, yalnız İbn Hibbân tarafından tenkide uğramıştır. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*'de râvinin "kesîru'l-vehm" bir kimse olduğunu ve infirâd ettiğinde kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir. Bununla birlikte İbn Hibbân'ın onu *Sikât*'ında da kaydettiği belirtilmelidir ki İbn Hibbân'ın *Sikât*'ını *Mecrûhîn*'den sonra yazdığı kuvvetle muhtemel olduğundan⁵⁴⁵ bu durumun ayrı bir önem taşıdığı söylenebilir. İbn Maîn ile İclî'nin "sâlih" ifadesiyle nitelediği râvi hakkında; Ebû Hâtîm, "lâ be'se bihî" ve son olarak İbn Hacer, "sadûk"⁵⁴⁶ ifadesini kullanmıştır.

62.Ebü'l-Vâzî' Câbir b. Amr el-Vâsibî (ö. ?)⁵⁴⁷

Hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunan Ebü'l-Vâzî', hadis âlimlerinin çoğu tarafından olumlu ifadelerle nitelenmiştir. İbn Hacer ise onu "sadûk **yehimû**" şeklinde tavsif etmektedir.⁵⁴⁸ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

⁵⁴⁰ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 1/141.

⁵⁴¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/367.

⁵⁴² İbn Hibbân, *Sikât*, 8/144.

⁵⁴³ Zehebî, *el-Mugnî*, 1/169.

⁵⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/358-359.

⁵⁴⁵ Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Raviler: Du'afâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*, (İstanbul: İFAV, 2014), 94.

⁵⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 127.

⁵⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/511-512.

⁵⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 136. *Tahrîr* müellifleri ise râviyi "zayıf yu'teberu bihî" şeklinde değerlendirmektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/206).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Nesâî	Leyse bi-şey', münkeru'l-hadîs
İbn Adî	Onda bir beis olmadığını umuyorum
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân, ⁵⁴⁹ Zehebî ⁵⁵⁰	Sika

Kaydedilen ifadelerle bakıldığında râvi ile ilgili fazla bir değerlendirme bulunmadığı; ancak hakkındaki ifadelerin genellikle müsbet yönde olduğu görülmektedir. “Vehim” eleştirisi ise İbn Hacer’den gelmiştir. Bununla birlikte İbn Hacer’in ifadelerine benzer başka bir görüşe rastlanılmamıştır.

63.Ca’fer b. Abdillâh b. Osman el-Humeydî el-Mekkî (ö. ?)

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin kendisinden rivayette bulunduğu Ca’fer b. Abdillâh hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** ve ıztırâb bulunduğunu söylemiştir.⁵⁵¹ Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel “sika” ifadesiyle râviyi tevsik etmiş⁵⁵² ve İbn Hibbân da onu *Sikât*’ında⁵⁵³ zikretmiştir.

64.Ca’fer b. Ebi’l-Mugîre el-Huzâî (ö. ?)⁵⁵⁴

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Ca’fer b. Ebi’l-Mugîre; Saîd b. Cübeyr, İkrime, Ebû’z-Zinâd gibi kimselerden hadis almıştır. İbn Hacer, onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmektedir.⁵⁵⁵ Bununla birlikte *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’e itiraz edip diğer ricâl âlimlerinin de tevsikini göz önünde bulundurarak râviyi “sika” lafzıyla niteledikleri görülmektedir.⁵⁵⁶ Nitekim Ahmed b. Hanbel, onu tevsik etmiş; İbn Hibbân ise *Sikât*’ına almıştır. Ancak İbn Mende’nin Saîd b. Cübeyr rivayetleri hakkında “leyse bi’l-kavî” değerlendirmesinde bulunduğu kaydedilmelidir. Sonuç olarak İbn Hacer’in râvi ile ilgili kullandığı ifadede tek kaldığı söylenebilir.

65.Ca’fer b. Zübeyr el-Hanefî (ö. 140-150/757-768)⁵⁵⁷

Hadis âlimlerinin cerh ettiği Ca’fer b. Zübeyr hakkında Amr b. Ali el-Fellâs, “metrûku’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuş ve aslında “sadûk” biri olduğunu ancak **vehminin** çok olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân da râvinin fazilet sahibi bir kimse olduğuna dikkat

⁵⁴⁹ İbn Hibbân, bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ına almıştır.

⁵⁵⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/287.

⁵⁵¹ Ukaylî, *Du’afâ*, 1/183.

⁵⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/375.

⁵⁵³ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/159. İbn Hibbân burada râvinin rivayetteki durumuyla ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır.

⁵⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/656-657.

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Tahrîb*, 141.

⁵⁵⁶ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/220

⁵⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/617-621.

çekmekle birlikte Muâviye'nin mevlâsı Kâsım ve diğer kimselerden mevzû benzeri rivayetler naklettiğini ifade etmiş ve onun fazla zâhidâne yaşayışının (tekaşşüf) ağır basıp **vehminin** vaz'a benzer duruma geldiğini kaydetmiştir. Sözlerinin devamında İbn Hibbân, râvinin Ebû Ümâme'den mevzû bir nüshayı naklettiğine işaret eder.⁵⁵⁸ Ca'fer ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu'be b. Haccâc, ⁵⁵⁹ İbn Maîn ⁵⁶⁰	Tekzip
Zehebî ⁵⁶¹	Müttehem
İbn Maîn, Ali b. el-Medîni, ⁵⁶² Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd, ⁵⁶³ Cûzcânî, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, Fesevî, Nesâî, İbn Adî, Ezdî, Dârekutnî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, İbn Hacer ⁵⁶⁴	Lâ yüktebü hadîsüh, leyse bi-sika
Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr, İbn Şâhin ⁵⁶⁵	Zayıf

Görüldüğü üzere Ca'fer b. Zübeyr, ricâl âlimlerinin şiddetli tenkitlerine maruz kalmış; hatta bazıları tarafından tekzip edilmiştir. Râviyi vehim ile tenkit eden Amr b. Ali ile İbn Hibbân ise onun fazilet sahibi bir kimse olduğunun altını çizmiş; rivayetlerindeki problemi yanılıyla açıklamışlardır.

66.Ebü'l-Veddâk Cebr b. Nevf el-Hemedânî (ö. ?)⁵⁶⁶

Vefat tarihi bilinmeyen Ebü'l-Veddâk; Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayette bulunmuş, kendisinden de Ali b. Ebî Talha ve başka âlimler hadis almıştır. Hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunmakla birlikte münekkit ulemânın çoğu onu tevsik etmektedir. İbn Hacer ise onu “sadûk **yehimü**” ifadesiyle nitelemiştir.⁵⁶⁷ Râvi ile ilgili görüşlerini belirten diğer âlimlerin kanaatleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

⁵⁵⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/212.

⁵⁵⁹ Şu'be b. Haccâc, râvinin Allah Resulü (s.a.v.) adına dört yüz hadis uydurduğunu söylemiştir.

⁵⁶⁰ İbn Maîn'e “Ca'fer b. Zübeyr sâlih bir kimse midir?” diye sorulunca “Nasıl sâlih olsun? O yalan söylerdi!” şeklinde cevap vermiştir (bk. İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/60).

⁵⁶¹ Zehebî, *el-Mugnî*, 1/202.

⁵⁶² Ali b. el-Medîni, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 58.

⁵⁶³ Ebû Dâvûd râvinin hayırlı bir kimse olduğunu söylemekle birlikte ondan hadis yazmadığını kaydetmiştir.

⁵⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 140. İbn Hacer'in râviyi “metrûku'l-hadîs” ifadesiyle nitelemekle birlikte “özünde sâlih biriydi” şeklinde bir değerlendirmede bulunduğu da kaydedilmelidir.

⁵⁶⁵ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî (Medine: yay.y., 1409/1989), 66.

⁵⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/549-551.

⁵⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 137. Ancak *Tahrîr* müellifleri, râvinin diğer ricâl âlimleri tarafından tevsik edildiğini, İbn Hacer'in “vehim” tenkidinde tek kaldığını söyleyerek itiraz etmişler ve râvinin “sika” olduğunu kaydetmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/209).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Hazm	Zayıf
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Nesâî	Sâlih
Zehebî ⁵⁶⁸	Sadûk
İbn Maîn, İbn Hibbân, ⁵⁶⁹ Zehebî ⁵⁷⁰	Sika

Yukarıda zikredildiği üzere ricâl âlimlerinin çoğunun müsbet değerlendirmelerde bulunduğu râvi hakkında müfesser bir cerhe ulaşılamamıştır. Yalnız İbn Hacer onu “sadûk” lafzıyla tavsif etmiş; ancak -rivayetlerinde- vehme düştüğünü kaydetmiştir.

67.Ebû Vekî‘ Cerrâh b. Melîh b. Adî el-Kûfî (ö. 176/792-3)⁵⁷¹

Meşhur muhaddis ve fakih Vekî‘’in babası Cerrâh’ın hadisteki güvenilirlik durumuyla ilgili âlimler farklı görüşler serdetmiştir. Dârekutnî, râvi hakkında “leyse bi-şey” değerlendirmesinde bulunduktan sonra onun “**kesîru’l-vehm**” olduğunu söylemiş; bunun üzerine hadisinin i‘tibar için alınıp alınmayacağı sorulunca “hayır” şeklinde cevap vermiştir. İbn Hacer ise “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁷² Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Hadis uydurucusuydu
İbn Maîn	Ondan hiçbir şey yazmadım
İbn Sa‘d, Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr, İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892-93), Ezdî	Zayıf
İbn Maîn, İclî, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Adî, Zehebî ⁵⁷³	Leyse bihî be’s, yüktebü hadîsüh
İbn Maîn, Ebü’l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842), Ebû Dâvûd	Sika

Yukarıdaki tabloda da açıkça görüleceği Cerrâh b. Melîh ile ilgili münekkitlerden farklı kanaatler vârid olmuştur. Hatta İbn Maîn’den tekzipten tevsike kadar birbirinden oldukça farklı değerlendirmeler nakledilmektedir. Bununla birlikte İbn Hibbân, râvinin isnadları kalb, mürselleri ref‘ ettiğini, bu nedenle İbn Maîn’in onun hadis uydurduğunu sandığını söyleyerek açıklama yapmıştır. Netice itibariyle Cerrâh’ın münekkitlerin bir kısmı tarafından müsbet ifadelerle nitelenmekle birlikte rivayetlerinde yaptığı hatalar nedeniyle bazı âlimlerin taz‘îfine maruz kaldığı söylenebilir.

⁵⁶⁸ Zehebî, *Mugnî*, 2/505.

⁵⁶⁹ İbn Hibbân, bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ına almıştır. Ayrıca râviyi *Meşâhîr*’inde (bk. 93) de kaydeden İbn Hibbân, burada Ebü’l-Veddâk’ı “sıdk ve itkân ehli” şeklinde nitelemektedir.

⁵⁷⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/289.

⁵⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/566-569.

⁵⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, 138.

⁵⁷³ Zehebî, *el-Mugnî*, 1/196.

68.Ebû Bekir Cibrîl b. Ahmer el-Cemelî (ö. ?)⁵⁷⁴

Fazla hadisi bulunmayan Cibrîl b. Ahmed; İbn Büreyde'den (ö. 115/733) rivayette bulunmuştur. İbn Hacer, onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmektedir.⁵⁷⁵ Bununla birlikte *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'den önce vehme dair bir tenkidin bulunmadığını; ancak Nesâî'nin “leyse bi'l-kavî” şeklinde bir değerlendirmesinin bulunduğunu söyleyerek İbn Hacer'e itiraz etmişlerdir. Onlar, diğer âlimlerin de görüşlerini kaydederek râvinin muhalefet etmediği sürece “hasenü'l-hadîs” olduğunu dile getirmektedirler.⁵⁷⁶ Râvi hakkında ulaşılan diğer kanaatler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî, Ezdî, İbn Hazm	Leyse bi'l-kavî, fîhi nazar
Ebû Zür'a	Şeyh
İbn Maîn, İbn Hibbân ⁵⁷⁷	Sika

69.Cüneyd el-Haccâm el-Kûfî (ö. ?)⁵⁷⁸

Ebû Nuaym, Kuteybe, Ebû Saîd el-Eşec gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Cüneyd el-Haccâm ile ilgili ricâl âlimleri birbirinden oldukça farklı mertebelere işaret eden kanaatler serdetmişlerdir. İbn Hacer ise onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmektedir.⁵⁷⁹ Cüneyd hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, ⁵⁸⁰ Ezdî	Metrûk, hadislerinin bir değeri yok
Sâcî	Zayıf
Nesâî, Zehebî ⁵⁸¹	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Maîn, ⁵⁸² Ebû Zür'a	Sika

Yukarıda da zikredildiği üzere Cüneyd el-Haccâm ile ilgili “metrûk” derecesinden “sika” mertebesine kadar muhtelif değerlendirmelere rastlanmaktadır. Bununla birlikte râviye yönelik tenkitlerden hiçbiri müfesser değildir. Yalnız İbn Hacer onu vehim ile eleştirerek zabtıyla ilgili kusuruna işaret etmiştir.

⁵⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/551.

⁵⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 138.

⁵⁷⁶ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/209.

⁵⁷⁷ İbn Hibbân, râvinin hadisteki durumuna dair bir değerlendirmede bulunmaksızın onu *Sikât*'ında kaydetmiştir.

⁵⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/681-682.

⁵⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 143. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in “yehimû” değerlendirmesinin kendinden önceki âlimlerde görülmediğini ve ayrıca Sâcî ve Ezdî'nin râviyi taz'îf etmesine karşın Ebû Zür'a ve Nesâî'nin tevsikini hatırlatarak râvinin “sadûk” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/224).

⁵⁸⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/250.

⁵⁸¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/298.

⁵⁸² İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/141.

70.Dahhâk b. Nibrâs el-Ezdî (ö. ?)⁵⁸³

Vefat tarihi bilinmeyen Dahhâk b. Nibrâs, Sâbit el-Bünânî'den hadis almıştır. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ise Dahhâk'ın sikalardan sâbit kimselerin hadislerine benzemeyen şeyler rivayet ettiğini kaydetmiştir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi, diğer münekkitler tarafından da taz'îf edilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Nesâî	Leyse bi-şey', metrûkü'l-hadîs
Hâkim el-Kebîr, Dârekutnî	Zayıf
Ebû Hâtim, İbn Hacer ⁵⁸⁴	Leyyinü'l-hadîs

71.Dahhâk b. Şurahbîl b. Abdullah el-Gâfikî el-Mısrî (ö. ?)⁵⁸⁵

Îsâ b. Yûnus, Velîd b. Müslim gibi âlimlerin kendisinden hadis naklettikleri Dahhâk b. Şurahbîl hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Münekkitlerin çoğu onu tevsik etmişlerdir. İbn Hacer ise râviyi “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmiştir.⁵⁸⁶ Diğer âlimlerin Dahhâk ile ilgili değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel	Zayıf
Ebû Zûr'a, Zehebî ⁵⁸⁷	Lâ be'se bihî, sadûk
İclî, ⁵⁸⁸ İbn Hibbân, ⁵⁸⁹ İbn Halfûn ⁵⁹⁰	Sika

72.Damdam b. Zûr'a el-Hadramî (ö. ?)⁵⁹¹

İsmâil b. Ayyâş ve Yahyâ b. Hamza el-Hadramî'nin (ö. 183/799-800) kendisinden hadis naklettiği Damdam b. Zûr'a ile ilgili ricâl kaynaklarında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Maîn ile İbn Nümejr râviyi tevsik edip İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikrederken Ebû Hâtim, taz'îfte bulunmuştur. İbn Hacer ise onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmektedir.⁵⁹²

73.Dâvûd b. Bekir b. Ebi'l-Furât el-Eşcaî (ö. ?)⁵⁹³

Dedesine nisbetle Dâvûd b. Ebi'l-Furât şeklinde de anılıp Muhammed b. Münkedir, Mûsâ b. Ukbe gibi muhaddislerden rivayette bulunan râvi, aynı şekilde tanınan el-Kindî, el-Mervezî

⁵⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/167-168.

⁵⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 280. *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/150).

⁵⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/142-144.

⁵⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 279.

⁵⁸⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/445.

⁵⁸⁸ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 1/471.

⁵⁸⁹ İbn Hibbân herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

⁵⁹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 7/18.

⁵⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/183.

⁵⁹² İbn Hacer, *Takrîb*, 280.

⁵⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/142.

nisbesine sahip bir diğer râvi ile karıştırılmamalıdır. Burada incelemeye konu olan Dâvûd b. Bekir, İbn Hibbân tarafından ara sıra **vehme** düştüğü (كان يهم في الشيء بعد الشيء) için tenkide uğramıştır.⁵⁹⁴ Bununla birlikte İbn Hibbân'ın râviyi herhangi bir değerlendirme ifadesi kullanmaksızın *Sikât*'ına aldığı da kaydedilmelidir. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtîm	Şeyhun lâ be'se bihî, leyse bi'l-metîn
Dârekutnî	Yu'teberu bih
İbn Hacer ⁵⁹⁵	Sadûk
İbn Maîn, Zehebî ⁵⁹⁶	Sika

74.Dâvûd b. Ebî Hind el-Basrî (ö. 139-141/756-759)⁵⁹⁷

Ebû Muhammed künyesiyle de anılan Dâvûd b. Ebî Hind, ricâl âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. İbn Hibbân, *Sikât*'ında onun Basra ehlinin hayırlılarından ve “mutkîn” bir kimse olduğunu söylemiş; ancak hıfzından rivayet ettiğinde **vehim** yaptığını kaydetmiştir. Bununla birlikte kimsenin ufak hatalardan, az vehimden dolayı terk edilmeyeceğini; eğer böyle yapılacak olsa kimsenin hatadan korunmuş olmaması nedeniyle sika imamların dahi terk edileceğini ifade ederek râvinin vehminin zayıflığına hükmedilecek dereceye ulaşmadığını vurgulamıştır.⁵⁹⁸ Aynı şekilde İbn Hacer de Dâvûd'u “sika, mutkîn” lafızlarıyla tevsik etmiş; fakat “ömrünün sonunda **vehme** düşerdi” şeklinde bir kayıt düşmüştür.⁵⁹⁹ Ancak Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût İbn Hacer'in bu değerlendirmesindeki “كان يهم بأخرة” ifadesine itiraz ederek ricâl âlimlerinin râviyi tevsik ettiğinin altını çizerek. Yine *Tahrîr* müelliflerinin buradaki muzâri fiil kullanımını da tenkit ettikleri ve iki üç hatadan dolayı “كان يهم” denilmesini -sürekli vehmettiğini ihsas etmesi nedeniyle- doğru bulmadıkları kaydedilmelidir.⁶⁰⁰ Kaydedilen tenkitler dışında ulaşılan tek menfî değerlendirme İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde Esrem'den nakille kaydettiği Ahmed b. Hanbel'e ait “كان كثير الاضطراب والخلاف” ifadesidir. Ancak söz konusu cerhe başka bir kaynakta ulaşılamamıştır. Üstelik Ahmed b. Hanbel'den bir defasında “sika sika” başka bir defasında ise “böylesi sorulur mu hiç?” şeklindeki ta'dîl lafızları nakledilmektedir. Dolayısıyla İbn

⁵⁹⁴ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 131.

⁵⁹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 198.

⁵⁹⁶ Zehebî, *Mugnî*, 1/321.

⁵⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/191-194.

⁵⁹⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/278-279.

⁵⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 200.

⁶⁰⁰ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/378.

Hanbel'in râvi hakkındaki kanaatinin müsbet yönde olması daha muhtemel görünmektedir. Son olarak Süfyân es-Sevrî, İbnü'l-Mübârek, İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî, İbn Şeybe (ö. 262/875), Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Yûsuf b. Hırâş, Nesâî ve Zehebî'nin⁶⁰¹ Dâvûd'u tevsik ettikleri kaydedilmelidir.

75.Derrâc b. Sem'ân es-Semhî el-Mısırî (ö. 126/743-4)⁶⁰²

Ricâl âlimlerinin bazıları tarafından tevsik edilen Derrâc lakaplı râvi, münekkit ulemânın bir kısmı tarafından da taz'îfe uğramıştır. İbn Hibbân, *Meşâhîr*'inde râvinin zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydetmiştir.⁶⁰³ Ayrıca İbn Hibbân Derrâc'ı *Sikât*'ında da zikretmektedir. Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî	Metrûk
Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Nesâî, Dârekutnî	Münker, zayıf
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Ebû Dâvûd, İbn Adî, ⁶⁰⁴ İbn Hacer ⁶⁰⁵	Müstakîm, sadûk, rivayetinde beis yok
İbn Maîn	Sika

76.Ebu'l-A'yen el-Abdî (ö. ?)

Cerh-ta'dîl âlimleri, künye ve nisbesiyle tanınan râvi için fazla değerlendirme yapmamıştır. İbn Hibbân, onun hakkında “كان ممن يأتي بأشياء مقلوبة وأوهام معمولة كأنه تعمد لها لا يجوز الاحتجاج به” değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁶⁰⁶ Bunun dışında İbn Maîn, Ebu'l-A'yen'i “zayıf” lafzıyla niteledikten sonra tanınmadığını söylemiştir.⁶⁰⁷ Ebû Hâtim de “Meçhul, kendisinden Muhammed b. Zeyd'den (ö. ?)⁶⁰⁸ başka kimsenin rivayette bulunduğunu bilmiyorum”

⁶⁰¹ Zehebî, *Siyer*, 6/376; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/383.

⁶⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/200-204.

⁶⁰³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 189.

⁶⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*'inde Derrâc'ın birtakım sorunlu rivayetlerini nakletmiş ve kaydettiği hadislerin mütâbiinin bulunmadığını; ancak geri kalan rivayetlerinde bir beis olmadığını dile getirmiştir (bk. 4/486-493). Mizzî de *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde İbn Adî'nin mevzubahis ifadelerini aktarmıştır (bk. 8/479-480). Öte yandan İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*'de İbn Adî'nin değerlendirmesinin yalnız hadislerin mütâbiinin bulunmadığına dair kısmını nakletmiş, müsbet ifadelerini kaydetmemiştir (bk. 4/202-203).

⁶⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 201. İbn Hacer, râviyi “sadûk” şeklinde değerlendirmekle birlikte Ebû'l-Heysem rivayetlerinde zayıflık olduğunu söyleyerek nisbî cerhte bulunmuştur. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin birçok ricâl âlimi tarafından taz'îf edildiğini söyleyerek “zayıf” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir (bk. 1/380). Bununla birlikte müelliflerin İbn Adî'yi de menfî kanaat serdeden âlimler arasında göstermeleri bir önceki dipnotta da kaydedildiği üzere doğru bir tutum değildir.

⁶⁰⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/150.

⁶⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/335.

⁶⁰⁸ Muhammed b. Zeyd b. Ali el-Kindî. İbn Hacer, *Takrîb*'inde “makbul” değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 479).

demektedir.⁶⁰⁹ Son olarak İclî'nin Ebu'l-A'yen hakkında "sika" ifadesiyle müsbet değerlendirmede bulunduğu kaydedilmelidir.⁶¹⁰

77.Eş'as b. Abdillâh b. Câbir el-Huddânî el-A'mâ (ö. ?)⁶¹¹

Ma'mer b. Râşid, Şu'be b. Haccâc ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Eş'as b. Câbir'in vefat tarihi bilinmemektedir. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte râvi hakkında ulaşılan tek tenkidin Ukaylî'ye ait olduğu da belirtilmelidir. Esasen Zehebî de *Mîzân*'da bu değerlendirmeye itiraz etmiştir.⁶¹² Aşağıdaki tabloda da râvi hakkında ulaşılan değerlendirmeler gösterilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim, Dârekutnî, Zehebî ⁶¹³	Şeyh, yu'teberu bihî, sâlihu'l-hadîs
Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, İbn Hacer ⁶¹⁴	Sadûk, leyse bihî be's
İbn Maîn, Nesâî	Sika

78.Eş'as b. Ebî's-Şa'sâ el-Mehâribî el-Kûfî (ö. 125/742-3)⁶¹⁵

İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel,⁶¹⁶ İclî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Bezzâr, Nesâî, Zehebî,⁶¹⁷ İbn Hacer⁶¹⁸ ve ayrıca Mürcie'ye nisbet edildiğini kaydetmekle beraber İbn Vaddâh (ö. 287/900), İbn Halfûn ile İbn Nümejr'in⁶¹⁹ tevsik ettiği râviyi İbn Hibbân ve İbn Şâhin de *Sikât* 'larında zikretmiştir. Bununla birlikte İbn Hibbân'ın *Meşâhîr* 'inde râvinin zaman zaman **vehme** düştüğüne (كان يهيم في الشيء بعد الشيء)⁶²⁰ dair bir kayıt bulunmaktadır.

79.Ezher b. Râşid el-Kâhilî el-Kûfî (ö. ?)⁶²¹

Ricâl eserlerinde üç farklı Ezher b. Râşid kaydedilmiş olup⁶²² bunlardan biri Enes b. Mâlik ve Hasan el-Basrî'den rivayette bulunan el-Basrî; diğeri Hazir b. el-Kavvâs'tan tahdîs eden el-Kâhilî; sonuncusu ise Süleym b. Âmir'den hadis nakleden el-Hevzenî'dir. İbn Hibbân, el-

⁶⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/335.

⁶¹⁰ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 2/383.

⁶¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/46-48.

⁶¹² Zehebî, *Mîzân*, 1/430.

⁶¹³ Zehebî, *Siyer*, 6/275.

⁶¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 113.

⁶¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/45-46.

⁶¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/271.

⁶¹⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/253.

⁶¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 113.

⁶¹⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 2/236.

⁶²⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 164.

⁶²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/529-531.

⁶²² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/455-456; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/313; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/321-323; Zehebî, *Mîzân*, 1/320; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/529-531; a.mlf., *Takrîb*, 97. Ancak Zehebî *Mugnî*'de (bk. *Mugnî*, 1/111), İbn Hacer de *Tehzîb* 'inde el-Basrî ve el-Kâhilî'nin aynı kişi olmaları ihtimalini zikretmişlerdir.

Basrî ile el-Kâhilî'yi ayrı râviler şeklinde değerlendirmeyip cemetmiştir. Zira o, el-Kâhilî'nin hadis aldığı ve naklettiği kimseleri sıralarken el-Basrî'nin hoca ve talebelerini zikretmiş ve el-Basrî için *Sikât*'ında veya *Mecrûhîn*'inde ayrı bir başlık açmamıştır. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*'inde “el-Ezher b. Râşid el-Kâhilî min ehl-i Kûfe” şeklinde kaydettiği râvi için İbn Maîn'in “zaîfû'l-isnâd” değerlendirmesini nakletmiş, kendisi de “**fâhişü'l-vehm**” ifadesini kullanmıştır.⁶²³ İbnü'l-Cevzî de râvi değerlendirmesini yaparken İbn Hibbân'ı taklit etmiş görünmektedir. Nitekim o da el-Kâhilî'nin hadis aldığı kimseler arasında Enes'i zikretmiş ve İbn Maîn ile İbn Hibbân'ın görüşlerini vermekle yetinmiştir.⁶²⁴ Zehebî; Enes b. Mâlik râvisi olan Ezher için İbn Maîn'in “zayıf”, Ebû Hâtim'in “meçhul” kanaatini nakledip el-Kâhilî için de “meçhul” şeklinde değerlendirmede bulunmuşsa da⁶²⁵ -şayet bu değerlendirmeleri İbn Ebî Hâtim'den almışsa- hatası söz konusudur. Çünkü İbn Ebî Hâtim, Ezher b. Râşid el-Basrî'nin hadis aldığı ve naklettiği kimseleri zikrederek tanıtmakla yetinmiş, el-Kâhilî hakkında ise İbn Maîn'in “zayıf”, babası Ebû Hâtim'in de “meçhul” değerlendirmesini kaydetmiştir.⁶²⁶ İbn Hacer; el-Basrî için “meçhul”, el-Kâhilî için “zayıf” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁶²⁷ Sonuç olarak rivayeti az olan râvi hakkında cerh-ta'dîl âlimlerinin fazla değerlendirmesine ulaşamamış; ancak İbn Maîn ve İbn Hibbân taz'îfte bulunduğu görülmüştür.

80.Ezher b. Sinân el-Kureşî el-Basrî (ö. ?)⁶²⁸

Ukaylî, hadis âlimlerinin genel olarak zayıf kabul ettiği Ezher b. Sinân'ın hadislerinde **vehim** bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca İbn Hibbân da Ezher'i *Mecrûhîn*'ine alarak hadisinin az olduğunu belirtmiş ve rivayetleri için “münker” terimini kullandıktan sonra hadis naklettiğinde sikalara mütabaat etmediğini kaydetmiştir.⁶²⁹ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey'
Sâcî, İbn Hacer ⁶³⁰	Zayıf
Ahmed b. Hanbel, Zehebî ⁶³¹	Fîhi lîn
İbn Adî	Sâlih, bir beis olmadığını umuyorum

⁶²³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/179. İbn Hacer, bu değerlendirmeleri Ezher b. Râşid el-Basrî'nin tercemesinde kaydetmiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/529).

⁶²⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/94.

⁶²⁵ Zehebî, *Mîzân*, 1/320.

⁶²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/313.

⁶²⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 97.

⁶²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/537-540.

⁶²⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/178.

⁶³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 97.

⁶³¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/111.

81.Fazl b. Alâ el-Kûfî (ö. ?)⁶³²

Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Fazl b. Alâ'nın vefat tarihi bilinmemektedir. Dârekutnî, onu “**kesîru'l-vehm**” şeklinde değerlendirmiştir. İbn Hacer ise hakkında “sadûk **lehû evhâm**” ifadelerini kullanmaktadır.⁶³³ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Şeyh, hadisi yazılır
İbn Maîn, Nesâî, Zehebî ⁶³⁴	Leyse bihî be's, sadûk
Ali b. el-Medînî, İbn Hibbân ⁶³⁵	Sika

Hadis âlimlerinin hakkında müsbet ifadeler kullandığı Fazl b. Alâ hakkındaki vehim değerlendirmesi Dârekutnî ile İbn Hacer'den gelmektedir. İbn Hacer, onunla ilgili “sadûk” ifadesini kullanmakla beraber söz konusu lafızla da tenkit etmiştir. Diğer yandan *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in bu değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu ve Dârekutnî'nin “vehim” tenkidinde tek kaldığını ifade etmektedirler.⁶³⁶

82.Fazl b. Atıyye el-Mervezî (ö. ?)⁶³⁷

Sâlim b. Abdillâh, Atâ b. Ebî Rebâh gibi âlimlerden rivayette bulunmuş olan Fazl b. Atıyye'nin vefat tarihi bilinmemektedir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere ricâl âlimlerinin geneli onu güvenilir kabul etmişlerdir. Ancak İbn Hacer, râviyi “sadûk” lafzıyla değerlendirmekle birlikte zaman zaman **vehmettiğini** söylemektedir.⁶³⁸ Onun söz konusu tenkidinin anlaşılması, râvinin rivayetlerinin incelenmesiyle mümkün olacaktır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Amr b. Ali el-Fellâs	Za'îfü'l-hadîs
İbn Maîn, Ebû Zûr'a, İbn Hibbân ⁶³⁹	Leyse bihî be's
İbn Maîn, İshak b. Râhûye, Ebû Dâvûd	Sika

⁶³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/628-629.

⁶³³ İbn Hacer, *Takrîb*, 446.

⁶³⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/122.

⁶³⁵ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

⁶³⁶ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/159.

⁶³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/624-625.

⁶³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 446. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/159).

⁶³⁹ İbn Hibbân *Sikât* 'ında, oğlunun râviden naklettiği hadisleri dışında rivayetleriyle i'tibar olunabileceğini söylemiştir.

83.Fazl b. Müsâvir el-Basrî (ö. ?)⁶⁴⁰

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Bündâr (ö. 252/866) gibi âlimlerin kendisinden hadis aldığı Fazl b. Müsâvir ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Sâcî, onda zayıflık bulunduğunu söyleyerek eleştirmiştir. Diğer yandan İbn Hibbân'ın *Sikât* 'ında zikrettiği râviyi Dârekutnî tevsik etmiştir. İbn Hacer ise Fazl'ı "sadûk" ifadesiyle değerlendirmiş; ancak zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiştir.⁶⁴¹

84.Firâs b. Yahyâ el-Hemdânî (ö. 129/746-7)⁶⁴²

İbn Hacer, ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir râvi olan Firâs b. Yahyâ'yı "sadûk" lafzıyla tevsik etse de rivayetlerinde kimi zaman **vehmettiğini** ileri sürmüştür.⁶⁴³ Aşağıdaki tabloda Firâs hakkında vârid olan değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Şeybe	Fî hadîsihî lîn, hüve sika
Ebü'l-Hasan İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Ebû Hâtim	Sadûk, mâ bi-hadîsihî be's
İbn Sa'd, ⁶⁴⁴ İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Ammâr, İclî Nesâî, İbn Hibbân	Sika

85.Hâcib b. Süleyman el-Menbicî (ö. 265/878-9)⁶⁴⁵

Hakkında fazla değerlendirme bulunmamakla birlikte Hâcib b. Süleyman'ın hadis âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvi olduğu söylenebilir. İbn Hacer ise onu "sadûk **yehimü**" ifadeleriyle değerlendirmektedir.⁶⁴⁶ Ayrıca Dârekutnî, râvinin kitabı olmadığını ve hıfzından rivayette bulunduğunu söyledikten sonra metninde **vehme** düştüğü bir rivayetini örnek olarak kaydetmiştir ki *Tahrîr* müelliflerinin de ifade ettikleri üzere İbn Hacer'in söz konusu değerlendirmeyi yapmasına bu rivayetin neden olması mümkündür.⁶⁴⁷ Bunun dışında Mesleme b. Kâsım, râvinin "sâlih" ve hadisi yazılabilecek bir kimse olduğunu belirtmekle birlikte bir takım münker rivayetler naklettiğini dile getirmiştir. Diğer yandan Nesâî, hocasını

⁶⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/635.

⁶⁴¹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 447. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin tevsike daha yakın olduğunu ve "sadûk, hasenü'l-hadîs" şeklinde nitelenmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/160).

⁶⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/578-580.

⁶⁴³ İbn Hacer, *Tahrîb*, 444. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sika" olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/154).

⁶⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 8/464.

⁶⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/709-710.

⁶⁴⁶ İbn Hacer, *Tahrîb*, 144.

⁶⁴⁷ *Tahrîr* müellifleri, râvinin bir hadisteki vehmi nedeniyle "yehimü" ifadesiyle tenkit edilmesinin doğru olmadığı ve "sika" şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/231).

“lâ be’s bihî” ifadesiyle tevsik etmektedir. İlâveten İbn Hibbân’ın herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın Hâcib’i *Sikât*’ında zikrettiği ve Zehebî’nin de “sika” lafzıyla tevsikte bulunduğu⁶⁴⁸ kaydedilebilir.

86.Hafs b. Meysere el-Ukaylî es-San‘ânî (ö. 181/797-8)⁶⁴⁹

Hafs b. Meysere, münekkî âlimlerin çoğunun ta’dîl ettiği bir râvi olmakla beraber bazılarının taz‘îfine maruz kalmıştır. Ebû Hâtîm, onu “sâlihu’l-hadis, yüktebü hadîsüh, mahallühü’s-sıdk” ifadeleriyle nitelemişse de bazı hadislerinde **vehim** bulunduğunu dile getirmiştir. İbn Hibbân da râviyi *Sikât*’ında zikretmekle beraber *Meşâhîr*’inde ara sıra **vehim** yaptığını belirtir.⁶⁵⁰ Benzer şekilde İbn Hacer, hakkında “sika” değerlendirmesinde bulunmuş; ancak zaman zaman **vehme** düştüğünü dile getirmiştir.⁶⁵¹ Öte yandan Hafs b. Meysere, bazı ricâl âlimlerince hadis tahammülü yönüyle de tenkide uğramıştır. Meselâ İbn Maîn, rivayetlerini “arz yöntemiyle”⁶⁵² aldığı için ta’n edildiğini söylemiş, Ebû Dâvûd da râvinin semâ yönünden taz‘îf edildiğini dile getirmiştir. Bunların dışında ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İclî, ⁶⁵³ Sâcî	Zayıf
İbn Maîn	Leyse bihî be’s
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür‘a, Fesevî, Zehebî ⁶⁵⁴	Sika

Sonuç olarak Hafs b. Meysere’nin çoğunluk tarafından müsbet ifadelerle değerlendirilse de rivayetlerinde bulunan birtakım vehim nedeniyle ve ayrıca hadis alma usûlü yönünden tenkide uğradığı anlaşılmaktadır.

87.Hakem b. Abdullah b. İshak el-A‘rec el-Basrî (ö. ?)⁶⁵⁵

Vefat tarihi bilinmeyen Hakem el-A‘rec; İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebû Hüreyre’den (r.anhüm) rivayette bulunmuştur. Ricâl âlimleri râviyi tevsik etmiş; yalnız Ebû Zür‘a onda zayıflık bulunduğunu söylemiştir. İbn Hacer ise Hakem’i “sika” ifadesiyle değerlendirmektedir.

⁶⁴⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/301.

⁶⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/442-445.

⁶⁵⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 185.

⁶⁵¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 174. *Tahrîr* müellifleri Buhârî’nin râvinin dört hadisini tahrîc ettiğinin altını çizmektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/306).

⁶⁵² İbnü’l-Cüneyd’in açıklamasından burada kastedilenin münâvele olduğu anlaşılmaktadır (bk. İbn Maîn, *Su‘âlâtü İbn Cüneyd*, 348).

⁶⁵³ İclî, *Ma‘rifetü’s-sikât*, 1/309. İclî; “Hafs b. Ömer Ebû Ömer es-San‘ânî, Hafs b. Meysere’dir” demişse de onun bu ifadesini destekleyecek başka bir karineye ulaşamamıştır. İbn Hacer de *Tehzîb*’inde İclî’nin değerlendirmesine yer vermemektedir.

⁶⁵⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/269.

⁶⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/464-465.

Bununla birlikte İbn Hacer onun zaman zaman **vehme** düştüğünü belirtmiştir.⁶⁵⁶ Râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Zûr'a	Fîhi lîn
Fesevî, Zehebî ⁶⁵⁷	Lâ be'se bihî, sadûk
Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Zûr'a, İbn Hibbân ⁶⁵⁸	Sika

88.Hakem b. Abdillâh b. Sa'd el-Eylî (ö. ?)

Hakem b. Abdillâh b. Sa'd, kendisi gibi ağır tenkitlerle itham edilen Hakem b. Abdillâh b. Huttâf ile zaman zaman cemedilmiştir.⁶⁵⁹ Ukaylî, Hakem b. Abdillâh b. Sa'd'ın Sâlim b. Abdillâh'tan rivayet ettiği bir hadisini örnek olarak zikredip rivayetin mütâbiinin olmadığını belirttikten sonra râvinin hadislerinin çoğunda **vehim** olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁰ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, ⁶⁶¹ Cûzcânî, ⁶⁶² Ebû Hâtîm, ⁶⁶³ İbn Hibbân, ⁶⁶⁴ İbn Adî ⁶⁶⁵	Tekzip
Zehebî ⁶⁶⁶	Metrûk, müttehem
İbn Maîn, ⁶⁶⁷ Buhârî, ⁶⁶⁸ Ebû Zûr'a, ⁶⁶⁹ Nesâî, ⁶⁷⁰ Dârekutnî, ⁶⁷¹	Leyse bi-şey', metrûk
Müslim, ⁶⁷² İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082'den sonra) ⁶⁷³	Münkeru'l-hadîs

⁶⁵⁶ İbn Hacer, *Tahrîb*, 175. *Tahrîr* müellifleri “يما وهم” ifadesinin değerlendirmede bulunmaması gerektiği görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/309).

⁶⁵⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/344.

⁶⁵⁸ İbn Hibbân, râvinin rivayetindeki güvenilirliğiyle alâkalı bir değerlendirmede bulunmasa da onu *Sikât*'ında zikretmiştir.

⁶⁵⁹ Zehebî, *Mîzân*, 2/337-338. Zehebî ile İbn Hacer, bu isimlerin tek kişiye ait olma ihtimalini uzak görmezler (bk. Zehebî, *Mîzân*, 2/338; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/244).

⁶⁶⁰ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/256.

⁶⁶¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/345; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/248.

⁶⁶² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*. nşr. Abdülazîm Abdülalîm el-Bestevî. Pakistan: Hadith Academy, 1411/1990, 1/259.

⁶⁶³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/121.

⁶⁶⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/248.

⁶⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/231. İbn Adî, râviyi Hakem b. Abdillâh b. Huttâf ile cemetmektedir.

⁶⁶⁶ Zehebî, *Mugnî*, 1/271.

⁶⁶⁷ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/62; a.mlf., *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 382; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/248.

⁶⁶⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/345.

⁶⁶⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/121.

⁶⁷⁰ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 79.

⁶⁷¹ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 181.

⁶⁷² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 15/17.

⁶⁷³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 15/19.

Görüldüğü üzere Hakem b. Abdillâh münekkitlerin şiddetli tenkitlerine maruz kalmış, kimi âlimler tarafından da tekzip edilmiştir. Ukaylî ise râvinin rivayetlerinde vehim yaptığını söyleyerek zabt yönünden eleştirmektedir.

89.Hakem b. Mübârek el-Bâhilî (ö. 213/828-9)⁶⁷⁴

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Hakem b. Mübârek; Ebû Abdillâh İbn Mende, İbn Hibbân⁶⁷⁵ ve Zehebî⁶⁷⁶ tarafından tevsik edilmiştir. İbn Hacer ise onu “sadûk” ifadesiyle değerlendirmiş; ancak zaman zaman **vehme** kapıldığını söylemiştir.⁶⁷⁷

90.Hakem b. Sinân el-Bâhilî (ö. 190/805-6)⁶⁷⁸

Cerh-ta‘dîl âlimlerinin tenkit ettiği Hakem b. Sinân hakkında Buhârî “**indehû vehm**, leyse lehû kebîru isnâd”⁶⁷⁹ ifadelerini kullanmıştır. Öte yandan Buhârî’nin râvi hakkında “yüktebû hadîsüh, yûrvâ anh”⁶⁸⁰ şeklinde bir değerlendirmesi de bulunmaktadır. Benzer şekilde Ebû Hâtim de kendisinde **çok vehmin** bulunduğunu söylemiş; fakat bununla birlikte “leyse bi’l-kavî, mahallühû es-sıdk, yüktebû hadîsüh” ifadeleriyle nitelemiştir. Sâcî ise ağır ifadelerle râviyi tenkit ederek “**kesîru’l-vehm**” lafzının yanında “onun yalancı olduğunu düşünüyorum” demektedir. Ayrıca râvinin sikalardan mevzu hadislerle infirâd ettiğini ve bu nedenle rivayetiyle iştilal edilmeyeceğini söyleyen İbn Hibbân’ın değerlendirmesi şiddetli cerhler arasında zikredilebilir. Neticede Hakem b. Sinân’ın rivayetlerinde yanılması ve infirâd etmesi nedeniyle zayıf bir kimse olduğu anlaşılmaktadır ki aşağıdaki tabloda görüleceği üzere diğer münekkitler de onu taz‘îf etmiştir.

⁶⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/482-483.

⁶⁷⁵ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁶⁷⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/345.

⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 176. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sika” olduğunu söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/311).

⁶⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 3/457-459.

⁶⁷⁹ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, 2/335. Buhârî’nin yukarıda zikredilen değerlendirmesi İbn Hacer’in *Tehzîb*’inin Haydarâbâd baskısı (2/426) ve Cemî‘atü Dâru’l-Birr neşrinde (3/458) “leyse lehû kesîru isnâd” şeklinde kaydedilmiştir. Söz konusu cerh lafzı Müessesetü’r-Risâle baskısında (1/463) ise *et-Târihu’l-kebîr*’de olduğu şekliyle geçmektedir.

⁶⁸⁰ Buhârî, *ed-Du‘afâ’i’s-sagîr*, 34. Söz konusu değerlendirme İbn Hacer’in *Tehzîb*’inde (Haydarâbâd, Müessesetü’r-Risâle ve Cemî‘atü Dâru’l-Birr neşrinde) Buhârî’nin *Du‘afâ*’sından nakille tam aksi manada “lâ yüktebû hadîsüh” şeklinde kaydedilmiştir (sırasıyla bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/427; 1/463; 3/459). Bununla birlikte zikredilen değerlendirme Ukaylî’nin *Du‘afâ*’sında da “yüktebû hadîsüh” şeklinde geçmektedir (bk. Ukaylî, *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*, 1/257).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Sâlih Cezere (ö. 293/906)	Rivayetiyle meşgul olunmaz
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Adî, Zehebî, ⁶⁸¹ İbn Hacer ⁶⁸²	Zayıf
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-metîn

91.Hakîm b. Cübeyr el-Esedî es-Sekafî (ö. ?)⁶⁸³

A'meş, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Hakîm b. Cübeyr'in vefat tarihi bilinmemektedir. O, hem infirâd ettiği hadisler hem de Şii eğilimleri⁶⁸⁴ nedeniyle münekkitler tarafından cerh edilen bir râvidir. İbn Hibbân, onun teşeyyu'da ileri gittiğini ve rivayetlerinde çok **vehminin** olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁵ Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere ulaşılan tek müsbet ifade Ebû Zür'a'ya ait olup o, Hakîm ile ilgili kullanılan tekzip ifadeleri nedeniyle râvinin doğru sözlü bir kimse olduğunu vurgulamak istemiş görünmektedir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Cûzcânî	Kezzâb
Şu'be, ⁶⁸⁶ İbn Mehdî, İbn Maîn, ⁶⁸⁷ Buhârî, Ebû Dâvûd, Dârekutnî	Metrûk
Ahmed b. Hanbel, ⁶⁸⁸ İclî, ⁶⁸⁹ Ebû Hâtim, İbn Şeybe, Nesâî, Sâcî, Cûzekânî, ⁶⁹⁰ İbn Adî, Hâkim en-Nîsâbü'rî, ⁶⁹¹ İbn Hacer ⁶⁹²	Zayıf
Ebû Zür'a	Mahallühû sıdk

92.Hakîm b. Hizâm (ö. ?)

Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî'nin (ö. 235/850) kendisinden nakilde bulunduğu Hakîm b. Hizâm hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ricâl âlimleri onu tenkit etmiş, Ukaylî de hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemiş⁶⁹³ ve râvinin ref' yaparak naklettiği mevkuf bir

⁶⁸¹ Zehebî, *el-Mugnî fi'd-du'afâ*, 1/270.

⁶⁸² İbn Hacer, *Takrîb*, 175.

⁶⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/495-497.

⁶⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Adî, Hâkim en-Nîsâbü'rî ve İbn Hacer bu duruma dikkat çeken âlimlerdir.

⁶⁸⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/246-247.

⁶⁸⁶ Şu'be, râvi hakkında "(Eğer ondan hadis nakledersem) cehenneme gitmekten korkarım" demektedir. Onun bu ifadeyi, "Kim zengin olduğu halde dilenirse kıyamet gününde yüzü tırmalanmış ve yara içinde gelir" şeklinde naklettiği sadaka hadisindeki teferrüdü nedeniyle söylediği anlaşılmaktadır.

⁶⁸⁷ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-du'afâ ve'l-kezzâbîn*, 79.

⁶⁸⁸ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/317.

⁶⁸⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/116.

⁶⁹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/117.

⁶⁹¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/116.

⁶⁹² İbn Hacer, *Takrîb*, 176.

⁶⁹³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/262. Ukaylî'nin söz konusu değerlendirmesi *Du'afâ*'sının mevcut üç matbu nüshasında da (Dâru İbn Abbas, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ve Dâru's-Sumay'î neşirleri) bulunmamaktadır.

rivayeti örnek olarak kaydetmiştir.⁶⁹⁴ Bunun dışında ulaşılan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtîm, ⁶⁹⁵ Sâcî ⁶⁹⁶	Metrûk'ü'l-hadîs
Buhârî, ⁶⁹⁷ Nesâî ⁶⁹⁸	Münkeru'l-hadîs, zayıf
İbn Adî ⁶⁹⁹	Hadisi yazılabilir

93.Hakîm b. Umeyr el-Ansî (ö. ?)⁷⁰⁰

Hz. Ömer, Hz. Osman, Sevbân, Câbir (r.anhüm) gibi sahâbîlerden hadis nakleden Hakîm b. Umeyr hakkında fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hacer, onu “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle nitelemiştir.⁷⁰¹ Bunun dışında Ebû Hâtîm, “lâ be'se bihî”; Zehebî⁷⁰² de “sadûk” lafzıyla tevsikte bulunmuşlardır. Ayrıca İbn Hibbân⁷⁰³ ile İbn Halfûn, râviyi *Sikât* 'larında zikretmektedirler. Yanı sıra İbn Hibbân, *Meşâhîr* 'inde de râvinin sika ve mutkîn bir kimse olduğunu belirtir.⁷⁰⁴ Dolayısıyla *Tahrîr* müelliflerinin de vurguladığı gibi değerlendirmede bulunan “yehimû” lafzının neden kullanıldığı anlaşılamamaktadır.⁷⁰⁵

94.Halef b. Mihrân el-Adevî (ö. ?)⁷⁰⁶

Ricâl kaynaklarında Halef b. Mihrân ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Kendisinden hadis nakleden Ebû Ubeyde Abdülvâhid b. Vâsıl es-Sedûsî (ö. 190/805-6), onun “sika, sadûk” bir kimse olduğunu söylemiştir. Yine İbn Hibbân da râviyi *Sikât* 'ına kaydetmiştir. İbn Hacer ise Halef'i “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle niteler.⁷⁰⁷

95.Ebü'l-Heysem Hâlid b. Mahled el-Katavânî (ö. 213/828)⁷⁰⁸

Hadis âlimlerinin çoğu, Hâlid b. Mahled'in hadisteki güvenilirliği hakkında olumlu görüşler serdetmekle birlikte bid'atine dikkat çekmişlerdir.⁷⁰⁹ İbn Adî, âdeti olduğu üzere *Kâmil* 'inde

⁶⁹⁴ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/317.

⁶⁹⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve t-ta'dîl*, 3/203.

⁶⁹⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/262. Sâcî, râvinin bâtil hadisler naklettiğini söylemiştir.

⁶⁹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/18. Buhârî, ayrıca râvinin Kaderîlik ile itham edildiğini de söylemiştir.

⁶⁹⁸ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 81.

⁶⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/270.

⁷⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/505.

⁷⁰¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 177.

⁷⁰² Zehebî, *el-Kâşif*, 1/347.

⁷⁰³ İbn Hibbân, *Sikât*, 4/162.

⁷⁰⁴ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 114.

⁷⁰⁵ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/314. Onlar, râviyi “sadûk, hasenü'l-hadîs” ifadeleriyle nitelemektedirler.

⁷⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/90-92.

⁷⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 194. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “sadûk kaviyyü'l-hadîs” olduğunu söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/363).

⁷⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/12-18.

⁷⁰⁹ İbn Sa'd, *Cûzcânî*, İclî, Ebû Dâvûd, Sâlih Cezere ve İbn Hacer, râvinin teşeyyu'una dikkat çeken âlimlerdir.

râvinin rivayetlerine örnekler vermiş ve naklettiği hadislerin senedlerindeki ref' yapma, râvileri birbirine karıştırma gibi hatalarını açıklamış; ardından ya rivayet ettiği şekliyle **tevehhümün** Hâlid'den kaynaklandığını veya -zaten- hıfzederken (o hatalı şekliyle) almış olabileceğini kaydetmiştir.⁷¹⁰ Netice itibariyle râvinin hadislerinde *Kâmil*'inde zikrettiklerinden daha fazla nekâret bulunan rivayeti olmadığını söyleyen İbn Adî, “benim nezdimde inşallah bir beis yoktur” demektedir.⁷¹¹ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim	Münkeru'l-hadîs
Ezdî	Hadisinde birtakım menâkîr bulunmakla birlikte sıdk ehliendir
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Zehebî, ⁷¹² İbn Hacer ⁷¹³	Bir beis yok, sadûk
Ebü'l-Hasan b. Ebî Şeybe (ö. 239/853), İcîlî, Sâlih Cezere, İbn Hibbân ⁷¹⁴	Sika

Görüldüğü üzere Hâlid b. Mahled, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir kimsedir. Nitekim İbn Adî de vehim değerlendirmesinde bulunurken hatanın râviden değil kendisinden rivayette bulunduğu kimselerden kaynaklanma ihtimalini zikretmektedir.

96.Hâlid b. Talîk el-Huzâî (ö. ?)

Büyük dedesi İmrân b. Husayn gibi Basra kadılığı yapan Hâlid b. Talîk hakkında fazla bilgi yoktur. Sâcî onu “sadûk **yehimü**” ifadeleriyle değerlendirmiştir. Bunun dışında Dârekutnî, “leyse bi'l-kavî” ifadesiyle tenkitte bulunmuştur. Son olarak İbn Hibbân'ın herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikrettiği kaydedilmelidir.

97.Hâlid b. Yezîd b. Müslim el-Ganevî (ö. ?)

Hakkında çok az bilgi bulunan Hâlid b. Yezîd, İbrahim b. Müstemir el-Urûkî'den rivayette bulunmuştur. Râviyle ilgili ulaşılan tek değerlendirme Ukaylî'ye ait olup o, hadislerinin çoğunda **vehim** olduğunu söylemiş ve isnadını karıştırdığı hadislerine örnek vermiştir.⁷¹⁵

⁷¹⁰ Bu noktada İbn Adî'nin “rivayette tevehhüm” ile “baştan hatalı hıfzedilen hadisi” ayırdığı görülmektedir ki tezin konusu açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

⁷¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/312.

⁷¹² Zehebî, *Mugnî*, 1/301.

⁷¹³ İbn Hacer, *Tahrîb*, 190. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râviyi “zayıf, yu'teberu bih” şeklinde nitelemiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/352).

⁷¹⁴ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmasa da râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

⁷¹⁵ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/16.

98.Hâlid b. Yezîd b. Sâlih el-Mürri (ö. 166/782-3)⁷¹⁶

Duhaym (ö. 245/859), İclî, Ebû Hâtim, Nesâî, Dârekutnî, Zehebî⁷¹⁷ ve İbn Hacer'in⁷¹⁸ tevsik ettiği Hâlid b. Yezîd el-Mürri'yi *Sikât* 'ında zikreden İbn Hibbân, *Meşâhîr* 'inde onun zaman zaman **vehim** yaptığını kaydetmiştir.⁷¹⁹

99.Haneş b. Mu'temir el-Kinânî (ö. ?)⁷²⁰

Hiz. Ali'den (r.a.) rivayetleriyle tanınan Haneş b. Mu'temir, kimi ricâl âlimleri tarafından tenkide uğramış, bazıları da onu tevsik etmiştir. İbn Hibbân, rivayetlerinde çok **vehim** bulunan bir kimse olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hiz. Ali'den rivayetlerinde infirâd ettiğini de kaydeden İbn Hibbân, râvinin hadisinin sikaların hadisine benzemediğini belirterek rivayetiyle ihticâc edilemeyeceğini ifade eder. Haneş hakkındaki bir diğer "vehim" tenkidi de İbn Hacer'e ait olup o, "sadûk **lehû evhâm**" değerlendirmesinin yanında râvinin irsâl yaptığını da dile getirmiştir.⁷²¹ Öyle ki Ebû Abdillâh İbn Mende ve Ebû Nuaym el-İsfahânî, râvinin mürsel hadisleri sebebiyle onu yanlışlıkla sahâbe arasında zikretmişlerdir. Bunun dışında ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Nesâî, Hâkim el-Kebîr, İbn Hazm	Zayıf
Ebû Hâtim	Sâlih
İbn Adî ⁷²²	Onda bir beis yok
Ahmed b. Hanbel, ⁷²³ İclî, Ebû Dâvûd	Sika

100.Harb b. Ebî Âliye el-Basrî (ö. 179'dan önce/795'ten önce)⁷²⁴

İmam Mâlik'ten kısa süre önce vefat eden Harb b. Ebî Âliye hakkında ricâl âlimlerinin fazla değerlendirmesi bulunmamaktadır. Zehebî, râvinin bir delile dayanılmadan taz'îf edildiğini söylemiş ve ardından bir veya iki hadiste **vehme** düştüğünü kaydetmiştir.⁷²⁵ Diğer yandan İbn Hacer, onu "sadûk **yehimü**" şeklinde nitelemektedir.⁷²⁶ Harb ile ilgili kanaatlerini bildiren

⁷¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/34-35.

⁷¹⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/370.

⁷¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 191.

⁷¹⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 184.

⁷²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/623-625.

⁷²¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 183. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "zayıf, yu'teberu bih" olduğunu söylemiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/333).

⁷²² İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/184.

⁷²³ Ahmed b. Hanbel, râvi hakkında "Hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum" demektir (bk. Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtü Ebî Dâvûd*, 288).

⁷²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/71-72.

⁷²⁵ Zehebî, *Mugnî*, 1/228.

⁷²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 155. *Tahrîr* müellifleri, râviyi "sadûk, hasenü'l-hadîs inşallah" ifadeleriyle değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/259).

diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiş olup hakkındaki değerlendirmelerin ağırlıklı olarak müsbet yönde olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel ⁷²⁷	Zayıf
Zehebî ⁷²⁸	Sadûk
İbn Maîn, Kavârîrî, İbn Hibbân, ⁷²⁹ Zehebî ⁷³⁰	Sika

101.Hârice b. Abdillâh b. Süleyman el-Ensârî (ö. 165/781-2)⁷³¹

Hârice b. Abdillâh, Ezdî'nin de dile getirdiği üzere hakkında ihtilâf edilen bir râvidir. İbn Hibbân, onu *Sikât* 'ında zikretmiş, *Meşâhîr* 'inde ise ara sıra **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) söylemiştir.⁷³² Yine İbn Hacer, râvi için “sadûk **lehû evhâm**”⁷³³ ifadesini kullanmaktadır. Bunun dışında ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ⁷³⁴	Leyse bi-şey
Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî	Zayıf
Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim	Şeyh, sâlihu'l-hadîs
İbn Maîn, İbn Adî, Ezdî ⁷³⁵	Leyse bihî be's

102.Hâris b. Abdirrahman b. Abdillâh ed-Devsî (ö. 146/763-4)⁷³⁶

Hâris b. Abdirrahman hakkında ricâl âlimlerinin muhtelif görüşleri bulunmaktadır. İbn Hacer ise onu “sadûk **yehimû**” şeklinde nitelemiştir.⁷³⁷ Râvi ile ilgili diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Hazm	Zayıf
Ebû Hâtim	Leyse bi'l-kavî
Ebû Zûr'a	Leyse bihî be's
İbn Hibbân	Mutkîn

⁷²⁷ Ahmed b. Hanbel, “ما أدرى له أحاديث كأنه ضعفه” demektedir.

⁷²⁸ Zehebî, *Mîzân*, 2/212.

⁷²⁹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

⁷³⁰ Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 75.

⁷³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/657-658.

⁷³² İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 136.

⁷³³ İbn Hacer, *Takrîb*, 186.

⁷³⁴ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, 37.

⁷³⁵ Ezdî, râvide bir beis bulunmadığını, hadisinin makbul olduğunu kaydetmiş; bununla birlikte Hârice'nin “kesîru'l-münker” bir kimse olduğunu söylemiştir. Ancak o, neticede râvinin “sıdk”a daha yakın olduğuna hükmetmektedir.

⁷³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/740-741.

⁷³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 146. *Tahrîr* müellifleri -Derâverdi rivayetleri dışında- râvinin “sadûk hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/236).

103.Hâris b. Mansûr el-Vâsî (ö. ?)⁷³⁸

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Hâris b. Mansûr'dan İbn Şeybe, Ahmed b. Sinân gibi âlimler hadis nakletmişlerdir. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte “يغرب” değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁷³⁹ İbn Adî ise râvinin hadisinde ıztırâb bulunduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra Ebû Nuaym el-İsfahânî, Hâris'i “kesretü'l-vehim” ile tenkit etmiş; İbn Hacer ise “sadûk yehimü” ifadesiyle nitelemiştir.⁷⁴⁰ Diğer yandan Ebû Hâtim, “sadûk”; Zehebî ise “sika”⁷⁴¹ lafzıyla râviyi tevsik etmişlerdir.

104.Ebü't-Tayyib Hârûn b. Muhammed es-Serahsî (ö. ?)

Hârûn b. Muhammed hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Ukaylî, onun hadislerine **vehmin** ağır bastığını söylemiştir.⁷⁴² Yine İbn Adî, râvinin Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'den naklettiği münker bir rivayetini örnek olarak kaydettikten sonra “leyse bi-ma'rûf” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁴³ Son olarak Yahyâ b. Maîn'in onu tekzip ettiği nakledilmektedir.⁷⁴⁴

105.Hasan b. Abdullah b. Ebî Avn es-Sekafî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Hasan b. Abdullah; Abdülazîz b. Ebî Revvâd'dan rivayette bulunmuş, kendisinden de Yahyâ b. Bükeyr hadis almıştır. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁵ İbn Adî de “leyse bi-ma'rûf, münkeru'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunup isnadı münker olan iki hadisini örnek verdikten sonra râvinin bu iki hadisini bildiğini söylemiştir.⁷⁴⁶ Yine Zehebî⁷⁴⁷ ve İbn Hacer⁷⁴⁸ de Hasan için “münkeru'l-hadîs” ifadesini kullanmaktadır.

106.Hasan b. Ebî Ca'fer el-Basrî el-Cufrî (ö. 167/784)⁷⁴⁹

Âbid, sâlih kişiliğiyle tanınan Hasan b. Ebî Ca'fer, hadisleri muhafaza etme noktasında tenkit edilmiştir. İbnü'l-Medînî, onun hakkında “hadiste **vehim** yapardı” ifadesini kullanmış, bir defasında da “zayıf zayıf” diyerek taz'îf etmiştir. İbn Hibbân da onun müteabbid, duasına icabet edilen kimselerden olduğunu söylemiş; ancak hadis ilminden ve hıfzından gâfil

⁷³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/765-766.

⁷³⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/182.

⁷⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 148. *Tahrîr* müellifleri ise râviyi “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/240).

⁷⁴¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/305.

⁷⁴² Ukaylî, *Du'afâ*, 4/360.

⁷⁴³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/378-379.

⁷⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/378.

⁷⁴⁵ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/233.

⁷⁴⁶ İbn Adî, *Kâmil*, 3/514-515.

⁷⁴⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/240.

⁷⁴⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/62.

⁷⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/145-147.

olduğunu, rivayet ettiğinde **vehme** düştüğünü isnadları bilmeden kalbettiğini ve nihayetinde kıymetli şahsiyetine rağmen hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini belirtmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ebû Dâvûd, Nesâî	Metrûk
Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali, İclî, Buhârî, Cûzcânî, ⁷⁵⁰ Nesâî, Sâcî, İbn Hacer ⁷⁵¹	Münkeru'l-hadîs, zayıf
Ebû Zûr'a, Ebû Hâtîm, ⁷⁵² Dârekutnî	Leyse bi-kavî
İbn Adî ⁷⁵³	Sâlih

Kaydedilen değerlendirmelerin incelendiğinde Hasan b. Ebî Ca'fer'in doğru sözlü bir kimse olduğu; ancak rivayetlerinde yanılması nedeniyle tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Abdurrahman b. Mehdî'nin de önce onun rivayetlerini terk edip sonra hadislerini nakletmeye devam etmesi de muhtemelen râvinin “sadûk” bir kimse olmasıyla alâkalıdır. Nitekim İbn Mehdî'ye Hasan'ı önce terk edip sonra rivayette bulunmaya devam etmesinin nedeni sorulunca “Bu konu üzerinde düşündüm ve kıyamet gününde Hasan b. Ebî Ca'fer'in beni tutup ‘Rabbim, Abdurrahman b. Mehdî'ye benim adâletimi neden düşürdüğünü sor’ derse rabbime karşı güçlü bir hüccet bulamadım” demiştir.⁷⁵⁴ Sonuç olarak râvinin güvenilir şahsiyetine rağmen zabt yönüyle zayıf bir kimse olduğu söylenebilir.

107.Hasan b. Furât et-Temîmî (ö. ?)⁷⁵⁵

Vekî', Ebû Âsım, Ebû Nuaym gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Hasan b. Furât hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Maîn, İbn Hibbân,⁷⁵⁶ Dârekutnî⁷⁵⁷ ve Zehebî⁷⁵⁸ onu tevsik etmişlerdir. Diğer yandan Ebû Hâtîm, râviyi “münkeru'l-hadîs” ifadesiyle tenkit etmektedir. İbn Hacer ise onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmiştir.⁷⁵⁹

⁷⁵⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 199.

⁷⁵¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 159.

⁷⁵² Ebû Hâtîm, râvi hakkında “sâlih” ifadesini kullanmakla birlikte hadiste kuvvetli olmadığını ve bazı rivayetlerinde nekâret bulunduğunu dile getirmektedir.

⁷⁵³ İbn Adî, râvinin “sadûk” bir kimse olduğunu kizb kastı olmadığını, sâlih hadislerinin de bulunduğunu dile getirmiş, bununla birlikte garîb şeyler rivayet ettiğini kaydetmiştir.

⁷⁵⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/237.

⁷⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/252.

⁷⁵⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

⁷⁵⁷ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 78.

⁷⁵⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/329.

⁷⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 163.

108.Hasan b. Halef b. Şâzân el-Vâsîfî (ö. 246/860-1)⁷⁶⁰

Ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen Hasan b. Halef hakkında İbn Hacer, “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁶¹ Râvi hakkında vârid olan değerlendirmeler için aşağıdaki tabloya bakılabilir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Yetekellemûne fîhi
Ebû Hâtim, İbn Adî ⁷⁶²	Şeyh
Zehebî ⁷⁶³	Sadûk
Hatîb el-Bağdâdî, İbn Hibbân ⁷⁶⁴	Sika

109.Hasan b. Ruşeyd el-Mervezî (ö. ?)

İbn Cüreyc’den rivayette bulunan Hasan b. Ruşeyd hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hadisinde **vehim** olduğunu söyleyen Ukaylî, örnek olarak naklettiği rivayetlerinden biri için “bâtıl, aslı yok”, diğeri için “mütâbii bulunmuyor” ifadesini kullanmıştır.⁷⁶⁵ Ebû Hâtim ise râvi hakkında “meçhul” ifadesini kullanmaktadır.⁷⁶⁶ Diğer yandan İbn Ebî Hâtim, Hasan’ın rivayet ettiği bir hadisi kaydederek hadisin onun nekâretine açıkça delil olduğunu söylemektedir.⁷⁶⁷ Yine Zehebî “fîhi lîn” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁶⁸ Son olarak kaydedilen görüşlerin aksine İbn Hibbân’ın herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikrettiği belirtilmelidir.⁷⁶⁹

110.Hasan b. Sabbâh el-Bezzâr el-Vâsîfî (ö. 249/863)⁷⁷⁰

Hakkında fazla değerlendirme bulunmamakla birlikte ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen Hasan b. Sabbâh; âbid, sâlih bir zattır. İbn Hacer, onun hakkında “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuş; ardından râvinin âbid, faziletli bir şahsiyet olduğuna işaret etmiştir.⁷⁷¹ Bunun dışında râvi hakkında vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁷⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/174-175.

⁷⁶¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 160. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/272).

⁷⁶² İbn Adî, râvinin münker bir rivayetini bilmediğini söylemektedir.

⁷⁶³ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/324.

⁷⁶⁴ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁷⁶⁵ Ukaylî, *Du’afâ*, 1/225-226.

⁷⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/14.

⁷⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/14.

⁷⁶⁸ Zehebî, *Mîzân*, 2/238.

⁷⁶⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/170.

⁷⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/205-207.

⁷⁷¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 161. *Tahrîr* müellifleri, râvinin ricâl âlimleri tarafından tevsik edildiğini, Nesâî’nin “leyse bi’l-kavî” şeklindeki tenkit lafzından başka hakkında bir eleştiri bulunmadığını söyleyerek İbn Hacer’in yalnız “sadûk” değerlendirmesinde bulunmasının daha uygun olacağını söylemişler ve “Bilmiyorum,

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Nesâî	Sâlih
Ebû Hâtim	Sadûk
Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân, ⁷⁷² Zehebî ⁷⁷³	Sika

111.Ebû Ali Hasan b. Yezîd el-Esam (ö. ?)⁷⁷⁴

İbn Hacer'in temyiz için eserine aldığı Hasan b. Yezîd; Süddî'den rivayette bulunmuştur. Ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen râvi ile ilgili İbn Hacer, “sadûk **yehimû**” ifadesini kullanmaktadır.⁷⁷⁵ Hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Adî	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, Ebû Hâtim, Zehebî ⁷⁷⁶	Lâ be'se bihî; sadûk
Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî ⁷⁷⁷	Sika, leyse bihî be's
İbn Maîn, ⁷⁷⁸ İbn Hibbân, Dârekutnî	Sika

112.Hasan b. Zeyd b. Hasan el-Hâşimî (ö. 168/785)⁷⁷⁹

Haz. Hasan'ın torunu Hasan b. Zeyd; İbn Sa'd, İclî ve İbn Hibbân⁷⁸⁰ tarafından tevsik edilmekle birlikte İbn Maîn'in taz'îfine maruz kalmıştır. İbn Hacer ise râviyi “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmektedir.⁷⁸¹

113.Haşrec b. Nübâte el-Eşcaî (ö. ?)⁷⁸²

İbnü'l-Mübârek, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Haşrec b. Nübâte'nin vefat tarihi bilinmemektedir. Ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilen râvi, Buhârî'nin tenkidine uğramıştır. Buna göre Buhârî, râvinin bir rivayetini kaydettikten sonra mütâbiinin bulunmadığını söylemektedir. İbn

musannife bu ‘yehimû’ lafzı nereden geldi?!” diyerek tepki göstermişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/275).

⁷⁷² İbn Hibbân, râvinin rivayetteki güvenilirliğiyle alâkalı herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât* 'ında zikretmiştir.

⁷⁷³ Zehebî, *Siyer*, 12/192; a.mlf., *Mugnî*, 1/239; a.mlf., *Mizân*, 2/248.

⁷⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/275-276.

⁷⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 164.

⁷⁷⁶ Zehebî, *Mugnî*, 1/250. Zehebî, râvinin “sadûk” olduğunu söylemiş; ancak bir münker rivayetin bulunduğunu kaydetmiştir.

⁷⁷⁷ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 64.

⁷⁷⁸ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, 94.

⁷⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/184-186; Ethem Ruhi Fıglalı, “Hasan b. Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/361.

⁷⁸⁰ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın onu *Sikât* 'ında zikretmiştir.

⁷⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 161. Hasan b. Zeyd; İbn Sa'd ve İclî tarafından tevsik edilse de İbn Maîn'in taz'îfi nedeniyle *Tahrîr* müellifleri onun “zayıf, mütâbaat ve şevâhidde i'tibar olunacak bir kimse” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/273).

⁷⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/356-358.

Adî ise hadisin başka bir tarikini zikrederek nekâretin ortadan kalktığını belirtir. Ancak İbn Hacer, İbn Adî'nin serdettiği hadisin mütâbii olamayacağını; zira bu rivayetin, isnadındaki sâkıt râvi nedeniyle daha zayıf olduğunu dile getirmiştir. *Takrîb*'inde ise İbn Hacer, râvi hakkında “sadûk **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁸³ Haşrec hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Sâcî, İbn Hibbân ⁷⁸⁴	Zayıf
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, Ebû Hâtim ⁷⁸⁵	Sâlih
Nesâî, İbn Adî	Leyse bihî be's
İbn Maîn, Ebû Zûr'a	Sika, leyse bihî be's
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd	Sika

Tabloda da açıkça görüleceği üzere Haşrec b. Nübâte ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Bununla birlikte bazı rivayetlerinde infirâd ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer'in râviyi “sadûk” ifadesiyle tevsik etmekle birlikte vehim ile tenkit etmesi söz konusu rivayetler nedeniyle olmalıdır.

114.Hâzim b. Hüseyin el-Humeysî (ö. ?)⁷⁸⁶

Ricâl âlimleri; Eyyûb es-Sahtiyânî, Mâlik b. Dînâr gibi kimselerden hadis nakleden Hâzim b. Hüseyin hakkında menfî kanaatler serdetmişlerdir. İbn Hibbân, Hâzim'in az rivayetine rağmen “münkeru'l-hadîs” olduğunu; rivayetlerinde çok **vehminin** bulunduğunu ve hadis sanatını bilmediğini söylemektedir. Sözlerinin devamında İbn Hibbân, râvinin sikalara muvafıkken dahi ihticâc edilecek bir kimse olmadığını dile getirerek infiradında dikkate alınmayacağını ifade eder.⁷⁸⁷ Bunun dışında İbn Maîn,⁷⁸⁸ Ebû Dâvûd, İbn Adî, Dârekutnî⁷⁸⁹ ve İbn Hacer⁷⁹⁰ de onu taz'îf etmiş; Ebû Hâtim ise “şeyh, hadisi yazılır, ihticâc edilmez” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

115.Heysem b. Cemmâz el-Hanefî (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Heysem b. Cemmâz; Yahyâ b. Ebî Kesîr'den hadis almış, kendisinden de Hüseyim ve Vekî' gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Münekkit ulemâ onu cerh etmiştir.

⁷⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, 169. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “sadûk hasenü'l-hadîs” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/296).

⁷⁸⁴ İbn Hibbân, râvinin “kalîlü'l-hadîs, münkeru'r-rivâye” olduğunu; infirâd ettiği haberlerle ihticâc edilmeyeceğini söylemiştir.

⁷⁸⁵ Ebû Hâtim, “sâlih, hadisi yazılır, ihticâc edilmez” değerlendirmesinde bulunmuştur.

⁷⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/662-663.

⁷⁸⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/288.

⁷⁸⁸ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/71-72.

⁷⁸⁹ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 71.

⁷⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 186.

İbn Hibbân, İbn Cemmâz'ın âbid bir zat olduğuna dikkat çektikten sonra ibadetle meşguliyetinin hadis ve hıfzdan alıkoyduğunu; bu nedenle **tevehhüm** ile sika kimselerden mu'dal rivayetler naklettiğini ve kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini kaydetmektedir.⁷⁹¹ Bunun dışındaki değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ⁷⁹² Ahmed b. Hanbel, ⁷⁹³ Nesâî ⁷⁹⁴	Leyse bi-şey', metrûkü'l-hadîs
İbn Maîn, ⁷⁹⁵ Ali b. el-Medînî, ⁷⁹⁶ Cûzcânî, ⁷⁹⁷ Ebû Zûr'a, ⁷⁹⁸ Ebû Hâtîm, ⁷⁹⁹ Ukaylî ⁸⁰⁰	Zayıf
İbn Maîn ⁸⁰¹	Leyse bi-zâke

116. Heysem b. Rebî' el-Ukaylî (ö. ?)⁸⁰²

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Heysem b. Rebî'in az sayıda rivayeti vardır. Nitekim Ebû Hâtîm de Heysem'i "şeyh, leyse bi'l-ma'rûf" ifadeleriyle değerlendirir. Tirmizî, ondan merfû bir hadis tahrîc etmiş; ardından kaydettiği mürsel rivayetin daha sahîh olduğunu söylemiştir. Ukaylî, râvinin hadisinde **vehim** bulunduğunu kaydederek rivayetine örnek vermektedir. Yine Zehebî de onun **vehme** düştüğü bir hadisinin bulunduğunu dile getirir.⁸⁰³ Son olarak İbn Hacer, râvinin "zayıf" olduğunu belirtmiştir.⁸⁰⁴

117. Hişâm b. Abdilmelik el-Yezenî (ö. 251/865-6)⁸⁰⁵

Hişâm b. Abdilmelik, Ebû Dâvûd'un taz'îfi dışarıda bırakılacak olursa, ricâl âlimlerinin tamamı tarafından tevsik edilmiştir. Bununla birlikte İbn Hacer, onu "sadûk" lafzıyla tevsik etse de zaman zaman **vehme** kapıldığını söylemektedir.⁸⁰⁶ Aşağıdaki tabloda Hişâm ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler gösterilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Dâvûd	Zayıf
Nesâî, Mesleme b. Kâsım	Lâ be'se bihî

⁷⁹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/91.

⁷⁹² İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 223.

⁷⁹³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/81.

⁷⁹⁴ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 242.

⁷⁹⁵ İbn Maîn, *Târîh*, 4/109, 122.

⁷⁹⁶ Ali b. el-Medînî, *Suâlâtü İbn Ebî Şeybe*, 63.

⁷⁹⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 205.

⁷⁹⁸ Ebû Zûr'a, *Ecvibetü Ebî Zûr'a*, 532.

⁷⁹⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/81.

⁸⁰⁰ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/355. Ukaylî, râvi hakkında "hadisi gayr-ı mahfuzdur" değerlendirmesinde bulunmaktadır.

⁸⁰¹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/133.

⁸⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/130-133.

⁸⁰³ Zehebî, *Mugnî*, 2/377. Zehebî, *Kâşif*'inde "suveylih" değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. 2/344).

⁸⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 577.

⁸⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/872-873.

⁸⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 573. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sadûk, hasenü'l-hadîs" derecesinde olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/40).

Ebû Hâtîm, Nesâî, İbn Hibbân, ⁸⁰⁷ Zehebî ⁸⁰⁸	Sika, mutkîn

118. Hişâm b. Hassân el-Ezdî (ö. 148/765)⁸⁰⁹

Hişâm b. Hassân, ricâl âlimleri tarafından müsbet ifadelerle değerlendirilen bir râvidir.⁸¹⁰ Bununla birlikte onun Hasan-ı Basrî ve Atâ b. Ebî Rebâh rivayetleri ile ilgili nisbî cerhler bulunmakta; diğer yandan İbn Sîrîn rivayetlerinde en güvenilir kimselerden olduğu söylenmektedir. Hakkında vârid olan “vehim” değerlendirmesi ise Zehebî’den gelmiş olup esasında bir tenkit mânası taşıdığını söylemek mümkün görünmemektedir. Zira Zehebî, râviyi tevsik ettikten sonra rivayetinin genişliğine nazaran önemsenmeyecek bir oranda **vehminin** bulunduğunu belirtmektedir.

119. Hişâm b. Huceyr el-Mekkî (ö. ?)⁸¹¹

İbn Cüreyc ve İbn Uyeyne gibi meşhur âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu râvi hakkında muhtelif kanaatler serdedilmekle beraber ağırlıklı görüşün müsbet yönde olduğu söylenebilir. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle nitelemiştir.⁸¹² Bunun dışındaki değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Idrib aleyhi
İbn Maîn	Zayıf cidden
Ahmed b. Hanbel ⁸¹³	Zayıf
Ahmed b. Hanbel	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, Ebû Hâtîm	Sâlih, yüktebü hadîsühû
Sâcî	Sadûk
İbn Sa‘d, İclî, İbn Hibbân, ⁸¹⁴ Zehebî ⁸¹⁵	Sika

Tablodan da görüleceği üzere râvi, münekkitlerin bir kısmı tarafından tevsik edilmiş; bazılarının ise taz‘îfine hatta terkine uğramıştır. Yukarıda zikredilen değerlendirmelere ilâveten râviye had cezası uygulandığı da nakledilmektedir. Dolayısıyla râvinin hem adâlet hem zabt yönünden tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Ancak zabtına yönelik tek açık eleştiri ifadesi, râvinin rivayetlerinde vehmettiğini dile getiren İbn Hacer’den gelmiştir.

⁸⁰⁷ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁸⁰⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/337.

⁸⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/846-852.

⁸¹⁰ İbn Sa‘d, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtîm ve İbn Adî, “lâ be’s bihî, sadûk, hasenü’l-hadîs” gibi lafızlarla değerlendirmede bulurken Osman b. Ebî Şeybe ile İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 572), râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir.

⁸¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/844-845.

⁸¹² İbn Hacer, *Takrîb*, 572. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu; ancak mütâbaat ve şevâhidde kendisiyle i’tibar olunabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/38).

⁸¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/402.

⁸¹⁴ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁸¹⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/335.

120. Hişâm b. Süleyman el-Mahzûmî (ö. ?)⁸¹⁶

Ricâl kaynaklarında hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Hişâm b. Süleymân; Hişâm b. Urve, İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî gibi kimselerden hadis almıştır. Ancak Ukaylî, İbn Cüreyc rivayetleri dışında hadisinde **vehim** bulunduğunu dile getirmektedir. Bundan başka Ebû Hâtim, Hişâm'ı “muztaribü'l-hadîs, mahallühü's-sıdk” ifadeleriyle değerlendirmiş ve onda bir beis görmediğini belirtmiştir. Ayrıca Zehebî, râviyi “sadûk”;⁸¹⁷ İbn Hacer de “makbul”⁸¹⁸ şeklinde tavsif etmektedir.

121. Ebû'l-Esved Humeyd b. Esved el-Kerâbîsî (ö. ?)⁸¹⁹

Hişâm b. Urve, İbn Avn gibi âlimlerden hadis alıp kendisinden de İbnü'l-Mübârek, İbn Mehdî gibi kimselerin rivayette bulunduğu Humeyd b. Esved, münekkitlerin çoğu tarafından olumlu ifadelerle değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Ebû Zür'a'ya “Humeyd sadûk mudur?” diye sorulunca hadisinde zayıflık bulunduğunu (fî hadîsihî şey') ve zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemektedir.⁸²⁰ Benzer şekilde İbn Hacer de “sadûk, **yehimü kalîlen**” değerlendirmesinde bulunur.⁸²¹ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Sâcî, Ezdî	Sadûk, 'indehû menâkîr
Kavârîrî, ⁸²² Dârekutnî	Sadûk, leyse bihî be's
Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, İbn Hibbân, ⁸²³ Zehebî ⁸²⁴	Sika

Humeyd b. Esved'in ricâl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman münker nakillerde bulunması onun vehim ile tenkit edilmesine yol açmış görünmektedir.

122. Ebû Sahr Humeyd b. Ziyâd el-Medenî (ö. 189[192?]/804-5[807-8?])⁸²⁵

Ricâl âlimlerinin genellikle tevsik ettiği Humeyd b. Ziyâd hakkında İbn Hacer, “sadûk **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸²⁶ Râvi ile ilgili serdedilen diğer kanaatler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁸¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/865-866.

⁸¹⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/336.

⁸¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 572.

⁸¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/577-578.

⁸²⁰ Ebû Zür'a, *ed-Du'afâ' ve ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'î*, 378.

⁸²¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 181.

⁸²² İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/218.

⁸²³ İbn Hibbân, râvi ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte onu *Sikât*'ında zikretmiştir.

⁸²⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/285.

⁸²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/586-588.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Nesâî	Zayıf
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Adî	Leyse bihî be's
İbn Maîn, ⁸²⁷ İbn Hibbân, ⁸²⁸ Dârekutnî	Sika

123.Huyey b. Abdillâh el-Meâfirî (ö. 143/760-1)⁸²⁹

Ricâl âlimleri, Huyey b. Abdillâh hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İbn Hacer, onu “sadûk **vehimü**” ifadesiyle nitelemektedir.⁸³⁰ Râvi ile ilgili diğer kanaatler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiş olup kuvvetli bir kimse olmasa da hadislerinin i'tibar için alınmaya müsait olduğu söylenebilir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Fîhi nazar
Ahmed b. Hanbel	Hadisleri münkerdir
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
İbn Adî	Sikaların ondan rivayetinde bir beis olmadığını umarım
İbn Maîn	Leyse bihî be's
İbn Hibbân	<i>Sikât</i> 'ında zikretmiştir

124.Hüseyin b. Abdillâh b. Dumeyra el-Medenî (ö. ?)

Zeyd b. Hubâb, Ka'nebî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Hüseyin b. Abdillâh'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Ukaylî, onun hadislerinde **vehim** ve nekâret bulunduğunu söylemiştir.⁸³¹ Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi, ricâl âlimlerinin şiddetli tenkitlerine maruz kalmış; kimi münekkitler tarafından da kizb ile cerh edilmiştir. Ayrıca İbn Ebî Üveys'in ifadesine göre râvi zındıklıkla da itham edilmektedir.⁸³² Diğer yandan Ukaylî'nin değerlendirmesine bakıldığında, onun râviyi zabt yönünden eleştirdiği anlaşılmaktadır.

⁸²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 181. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sadûk hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/327).

⁸²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve t-ta'dîl*, 3/222.

⁸²⁸ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

⁸²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/650.

⁸³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 185. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf, yu'teberu bihi” şeklinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağı görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/337).

⁸³¹ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/247.

⁸³² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/174.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İmam Mâlik, ⁸³³ İbn Maîn, ⁸³⁴ Ebû Hâtim, ⁸³⁵ İbn Hibbân, ⁸³⁶ İbnü'l-Cârûd ⁸³⁷	Kezzâb
Ahmed b. Hanbel, ⁸³⁸ Amr b. Ali el-Fellâs, ⁸³⁹ Ebû Zûr'a, ⁸⁴⁰ Ebû Dâvûd, ⁸⁴¹ Nesâî, ⁸⁴² Dârekutnî ⁸⁴³	Metrûk, leyse bi-şey'
Buhârî, ⁸⁴⁴ İbn Adî ⁸⁴⁵	Münkeru'l-hadîs

125. Hüseyin b. Hasan el-Eşkar el-Fezârî (ö. 208/823-4)⁸⁴⁶

Hüseyin el-Eşkar hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunmaktadır. Aşırı Şîî görüşlere sahip olan râvi kizb ile tenkit edilmişse de Ahmed b. Hanbel gibi âlimler bu ithamı kabul etmemektedirler. İbn Hacer de onu “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle tavsif etmiş; ayrıca râvinin teşeyyu'da ileri gittiğini belirtmiştir.⁸⁴⁷ Bunun dışında râvi hakkında vârid olan görüşlerden bazıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Fîhi nazar
Ebû Zûr'a	Münkeru'l-hadîs
Ezdî	Zayıf
Ebû Hâtim, Nesâî, Hâkim el-Kebîr, Dârekutnî	Leyse bi-kavî
İbn Maîn	Lâ be'se bihî, sadûk
İbn Hibbân	<i>Sikât</i> 'ında zikretmiştir

Kaydedilen değerlendirmelerden görüldüğü üzere Eşkar, şiddetli tenkit ifadeleriyle de taz'îf edilmiş; ancak daha çok “kuvvetli olmadığı” görüşü ağırlık kazanmıştır. Hakkındaki cerhler müfesser olmamakla birlikte bazı münekkitler râvinin mütâbii bulunmayan rivayetlerine işaret etmişlerdir. Örneğin İbn Adî, *Kâmil* 'inde onun hadislerine örnekler vermiş; neticede nekâretin bazen Eşkar'dan, zaman zaman da ondan rivayette bulunan kimselerden kaynaklandığını belirtmiştir. Fakat râvinin zabtına dair açık bir eleştiriye rastlanılmamıştır. Yalnız İbn Hacer,

⁸³³ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/246.

⁸³⁴ İbn Maîn, *Târîh*, 3/237.

⁸³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/58.

⁸³⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/244.

⁸³⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/174.

⁸³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/58; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/213.

⁸³⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/8.

⁸⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/58.

⁸⁴¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/174.

⁸⁴² İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/8.

⁸⁴³ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 64.

⁸⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/388; a.mlf., *ed-Du'afâ'i's-sagîr*, 37.

⁸⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/14.

⁸⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/289-292.

⁸⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 166. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/287).

onun “sadûk” olduğunu söylemekle birlikte rivayetlerinde vehme kapıldığını dile getirerek zabt yönünden tenkit etmiştir.

126.Hüseyin b. İmrân el-Cühenî (ö. ?)⁸⁴⁸

Şu‘be, İmrân el-Kattân gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği Hüseyin b. İmrân hakkında ricâl kaynaklarında çok az bilgi bulunmaktadır. Buhârî, onun bazı hadislerinin mütâbiinin olmadığını söylemiştir. Diğer yandan İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmiş; Dârekutnî de “lâ be’s bihî” ifadesiyle müsbet kanaatini bildirmiştir. İbn Hacer ise Hüseyin b. İmrân’ı “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmektedir.⁸⁴⁹

127.Hüseyin b. Urve el-Basrî (ö. ?)⁸⁵⁰

İmam Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, İbn Mehdî gibi âlimlerden rivayette bulunmuş olan Hüseyin b. Urve hakkında ricâl kaynaklarında çok az bilgi bulunmaktadır. Sâcî ile Ezdî onu taz‘îf etmişlerdir. Ancak Ebû Hâtim, “lâ be’s bihî”; Zehebî ise “sadûk”⁸⁵¹ ifadeleriyle râvinin güvenilir olduğunu belirtmektedirler. İbn Hacer ise Hüseyin b. Urve’yi “sadûk **yehimû**” şeklinde nitelemiştir.⁸⁵² Bununla birlikte *Tahrîr* müellifleri Ebû Hâtim’in değerlendirmesi ve Sâcî ile Ezdî’nin taz‘îf nedenlerini açıklamamaları nedeniyle râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir. Nitekim râvinin Kütüb-i Sitte içerisinde İbn Mâce’de nakledilen hadisi de sahihtir.⁸⁵³

128.Hüseyin b. Zekvân el-Muallim el-Basrî (ö. 145/762-3)⁸⁵⁴

Hüseyin b. Zekvân, ricâl âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir.⁸⁵⁵ Bununla birlikte Ukaylî *Du‘afâ*’sında Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın râvinin hadisinde ıztırâb bulunduğuna dair değerlendirmesini nakletmiş ve kendisi de onu “muztaribü’l-hadîs” şeklinde nitelemiştir. Zehebî ise Ukaylî’nin bir dayanağı olmadığını söyleyerek değerlendirmesine itiraz etmektedir. O, “Ukaylî, râvinin vaslında teferrüd ettiği bir hadisini zikretmiştir. Onun dışındaki hâfiz

⁸⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/329-331.

⁸⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 167. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/291).

⁸⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/304.

⁸⁵¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/334.

⁸⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, 167.

⁸⁵³ Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/289

⁸⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/293-295.

⁸⁵⁵ İbn Sa‘d, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, İclî, Ebû Hâtim, Bezzâr, Nesâî, İbn Hibbân (İbn Hibbân, râvinin rivayetteki durumu hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*’ında zikretmiştir), Dârekutnî, Hâkim (bk. Hâkim, *Su‘âlâtü Mes‘ûd b. Ali es-Siczî ma‘a es‘ileti’l-Bağdâdiyyîn ‘an ahvâli’r-ruvât*, nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir [Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1408/1988], 210) ve Zehebî (bk. Zehebî, *Mugnî*, 1/253; a.mlf., *Siyer*, 6/346); râviyi tevsik eden âlimlerdir. Ebû Zûr‘a da onun hakkında “leyse bihî be’s” değerlendirmesinde bulunmuştur.

kimseler ise hadisi mürsel olarak rivayet ederler. Bunda ne var?! Hiçbir zaman galat yapmamak sicalık şartlarından değil ki...” diyerek sika kimselerin zaman zaman rivayetlerinde hata etmelerinin güvenilirliklerini zedelemeyeceğini vurgulamıştır.⁸⁵⁶ İbn Hacer de Hüseyin el-Muallim’in “sika” olduğunu söylemiş; ancak kimi zaman **vehme** kapıldığını dile getirmiştir.⁸⁵⁷

129.Ebû Saîd İbnü’l-A‘râbî (ö. 341/952)⁸⁵⁸

Meşhur sûfî ve muhaddis İbnü’l-A‘râbî, hadis âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir.⁸⁵⁹ Bununla birlikte İbn Hacer, onu “imam, hâfız, sika, sadûk, zâhid” lafızlarıyla tevsik etse de “**lehû evhâm**” şeklinde tenkitte bulunur. İbn Hacer’in ifadelerinin devamında râvinin isnadında vehim yaptığı bir rivayetine dair Dârekutnî’nin açıklamasını kaydetmesi, değerlendirmesinde söz konusu tenkidin etkili olduğunu düşündürmektedir.⁸⁶⁰

130.İbrâhim b. Bekir eş-Şeybânî el-Kûfî (ö. ?)

Abdülazîz b. Ebî Revvâd, Şu‘be b. Haccâc gibi kimselerden rivayette bulunan İbrâhim b. Bekir’in vefat tarihi bilinmemektedir. Ukaylî, onun hakkında “kesîru’l-**vehm**” ifadesini kullanmıştır.⁸⁶¹ Bunun dışında râvi ile ilgili vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiş olup hakkında tekzibe varan cerhler bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak râvinin zabtına dair Ukaylî’nin ifadesi dışında bir değerlendirmeye ulaşılamamıştır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel ⁸⁶²	Tekzip
İbn Adî, ⁸⁶³ Zehebî ⁸⁶⁴	Yesriku’l-hadîs
Ezdî, ⁸⁶⁵ Dârekutnî ⁸⁶⁶	Metrûk
İbn Hibbân ⁸⁶⁷	<i>Sikât</i> ’ında zikretmiş

⁸⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/346.

⁸⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 166.

⁸⁵⁸ Ethem Cebecioğlu, “İbnü’l-A‘râbî, Ebû Saîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/493.

⁸⁵⁹ Örneğin Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî ile Ebû Ya‘lâ el-Halîlî; İbnü’l-A‘râbî’yi tevsik eden âlimler arasında zikredilebilir (bk. İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, 5/355).

⁸⁶⁰ İbn Hacer, *Lisân*, 1/670-671.

⁸⁶¹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/45.

⁸⁶² Ahmed b. Hanbel, râvinin hadislerinin mevzû olduğunu söylemiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 6/548).

⁸⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/11.

⁸⁶⁴ Zehebî, *el-Mugnî*, 1/44.

⁸⁶⁵ Zehebî, *Mizân*, 1/142.

⁸⁶⁶ Dârekutnî, *Süâlâtü’l-Berkânî*, 52.

⁸⁶⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/64. Ancak İbn Hibbân, burada herhangi bir değerlendirme ifadesi kullanmamıştır.

131.Ebû İshak İbrâhim b. Beşşâr er-Remâdî (ö. 224-30/838-44?)⁸⁶⁸

İbrâhim b. Beşşâr, cerh-ta‘dîl âlimlerinin bazıları tarafından taz‘îf bazıları tarafından da tevsik edilen bir râvidir. Buhârî, onun ara ara **vehme** düştüğünü söylemekle (يهم في الشيء بعد الشيء) birlikte hakkında “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû’l-Feth el-Ezdî de Buhârî’ye benzer şekilde râvi hakkında “صدوق لكنه يهم في الحديث بعد الحديث” ifadesini kullanmıştır.⁸⁶⁹ İbn Hacer ise râvinin “hâfız, **lehû evhâm**” bir kimse olduğunu kaydetmektedir.⁸⁷⁰

Yukarıda kaydedilen değerlendirmelere ilâveten râvinin Süfyân b. Uyeyne ile mülâzemetinin bulunduğu; bununla birlikte ondan rivayetlerinin sıhhati hakkında âlimlerin farklı kanaatler serdettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmed b. Hanbel, İbrâhim b. Beşşâr’ın Süfyân b. Uyeyne’den işitmediği hadisleri imlâ ettirdiğini veya hadislere ziyâdeler yaparak, lafızlarını değiştirerek rivayette bulunduğunu söylemiş ve onu şiddetle tenkit etmiştir. Benzer şekilde İbn Maîn de râvinin “leyse bi-şey” olduğunu ve İbn Uyeyne’den yazmadığı hadisleri imlâ ettirdiğini söylemiştir. Diğer yandan İbn Hibbân, *Sikât*’ında zikrederek İbrâhim b. Beşşâr’ın “mutkîn, zâbıt” olduğunu ve İbn Uyeyne ile uzun yıllar mülâzemetinin bulunduğunu kaydetmiş, ardından râvinin İbn Uyeyne’nin meclisinde uyuduğunu ileri süren kimselerin doğru söylediğini; ancak hocasından defalarca hadis semâ etmesi dolayısıyla zikredildiği şeklindeki münferit örneklerden dolayı cerh edilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca İbn Adî, İbn Uyeyne’nin mürsel olarak rivayet ettiği bir hadisin İbrâhim b. Beşşâr tarafından **vehimle** ref’ edilerek rivayet edilmiş halini örnek vermiş ve söz konusu rivayet haricinde başka münker bir hadisini bilmediğini ve onun sıdk ehli bir kimse olduğunu kaydetmiştir. Yine Ebû Avâne el-İsferâyînî, İbrâhim b. Beşşâr’ın İbn Uyeyne’nin ashâb-ı kibârından sika bir kimse olduğunu söylemiş; Hâkim en-Nîsâbûrî de onun “sika, me’mûn, İbn Uyeyne’nin ashabının ilk tabakası” olduğunu belirtmiştir. Aşağıdaki tabloda İbrâhim b. Beşşâr ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Zehebî ⁸⁷¹	Leyse bi’l-mutkîn ve lehû menâkîr
Nesâî	Leyse bi’l-kavî
Tayâlisî, Ebû Hâtim	Sadûk

Sonuç olarak İbrâhim b. Beşşâr’ın ricâl âlimlerinin çoğunluğu tarafından müsbet ifadelerle nitelendiği; ancak bazıları tarafından da tenkide maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Hakkındaki eleştirilerin bir kısmı lafızlarında değişiklikler yaptığı, ziyâdelerde bulunduğu İbn Uyeyne

⁸⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 1/281-287.

⁸⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 2/58.

⁸⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 88.

⁸⁷¹ Zehebî, *Mîzân*, 1/141.

rivayetleri nedeniyledir ki “vehim” değerlendirmesinin de bu nakillerden kaynaklanması muhtemeldir.

132.İbrâhim b. Haccâc b. Zeyd es-Sâmî (ö. 233/848)⁸⁷²

İbrâhim b. Haccâc hakkında fazla değerlendirme bulunmamakla birlikte ricâl âlimlerinin onu güvenilir kabul edildiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer, râviyi “sika **yehimü kalîlen**” şeklinde değerlendirmiştir.⁸⁷³ Ayrıca İbn Hibbân,⁸⁷⁴ Dârekutnî,⁸⁷⁵ İbn Kâni⁸⁷⁶ ve Zehebî⁸⁷⁷ de müsbet kanaat serdeden âlimlerdir.

133.Ebû İsmâil İbrâhim b. Kuays (ö. ?)⁸⁷⁸

Nâfi‘den rivayette bulunan râvi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hâkim, İbrâhim’in az miktarda rivayet nakletmesine rağmen isnadında ve metninde **vehim** yapmadığı tek bir hadisin olmadığını söylemiştir.⁸⁷⁹ Ayrıca Ebû Hâtim de râviyi taz‘îf etmiştir.⁸⁸⁰ Diğer taraftan İbn Hibbân’ın onu *Sikât*’ında zikrettiği kaydedilmelidir.⁸⁸¹

134.İbrâhim b. Uyeyne el-Hilâlî (ö. 200’den önce/815’ten önce)⁸⁸²

Süyfân b. Uyeyne’nin kardeşi olan İbrâhim hakkında bazı tenkitler bulunmakla birlikte “sadûk” bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. İbn Maîn, onun ashâbü’l-hadîsten olmadığını söylese de Zehebî, râviyi “muhaddis, imam” lafızlarıyla tavsif etmektedir.⁸⁸³ İbn Hacer, râvi hakkında “sadûk **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸⁸⁴ Bunun dışında İbrâhim b. Uyeyne hakkında vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁸⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/294-295.

⁸⁷³ İbn Hacer, *Tahrîb*, 88. *Tahrîr* müellifleri, her sika kimsenin biraz vehme kapılabileceğini söyleyerek değerlendirmedeki “yehimü kalîlen” ifadesinin hafifletilmesinin daha uygun olacağını kaydetmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/85).

⁸⁷⁴ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁸⁷⁵ Dârekutnî, râvinin “sika” olduğunu söylemiştir.

⁸⁷⁶ İbn Kâni‘, râviyi “sâlih” ifadesiyle nitelemektedir.

⁸⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, 11/39. Zehebî, râvinin “muhaddis, hâfız” olduğunu ifade etmiştir.

⁸⁷⁸ Esasında isminin İbrâhim b. İsmâil, lakabının ise Kuays olduğu da söylenmektedir. Bu nedenle râvi, cerhta‘dîl kitaplarında İbrâhim Kuays şeklinde de zikredilmiştir.

⁸⁷⁹ Hâtim, *Su‘âlâtü’s-Sicîl*, 173.

⁸⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, 2/151.

⁸⁸¹ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/21.

⁸⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/392-394.

⁸⁸³ Zehebî, *Siyer*, 8/475.

⁸⁸⁴ İbn Hacer, *Tahrîb*, 92. Bununla birlikte *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin zayıf olmakla birlikte hadisinin mütâbaat ve şevâhid için yazılabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/96).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Şeyh, münker hadisler rivayet eder
Ahmed b. Hanbel, ⁸⁸⁵ Nesâî	Kuvvetli değil
Ebû Dâvûd	Sâlih
İbn Maîn, İclî	Sadûk

135.İbrâhim b. Yûsuf b. İshak es-Sebî (ö. 198/813-4)⁸⁸⁶

Hadis âlimlerinin çoğu İbrâhim b. Yûsuf ile ilgili olumsuz kanaat serdetmişlerdir. İbn Hacer ise râviyi “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmektedir.⁸⁸⁷ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey'
Cûzcânî, Ebû Dâvûd	Zayıf
İbnü'l-Medîni, Nesâî, Zehebî ⁸⁸⁸	Leyse bi'l-kavî, fîhi lîn
Ebû Hâtim, İbn Adî	Hasenü'l-hadîs, yüktebû hadîsüh
İbn Hibbân	Bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi <i>Sikât</i> 'ında zikretmiştir

136.İmrân b. Ebî Atâ el-Esedî (ö. ?)⁸⁸⁹

Vefat tarihi bilinmeyen İmrân b. Ebî Atâ'dan Şu'be, Sevrî, Ebû Avâne gibi âlimler hadis almışlardır. Ukaylî'nin mütâbii bulunmayan rivayetler nakletmekle tenkit ettiği râviyi⁸⁹⁰ İbn Hacer, “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde değerlendirmiştir.⁸⁹¹ Diğer münekkitlerin İmrân ile ilgili görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Dâvûd	Zayıf
Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, Nesâî	Leyyin, leyse bi'l-kavî
Ahmed b. Hanbel	Leyse bihî be's
İbn Maîn, İbn Nümeir, İbn Hibbân ⁸⁹²	Sika

Netice itibariyle İmrân b. Ebî Atâ hakkında birbirinden farklı kanaatler serdedildiği görülmektedir. Bununla birlikte râvinin adâletine yönelik bir eleştiriye rastlanmadığı kaydedilmelidir. Ancak mütâbii olmayan hadisler rivayet etmesi nedeniyle Ukaylî'nin cerhine maruz kalmış; İbn Hacer de her ne kadar onu “sadûk” lafzıyla tevsik etse de -hadisinde-

⁸⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Merrûzî ve gayrihi)*, nşr. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs (Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1408/1988), 166.

⁸⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/475-477.

⁸⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 95. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “zayıf, yu'teberu bih” olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/104).

⁸⁸⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/228.

⁸⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/288-289.

⁸⁹⁰ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/299.

⁸⁹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 430. *Tahrîr* müellifleri, râviyi “zayıf, yu'teberu bih” şeklinde değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/115).

⁸⁹² İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

vehim bulunduğunu dile getirmiştir. Sonuç olarak râvinin rivayetinin i'tibar için alınabileceği söylenebilir.

137. İmrân b. Yezîd/Zeyd et-Tağlibî (ö. ?)⁸⁹³

Vefat tarihi bilinmeyen İmrân'dan İbnü'l-Mübârek, Vekî', Fazl b. Dükeyn gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Ukaylî, İmrân'ın hadisinde **vehim** bulunduğunu kaydetmektedir.⁸⁹⁴ Yine İbn Hibbân, râviyi *Mecrûhîn* 'ine almış ve az rivayeti bulunmasına rağmen hadislerinin münker olduğunu, sikalardan onların rivayetlerine benzemeyen nakillerde bulunduğunu kaydetmiştir.⁸⁹⁵ Bununla birlikte İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında da zikreder. Zehebî'nin de dile getirdiği üzere hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunan⁸⁹⁶ râvi ile ilgili diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ⁸⁹⁷	Zayıf
İbn Maîn, Ebû Hâtim, İbn Hacer ⁸⁹⁸	Kuvvetli değil, hadisiyle ihticâc edilmez
İbn Maîn ⁸⁹⁹	Leyse bihî be's
Ali b. el-Medînî ⁹⁰⁰	Sika, sebt

138. İsâ b. Ebî İzze el-Kûfî (ö. ?)⁹⁰¹

Şa'bî'den rivayette bulunmuş olan İsâ b. Ebî İzze'nin vefat tarihi bilinmemektedir. Ricâl âlimlerinin kâhir ekseriyeti onu güvenilir kabul etmiştir. Ancak İbn Hacer, râviyi "sadûk" ifadesiyle tevsik etse de kimi zaman **vehme** kapıldığını söylemektedir.⁹⁰² İsâ hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Za'îfû'l-hadîs
Zehebî ⁹⁰³	Sâlih
Ebû Hâtim	Lâ be'se bihî
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân ⁹⁰⁴	Sika

⁸⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/280-281.

⁸⁹⁴ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/306. Söz konusu değerlendirme *Du'afâ* 'da "في حديثه وهم" ifadeleriyle kaydedilmiştir. Ancak İbn Hacer *Lisân* 'ında Ukaylî'nin değerlendirmesini "يهم في الحديث" şeklinde nakletmiştir (bk. 6/185).

⁸⁹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/125.

⁸⁹⁶ Zehebî, *Mugnî*, 2/57; a.mlf., *Kâşif*, 2/93.

⁸⁹⁷ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/71.

⁸⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 429.

⁸⁹⁹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/63.

⁹⁰⁰ Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 35.

⁹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/481-482.

⁹⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 439. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin "sika" olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/140).

⁹⁰³ Zehebî, *Mîzân*, 5/384.

139.Îsâ b. İbrâhim b. Seyyâr eş-Şe‘îrî (ö. 228/842-3)⁹⁰⁵

Îsâ b. İbrâhim, ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilse de hadislerinde yanılması nedeniyle tenkide uğramıştır. Örneğin Sâcî, onu “sadûk” lafzıyla nitelemiş; bununla beraber “zannediyorum **vehmederdi**” demiştir. Benzer şekilde Ezdî de “hadislerde **vehme** düşerdi, sadûk” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Yine râvi hakkında Zehebî, “sadûk **lehû evhâm**”⁹⁰⁶ ve İbn Hacer de “sadûk, zaman zaman **vehmeder**”⁹⁰⁷ ifadelerini kullanmışlardır. Dolayısıyla Îsâ b. İbrâhim’in adâlet yönünden güvenilir kabul edilen bir kimse olduğu; fakat zabtı ile ilgili eleştiri aldığı söylenebilir. Hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey’
Ebû Hâtim, Nesâî	Sadûk, leyse bihî be’s
Bezzâr, Mesleme b. Kâsım, İbn Hibbân ⁹⁰⁸	Sika

140.Îsâ b. Süleym el-Hımsî (ö. ?)⁹⁰⁹

Amr b. Hâris el-Hımsî, Îsâ b. Yûnus gibi kimselerin kendisinden rivayette bulunduğu Îsâ b. Süleym ile ilgili ricâl kaynaklarındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Ebû Hâtim, onu “sika, sadûk” ifadeleriyle nitelemektedir. Ancak İbn Hacer, râvi hakkında “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁹¹⁰ Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’e itiraz ettikleri kaydedilebilir. Zira râvi ile ilgili bir cerhe rastlanılmamış; bilakis Ebû Hâtim onu tevsik etmiştir. Dolayısıyla onlara göre Îsâ b. Süleym, “sika” lafzıyla değerlendirilmelidir.⁹¹¹

141.Ebû Ya‘kûb İshak b. Ahmed b. Ca‘fer (ö. 315/927)

Vefat tarihi rivayet faaliyetlerinin yoğun olduğu zamanlardan sonrasına tekabül eden râvi hakkında ulaşılan tek değerlendirme Dârekutnî’ye ait olup o, “**fî hadîsihî evhâm**” ifadesini kullanmıştır.⁹¹²

⁹⁰⁴ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁹⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 10/445-447.

⁹⁰⁶ Zehebî, *Mîzân*, 5/373.

⁹⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 438.

⁹⁰⁸ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁹⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 10/459-460.

⁹¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 438.

⁹¹¹ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/138.

⁹¹² Dârekutnî, *Su‘âlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li’l-Dârekutnî*, nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdilkâdir (Beyrut: Mektebetü’l-Me‘ârif, 1404/1984), 173.

142.İshak b. İbrâhim b. Alâ el-Hımsî (ö. 238/853)⁹¹³

Ricâl âlimleri, İshak b. İbrâhim ile ilgili muhtelif görüşler serdetmişlerdir. Râviyi “sadûk, **yehimü kesîran**” ifadeleriyle değerlendiren İbn Hacer, Muhammed b. Avf’ın onu tekzip ettiğini kaydetmiştir.⁹¹⁴ Nesâî ise tenkidini Amr b. Hâris el-Hımsî rivayetleri için kayıtlayarak Amr’dan yaptığı nakillerde “leyse bi-sika” olduğunu söylemektedir.⁹¹⁵ Bunun dışında râvi ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Dâvûd ⁹¹⁶	Leyse bi-şey’
İbn Maîn, Ebû Hâtim	Lâ be’s se bih
Mesleme b. Kâsım, ⁹¹⁷ İbn Hibbân ⁹¹⁸	Sika

Kaydedilen değerlendirmelerden İshak b. İbrâhim ile ilgili cerlerin daha az olduğu, münekkitlerin çoğunun onu tevsik ettiği anlaşılmaktadır. Muhammed b. Avf ise kizb ithamında yalnız kalmış ve hadis âlimleri onun bu değerlendirmesine katılmamışlardır. Buradan hareketle İbn Hacer’in, doğru sözlü bir kimse olduğuna işaret etmek üzere râviyi “sadûk” lafzıyla tavsif ettiği; ancak rivayetlerindeki kusurun çok vehmetmesinden kaynaklandığı kanaatinde olduğu söylenebilir.

143.Ebû Seleme İshak b. Râşid el-Cezerî (ö. 136-169/753-786?)⁹¹⁹

İshak b. Râşid, münekkit ulemânın çoğu tarafından güvenilir kabul edilmekle birlikte Zührî’den rivayetleri sorunlu bulunmuştur. Zira anlaşıldığı üzere İshak; Zührî’den vicâde yoluyla aldığı hadisleri tahdîs sîgasıyla nakletmektedir. Nitekim bu durumu râvinin kendisi de açıkça dile getirmiştir. Buna göre o “haddesenâ Zührî” şeklinde rivayette bulunurken Zührî ile nerede karşılaştığı sorulmuş; o da “Ben onunla karşılaşmadım. Beytûlmakdis’e uğramıştım. Orada ona ait bir kitap buldum.” şeklinde cevap vermiştir.⁹²⁰ Diğer yandan İshak’ı “sika” lafzıyla tevsik eden İbn Hacer, onun Zührî rivayetlerinde **vehim** bulunduğunu

⁹¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 1/573-574.

⁹¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 99.

⁹¹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 8/109. İbn Hacer, *Tehzîb*’inde herhangi bir kayıt bulunmaksızın Nesâî’den “leyse bi-sika” değerlendirmesini nakletmiştir.

⁹¹⁶ Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, 2/228.

⁹¹⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 2/68.

⁹¹⁸ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁹¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 610-614.

⁹²⁰ Bununla birlikte İbn Hacer, *Tehzîb*’inde naklettiği bir olayı İshak’ın Zührî’yle likâına delil olarak göstermiştir. Ancak kaydedilen naklin likâa işaret ettiğini söylemek zordur (bk. 1/612: “قال أبو بكر بن أبي خيثمة ثنا عبدالله بن جعفر سمعت عبيد الله بن عمرو وأبا المليح يقولان قال اسحاق بن راشد بعث محمد ابن علي زيد بن علي إلى الزهري قال يقول لك أبو جعفر استوص باسحاق خيرا فإنه منا أهل البيت”).

söylemektedir.⁹²¹ Bu noktada tedlîs nedeniyle sorunlu kabul edilen rivayetlerin “vehim” ile ilişkilendirilmesi izaha muhtaçtır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Zührlî, İbn Huzeyme (ö. 311/924)	Muztarib, hadisiyle ihticâc edilmez
Nesâî	Leyse bi-zâke'l-kavî
İbn Maîn, Fesevî, Ebû Hâtîm	Sâlihu'l-hadîs, şeyh
İbn Maîn, Nesâî	Leyse bihî be's
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, ⁹²² İclî, İbn Hibbân ⁹²³	Sika

144.İsmâil b. Abdurrahman b. Ebî Kerîme es-Süddî (ö. 127/745)⁹²⁴

Müfessir tâbi Süddî'nin hadisteki durumu hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunmakla birlikte münekkit ulemâ onu çoğunlukla güvenilir kabul etmiştir. İbn Hacer ise râviyi “sadûk **yehimû**” şeklinde nitelemiş ve ayrıca teşeyyu' ile itham edildiğini kaydetmiştir.⁹²⁵ Râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Cûzcânî	Kezzâb ⁹²⁶
İbn Maîn, ⁹²⁷ Ukaylî	Zayıf
Ebû Zür'a, Ebû Hâtîm	Leyyin; yüktebü hadîsüh, lâ yühteccü bih
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Nesâî, Sâcî, ⁹²⁸ İbn Adî, Zehebî ⁹²⁹	Lâ be'se bih, hasenü'l-hadîs
Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Hibbân ⁹³⁰	Sika

Sonuç olarak Süddî'nin ricâl âlimlerinin geneli tarafından müsbet ifadelerle değerlendirildiği görülmektedir. Bununla birlikte hakkında bir kizb ithamı bulunmaktadır. İbn Hacer'in değerlendirmesindeki “sadûk” ifadesinin bu ithama bir cevap niteliği taşıdığı söylenebilir. Diğer yandan hadiste kuvvetli olmadığına dair değerlendirmeler bulunmakla birlikte zabtına yönelik tek müfesser cerh de İbn Hacer'den gelmiş olup o, râvinin rivayetlerinde vehme düştüğünü ifade etmektedir.

⁹²¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 100.

⁹²² Ahmed b. Hanbel, *el-İlâ (Merrûzî rivayeti)*, 110.

⁹²³ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın İshak b. Râşid'i *Sikât*'ında zikretmiştir.

⁹²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/821-825; İsmail Cerrahoğlu, “Süddî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/17-18.

⁹²⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 108. Ancak *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz etmişler ve râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/136).

⁹²⁶ Birçok hadis âliminin müsbet ifadelerle değerlendirdiği Süddî'nin “kezzâb” olma ihtimali uzak görünmektedir.

⁹²⁷ Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn'in “zayıf” değerlendirmesini hoş görmemiştir.

⁹²⁸ Sâcî, râviyi “sadûk, fihi nazar” şeklinde nitelemiştir.

⁹²⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/247.

⁹³⁰ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

145.İsmâil b. Beşîr b. Selmân el-Kûfî (ö. ?)

İsmâil b. Beşîr hakkında ulaşılan tek değerlendirme Ukaylî'ye ait olup o, râvi için “يهم في غير”⁹³¹ ifadelerini kullanmıştır.

146.İsmâil b. İbrâhim el-Kureşî el-Hımsî (ö. ?)

Zühri'den rivayette bulunan İsmâil b. İbrâhim el-Kureşî ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Ukaylî, Zehebî ve İbn Hacer, onun hakkında benzer görüşler serdetmişlerdir. Ukaylî, hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemiş,⁹³² Zehebî⁹³³ ile İbn Hacer⁹³⁴ de hakkında “leyse bi-hücce, **lehû evhâm**” ifadesini kullanmıştır.

147.İsmâil b. Muhammed b. İsmâil et-Teymî (ö. 232-3/846-8)⁹³⁵

Ricâl kaynaklarında İsmâil b. Muhammed ile ilgili çok az değerlendirme bulunmaktadır. İbn Hacer, onu “sadûk **yehimû**” şeklinde nitelemektedir.⁹³⁶ Bundan başka Ebû Hâtim râvinin “zayıf” olduğunu söylemiş; diğer yandan İbn Hibbân onu *Sikât*’ında zikretmiştir.

148.İsmâil b. Süleyman er-Râzî (ö. ?)

Ukaylî, İsmâil b. Süleyman’ın hadisinin çoğunda **vehim** olduğunu belirtmiş, ardından rivayet ettiği iki hadisi zikrederek her ikisinin de mütâbiinin bulunmadığını söylemiştir.⁹³⁷ Bununla birlikte İbn Hacer, *Lisân*’ında Ukaylî’ye itiraz ederek söz konusu değerlendirmesini kaydettikten sonra rivayetlerin ikisinin de mütâbiinin olduğunu ifade etmektedir.⁹³⁸ Hakkında başka bir değerlendirmeye ulaşılamamakla birlikte Ukaylî’nin, vehim ile tenkit ettiği râvinin mütâbiinin bulunmadığını söylediği rivayetlerinden örnekler vermesi dikkat çekicidir.

149.İsme b. Mütevekkil el-Hanefî (ö. ?)

Şu‘be’den rivayette bulunan İsme b. Mütevekkil hakkında fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Ukaylî, onun hakkında “قليل الضبط للحديث بهم وهما”⁹³⁹ değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel ise râviyi tanımadığını söylemektedir.⁹⁴⁰ Diğer yandan Ebû Dâvûd, onda bir beis

⁹³¹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/81.

⁹³² Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/74.

⁹³³ Zehebî, *Mîzân*, 1/372.

⁹³⁴ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 2/101.

⁹³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/861.

⁹³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 109. *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/139).

⁹³⁷ Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/82.

⁹³⁸ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 2/130.

⁹³⁹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/340.

⁹⁴⁰ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/341.

görmediğini dile getirmiş,⁹⁴¹ İbn Hibbân da râviyi *Sikât*’ında zikrederek “müstakîmü’l-hadîs” ifadesiyle nitelemiştir.⁹⁴²

150.İyâs b. Halîfe el-Bekrî (ö. ?)⁹⁴³

Atâ b. Ebî Rebâh’ın kendisinden rivayette bulunduğu İyâs b. Halîfe hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, onu *Du‘afâ*’sında zikrederek hadisinde **vehim** bulunduğunu kaydetmiştir. İyâs’ın “kalîlü’l-hadîs” olduğunu söyleyen İbn Sa‘d da râvi ile ilgili -en azından- olumlu bir görüş belirtmemiştir. Diğer yandan râviyi *Sikât*’ına alan İbn Hibbân ile “sadûk” değerlendirmesinde bulunan İbn Hacer’in⁹⁴⁴ müsbet kanaat taşıdıkları anlaşılmaktadır.

151.Kâdih b. Rahme ez-Zâhid (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan râvi, ricâl âlimleri tarafından şiddetli cerh ifadeleriyle tenkit edilmiştir. Kâdih’in sikalardan maktûb haberler naklettiğini ve bu durumun kasıtlı gibi görüldüğünü dile getiren İbn Hibbân, bir diğer ihtimali kaydederek râvinin itkândan gafil olup fazla **vehmin** kendisine galip geldiğini ve rivayetlerinde menâkîrin çoğaldığını, böylece terki hak ettiğini söylemiştir.⁹⁴⁵ Ancak bu noktada râvinin Süleyman b. Rebî‘ (ö. ?)⁹⁴⁶ ve Ezdî⁹⁴⁷ tarafından da tekzip edildiğini kaydetmek gerekir. Yine Ebû Nuaym el-İsfahânî, râvinin Süfyân es-Sevrî ve Mis‘ar b. Kidâm’dan mevzû rivayetler naklettiğini dile getirmiştir.⁹⁴⁸ Diğer yandan İbn Adî de râvinin rivayetlerinin mahfûz olmadığını, ne isnad ne de metinlerinin mütâbiinin bulunduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁹ Ayrıca Dârekutnî de onun hakkında “lâ şey” değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁹⁵⁰ Netice itibarıyla bu örnekte râvi hakkında zikredilen “vehim” tenkidinin “kasıtlı yalan uydurma” ihtimalinin karşısında “bilmeden, yanlış” sonucunda münker rivayet nakletme mânasında, kelime anlamıyla kullanıldığı söylenebilir.

⁹⁴¹ Ebû Dâvûd, *Su‘âlâtü’l-Âcurrî*, 328.

⁹⁴² İbn Hibbân, *Sikât*, 8/520.

⁹⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/122.

⁹⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 116.

⁹⁴⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/229.

⁹⁴⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/230.

⁹⁴⁷ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 6/407.

⁹⁴⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *ed-Du‘afâ*, 134.

⁹⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/755.

⁹⁵⁰ Dârekutnî, *Su‘âlâtü’s-Sülemî*, 271.

152.Kāsım b. Abdilvâhid b. Eymen el-Mahzûmî (ö. ?)⁹⁵¹

Genç yaşta vefat eden Kāsım b. Abdilvâhid hakkında fazla değerlendirme bulunmamaktadır. Hemmâm b. Yahyâ⁹⁵² ve Abdülvâris b. Saîd (ö. 179/796) gibi kimseler râviden hadis nakletmiştir. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmiş; ayrıca *Meşâhîr*’inde ara sıra **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) kaydetmiştir.⁹⁵³ Ebû Hâtim ise râvi için “hadisi yazılır” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Son olarak İbn Hacer, onu “makbul” lafzıyla nitelemiştir.⁹⁵⁴

153.Mahled b. Yezîd el-Kureşî el-Harrânî (ö. 193/808-9)⁹⁵⁵

Mahled b. Yezîd, ricâl âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir. Ancak Ahmed b. Hanbel, onun hakkında “lâ be’s bihî ve **kâne yehimü**” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Sâcî de “**kâne yehimü**” şeklinde râviyi tenkit etmiştir. Yine İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel’in değerlendirmesine benzer şekilde “sadûk **lehû evhâm**” ifadelerini kullanmıştır.⁹⁵⁶ Ancak bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin açıklamaları kaydedilebilir. Onlar, İbn Hacer’in değerlendirmesine karşı çıkararak râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Buhârî ve Müslim, *Sahîhayn*’da onun rivayetiyle ihticâc etmişler, İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Fesevî, Zehebî gibi âlimler de tevsik etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel’in değerlendirmesiyle ilgili ise “Biz deriz ki bu vehim bildiğimiz kadarıyla mürselin ref’ edildiği tek bir hadistedir.” ifadelerini kullanmışlardır.⁹⁵⁷ Neticede aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere münekkit ulemâ tarafından güvenilir kabul edilen Mahled’in tek bir rivayet nedeniyle “vehim” ile tenkit edilmesinin ihtimal dahilinde olduğu söylenebilir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Zehebî ⁹⁵⁸	Sâlihu’l-hadîs
İbn Maîn, ⁹⁵⁹ Ebû Hâtim, Zehebî ⁹⁶⁰	Leyse bihî be’s sadûk
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Fesevî, İbn Hibbân, ⁹⁶¹ Zehebî ⁹⁶²	Sika

⁹⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 10/716-717.

⁹⁵² Râvi için bk. bu tez, 366.

⁹⁵³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 148.

⁹⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 450.

⁹⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/628-630.

⁹⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 524.

⁹⁵⁷ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/358.

⁹⁵⁸ Zehebî, *Mugnî*, 2/287.

⁹⁵⁹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/441.

⁹⁶⁰ Zehebî, *Mizân*, 6/390.

⁹⁶¹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁹⁶² Zehebî, *Siyer*, 9/237; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/249.

154. Ma‘mer b. Bekkâr es-Sa‘dî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Ma‘mer b. Bekkâr, İbrâhim b. Sa‘d’dan (ö. 183/799) hadis almıştır. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** bulunduğunu ve rivayetlerinin çoğunun mütâbiinin olmadığını söylemektedir.⁹⁶³ Diğer yandan İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiş,⁹⁶⁴ Zehebî de onu “suveylih” lafzıyla nitelemiştir.⁹⁶⁵

155. Mansûr b. Sukayr/Sûkayr el-Bağdâdî (ö. ?)⁹⁶⁶

Mansûr b. Sukayr, ricâl âlimleri tarafından tenkide uğrayan bir râvidir. Ukaylî, onun hadislerinde bir miktar **vehim** bulunduğunu söylemiş ve örnek olarak zikrettiği rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığını kaydetmiştir. Yine Ebû Hâtîm’e râvinin bir rivayeti sorulunca Ebû Hâtîm, hadisin aslının bulunmadığını söylemiştir. Ebû Hâtîm, Mansûr’u “leyse bi-kavî” lafzıyla nitelemiş ve hadisinde ıztırâb bulunduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân da râvinin Mûsâ b. A‘yen (ö. 177/793) ve Ubeydullah b. Amr er-Rakkî’den (ö. 179/795-6) maktûb rivayetler naklettiğini ve infirâdı halinde kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini ifade etmektedir.⁹⁶⁷ Ayrıca İbn Hacer, onu “zayıf” ifadesiyle taz‘îf etmiştir.⁹⁶⁸ Son olarak Ahmed b. Hanbel’in Mansûr’dan hadis yazdığına dair nakil, râvi hakkındaki olumlu bir bilgi olarak kaydedilebilir.

156. Ma‘rûf b. Harrabûz el-Mekkî (ö. ?)

Vekî‘, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû Bekir b. Ayyâş gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Ma‘rûf b. Harrabûz; bazı münekkittler tarafından tevsik, bazıları tarafından da taz‘îf edilmiştir. İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte onu *Sikât*’ında zikretmektedir. Diğer yandan İbn Hibbân’ın *Mecrûhîn*’inde râvinin kitap satın alıp öylece rivayette bulunduğu; daha sonra hâfızasının bozulup **vehim** ile hadis naklettiği kaydedilmiştir.⁹⁶⁹ Ayrıca İbn Hacer de “sadûk” değerlendirmesiyle birlikte onun zaman zaman

⁹⁶³ Ukaylî, *Du‘afâ*, 4/207.

⁹⁶⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/196.

⁹⁶⁵ Zehebî, *Mîzân*, 6/480.

⁹⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/323-326.

⁹⁶⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/39-40.

⁹⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 547. *Tahrîr* müellifleri, râvinin za‘fının şiddetli olmadığını söyleyerek “ضعيف يُعتبر به في المنايعات” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/419).

⁹⁶⁹ *Mecrûhîn*’de râviyle ilgili bir değerlendirmeye ulaşılammıştır. Söz konusu ifadeler İbnü’l-Cevzî’nin *Du‘afâ*’sında (bk. 3/129); Moğultay b. Kılıç’ın *İkmâl*’inde (bk. 11/288) ve İbn Hacer’in *Tehzîb*’inde (bk. 13/134) nakledilmektedir. Öte yandan Ma‘rûf hakkında nakledilen “كان يشتري الكتب فيحدث بها ثم تغير حفظه فكان يحدث على” şeklindeki ifadelerin *Mecrûhîn*’de Muâviye b. Yahyâ es-Sadeffî için kaydedildiği görülmektedir (bk. 3/3) ki bu durum akla İbn Hibbân’ın değerlendirmesinin kaydedilirken hata yapılmış olması ihtimalini getirmektedir.

vehme düştüğünü söylemektedir.⁹⁷⁰ Râvi ile ilgili diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ukaylî	Zayıf, hadislerinin mütâbii bulunmaz
Sâcî, Zehebî ⁹⁷¹	Sadûk
Ebû Hâtîm	Yüktebû hadîsüh

157.Mervân b. Şücâ‘ el-Cezerî (ö. 184/801-2)⁹⁷²

Mervân b. Şücâ‘, ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Ancak İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle değerlendirmektedir.⁹⁷³ Bunun dışında İbn Hibbân da râvinin rivayetteki durumuyla alâkalı herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın onu *Sikât*’ında zikretmiş; ancak *Mecrûhîn*’ine de kaydederek burada sikalardan maktûb haberler naklettiğini ve infirâdı halinde kendisiyle ihticâc etmeyi hoş görmediğini dile getirmiştir. Mervân b. Şücâ‘ ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtîm	Leyse bi-zâke’l-kavî
Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Zehebî ⁹⁷⁴	Sadûk, lâ be’s bihî
İbn Sa’d, İbn Maîn, Fesevî, Dârekutnî	Sika

158.Mesleme b. Uley el-Huşenî (ö. 190’dan önce/805’ten önce)⁹⁷⁵

Mesleme b. Uley, ricâl âlimlerinin şiddetli cerhlerine maruz kalmış bir râvidir. İbn Hibbân, onun isnadları kalb ettiğini ve **tevehhüm** ile sikalardan onlara ait olmayan hadisler naklettiğini söylemiştir. Bu durumun fâhiş hale gelmesi neticesinde râviyle ihticâcın bâtıl olduğunu kaydeden İbn Hibbân, daha sonra onun sorunlu rivayetlerine örnekler zikretmektedir.⁹⁷⁶ Ukaylî de Mesleme’nin ref‘ ettiği bir rivayetini örnek olarak kaydetmiştir. Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

⁹⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 540. *Tahrîr* müellifleri, râviyi “zayıf” şeklinde nitelemişler ve mütâbaat ve şevâhidde hadisnin i’tibâr için alınabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/399).

⁹⁷¹ Zehebî, *Mîzân*, 6/468.

⁹⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/662-663.

⁹⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, 526. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” mertebesinde zikredilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/363).

⁹⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, 9/34; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/253.

⁹⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/766-769.

⁹⁷⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/33-35. İbn Hacer, İbn Hibbân’ın değerlendirmesini naklederken “tevehhüm ile” ifadesini zikretmemiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Duhaym, Buhârî, Cûzcânî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, Fesevî, Nesâî, Ezdî, İbn Adî, ⁹⁷⁷ Hâkim el-Kebîr, Dârekutnî, Hâkim en-Nîsâbûrî, ⁹⁷⁸ İbn Hacer ⁹⁷⁹	Metrûk, hadisi alınmaz, zâhibü'l-hadîs
Ebû Zûr'a, Sâcî, Zehebî ⁹⁸⁰	Münker, zayıf cidden, vâh

Tablodan da açıkça görüldüğü üzere Mesleme b. Uley, cerh-ta'dîl âlimleri tarafından “metrûk” kabul edilen bir kimsedir. Bazı ricâl eserlerinde isnadları kalb ettiği, mevkuף haberleri ref ettiği problemlı rivayetlerine örnekler verilmiştir. İbn Hibbân da benzer misaller kaydetmiş ve râvinin sikalardan onlara ait olmayan hadisler naklettiğini; ancak bu durumun kasıtlı olmayıp “tevehhüm” neticesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Dolayısıyla buradaki “tevehhüm” lafzının kelime mânasında kullanıldığını söylemek mümkündür.

159.Mesrûk b. Merzubân el-Kindî (ö. 240/855[?])⁹⁸¹

Münekkitlerin Mesrûk b. Merzubân ile ilgili açıklamaları kısıtlıdır. İbn Hacer, onu “sadûk lehû evhâm” ifadeleriyle nitelemiştir.⁹⁸² Bunun dışında Ebû Hâtîm, “leyse bi-kavî, yüktebû hadîsühû” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Diğer yandan İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği râvi hakkında Sâlih Cezere ile Zehebî⁹⁸³ “sadûk” ifadesini kullanmışlardır.

160.Minhâl b. Amr el-Esedî (ö. ?)⁹⁸⁴

İbnü'l-Mu'temir, Haccâc b. Ertât ve A'meş gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Minhâl b. Amr, ricâl âlimleri tarafından tevsik edilmiştir.⁹⁸⁵ Bununla birlikte Şu'be, onu bir rivayete göre teganni ile Kur'an okuduğu; başka bir rivayete göre ise tanbur dinlediği için terk etmiştir. İbn Hacer ise Minhâl'i “sadûk” ifadesiyle tavsif etse de zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemektedir.⁹⁸⁶ Ancak râvinin zabtına yönelik başka bir tenkide rastlanmadığı kaydedilmelidir.

⁹⁷⁷ İbn Adî, râvinin hadislerinin tamamının gayr-ı mahfûz olduğunu söylemektedir.

⁹⁷⁸ Hâkim, râvinin Evzâî ve Zebîdî'den münker ve mevzû rivayetler naklettiğini söylemiştir.

⁹⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 531.

⁹⁸⁰ Zehebî, *Mîzân*, 6/423.

⁹⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/696-697.

⁹⁸² İbn Hacer, *Takrîb*, 528. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğu kanaatindedir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/368).

⁹⁸³ Zehebî, *Mugnî*, 2/294, a.mlf., *Mîzân*, 6/407.

⁹⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/348-352.

⁹⁸⁵ İbn Maîn, İclî, Nesâî, İbn Hibbân ve Dârekutnî, râviyi tevsik etmişlerdir.

⁹⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 547. *Tahrîr* müellifleri, râvinin münekkitler tarafından tevsik edildiğine işaret ederek “sika” değerlendirmesinde bulunmuşlardır (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/421).

161. Muâviye b. İshak et-Teymî (ö. ?)⁹⁸⁷

A‘meş, Şu‘be, Sevrî gibi meşhur muhaddislerin kendisinden rivayette bulunduğu Muâviye b. İshak’ın vefat tarihi bilinmemektedir. Râvi, ricâl âlimleri tarafından tevsik edilmektedir. Bununla beraber İbn Hacer, onu “sadûk” lafzıyla nitelese de zaman zaman **vehme** kapıldığını ifade eder.⁹⁸⁸ Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’e itirazda bulundukları kaydedilebilir. Onlar, Ebû Zür‘a’nın değerlendirmesi dışında râvinin münekkitler tarafından tevsik edildiğini söyleyerek -ki Ebû Zür‘a’nın tenkidi müfesser olmaması nedeniyle dikkate alınmamalıdır- Muâviye’nin “sika” olduğunu dile getirmişlerdir.⁹⁸⁹ Râvi hakkında vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Zür‘a	Vâh
Ebû Hâtim, Fesevî	Lâ be’s bihî
İbn Sa‘d, İbn Maîn, ⁹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, İclî, Nesâî, İbn Hibbân, ⁹⁹¹ Dârekutnî ⁹⁹²	Sika

162.

Ebû Mutî‘ Muâviye b.

Yahyâ ed-Dımaşkî (ö. ?)⁹⁹³

Velîd b. Müslim, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî gibi âlimlerin kendisinden hadis naklettiği Muâviye b. Yahyâ’nın vefat tarihi bilinmemektedir. İbn Hacer, râvi için “sadûk **lehû evhâm**” ifadelerini kullanmıştır.⁹⁹⁴ Aşağıdaki tabloda da açıkça görüleceği üzere Muâviye, münekkit ulemânın çoğu tarafından tevsik edilse de İbn Adî, râvinin birtakım rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığını ifade etmiştir. Mezkûr değerlendirme İbn Hacer’in söz konusu eleştiriyi yapmasına neden olmuş görünmektedir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebü’l-Kâsım el-Begavî, Dârekutnî	Zayıf
İbn Maîn, İbn Adî	Leyse bi-zâke’l-kavî, bazı rivayetlerinin mütâbii yok
İbn Maîn, İclî, ⁹⁹⁵ Ebû Dâvûd, Ebû Zür‘a, Ebû Hâtim, Nesâî	Leyse bihî be’s, sadûk
Ebû Zür‘a, Sâlih Cezere	Sika, sahîhu’l-hadîs

⁹⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/66-67.

⁹⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 537.

⁹⁸⁹ Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/391

⁹⁹⁰ İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 171.

⁹⁹¹ İbn Hibbân, râvinin rivayeti hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmasa da *Sikât*’ında zikretmiştir.

⁹⁹² Dârekutnî, *Su‘âlâtü’l-Hâkim*, 278.

⁹⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/109-113.

⁹⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 539. *Tahrîr* müellifleri, râviyi “sadûk, hasenü’l-hadîs” ifadesiyle nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/396).

⁹⁹⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 11/279.

163. Muâz b. Abdillâh el-Cühenî (ö. 118/736-7)⁹⁹⁶

Muâz b. Abdillâh, hakkında değerlendirmede bulunan ricâl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilmektedir.⁹⁹⁷ Bununla birlikte İbn Hacer, râviyi “sadûk” ifadesiyle nitelemiş; ancak kimi zaman **vehme** düştüğünü belirtmiştir.⁹⁹⁸

164. Muâz b. Muhammed el-Ensârî (ö. ?)

Ukaylî, hakkında çok az bilgi bulunan Muâz b. Muhammed’in hadisinde **vehim** olduğunu söylemiştir. Râvinin Evzâî → Mekhûl → Mûsâ b. Enes tarikiyle Enes b. Mâlik’ten (r.a.) naklettiği Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) saçını kına ile boyadığına dair haberin bu haliyle mahfûz olmadığını kaydeden Ukaylî, rivayetin Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî’den geldiğini kaydetmiştir.⁹⁹⁹

165. Muhammed b. Abbâd b. Zibrikân el-Mekkî (ö. 234/849)¹⁰⁰⁰

Muhammed b. Abbâd, hadis âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir.¹⁰⁰¹ Bununla birlikte İbnü’l-Medîni, naklettiği bir rivayetin senedi nedeniyle bâtil olduğunu söyleyerek tenkitte bulunmuştur. İbn Hacer ise onun hakkında “sadûk **yehimû**” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁰⁰²

166. Muhammed b. Abdîrrahman b. Hârîse Ebû’r-Ricâl el-Ensârî (ö. ?)¹⁰⁰³

Vefat tarihi bilinmeyen Ebû’r-Ricâl; annesi Amre bint. Abdîrrahman, Enes b. Mâlik, Sâlim b. Abdillâh gibi şahsiyetlerden hadis almış; kendisinden de Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Mâlik b. Enes gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Ebû’r-Ricâl, münekkit ulemâ tarafından güvenilir kabul edilmektedir.¹⁰⁰⁴ İbn Hibbân da râviyi *Sikât*’ında zikretmiş; ancak *Meşâhîr*’inde zaman zaman **vehme** düştüğünü ileri sürmüştür.¹⁰⁰⁵

⁹⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/42-43.

⁹⁹⁷ İbn Maîn, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân (herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir) ve Zehebî’nin (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 2/273) tevsik ettiği râvi, yalnızca Dârekutnî tarafından “leyse bi-zâke” ifadesiyle tenkit edilmiştir.

⁹⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 536. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” olduğu kanaatindedir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/389).

⁹⁹⁹ Ukaylî, *Du’afâ*, 4/202.

¹⁰⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 11/667-669.

¹⁰⁰¹ İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Sâlih Cezere “lâ be’s bihî”; İbn Kâni, “sika” ifadeleriyle tevsikte bulunmuş; ayrıca İbn Hibbân da râvinin rivayetteki durumu ile ilgili değerlendirmede bulunmaksızın onu *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁰⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 486. *Tahrîr* müellifleri, râvi için “صديق حسن الحديث، أخطأ في حديث، ووهم في آخر” değerlendirmesinde bulunmuşlardır (Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/262).

¹⁰⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/16-17.

¹⁰⁰⁴ İbn Sa’d, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Hacer (bk. *Takrîb*, 492) onu tevsik eden âlimlerdir.

¹⁰⁰⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 162.

167.Muhammed b. Abdirrahman et-Tufâvî (ö. 187/803)¹⁰⁰⁶

Muhammed b. Abdirrahman, ricâl âlimlerinin bir kısmı tarafından taz'îf edilse de çoğunun güvenilir kabul ettiği bir kimsedir. Ebû Zûr'a bir defasında râviyi "münkeru'l-hadîs" şeklinde nitelemiş; başka bir yerde ise "sadûk ne var ki ara sıra **vehme** düşer" değerlendirmesinde bulunmuştur. Yine Ebû Hâtim, onda bir beis bulunmadığını ve "sadûk, sâlih" bir kimse olduğunu söylemiş; ancak zaman zaman **vehme** kapıldığını belirtmiştir. Ayrıca İbn Hacer de Muhammed b. Abdirrahman için "sadûk **yehimû**" ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁰⁷ Bunların dışında Ahmed b. Hanbel'den onun tedlîs yaptığına dair bir tenkit nakledilmektedir. Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, İbn Adî	Leyse bihî be's,
İbnü'l-Medînî, Buhârî, ¹⁰⁰⁸ İbn Hibbân, ¹⁰⁰⁹ Zehebî ¹⁰¹⁰	Sika

168.Muhammed b. Amr el-Yâfî (ö. ?)¹⁰¹¹

İbn Vehb ile akran olup ondan rivayette bulunan Muhammed b. Amr'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Râvi; münker ve garîb rivayetler nakletmesi nedeniyle İbn Maîn, İbn Yûnus (ö. 347/958), İbn Adî ve İbn Kattân'ın taz'îfine uğramıştır. Yalnız İbn Hibbân rivayetteki durumu hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın onu *Sikât*'ında zikreder. İbn Hacer ise râvi hakkında "sadûk **lehû evhâm**" ifadelerini kullanmıştır.¹⁰¹²

169.Muhammed b. Bahr el-Hüceymî (ö. ?)

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Muhammed b. Bahr ile ilgili İbn Ebî Hâtim, Ebû Zûr'a'nın ondan hadis rivayet ettiği bilgisini kaydetmiştir.¹⁰¹³ Ukaylî ise onu "münkeru'l-hadîs, **kesîru'l-vehm**" ifadeleriyle tenkit eder.¹⁰¹⁴ Diğer yandan İbn Hibbân, râvinin zayıf kimselerden kendisinden başkasının nakletmediği hadisler rivayet ettiğini, bu rivayetlerdeki sorunun kimden kaynaklandığını bilmediğini; sikalardan yaptığı rivayetler araştırılıp adâleti

¹⁰⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/45-47.

¹⁰⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 493. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sadûk" mertebesine indirildikten sonra "yehimû" tenkidinin zikredilmemesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/281).

¹⁰⁰⁸ Dârekutnî, Buhârî'nin râviyle ihticâc ettiğini kaydetmiştir.

¹⁰⁰⁹ İbn Hibbân, râviyi *Sikât*'ında zikretmiş

¹⁰¹⁰ Zehebî, *Mizân*, 6/226.

¹⁰¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/183-184.

¹⁰¹² İbn Hacer, *Takrîb*, 500. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "zayıf, yu'teberu bihî" şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/301).

¹⁰¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/215.

¹⁰¹⁴ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/38.

tespit edilene kadar kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir.¹⁰¹⁵ Son olarak Zehebî'nin Muhammed b. Bahr hakkındaki “leyyin” değerlendirmesi kaydedilebilir.¹⁰¹⁶

170. Muhammed b. Câbir b. Seyyâr el-Hanefî (ö. 170'ten sonra/786'dan sonra)¹⁰¹⁷

Muhammed b. Câbir, hadis âlimleri tarafından taz'îf edilen bir râvidir. Hakkındaki tenkitler; ömrünün sonuna doğru ihtilata uğrayıp hâfızasının bozulması ve kitabını da kaybetmesi üzerine telkinle kendisine ait olmayan rivayetler nakletmesi noktasında yoğunlaşmaktadır. İbn Maîn, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Hibbân, İbn Hacer¹⁰¹⁸ söz konusu duruma dikkat çeken âlimlerdir. Bunun dışında da İbn Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Fesevî, Dârekutnî gibi münekkitler onu cerh etmişlerdir. Muhammed b. Câbir ile ilgili “vehim” değerlendirmesi ise Amr b. Ali el-Fellâs'tan gelmiştir. O, râvi ile ilgili “sadûk, kesîru'l-vehm, metrûkü'l-hadîs” ifadelerini kullanmaktadır. Diğer yandan İbn Adî'nin diğer ricâl âlimlerine nispetle müsbet ifadeler kullandığı kaydedilmelidir. İbn Adî, önde gelen hadis âlimlerinin ondan rivayette bulunduğunu; şayet bu konumda olmasaydı âlimlerin kendisinden hadis almayacaklarını söylemiştir. Bununla birlikte hakkında ihtilâf edildiğini de dile getiren İbn Adî, râviyle ilgili eleştirilere rağmen kendisinden hadis yazılabileceğini söylemiştir.

171. Muhammed b. Fülehy el-Eslemî (ö. 197/813)¹⁰¹⁹

Ricâl âlimleri, Muhammed b. Fülehy hakkında muhtelif değerlendirmelerde bulunmuştur. İbn Hacer ise onu “sadûk **vehimü**” ifadesiyle nitelemektedir.¹⁰²⁰ Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer tenkit ifadeleri gösterilmiş olup kuvvetli bir kimse olmasa da rivayetinin i'tibar için alınabilecek bir râvi olduğu söylenebilir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ¹⁰²¹	Leyse bi-sika
Ebû Hâtim, ¹⁰²² Ukaylî ¹⁰²³	Leyse bi-zâke'l-kavî
İbn Hibbân, ¹⁰²⁴ Dârekutnî, Zehebî ¹⁰²⁵	Sika

¹⁰¹⁵ İbn Hacer, *Mecrûhîn*, 2/300-301.

¹⁰¹⁶ Zehebî, *Mugnî*, 2/167.

¹⁰¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/381-385.

¹⁰¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 471.

¹⁰¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/231-232.

¹⁰²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 502. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olup mütâbaat ve şevâhidde i'tibar edileceği görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/307).

¹⁰²¹ Zehebî, İbn Ebî Hayseme'den nakille İbn Maîn'in tevsikini kaydetmişse de (bk. Zehebî, *Mîzân*, 6/301) söz konusu değerlendirmeye başka bir kaynakta rastlanmamıştır.

¹⁰²² Ebû Hâtim, İbn Maîn'in râviye yönelttiği tenkidi aşırı bularak “mâ bihî be's, leyse bi-zâke'l-kavî” değerlendirmesinde bulunmuştur.

¹⁰²³ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/124-125. Ukaylî, râvinin *Du'afâ*'sında râvinin mütâbii bulunmayan bir hadisini kaydetmektedir.

¹⁰²⁴ İbn Hibbân, râvinin rivayetteki durumu hakkında bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹⁰²⁵ Zehebî, *Mugnî*, 2/254.

172. Muhammed b. Hâtım b. Meymûn el-Bağdâdî (ö. 235/850)¹⁰²⁶

Hadis âlimlerinin Muhammed b. Hâtım ile ilgili muhtelif değerlendirmeleri bulunmaktadır. İbn Maîn, onun hakkında “kezzâb” ifadesini kullanmıştır. İbnü’l-Medînî de râvinin naklettiği bir rivayetin -senedi dolayısıyla- “kezib” olduğunu söylemektedir ki söz konusu rivayetin İbn Maîn’in râviyi tekzibine neden olması muhtemeldir. Amr b. Ali el-Fellâs da “leyse bi-şey” terimiyle cerhte bulunmuştur. Öte yandan İbn Kâni‘, “sadûk” lafzıyla râvinin doğru sözlü bir kimse olduğunu dile getirmektedir. Yine İbn Hibbân,¹⁰²⁷ İbn Adî, Dârekutnî ve Zehebî¹⁰²⁸ de Muhammed’i tevsik etmişlerdir. İbn Hacer’in de râvi için müsbet kanaat taşıdığı anlaşılmaktadır. Zira o da “sadûk” lafzıyla tevsikte bulunmuş ve râvinin şahsiyetinden övgüyle bahsetmiştir. Bununla birlikte İbn Hacer, onun zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydeder.¹⁰²⁹ Dolayısıyla İbn Hacer’in, râvinin rivayetlerinde bulunan problemi teammüde değil tevehhüme dayandırdığı anlaşılmaktadır.

173. Ebû İshak Muhammed b. Kesîr el-Kureşî el-Kûfî (ö. ?)¹⁰³⁰

İbn Maîn, Kuteybe b. Saîd gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. Kesîr’in vefat tarihi bilinmemektedir. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** bulunduğunu söyleyerek tenkit etmiştir.¹⁰³¹ Ayrıca râvinin sikalardan naklettiği maktûb rivayetlerle infirâd ettiğini söyleyen İbn Hibbân, hadis ilmine sahip birinin bu nakilleri duyduğunda uydurma (معمولة) veya maktûb olduğunu anlayacağını kaydetmektedir.¹⁰³² Yine Ahmed b. Hanbel onun Leys b. Ebî Süleyym’den naklettiği bütün hadislerin maktûb olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³³ Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi, diğer ricâl âlimleri tarafından da cerh edilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü’l-Medînî, Ahmed b. Hanbel	Hadislerinin üstünü çizmiş/yırtmışlardır
Buhârî, Ebû Hâtım, İbn Adî, İbn Hacer ¹⁰³⁴	Münkeru’l-hadîs, zayıf
İbn Maîn	Bir beis yok

¹⁰²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 11/405-408.

¹⁰²⁷ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁰²⁸ Zehebî, *Mugnî*, 2/174.

¹⁰²⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 472.

¹⁰³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/254-256.

¹⁰³¹ Ukaylî, *Du’afâ*, 4/129.

¹⁰³² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/287.

¹⁰³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/315.

¹⁰³⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 504.

174. Muhammed b. Kudâme et-Tûsî (ö. ?)¹⁰³⁵

Tehzîbü'l-Kemâl'de ve dolayısıyla *Tehzîbü't-Tehzîb* ile *Takrîbü't-Tehzîb*'de temyiz için kaydedilen Muhammed b. Kudâme ile ilgili ulaşılan bilgiler oldukça sınırlıdır. Nitekim Zehebî de onun hakkında “lâ yu‘rafû” ifadesini kullanmıştır. Hatîb el-Bağdâdî, râvinin Cerîr b. Abdilhamîd'den naklettiği bir rivayetin senedinde **vehme** düştüğünü kaydeder. İbn Hacer'in “sadûk **yehimû**” şeklindeki değerlendirmesi de söz konusu rivayet dolayısıyla olmalıdır.¹⁰³⁶ Ancak *Tahrîr* müelliflerinin dile getirdiği üzere râvinin “meçhul” olarak değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir.¹⁰³⁷

175. Muhammed b. Mervân b. Kudâme el-Ukaylî (ö. ?)¹⁰³⁸

İbn Maîn, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, İbnü'l-Müsennâ gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. Mervân'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Ricâl âlimlerinin çoğu onu tevsik ederken bazıları da tenkitte bulunmuştur. İbn Hacer ise râviyi “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle nitelemiştir.¹⁰³⁹ Bunun dışındaki değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel ¹⁰⁴⁰	Taz'îf
Ebû Zür'a	Leyse bi-zâke
İbn Maîn	Sâlih
İbn Maîn, Ebû Dâvûd	Leyse bihî be's, sadûk
Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ¹⁰⁴¹	Sika

Netice itibariyle Muhammed b. Mervân'ın münekkit ulemânın geneli tarafından tevsik edildiği anlaşılmaktadır. Ancak naklettiği bazı rivayetlerin mütâbiinin bulunmadığı kaydedilmelidir. İbn Hacer'in râviyi vehim ile tenkit etmesi de söz konusu rivayetler nedeniyle olmalıdır.

176. Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî (ö. ?)¹⁰⁴²

Muallâ b. Mansûr, İbn Maîn, Ya'kûb ed-Davrakî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. Meymûn'un vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkitlerin bir kısmı onu tevsik ederken bazıları tenkitte bulunmuştur. İbn Hacer ise râvi hakkında “sadûk **lehû**

¹⁰³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/239-240.

¹⁰³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 503.

¹⁰³⁷ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/308.

¹⁰³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/286-288.

¹⁰³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 506. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/315).

¹⁰⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, râvi hakkında “وحدث باحاديث وأنا شاهد لم أكتبها على عمد وكتب بعض أصحابنا عنه كأنه ضعفه” ifadelerini kullanmıştır.

¹⁰⁴¹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

¹⁰⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/380-382.

evhâm” ifadesini kullanmaktadır.¹⁰⁴³ Bunun dışındaki değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Nesâî, İbn Hibbân	Münkeru’l-hadîs
Ebû Zûr’a, Hâkim el-Kebîr	Leyyin, hadîsühû leyse bi’l-kâim
Ebû Hâtim, Dârekutnî	Lâ be’s bihî
İbn Maîn, Ebû Dâvûd	Sika

177. Muhammed b. Mihsan el-Harrânî (ö. ?)

Muhammed b. Mihsan ile ilgili ulaşılan tek değerlendirme Ukaylî’ye ait olup o, râvi hakkında “الغالب على حديثه الوهم في النكارة” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁴⁴

178. Muhammed b. Muâviye b. Yezîd el-Enmâtî (ö. ?)¹⁰⁴⁵

Nesâî, İbn Cerîr, Büceyrî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. Muâviye’nin vefat tarihi bilinmemektedir. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte zaman zaman **vehme** kapıldığını kaydetmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de râvi hakkında “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş; ancak ara sıra **vehme** düştüğünü ifade etmiştir.¹⁰⁴⁶ Fakat aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Muhammed b. Muâviye hadis âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Nitekim *Tahrîr* müelliflerinin de vurguladığı üzere sika da olsa herkesin zaman zaman yanılması mümkündür.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî, Mesleme, Zehebî ¹⁰⁴⁷	La be’s bih, sadûk
Bezzâr, Dârekutnî, ¹⁰⁴⁸ Zehebî ¹⁰⁴⁹	Sika

179. Muhammed b. Muâz b. Abbâd el-Basrî el-Anberî (ö. 223/837-8)¹⁰⁵⁰

Muhammed b. Muâz hakkında ricâl âlimlerinin fazla değerlendirmesi bulunmamaktadır. Ukaylî, râvinin hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemiş ve iki rivayetini örnek olarak zikrettikten sonra bunları yalnız Muhammed b. Muâz kanalıyla bildiğini kaydetmiştir.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, 510. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/326).

¹⁰⁴⁴ Ukaylî, *Du’afâ*, 4/142.

¹⁰⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/338-339.

¹⁰⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 507. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in “رما وهم” değerlendirmesini İbn Hibbân’dan aldığını, esasında râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/320).

¹⁰⁴⁷ Zehebî, *Mizân*, 6/342.

¹⁰⁴⁸ Dârekutnî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 345.

¹⁰⁴⁹ Zehebî, *Mugnî*, 2/267; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/223.

¹⁰⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/336-337.

¹⁰⁵¹ Ukaylî, *Du’afâ*, 4/145-146.

Ancak râviyi tevsik eden Zehebî,¹⁰⁵² Ukaylî'nin örnek verdiği hadisin, râvinin ref' ettiği mevkuf bir haber olduğunu söyleyerek “Bundan ne çıkar ki?!” demektedir.¹⁰⁵³ Diğer yandan İbn Hacer de “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁰⁵⁴ Son olarak Ebû Hâtîm'in “sadûk, leyse bihî be's” ifadeleriyle râviyi tevsik ettiği kaydedilmelidir.

180.Ebû Bekir Muhammed b. Muâz en-Nehâvendî (ö. 334/945-6)

Rivayet asrının sonlarında yaşamış olan Ebû Bekir en-Nehâvendî hakkında ricâl kaynaklarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Zehebî, onu “vâh, **lehû evhâm**” ifadeleriyle nitelemiştir.¹⁰⁵⁵ Bunun dışında İbn Asâkir de râvinin hadislerini yazdığı kitabını gömdükten sonra yaptığı rivayeti tenkit etmiştir.¹⁰⁵⁶ Sonuç olarak Ebû Bekir en-Nehâvendî'nin kitabından rivayet etmediğinde yanılması, onun vehim ile eleştirilmesine neden olmuş görünmektedir.

181.Muhammed b. Müslim b. Ebi'l-Vaddâh el-Cezerî (ö. 169-70/785-6)¹⁰⁵⁷

Muhammed b. Müslim hakkında değerlendirmede bulunan hadis âlimlerinin tamamı onu tevsik etmiş,¹⁰⁵⁸ yalnız Buhârî taz'îfte bulunmuştur.¹⁰⁵⁹ İbn Hacer ise râviyi “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle tavsif etmektedir.¹⁰⁶⁰ Münekkîit ulemânın müsbet kanaatlerini serdettiği Muhammed b. Müslim'e yöneltilen eleştirilerin anlaşılması ancak rivayetlerinin incelenmesiyle mümkün olacaktır.

182.Ebû Yahyâ Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî el-Huzâî (ö. 160'tan sonra/776'dan sonra)¹⁰⁶¹

Muhammed b. Râşid, cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilmiş, bazıları da onu - bilhassa bid'ati nedeniyle- eleştirmiştir. Râvi hakkındaki en şiddetli cerh ifadeleri Ebû Müshir'e ait olup o, Muhammed b. Râşid'in sika olmadığını, hadiste tashîf yaptığını ileri sürmüştür.¹⁰⁶² Râvinin vera' ehlinde olduğunu söyleyen İbn Hibbân ise onun “çekirdekten

¹⁰⁵² Zehebî, *el-Kâşif*, 2/222.

¹⁰⁵³ Zehebî, *Mizân*, 6/341.

¹⁰⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 507. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/319).

¹⁰⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, 15/387.

¹⁰⁵⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 36/343.

¹⁰⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/319-321.

¹⁰⁵⁸ İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Nümeir, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, Fesevî, Nesâî ve İbn Hibbân râviyi tevsik eden âlimlerdir. İbn Nümeir, onun için “sâlih, lâ be'se bihî” ifadelerini kullanmış, İbn Hibbân, “müstakîmü'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuş; diğer âlimler ise “sika” lafzıyla müsbet kanaatlerini dile getirmiştir.

¹⁰⁵⁹ Buhârî, Muhammed b. Müslim hakkında “fihi nazar” ifadesini kullanmıştır.

¹⁰⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 507. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin “sika” bir kimse olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/318).

¹⁰⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/514-517.

¹⁰⁶² Zehebî, *Siyer*, 7/344.

hadisçi” olmadığını, zan/tahmin (الحسبان) üzere şeyler rivayet edip **tevehhüm** ile hadis naklettiğini, rivayetlerinde menâkîr çoğalınca da kendisiyle ihticâcın terk edildiğini kaydetmiştir.¹⁰⁶³ İbn Hacer de “sadûk, **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuş ve ayrıca râvinin kaderîlikle tenkit edildiğini vurgulamıştır.¹⁰⁶⁴ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Hırâş	Za‘îfü’l-hadîs
Nesâî	Leyse bi’l-kavî
Şu‘be, ¹⁰⁶⁵ İbnü’l-Mübârek, ¹⁰⁶⁶ İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, ¹⁰⁶⁷ İbn Şeybe, Ebû Hâtim, Nesâî, Sâcî, İbn Adî, Dârekutnî	Sadûk, lâ be’s bihî
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Duhaym, Nesâî	Sika

Kaydedilen değerlendirmelerden görüldüğü üzere Muhammed b. Râşid hakkında yapılan tenkitler daha çok adâlet vasfı ile ilgili olup zabtına yönelik eleştiriler Ebû Müşir, İbn Hibbân ve İbn Hacer’den gelmektedir. Ebû Müşir, râvinin hadiste tashîf yaptığını dile getirmiştir. Bununla birlikte o, bir defasında da râvinin hâriciyye görüşlerine sahip olduğunu ve ondan hadis yazmadığını söylemektedir. Dolayısıyla râvinin bid‘atinin Ebû Müşir’in değerlendirmesine etki etme ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁰⁶⁸ Diğer yandan Muhammed b. Râşid’in “tevehhüm” ile hadis naklettiğini ifade eden İbn Hibbân, onun vera‘ ehlinde bir kimse olduğunu; ancak hadis ilmiyle iştiğal etmediğini vurgulamaktadır. Bu noktada İbn Hibbân’ın, Muhammed b. Râşid’in “rivayetlerinde vehmettiğini” söylemediği; ancak “zan üzere rivayette bulunup tevehhüm ile hadis naklettiğini” dile getirdiğinin altı çizilmelidir.

183. Muhammed b. Uyeyne el-Hilâlî (ö. ?)¹⁰⁶⁹

Süfyân b. Uyeyne’nin kardeşi Muhammed hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber ulaşılan değerlendirmelerin ağırlıklı olarak müsbet yönde olduğu görülmektedir. Ebû Hâtim,

¹⁰⁶³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/253.

¹⁰⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 478. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/240-241).

¹⁰⁶⁵ Şu‘be, râvinin kaderî olduğuna ayrıca işaret etmiştir.

¹⁰⁶⁶ İbnü’l-Mübârek, râvinin kaderî olduğunu söylemiştir.

¹⁰⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/182.

¹⁰⁶⁸ Nitekim Sâcî’nin “sadûk” değerlendirmesinin yanı sıra Muhammed’in kaderîlikten başka bir nedenle tenkit edilmediğine dair ifadeleri önem arz etmektedir. Ayrıca Abdurrahman b. Mehdî’den nakledilen bir değerlendirme de burada kaydedilebilir. İbn Mehdî’ye ehl-i hadîsin hoş karşılamadığı kimselerden rivayette bulunduğu söylenince İbn Mehdî kimden bahsedildiğini sormuş, bunun üzerine Muhammed b. Râşid’in kast edildiği ve onun kaderî olduğu söylenmiştir. İbn Mehdî ise kaderîliğinin onun hadisine zarar vermediğini söyleyerek tepkisini dile getirmiştir (bk. Ukaylî, *Du‘afâ*, 4/66).

¹⁰⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/208-209.

râvinin münker rivayetler naklettiğini belirterek kendisiyle ihticâc olunmayacağını dile getirmiştir. Diğer yandan İclî ile Ebû Dâvûd'un¹⁰⁷⁰ onu tevsik ettiği; İbn Hibbân'ın da *Sikât*'ında zikrettiği kaydedilmelidir. İbn Hacer ise hakkında “sadûk **lehû evhâm**” ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁷¹

184. Muhammed b. Yûsuf b. Mûsâ el-Gırnâtî (ö. 663/1265)¹⁰⁷²

Hadis, fıkıh, kıraat, edebiyat gibi pek çok ilim alanında birikim sahibi olup büyük dedesine nisbetle İbn Müsdî şeklinde tanınmaktadır. Üç cilt genişliğinde bir mu'cemi bulunduğunu ifade eden Zehebî, bu eserden istifade etmekle beraber bazı **vehimler** tespit ettiğini söylemektedir.¹⁰⁷³ Zehebî, başka bir yerde ise bir grubun İbn Müsdî'yi taz'îf ettiğini dile getirmiş, kendisi de onu “**lehû evhâm**” ifadesiyle tenkit etmiştir. Ayrıca Zehebî, onda teşeyyû' bulunduğunu da kaydetmektedir.¹⁰⁷⁴ Bunun dışında İbn Hacer, İbn Müsdî'nin bir hocasının tasnif ettiği *Erba'in*'ini alıp hadisleri başka senedleriyle naklettiğine dair bilgiyi aktardıktan sonra bu durumun bir tahrîc ameliyesi olduğunu ve râvinin kizbini değil; ancak **vehmini** gösterdiğini kaydetmiştir.¹⁰⁷⁵ Neticede rivayet asrından çok sonra yaşamış olan İbn Müsdî hakkındaki “vehim” değerlendirmelerinin, onun telif ettiği eserleriyle alâkalı olduğu anlaşılmaktadır.

185. Mûsâ b. Abdillâh/Abdirrahman el-Cühenî (ö. 144/761-2)¹⁰⁷⁶

Mûsâ el-Cühenî, ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir râvidir.¹⁰⁷⁷ İbn Hibbân da onu *Sikât*'ına almıştır. Bununla birlikte râviyi *Meşâhîr*'inde de zikreden İbn Hibbân, burada “كان من يعم” değerlendirmesinde bulunmuştur ki bu tenkidinde tenkidinde tek kalmıştır.

186. Mûsâ b. Âmir el-Mürri (ö. 255/869)¹⁰⁷⁸

Daha çok İbn Ebi'l-Heyzâm şeklinde tanınan râvi hakkında ricâl kaynaklarında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle değerlendirmiştir.¹⁰⁷⁹ İbn

¹⁰⁷⁰ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, 1/231.

¹⁰⁷¹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 501. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” bir kimse olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/303).

¹⁰⁷² Abdulkadir Şenel, “İbn Müsdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/222-223.

¹⁰⁷³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1449.

¹⁰⁷⁴ Zehebî, *Mizân*, 6/376.

¹⁰⁷⁵ İbn Hacer, *Lisân*, 7/601-602.

¹⁰⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/437-439.

¹⁰⁷⁷ Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtim, Fesevî, Nesâî, Zehebî (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 2/305; a.mlf., *Mizân*, 6/547) ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Tahrîb*, 552); onu tevsik etmiş, Ebû Zûr'a de “sâlih” ifadesiyle değerlendirmede bulunmuştur.

¹⁰⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/431-432.

Hibbân da râviyi *Sikât*’ında zikretmiş; ancak “يعرب” lafzıyla eleştirmiştir. Diğer yandan bir defasında “sika” başka bir defasında “sadûk” terimleriyle tevsikte bulunan Zehebî, İbn Ebi’l-Hezâm’ın delilsiz tenkit edildiğini söylemektedir.¹⁰⁸⁰

187.Mûsâ b. Ubeyde er-Rabezî (ö. 153/770)¹⁰⁸¹

Mûsâ b. Ubeyde, cerh-ta‘dîl âlimlerinin geneli tarafından tenkit edilen bir râvidir. İbn Hibbân, onun faziletinden övgüyle bahsettikten sonra hıfz ve itkândan gâfil kaldığını; yanılarak (متوهمًا) aslı olmayan şeyler rivayet ettiğini, kasıtlı olmaksızın sikalardan onlara ait olmayan hadisler naklettiğini söylemiştir. Neticede İbn Hibbân, ne kadar saygın bir şahsiyet olsa da nakil yönünden Mûsâ er-Rabezî ile ihticâcın bâtıl olduğunu kaydetmektedir.¹⁰⁸² Benzer şekilde Mûsâ b. Ubeyde’nin âbid bir kimse olduğunu vurgulayan Bezzâr, onu “leyse bi’l-hâfız” ifadesiyle nitelemiş ve ibadetle meşguliyetinden dolayı hadis hıfzı yönünden eksik kaldığı kanaatinde olduğunu dile getirmiştir.

Râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmelere bakıldığında, mütâbiinin bulunmaması nedeniyle, bilhassa Abdullah b. Dînâr rivayetlerinin eleştirildiği görülmektedir. Meselâ İbn Maîn, onun yalancı bir kimse olmadığını; ancak Abdullah b. Dînâr’dan münker hadisler rivayet ettiğini belirtir. Ebû Dâvûd da Abdullah b. Dînâr’dan naklettiği rivayetler dışında hadislerinin sika kimselerin hadisleri seviyesinde olduğunu söylemiştir. Sâcî ise râviyi “münkeru’l-hadîs” ifadesiyle nitelemiş ve ayrıca Abdullah b. Dînâr hadislerinin mütâbiinin bulunmadığını dile getirmiştir. Yine Mûsâ’yı taz’îf eden İbn Hacer de özellikle Abdullah b. Dînâr rivayetlerinin zayıf olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁸³ Râvi ile ilgili değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, Nesâî	Ondan hadis alınmaz, leyse bi-sika
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, İbn Şeybe, ¹⁰⁸⁴ Ebû Hâtim, Tirmizî, Nesâî, İbn Kâni‘, İbn Adî, Dârekutnî ¹⁰⁸⁵	Zayıf, münkeru’l-hadîs, mütâbii bulunmayan rivayetler naklede
Ebû Zûr’a, Hâkim el-Kebîr	Hadiste kuvvetli değil

¹⁰⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 552. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in neye dayanarak “lehû evhâm” şeklinde bir tenkitte bulunduğunu sorgulamışlar ve râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/433).

¹⁰⁸⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/305; a.mlf., *Mîzân*, 6/546; a.mlf., *Mugnî*, 2/334. Zehebî, râvinin Velîd b. Müslim’den rivayetinin çokluğu nedeniyle ondan teferrüdünde tenkit edilmeyeceğini ifade etmektedir.

¹⁰⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/444-451.

¹⁰⁸² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/234.

¹⁰⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, 552.

¹⁰⁸⁴ İbn Şeybe, râviyi “sadûk, za‘îfü’l-hadîs cidden” ifadeleriyle tavsif etmiştir.

¹⁰⁸⁵ Dârekutnî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 366.

Mütâbii bulunmayan, münker rivayetler nakletmekle tenkit edilen Mûsâ b. Ubeyde ile ilgili kullanılan “vehim” ifadesi İbn Hibbân'a aittir. Ancak İbn Hibbân'ın ifadelerinden “متوهماً” lafzını kelime mânasıyla; kasıt olmaksızın, yanlış olarak anlamında kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim râvinin âbid, faziletli, sâlih bir kimse olduğu birçok münekkit ulemâ tarafından vurgulanmış; fakat hadis yönünden zayıf olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla râvinin yanlışlığıyla naklettiği münker rivayetlerde kasıt bulunmadığı anlaşılmaktadır.

188. Mus'ab b. Sellâm et-Temîmî (ö. ?)¹⁰⁸⁷

Ahmed b. Hanbel ve Eşec el-Kindî gibi âlimlerin kendisinden hadis naklettiği Mus'ab b. Sellâm'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkkit ulemânın çoğu onu taz'îf etmişlerdir. Râvi hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında nakillerinde kalb yaptığına dair eleştirilerin bulunduğu görülmektedir. Örneğin Ahmed b. Hanbel, söz konusu durumu dile getiren âlimlerdendir. Ancak İbn Hibbân¹⁰⁸⁸ ile İbn Adî, râvinin -teammüden değil- hata neticesinde rivayetleri kalb ettiğini vurgulamışlardır. Nitekim İbn Hacer de râvi hakkında “sadûk **lehû evhâm**” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁰⁸⁹ O, bu değerlendirmesiyle İbn Hibbân ve İbn Adî'yi takip etmiş görünmektedir. Mus'ab b. Sellâm ile ilgili diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ebû Zûr'a, ¹⁰⁹⁰ Ebû Dâvûd, Bezzâr, ¹⁰⁹¹ Sâcî	Zayıf
İbn Maîn, Ebû Hâtim, İbn Adî	Leyse bihî be's
İclî	Sika

189. Mutarrif b. Mâzin el-Kinânî es-San'ânî (ö. 191/807)

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Mutarrif b. Mâzin, ricâl âlimlerinin cerh ettiği bir râvidir. Yahyâ b. Maîn; semâ etmediği hadisleri bizzat işitmiş gibi rivayet ettiği için onu

¹⁰⁸⁶ İbn Sa'd, râviyi tevsik etmekle birlikte hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini kaydetmiştir.

¹⁰⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/797-799.

¹⁰⁸⁸ Zehebî ile (bk. Zehebî, *Mugnî*, 2/302; a.mlf., *Mîzân*, 6/436) İbn Hacer, (bk. *Tehzîb*, 12/799) İbn Hibbân'ın değerlendirmesini “كثير الغلط لا ينجح به” şeklinde nakletmişlerdir. Ancak İbn Hibbân'ın *Mecrûhîn*'inde (bk. 3/28) söz konusu değerlendirme “انقلب عليه صحائفه فكان يحدث ما سمع من هذا عن ذاك وهو لا يعلم وما سمع من ذاك عن هذا من حيث لا يفهم فبطل الاحتجاج” ifadeleriyle kaydedilmektedir.

¹⁰⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 533. *Tahrîr* müellifleri, râviyi taz'îf etmişler ve mütâbaat/şevâhidde kendisiyle i'tibar olunabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/382).

¹⁰⁹⁰ Ebû Zûr'a, *Ecvibetü Ebî Zûr'a*, 331.

¹⁰⁹¹ Bezzâr, râvi hakkında “zayıf cidden” ifadesini kullanmakta ve ayrıca münker hadislerinin bulunduğunu belirtmektedir.

tekzip etmektedir.¹⁰⁹² İbn Hibbân da aynı nedenle râviyi tenkit ederek rivayetin yalnızca i'tibar için alınabileceğini kaydetmiştir.¹⁰⁹³ Diğer yandan İbn Hacer, bu noktada râvinin hangi edâ sîgasını kullandığına bakılması gerektiğini; şayet “haddesenâ” gibi bir ifade yerine “an” ile nakilde bulunmuşsa durumun hafifleyeceğini ve râvinin sikalardan tedlîs veya irsâl yapmakla itham edileceğini belirtir.¹⁰⁹⁴ Mutarrif ile ilgili “vehim” tenkidi ise Ebû Zür’a’dan gelmektedir. Ebû Zür’a’ya râvi hakkındaki görüşü sorulunca “**çok vehmeder**” demiştir. Bunun üzerine ona “Bu kadar mı?” denilmiş, Ebû Zür’a da muhatabına başka bir şey bilip bilmediğini sormuştur. Ardından râvinin işitmediği şeyleri rivayet ettiğine dair İbn Maîn’den aktarılan nakil kendisine haber verilince Ebû Zür’a sükût etmiştir.¹⁰⁹⁵ Son olarak Nesâî’nin Mutarrif hakkındaki “leyse bi-sika” değerlendirmesi, râviye yönelik cerhler arasında kaydedilebilir.¹⁰⁹⁶

190. Muttalib b. Ziyâd es-Sekafî (ö. 185/801-2)¹⁰⁹⁷

Muttalib b. Ziyâd, münekkit ulemânın geneli tarafından tevsik edilen bir râvidir. Ancak İbn Hacer, onu “sadûk” lafzıyla değerlendirmekle birlikte zaman zaman **vehmettiğini** kaydetmiştir.¹⁰⁹⁸ Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Sa’d, İbn Maîn ¹⁰⁹⁹	Zayıf
Ebû Dâvûd, Ebû Hâtım, İbn Adî ¹¹⁰⁰	Sâlih, yüktebü hadîsühû, umarım ki onda bir beis yoktur
İbn Maîn, ¹¹⁰¹ Zehebî ¹¹⁰²	Leyse bihî be’s, sadûk
İbn Maîn, Ebü'l-Hasan İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Hibbân ¹¹⁰³	Sika

¹⁰⁹² İbn Maîn, *Târîh*, 3/177. Ayrıca Ukaylî, İbn Maîn’in “zayıf” şeklindeki bir değerlendirmesini de nakletmiştir (bk. Ukaylî, *Du’afâ*, 4/216).

¹⁰⁹³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/29.

¹⁰⁹⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 8/83.

¹⁰⁹⁵ Ebû Zür’a, *Ecvibetü Ebî Zür’a*, 422-423.

¹⁰⁹⁶ Nesâî, *ed-Du’afâ ve'l-metrûkîn*, 227.

¹⁰⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/5-7.

¹⁰⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 534. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” mertebesinde olduğu kanaatindedir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/386).

¹⁰⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/107.

¹¹⁰⁰ İbn Adî, râvinin hasen ve garîb rivayetlerinin bulunduğunu kaydetmektedir.

¹¹⁰¹ İbn Maîn, *Târîh*, 3/333.

¹¹⁰² Zehebî, râvinin “hâfız” olarak değerlendirilemeyeceğini; ancak “sadûk” şeklinde nitelenebileceğini kaydetmiştir (bk. Zehebî, *Siyer*, 8/333).

¹¹⁰³ İbn Hibbân, râvi hakkında değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*’ında zikretmiştir.

191. Müemmel b. Fazl el-Harrânî (ö. 229-30)¹¹⁰⁴

Müemmel b. Fazl, ricâl âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir.¹¹⁰⁵ Bununla beraber Ukaylî, râvinin metni başka tarikle bilinen ancak sened yönünden mütâbii bulunmayan bir hadisine örnek vermiştir. İlâveten Zehebî de Ukaylî'nin “fî hadîsihî **vehm**” şeklindeki ifadesini kaydetmiştir.¹¹⁰⁶ Ancak münekkitlerin müsbet değerlendirmeleri râvinin güvenilir bir kimse olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle Zehebî'nin naklettiği tenkidin Ukaylî'nin örnek verdiği hadisle sınırlı olduğu söylenebilir.

192. Müemmel b. İhâb er-Rabeî el-İclî (ö. 254/868)¹¹⁰⁷

Müemmel b. İhâb, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen bir kimsedir. Ancak İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle değerlendirmektedir.¹¹⁰⁸

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	“فكأنه ضعفه”
Ebû Hâtim, Nesâî, Zehebî ¹¹⁰⁹	Sadûk, lâ be'se bihî
Nesâî, İbn Hibbân ¹¹¹⁰	Sika

193. Müsennâ b. Sabbâh el-Yemânî (ö. 149/766-7)¹¹¹¹

Müsennâ b. Sabbâh, bilhassa ömrünün sonuna doğru ihtilâta uğraması nedeniyle ricâl âlimleri tarafından cerh edilmiştir. Örneğin Abdurrahman b. Mehdî ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın râvinin rivayetlerini terk ettikleri söylenilse de Yahyâ; esasında onu terk etmediklerini ifade etmiş; ancak onun ihtilâta maruz kaldığını vurgulamıştır. Diğer yandan Sâcî, Müsennâ hakkında “za'îfû'l-hadîs cidden” değerlendirmesinde bulunmuş ve münker hadisler naklettiğini, -rivayetlerinde- **vehme** düştüğünü söylemiştir. İbn Hibbân ise onun ömrünün

¹¹⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/512-513.

¹¹⁰⁵ Ebû Hâtim ile Zehebî (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 2/310), râvinin “sika” olduğunu söylemişler; Ahmed b. Hanbel hakkında “زعموا أنه لا بأس به” ve İbn Hacer de “sadûk” (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 555) ifadesini kullanmıştır. Ayrıca İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir. Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer'e itiraz ederek “sika” değerlendirmesinde bulundukları kaydedilebilir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/443).

¹¹⁰⁶ Zehebî, *Mîzân*, 6/573. Söz konusu ifade Ukaylî'nin matbu nüshalarında (Dâru İbn Abbas, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye ve Dâru's-Sumay'î neşirleri) bulunmaktadır. Ayrıca İbn Asâkir; Ukaylî'nin değerlendirmesini “في حديثه متهم” şeklinde nakletmiştir (bk. *Târîhu medîneti Dimaşk*, 61/261). Ancak râvinin durumu ve mevzubahis hadisin başka tarikle desteklendiği göz önünde bulundurulduğunda doğru olan ifadenin Zehebî'nin aktardığı şekilde olduğu söylenebilir.

¹¹⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/510-511.

¹¹⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 555. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/442).

¹¹⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, 12/246; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/310.

¹¹¹⁰ İbn Hibbân, râvi hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹¹¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/549-552.

sonunda ihtilâta uğradığını, ne rivayet ettiğini bilmediğini ve hadislerini karıştırdığını söylemiştir. Bu nedenle sonraki rivayetlerinde **evhâm** ve menâkîrin bulunduğunu söyleyen İbn Hibbân, Müsennâ ile ihticâcın bâtıl olduğunu kaydeder.¹¹¹² Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler de ağırlıklı olarak taz‘îf yönündedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Ali b. Hüseyin b. Cüneyd, Nesâî	Hadisinin bir değeri yoktur, metrûk
İbn Sa‘d, İbn Maîn, İbn Ammâr el-Mevsîlî (ö. 242/856), Tirmizî, İbn Adî, Dârekutnî, İbn Hacer ¹¹¹³	Zayıf
Ebû Zür‘a, Ebû Hâtîm, ¹¹¹⁴ Hâkim el-Kebîr	Leyyin, hadisi kuvvetli değil
İbn Maîn	Hadisi yazılır
İbn Maîn	Sika

194.Nadr b. Muhammed el-Kureşî el-Mervezî (ö. 183/800)¹¹¹⁵

Nadr b. Muhammed, ricâl âlimlerinin bir kısmı tarafından güvenilir kabul edilirken bazılarının eleştirisine uğramıştır. İbn Hacer, onu “sadûk” lafzıyla tevsik etse de zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemektedir. Ayrıca İbn Hacer, râvinin ircâ ile tenkit edildiğini de belirtir.¹¹¹⁶ Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’in değerlendirmesi hakkındaki görüşleri kaydedilebilir. Onlar, ilk olarak Nesâî ile Dârekutnî’nin Nadr’ı tevsik ettiğine işaret etmişlerdir. Ardından Buhârî, Ebû Zür‘a, Sâcî gibi âlimlerin, râvinin ehl-i re’yden olması nedeniyle taz‘îfte bulunduğunu; böyle bir taz‘îfin ise kabul edilmeyeceğini söyleyerek “sadûk, hasenü’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.¹¹¹⁷ Nadr b. Muhammed ile ilgili vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Ebû Zür‘a, ¹¹¹⁸ Sâcî, Ezdî	Zayıf
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-kavî
Nesâî, Dârekutnî, İbn Hibbân, ¹¹¹⁹ Zehebî ¹¹²⁰	Sika

195.Ebû Hürmüz Nâfi‘ b. Hürmüz/Abdîlvâhid es-Sülemî (ö. ?)

Nâfi‘ b. Hürmüz, ricâl âlimlerinin şiddetli cerhlerine maruz kalmıştır. Ukaylî, onun hadisinde **vehmin** ağır bastığını söylemiş ve mütâbii bulunmayan bir rivayetini örnek olarak

¹¹¹² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/20.

¹¹¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 519. İbn Hacer, râvinin ihtilâta uğradığına da işaret etmektedir.

¹¹¹⁴ Ebû Hâtîm, ayrıca râvinin Atâ’dan başkalarının rivayet etmediği şeyler rivayet ettiğini kaydetmiştir.

¹¹¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/661-662.

¹¹¹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 562.

¹¹¹⁷ Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/18.

¹¹¹⁸ Ebû Zür‘a, *Ecvibetü Ebî Zür‘a*, 2/664.

¹¹¹⁹ İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretse de Mürciilik ile itham etmiştir.

¹¹²⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/321.

zikretmiştir.¹¹²¹ İbn Maîn, râvinin Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunduğunu belirttiikten sonra “leyse bi-sika, kezzâb” ifadeleriyle onu tekzip etmiştir.¹¹²² Benzer şekilde İbn Hibbân da Enes b. Mâlik'ten ona ait olmayan hadisler naklettiğini söylemiş ve kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini, hadisinin de yalnızca i'tibar için yazılabileceğini kaydetmiştir.¹¹²³ Bunun dışında İbn Maîn,¹¹²⁴ Ebû Zûr'a,¹¹²⁵ Ebû Hâtim,¹¹²⁶ Nesâî,¹¹²⁷ İbn Adî,¹¹²⁸ Zehebî,¹¹²⁹ râviyi “leyse bi-şey”, “metrûkü'l-hadîs”, “zâhibü'l-hadîs” gibi şiddetli tenkit lafızlarıyla değerlendirmiş; ayrıca Ahmed b. Hanbel¹¹³⁰ de onu “za'îfü'l-hadîs” şeklinde nitelemiştir.

196.Nâsîh b. Abdullah/Abdirrahman et-Temîmî el-Muhallemî (ö. ?)¹¹³¹

Simâk b. Harb'ten rivayette bulunan Nâsîh b. Abdullah, ricâl âlimleri tarafından cerh edilmiştir. İbn Hibbân, râvinin sâlih bir kimse olduğunu söylemiş; ancak sikalardan onların hadislerine benzemeyen nakillerde bulunduğunu, meşhur sika kimselerden münker rivayetlerle infirâd ettiğini söylemiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, onun **tevehhüm** ile rivayetler getirdiğini, bu durum aşırı hale gelince de terki hak ettiğini belirtmiştir.¹¹³² Ayrıca râvinin teşeyyü' ile de itham edildiği görülmektedir. Bunun dışındaki değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

zayıfHadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Amr b. Ali, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ukaylî, ¹¹³³ Hâkim el-Kebîr, Ezdî	Leyse bi-sika, metrûkü'l-hadîs, zâhibü'l-hadîs
İbn Maîn, ¹¹³⁴ Ebû Hâtim, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer ¹¹³⁵	Zayıf

197.Nuaym b. Hakîm el-Medâinî (ö. 148/765-6)¹¹³⁶

Nuaym b. Hakîm hakkında muhtelif görüşler serdedilmiştir. Münekkitlerin kimi onu tevsik ederken kimi de taz'îfte bulunmuştur. İbn Hacer ise râviyi “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle

¹¹²¹ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/286-287.

¹¹²² İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/209.

¹¹²³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/58.

¹¹²⁴ İbn Maîn, *Târîh*, 4/180.

¹¹²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/456.

¹¹²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/455.

¹¹²⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/210.

¹¹²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/213. İbn Adî, râvinin rivayetlerinin gayr-ı mahfûz olduğunu, zayıflığının rivayetlerinden anlaşıldığını söylemiştir.

¹¹²⁹ Zehebî, *Mugnî*, 2/347.

¹¹³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/455.

¹¹³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/555-557.

¹¹³² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/54.

¹¹³³ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/311-312. Ukaylî, râvi ile ilgili diğer âlimlerin kanaatlerini zikrettikten sonra iki hadisini örnek olarak kaydetmiş ve birinin yalnızca Nâsîh ile bilindiğini söylemiştir.

¹¹³⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/54.

¹¹³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 557.

¹¹³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/691-692.

değerlendirmektedir.¹¹³⁷ Aşağıdaki tabloda Nuaym ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler gösterilmiş olup rivayetlerinin i'tibar için alınmaya elverişli olduğu söylenebilir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ezdî	Zayıf, münker hadisleri var
İbn Sa'd, Nesâî	Lem yekün bi-zâke, leyse bi'l-kavî
İbn Hırâş	Sadûk, lâ be'se bihî
İbn Maîn, İclî, İbn Hibbân, ¹¹³⁸ Zehebî ¹¹³⁹	Sika

198.Ebû Dâvûd Nüfey' b. Hâris ed-Dârimî (ö. ?)¹¹⁴⁰

Vefat tarihi bilinmeyen Nüfey' b. Hârib; İmrân b. Husayn, Ma'kıl b. Yesâr, İbn Abbâs gibi sahâbîlerden rivayette bulunmuştur. Münekkit ulemânın tamamı onu şiddetli cerh lafızlarıyla değerlendirmiş, bir kısmı ise tekzip etmiştir. Diğer taraftan râvinin sikalardan mevzû şeyler rivayet ettiğini kaydeden İbn Hibbân, bunun **tevehhüm** ile olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla İbn Hibbân, Nüfey'in adâletine yönelik değil zabtıyla ilgili tenkitte bulunmakta ve neticede onunla ihticâcın câiz olmadığını belirtmektedir. Bunun dışında Ukaylî ve İbn Adî, râviyi bid'atle de eleştirmiş ve aşırı Râfîzî olduğunu söylemişlerdir. Kaydedilen değerlendirmelerin dışındaki kanaatler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, ¹¹⁴¹ Sâcî, Hâkim en-Nîsâbûrî ¹¹⁴²	Tekzip
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Amr b. Ali el-Fellâs, Buhârî, Ebû Zür'a, Nesâî, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Dârekutnî, Zehebî, ¹¹⁴³ İbn Hacer ¹¹⁴⁴	Metrûkü'l-hadîs, lem yekün bi-şey', lâ yüktebû hadîsüh, hâlik
Ebû Hâtim, Tirmizî	Münkeru'l-hadîs, zayıf

199.Ebü'l-Hasan Osman b. Ebî Şeybe el-Absî (ö. 239/853)¹¹⁴⁵

Meşhur hadis ve tefsir âlimi İbn Ebî Şeybe, ilminin genişliği ve güvenilirliğiyle münekkitlerin övgüyle andığı bir kimsedir. Diğer yandan İbn Hacer, onu "sika, hâfız" ifadeleriyle tevsik etse de -rivayetlerinde- **evhâm** bulunduğunu dile getirmiş; ayrıca Kur'an'ı ezbere bilmediğini

¹¹³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 564. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sadûk, hasenü'l-hadîs" olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/21).

¹¹³⁸ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹¹³⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/323.

¹¹⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/717-721.

¹¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, râvinin görmediği kişilerden semâa delâlet eden lafızlarla nakilde bulunduğunu söylemektedir.

¹¹⁴² Hâkim, râvinin mevzû hadisler naklettiğini dile getirmiştir.

¹¹⁴³ Zehebî, *Mugnî*, 2/357.

¹¹⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 565.

¹¹⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/927-934; Selman Başaran, "İbn Ebû Şeybe, Ebü'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/444.

kaydetmiştir.¹¹⁴⁶ *Tahrîr* müelliflerine göre ise “lehû evhâm” şeklindeki tenkidin nedeni İbn Ebî Şeybe’nin bazı hadislerinde birtakım nekâret bulunduğuna dair Ahmed b. Hanbel’in ifadeleridir. Onlar, İbn Hacer’in söz konusu eleştirileri dile getirmemesinin daha uygun olacağı kanaatindedirler.¹¹⁴⁷

200.Osman b. Ebi’l-Âtike el-Ezdî (ö. 152-155/769-772)¹¹⁴⁸

Kıssacılığıyla bilinen Osman b. Ebi’l-Âtike, kimi hadis âlimlerince ta’dîl, kimilerince de taz’îf edilmiştir. Ebû Müshir de râviyi taz’îf eden âlimlerdendir. O, Osman’ın kıssacı olduğunu da söylemiş ve ayrıca isnadında Osman’ın bulunduğu bir rivayette **vehim** olduğunda bunun Osman’dan kaynaklandığını dile getirmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler kaydedilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Fesevî, Nesâî, İbn Adî ¹¹⁴⁹	Zayıf
İbnü’l-Cârûd, ¹¹⁵⁰ Hâkim el-Kebîr	Kuvvetli değil
Duhaym, Ebû Hâtim, İbn Hacer ¹¹⁵¹	Ali b. Yezîd rivayetleri dışında sıdka yakın
Ebû Dâvûd	Sâlih
İclî	Beis yok
İbn Hibbân, ¹¹⁵² İbn Asâkir	Sika

201.Osman b. Hakem el-Cüzâmî (ö. 163/779-80)¹¹⁵³

Ricâl âlimlerinin bazılarının tevsik, bazılarının taz’îf ettiği Osman b. Hakem hakkında İbn Hacer, “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹¹⁵⁴ Aşağıdaki değerlendirmeler de göz önünde bulundurulduğunda râvinin rivayetlerinin i’tibar için alınabilecek bir kimse olduğu söylenebilir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim, İbn Abdilber ¹¹⁵⁵	Leyse bi’l-mutkîn, leyse bi’l-kavî
Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısrî, İbn Hibbân ¹¹⁵⁶	Tevsik

¹¹⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 386.

¹¹⁴⁷ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/445.

¹¹⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 8/862-865.

¹¹⁴⁹ İbn Adî, râviyi taz’îf etmekle beraber hadisin yazılabileceğini söylemektedir.

¹¹⁵⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 9/155.

¹¹⁵¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 384.

¹¹⁵² İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹¹⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 8/825.

¹¹⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 382. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’e itiraz ederek “lehû evhâm” şeklindeki tenkidini Ebû Hâtim’in “leyse bi’l-mutkîn” değerlendirmesine dayandığı ihtimalini zikretmişler ve râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu ifade etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/435).

¹¹⁵⁵ Zehebî, *Mizân*, 5/43.

¹¹⁵⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir (bk. 8/452).

202. Osman b. Muhammed b. Mugîre el-Ahnesî (ö. ?)¹¹⁵⁷

Vefat tarihi bilinmeyen Osman b. Muhammed; Saîd b. Müseyyeb, A‘rec gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de İbn Ebî Zi‘b gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Hakkında değerlendirmede bulunan münekkitlerin çoğu onun güvenilir bir kimse olduğunu söylemiştir. Ancak İbnü‘l-Medînî; râvinin Saîd b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre kanalıyla münker hadisler naklettiğine işaret etmektedir. İbn Hacer‘in “sadûk **lehû evhâm**” şeklindeki değerlendirmesine mezkûr eleştirinin neden olması ihtimal dahilindedir.¹¹⁵⁸ Osman b. Muhammed ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Leyse bi-zâke‘l-kavî
Zehebî ¹¹⁵⁹	Sadûk
İbn Maîn, Buhârî, İbn Hibbân	Sika

203. Osman b. Muhammed b. Rebîa (ö. ?)

Ricâl kaynaklarında hakkında fazla bilgi bulunmayan Osman b. Muhammed‘den Derâverdî rivayette bulunmuştur. İbnü‘l-Harrât, râvinin hadisine **vehmin** galip geldiğini söyleyerek tenkit etmiştir.¹¹⁶⁰ Dârekutnî de onun “zayıf” olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁶¹ Diğer yandan herhangi bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte İbn Hibbân‘ın râviyi *Sikât*‘ında zikrettiği kaydedilmelidir.¹¹⁶²

204. Osman b. Revvâd Basrî (ö. ?)

Benî Ukayl Mescidi‘nin müezzini olan Osman b. Revvâd hakkında ulaşılan tek değerlendirme Ukaylî‘ye ait olup o, râvinin hadisinde ıztırâb ve **vehim** olduğunu söylemiş ve ardından mütâbii bulunmayan bir senedle naklettiği rivayetini örnek olarak kaydetmiştir.¹¹⁶³

205. Osman b. Vâkîd el-Ömerî el-Medînî (ö. ?)¹¹⁶⁴

Vekî‘, Zeyd b. Hubâb gibi muhaddislerin kendisinden rivayette bulunduğu Osman b. Vâkîd‘ın vefat tarihi bilinmemektedir. Hakkında fazla değerlendirme bulunmamakla birlikte münekkitlerin geneli onu tevsik etmiş; Ebû Dâvûd ise bir rivayeti nedeniyle “zayıf” olduğunu

¹¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü‘l-Tehzîb*, 8/937-938.

¹¹⁵⁸ İbn Hacer, *Tahrîb*, 386. *Tahrîr* müellifleri, râvinin tevsike daha yakın olduğunu ve en azından “sadûk, hasenü‘l-hadîs” şeklinde değerlendirileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/446).

¹¹⁵⁹ Zehebî, *Mîzân*, 5/67.

¹¹⁶⁰ İbn Hacer, *Lisân*, 5/408.

¹¹⁶¹ İbn Hacer, *Lisân*, 5/409.

¹¹⁶² İbn Hibbân, *Sikât*, 7/197.

¹¹⁶³ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/202.

¹¹⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü‘l-Tehzîb*, 8/953-955.

söylemiştir. Diğer yandan İbn Hacer, râvinin “sadûk” olduğunu dile getirmiş; ancak zaman zaman **vehme** düştüğünü ifade etmiştir.¹¹⁶⁵ Osman b. Vâkîd ile ilgili vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Dâvûd	Zayıf
Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî	Leyse bihî be's
İbn Maîn, İbn Hibbân ¹¹⁶⁶	Sika

206.Ömer b. Âmir es-Sülemî el-Basrî (ö. 135/752-3)¹¹⁶⁷

Ömer b. Âmir hakkında ricâl âlimlerinin muhtelif değerlendirmeleri bulunmakla beraber çoğu müsbet kanaat serdetmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân, münker rivayetler nakletmesi nedeniyle ondan hadis almamıştır. Ahmed b. Hanbel de râvinin birtakım münker rivayetler naklettiğine işaret etmektedir. İbn Hacer ise Ömer'i “sadûk **lehû evhâm**” ifadesiyle nitelemiştir.¹¹⁶⁸ Bunların dışında râvinin ircâ ile de tenkit edildiği kaydedilmelidir.¹¹⁶⁹ Hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî	Zayıf
Sâcî, Nesâî ¹¹⁷⁰	Leyse bi'l-kavî
İbnü'l-Medînî, Amr b. Ali el-Fellâs	Sâlih, leyse bi-metrûki'l-hadîs
İbn Maîn, ¹¹⁷¹ İbn Adî ¹¹⁷²	Leyse bihî be's
Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Zür'a, ¹¹⁷³ İbn Hibbân ¹¹⁷⁴	Sika

207.Ömer b. Eyyûb el-Abdî el-Mevsîlî (ö. 188/803-4)¹¹⁷⁵

Ömer b. Eyyûb; ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir. Ancak İbn Hacer, onun “sadûk” bir kimse olduğunu söylemekle birlikte “**lehû evhâm**” ifadesiyle tenkitte

¹¹⁶⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 387. *Tahrîr* müellifleri, “رما وهم” şeklindeki eleştiri ifadesinin zikredilmemesinin daha uygun olacağı kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/448).

¹¹⁶⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹¹⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/744-747.

¹¹⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 414. *Tahrîr* müellifleri, “له أوهام” ifadesinin neden zikredildiğini sorgulayarak râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/77).

¹¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, râvinin hadiste “sika, sebt” olduğunu söylemekle birlikte ircâ ile tenkit etmiştir.

¹¹⁷⁰ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 188.

¹¹⁷¹ İbn Maîn'den “sika” şeklinde bir tevsik ifadesi de nakledilmekle birlikte İbn Hacer, söz konusu değerlendirmenin başka bir râvi için yapılmış olma ihtimalini daha kuvvetli görmektedir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/747).

¹¹⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/404.

¹¹⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, 6/126.

¹¹⁷⁴ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir. Bununla birlikte *Meşâhîr*'inde “mutkîn” bir kimse olduğunu söylemektedir (bk. 154).

¹¹⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/652-654.

bulunmuştur.¹¹⁷⁶ Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiş olup râvinin güvenilir bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim, İbn Hibbân ¹¹⁷⁷	Sâlih
Ahmed b. Hanbel	Leyse bihî be's
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, İbn Vaddâh, Dârekutnî, ¹¹⁷⁸ Zehebî ¹¹⁷⁹	Sika, sebt, me'mûn

208.Ömer b. Ferrûh el-Abdî (ö. ?)¹¹⁸⁰

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Ömer b. Ferrûh'tan Vekî', İbnü'l-Mübârek, Zeyd b. Hubâb gibi âlimler hadis almışlardır. Münekkitlerin bir kısmının müsbet, bazılarının ise menfî görüşler serdettiği râvi hakkında İbn Hacer, "sadûk" değerlendirmesinde bulunmuş; ancak zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydetmiştir.¹¹⁸¹ Râviye yönelik başka bir müfesser cerh bulunmadığından İbn Hacer'in değerlendirmesi, rivayetlerinin incelenmesiyle netliğe kavuşacaktır. Ömer b. Ferrûh ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Zehebî ¹¹⁸²	Zayıf
Beyhakî	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, ¹¹⁸³ Ebû Hâtim, İbn Hibbân ¹¹⁸⁴	Sika

209.Ömer b. Habîb b. Muhammed el-Adevî (ö. 206-7/821-3)¹¹⁸⁵

Basra kadısı Ömer b. Habîb, ricâl âlimlerinin cerh ettiği bir râvidir. Hatta İbn Maîn onu yalan söylemekle itham etmiştir. Sâcî ise "يهم عن الثقات" şeklinde tenkitte bulunduktan sonra esasında râvinin sadûk bir kimse olduğunu; ancak hadiste kavrayışının bulunmadığını ifade etmiştir. Diğer yandan İbn Hibbân, Ömer el-Adevî'nin sikalardan maklûb nakillerde bulunarak infirâd ettiğini; öyle ki hadis ilminde başlangıç seviyesinde bulunan birinin dahi rivayetlerini

¹¹⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 264. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sika" olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/67).

¹¹⁷⁷ İbn Hibbân, *Sikât*'ında râvinin sikalardan naklettiği ve sikaların kendisinden aldığı hadislerle i'tibar olunacağını söylemiştir.

¹¹⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/14.

¹¹⁷⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/55.

¹¹⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 9/795-796.

¹¹⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 416. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sika" olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/82).

¹¹⁸² Zehebî, *Mugnî*, 2/49.

¹¹⁸³ Ebû Dâvûd'un râvi ile ilgili müsbet kanaat taşıdığı söylenmiştir.

¹¹⁸⁴ İbn Hibbân, râvi ile ilgili bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹¹⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 9/661-664.

işittiğinde bunların “ma‘mûl” olduğunu anlayacağını kaydetmiş ve neticede râviyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir.¹¹⁸⁶ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Yalan söylerdi
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Fesevî	Bir para etmez, leyse bi-şey’, hadisi yazılmaz
Buhârî, Nesâî, İbn Hacer ¹¹⁸⁷	Zayıf
Ebû Zûr‘a, Ebû Hâtım, Bezzâr	Leyse bi’l-kavî, lem yekûn hâfız
İbn Kâni‘, İbn Adî ¹¹⁸⁸	Sâlih, hadisi yazılır

Ömer b. Habîb’in şahsiyeti hakkında vârid olan müsbet değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda râvinin kasten yalan hadis rivayet etmediği söylenebilir. Ancak o, Sâcî’nin de dile getirdiği üzere hadis ilmine vâkıf biri değildir. Neticede nakillerinde yaptığı fâhiş hatalar cerhine neden olmuştur.

210.Ömer b. Kays el-Mâsir (ö. ?)¹¹⁸⁹

Vefat tarihi bilinmeyen Ömer b. Kays; Zeyd b. Vehb, Şüreyh b. Hâris gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de İbn Avn, Süfyân es-Sevrî gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. Râvi, münekkitlerin geneli tarafından¹¹⁹⁰ tevsik edilse de Ebû’l-Hasan İbn Ebî Şeybe, onun hakkında “zayıf, Mürcîi” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hacer de Ömer el-Mâsir’i “sadûk” lafzıyla tevsik etmekle birlikte zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiş ve ayrıca ircâ ile tenkit edildiğine işaret etmiştir.¹¹⁹¹

211.Ömer b. Muhammed b. Zeyd el-Adevî (ö. 150/767-8)¹¹⁹²

Hiz. Ömer’in (r.a.) torunlarından olan Ömer b. Muhammed; cerh-ta‘dîl âlimleri tarafından tevsik edilen bir râvidir. İbn Hibbân onu *Sikât*’ında zikretmiştir. Ayrıca İbn Hibbân, *Meşâhîr*’inde Ömer’in Medine ehlinin hayırlılarından olduğunu söyleyerek övmüş; bununla

¹¹⁸⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/89. *Tehzîbü’l-Tehzîb*’de İbn Hibbân’ın değerlendirmesinin yalnızca “kendisiyle ihticâc câiz değildir” kısmı nakledilmektedir.

¹¹⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 410.

¹¹⁸⁸ İbn Adî, râvi hakkında “hasenü’l-hadis” ifadesini kullanmış ve zayıf olmakla birlikte hadisnin yazılabileceğini ifade etmiştir.

¹¹⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/798-800.

¹¹⁹⁰ İbn Maîn, Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısri, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtım, İbn Hibbân ve Zehebî (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 2/68); râviyi tevsik eden âlimlerdir.

¹¹⁹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 416. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “sika” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/82).

¹¹⁹² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/811-814.

birlikte zaman zaman **vehme** kapıldığını kaydetmiştir.¹¹⁹³ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, İbn Adî ¹¹⁹⁴	Sâlihu'l-hadîs, hadisi yazılır
Süfyân b. Uyeyne, Nesâî	Sadûk, leyse bihî be's
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, Bezzâr, Zehebî, ¹¹⁹⁵ İbn Hacer ¹¹⁹⁶	Sika

Ömer b. Muhammed, ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir. Hakkındaki vehim tenkidi ise râvinin zaman zaman (في الأحيان) vehme düştüğünü dile getiren İbn Hibbân'dan gelmiştir.

212.Ömer b. Süleym el-Bâhilî (ö. ?)¹¹⁹⁷

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Ömer b. Süleym; Hasan el-Basrî, Katâde gibi âlimlerden hadis almıştır. Ebû Zür'a, Ebû Hâtîm ve İbn Hibbân; onun hakkında müsbet kanaat serdetse de¹¹⁹⁸ Ukaylî, münker rivayetler naklettiğini söyleyerek tenkitte bulunmaktadır. İbn Hacer ise râviyi "sadûk **lehû evhâm**" ifadesiyle değerlendirmiştir.¹¹⁹⁹

213.Râşid b. Dâvud es-San'ânî (ö. ?)¹²⁰⁰

İsmâil b. Ayyâş, Yahyâ b. Hamza el-Hadramî (ö. 183/799) gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Râşid b. Dâvûd'un vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkitler, onun hakkında muhtelif değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İbn Hacer ise râviyi "sadûk **lehû evhâm**" ifadeleriyle nitelemektedir.¹²⁰¹ Râşid ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiş olup rivayetlerinin i'tibar için alınabileceği söylenebilir.

¹¹⁹³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 127.

¹¹⁹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/388.

¹¹⁹⁵ Zehebî, *Mîzân*, 5/265; a.mlf., *Mugnî*, 2/50. Zehebî, başka bir yerde ise râvinin "sika" olduğunu; ancak garîb rivayetler naklettiği dile getirmiştir (bk. Zehebî, *Dîvânü 'd-du'afâ*, 296).

¹¹⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 417.

¹¹⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü 'l-Tehzîb*, 9/724-725.

¹¹⁹⁸ Ebû Zür'a, râviyi "sadûk"; Ebû Hâtîm, "şeyh" lafzıyla nitelemiş; İbn Hibbân ise herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹¹⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 413. *Tahrîr* müellifleri, Ömer b. Süleym'in ricâl âlimleri tarafından tevsik edildiğini dile getirerek "sadûk, hasenü'l-hadîs" şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Diğer yandan Ukaylî, râvinin münker rivayetler naklettiğini söylemektedir. Ancak söz konusu nekâret, Ömer'in metrûk hocası Yûsuf b. İbrâhim el-Cevherî'den kaynaklanmış olmalıdır (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/74-75).

¹²⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü 'l-Tehzîb*, 4/238.

¹²⁰¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 204. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin "zayîf" olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/387).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Fîhi nazar
Dârekutnî	Zayıf, lâ yu‘teberu bihî
İbn Maîn	Leyse bihî be’s, sika
Duhaym, İbn Hibbân ¹²⁰²	Sika

214.Rebî‘ b. Enes el-Bekrî (ö. 139-40/756-8)¹²⁰³

Ricâl âlimleri Rebî‘ b. Enes hakkında olumlu görüşler serdetmişlerdir. İclî “sika”,¹²⁰⁴ Ebû Hâtim “sadûk” ve Nesâî de “leyse bihî be’s” ifadeleriyle râviyi tevsik etmektedirler. İbn Hibbân da onu *Sikât*’ında zikretmiş ve Ebû Ca‘fer’in Rebî‘den rivayetlerinde çokça ıztırâb bulunduğu ayrıca işaret etmiştir.¹²⁰⁵ Diğer yandan İbn Hacer, “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmakta ve ayrıca Rebî‘in teşeyyu‘ ile itham edildiğini dile getirmektedir.¹²⁰⁶

215.Rebîa b. Külsûm el-Basrî (ö. ?)¹²⁰⁷

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ya‘kûb el-Hadramî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Rebîa b. Külsûm’ün vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkîit ulemâ onu tevsik etmiştir. Ancak İbn Hacer râvi hakkında “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹²⁰⁸ Rebîa hakkında diğer âlimler tarafından serdedilen görüşler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Leyse bi’l-kavî
İbn Sa‘d, Ahmed b. Hanbel	Şeyh, sâlih
İbn Maîn, ¹²⁰⁹ Nesâî	Leyse bihî be’s
İbn Maîn, İclî, İbn Hibbân, ¹²¹⁰ Zehebî ¹²¹¹	Sika

¹²⁰² İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiş; ayrıca *Meşâhîr*’inde “mutkîn, azîzü’l-hadîs” ifadeleriyle tavsif etmiştir (bk. 179).

¹²⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/267-268.

¹²⁰⁴ İclî, râvi hakkında “sika” değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. İclî, *Ma‘rifetü’s-sikât*, 1/350). Ancak Mizzî *Tehzîbü’l-Kemâl*’inde (bk. 9/61) ve İbn Hacer *Tehzîbü’l-Tehzîb*’inde (bk. 4/267) İclî’nin ifadesini “sadûk” şeklinde nakletmişlerdir. Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*’inde bir nevi Mizzî’yi tenkit ederek İclî’nin değerlendirmesini “sika” olarak kaydeder (bk. 4/328).

¹²⁰⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*’inde de râvinin rivayetlerinde menâkîrin Ebû Ca‘fer’den kaynaklandığını vurgulamaktadır (bk. 126).

¹²⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 205. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’den başka bir âlimin vehim ve teşeyyu‘a dair tenkitte bulunmadığını söyleyerek itiraz etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/392).

¹²⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/320-322.

¹²⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 208. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/398).

¹²⁰⁹ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, 49.

¹²¹⁰ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹²¹¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/334; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/394.

216. Rebîa b. Osman et-Teymî (ö. 154/770-1)¹²¹²

Ricâl âlimlerinin çoğunluğunun tevsik ettiği Rebîa b. Osman'ın bazı münker rivayetleri nedeniyle tenkide uğradığı görülmektedir. İbn Hacer de onun hakkında “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹²¹³ Aşağıdaki tabloda diğer münekkitlerin kanaatleri kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Münkeru'l-hadîs, yüktebü hadîsüh
Ebû Zûr'a	Sıdk mertebesinde uzak değil; yeterince kuvvetli de değil
Nesâî, Zehebî ¹²¹⁴	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Nümejr, İbn Hibbân, ¹²¹⁵ Hâkim	Sika

217. Rızkullah b. Mûsâ en-Nâcî (ö. 256/870)¹²¹⁶

Rızkullah b. Mûsâ, ricâl âlimleri tarafından genellikle güvenilir bir râvi olarak kabul edilmiştir. Ancak Ukaylî, onun hadisinde **vehim** olduğunu söylemektedir. Zehebî ise râvinin **vehme** düşerek mevkuf bir hadisi ref' ettiğini; Ukaylî'nin de bu nedenle söz konusu tenkitte bulunduğunu belirtmiştir.¹²¹⁷ Zehebî'nin açıklamalarına karşın İbn Hacer'in râviyi “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirdiği görülmektedir.¹²¹⁸ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî, Mesleme b. Kâsım el-Endelüsî (ö. 353/964), ¹²¹⁹ Ebû Ya'lâ el-Halîlî ¹²²⁰	Sâlih
Zehebî ¹²²¹	Sadûk
İbn Hibbân, ¹²²² İbn Şâhin, Hatîb el-Bağdâdî, İbn Abdilber ¹²²³	Sika

¹²¹² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/312-314.

¹²¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 207. *Tahrîr* müellifleri ise İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin “sadûk hasenü'l-hadîs” olduğunu söylerler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/397).

¹²¹⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/334.

¹²¹⁵ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

¹²¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/342-343.

¹²¹⁷ Zehebî, *Mîzân*, 3/74.

¹²¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 209. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût; İbn Hacer'in bu değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/400). Gerçekten de -Zehebî'nin yukarıda kaydedilen değerlendirmeleri de göz önünde bulundurduğunda- İbn Hacer'in, râvinin birkaç hadisinde bulunan vehim nedeniyle devamlılık ifade eden muzârî fiil kullanarak tenkitte bulunması dikkati muciptir.

¹²¹⁹ Mesleme b. Kâsım, râvinin Yahyâ b. Saîd ve Bakıyye'den münker hadisler naklettiğine ayrıca işaret etmektedir.

¹²²⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/376.

¹²²¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/396.

¹²²² İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

¹²²³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/375.

218.Ebû Abdillâh Ruzeyk el-Elhânî (ö. ?)¹²²⁴

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Ruzeyk; Enes ve Sevbân (r.anhümâ) gibi sahâbîlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İsmâil b. Ayyâş gibi âlimler hadis nakletmiştir. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle nitelemektedir.¹²²⁵ İbn Hibbân ise herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiş; ancak aynı zamanda *Mecrûhîn*’ine de kaydederek güvenilir kimselerin hadislerine benzemeyen rivayetlerde teferrüd ettiğini ve muvâfakat etmediğinde kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hibbân burada râvinin ref’ ederek naklettiği münker bir rivayetini örnek olarak zikretmiştir. Diğer yandan Ebû Zûr’a, “lâ be’s bihî”; Zehebî de “sadûk”¹²²⁶ lafzıyla müsbet kanaatlerini bildirmişlerdir.

219.Sabbâh b. Muhammed b. Ebî Hâzim el-Becelî (ö. ?)¹²²⁷

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Sabbâh b. Muhammed’in vefat tarihi bilinmemektedir. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** bulunduğunu ve mevkuf rivayetleri ref’ ettiğini söylemiştir. Buhârî de râvi ile ilgili bir değerlendirme ifadesine yer vermemekle birlikte ref’ ettiği bir rivayetini örnek olarak kaydetmiştir.¹²²⁸ Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere râvi diğer âlimler tarafından da taz’îf edilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Hibbân	Sikalardan mevzû şeyler rivayet eder ¹²²⁹
Ezdî, İbn Hacer ¹²³⁰	Münkeru’l-hadîs, zayıf
Dârekutnî ¹²³¹	Leyse bi-kavî

220.Sâbık b. Abdillâh er-Rakkî el-Berberî (ö. ?)

Ebû Abdillâh, Ebû’l-Muhâcir, Ebû Ümeyye künyelerine de sahip olup yaygın olarak Sâbık el-Berberî ismiyle anılan râvi, daha çok zühd ile ilgili şiiirleriyle tanınmaktadır.¹²³² Vefat tarihi bilinmemekle beraber Evzâî’nin kendisinden hadis aldığı göz önünde bulundurulduğunda¹²³³

¹²²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/348-349.

¹²²⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 209.

¹²²⁶ Zehebî, *Mugnî*, 1/337; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/396.

¹²²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/51-53.

¹²²⁸ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 4/313.

¹²²⁹ İbn Hacer, İbn Hibbân’ın değerlendirmesinde aşırıya gittiğini söylemektedir (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 274).

¹²³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 274.

¹²³¹ Dârekutnî, *el-’İlel*, 5/270.

¹²³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/101.

¹²³³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 20/3.

hicrî ikinci asrın ilk yarısında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmiş;¹²³⁴ ayrıca *Meşâhîr* 'inde “يُغَرَّبُ وَيُهَمُّ” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹²³⁵

221.Ebû Hamza Sâbit b. Ebî Safiyye es-Sümâlî (ö. 150/768)¹²³⁶

Daha çok künye ve nisbesiyle tanınan râvi, hadislerindeki zayıflık sebebiyle cerh-ta'dîl âlimlerince tenkit edilmiş ve ayrıca Şîilikle itham edilmiştir. Nitekim İbn Hibbân, haberlerinde çok **vehim** bulunduğunu, bu nedenle infirâd ettiğinde ihticâc edilemeyeceğini ve ayrıca teşeyyu'da ileri gittiğini söyleyerek onu tenkit etmiştir. Sâbit ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Hafs b. Gıyâs, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, Nesâî, Dârekutnî, Zehebî ¹²³⁷	Leyse bi-şey', leyse bi-sika, metrûk
İbn Sa'd, Fesevî, İbn Adî, Dârekutnî, İbn Hacer ¹²³⁸	Zayıf, vâh
Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Cûzcânî, İbn Abdilber	Leyyin

Yukarıdaki tabloda da açıkça görüleceği üzere râvi, münekkit ulemânın cerh ettiği bir kimsedir. O, hem teşeyyu' nedeniyle adâlet yönünden hem de rivayetlerinde vehim bulunması sebebiyle zabt yönünden eleştirilmiştir.

222.Ebü'l-Mikdâm Sâbit b. Hürmüz el-Kûfî (ö. ?)¹²³⁹

Vefat tarihi bilinmeyen Ebü'l-Mikdâm'dan Süfyân es-Sevrî, Şu'be gibi âlimler hadis almışlardır. Râvi, münekkit âlimler tarafından tevsik edilmektedir.¹²⁴⁰ Ancak İbn Hacer onu “sadûk **yehimû**” şeklinde nitelemiştir.¹²⁴¹ Bunun dışında Ebü'l-Mikdâm ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ezdî	Hakkında konuşulmuştur
Ebû Hâtim	Sâlih

¹²³⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/433.

¹²³⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 185.

¹²³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/428-431.

¹²³⁷ Zehebî, *el-Mugnî*, 1/186.

¹²³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 132.

¹²³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/448-450.

¹²⁴⁰ İbnü'l-Kattân, Dârekutnî'den başka kimsenin râviyi taz'îf etmediğini kaydetmektedir (bk. Ali b. Muhammed İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, nşr. Hüseyin Âyet Saîd [Riyad: Dâru't-Taybe], 5/281). Bununla birlikte Dârekutnî'nin taz'îfine dair bilgiye başka bir kaynakta rastlanmamıştır.

¹²⁴¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 133. *Tahrîr* müellifleri, râviyi tevsik eden münekkitleri zikrederek İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz etmişler ve “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/198).

İbn Maîn, İbnü'l-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Fesevî, İbn Hibbân, ¹²⁴² Zehebî ¹²⁴³	Sika

Tabloda da açıkça görüldüğü üzere râvi, ricâl âlimlerinin kâhir ekseriyetince güvenilir kabul edilmiştir. İbn Hacer'in vehim değerlendirmesi dışında zabtına yönelik başka bir tenkide ise rastlanmamaktadır.

223.Ebü'l-Gusn Sâbit b. Kays el-Gıfarî (ö. 168/784-5)¹²⁴⁴

Münekkit âlimlerinin çoğu tarafından ta'dîlin alt mertebelerine işaret eden ifadelerle de olsa tevsik edilen Sâbit b. Kays'ı "kalîlü'l-hadîs" ifadesiyle niteleyen İbn Hibbân, râvinin çok **vehmi** olduğunu, mütâbii bulunmadığı takdirde haberiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte *Mecrûhîn*'den sonra telif ettiği düşünülen *Sikât*'ında¹²⁴⁵ da Sâbit'i kaydetmesi dikkati müciptir. Ayrıca İbn Hacer de râvi hakkında "sadûk **yehimü**" değerlendirmesinde bulunmuştur.¹²⁴⁶ Râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Zayıf
Ebû Dâvûd, Hâkim	Leyse hadîsühû bi-zâke, leyse bi-hâfız ve lâ zâbit
İbn Maîn, Nesâî, İbn Ad	Leyse bihî be's, sadûk
Ahmed b. Hanbel, Zehebî ¹²⁴⁷	Sika

Görüldüğü üzere Sâbit b. Kays, ricâl âlimlerinin genelince müsbet ifadelerle değerlendirilmiş; ancak kimi münekkitler onun yeterince kuvvetli olmadığını dile getirmiştir. İbn Hibbân, râvinin rivayetinin azlığına karşın nakillerinde yanılması nedeniyle tenkitte bulunmaktadır.

224.Sâbit b. Yezîd el-Ahvel el-Basrî (ö. 169/785-6)¹²⁴⁸

Sâbit b. Yezîd, cerh-ta'dîl âlimleri tarafından tevsik edilen bir kimsedir. İbn Hibbân, râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir. Sâbit'i *Meşâhîr*'inde de kaydeden İbn Hibbân, burada onun ara sıra **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) dile getirir.¹²⁴⁹ Bunun dışında İbn Maîn, Ebû Dâvûd,

¹²⁴² İbn Hibbân, bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹²⁴³ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/283.

¹²⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/442-443.

¹²⁴⁵ Karagözoğlu, *Zayıf Raviler*, 94.

¹²⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 133.

¹²⁴⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/282.

¹²⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/45.

¹²⁴⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 156.

Ebû Hâtim, Zehebî¹²⁵⁰ ve İbn Hacer,¹²⁵¹ râviyi tevsik etmişler, Ebû Zûr'a ile Nesâî de onda bir beis bulunmadığını söylemişlerdir.

225.Sâbit Zeyd b. Sâbit b. Zeyd b. Erkam (ö. ?)

İbn Hibbân, hakkında çok fazla değerlendirme bulunmayan Sâbit b. Zeyd'in meşhur kimselerden münker şeyler rivayet ettiğini, hadislerinin çoğunda **vehim** bulunması nedeniyle infirâdı halinde kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.¹²⁵² Öte yandan Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Arûbe'nin Sâbit'ten rivayette bulunduğunu, Mu'temir'in de râviden kendilerine münker hadisler naklettiğini kaydetmiştir. Bunun üzerine oğlu Abdullah onun zayıf biri olup olmadığını sormuş, İbn Hanbel de cevaben ondan hadis naklettiğini ifade etmiştir.¹²⁵³ Son olarak Ebû Dâvûd'un râviyi tevsik ettiği kaydedilmelidir.¹²⁵⁴

226.Sadaka b. Mûsâ ed-Dakîkî (ö. ?)¹²⁵⁵

Vefat tarihi bilinmeyen Sadaka b. Mûsâ; Sâbit el-Bünânî, Mâlik b. Dînâr gibi hocalardan hadis almış, kendisinden de Yezîd b. Hârûn, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Ricâl âlimleri onu taz'îf etmektedirler. Ancak İbn Hacer, hakkında "sadûk" değerlendirmesinde bulunmuş; bununla birlikte "**lehû evhâm**" şeklinde kayıt getirmiştir.¹²⁵⁶ Ayrıca İbn Hibbân da Sadaka'nın "sâlih" bir kimse olduğunu söylemekle beraber asıl meşguliyetinin hadis olmaması nedeniyle rivayet ettiğinde haberleri kalb ettiğini ve nihayetinde ihticâc derecesinden çıktığını dile getirmektedir. İbn Adî ise bazı rivayetlerinin mütâbiinin bulunduğunu, bazılarının ise bulunmadığını ifade etmiştir. Bunun dışında râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey'
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, Sâcî, Dûlâbî, Zehebî ¹²⁵⁷	Zayıf
Ebû Hâtim, Tirmizî, Bezzâr, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi-kavî, leyse bi'l-hâfız

Tablodan da anlaşılacağı üzere Sadaka b. Mûsâ, münekkit ulemânın tenkit ettiği bir râvidir. Ancak İbn Hacer, onun için "sadûk" ifadesini kullanmaktadır. Bu nedenle *Tahrîr* müellifleri,

¹²⁵⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/283; a.mlf., *Siyer*, 7/305; a.mlf., *Mîzân*, 2/90.

¹²⁵¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 133.

¹²⁵² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/206.

¹²⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/94-95.

¹²⁵⁴ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, 1/273.

¹²⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/78-79.

¹²⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 275.

¹²⁵⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/502.

İbn Hacer'i eleştirmişler ve râvinin “zayıf” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini kaydetmişlerdir.¹²⁵⁸

227.Sadaka b. Rustüm el-İskâf (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Sadaka b. Rustüm'den Muhammed b. Fudayl gibi hadis âlimleri rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*'inde, onun kasıt olmaksızın, **tevehhümle** güvenilir kimselerden sikaların hadislerine benzemeyen rivayetlerde bulunduğunu söylemiştir. Diğer yandan Ebû Hâtim, “sadûk, mâ bihî be's”;¹²⁵⁹ Zehebî de “sika” ifadesiyle tevsikte bulunmuştur.¹²⁶⁰

228.Saîd b. Abdillâh b. Cüreyc/Cüreyh el-Eslemî (ö. ?)¹²⁶¹

Nâfi', İbn Sîrîn gibi âlimlerden hadis nakletmiş olan Saîd b. Abdillâh hakkında ricâl kaynaklarında bulunan bilgi oldukça sınırlıdır. Nitekim Ebû Hâtim de Saîd'in “meçhul” olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte Tirmizî, râvinin bir rivayetini tashih etmiş, İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikretmiştir. Diğer yandan Saîd'i “sadûk” lafzıyla tevsik eden İbn Hacer, onun - rivayetlerinde- zaman zaman **vehme** düştüğünü ileri sürmektedir.¹²⁶²

229.Saîd b. Abdirrahman b. Abdillâh el-Cümahî (ö. 176/792-3)¹²⁶³

Bağdat kadısı Saîd b. Abdirrahman, cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilmekle birlikte zaman zaman rivayetlerinde yanılması nedeniyle tenkide uğrayan bir râvidir. İbn Adî; onun hasen, garîb rivayetlerinin bulunduğunu söylemiştir. Râvinin “müstakîm olmasını umduğunu” dile getiren İbn Adî, sözlerinin devamında ara sıra **vehme** düştüğünü (إنما يهم عندي في الشيء بعد الشيء) ve kasıt olmaksızın mevkuף rivayetleri ref', mürselleri vaslettiğini kaydeder. İbn Hacer de Saîd'i “sadûk **lehû evhâm**”¹²⁶⁴ ifadeleriyle nitelemektedir. Ayrıca Sâcî, Saîd'in Hişâm b. Urve ile Süheyl b. Ebî Sâlih'ten (Mansûr'un hilâfeti zamanında vefat etmiştir) mütâbii bulunmayan hadisler naklettiğini ifade etmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

¹²⁵⁸ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaûd, *Tahrîr*, 2/139.

¹²⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/433.

¹²⁶⁰ Zehebî, *Mugnî*, 1/439.

¹²⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/57-58.

¹²⁶² İbn Hacer, *Tahrîr*, 237. *Tahrîr* müellifleri râvinin “mestur” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaûd, *Tahrîr*, 2/34).

¹²⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/65-67.

¹²⁶⁴ İbn Hacer, *Tahrîr*, 238.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Hibbân ¹²⁶⁵	Sika kimselerden mevzû şeyler rivayet eder
Fesevî, Ebû Hâtîm	Hadisinde gevşeklik var, onunla ihticâc edilmez
Ebû Hâtîm	Sâlih
Ahmed b. Hanbel, Nesâî	Bir beis yok
İbn Maîn, İbn Nümejr, Mûsâ b. Hârûn, İclî, Hâkim el-Kebîr, Hâkim en-Nîsâbü'rî, ¹²⁶⁶ Zehebî ¹²⁶⁷	Sika

230.Saîd b. Dâvûd b. Ebi'z-Zenber ez-Zenberî (ö. 211-220/826-835)¹²⁶⁸

Saîd b. Dâvûd, bilhassa Mâlik rivayetleri nedeniyle cerh-ta'dîl âlimlerinin şiddetli tenkitlerine maruz kalmıştır. Ebû Nuaym el-İsfahânî, Saîd'in İmam Mâlik'ten münker rivayetler naklettiğini söylemiş ve onu “**kesîru'l-vehm**” ifadesiyle nitelemiştir.¹²⁶⁹ Yine İbn Hibbân da râvinin Mâlik'ten naklettiği Ebû'z-Zinâd nüshasında bulunan hadislerin çoğunun maklûb olduğunu ve hadisini i'tibâr dışında yazmanın câiz olmayacağını ifade etmektedir. Aşağıdaki tabloda kaydedilen diğer değerlendirmeler de göz önünde bulundurulduğunda râvinin zayıf bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Abdullah b. Nâfî', Hâkim el-Kebîr	Tekzip
İbn Maîn	Leyse bi-sika
Ali b. el-Medînî, Ebû Zür'a, Sâcî, Dârekutnî, Halîfî, Hatîb el-Bağdâdî	Zayıf, hadislerinde nekâret var, ihticâc edilmez
Ebû Hâtîm, Zehebî ¹²⁷⁰	Kuvvetli değil
İbn Hacer ¹²⁷¹	Sadûk

231.Ebû Zeyd Saîd b. Evs el-Ensârî (ö. 215/830)¹²⁷²

Meşhur lügat âlimi Ebû Zeyd el-Ensârî, cerh-ta'dîl ulemâsının çoğuna göre güvenilir kabul edilmiş; ancak bazılarının taz'îfine maruz kalmıştır. Râvi, kimi hadis âlimi tarafından Kaderiyye'ye mensup olmakla itham edilmişse de Ebû Hâtîm bu iddiayı reddetmiştir.¹²⁷³ Bunun dışında İbn Hibbân, Ebû Zeyd'in; İbn Avn'dan ona ait olmayan rivayetler naklettiğini

¹²⁶⁵ Zehebî, İbn Hibbân'ın bu değerlendirmesine şiddetle karşı çıkmış (bk. Zehebî, *Mîzân*, 3/216), İbn Hacer de onun aşırıya gittiğini kaydetmiştir (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 238).

¹²⁶⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/320.

¹²⁶⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/379.

¹²⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/834-837.

¹²⁶⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 85.

¹²⁷⁰ Zehebî, *Mîzân*, 3/197.

¹²⁷¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 235. İbn Hacer, râvinin İmam Mâlik'ten rivayetlerindeki nekârete ayrıca dikkat çekmiştir. *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/27).

¹²⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/793-797; Hüseyin Elmalî, “Ebû Zeyd el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/270-271.

¹²⁷³ Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî'nin râviyi tekzip ettiği kaydedilmiştir. Ancak kizb ithamı râvinin bid'at ile tenkit edilmesinden kaynaklanıyor görünmektedir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/794).

ve infirâd ettiğinde haberiyle ihticâcın câiz olmadığını dile getirmektedir. İbn Hacer ise onu “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca İbn Hacer, râvinin kaderîlikle itham edildiğine de işaret etmiştir.¹²⁷⁴ Bunun dışında diğer ricâl âlimlerinin değerlendirmelerinden bazıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Sâcî	Kaderî, zayıf, gayr-ı sebt
İbn Maîn, Ebû Hâtîm	Sadûk
Sâlih Cezere, Hâkim, Hatîb el-Bağdâdî, ¹²⁷⁵ Zehebî ¹²⁷⁶	Sika

Sonuç olarak hadis âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen Ebû Zeyd hakkında İbn Hacer “sadûk” değerlendirmesinde bulunarak müsbet kanaatini bildirmiştir. Bununla birlikte râvinin rivayetlerinde infirâd ettiğine dair İbn Hibbân’ın ifadeleri, İbn Hacer’in “lehû evhâm” şeklinde bir kayıt koymasına neden olmuş görünmektedir.

232.Saîd b. Hassân el-Mahzûmî (ö. ?)¹²⁷⁷

Vefat tarihi bilinmeyen Saîd b. Hassân; Sâlim b. Abdillâh, İbn Ebî Müleyke gibi meşhur tâbîinden rivayette bulunmuş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, İbnü’l-Mübârek gibi âlimler hadis nakletmiştir. Râvi, münekkit ulemâ tarafından tevsik edilmektedir.¹²⁷⁸ Bununla birlikte İbn Hacer onun hakkında “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹²⁷⁹

233.Saîd b. Sâlim el-Kaddâh el-Mekkî (ö. 200’den önce/815’ten önce)¹²⁸⁰

Saîd b. Sâlim, çoğunlukla ta’dîlin alt mertebelerine işaret eden lafızlarla tevsik edilmiş; ancak hadislerindeki yanılmaları ve ayrıca bid’atî¹²⁸¹ nedeniyle de tenkit edilmiştir. Örneğin Ukaylî, râvinin ircâda aşırıya gittiğini ve hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemektedir.¹²⁸² İbn Hibbân da onun haberlerinde **vehme** düştüğünü ve mablûb nakiller yaptığını, neticede ihticâc sınırları

¹²⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 233. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğu görüşündedir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/22).

¹²⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/109.

¹²⁷⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/432.

¹²⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/817-818.

¹²⁷⁸ İbn Sa’d, İbn Maîn, İclî, Ebû Dâvûd, Nesâî; râviyi tevsik etmişler; İbn Hibbân da herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹²⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 234. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir.

¹²⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/23-25.

¹²⁸¹ İbn Maîn (bk. İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, 1/90), Buhârî, İclî, Ebû Dâvûd, Fesevî, İbn Halfûn (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, 5/299); Saîd b. Sâlim’i Mürcî görüşlere sahip olması nedeniyle tenkit eden âlimlerdir. Fesevî de râvinin bid’atine dâilîk yaptığını kaydetmiştir.

¹²⁸² Ukaylî’nin bid’ate dair değerlendirmesi Kal’acî’nin tahkikiyle Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye’den neşredilen baskısında (bk. 2/108) bulunmamaktadır. Öte yandan Selefî’nin tahkikiyle Dâru’s-Sumay’î neşrinde (bk. 2/470) ve Sîrsâvî’nin tahkikiyle Dâru İbn Abbas neşrinde (bk. 2/458) “كان ممن يغلو في الإرجاء” ifadesiyle birlikte “في حديثه وهم” değerlendirilmesi de yer almaktadır.

dışına çıktığını kaydeder. İbnü's-Sem'ânî ise hadiste **vehim** yaptığını kaydetmekle birlikte onda bir beis olmadığını söylemektedir.¹²⁸³ Yine İbn Hacer de “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuş, bunun yanında râvinin ircâ ile tenkit edildiğini de belirtmiştir.¹²⁸⁴ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ali b. el-Medîni, ¹²⁸⁵ Dârimî, İclî	Hüccet değildir, kuvvetli değildir
İbn Maîn, ¹²⁸⁶ Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, İbn Vaddâh, ¹²⁸⁷ Nesâî, İbn Adî, Zehebî ¹²⁸⁸	Leyse bihî be's, hasenü'l-hadîs, sadûk

234.Saîd b. Sinân el-Burcumî eş-Şeybânî (ö. 160'tan önce/776'dan önce)¹²⁸⁹

Süfyân es-Sevrî, İbnü'l-Mübârek, Vekî' gibi meşhur muhaddislerin kendisinden hadis aldığı Saîd b. Sinân, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir.¹²⁹⁰ Bununla birlikte İbn Adî onu tenkit etmiş ve garîb, ferd rivayetlerinin bulunduğunu söylemiştir. Sözlerinin devamında İbn Adî, bu sorunlu rivayetlerde râvinin yalan kastının olmadığını, belki ara sıra **vehme** düştüğünü dile getirir. Ayrıca İbn Hacer de Saîd hakkında “sadûk **lehû evhâm**” ifadesini kullanmaktadır.¹²⁹¹ Bu noktada Beşşâr Avvâd Ma'rûf ile Şu'ayb el-Arnaût'un İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ettikleri kaydedilebilir. Onlar, İbn Hacer'in İbn Adî'nin ifadelerine dayanarak hadis âlimlerinin tevsik ettiği bir râvi hakkında “sadûk lehû evhâm” ifadesini kullanmasına itiraz etmişler ve râviyi “sika” terimiyle değerlendirmişlerdir.¹²⁹² Aşağıdaki tabloda râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

¹²⁸³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/298.

¹²⁸⁴ İbn Hacer, *Tahrîb*, 236. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde nitelenmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/30).

¹²⁸⁵ Ali b. el-Medîni, Saîd'in “sika” olduğunu söylemekle birlikte kuvvetli olmadığını dile getirmiştir (bk. Ali b. el-Medîni, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 48).

¹²⁸⁶ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/80.

¹²⁸⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/299.

¹²⁸⁸ Zehebî, *Mugnî*, 1/375.

¹²⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/44-46.

¹²⁹⁰ Süfyân b. Uyeyne ile İbn Sa'd'ın Saîd b. Sinân hakkındaki ifadelerinin râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmelerden farklılık arz ettiği görülmektedir. Süfyân b. Uyeyne'ye râviyle ilgili kanaati sorulunca “Eğer onun üzerinde yetkim olsaydı muhakkak onu hapseder ve te'dib ederdim” demiştir. Ancak İbn Uyeyne'yi böyle bir değerlendirme yapmaya sevk eden âmil anlaşılmamaktadır. İbn Sa'd ise Saîd'in her sene haccettiğini ve kötü mizaçlı bir kimse olduğunu söylemiştir. İbn Sa'd'ın, hem her sene haccettiğini kaydettiği hem de pek çok âlimin “sâlih” bir kimse olarak övdüğü bir râvi için “kötü mizaçlı/ahlaklı” değerlendirmesinde bulunması ilginçtir.

¹²⁹¹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 237.

¹²⁹² Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/33.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Hâkim el-Kebîr ¹²⁹³	Hadislerinin çoğunun mütâbii bulunmaz
Ahmed b. Hanbel	Hadisi kuvvetli değil
Zehebî ¹²⁹⁴	Şeyh
İclî, Nesâî	Câizü'l-hadîs, leyse bihî be's
İbn Maîn, İbn Şeybe, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, İbn Hibbân, ¹²⁹⁵ Dârekutnî	Sika

235.Saîd b. Ubeydillah b. Cübeyr es-Sekafî (ö. ?)¹²⁹⁶

Vefat tarihi bilinmeyen Saîd b. Ubeydillah; Bekir b. Abdillâh el-Müzenî, Hasan el-Basrî gibi meşhur tâbiünden rivayette bulunmuş, kendisinden de Mu'temir b. Süleyman, Ravh b. Ubâde gibi âlimler hadis nakletmiştir. Münekkit ulemânın çoğu râviyi tevsik etmektedir. Ancak Buhârî, *Târîh*'inde onun münker bir rivayetini kaydederek bir nevi eleştiride bulunmuştur. İbn Hacer ise Saîd'i "sadûk" ifadesiyle nitelemiş; fakat zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiştir.¹²⁹⁷

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî	Leyse bi'l-kavî
Nesâî	Leyse bihî be's
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, İbn Hibbân, ¹²⁹⁸ Zehebî ¹²⁹⁹	Sika

Tabloda görüleceği üzere Saîd b. Ubeydillah, ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilen bir kimsedir. Ancak hakkındaki tenkitlerden bazı rivayetlerinde nekâret bulunduğu anlaşılmaktadır. İbn Hacer, bu nedenle onun zaman zaman vehme kapıldığına işaret etmiştir. Bununla birlikte *Tahrîr* müelliflerinin dile getirdiği üzere "ثقة ربما وهم" şeklindeki bir değerlendirmenin râvi için daha uygun olacağı söylenebilir.¹³⁰⁰

236.Sa'k/Sa'ik b. Hazn el-Bekrî el-Aysî (ö. ?)¹³⁰¹

Vefat tarihi bilinmeyen Sa'ik b. Hazn; Hasan el-Basrî, Katâde gibi şahsiyetlerden hadis almış, kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yezîd b. Hârûn gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Münekkitler tarafından tevsik edilen râvi hakkında İbn Hacer, "sadûk **yehimû**"

¹²⁹³ Zehebî, *Siyer*, 6/406.

¹²⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/406.

¹²⁹⁵ İbn Hibbân, râviyi *Sikât*'ında zikretmiş ve âbid, faziletli bir kimse olduğunu söylemiştir.

¹²⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/75-76.

¹²⁹⁷ İbn Hacer, *Tahrîb*, 239. *Tahrîr* müellifleri, râviyi değerlendirmişlerdir.

¹²⁹⁸ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹²⁹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/441.

¹³⁰⁰ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/37.

¹³⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/89-90.

değerlendirmesinde bulunmuştur.¹³⁰² Diğer ricâl âlimlerin değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî	Leyse bi'l-kavî
Fesevî	Sâlihu'l-hadîs
İbn Maîn, İclî, Ebû Hâtim	Leyse bihî be's
İbn Maîn, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hibbân, ¹³⁰³ Zehebî ¹³⁰⁴	Sika

237.Sâlih b. Beyân es-Seyrâfî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Sâlih b. Beyân, Şu'be'den hadis almıştır. Ukaylî, onun için “الغالب على حديثه الوهم ويحدث بالمناكير عن من لم يحتمل” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹³⁰⁵ İbn Adî ise az bir hadisi dışında hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığını söylemiş ve iki münker hadisini örnek olarak kaydetmiştir.¹³⁰⁶ Dârekutnî de onu “metrûk” lafzıyla nitelemektedir.¹³⁰⁷ Ayrıca Müstağfirî, “acâib” şeyler rivayet ettiğini, münker hadislerle infirâd ettiğini;¹³⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî de “zayıf” değerlendirmesiyle birlikte sika kimselerden münker şeyler rivayet ettiğini söylemiştir.¹³⁰⁹ Netice itibariyle râvinin hadis rivayetine elverişli olmadığı anlaşılmaktadır.

238.Sâlih b. Ebi'l-Ahdar el-Yemâmî (ö. 140-50/757-68)¹³¹⁰

Sâlih b. Ebi'l-Ahdar, münekkit ulemâ tarafından tenkit edilen bir râvidir. Râviye yöneltilen eleştirilerin büyük kısmı ise Zührî rivayetleri etrafında yoğunlaşmıştır. Zira o, Zührî'den bir kısım hadisleri münâvele, bazılarını ise arz yoluyla almış; ancak bunları birbirine karıştırmıştır.¹³¹¹ Sâcî ise râviyi “sadûk **yehimû**, leyse bi-hüccet” şeklinde nitelemiştir. Aşağıdaki tabloda İbn Ebi'l-Ahdar ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî	Lâ yu'teberu bihî
İbn Maîn ¹³¹²	Leyse bi-şey'
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Maîn, Buhârî,	Zayıf

¹³⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 276. *Tahrîr* müellifleri “yehimû” değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sadûk” şeklinde nitelenmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/140).

¹³⁰³ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'nda zikretmiştir.

¹³⁰⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/503.

¹³⁰⁵ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/200.

¹³⁰⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/259.

¹³⁰⁷ Zehebî, *Mîzân*, 3/398.

¹³⁰⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/281.

¹³⁰⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/281.

¹³¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/760-765.

¹³¹¹ Râvinin söz konusu hadislerin tamamını tahdîs sığasıyla rivayet ettiği nakledilmiştir. Cûzcânî'nin râvinin rivayetlerinin itham edildiğini söylemesi bu nedenle olmalıdır.

¹³¹² İbn Maîn, *Târîh*, 3/62; a.mlf., *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, 67. İbn Maîn'in *Târîh* 'inin Dârimî rivayetinde söz konusu değerlendirme Zührî rivayetleriyle kayıtlanmıştır (bk. 44).

Ebû Zür'a, Fesevî, Tirmizî, Nesâî, İbn Adî, İbn Hacer ¹³¹³	
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İclî, Ebû Hâtim	Leyse bi'l-kavî, leyyin
Ahmed b. Hanbel, Zehebî ¹³¹⁴	Yu'teberu bihî, sâlihu'l-hadîs

239.Sâlim b. Ebî Hafsa el-İclî el-Kûfî (ö. 140/757)¹³¹⁵

Abdullah b. Abbas'a (r.anhümâ) mülâki olan Sâlim b. Ebî Hafsa, ricâl âlimleri tarafından teşeyyü' sebebiyle tenkit edilmiştir.¹³¹⁶ Hadisteki durumuyla ilgili ise farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. İbn Hibbân, onun haberleri kalbettiğini ve rivayetlerde de **vehme** düştüğünü söylemiştir. Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiş olup genellikle râvinin bid'ati nedeniyle taz'îf edildiği; ancak hadiste "sadûk" bir kimse olduğunun vurgulandığı anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Nesâî ¹³¹⁷	Metruk, leyye bi-sika
Amr b. Ali el-Fellâs, Zehebî ¹³¹⁸	Zayıf, hadisiyle ihticâc edilmez
Hâkim el-Kebîr,	Kuvvetli değil
Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, ¹³¹⁹ İbn Adî	Hadisinde bir beis olduğunu zannetmiyorum
İbn Hacer ¹³²⁰	Sadûk
İbn Maîn, İbn Nümeir, ¹³²¹ İclî	Sika

240.Sâlim b. Nûh b. Ebî Atâ el-Basrî (ö. 200'den sonra/815'ten sonra)¹³²²

Sâlim b. Nûh, ricâl âlimlerinin çoğunun tevsik ettiği bir râvi olmakla birlikte bazılarının tenkidine uğramıştır. İbn Adî, onun garîb ve ferd rivayetlerinin bulunduğunu belirtmiş; ancak hadislerinin "mütেকârib" olduğunu söylemiştir. İbn Hacer ise râvi hakkında "sadûk **lehû**

¹³¹³ İbn Hacer, râviyi "zayıf, yu'teberu bihî" ifadesiyle nitelemiştir (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 271).

¹³¹⁴ Zehebî, *Mizân*, 3/395.

¹³¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/680-682.

¹³¹⁶ Süfyân b. Uyeyne, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî (bk. Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 64), Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, Cûzcânî, İbn Adî, İbn Hacer gibi âlimler söz konusu duruma dikkat çekmişlerdir. Râvinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in (r.anhümâ) aleyhinde konuşanların başını çektiği, Hz. Osman'ın (r.a.) şehâdetine rıza gösterdiği söylenmektedir.

¹³¹⁷ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 116.

¹³¹⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/422.

¹³¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/180. Ebû Hâtim, onun Şîa'nın azatlılarından olduğunu söyledikten sonra "sadûk" lafzıyla nitelemiş ve "hadisi yazılır, ihticâc edilmez" demiştir. Onun bu değerlendirmesi *Tehzîb*'de nakledilmekle birlikte "sadûk" ifadesi kaydedilmemiştir.

¹³²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 226. *Tahrîr* müellifleri râvinin "zayıf" olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/5).

¹³²¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/183.

¹³²² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/699-701.

evhâm” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹³²³ Sâlim ile ilgili görüşlerini belirten diğer âlimlerin değerlendirmeleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey’
Ebû Hâtim, ¹³²⁴ Nesâî, Dârekutnî	Leyse bi’l-kavî
İbn Maîn Ahmed b. Hanbel, Zehebî ¹³²⁵	Leyse bihî be’s, sadûk
Ebû Zûr’a, Sâcî, İbn Kânî‘, İbn Hibbân ¹³²⁶	Lâ be’s bihî, sadûk, sika

241.Salt b. Mes‘ûd el-Cahderî (ö. 239/853-4)¹³²⁷

Salt b. Mes‘ûd ile ilgili ricâl kaynaklarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, Mesleme b. Kâsım ve İbn Hacer;¹³²⁸ râviyi tevsik etmekle beraber hadislerinde **vehme** düştüğünü söylemişlerdir. Diğer yandan İbn Adî, onun rivayetlerini araştırdığını ve bir beis görmediğini kaydetmektedir. Ayrıca Sâlih Cezere’nin tevsik ettiği râviyi İbn Hibbân da *Sikât*’ında zikretmiştir.

242.Sâmit b. Muâz b. Şu‘be el-Cenedî (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Sâmit b. Muâz, Süfyân b. Uyeyne’den hadis almıştır. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte hakkında “**yehimû** ve yugrabû” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹³²⁹ İbn Hacer de *Lisân*’ında İbn Hibbân’ın değerlendirmesini kaydetmiş ve sorunlu rivayetlerine örnekler zikretmiştir.¹³³⁰

243.Seleme b. Külsûm el-Kindî eş-Şâmî (ö. ?)¹³³¹

Hadis âlimlerinin çoğunun tevsik ettiği Seleme b. Külsûm, Evzâî’den hadis almıştır. Ancak Dârekutnî, Seleme’nin fazla **vehim** yapan bir kimse olduğunu söylemektedir. Bunun dışında İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*’de herhangi bir değerlendirmeye yer vermeksizin yalnızca râviyi tanıtmış olsa da¹³³² *’İl*’de onun bir rivayetini babasına sormuş, Ebû Hâtim de rivayetin bâtıl olduğunu söylemiştir. Diğer yandan Ebû’l-Yemân, İbn Abdilber¹³³³ ve

¹³²³ İbn Hacer, *Takrîb*, 227. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sadûk hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/8).

¹³²⁴ Ebû Hâtim, râvinin hadisinin yazılabileceği; ancak ihticâc edilmeyeceği görüşündedir.

¹³²⁵ Zehebî, *Siyer*, 9/325. Zehebî, “sâlihu’l-hadîs” değerlendirmesinde de bulunmuştur (bk. Zehebî, *Mugnî*, 1/364).

¹³²⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹³²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/119-120.

¹³²⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 277.

¹³²⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/324.

¹³³⁰ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 4/300-301.

¹³³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/276-277.

¹³³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, 4/171.

¹³³³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 6/21.

Zehebî¹³³⁴ Seleme'yi tevsik etmektedirler. Ayrıca İbn Halfûn'un *Sikât* 'ında zikrettiği¹³³⁵ râvi hakkında İbn Hacer de "sadûk"¹³³⁶ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

244.Sellâm b. Selm et-Tavîl el-Medâinî (ö. 177/793-4)¹³³⁷

Sellâm b. Selm, ricâl âlimlerinin şiddetli tenkitlerine maruz kalmış bir râvidir. Ukaylî, *Du'afâ* 'sında râvinin hadislerinin çoğunda **vehim** olduğunu dile getirmiştir.¹³³⁸ Bununla birlikte Ukaylî, Sellâm için açtığı başlıkta onun mütâbii bulunmayan rivayetlerini örnek olarak naklettikten sonra kaydettiği hadislerin metinlerinin başka senedlerle bilindiğini söylemektedir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere -İbnü'l-Cârûd'un tevsiki bir kenara bırakılacak olursa- Sellâm'ın metrûk bir râvi olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü'l-Mübârek, ¹³³⁹ İbn Hırâş, Buhârî, ¹³⁴⁰ İbn Hibbân, ¹³⁴¹ Hâkim en-Nîsâbü'rî	Tekzip
İbn Maîn, ¹³⁴² Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, Ebû Hâtim, Ali b. Hüseyin b. Cüneyd, Nesâî, Sâcî, Ezdî, Dârekutnî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Zehebî, ¹³⁴³ İbn Hacer ¹³⁴⁴	Metrûk, leys bi-sika, lâ yüktebü hadîsühû
Ali b. el-Medînî, İclî, Ebû Zür'a, Ebü'l-Kâsım el-Begavî	Zayıf, hüccet olamaz
İbn Adî ¹³⁴⁵	Sâlih hadisleri de bulunmakla birlikte nakillerinin genelinin mütâbii yoktur
İbnü'l-Cârûd	Sika

245.Selm b. Kuteybe eş-Şe'îrî el-Firyâbî (ö. 200/815-6)¹³⁴⁶

Selm b. Kuteybe, cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir râvi olmakla birlikte rivayetlerinde yanlışlığına dair tenkitler de bulunmaktadır. Ebû Hâtim, onda bir beis bulunmadığını, hadisnin yazılabileceğini söylemiş; ancak "**kesîru'l-vehm**" değerlendirmesinde de bulunmuştur. Zehebî ise daha kuvvetli ifadelerle râviyi tevsik ederek

¹³³⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/454.

¹³³⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/21.

¹³³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 248.

¹³³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/545-549.

¹³³⁸ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/158-159.

¹³³⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/176.

¹³⁴⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/176.

¹³⁴¹ İbn Hibbân, râvinin sikalarından mevzû şeyler rivayet ettiğini ve bu durumun kasıtlı gibi görüldüğünü dile getirmektedir.

¹³⁴² İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/356; İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, 117.

¹³⁴³ Zehebî, *Mugnî*, 1/389.

¹³⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 261.

¹³⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/366. İbn Hacer, *Tehzîb* 'inde yalnız rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığına dair değerlendirmeyi nakletmektedir.

¹³⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/230-232.

“imam, muhaddis, sebt”¹³⁴⁷ gibi lafızlarla onu nitelemiş; fakat bir yerde de onu “sika **yehimü**”¹³⁴⁸ şeklinde değerlendirmiştir. Râvi ile ilgili vârid olan tenkitlerden biri de Yahyâ b. Saîd el-Kattân’a ait olup o, Selm’in “yük taşıyan develerden olmadığını” söyleyerek hadis tahammülü için yeterince kuvvetli olmadığını ifade etmektedir. Ancak aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Selm ile ilgili tevsik değerlendirmeleri ağır basmaktadır:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, İbn Hacer ¹³⁴⁹	Leyse bihî be’s, sadûk
Ebû Zür’a, Ebû Dâvûd, İbn Kâni’, İbn Hibbân, ¹³⁵⁰ Dârekutnî, Hâkim en-Nîsâbûrî	Sika

246.Ebû Hişâm Selm b. Süleyman ed-Dabbî (ö. ?)

Ricâl eserlerinde Selm b. Süleyman ile ilgili fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** bulunduğunu ve rivayetlerinin bir kıymetinin olmadığını ifade ettikten sonra problemli rivayetlerine örnekler verir.¹³⁵¹ Bunun dışında İbn Adî’nin “Seleme b. Süleyman ed-Dabbî” için açtığı başlıkta bahsi geçen râvi hakkında değerlendirmede bulunduğu anlaşılmaktadır. O da râvinin sikalardan münker hadisleri olduğunu dile getirmiştir.¹³⁵²

247.Seyf b. Umeyre el-Kûfî (ö. ?)¹³⁵³

Ebân b. Tağlib’den (ö. 141/758) nakilde bulunmuş olan Seyf b. Umeyre ile ilgili ricâl kaynaklarındaki bilgiler oldukça sınırlıdır.¹³⁵⁴ İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadesiyle nitelemiştir.¹³⁵⁵ Bunun dışında İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte “يعرب” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ezdî ise onun tenkide uğradığını dile getirmiştir.

248.Süfyân b. Hüseyin b. Hasan el-Vâsîfî (ö. ?)¹³⁵⁶

Süfyân b. Hüseyin’in vefatıyla ilgili Halife Mehdî-Billâh’ın zamanında, Hârûnürreşîd’in hilâfetinde, Şu‘be’den önce gibi farklı tarihler verilmiştir. Cerh-ta‘dîl âlimlerinin büyük kısmı Süfyân’ı tevsik etmekle beraber Zührî rivayetlerinde güvenilir olmadığının altını

¹³⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, 9/308.

¹³⁴⁸ Zehebî, *Kâşif*, 1/451.

¹³⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 246.

¹³⁵⁰ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte râviyi *Sikât*’ında kaydetmiştir.

¹³⁵¹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 2/166-167.

¹³⁵² İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/446.

¹³⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/579.

¹³⁵⁴ İbn Hacer de *Tehzîb*’inde ve *Takrîb*’inde onu temyiz için kaydetmektedir.

¹³⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 262. *Tahrîr* müellifleri, râvi hakkında verilecek en doğru hükmün “mestur” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/101).

¹³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/178-181.

çizmişlerdir.¹³⁵⁷ İbn Hibbân, onu *Mecrûhîn*'ine alarak Zührî'den maktûb rivayetler naklettiğini, diğer hadislerinin ise güvenilir kimselerin rivayetlerine benzediğini ifade etmektedir. İbn Hibbân, sözlerinin devamında râvinin Zührî'den **tevehhüm** üzere nakillerde bulunduğunu dile getirir ve neticede Zührî rivayetlerinden kaçınılması gerektiğini; ancak diğer rivayetleriyle ihticâc edilebileceğini söyler.¹³⁵⁸ Ayrıca İbn Hibbân, Süfyân'ı *Sikât*'ında da zikretmiştir. Yine burada da Zührî rivayetlerinde karışıklık bulunduğunu vurgulamış ve bunun dışında güvenilir olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân'ın değerlendirmesinin sonunda râvinin isminin *Mecrûhîn*'den kaldırılması gerektiğine dair ifadesi de kaydedilmesi gereken önemli bir noktadır.¹³⁵⁹

249.Süleyman b. Haccâc et-Tâifî (ö. ?)

Hakkında çok fazla değerlendirme bulunmayan Süleyman b. Haccâc, Derâverdi'nin hocası olarak tanınmaktadır. Buhârî¹³⁶⁰ ve İbn Ebî Hâtim¹³⁶¹ herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın Süleyman b. Haccâc'ın hadis aldığı ve naklettiği kişileri zikretmek suretiyle râviyi tanıtmışlardır. Ukaylî, onun hadislerinin çoğunda **vehim** bulunduğunu söylemektedir.¹³⁶² İbn Hibbân ise Süleymân'ı *Sikât*'ında zikretmiştir.¹³⁶³ Son olarak Zehebî¹³⁶⁴ ve İbn Hacer,¹³⁶⁵ râvinin durumunun bilinmediğini söylemektedirler.

250.Süleyman b. İbrâhim el-İsfahânî (ö. 486/1093)

Rivayet asrından sonra yaşayan hadis âlimi Süleyman b. İbrâhim, *Sahîhayn* üzerine bir müstahrec telif etmiştir. Akranı İbn Mende, Süleyman'ın itkân yönünden eleştirildiğini iddia etmektedir. Zehebî ise onun özünde “sadûk” bir kimse olduğunu belirttikten sonra “وقد يهيم أو” ifadeleriyle Süleyman'da bir nevi tesâhül bulunduğunu ima etmiştir.¹³⁶⁶

¹³⁵⁷ İbn Maîn, Nesâî, İbn Adî, İbn Hazm (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/383), İbn Halfûn (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/383), Zehebî (bk. Zehebî, *Siyer*, 7/302-303; a.mlf., *Mîzân*, 3/240) ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 244) Süfyân'ı Zührî rivayetleri dışında güvenilir gören âlimlerdir. Ayrıca İbn Şeybe'den “sadûk, sika, hadisinde zayıflık var” şeklinde bir görüş aktarılmaktaysa da başka bir rivayette “Zührî'den naklettiği hadislerinde zayıflık var” şeklinde kayıt konulmuş olması İbn Şeybe'nin zayıflığı Zührî rivayetlerine mahsus olarak değerlendirmesi ihtimalini güçlendirmektedir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/218). Diğer yandan İbnü'l-Kattân, ister Zührî'den rivayetlerinde ister mutlak mânâda olsun kendisiyle ihticâc edilmeyeceğinin söylendiğini kaydetmektedir (bk. İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, 5/364).

¹³⁵⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/358.

¹³⁵⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/404.

¹³⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/7.

¹³⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/106.

¹³⁶² Ukaylî, *Du'afâ*, 2/123.

¹³⁶³ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/273.

¹³⁶⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/399; a.mlf., *Mîzân*, 3/284.

¹³⁶⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/136.

¹³⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, 19/23.

251.Süleyman b. Kerrâz/Kerân et-Tufâvî el-Basrî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Süleyman, Mübârek b. Fedâle'den (ö. 165/781) hadis nakletmiştir. Ukaylî, *Du'afâ*'sında hadislerinin çoğunda **vehim** bulunduğunu söyleyerek aslı olmayan iki hadisine örnek verir.¹³⁶⁷ İbn Adî de Ukaylî'nin naklettiği hadisleri kaydederek râvinin bu iki hadisle tanındığını ifade etmiştir.¹³⁶⁸ Ayrıca İbnü'l-Cevzî, *Du'afâ*'sında Ebû Hâtim'in râviyi taz'îf ettiğini belirtir.¹³⁶⁹ Bununla birlikte İbn Ebî Hâtim'in Süleyman ile ilgili babasından bir değerlendirme nakletmediği kaydedilmelidir.¹³⁷⁰ Son olarak ulaşılan tek müsbet değerlendirmenin râvide bir beis olmadığını söyleyen Bezzâr'a ait olduğu ilave edilebilir.¹³⁷¹

252.Süleymân b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765)¹³⁷²

Meşhur hadis, kıraat ve ferâiz âlimi A'meş, ilminin genişliği ve yetkinliğiyle Kûfe'nin önde gelen zatlarındandır. Onun hadis bilgisinden övgüyle bahsedilmiş, “allâmetü'l-İslâm”, “mushaf”, “seyyidü'l-muhaddisîn”¹³⁷³ gibi ifadelerle tavsif edilmiştir. Bununla birlikte A'meş'in birtakım nedenlerle tenkit edildiği görülmektedir. Bunlar; bazı mürsel rivayetlerde vasl yapması,¹³⁷⁴ zaman zaman tedlîse başvurusu,¹³⁷⁵ rivayetlerinde ıztırâb bulunması ve teşeyyu' meyli¹³⁷⁶ şeklinde sıralanabilir. Ancak hakkındaki ta'dîl ve tevsikler göz önünde bulundurulunca eleştirilerin oldukça cüz'î bir oranda kaldığı kaydedilmelidir. Zira en sağlam kimselerin dahi hatadan berî kalamadığı aşikâr olup A'meş'e yöneltilen tenkitler de onun güvenilirliğine hâlel getirmeyecektir.

A'meş hakkındaki “vehim” değerlendirmesi ise Ali b. el-Medînî'den gelmektedir. İbnü'l-Medînî, A'meş'in Hakem b. Uteybe, Seleme b. Küheyl, Habîb b. Ebî Sâbit ve Ebû İshak es-Sebî gibi kimselerden yaptığı nakiller için “**kesîru'l-vehm**” değerlendirmesinde

¹³⁶⁷ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/138-139.

¹³⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/334-336.

¹³⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/23.

¹³⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/138.

¹³⁷¹ Zehebî, *Mizân*, 3/312.

¹³⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/411-420; Mücteba Uğur, “A'meş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/54; Hüseyin Gültekin, *A'meş Süleyman bin Mihrân ve Hadis İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

¹³⁷³ Zehebî, *Siyer*, 6/247.

¹³⁷⁴ Münekkittler A'meş'in mürsel rivayetlerini tespit etmeye çalışmışlardır. Örneğin İbn Maîn, onun Enes'ten (r.a.) rivayetlerinin mürsel olduğunu; Ebû Hâtim, A'meş'in İbn Ebî Evfâ ve İkrime'den hadis işitmediğini, Bezzâr da Ebû Süfyân'dan hadis işitmediğini belirtmişlerdir.

¹³⁷⁵ Zehebî, A'meş'in “haddesenâ” diyerek rivayette bulunduğu herhangi bir sorun bulunmadığını; ayrıca İbrâhim en-Nehâf, Ebû Vâil, Ebû Sâlih es-Semmân gibi kendilerinden çokça rivayette bulunduğu kimselerden hadislerinin de mevzul kabul edileceğini belirtmiştir.

¹³⁷⁶ Gültekin, teşeyyu' iddialarını doğrulayan herhangi bir karine bulunmaması nedeniyle böyle bir eleştirinin doğru olmadığını belirtir (bk. Gültekin, *A'meş Süleyman bin Mihrân ve Hadis İlmindeki Yeri*, 54).

bulunmuştur. Yine İbnü'l-Medînî, başka bir defasında da A'meş'in Ebû İshak hadislerinde ıztırâb bulunduğunu söylemiş; başka bir yerde de söz konusu rivayetleri "leyse bi-zâke" şeklinde değerlendirmiştir.¹³⁷⁷ Netice itibariyle meşhur âlim A'meş hakkında vârid olan "vehim" değerlendirmesinin nisbî bir tenkit olduğu görülmektedir.

253.Şâz b. Feyyâz el-Yeşkurî (ö. 225/839-40)¹³⁷⁸

Asıl ismi Hilâl olan râvi, "Şâz" lakabıyla tanınmaktadır. Ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilmekle birlikte bazı münekkitlerin tenkidine maruz kalmıştır. İbn Hacer, onu "صدوق له" şeklinde değerlendirmektedir.¹³⁷⁹ İbn Hibbân ise râvinin mevkuf¹³⁸⁰ haberleri ref ettiğini, isnadları kalb ettiğini söylemiş ve rivayetiyle meşgul olunmayacağını kaydetmiştir. Sâcî de onu "sadûk" lafzıyla nitelemekle birlikte münker rivayetlerinin bulunduğu işaret etmektedir. Diğer yandan Ebû Hâtim, Mesleme b. Kâsım ve Zehebî'nin¹³⁸¹ Şâzz'ı tevsik ettikleri kaydedilmelidir.

254.Şehr b. Havşeb el-Eş'arî (ö. 98-112/716-31)¹³⁸²

Şehr b. Havşeb hakkında ricâl âlimlerinden oldukça farklı değerlendirmeler nakledilmiştir. Kimi onu tevsik ederken kimi de rivayetlerini terk etmektedir. Örneğin, Yahyâ b. Saîd, râviyi terk etmiş; fakat Abdurrahman b. Mehdî ondan hadis nakletmiştir. İbnü'l-Medînî de Yahyâ ile İbnü'l-Mehdî'nin terkinde icmâ etmedikleri râvilerin hadislerini aldığını söyleyerek Şehr'den rivayette bulunmuştur. Yine İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Şeybe, Buhârî, Ebû Zür'a gibi pek çok âlim onu tevsik ederken Şu'be, Cûzcânî, Nesâî, Sâcî, İbn Adî gibi münekkitler de taz'îf etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, râvinin hıfzını övmüş ve hadislerini Kur'an'dan sûre ezberler gibi ezberlediğini ifade etmiş; diğer yandan Sâcî onun hâfız olmadığını söylemiştir. Ayrıca İbn Hibbân da râvinin güvenilir kimselerden maktûb rivayetler naklettiğini dile getirmektedir. İbn Hacer ise Şehr'i "sadûk, kesîru'l-irsâl ve'l-evhâm" şeklinde

¹³⁷⁷ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/647.

¹³⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/587-588.

¹³⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 263. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sika" olduğunu söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/103).

¹³⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*'inde İbn Hibbân'ın ifadelerini "يرفع المقلوبات" şeklinde nakletmiştir (bk. 5/588). Ancak İbn Hibbân'ın *Mecrûhîn*'inde kaydedildiği üzere ifade "من يرفع الموقوفات" şekliyle bağlama daha uygundur (bk. 1/364).

¹³⁸¹ Zehebî, *Siyer*, 1/433; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/477; a.mlf., *Mîzân*, 3/359.

¹³⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/735-742.

nitelemektedir.¹³⁸³ Sonuç olarak İbnü'l-Medînî'nin münekkitlerin muhtelif kanaatler serdettiği Şehr b. Havşeb'e karşı tutumunun en isabetli yaklaşım olduğu söylenebilir.

255.Şeybân b. Ferrûh el-Habetî (ö. 236/850)¹³⁸⁴

Cerh-ta'dîl âlimleri Şeybân b. Ferrûh hakkında müsbet ifadeler kullanmışlardır. Ebû Zür'a, onu bir defasında "sadûk" terimiyle nitelemiş; ancak başka bir defasında fazla **vehim** yapan bir kimse olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁵ Benzer şekilde İbn Hacer de râviyi "sadûk **yehimü**" şeklinde değerlendirmiş; bunun yanında kaderîlikle itham edildiğini de kaydetmiştir.¹³⁸⁶ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Kānî'	Sâlih
Sâcî, Zehebî ¹³⁸⁷	Sadûk
Ahmed b. Hanbel, Mesleme b. Kāsım, İbn Hibbân, ¹³⁸⁸ Zehebî ¹³⁸⁹	Sika

Tablodan da anlaşıldığı üzere râvi, güvenilir kabul edilen bir kimsedir. Ebû Zür'a ise onu "sadûk" lafzıyla tevsik etse de vehim ile eleştirmiştir. İbn Hacer de "sadûk, yehimü" değerlendirmesinde Ebû Zür'a'yı takip etmiş görünmektedir.

256.Şücâ' b. Mahled el-Fellâs el-Begavî (ö. 235/849)¹³⁹⁰

Şücâ' b. Mahled, hadis âlimleri tarafından "sika" kabul edilen bir râvidir. İbn Sa'd,¹³⁹¹ İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, İbn Kānî', İbn Hibbân¹³⁹² ve Zehebî¹³⁹³ onu tevsik etmişlerdir. İbn Hacer de râviyi bir hadisinde yanılması nedeniyle eleştirmiş ve "sadûk" değerlendirmesinde bulunmakla birlikte mevkuf bir haberi ref' ederek **vehme** düştüğünü kaydetmiştir.¹³⁹⁴ Dolayısıyla buradaki "vehim" ifadesi râvinin dâimî vasfı olarak kullanılmamıştır. Bununla birlikte *Tahrîr* müelliflerinin vurguladıkları üzere münekkit

¹³⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, 269. *Tahrîr* müellifleri râvi hakkında verilecek "zayıf, yu'teberu bihi" hükmünün daha uygun olacağını söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/122).

¹³⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/748-749.

¹³⁸⁵ Ebû Zür'a, *ed-Du'afâ' ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn*, 511.

¹³⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 269. Nitekim Ebû Hâtim ve Sâcî de râvinin kaderî görüşleri olduğunu söylemişlerdir. *Tahrîr* müellifleri "sadûk yehimü" değerlendirmesine itiraz etmişler ve râviyi "sadûk, hasenü'l-hadîs" şeklinde değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/123).

¹³⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, 11/101.

¹³⁸⁸ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir (bk. 8/315).

¹³⁸⁹ Zehebî, *Mugnî*, 1/431.

¹³⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/614-616.

¹³⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/356.

¹³⁹² İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir

¹³⁹³ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/480; a.mlf., *Mîzân*, 3/360.

¹³⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 264.

ulemânın “sika” lafzıyla nitelediği Şücâ‘ için İbn Hacer’in “sadûk” ifadesini kullanması dikkat çekicidir.¹³⁹⁵

257.Ebû Bedr Şücâ‘ b. Velîd es-Sekûnî (ö. 204/820)¹³⁹⁶

Şücâ‘ b. Velîd, ricâl âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Diğer yandan Ebû Hâtim, onun hakkında “leyse bi’l-metîn, lâ yuhteccü bi-hadîsihî” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹³⁹⁷ İbn Hacer ise râviyi “sadûk” ifadesiyle tevsik etmiş; ancak rivayetlerinde **vehim** bulunduğunu söylemiştir.¹³⁹⁸ Ebû Bedr ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, ¹³⁹⁹ İclî, Ebû Zür‘a, Zehebî ¹⁴⁰⁰	Sadûk, leyse bihî be’s
İbn Maîn, İbn Nümejr, İbn Hibbân, ¹⁴⁰¹ Zehebî ¹⁴⁰²	Sika

Tabloda da açıkça görüleceği üzere râvi, ricâl âlimleri tarafından tevsik edilmiş; yalnız Ebû Hâtim’in tenkidine maruz kalmıştır. Ayrıca İbn Hacer rivayetlerinde vehme düştüğünü söyleyerek eleştiride bulunmaktadır. Bununla birlikte *Tahrîr* müelliflerinin de işaret ettiği üzere râvinin münekkitler tarafından güvenilir kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda hakkında verilen hükmün tevsik yönünde olması daha uygun görünmektedir.¹⁴⁰³

258.Talha b. Nâfi‘ el-Kureşî el-Mekkî (ö. ?)¹⁴⁰⁴

Câbir b. Abdillâh, Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi sahâbîlerden hadis nakleden Talha b. Nâfi‘in vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkitlerin bir kısmı onu taz‘îf etse de çoğu tevsikte bulunmuştur. İbn Hibbân da onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte *Meşâhîr*’inde ara sıra **vehme** düştüğünü (كان يهم في الشيء بعد الشيء) kaydetmektedir.¹⁴⁰⁵ Aşağıdaki tabloda ulaşılan değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler

¹³⁹⁵ Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/107.

¹³⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/617-621.

¹³⁹⁷ Ancak Ebû Hâtim, Şücâ‘ın Muhammed b. Amr b. Alkame’den naklettiği rivayetlerin sahih olduğunu söylemiştir. Zehebî, Ebû Hâtim’in taz‘îfine itiraz ederek râvinin güvenilirlik seviyesine ulaştığını belirtmektedir (bk. Zehebî, *Siyer*, 9/354).

¹³⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 264.

¹³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel’e râvinin “sika” olup olmadığı sorulunca “sadûk olduğunu umuyorum” demiştir.

¹⁴⁰⁰ Zehebî, *Mizân*, 3/364.

¹⁴⁰¹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁴⁰² Zehebî, *Mugnî*, 1/423.

¹⁴⁰³ Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/107.

¹⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/243-246.

¹⁴⁰⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 109.

İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, İclî, ¹⁴⁰⁶ İbn Hazm, ¹⁴⁰⁷ İbn Abdilber ¹⁴⁰⁸	Zayıf
Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Adî, Zehebî, ¹⁴⁰⁹ İbn Hacer ¹⁴¹⁰	Leyse bihî be's, sadûk
Bezzâr, Zehebî ¹⁴¹¹	Sika

259. Talha b. Yahyâ b. Nu'mân ez-Zürakî (ö. ?)¹⁴¹²

Vefat tarihi bilinmeyen Talha b. Yahyâ; Dahhâk b. Osman gibi muhaddislerden hadis almış, kendisinden de Ebü'l-Hasan İbn Ebî Şeybe gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Münekkit ulemânın çoğu onu tevsik etmiştir. İbn Hacer ise râviyi “sadûk **yehimü**” şeklinde nitelemektedir.¹⁴¹³ Aşağıdaki tabloda Talha b. Yahyâ ile ilgili kanaatlerini bildiren diğer âlimlerin görüşleri verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Şeybe	Zayıf cidden, hadisi yazılmaz
Ebû Hâtim	Leyse bi-kavî
Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd	Mukâribü'l-hadîs, lâ be'se bihî
İbn Maîn, Ebü'l-Hasan İbn Ebî Şeybe, İbn Hibbân ¹⁴¹⁴	Sika

260. Tâlib b. Habîb el-Ensârî (ö. ?)¹⁴¹⁵

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Tâlib b. Habîb hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Buhârî, râviyi “fihi nazar” ifadesiyle cerh etmiştir. Diğer yandan İbn Hibbân *Sikât*’ına almış, İbn Adî de “onda bir beis olmadığını umuyorum” demiştir. İbn Hacer ise Tâlib’i “sadûk **yehimü**” şeklinde değerlendirmektedir.¹⁴¹⁶

261. Târik b. Abdîrrahman el-Becelî el-Ahmesî (ö. ?)¹⁴¹⁷

Vefat tarihi bilinmeyen Târik b. Abdîrrahman; Abdullah b. Ebî Evfâ, Saîd b. Müseyyeb gibi şahsiyetlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Vekî', akranı A'meş gibi âlimler hadis nakletmişlerdir. Münekkitlerin kâhir ekseriyeti onu tevsik etmiştir. İbn Hacer ise

¹⁴⁰⁶ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/481.

¹⁴⁰⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 7/86.

¹⁴⁰⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 7/86.

¹⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, 5/293.

¹⁴¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 283.

¹⁴¹¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/452.

¹⁴¹² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/249-250.

¹⁴¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 283. *Tahrîr* müellifleri, İbn Maîn ve İbn Ebî Şeybe râviyi tevsik etmiş olsalar da “zayıf, yu'teberu bihî” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/161).

¹⁴¹⁴ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁴¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/200.

¹⁴¹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 281. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/156).

¹⁴¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/193-195.

hakkında “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁴¹⁸ Diğer münekkitlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Nesâî	Leyse bi-zâke, leyse bi'l-kavî
Ebû Hâtîm, Nesâî, İbn Adî	Lâ be'se bihî
İbn Maîn, İbn Nümejr, Fesevî, İclî, İbn Hibbân, ¹⁴¹⁹ Dârekutnî, Zehebî ¹⁴²⁰	Sika

262. Temîm b. Atıyye el-Ansî (ö. ?)¹⁴²¹

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Temîm b. Atıyye; Mekhûl, Fezâle b. Dînâr gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de İsmâil b. Ayyâş, Velîd b. Müslim gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Münekkit ulemânın çoğu onun ile ilgili olumlu görüşe sahiptir. İbn Hacer ise Temîm hakkında “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁴²² Bunun dışında Ebû Hâtîm’in olumsuz kanaat serdettiği kaydedilmelidir. Diğer yandan Duhaym, Ebû Zür‘a, İbn Hibbân¹⁴²³ ve Zehebî,¹⁴²⁴ Temîm’i tevsik eden âlimler arasında zikredilebilir.

263. Utbe b. Humeyd ed-Dabbî (ö. ?)¹⁴²⁵

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Utbe b. Humeyd’in vefat tarihi bilinmemektedir. Ahmed b. Hanbel onu taz‘îf etmiştir. Diğer yandan Ebû Hâtîm, “sâlihu’l-hadîs” ifadesiyle nitelemiş; İbn Hibbân ise herhangi bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte *Sikât*’ında zikretmiştir. Utbe ile ilgili “vehim” tenkidi İbn Hacer’den gelmektedir. O, râviyi “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde nitelemiştir.¹⁴²⁶ Neticede râvinin rivayetlerinin i‘tibar için alınabilecek bir kimse olduğu söylenebilir.

264. Ümeyye b. Saîd el-Emevî (ö. ?)

¹⁴¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 281. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in râviyi “sadûk” mertebesine indirdikten sonra bir de “lehû evhâm” kaydı koymalarına itiraz etmişler ve “sadûk, hasenü’l-hadîs” değerlendirmesinin daha uygun olacağını söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/156).

¹⁴¹⁹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁴²⁰ Zehebî, *Mugnî*, 1/448; a.mlf., *Mîzân*, 3/454.

¹⁴²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/412-413.

¹⁴²² İbn Hacer, *Takrîb*, 192. (*Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in değerlendirmesine itiraz etmişler ve Duhaym ve Ebû Zür‘a’nın kendi memleketlerinden olması dolayısıyla râviyi daha iyi tanıyacaklarını ve onların da tevsikte bulunduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/192) .

¹⁴²³ İbn Hibbân, değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ına almıştır.

¹⁴²⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/279.

¹⁴²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 8/788.

¹⁴²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 380. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “zayıf, yu‘teberu bihî” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/429).

Ukaylî, hakkında başka bir değerlendirme bulunmayan Ümeyye b. Saîd'in meçhul olduğunu¹⁴²⁷ ve hadisinde **vehim** bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁴²⁸

265.Vâzi' b. Nâfi' el-Ukaylî (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Vâzi' b. Nâfi'; Ebû Seleme b. Abdîrrahman, Sâlim b. Abdillâh gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur. Râvi; İbn Maîn,¹⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel,¹⁴³⁰ Buhârî,¹⁴³¹ Ebû Zûr'a,¹⁴³² Ebû Hâtîm,¹⁴³³ Fesevî,¹⁴³⁴ Nesâî¹⁴³⁵ gibi pek çok hadis âlimi tarafından "leyse bi-şey", "leyse bi-sika", "zâhibü'l-hadîs", "metrûkü'l-hadîs" gibi şiddetli ifadelerle cerh edilmiştir. İbn Hibbân da onun hadislerinin azlığına rağmen sika kimselerden mevzû rivayetler naklettiğini kaydetmiş; ancak kasıt bulunmadığını, bu duruma râvinin **vehminin** çokluğunun neden olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte neticede güvenilir râvilerden onlara ait olmayan hadislerle infirâd ettiği için kendisiyle ihticâc bâtıl hale gelmiştir.¹⁴³⁶

266.Vekî' b. Muhriz en-Nâcî (ö. ?)¹⁴³⁷

Ali b. el-Medînî ve Muhammed b. Ebî Bekir el-Mukaddemî (ö. 234/848) gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Vekî' b. Muhriz hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebû Zûr'a, Ebû Hâtîm, İbn Hibbân ve Zehebî'nin¹⁴³⁸ hakkında müsbet kanaat taşıdığı râvi, Buhârî tarafından garîb hadisleri nedeniyle eleştirilmiştir. İbn Hacer ise Vekî'i "sadûk **lehû evhâm**" ifadeleriyle değerlendirmiştir.¹⁴³⁹ O, bu tenkidıyla Buhârî'nin değerlendirmesine dayanmış görünmektedir.

267.Velîd b. Abdillâh b. Cümey' ez-Zührî (ö. ?)¹⁴⁴⁰

Daha çok dedesine nisbetle Velîd b. Cümey' şeklinde anılan râvi; Ebû Seleme b. Abdîrrahman, Nehâî, İkrime gibi âlimlerden hadis almış; kendisinden de Hafs b. Gıyâs, Vekî', Yezîd b. Hârûn gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. Râvi, münekkitlerin geneli tarafından

¹⁴²⁷ Zehebî, hakkında hemen hiç değerlendirme bulunmayan râvinin Yahyâ b. Saîd'in kardeşi olma ihtimalini zikretmektedir (bk. Zehebî, *el-Mugnî*, 1/151; a.mlf., *Mîzân*, 2/218).

¹⁴²⁸ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/35.

¹⁴²⁹ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/56; a.mlf., *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, 103; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/24.

¹⁴³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/24.

¹⁴³¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 8/183.

¹⁴³² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/39.

¹⁴³³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/39.

¹⁴³⁴ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3/141.

¹⁴³⁵ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 239.

¹⁴³⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/83.

¹⁴³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/214-215.

¹⁴³⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/350.

¹⁴³⁹ İbn Hacer, *Tahrîr*, 581. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sadûk, hasenü'l-hadîs" mertebesinde olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/61).

¹⁴⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 234-235.

güvenilir kabul edilmekle birlikte infirâd ettiği bazı rivayetler nedeniyle ve ayrıca teşeyyü‘ gerekçesiyle tenkit edilmiştir. İbn Hacer de onu “sadûk, **yehimü**” şeklinde nitelemiş; yanı sıra teşeyyü‘ ile itham edildiğini kaydetmiştir.¹⁴⁴¹ Ukaylî ise Velîd’in hadisinde ıztırâb bulunduğunu söylemektedir. Yine İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretse de *Mecrûhîn*’ine de kaydederek güvenilir kimselerden sikaların hadislerine benzemeyen rivayetlerle infirâd ettiğini, bu durumun çoğalmasi nedeniyle kendisiyle ihticâcın bâtıl olduğunu belirtmiştir. Kaydedilen değerlendirmelerin dışında râvi ile ilgili ulaşılan görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtım	Sâlihu’l-hadîs
Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür‘a, Ebû Dâvûd	Leyse bihî be’s
İbn Sa‘d, İbn Maîn, İclî	Sika

268. Velîd b. Abdillâh b. Ebî Sevr el-Hemdânî (ö. 172/788-9)¹⁴⁴²

Hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunmakla birlikte Velîd b. Ebî Sevr, hadis âlimlerinin geneli tarafından zayıf kabul edilen bir râvidir. Ebû Zür‘a, onu “münkeru’l-hadîs” şeklinde nitelemiş ve hakkında “**yehimü kesîran**” ifadesini kullanmıştır. Ebû Zür‘a, başka bir defasında da râvinin hadisinde zayıflık (vehâ) bulunduğunu söylemektedir. Yine İbn Hibbân da “münkeru’l-hadîs cidden” değerlendirmesinde bulunduktan sonra râvinin rivayetlerinde güvenilir kimselerin hadislerine benzemeyen şeyler olduğunu kaydetmiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, hadis ilmine vâkıf birinin râvinin hadislerini duyduğunda “mâmul” veya “maklûb” olduğunu anlayacağını belirtir.¹⁴⁴³ Bunun dışında râvi hakkında kanaatlerini bildiren âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Nümejr	Kezzâb
İbn Maîn	Leyse bi-şey’
Ahmed b. Hanbel, ¹⁴⁴⁴ Fesevî, Sâlih Cezere, Nesâî, İbn Hacer ¹⁴⁴⁵	Zayıf
Ebû Hâtım	Hadisi yazılır, ihticâc edilmez
İbn Adî	Hadisi yazılır
Şerîk	Sika

Kaydedilen değerlendirmelerden Velîd b. Ebî Sevr’in zayıf bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şerîk, onun hakkındaki “sika” değerlendirmesinde tek kalmıştır. Bunun da ötesinde

¹⁴⁴¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 582. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/63).

¹⁴⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/231-233.

¹⁴⁴³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/79.

¹⁴⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/268.

¹⁴⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 582.

İbn Nümejr'in râviyi tekzip ettiği, İbn Hibbân'ın ise hadislerinin “mâmul/maklûb” olduğunu dile getirerek şiddetli ifadelerle cerh ettiği görülmektedir. Ancak Ebû Zür'a'nın Velîd'in çok vehmettiğine işaret etmek suretiyle kizb ihtimalini reddettiği söylenebilir.

269. Yahyâ b. Ebî Üneyse el-Ganevî (ö. 146/763-4)¹⁴⁴⁶

Meşhur muhaddis ve fakih Zeyd b. Ebî Üneyse'nin kardeşi olan Yahyâ, ricâl âlimleri tarafından şiddetli ifadelerle cerh edilmiş, bizzat ağabeyi Zeyd onu kizb ile itham etmiştir. İbn Hibbân da onun isnadları kalb, mürselleri ref' ettiğini dile getirdikten sonra hadis ilmine yeni başlayan birinin bile rivayetlerini işittiğinde bunların “mâmul” olduğundan şüphe etmeyeceğini kaydetmektedir.¹⁴⁴⁷ Ancak Amr b. Ali, onun “sadûk” olduğunu söyleyerek hadislerinde **vehme** düştüğünü ifade eder. Sözlerinin devamında Amr b. Ali ashâbü'l-hadîsin onun hadislerinin terkinde icmâ ettiğine de işaret etmiştir. Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Zeyd b. Ebî Üneyse	Kezzâb
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, Fesevî, Nesâî, Sâcî, ¹⁴⁴⁸ Dârekutnî, Zehebî ¹⁴⁴⁹	Metrûk, hadisi yazılmaz, leyse bi-şey', leyse bi-sika, tâlif
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Hâtim, İbn Hacer ¹⁴⁵⁰	Zayıf
Buhârî, ¹⁴⁵¹ Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Adî ¹⁴⁵²	Leyse bi-zâke, leyse bi'l-kavî

Kaydedilen değerlendirmelerden açıkça görüleceği üzere Yahyâ b. Ebî Üneyse, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır. Ağabeyi Zeyd tarafından kizb ile itham edilen Yahyâ hakkındaki vehim değerlendirmesi ise Amr b. Ali'den gelmektedir. Râvinin doğru sözlü bir kimse olduğunu dile getiren Amr, rivayetlerindeki problemi onun vehmiyle açıklamıştır.

¹⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/361-365.

¹⁴⁴⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/110. İbn Hacer, *Tehzîb* 'inde değerlendirmedeki “hadis ilmine yeni başlayan birinin bile rivayetlerini işittiğinde bunların “mâmul” olduğundan şüphe etmeyeceğine” dair ifadelerini kaydetmemiştir.

¹⁴⁴⁸ Sâcî, “metrûkü'l-hadîs, zayıf cidden” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte râvinin “sadûk” olduğunu; ancak -hadisleri- koruyamadığını belirtmiştir.

¹⁴⁴⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/361.

¹⁴⁵⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 588.

¹⁴⁵¹ Buhârî, başka bir yerde de râvinin hadislerinin mütâbiinin bulunmadığına işaret etmiştir.

¹⁴⁵² İbn Adî, râvinin bazı rivayetlerinin mütâbiinin bulunduğunu, bazılarının ise bulunmadığını söylemiş ve zayıf olmakla birlikte hadisinin yazılabileceğini kaydetmiştir.

270.Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Osman el-Harbî (ö. 238/852)¹⁴⁵³

Yahyâ b. Osmân el-Harbî, münekkitler tarafından tevsik edilmiş; ancak Hıkl b. Ziyâd (ö. 179/796) rivayetlerinde infirâd ettiğine işaret edilmiştir.¹⁴⁵⁴ İbn Hibbân da onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte zaman zaman **vehme** düştüğünü belirtmiştir.¹⁴⁵⁵ Râvinin Hıkl b. Ziyâd nakillerindeki sorunun İbn Hibbân’ı bu değerlendirmeyi yapmaya sevk etmesi muhtemel görünmektedir. Zira aşağıdaki tabloda görüleceği üzere diğer âlimler da Yahyâ hakkında müsbet değerlendirmelerde bulunmuştur:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Sâlih el-Cezere, ¹⁴⁵⁶ Zehebî, ¹⁴⁵⁷ İbn Hacer ¹⁴⁵⁸	Leyse bihî be’s, sadûk
İbn Maîn, ¹⁴⁵⁹ Ebû Zür’a	Sika

271.Ya’kûb b. Abdillâh b. Sa’d el-Eş’arî el-Kummî (ö. 174/790-1)¹⁴⁶⁰

Ya’kûb el-Kummî ile ilgili değerlendirmede bulunan ricâl âlimleri onu tevsik etmiş; yalnız Dârekutnî tenkitte bulunmuştur. İbn Hacer ise “sadûk **yehimû**” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁴⁶¹ Aşağıdaki tabloda Ya’kûb ile ilgili münekkitlerin serdettikleri kanaatler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî	Leyse bi’l-kavî
Nesâî, Zehebî ¹⁴⁶²	Leyse bihî be’s, sadûk
İbn Maîn, ¹⁴⁶³ İbn Hibbân, ¹⁴⁶⁴ Taberânî	Sika

272.Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Abdîrrahman el-Cessâs (ö. 331/943)

Rivayet asrının sonlarında yaşamış olan Ya’kûb b. Abdîrrahman hakkında ricâl kaynaklarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, onun hadisinde fazlaca **vehim** bulunduğunu söylemiştir.¹⁴⁶⁵

¹⁴⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/548-549.

¹⁴⁵⁴ Örneğin Ukaylî, bu durumu dile getiren âlimlerdendir.

¹⁴⁵⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/263.

¹⁴⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/281.

¹⁴⁵⁷ Zehebî, *Mugnî*, 2/408. Zehebî, râvinin Hıkl b. Ziyâd’dan nakillerinde infirâd ettiğini söylemiştir.

¹⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 594. İbn Hacer, râvinin Hıkl b. Ziyâd rivayetlerinin eleştirildiğine işaret etmiştir.

¹⁴⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/281.

¹⁴⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/866-868.

¹⁴⁶¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 608. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadis” mertebesinde olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/126).

¹⁴⁶² Zehebî, *el-Kâşif*, 2/394.

¹⁴⁶³ İbn Maîn, *Su’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, 431.

¹⁴⁶⁴ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁴⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/431.

273.Ya'küb b. Muhammed b. Îsâ ez-Zührî (ö. 213/828-9)¹⁴⁶⁶

Cerh-ta'dîl âlimlerinin bazıları Ya'küb b. Muhammed'i taz'îf ederken bir kısmı onu güvenilir kabul etmiştir. İbn Maîn, râvinin esasında doğru sözlü bir kimse olduğunu; ancak kimden hadis aldığına aldırmadığını söylemiştir. Diğer yandan Ukaylî, Ya'küb'un hadisinde çok **vehim** bulunduğunu belirterek eleştirmiş ve -kuvvet bakımından- ancak yine kendisi gibilerin ona mütâbii olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca İbn Hacer de “sadûk, **kesîru'l-vehm**” değerlendirmesinde bulunarak râviyi vehim ile tenkit etmektedir.¹⁴⁶⁷ Bunun dışında Ya'küb b. Muhammed ile ilgili vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, Ebû Hâtım	Leyse bi-şey', vâhi'l-hadîs
Sâcî, İbn Adî	Münkeru'l-hadîs, hadislerinin mütâbii yok
Ebü'l-Kâsım el-Begavî	Fî hadîsîhî lîn
İbn Sa'd, ¹⁴⁶⁸ Ali b. Hüseyin b. Cüneyd, İbn Hibbân, ¹⁴⁶⁹ Hâkim en-Nîsâbü'rî	Sika

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere ricâl âlimlerinin büyük kısmı râviyi cerh etmiştir. Bununla birlikte kimi münekkidin de tevsikte bulunduğu görülmektedir. Ancak neticede râvinin rivayetindeki gevşekliği nedeniyle vehim ile eleştirildiği söylenebilir.

274.Yezîd b. Abdillâh b. Husayfe el-Kindî (ö. 130'dan sonra/747'den sonra)¹⁴⁷⁰

Daha çok dedesine nisbetle Yezîd b. Husafye şeklinde anılan râvi, ricâl âlimleri tarafından tevsik edilmiştir.¹⁴⁷¹ İbn Hibbân, onu herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât* 'ında zikretmiş; ayrıca *Meşâhîr* 'ine de kaydetmiştir. Ancak İbn Hibbân, *Meşâhîr* 'inde râvinin hıfzından yaptığı nakillerde **vehme** düştüğünü ifade etmektedir.¹⁴⁷²

275.Yezîd b. Abdirrahman b. Ebî Mâlik el-Hemdânî (ö. 130/747-8)¹⁴⁷³

Kadı Yezîd b. Abdirrahman, Fesevî¹⁴⁷⁴ dışarıda bırakılacak olursa, münekkitler tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir.¹⁴⁷⁵ Bununla birlikte İbn Hacer, “sadûk” değerlendirmesinde bulunsa da zaman zaman onun **vehme** düştüğünü söylemektedir.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/877-880.

¹⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 608. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu; ancak mütâbaat ve şevâhidde i'tibâr olunabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/128).

¹⁴⁶⁸ İbn Sa'd, râvinin ilminin genişliğinden övgüyle bahsetmiş ve hadis hâfızı olduğunu söylemiştir.

¹⁴⁶⁹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

¹⁴⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/745-747.

¹⁴⁷¹ İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtım, Nesâî, Zehebî (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 2/385) ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 602); râviyi tevsik eden âlimlerdir.

¹⁴⁷² İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 135.

¹⁴⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/758-760.

¹⁴⁷⁴ Fesevî, “fî hadîsîhî lîn” değerlendirmesinde bulunmuştur.

276.Yûsuf b. Hâlid es-Semtî (ö. 189/805)¹⁴⁷⁷

Yûsuf b. Hâlid es-Semtî, hadis ilminin yanı sıra fıkıh ilmiyle de meşgul olmuş, İmam Ebû Hanîfe'nin yanında iki yıldan fazla kalarak ona talebelik yapmıştır. Onun Ebû Hanîfe ile olan irtibatı hadis âlimleri tarafından şiddetli ifadelerle eleştirilmesine neden olmuş; hatta bazıları tarafından tekzip edilmiştir. Nitekim İbn Sa'd da insanların ondan görüşleri nedeniyle sakındığını söylemektedir. Semtî'nin hadiste zayıf olduğunu söyleyen Sâcî ise onu “**kesîru'l-vehm**” ifadesiyle değerlendirmektedir. İfadelerinin devamında râviyi “sâhibu'r-re'y ve cedel fi'd-dîn” şeklinde niteleyen Sâcî, onun *Kitâbü'ş-şurût*'u¹⁴⁷⁸ ilk defa ortaya koyan kişi olduğunu, Basra'ya Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ilk defa onun getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Sâcî, İbn Maîn'in tekzip değerlendirmesini yanlış bulmaktadır ki “kesîru'l-vehm” ifadesi de bunu işaret etmektedir. Aşağıdaki tabloda Semtî ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ¹⁴⁷⁹ Amr b. Ali, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân, İbn Adî	Kezzâb
İclî, Ebû Hâtîm, Buhârî, Ebû Zür'a, Fesevî, Nesâî, İbn Hacer ¹⁴⁸⁰	Zâhibü'l-hadîs, metrûk, leyse bi-sika, lâ yüktebü hadîsüh
İbn Sa'd, İbn Maîn, Tahâvî	Zayıf
İbn Şeybe	Lem yekün fi'l-hadîsi bi-zâke
İmam Şâfiî ¹⁴⁸¹	رجلا من الخیار

¹⁴⁷⁵ Ebû Zür'a, Ebû Hâtîm, İbn Hibbân, Dârekutnî, Berkânî ve Zehebî (bk. Zehebî, *Mugnî*, 2/425); râviyi tevsik eden âlimlerdir. Ancak Zehebî, râvinin ulaşmadığı kimselerden tedlis ve irsâl yaptığını ifade etmiştir (bk. Zehebî, *Mîzân*, 7/261).

¹⁴⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 603. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/115).

¹⁴⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/909-912; Osman Oruçan, “Hadis Münekkitlerinin Değerlendirmesinde Bir Hanefî Âlim: Yusuf b. Halid es-Semtî”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Güz 2023), 849-876.

¹⁴⁷⁸ Hukukî muamelelere dair yazılı belgelerdir (bk. Fahrettin Atar, “Şurût ve Sicillât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/270-273).

¹⁴⁷⁹ İbn Maîn, râvi hakkında “kezzâb”, “habîs”, “zındık”, “Allah'ın düşmanı” gibi ağır cerh ifadeleri kullanmıştır. Ebû Hâtîm, İbn Maîn'in “zındık” ifadesini ilk başta hoş karşılamasa da sonradan râvinin tecehhüm ile ilgili kitabında kıyamette mîzanı inkâr ettiğini görünce İbn Maîn'in bir bilgiye dayanmadan konuşmayacağını anladığını söylemiştir. Diğer yandan Bedreddin Aynî, râvinin tecehhüm ile ilgili kitabının bulunduğu dair nakli yorumlarken bunun bir iftira (bahsi geçen kitabı Ebû Hâtîm'e getiren kimselerin onu yanıltmış olmaları ihtimal dahilindedir) olduğunu veya râvinin Ebû Hanîfe ile sohbetinden öncesine ait olma ihtimalini zikretmiştir. Zira Ebû Hanîfe'ye göre Cehmiyye, kâfirlik ile aynı mesabededir. Dolayısıyla Yûsuf b. Hâlid'in kaydedilen düşüncelere sahip olması da söz konusu değildir (bk. Aynî, *Megâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, nşr. Muhammed Hasan İsmâil [Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006], 3/264; krş. Oruçan, “Yusuf b. Halid es-Semtî”, 866-867).

¹⁴⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 610.

¹⁴⁸¹ Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Kahire: Hicr, 1413/1993), 3/627. İmam Şâfiî'nin değerlendirmesine dikkat çektiği için Ebubekir Sifil hocama müteşekkirim.

277.Yûsuf b. Muhammed b. Münkedir et-Teymî (ö. ?)¹⁴⁸²

Vefat tarihi bilinmeyen Yûsuf b. Muhammed, babasından rivayette bulunmuştur. Ricâl âlimlerinin çoğunun onu taz'îf ettiği görülmektedir. İbn Hibbân; sâlih, âbidâne yaşayışının kendisine ağır bastığını, bu nedenle hıfzdan gâfil kaldığını; neticede **tevehhüm** üzere nakillerde bulunduğunu ve kendisiyle ihticâcın bâtil hale geldiğini söylemektedir. Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî, Dûlâbî, Ezdî	Leyse bi-sika, metrûkü'l-hadîs
Ebû Dâvûd, Ukaylî, ¹⁴⁸³ İbn Adî, ¹⁴⁸⁴ Dârekutnî, Zehebî, ¹⁴⁸⁵ İbn Hacer ¹⁴⁸⁶	Zayıf
Ebû Hâtim	Leyse bi'l-kavî
Ebû Zûr'a, İbn Adî	Sâlih, umuyorum ki onda bir beis yoktur

278.Ebü'l-Feyd Yûsuf b. Sefr eş-Şâmî (ö. ?)

“Kâtibü'l-Evzâî” şeklinde tanınan Ebü'l-Feyd, ricâl âlimleri tarafından ağır cerh ifadeleriyle tenkit edilmiştir. İbn Hibbân, onun Evzâî'den “el-menâkîru'l-kesîre ve **evhâmü'l-fâhişe**” şeklinde tavsif ettiği rivayetlerde bulunduğunu ve bu nakillerin kasıtlı olarak uydurulmuş gibi görüldüğünü dile getirmiştir.¹⁴⁸⁷ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer münekkitlerin görüşleri aşağıdaki tabloda kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Cûzcânî, ¹⁴⁸⁸ İbn Adî, ¹⁴⁸⁹ Dârekutnî ¹⁴⁹⁰	Tekzip
Duhaym, ¹⁴⁹¹ Ebû Zûr'a, ¹⁴⁹² Nesâî, ¹⁴⁹³ Dârekutnî ¹⁴⁹⁴	Leyse bi-şey', metrûkü'l-hadîs
Buhârî, ¹⁴⁹⁵ Ebû Hâtim, ¹⁴⁹⁶ Ukaylî, ¹⁴⁹⁷ Ebû Nuyam el-İsfahânî ¹⁴⁹⁸	Münkeru'l-hadîs, şibhi'l-metrûk

¹⁴⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/934-935.

¹⁴⁸³ Ukaylî, râvinin hadisinin mütâbiinin bulunmadığını söylemektedir.

¹⁴⁸⁴ İbn Adî, râvinin altı hadisini serdettikten sonra bu rivayetleri yalnız onun kanalıyla bildiğini kaydetmiştir.

¹⁴⁸⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/401.

¹⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 612.

¹⁴⁸⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/126-127. Burada İbn Hibbân'ın “vehim” ifadesini aşırı hatalı rivayetleri nitelemek üzere kullandığı söylenebilir.

¹⁴⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/450.

¹⁴⁸⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/451-454. İbn Adî, râvinin mevzû rivayetlerine örnekler vermiş ve nakillerinin tamamının bâtil olduğunu söylemiştir.

¹⁴⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 3/221.

¹⁴⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 3/220.

¹⁴⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/450.

¹⁴⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/450.

¹⁴⁹⁴ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, 334.

¹⁴⁹⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/387.

¹⁴⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/228.

¹⁴⁹⁷ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/452.

¹⁴⁹⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 165.

279.Ziyâd b. Ebî Hassân Nebetî el-Vâsıtî (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Ziyâd b. Ebî Hassân; Enes b. Mâlik, Ebû Osman en-Nehdî gibi âlimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Uleyye gibi kimseler hadis almıştır. İbn Hibbân, onun çok münker ve fazla **vehim** bulunan hadisler naklettiğini söylemiş, infirâdında kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁹⁹ Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi diğer münekkitlerin de şiddetli cerhlerine maruz kalmıştır:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu‘be ¹⁵⁰⁰	Tekzip
Buhârî, ¹⁵⁰¹ Ukaylî, ¹⁵⁰² Dârekutnî, ¹⁵⁰³ Zehebî ¹⁵⁰⁴	Lâ şey’, metrûk
Ebû Hâtîm ¹⁵⁰⁵	Münkeru’l-hadîs; hadisi yazılabilir, ihticâc edilmez

280.Ziyâd b. Ebî Ziyâd Cessâs el-Vâsıtî (ö. ?)¹⁵⁰⁶

Vefat tarihi bilinmeyen Ziyâd b. Ebî Ziyâd; Enes b. Mâlik, Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn gibi kimselerden hadis almıştır. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte zaman zaman **vehim** yaptığını söylemektedir. Diğer yandan aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından taz‘îf edilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Nesâî, İbn Adî, Dârekutnî	Metrûk, leyse bi-sika, leyse bi-şey’
Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür‘a, Ebû Hâtîm, İbn Hacer ¹⁵⁰⁷	Vâhi’l-hadîs, münkeru’l-hadîs, zayıf
İbn Adî	Münker bir hadisi yoktur, hadisi yazılabilir
Bezzâr	Leyse bihî be’s ve leyse bi’l-hâfiz
İclî	Lâ be’s bih

¹⁴⁹⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/305-306.

¹⁵⁰⁰ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 1/299; Zehebî, *Mîzân*, 3/128; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 3/532.

¹⁵⁰¹ Buhârî, *Kitâbü’d-Du‘afâ’i’s-sagîr*, 49.

¹⁵⁰² Ukaylî, *Du‘afâ*, 76-77.

¹⁵⁰³ Dârekutnî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 217; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 19/140

¹⁵⁰⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/352.

¹⁵⁰⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/530.

¹⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/549-550.

¹⁵⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 219.

4.2. “Vehim” ile Birlikte Diğer Zabt Kusurlarıyla Tenkit Edilen Râviler

4.2.1. “Vehim” ile Birlikte “Galat” ile Tenkit Edilen Râviler

1. Abbâd b. Abbâd b. Habîb el-Mühellebî (ö. 181/797)¹⁵⁰⁸

Abbâd b. Abbâd, ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir râvidir. Fakat râviyi tevsik eden İbn Hacer, onun kimi zaman **vehme** düştüğünü belirtmiştir.¹⁵⁰⁹ Yine İbn Sa‘d da Abbâd’ın “sika” olduğunu söylemekle beraber zaman zaman hata ettiğini, hadiste kuvvetli olmadığını kaydetmiştir. Aynı şekilde İbn Cerîr et-Taberî, râviyi tevsik etmiş; ancak ara sıra rivayetlerinde hataya düştüğünü belirtmiştir. Diğer yandan İbn Hibbân, onun “müteyakkız” bir kimse olduğunu söylemektedir.¹⁵¹⁰ Bunun dışındaki değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim	Leyse bihî be’s, sadûk
İbn Maîn, İbn Hırâş, İbn Şeybe, İclî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ukaylî, İbn Hibbân, Zehebî ¹⁵¹¹	Sika

2. Abdân el-Ahvâzî (ö. 306/918)¹⁵¹²

Lakabı ve nisbesiyle tanınan Abdullah b. Ahmed Abdân el-Ahvâzî, devrinin önemli hadis âlimlerindendir. Talebesi Ebû Ali en-Nîsâbûrî (ö. 349/960), onun hıfzından övgüyle bahsetmiş ve yüz bin hadis ezberlediğini kaydetmiştir.¹⁵¹³ Bununla birlikte Abdân’ın hatalı naklettiği bazı hadislerin bulunduğu işaret edilmektedir.¹⁵¹⁴ Zehebî ise onun ufak **vehim** ve hatalar yaptığını; ancak “sadûk” bir kimse olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹⁵ Bir başka yerde de Zehebî, Abdân’ı “hâfız, sadûk” lafızlarıyla niteledikten sonra “**vehimden** kim kurtulmuş ki?” diyerek bu oranda bir yanılmanın herkeste bulunabileceğini ifade etmiştir.¹⁵¹⁶

¹⁵⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/403-405.

¹⁵⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 290. *Tahrîr* müellifleri, “وما وهم” ifadesinin lüzumsuz olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/178).

¹⁵¹⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 161.

¹⁵¹¹ Zehebî, *Siyer*, 8/294.

¹⁵¹² M. Yaşar Kandemir, “Abdân el-Ahvâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/66-67.

¹⁵¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/17.

¹⁵¹⁴ Örneğin Abdân, hadisın senedinde râvinin ismini karıştırmış ve bir defasında “Muhammed b. Ömer b. Seleme” derken bir başka seferinde “Muhammed b. Amr b. Uleyye” demiştir (bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 27/57).

¹⁵¹⁵ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/689.

¹⁵¹⁶ Zehebî, *Siyer*, 14/172.

3. Abdullah b. Abdirrahman b. Ya‘lâ et-Tâifî (ö. ?)¹⁵¹⁷

Vefat tarihi bilinmeyen Abdullah b. Abdirrahman; Amr b. Şuayb, Atâ b. Ebî Rebâh gibi tâbiinden hadis almış, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Mu‘temir b. Süleyman, Vekî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Münekkitlelerden bazıları râviyi tevsik ederken kimi de cerhte bulunmuştur. İbn Hacer ise onu “sadûk, yuhtiü ve **yehimü**”¹⁵¹⁸ ifadeleriyle nitelemektedir. Hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Fîhi nazar
İbn Maîn	Zayıf
İbn Maîn, ¹⁵¹⁹ Ebû Hâtim, Nesâî	Leyse bi-zâke’l-kavî
İbn Maîn, İbn Adî, Dârekutnî	Sâlih, yüktebü hadîsüh, yu‘teberu bihî
İbn Maîn	Leyse bihî be’s
İbnü’l-Medînî, İclî, İbn Hibbân ¹⁵²⁰	Sika

Abdullah b. Abdirrahman ile ilgili muhtelif değerlendirmeler bulunmakla birlikte onu tenkit eden âlimlerin bir açıklamasına rastlanılmamıştır. Ancak râvinin adâletine yönelik bir eleştirinin bulunmadığı kaydedilmelidir. Yalnız İbn Hacer, râvinin “sadûk” olduğunu dile getirmiş; ancak nakillerinde hata ve vehme düştüğünü kaydederek zabt yönünden eleştirmiştir.

4. Abdullah b. Ca‘fer b. Necîh es-Sa‘dî (ö. 178/794)¹⁵²¹

Ali b. el-Medînî’nin babası olan Abdullah b. Ca‘fer, oğlunun da ifade ettiği gibi zayıf bir râvidir. İbn Hibbân, onun haberlerde **vehme** düşen kimselerden olduğunu söyledikten sonra hadisleri maklûb hale getirdiğini ve rivayetlerde fazlaca hata ettiğini kaydetmiştir. Ayrıca râvinin bazı rivayetlerinden örnekler zikreden İbn Hibbân, ondan bir nüsha yazdığını, bu nüshadaki hadislerin çoğunun aslı olmadığını da belirtir.¹⁵²² Ebû Hâtim de râviyi “münkeru’l-hadîs cidden” ifadeleriyle değerlendirmiş ve sikalardan münker şeyler rivayet ettiğini dile getirmiştir. Ebû Hâtim, neticede râvinin hadisinin yazılabileceğini; ancak ihticâc edilemeyeceğini söyler. Abdullah hakkında kanaatlerini bildiren diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

¹⁵¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/22-24.

¹⁵¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 311. Ancak *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu ve mütâbaat şevâhidde hadisiyle i’tibar olunacağını söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/233).

¹⁵¹⁹ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, s. 30.

¹⁵²⁰ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁵²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/580-583.

¹⁵²² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/15-16.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Nesâî	Metrûk
Dârekutnî ¹⁵²³	Kesîru'l-menâkîr
Abdurrahman b. Mehdî, Ali b. el-Medînî, ¹⁵²⁴ Amr b. Ali el-Fellâs, Cûzcânî, Ukaylî, İbn Adî, Hâkim el-Kebîr Zehebî, ¹⁵²⁵ İbn Hacer ¹⁵²⁶	Zayıf, vâh, hadisinde bir takım münkerlik var

5.Ebû Şuayb Abdullah b. Hasan el-Harrânî (ö. 295/908)

Uzun ömürlü bir râvi olan Ebû Şuayb el-Harrânî ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte “yuhtiü ve **yehimü**” ifadeleriyle nitelemiştir.¹⁵²⁷ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Kâmil (ö. 350/961) ¹⁵²⁸	“وكان مسندا غير متهم في روايته وكان يأخذ الدراهم على الحديث”
Zehebî ¹⁵²⁹	Sadûk
Sâlih Cezere, ¹⁵³⁰ Dârekutnî ¹⁵³¹	Sika

Kaydedilen değerlendirmelere bakıldığında Abdullah b. Hasan'ın hadislerinde hata ve vehmetmesi; ayrıca ücret karşılığında rivayette bulunması nedeniyle tenkide uğradığı görülmektedir. Bununla birlikte râvinin hadis âlimlerince olumlu ifadelerle değerlendirildiği söylenebilir.

6.Ebû Mücâhid Abdullah b. Keysân el-Mervezî (ö. ?)¹⁵³²

İkrime, Amr b. Dînâr, Saîd b. Cübeyr gibi âlimlerden hadis alan Abdullah b. Keysân'ın vefat tarihi bilinmemektedir. O, münekkitlerin taz'îf ettiği bir kimsedir. Ukaylî râvinin hadisinde çokça **vehmin** bulunduğunu söylemiştir. İbn Hibbân ise İbn Keysân'ı *Sikât*'ında zikretse de “yuhtiü” ifadesiyle tenkit etmiştir. Ayrıca İbn Hacer de onu “sadûk” şeklinde nitelemekle birlikte rivayetlerinde fazla hata yaptığını kaydeder.¹⁵³³ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

¹⁵²³ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du 'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/118.

¹⁵²⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/15.

¹⁵²⁵ Zehebî, *Mîzân*, 4/73.

¹⁵²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 298. İbn Hacer, ayrıca râvinin ömrünün sonuna doğru hâfizahâfızasının bozulduğunu da kaydetmiştir.

¹⁵²⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/369.

¹⁵²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/96.

¹⁵²⁹ Zehebî, *Mîzân*, 4/81.

¹⁵³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/96.

¹⁵³¹ Dârekutnî, *Su'âlâtü Hamza*, 231

¹⁵³² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 7/189-190.

¹⁵³³ İbn Hacer, *Takrîb*, 319. Ancak *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/257).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Ebû Hâtim	Münkeru'l-hadîs, zayıf
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Hâkim	Sika

7. Abdullah b. Recâ b. Ömer el-Gudânî (ö. 219/834)¹⁵³⁴

Abdullah b. Recâ, ricâl âlimlerinin tevsik ettiği bir kişidir. Bununla birlikte İbn Hacer, râviyi “sadûk, **yehimü kalîlen**” ifadesiyle değerlendirmektedir.¹⁵³⁵ İbn Maîn ise “kesîru't-tashîf” şeklinde tenkit etmekle beraber “leyse bihî be's” olduğunu söylemiştir. Benzer şekilde Amr b. Ali el-Fellâs da onun hakkında “sadûk, kesîru'l-galat ve't-tashîf, leyse bi-hücce” demektedir. Râvi ile ilgili değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İclî, ¹⁵³⁶ Ebû Zûr'a, Nesâî, Zehebî ¹⁵³⁷	Hasenü'l-hadîs, leyse bihî be's, sadûk
Ali b. el-Medînî, ¹⁵³⁸ Ebû Hâtim, Fesevî, İbn Hibbân ¹⁵³⁹	Sika

8. Ebû Âsım Abdullah b. Ubeydillah el-Abbâdânî (ö. ?)¹⁵⁴⁰

Bazı eserlerde Ubeydullah b. Abdillâh ismiyle de kaydedilen râviden Ali b. el-Medînî, Nuaym b. Hammâd, İshak b. Râhûye gibi kimseler hadis almıştır. Ukaylî, onu “münkeru'l-hadîs” ifadesiyle değerlendirdikten sonra hadisinde neredeyse **vehmin** ağır bastığını söyler.¹⁵⁴¹ Ayrıca Ukaylî, râvinin kaderî görüşlerinin bulunduğu da işaret etmektedir. Bunun dışında İbn Hibbân, Ebû Âsım'ı *Sikât*'ında zikretmekle birlikte “kâne yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Zehebî ¹⁵⁴²	Vâh
İbn Hacer ¹⁵⁴³	Leyyinü'l-hadîs
Ebû Zûr'a	Şeyh
İbn Maîn, Ebû Hâtim	Leyse bihî be's

¹⁵³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/663-666.

¹⁵³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 302. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika, lehû evhâm” şeklinde nitelenmesinin daha doğru olacağı görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/208).

¹⁵³⁶ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/29.

¹⁵³⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/481.

¹⁵³⁸ Ali b. el-Medînî, “Basra ehlinin iki kişinin adâletinde icmâ ettiğini” söyleyerek birinin Abdullah b. Recâ olduğunu dile getirmektedir.

¹⁵³⁹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

¹⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 15/384-385.

¹⁵⁴¹ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/274. *Tehzîb*'de değerlendirmenin yalnız “münkeru'l-hadîs” kısmı nakledilmektedir.

¹⁵⁴² Zehebî, *Mizân*, 4/143.

¹⁵⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, 653. *Tahrîr* müellifleri râviyi “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde nitelemişlerdir (Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/225).

Amr b. Ali	Sadûk, sika

9. Abdullah b. Velîd b. Meymûn el-Ümevî (ö. ?)¹⁵⁴⁴

Vefat tarihi bilinmeyen Abdullah b. Velîd; Süfyân es-Sevrî, İbrâhim b. Tahmân gibi muhaddislerden hadis almış, kendisinden de Ahmed b. Hanbel gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Râvi, münekkitlerin geneli tarafından tevsik edilmiş; ancak nakillerinde yaptığı birtakım hatalar nedeniyle tenkide uğramıştır. Ezdî de onu “**yehimû** fî ehâdîs” ifadesiyle eleştiren münekkitlerdendir. Fakat o, râviyi “vasat” şeklinde değerlendirdiğini söylemektedir. Bunun dışında Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Velîd’in hadisinin sahih olduğunu; ancak zaman zaman isimlerde hata yaptığını belirtmiştir. Yine İbn Hacer, “sadûk” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte zaman zaman hata ettiğini kaydeder.¹⁵⁴⁵ Aşağıdaki tabloda ise râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Zayıf
Ebû Hâtim	Hadisi yazılır, ihticâc edilmez
Buhârî, Ebû Zür‘a, İbn Hibbân, Zehebî ¹⁵⁴⁶	Mukâribü’l-hadîs, sadûk, müstakîmü’l-hadîs
Ukaylî, Dârekutnî	Sika

10. Abdullah b. Zeyd b. Eslem el-Adevî (ö. 164/780-1)¹⁵⁴⁷

İbn Hibbân, Abdullah b. Zeyd’in “sâlih” bir zat olduğunu ifade etmekle birlikte hadisteki güvenilirliği noktasında şiddetle tenkit etmiş ve onu “kesîru’l-hata, **fâhişü’l-vehm**” ifadeleriyle cerh etmiştir.¹⁵⁴⁸ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî	Râviden hadis yazmamıştır
İbn Maîn, Cûzcânî, Ebû Zür‘a, Sâcî ¹⁵⁴⁹	Zayıf
İbn Maîn, İbn Adî	Zayıf olmakla birlikte hadisi yazılır
Nesâî	Leyse bi’l-kavî
İbn Hacer ¹⁵⁵⁰	Sadûk, fîhi lîn
Ebû Hâtim	Leyse bihî be’s
Ma’n b. İsâ, Ahmed b. Hanbel	Sika

¹⁵⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/388-390.

¹⁵⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 328. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in “رما أخطأ” şeklindeki ifadesinin Ahmed b. Hanbel’in değerlendirmesine dayandırılmış gibi görüldüğünü söyleyerek itirazda bulunmuşlar ve râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/284).

¹⁵⁴⁶ Zehebî, *Mugnî*, 1/516.

¹⁵⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/690-692.

¹⁵⁴⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/10. İbn Hibbân, sözlerinin devamında “يأتي بالأشياء عن الثقات التي إذا سمعها المبتدئ في هذه الصناعة شهد” ifadelerini kullanmaktadır.

¹⁵⁴⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 7/363.

¹⁵⁵⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 304. *Tahrîr* müellifleri “zayıf, yu‘teberu bih” değerlendirmesinin daha uygun olacağı kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/211).

Abdullah b. Zeyd, hadis âlimlerinin çoğu tarafından taz‘îfe uğramış, bazıları da onu tevsik etmiştir. Râviyi cerh eden münekkitlerden yalnız İbn Hibbân tenkit sebebinin açıklarak onun rivayetlerinde çok hata ve vehmeden bir kimse olduğunu kaydetmektedir.

11.Ebû Saîd Abdurrahman b. Abdillâh b. Ubeyd el-Basrî (ö. 197/812-3)¹⁵⁵¹

Ebû Saîd Abdurrahman b. Abdillâh; ricâl âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir.¹⁵⁵² Ancak Sâcî, onu “**yehimû** fi’l-hadîs” ifadeleriyle değerlendirmiştir. Râvinin zabtına dair ulaşılan tek tenkit bu değildir. Ahmed b. Hanbel de “kesîru’l-hata” şeklinde eleştiride bulunmuştur. Bunun dışında İbn Hacer, râviyi “sadûk” lafzıyla nitelemiş; ancak zaman zaman rivayetlerinde hata ettiğini kaydetmiştir.¹⁵⁵³ Dolayısıyla kimi zaman rivayetlerinde yanlışlığı göz önünde bulundurulmak kaydıyla Abdurrahman b. Abdillâh’ın güvenilir bir kimse olduğu söylenebilir.

12.Ebû Sebre Abdurrahman b. Muhammed el-Medenî (ö. ?)

Ricâl kaynaklarında hakkında oldukça sınırlı bilgi bulunan Ebû Sebre; Mutarrif b. Abdillâh el-Medenî (ö. 220/835) ve İsmâil b. Ebî Üveys (ö. 226/841) gibi kimselerden hadis almıştır. Râvinin Mutarrif → İmam Mâlik kanalıyla naklettiği çok sayıda hadiste hata ettiğini dile getiren Dârekutnî, hakkında “**kesîru’l-vehm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁵⁵⁴ Hâkim el-Kebîr de onunla ilgili “lehû menâkîr” ifadesini kullanmaktadır.¹⁵⁵⁵

13.Abdurrahman b. Muhammed b. Ziyâd el-Muhâribî (ö. 195/810-1)¹⁵⁵⁶

Muhâribî, münekkit ulemânın tevsik ettiği bir râvidir.¹⁵⁵⁷ Bununla beraber onun rivayetlerinde yanlışması, meçhul kimselerden münker rivayetlerde bulunması ve tedlîs yapması nedeniyle tenkit edildiği görülmektedir. Örneğin Sâcî, râviyi “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle eleştirmiştir. Yine İbn Sa’d da onun hakkında “sika, kesîru’l-galat” değerlendirmesinde bulunmuştur. Netice itibarıyla Muhâribî’nin, Ebû Hâtim’in dile getirdiği üzere sika kimselerden nakilde

¹⁵⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/717-718.

¹⁵⁵² İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Taberânî, Dârekutnî ve Zehebî (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 1/633); râviyi “sika” lafzıyla tevsik etmiş; Ebû Hâtim de onda bir beis bulunmadığını söylemiştir.

¹⁵⁵³ İbn Hacer, *Takrîb*, 344. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” olduğunu, “صدوق ربما أخطأ” ifadesinin nereden geldiğinin anlaşılmadığını söylemişlerdir. Râvi hakkında vârid olan tevsik ifadelerine işaret eden *Tahrîr* müellifleri, İbn Hibbân’ın “ربما خالف” şeklindeki değerlendirmesinin dışında bir cerhe rastlamadıklarını kaydetseler de yukarıda kaydedildiği üzere İbn Hibbân’ın ifadesinin dışında da râvinin zabtına dair tenkitler bulunmaktadır (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/331). Diğer yandan İbn Hibbân’ın söz konusu tenkidine ulaşamamıştır.

¹⁵⁵⁴ İbn Hacer, *Lisân*, 9/75.

¹⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Lisân*, 5/128.

¹⁵⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/833-835.

¹⁵⁵⁷ İbn Maîn, Bezzâr, Nesâî, İbn Hibbân (İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir), Dârekutnî ve Zehebî’nin “sika” (Zehebî, *Siyer*, 9/136; a.mlf., *Mizân*, 4/312); İbn Maîn, İclî, Nesâî ile İbn Hacer’in de (İbn Hacer, *Takrîb*, 349) “leyse bihi be’s” ifadeleriyle tevsikte bulunduğu görülmektedir. Ayrıca *Tahrîr* müellifleri de râviyi “sika” lafzıyla nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/346).

bulunduğunda “sadûk” bir râvi olduğu; ne var ki meçhul kimselerden yaptığı münker rivayetler nedeniyle rivayetlerini ifsad ettiği söylenebilir.

14.İbnü’l-Gasîl Abdurrahman b. Süleyman el-Ensârî (ö. 171-2/787-8)¹⁵⁵⁸

Abdurrahman b. Süleyman, “Gasîlü’l-melâike” lakabıyla meşhur sahâbî Hanzale’nin (r.a.) torunlarından. İbn Hibbân, onun sıdkına karşın çok hata yapan ve **vehmeden** kimselerden olduğunu söylemiş ve sikalara muhalefet ettiğinde terk, muvafık olduğunda ihticâc edilmesinin uygun olacağını kaydetmiştir.¹⁵⁵⁹ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî, Ezdî	Leyse bi-kavî
İbn Hacer ¹⁵⁶⁰	Sadûk, fîhi lîn
Ahmed b. Hanbel, İbn Adî	Hadisi yazılabilecek kimselerden, sâlih
İbn Maîn, Nesâî, Zehebî ¹⁵⁶¹	Leyse bihî be’s, sadûk
İbn Maîn, Ebû Zür’a, Nesâî, Dârekutnî	Sika

Abdurrahman b. Süleyman, münekkitlerin çoğu tarafından tevsik edilen bir râvi olmakla birlikte bazı ricâl âlimleri rivayetlerinde zayıflık bulunduğunu dile getirmiştir. Râviye yönelik tenkitler içinde müfesser olan tek cerh İbn Hibbân’a ait olup o, Abdurrahman’ın rivayetlerinde çok hata yaptığını ve vehmettiğini ifade etmektedir.

15.Abdurrahman b. Yezîd b. Temîm ed-Dımaşkî (ö. 153-9/770-6)¹⁵⁶²

Abdurrahman b. Yezîd, ricâl âlimlerinin cerh ettiği bir râvidir. İbn Hibbân, onun **çok vehim** ve hata yaptığını, sikalardan onların hadislerine benzemeyen rivayetlerle infirâd ettiğini söylemiştir. Ayrıca İbn Hibbân, râvinin tedlîs yaptığını da kaydetmektedir.¹⁵⁶³ Yine Ahmed b. Hanbel de Abdurrahman’ın isnadda kalb yaparak Şehr b. Havşeb’in hadislerini Zührî’den naklettiğini ifade etmiştir. Râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Velîd b. Müslim	Kezzâb
Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârekutnî	Metrûk, leyse bi-sika
Buhârî, Ebû Zür’a, Ebû Hâtim, Sâcî, İbn Adî, İbn Hacer ¹⁵⁶⁴	Münkeru’l-hadîs, zayıf

¹⁵⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/669-672.

¹⁵⁵⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/57.

¹⁵⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 342.

¹⁵⁶¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/630.

¹⁵⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 8/60-64.

¹⁵⁶³ İbn Hacer, *Mecrûhîn*, 2/55.

¹⁵⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 353.

Bezzâr	Leyyinü'l-hadîs

16.Abdüla'lâ b. Âmir es-Sa'lebî (ö. 129/746-7)¹⁵⁶⁵

Abdüla'lâ b. Âmir, ricâl âlimlerinin geneli tarafından cerh edilen bir râvidir. Sâcî ile İbn Hacer,¹⁵⁶⁶ onu “sadûk **yehimü**” şeklinde nitelemektedir. Yine İbn Hibbân da râvinin rivayetlerinde hata ve kalb yaptığını söylemiş; az sayıda hadisi bulunmasına rağmen bu durumun çokluğu nedeniyle infirâdı halinde kendisiyle ihticâc etmeyi hoş karşılamadığını belirtmiştir.¹⁵⁶⁷ Abdüla'lâ b. Âmir ile ilgili kanaatlerini belirten diğer âlimlerin değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn ¹⁵⁶⁸	Terk, leyse bi-sika
İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Kerâbîsî, ¹⁵⁶⁹ Ebû Zûr'a, Fesevî	Za'îfû'l-hadîs
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Maîn, Ebû Zûr'a, ¹⁵⁷⁰ Ebû Hâtîm, Nesâî, İbn Adî, ¹⁵⁷¹ Dârekutnî, Zehebî ¹⁵⁷²	Ta'rifü ve tünkîru, leyse bi-kavî, leyyin
Fesevî	Fî hadîsihî lîn, sika
İbn Maîn ¹⁵⁷³	Sika

Netice itibariyle Abdüla'lâ b. Âmir'in adâlet yönünden tenkit edildiği görülmemiştir. Ancak rivayetlerinde yanılması, hata ve kalb yapması nedeniyle cerh edildiği anlaşılmaktadır.

17.Abdülhamîd b. Ca'fer el-Ensârî (ö.153/770)¹⁵⁷⁴

Ricâl âlimleri, Abdülhamîd b. Ca'fer'in kaderî görüşlere sahip olduğunu söylemekle birlikte onu güvenilir kabul etmişlerdir. İbn Hibbân ise *Meşâhîr*'inde râvinin Medine ehlinin hayırlılarından olduğunu söyleyerek övmüş; ancak ara sıra **vehme** kapıldığını ifade etmiştir.¹⁵⁷⁵ Yine râviyi *Sikât*'ında zikreden İbn Hibbân, burada da onun zaman zaman hata ettiğini kaydetmektedir. Bunun dışında İbn Hacer, Abdülhamîd'in “sadûk” bir kimse olduğunu belirtmekle beraber kaderîlik ile itham edildiğini kaydetmiş; ardından zaman zaman

¹⁵⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 7/436-439.

¹⁵⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 331. *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf” olduğu kanaatindedir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/291).

¹⁵⁶⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/155.

¹⁵⁶⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/156.

¹⁵⁶⁹ Kerâbîsî, râvi hakkında “insanların en zayıfıydı” değerlendirmesinde bulunmuştur.

¹⁵⁷⁰ Ebû Zûr'a; râvinin kimi zaman ref', kimi zaman da vakfederek rivayette bulunduğunu söylemektedir.

¹⁵⁷¹ İbn Adî, râvinin mütâbîi bulunmayan hadisler naklettiğini söylemekle birlikte kendisinden sika kimselerin rivayette bulunduğunu kaydetmiştir.

¹⁵⁷² Zehebî, *el-Kâşif*, 1/611.

¹⁵⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/459.

¹⁵⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 7/475-477.

¹⁵⁷⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 131.

vehme kapıldığını ifade etmiştir.¹⁵⁷⁶ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Leyse bi-kavî
Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Adî, Zehebî ¹⁵⁷⁷	Mahallühü's-sıdk, leyse bihî be's
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Sâcî	Sika, leyse bihî be's; sika, sadûk
İbn Sa'd, Ali b. el-Medînî, ¹⁵⁷⁸ Zehebî ¹⁵⁷⁹	Sika

Abdülhamîd hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında onun bid'at ile tenkit edildiği; fakat doğru sözlü, rivayetlerinde beis bulunmayan güvenilir bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Râvinin zabtına yönelik eleştiriler ise yalnız İbn Hibbân ve İbn Hacer'den gelmektedir. İbn Hibbân, onun zaman zaman vehme düştüğünü, hata ettiğini dile getirmiş; İbn Hacer de ara sıra vehme kapıldığını ileri sürmüştür.

18. Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik el-Basrî (ö. 126-7/743-5)¹⁵⁸⁰

Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik, ricâl âlimleri tarafından taz'îf edilen bir râvidir. İbn Hibbân, onu “**kesîru'l-vehm**, fâhişü'l-hata” ifadeleriyle tenkit etmiş ve ardından bu durum kendisinde çoğaldığı için onunla ihticâcın bâtil olduğunu kaydetmiştir. Râvi hakkındaki diğer cerhler ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, ¹⁵⁸¹ Cûzcânî, Nesâî, İbn Abdilber ¹⁵⁸²	Gayr-ı sika, metrûk, leyse bi-şey'
Süfyân b. Uyeyne, Ahmed b. Hanbel, Sâcî, ¹⁵⁸³ İbn Adî, Zehebî, ¹⁵⁸⁴ İbn Hacer ¹⁵⁸⁵	Zayıf
Ebû Zür'a, Hâkim en-Nîsâbü'rî	Leyyin, leyse bi'l-kavî

19. Abdülmelik b. Ebî Süleyman el-Kûfî (ö. 145/762-63)¹⁵⁸⁶

Ricâl âlimleri, Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın hadis ilminde otorite olduğunu dile getirmişlerdir. Öyle ki Süfyân es-Sevrî ile İbnü'l-Mübârek; İbn Ebî Süleyman'ı “mîzan”

¹⁵⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 333. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/297).

¹⁵⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, 7/21-22; a.mlf., *Mugnî*, 1/526.

¹⁵⁷⁸ Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 43-44.

¹⁵⁷⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/614.

¹⁵⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/307-316.

¹⁵⁸¹ İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 187.

¹⁵⁸² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/294.

¹⁵⁸³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/294.

¹⁵⁸⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/569.

¹⁵⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 361.

¹⁵⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/372-378; Mücteba Uğur, “Abdülmelik b. Ebû Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/265.

ifadesiyle tavsif etmiş, birçok münekkit onun “hâfız” bir kimse olduğunu kaydetmiştir. Diğer yandan râvinin rivayetlerinde zaman zaman hataya düşmekle tenkit edildiği görülmektedir. Dahası Şu‘be, daha şedîd davranarak İbn Ebî Süleyman’ı terk etmektedir.¹⁵⁸⁷ Ahmed b. Hanbel ise her ne kadar onu tevsik etse ve “Kûfe ehlinin en hâfızlarından” olduğunu söylese de hadislerinde hataya düştüğünü ifade eder. Yine İbn Hibbân da *Sikât*’ında “hâfız” olduğunu söylemiş; ancak zaman zaman hata ettiğini kaydetmiştir. Mezkûr değerlendirmeler, râvinin zaman zaman yanılmasının onun “hâfız” şeklinde nitelenmesine engel teşkil etmediğini göstermesi açısından kayda değerdir. Bunların yanı sıra İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde tavsif etmiştir.¹⁵⁸⁸ Netice itibariyle İbn Ebî Süleyman’ın ilimdeki otoritesi, hadis ulemâsı tarafından teslim edilmekle birlikte birtakım nakillerindeki nekâret nedeniyle eleştirildiği söylenebilir.

20. Abdûlmelik b. Kudâme el-Cumahî (ö. 160-70/776-87)¹⁵⁸⁹

Abdûlmelik b. Kudâme, cerh-ta‘dîl âlimlerinin bazıları tarafından tevsik edilmiş, birçoğunun ise taz‘îfine uğramıştır. İbn Hibbân, onun rivayetlerinde “sadûk” bir kimse olduğunu söyledikten sonra hatasının fâhiş hale geldiğini, **vehminin** çoğaldığını; öyle ki **tevehhüm** üzere şeyler getirip hadisin manasını değiştirdiğini, her zaman naklettiği şekli kalbettiğini ve kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını kaydetmiştir.¹⁵⁹⁰ Ebû Hâtim ise onun hakkında “zayıf, leyse bi’l-kavî” değerlendirmesinde bulunmuş ve sikalardan münker şeyler rivayet ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca hadis münekkitlerinin bir kısmı, râvinin Abdullah b. Dînâr’dan rivayetlerinde nekâret bulunduğunu vurgulamışlardır. Râvi hakkında görüş bildiren diğer ricâl âlimlerinin değerlendirmeleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî	Terk edilmiş
Ebû Zûr‘a, ¹⁵⁹¹ Ebû Dâvûd, İbn Adî, Zehebî, ¹⁵⁹² İbn Hacer ¹⁵⁹³	Zayıf, münkeru’l-hadîs, hadisinde nekâret var
Buhârî, Nesâî	Ta‘rifü ve tunkirü, leyse bi’l-kavî,
İbn Maîn, ¹⁵⁹⁴ Ali b. el-Medînî ¹⁵⁹⁵	Leyse bihî be’s

¹⁵⁸⁷ Şu‘be’nin İbn Ebî Süleyman’ı teferrüd ettiği şüf’a hadisi nedeniyle terk ettiği söylenmiştir. Nitekim Şu‘be, bir defasında “Abdûlmelik -şüf’a hadisi- gibi başka bir rivayet -daha- naklederse hadisini terk ederim” demektedir. Bununla birlikte aynı ifade Yahyâ b. Saîd el-Kattân’dan da nakledilmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/428).

¹⁵⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 363. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/383).

¹⁵⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 8/420-422.

¹⁵⁹⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/135. (كان صدوقاً في الرواية إلا أنه كان ممن فحش خطؤه وكثر وهمه حتى يأتي بالشيء على التوهم فيحمله عن معناه ويقبله عن سننه لا يجوز الاحتجاج به فيما لم يوافق الثقات)

¹⁵⁹¹ Ebû Zûr‘a, *ed-Du‘afâ’ ve ecvibetühü ‘alâ es’ileti’l-Berza’i*, 356.

¹⁵⁹² Zehebî, *el-Kâşif*, 668.

¹⁵⁹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 364.

21.Ebû Kılâbe Abdûlmelik b. Muhammed er-Rekâşî (ö. 276/890)¹⁵⁹⁷

Rivayet asrının sonlarına doğru yaşamış olan Ebû Kılâbe er-Rekâşî, hadis âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Bununla birlikte Dârekutnî, onu “sadûk” şeklinde nitelemiş; ancak hadislerinin sened ve metinlerinde çok hatasının olduğunu, infirâdı halinde kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini söylemiştir. Dârekutnî daha sonra Ebû'l-Kâsım el-Begavî'nin değerlendirmesini naklederek râvinin hıfzından nakilde bulunması nedeniyle rivayetlerinde **vehmin** çoğaldığını kaydeder. Benzer şekilde Zehebî de “sadûk yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵⁹⁸ İbn Receb el-Hanbelî ise ihtilâta maruz kalanların isimlerini zikrederken râvinin ihtilâtından önce de “**kesîru'l-vehm**” bir kimse olduğunu söylemiştir.¹⁵⁹⁹ Yine İbn Hacer de Ebû Kılâbe'yi “sadûk yuhtiü” ifadeleriyle nitelemiş ve ardından Bağdat'a yerleştikten sonra hıfzının bozulduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁰⁰

Diğer yandan yukarıda zikredildiği üzere Ebû Kılâbe, hadis âlimlerinin övgüyle bahsettiği bir kimsedir. Ebû Dâvûd, onun “emîn, me'mûn” bir kimse olduğunu ve kendisinden hadis aldığını dile getirmiştir. İbn Cerîr et-Taberî de “ondan daha hâfızını görmedim” ifadeleriyle râviyi tevsik eder. Aynı şekilde Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, Ebû Kılâbe'nin Şu'be rivayetlerini bâblarına göre hıfzından imlâ ettirdiğini, ardından başka bir cemaat geldiğini ve onlara da hadisleri hocalarına göre imlâ ettirdiğini söylemiş ve “ondan daha hâfızını görmedim” demiştir. Son olarak Mesleme b. Kâsım'ın hakkında “Mutkın, sika, Şu'be hadislerini sûre ezberler gibi ezberlerdi” ifadelerini kullandığı râviyi İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği kaydedilmelidir.

22.Abdülvehhâb b. Buht el-Ümevî (ö. 113/732)¹⁶⁰¹

Abdülvehhâb b. Buht veya meşhur ismiyle Abdülvehhâb Gazi; ömrünün büyük kısmını ilim ve ibadetle geçirmiş, hayatının sonlarına doğru Rum topraklarına yapılan gazvelere iştirak ederek bu yolda şehit olmuştur. Menâkıbnâmelerde kahramanlıklarına dair pek çok anlatı

¹⁵⁹⁴ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/85.

¹⁵⁹⁵ Ali b. el-Medîni, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 53.

¹⁵⁹⁶ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/435.

¹⁵⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/436-43; İsmail Lütfi Çakan, “Ebû Kılâbe er-Rekâşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/177.

¹⁵⁹⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 669.

¹⁵⁹⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/576.

¹⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 365. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü'l-hadis” olduğunu ve ayrıca ihtilata dair tenkidin yalnızca İbn Huzeyme'den nakledildiğini dile getirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/388).

¹⁶⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/503-506. Mücahit Yüksel, “Bizans Topraklarında Bir Mücahit: Abdülvehhâb Gazi”, *Mütefekkir* 5/10 (Aralık 2018), 463-475.

bulunan Abdülvehhâb, hadis âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. İbn Hibbân ise onun rivayette “sadûk” olduğunu söylemekle birlikte çok hata ettiğini ve fazla **vehme** kapıldığını, hadislerinde maktûb şeyler çoğalınca kendisiyle ihticâcın bâtil hale geldiğini kaydetmektedir.¹⁶⁰² Zehebî de benzer şekilde “sadûk, hadislerinde fazlaca **vehim** var” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁶⁰³ Ayrıca Zehebî, başka bir yerde de râvi hakkında “**kesîru’l-evhâm**” ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁰⁴ Diğer yandan İbn Maîn, Ebû Zür’a, Fesevî, Nesâî ve İbn Hacer,¹⁶⁰⁵ Abdülvehhâb’ı tevsik etmiş; Ebû Hâtim de onu “sâlih, lâ be’s bih” şeklinde değerlendirmiştir.

23. Abdüssamed b. Câbir ed-Dabbî (ö. 203-4/818-20)

Abdüssamed b. Câbir, fazla hadis nakletmemiş bir râvidir ve dolayısıyla ricâl kaynaklarında da hakkında az sayıda değerlendirme bulunmaktadır. İbn Hibbân, onu *Mecrûhîn*’ine almış ve fazla hata ettiğini, az sayıda rivayeti olmasına rağmen hadislerinde **vehme** kapıldığını söylemiştir. Ayrıca İbn Hibbân, İbn Maîn’in Abdüssamed hakkındaki “zayıf” değerlendirmesini de burada ilave etmiştir.¹⁶⁰⁶ Diğer yandan İbn Hibbân’ın, râvinin hadisteki duruma dair bir değerlendirmede bulunmaksızın, yalnız tekaşşüf ehlinden olduğuna dikkat çekerek *Sikât*’ında zikrettiği kaydedilmelidir.¹⁶⁰⁷

24. Adî b. Fazl et-Teymî (ö. 171/787-8)¹⁶⁰⁸

Adî b. Fazl; ricâl âlimlerinin tamamının cerh ettiği bir râvidir. Sâcî, onun hakkında “zayıf” değerlendirmesinde bulunduktan sonra âbid bir kimse olup yalan söylemediğini dile getirmiş ve ardından hadislerinde **vehim** yaptığını kaydetmiştir. Yine İbn Hibbân da râvinin hatası çok olan bir kimse olduğunu, hadislerinde menâkîrin görülmesi nedeniyle kendisiyle ihticâcın bâtil hâle geldiğini belirtmiştir.¹⁶⁰⁹ Râvinin zabtına dair başka bir müfesser cerhe ulaşılacakla beraber aşağıdaki tabloda vârid olan diğer tenkitler kaydedilmiştir:

¹⁶⁰² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/147. İbn Hibbân’ın değerlendirmesi *Mecrûhîn*’de “كان صدوقاً في الرواية إلا أنه كان يخطئ كثيراً ويهم” ifadeleriyle kaydedilmişken İbn Hacer’in *Tehzîb*’inde ise “كان يخطئ ويهم” şeklinde nakledilmektedir (bk. 8/505).

¹⁶⁰³ Zehebî, *Mugnî*, 1/584.

¹⁶⁰⁴ Zehebî, *Mîzân*, 4/432.

¹⁶⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 368.

¹⁶⁰⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/150.

¹⁶⁰⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/414.

¹⁶⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/30-33.

¹⁶⁰⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/187. *Tehzîbü’l-Tehzîb*’de “kesretü’l-hata” değerlendirmesi kaydedilmemiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Cûzcânî, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer ¹⁶¹⁰	Leyse bi-şey', leyse bi-sika, metrûk, hadisi yazılmaz
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, İclî, Ebû Dâvûd, İbn Adî	Zayıf, münker hadisleri var
Ebû Zûr'a ¹⁶¹¹	Leyse bi-kavî

25. Ahmed b. Atâ b. Ahmed er-Rûzbârî (ö. 369/979)

Meşhur sûfî Ebû Ali Ahmed b. Muhammed er-Rûzbârî'nin (ö. 322/934) yeğeni Ahmed b. Atâ, dayısı gibi sûfî kimliğiyle tanınmaktadır. Rivayet asrından sonra yaşamış olan Ahmed b. Atâ; Begavî, İbn Ebî Dâvûd ve Mehâmilî'den hadis almıştır. Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Atâ'nın rivayet ettiği hadislerde çok **vehim** yaptığını ve fâhiş derecede galata düştüğünü söyler. Muhammed b. Ali es-Sûrî (ö. 441/1049); râvinin İsmâil b. Muhammed b. Saffâr → Hasan b. Arefe kanalıyla onların rivayet etmediği hadisleri naklettiğini kaydetmiş; ancak bunu yalan kastıyla yaptığını düşünmediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Sûrî, râvinin yalan söylediğinden şüphelenildiğini de eklemektedir.¹⁶¹² Zehebî de Sûrî'nin değerlendirmesini aktararak Ahmed b. Atâ'nın güvenilemeyecek bir kimse olduğunu söyler.¹⁶¹³

26. Alâ b. Müseyyib el-Kâhilî (ö. ?)¹⁶¹⁴

Vefat tarihi bilinmeyen Alâ b. Müseyyib; İkrime, Atâ, Amr b. Mürre gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Hafs b. Gıyâs, Züheyr b. Muâviye gibi kimseler rivayette bulunmuştur. Alâ, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilmekle birlikte Hâkim onun hadislerinin isnad ve metinlerinde **vehim** bulunduğunu söylemiştir. İbn Hacer ise “sika” değerlendirmesinde bulunmuş; ancak zaman zaman **vehme** kapıldığını dile getirmiştir.¹⁶¹⁵ Bu değerlendirmelerin yanı sıra Ezdî, râvinin bazı hadislerinin durumunun şüpheli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî de onun için “kesîru'l-galat” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁶¹⁶ Diğer yandan Zehebî, bazı kimselerin Alâ'yı çok vehme kapılmakla eleştirdiğini söyledikten sonra bu değerlendirmenin bir anlam ifade etmediğini kaydeder.¹⁶¹⁷ Nitekim yukarıda da kaydedildiği üzere râvi pek çok münekkit tarafından tevsik edilmiştir. İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Ammâr, İclî,

¹⁶¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 388.

¹⁶¹¹ Ebû Zûr'a'nın değerlendirmesini nakleden İbn Ebî Hâtim, Ebû Zûr'a'nın kitabındaki hadisleri naklederken Adî'nin hadislerini rivayet etmeyip terk ettiğini ve râvi hakkında kaydedilen ifadeyi kullandığını söylemiştir.

¹⁶¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/552.

¹⁶¹³ Zehebî, *Mîzân*, 1/261.

¹⁶¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/419-420.

¹⁶¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 436. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in bu değerlendirmesine karşı çıkararak râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/131).

¹⁶¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül'l-mütenâhiye fî ehâdisi'l-vâhiye*, nşr. Halil Meys (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403), 2/566.

¹⁶¹⁷ Zehebî, *Mîzân*, 5/130; a.mlf., *Mugnî*, 2/5.

Fesevî, İbn Hibbân¹⁶¹⁸ ve Zehebî¹⁶¹⁹ bu âlimler arasında zikredilebilir. Ayrıca Ebû Hâtim de râvinin “sâlihu’l-hadîs” olduğunu belirtmiştir.

27. Ali b. Âbis el-Esedî (ö. ?)¹⁶²⁰

İsmâil b. Abdîrrahman es-Süddî, Râşid b. Keysân (ö. ?) gibi âlimlerden rivayette bulunan Ali b. Âbis’in vefat tarihi bilinmemektedir. İbn Hibbân, onun hatası fâhiş kimselerden olduğunu, rivayetlerinde **vehminin** çoğaldığını ve neticede kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.¹⁶²¹ Hakkında değerlendirmede bulunan diğer münekkitlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Zür‘a ¹⁶²²	Münkeru’l-hadîs, sikalardan çok fazla münker hadis nakleder
İbn Maîn, Cûzcânî, Nesâî, Sâcî, Ezdî, İbn Hacer ¹⁶²³	Zayıf, ‘indehû menâkîr
İbn Adî	Zayıf olmakla birlikte hadisi yazılır
Dârekutnî	Yu‘teberu bih

Ali b. Âbis, sikalardan münker hadis nakletmesi nedeniyle ricâl âlimlerinin tenkit ettiği bir râvidir. İbn Hibbân, onun zayıflığını hatasının ve vehminin fazla olmasıyla açıklamaktadır.

28. Ali b. Mes‘ade el-Bâhilî (ö. ?)¹⁶²⁴

İbnü’l-Mübârek, İbn Mehdî ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi âlimlerin kendisinden hadis aldığı Ali b. Mes‘ade’nin vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkitlerin bir kısmı onu tevsik ederken bazıları eleştirmiştir. İbn Hibbân, râvinin az sayıda rivayeti bulunmasına karşın hadislerinde hataya düşmesi ve infirâd etmesi nedeniyle kendisiyle ihticâc edilmeyeceği kanaatindedir.¹⁶²⁵ İbn Hacer ise onu “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde nitelemektedir.¹⁶²⁶ Ali b. Mes‘ade hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Fîhi nazar
Ebû Dâvûd, Zehebî ¹⁶²⁷	Zayıf
Nesâî, İbn Adî	Leyse bi’l-kavî

¹⁶¹⁸ İbn Hibbân, râvi hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁶¹⁹ Zehebî, *Mizân*, 5/130.

¹⁶²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/458-460.

¹⁶²¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/105.

¹⁶²² Ebû Zür‘a, *Kitâbü’l-Du‘afâ* ve *ecvibetühü ‘alâ es’ileti’l-Berza‘i*, 429.

¹⁶²³ İbn Hacer, *Takrîb*, 402.

¹⁶²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/539-541.

¹⁶²⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/111.

¹⁶²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 405. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu ve mütâbaat ve şevâhidde kendisiyle i’tibar olunabileceği görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/54).

¹⁶²⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/47.

İbn Maîn	Sâlih
İbn Maîn, Ebû Hâtîm	Lâ be'se bihî
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî	Sika

Münekkitlerin Ali b. Mes'ade ile ilgili görüşlerine bakıldığında kiminin müsbet ifadeler kullandığı; ancak çoğunun taz'îfte bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte hakkındaki cerhler adâletine yönelik olmayıp rivayetlerinde hataya düşmesi ve vehme kapılması dolayısıyla zabtına dairdir. Neticede İbn Hibbân'ın dile getirdiği üzere râvinin sikalara muvâfakat etmediğinde ihticâca elverişli bir kimse olmadığı söylenebilir.

29. Ali er-Rızâ (ö. 203/818)¹⁶²⁸

İsnâaşeriyye Şîası'nın sekizinci imam olarak kabul ettiği Ali er-Rızâ; ilmi, ibadeti ve takvasıyla tanınmaktadır. İbn Hibbân, *Sikât*'ında onun Haşimîlerin ve Ehl-i beyt'in ileri gelen şahsiyetlerinden biri olduğunu söylemiştir. Sözlerinin devamında İbn Hibbân, Ali er-Rızâ'dan evladı, taraftarları ve bilhassa Ebû's-Salt'ın dışında nakilde bulunanların rivayetlerine itibar etmek gerektiğini kaydeder. Zira Ali er-Rızâ yalana tevessül etmeyecek kadar dürüst bir kimsedir ve böyle bir şeyin günahı buna kalkışanlara aittir.¹⁶²⁹ İbn Hibbân aynı zamanda Ali er-Rızâ'yı *Mecrûhîn*'inde de zikretmiştir. Burada İbn Hibbân; onun babasından insanı hayrete düşüren şeyler naklettiğini ifade ettikten sonra **vehim** ve hata yapma ihtimalini (كأنه كان يهيم ويخطئ) dile getirir.¹⁶³⁰ Ancak Zehebî İbn Hibbân'ın bu değerlendirmesine, esas dikkat edilmesi gerekenin kendisine isnad edilen kimsenin sübûtu olduğunu söyleyerek itiraz etmektedir. Nitekim herhangi bir kimseye yalan isnad edilip birtakım nüshalar kendisine nispet edilebilir ki dedesi Ca'fer es-Sâdık'a da yalan haberler atfedilmiştir.¹⁶³¹ Benzer şekilde İbn Hacer de Ali er-Rızâ hakkında "sadûk" değerlendirmesinde bulunmuş ve rivayetlerindeki kusurların ondan nakilde bulunan kimselerden kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁶³²

30. Ali b. Saîd b. Şehriyâr er-Rakkî (ö. ?)

Yezîd b. Hârûn ve Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî'den nakilde bulunan Ali b. Saîd'in vefat tarihi bilinmemektedir. Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan râvi hakkında İbn Hibbân; "kesîru'l-hata, **fâhişu'l-vehm**" şeklinde tenkit etmiş, sikalardan maklûb nakillerde bulunduğunu ve rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğini söylemiştir.¹⁶³³ Bunun dışında Ebû

¹⁶²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 9/549-553. Ahmet Saim Kılavuz, "Ali er-Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/436-438.

¹⁶²⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/456.

¹⁶³⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/106.

¹⁶³¹ Zehebî, *Mizân*, 5/192.

¹⁶³² İbn Hacer, *Tarkîb*, 405.

¹⁶³³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/116.

Hâtim'in râviyi “şeyh”;¹⁶³⁴ Mesleme b. Kâsım'ın “zayıf cidden”¹⁶³⁵ ifadeleriyle nitelediği nakledilmektedir. Son olarak Ebû Nuaym; Ali'nin Yezîd b. Hârûn ve Ensârî'den iki mablûb rivayet naklettiğini ifade etmiştir.¹⁶³⁶ Yukarıda kaydedildiği üzere râvi ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamakla birlikte sika kimselerden yaptığı mablûb nakiller sebebiyle tenkide uğradığı görülmektedir.

31.Ammâr b. Ebî Ammâr el-Mekkî (ö. 105-120/724-738)¹⁶³⁷

Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî'nin (ö. 126/743) Irak valiliği zamanında (105/724 ile 120/738 yılları arası) vefat ettiği kaydedilen Ammâr b. Ebî Ammâr; İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Ebû Katâde gibi sahâbîlerden rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ına almakla birlikte rivayetlerinde hata ettiğini ifade etmektedir.¹⁶³⁸ Ayrıca İbn Hibbân, râviyi *Meşâhîr*'inde zikretmiş, burada da onun ara sıra **vehme** düştüğünü (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) dile getirmiştir.¹⁶³⁹ İbn Hacer de Ammâr'ı “sadûk” lafzıyla nitelemiş; ancak zaman zaman hata ettiğini kaydetmiştir.¹⁶⁴⁰ Râvi hakkında kanaatlerini belirten diğer âlimlerin değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu'be, Buhârî ¹⁶⁴¹	Tenkite bulunmuş
Nesâî	Leyse bihî be's
Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim	Sika, lâ be'se bih
Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd	Sika

Tablodaki verilerden de anlaşılacağı üzere Ammâr b. Ebî Ammâr, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Bununla birlikte İbn Hibbân ve İbn Hacer, onun zaman zaman rivayetlerinde hata ettiğine dikkat çekmektedirler.

32.Ammâr b. Muhammed es-Sevrî (ö. 182/798)¹⁶⁴²

Süfyân es-Sevrî'nin yeğeni olan Ammâr b. Muhammed hakkında farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu onu tevsik etmiştir. Ancak İbn Hibbân onu şiddetle cerh ederek “hatası fâhiş, **vehmi** çok” bir kimse olduğunu ve terki hak ettiğini

¹⁶³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/189.

¹⁶³⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/544.

¹⁶³⁶ Ebû Nuaym, *ed-Du'afâ*, 118.

¹⁶³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/586-588.

¹⁶³⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 5/268.

¹⁶³⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 86.

¹⁶⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 408. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in birçok münekkidi tarafından tevsik edilen Ammâr b. Ebî Ammâr'ı -İbn Hibbân'ın onun hata ettiğine dair değerlendirmesine dayanarak- “sadûk” mertebesine indirmesini tenkit etmişler ve râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/60).

¹⁶⁴¹ Buhârî, râvinin bir hadisini serdettikten sonra rivayetin mütâbiinin bulunmadığını kaydetmiştir.

¹⁶⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/591-593.

söylemektedir.¹⁶⁴³ İbn Hacer ise râviyi “sadûk yuhtiü” şeklinde değerlendirir.¹⁶⁴⁴ Ammâr hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Zür‘a, Cûzcânî ¹⁶⁴⁵	Kuvvetli değil
İbn Maîn, Ebû Hâtim	Beis yok
İbn Sa‘d, İbn Maîn, Ali b. Hucr, Zehebî ¹⁶⁴⁶	Sika

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ammâr b. Muhammed, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilen bir râvidir. Öte yandan İbn Hibbân, onun fâhiş hata yapan ve çok vehme kapılan bir kimse olduğunu dile getirmektedir. Ancak *Tahrîr* müelliflerinin de ifade ettikleri üzere İbn Hibbân bu değerlendirmesinde tek kalmıştır.

33.Ebü'l-Mu‘temir Ammâr b. Zerbî ed-Darîr Basrî (ö. ?)

Mu‘temir b. Süleyman’dan rivayette bulunmuş olan Ammâr b. Zerbî’nin vefat tarihi bilinmemektedir. Ukaylî, onun hadisinde **vehmin** ağır bastığını söylemiştir.¹⁶⁴⁷ İbn Hibbân ise râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte “يغرب ويخطئ” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁶⁴⁸ İbn Adî de Ammâr’ın infirâd ettiği hadislerine örnekler serdetmiştir.¹⁶⁴⁹ Diğer yandan Ebû Hâtim¹⁶⁵⁰ ile Abdân el-Ahvâzî’nin¹⁶⁵¹ râviyi tekzip ettikleri kaydedilmelidir.

34.Ebü Osman Amr b. Ebî Amr el-Mahzûmî (ö. 144/761-2)¹⁶⁵²

Amr b. Ebî Amr ile ilgili ricâl âlimlerinin muhtelif değerlendirmeleri bulunmaktadır. Sâcî, onun hakkında “sadûk, ne var ki **vehmeder**” ifadelerini kullanmış; Ezdî de râviyi Sâcî ile aynı şekilde değerlendirmiştir. Yine İbn Hacer de Amr’ı “sika” lafzıyla tevsik etse de ara sıra **vehme** kapıldığını dile getirmektedir.¹⁶⁵³ Ayrıca İbn Hibbân’ın râviyi *Sikât*’ına almakla birlikte kimi zaman rivayetlerinde hata yaptığına dair tenkidi burada zikredilebilir. Bunun dışında Amr b. Ebî Amr ile ilgili vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

¹⁶⁴³ *Tahrîr* müellifleri İbn Hibbân’ın bu değerlendirmesinde tek kaldığını söyleyerek cerhinde aşırıya gittiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/61).

¹⁶⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 408. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sika” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/61).

¹⁶⁴⁵ Cûzcânî, “(kardeşi) Seyf de Ammâr da kuvvetli değil” demektedir. Ancak Zehebî Cûzcânî’yi tenkit ederek “Seyf sika değildir. Ammâr ise ‘sadûk’” demektedir.

¹⁶⁴⁶ Zehebî, *Mîzân*, 5/203.

¹⁶⁴⁷ Ukaylî, *Du‘afâ*, 3/327.

¹⁶⁴⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/518.

¹⁶⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/526-528.

¹⁶⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/392.

¹⁶⁵¹ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 2/201.

¹⁶⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 10/168-172.

¹⁶⁵³ İbn Hacer, *Takrîb*, 425.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Cûzcânî ¹⁶⁵⁴	Zayıf, muztaribü'l-hadîs
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, İbn Adî, Zehebî	Leyse bihî be's, hasenü'l-hadîs
İclî, Ebû Zûr'a	Sika

Anlaşıldığı üzere Amr b. Ebî Amr, münekkitlerin bir kısmı tarafından tevsik edilmiş; bazılarının da taz'îfine maruz kalmıştır. Hakkındaki eleştirilerin adâletiyle alâkalı olmayıp rivayetlerinde hataya düşmesi ve vehme kapılması dolayısıyla zabtına dair olduğu görülmektedir. Ancak *Tahrîr* müelliflerinin râviye yöneltilen tenkitlerin, naklettiği “behîme” hadisinden kaynaklandığına işaret ederek İbn Hacer'i eleştirdikleri kaydedilmelidir. Onlar, - Zehebî'nin dile getirdiği ve İbn Hacer'in de *Tehzîb*'inde naklettiği üzere- tevsikin üst mertebesinde anılmasa da râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁶⁵⁵

35.Amr b. Ebî Kays er-Râzî (ö. ?)¹⁶⁵⁶

Vefat tarihi bilinmeyen Amr b. Ebî Kays; Ebû İshak es-Sebî, Simâk b. Harb, Haccâc b. Ertât gibi âlimlerden hadis almıştır. Osman b. Ebî Şeybe, râvi hakkında “lâ be'se bih” ifadesini kullanmakla birlikte hadiste biraz **vehme** kapıldığını dile getirmiştir. Benzer şekilde Amr ile ilgili “lâ be'se bih” değerlendirmesinde bulunan Ebû Dâvûd, başka bir defasında hadisinde hata olduğunu söylemiştir. Yine Zehebî¹⁶⁵⁷ ile İbn Hacer,¹⁶⁵⁸ Amr'ı “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde nitelemektedir. Diğer yandan İbn Maîn¹⁶⁵⁹ ile Bezzâr'ın râviyi tevsik ettikleri, İbn Hibbân'ın da herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikrettiği kaydedilmelidir.

36.Ebû Mâlik Amr b. Mâlik en-Nükrî el-Basrî (ö. 129/746-7)¹⁶⁶⁰

Amr b. Mâlik ile ilgili ricâl kaynaklarında fazla bilgiye ulaşılamamıştır. İbn Maîn'in tevsik ettiği¹⁶⁶¹ râvi hakkında İbn Hacer “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁶⁶²

¹⁶⁵⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 212.

¹⁶⁵⁵ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/102.

¹⁶⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/194-195.

¹⁶⁵⁷ Zehebî, *Mugnî*, 2/71, a.mlf., *Mîzân*, 5/341. Zehebî, *Kâşif*'inde de “tevsik edilmiştir, lehû evhâm” değerlendirmesinde bulunmaktadır (bk. 2/86).

¹⁶⁵⁸ İbn Hacer, *Tahrîb*, 426. *Tahrîr* müellifleri, Ebû Dâvûd'un “hadisinde hata vardır” değerlendirmesi sebebiyle İbn Hacer'in “lehû evhâm” ifadesini kullandığını söyleyerek İbn Maîn ile Bezzâr'ın da tevsik ettiği râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/105).

¹⁶⁵⁹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/360.

¹⁶⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/198-199.

¹⁶⁶¹ İbn Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 445.

¹⁶⁶² İbn Hacer, *Tahrîb*, 426.

İbn Hacer, *Tehzib*’inde ise İbn Hibbân’ın *Sikât*’ından “يعتبر حديثه من غير رواية ابنه عنه بخطى ويغرب” şeklinde bir nakil yapmıştır.¹⁶⁶³ *Tahrîr* müelliflerine göre râvi, “sadûk, hasenü’l-hadîs” derecesinde olup İbn Hacer, “vehim” tenkidini bahsi geçen “يخطى ويغرب” ifadesine dayandırmaktadır.¹⁶⁶⁴

37. Anbese b. Ezher eş-Şeybânî (ö. ?)¹⁶⁶⁵

Ebû İshak es-Sebî, Simâk b. Harb, Süddî gibi kimselerden hadis alan Anbese b. Ezher’in vefat tarihi bilinmemektedir. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte hakkında “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca İbn Hibbân, râviyi *Meşâhîr*’inde çok **vehmetmekle** tenkit etmiştir.¹⁶⁶⁶ İbn Hacer ise onun “sadûk” olduğunu; ancak zaman zaman hata ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁶⁷ Bunun dışında Anbese ile ilgili vârid olan değerlendirmeler ise müsbettir. İbn Maîn,¹⁶⁶⁸ Ebû Dâvûd ve Ebû Hâtim; onun rivayetlerinde bir beis olmadığını dile getirmektedir.

38. Âsım b. Abdilazîz el-Eşcaî (ö. ?)¹⁶⁶⁹

Vefat tarihi bilinmeyen Âsım b. Abdilazîz; Hişâm b. Urve, Mûsâ b. Ukbe gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Ali b. el-Medînî, İbnü’l-Müsennâ gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. Ma’n b. Îsâ ondan hayırla bahsetmişse de münekkitlerin çoğunun tenkidine maruz kalmıştır. İbn Hacer, Âsım’ı “sadûk **yehimü**” şeklinde değerlendirmektedir.¹⁶⁷⁰ Yine İbn Hibbân râvinin çok hata yapan bir kimse olduğunu dile getirmiştir. Benzer şekilde Hâkim en-Nîsâbûrî de hadisine hatanın baskın geldiğini ifade etmiştir.¹⁶⁷¹ Bunun dışındaki değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Fîhi nazar
Ebû Zûr’a, ¹⁶⁷² Nesâî, Dârekutnî ¹⁶⁷³	Leyse bi’l-kavî
Ma’n b. Îsâ	Sika

¹⁶⁶³ *Tehzibü’l-Tehzib* muhakkikinin de işaret ettiği üzere (bk. 10/199, 4. dipnot) *et-Tezyilü alâ kitâbi’t-Tehzibi’t-Tehzib*’de İbn Hibbân’ın ifadelerindeki “يعتبر حديثه من غير رواية ابنه عنه بخطى ويغرب” değerlendirmesinin teze konu olan Amr b. Mâlik ile ilgili; “يخطى ويغرب” değerlendirmesinin ise başka bir râvi hakkında olduğu ve İbn Hacer’in bu iki kişiyi bir râvi zannettiği söylenmiştir (bk. 308). Bunun dışında İbn Hibbân, *Meşâhîr*’inde oğlunun râviden rivayetlerinde nekâret bulunduğunu; ancak Amr’ın özünde doğru sözlü bir kimse olduğunu kaydetmektedir (bk. 155).

¹⁶⁶⁴ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/105-106.

¹⁶⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzibü’l-Tehzib*, 10/330.

¹⁶⁶⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 199.

¹⁶⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 432.

¹⁶⁶⁸ İbn Maîn, *Su’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, 387.

¹⁶⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzibü’l-Tehzib*, 6/292.

¹⁶⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 285. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf, yu’teberu bihi” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/167).

¹⁶⁷¹ Hâkim, *Su’âlâtü’s-Siczî*, 91.

¹⁶⁷² Ebû Zûr’a, *Ecvibetü Ebî Zûr’a*, 389.

¹⁶⁷³ Zehebî, *Mîzân*, 4/8.

39.Âsım b. Ali b. Âsım el-Vâsıtî (ö. 221/836)¹⁶⁷⁴

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Hâtim gibi meşhur muhaddislerin kendisinden hadis aldığı Âsım b. Ali; mihne döneminde halifeye karşı tavizsiz duruş sergileyen hadis âlimlerindendir. Münekkitlerin geneli onu tevsik etmiş; ancak bazıları hadiste zaman zaman yanıldığını kaydetmiştir. İbn Hacer de râviyi “sadûk” ifadesiyle tevsik etmekle beraber zaman zaman **vehme** düştüğünü belirtmiştir.¹⁶⁷⁵ Bunun dışında İbn Sa’d, Âsım’ın “sika” bir kimse olduğunu; fakat hadiste bilinen biri olmadığını ve rivayetlerinde fazlaca hata ettiğini dile getirmiştir.¹⁶⁷⁶ Öte yandan Ahmed b. Hanbel, râvinin “sahîhu’l-hadîs, kalîlü’l-galat” olduğunu söylemektedir. Ayrıca İbn Hanbel’den “sadûk”, “hadisi sâdk ehlinin hadislerine yakın” şeklinde tevsik ifadeleri de nakledilmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Kezzâb oğlu kezzâb
İbn Maîn	Leyse bi-şey’, leyse bi-sika
İbn Maîn, Nesâî	Zayıf
Ebû Hâtim, İbn Adî, Dârekutnî, ¹⁶⁷⁷ Zehebî ¹⁶⁷⁸	Sadûk, lâ be’s bihî
İclî, İbn Kânî, İbn Hibbân ¹⁶⁷⁹	Sika

Yukarıdaki tablo incelendiğinde râvi hakkında en ağır ifadelerin İbn Maîn’den geldiği görülmektedir. Ancak bu ağır cerhlerin aksine İbn Maîn’den râvi ile ilgili “Müslümanların efendilerinden bir efendidir.” şeklinde bir ifade nakledilmektedir ki Zehebî de Ebû Hâtim’in dile getirdiği üzere “sadûk” değerlendirmesinin daha doğru olduğunu söylemektedir.¹⁶⁸⁰ Dolayısıyla diğer münekkitlerin de kanaatleri göz önünde bulundurulduğunda Âsım b. Ali’nin doğru sözlü bir kimse olduğu; fakat rivayetlerinde zaman zaman yanıldığı anlaşılmaktadır.

40.Atâ b. Müslim el-Haffâf (ö. 190/806)¹⁶⁸¹

Ricâl âlimleri, Atâ b. Müslim hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuş, kimileri onu tevsik ederken kimileri taz’îf etmiştir. Ebû Zür’a, Atâ’nın sâlih bir zat olduğunu dile getirmekle birlikte kitabını imha edip hıfzından rivayette bulununca hadislerinde **vehme** kapıldığını belirtmiştir. Ebû Hâtim de yine onun sâlih bir kimse olduğunu; ancak kitaplarını

¹⁶⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/300-304. M. Yaşar Kandemir, “Âsım b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/475.

¹⁶⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 286.

¹⁶⁷⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 9/318.

¹⁶⁷⁷ Dârekutnî, *Su’âlâtü Hâkim*, 255.

¹⁶⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, 9/262.

¹⁶⁷⁹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir (bk. 8/506).

¹⁶⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, 9/263.

¹⁶⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/135-137.

imha edince hadislerinin sübutunun düştüğünü söylemiş ve “leyse bi-kavî” değerlendirmesinde bulunmuştur. Benzer şekilde İbn Hibbân, *Mecrûhîn*’inde râvinin sâlih bir kimse olduğunu ifade ettikten sonra kitabını imha edip öylece rivayette bulunduğunu, bu nedenle **tevehhüm** üzere şeyler getirdiğini, hata ettiğini ve haberlerindeki münkerliğin çoğalmasa nedeniyle -sikalara muvafık olması dışında- kendisiyle ihticâcın bâtil olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁸² Ayrıca İbn Hibbân, Atâ’yı *Sikât*’ında da zikretmektedir.¹⁶⁸³ Son olarak İbn Hacer’in de râviyi “sadûk, yuhtiü kesîr” ifadeleriyle tenkit ettiği kaydedilmelidir. Râvi hakkında kanaatlerini bildiren diğer âlimlerin değerlendirmeleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Ukaylî, ¹⁶⁸⁴ Taberânî, İbn Adî	Zayıf, muztaribü’l-hadîs, hadisinde nekâret var
İbn Ebî Dâvûd, Zehebî ¹⁶⁸⁵	Hadisinde gevşeklik var, pek kuvvetli değil
Bezzâr, ¹⁶⁸⁶ İbn Maîn ¹⁶⁸⁷	Leyse bihî be’s
Vekî‘, ¹⁶⁸⁸ İbn Maîn, İclî ¹⁶⁸⁹	Sika

Yukarıda kaydedildiği ve tabloda da görüleceği üzere münekkit ulemâ, Atâ b. Müslim ile ilgili muhtelif değerlendirmeler yapmıştır. Bu durum muhtemelen râvinin hadislerinin bulunduğu kitabını imha etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Ebû Zür’a, Ebû Hâtim ve İbn Hibbân’ın dikkat çektiği üzere Atâ, hıfzından rivayet etmeye başlayınca yanılmış ve hadislerinde hatalar görülmeye başlamıştır. Dolayısıyla hakkındaki tevsiklerin kitabından naklettiği rivayetler, taz’îflerin ise hıfzından yaptığı nakiller için olması mümkün görünmektedir.

41.Bahr b. Kenîz el-Bâhilî (ö. 160/776-7)¹⁶⁹⁰

Meşhur muhaddis ve müfessir Amr b. Ali el-Fellâs’ın dedesi olan Bahr b. Kenîz, münekkit âlimler tarafından zayıf kabul edilen bir râvidir. Nitekim İbn Hibbân onu “fâhiş hata yapan ve **vehmi** çok olan kimselerdendi, öyle ki (bu durum onun) terkini gerektirdi” şeklinde tenkit etmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

¹⁶⁸² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/131.

¹⁶⁸³ İbn Hibbân, râvi hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın onu *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁶⁸⁴ Ukaylî, *Du’afâ*’sında râvinin hadislerinin mütâbiinin bulunmadığını kaydetmektedir (bk. 3/405).

¹⁶⁸⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/23.

¹⁶⁸⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 9/252.

¹⁶⁸⁷ İbn Maîn, “leyse bihî be’s” değerlendirmesinin yanında râvinin hadislerinde münkerlik olduğunu da ifade etmektedir.

¹⁶⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/578.

¹⁶⁸⁹ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, 2/137.

¹⁶⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/202-204.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yezîd b. Zürey‘, İbn Maîn, Cûzcânî, Ebû Dâvûd, Nesâî, ¹⁶⁹¹ Dârekutnî, Zehebî ¹⁶⁹²	Lâ yüktebü hadîsüh, sâkıt, metrûk
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Sa‘d, Ebû Hâtîm, Ebû İshak el-Harbî (ö. 285/899), İbn Adî, ¹⁶⁹³ İbn Hacer ¹⁶⁹⁴	Zayıf
Buhârî, Sâcî, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-kavî

Görüldüğü üzere Bahr b. Kenîz ricâl âlimlerinin taz‘îf ettiği bir kimsedir. İbn Hibbân’ın râvi ile ilgili çok hata ve vehme düştüğüne dair ifadeleri hakkındaki tenkitleri açıklamaktadır. Diğer yandan Eyyûb es-Sahtiyânî’nin “Ey Bahr, sen ismin gibisin!” şeklindeki ifadesi, râvi hakkında olumlu denebilecek tek değerlendirme olarak kaydedilebilir.

42.Bekir b. Huneys el-Kûfî (ö. 170/786-7)¹⁶⁹⁵

Hadis âlimlerinin çoğu tarafından tenkide uğrayan Bekir b. Huneys, zâhidâne yaşayışıyla temayüz etmiş bir şahsiyettir. İbn Adî, onun hadisi yazılabilen kimselerden olduğunu, aslında sâlih bir kimse olmakla birlikte zaman zaman zaman zaman **tevehhüm**le tahdîs ettiğini söyleyip taz‘îf etmiş ve hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir. Râvi ile ilgili en ağır cerh, onun Basra ve Kûfelilerden mevzû rivayetler naklettiğini söyleyen İbn Hibbân’dan gelmektedir. Ancak İbn Hacer, İbn Hibbân’ın tenkidinde aşırı gittiğini söylemiş ve Bekir b. Huneys hakkında “âbid, sadûk, lehû aglât”¹⁶⁹⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur. Râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ahmed b. Sâlih et-Taberî, Ebû Zür‘a, Ebû Dâvûd, Dârekutnî	Metrûk, zâhib, leyse bi-şey’
Ali b. el-Medînî, Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr el-Mevsîlî, ¹⁶⁹⁷ Amr b. Ali el-Fellâs, Ya‘kûb b. Şeybe, , Nesâî, Ukaylî	Zayıf
Ebû Hâtîm, Bezzâr, Nesâî	Leyse bi’l-kavî
İbn Maîn	Sâlih, lâ be’s bihî; ne var ki zayıflardan rivayet eder
İclî	Sika

Neticede Bekir b. Huneys’in doğru sözlü ve sâlih bir zat olduğu görülmüş; ancak tevehhümle rivayette bulunup hadislerinde hata yapması nedeniyle tenkit edildiği anlaşılmıştır.

¹⁶⁹¹ Nesâî, *ed-Du‘afâ ve ‘l-metrûkîn*, 64.

¹⁶⁹² Zehebî, *el-Mugnî*, 1/159.

¹⁶⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/496. İbn Adî, râvinin rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığını söylemiştir.

¹⁶⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 120.

¹⁶⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 2/337-340.

¹⁶⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 126.

¹⁶⁹⁷ “Leyse bi-metrûk” değerlendirmesinde bulunmuştur.

43.Büreyd b. Abdillâh b. Ebî Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 140/757?)¹⁶⁹⁸

Büreyd b. Abdillâh, rivayetlerinde yaptığı hatalar nedeniyle ricâl âlimlerinin bazıları tarafından tenkide uğrasa da genellikle tevsik edilmiştir. İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmekle beraber “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ayrıca Büreyd’i *Meşâhîr*’ine kaydederek zaman zaman **vehme** düştüğünü (كان يهم في الشيء بعد الشيء) ifade eder. Yine İbn Hacer, onu “sika” şeklinde nitelemiş; ancak “يخطئ قلباً” ifadesiyle ara sıra hata ettiğine de işaret etmiştir.¹⁶⁹⁹ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel	Münker hadisler nakleder
Ebû Zûr‘a, ¹⁷⁰⁰ Ebû Hâtîm, Nesâî	Leyse bi’l-kavî
İbn Maîn, ¹⁷⁰¹ Nesâî, İbn Adî, Zehebî ¹⁷⁰²	Leyse bihî be’s
İbn Maîn, İclî, Ebû Dâvûd, Tirmizî	Sika

44.Câbir b. Nûh el-Himmânî (ö. 203/818)¹⁷⁰³

Câbir b. Nûh, rivayetlerinde yaptığı hatalar nedeniyle münekkitlerin cerh ettiği bir râvidir. Ukaylî de onun hakkında “**fi hadîsihi vehm**” ifadelerini kullanmıştır.¹⁷⁰⁴ Ayrıca İbn Hibbân, Câbir’in hata ile münker rivayetler naklettiğini söylemiş ve infirâdî hâlinde kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir.¹⁷⁰⁵ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Sâcî, ¹⁷⁰⁶ İbnü’l-Cârûd ¹⁷⁰⁷	Leyse bi-şey’, lem yekün bi-sika
Hafs b. Gıyâs, Ebû Zûr‘a, ¹⁷⁰⁸ Ebû Hâtîm, İbn Hacer ¹⁷⁰⁹	Zayıf, vâhi’l-hadîs
Nesâî, Hâkim el-Kebîr ¹⁷¹⁰	Leyse bi’l-kavî

¹⁶⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/230-232.

¹⁶⁹⁹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 121. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde nitelenmesini daha uygun görmektelerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 168).

¹⁷⁰⁰ Ebû Zûr‘a, *ed-Du‘afâ’ ve ecvibetühü ‘alâ es’ileti’l-Berza’i*, 361.

¹⁷⁰¹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/408.

¹⁷⁰² Zehebî, *Mugnî*, 162; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/265, a.mlf., *er-Ruvâtü’s-sikât el-mütekellim fihim bimâ lâ yücibü reddühüm*, nşr. Muhammed İbrâhim el-Mevsîlî (Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1412/1992), 72.

¹⁷⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/515-518.

¹⁷⁰⁴ Ukaylî’nin söz konusu değerlendirmesi *Du‘afâ’*’nın Sirsâvî’nin tahkikiyle neşredilen Dâru İbn Abbas baskısında (bk. 1/524) mevcuttur. Kal‘acî’nin tahkikiyle Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye (bk. 1/196) ve Selefî’nin tahkikiyle Dâru’s-Sumay‘î (bk. 1/213) neşrinde söz konusu tenkit ifadesi bulunmamaktadır.

¹⁷⁰⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/210.

¹⁷⁰⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 3/137.

¹⁷⁰⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 3/137.

¹⁷⁰⁸ Ebû Zûr‘a, *Ecvibetü Ebî Zûr‘a*, 430.

¹⁷⁰⁹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 136.

¹⁷¹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 3/137.

45.Cesr/Cisr b. Ferkad el-Kassâb el-Basrî (ö. ?)

İbn Ferkad, zühd ve takvâ sahibi bir zat olmakla birlikte hadis rivayetinde cerh-ta'dîl âlimleri tarafından tenkit edilen râvidir. Nitekim İbn Hibbân, zâhidâne hayatın (tekaşşüf) ona baskın geldiğini; öyle ki hadis muhafazasına dikkat etmediğini, bu nedenle de **vehme** kapılıp hadis rivayet ettiğinde hata ettiğini söylemiş ve râvinin adâlet sınırının dışına çıktığını kaydetmiştir.¹⁷¹¹ Bunun dışında râvi hakkında ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ¹⁷¹² Nesâî, ¹⁷¹³ Dârekutnî ¹⁷¹⁴	Metrûk, lâ şey', lâ yüktebü hadîsüh
Buhârî, ¹⁷¹⁵ Ebû Dâvûd, ¹⁷¹⁶ Sâcî, ¹⁷¹⁷ İbn Adî ¹⁷¹⁸	Zayıf
Ebû Hâtim ¹⁷¹⁹	Leyse bi'l-kavî

46.Dahhâk b. Osman b. Abdillâh el-Esedî el-Hizâmî (ö. 153/770)¹⁷²⁰

Dahhâk b. Osman, ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen bir râvidir. Bununla birlikte İbn Hacer, onu “sadûk **yehimü**” şeklinde nitelemektedir.¹⁷²¹ Ayrıca İbn Abdilber de râvi hakkında “kesîru'l-hata” değerlendirmesinde bulunmuş ve hüccet olmadığını söylemiştir. Bunun dışındaki değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Zûr'a	Leyse bi-kavî
İbn Nümejr, Ebû Hâtim, Zehebî ¹⁷²²	Lâ be'se bihî, sadûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Zübeyrî, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ¹⁷²³	Sika

¹⁷¹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/217 (كان ممن غلب عليه النقش حتى أغضى عن تعهد الحديث فأخذ بهم إذا روى ويخطيء إذا حدث حتى خرج عن حد العدالة). İbn Hibbân'ın râvinin zabtına yönelik kusurları zikretmesine karşın “adâlet” sınırının dışına çıktığını ifade etmesi dikkat çekicidir.

¹⁷¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/539; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/169.

¹⁷¹³ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 74; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/437.

¹⁷¹⁴ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 171; a.mlf., *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 61; a.mlf., *Su'âlâtü's-Sülemî*, 150.

¹⁷¹⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 2/246; a.mlf., *et-Târihu's-sagîr*, 2/175; a.mlf., *ed-Du'afâ'i's-sagîr*, 30.

¹⁷¹⁶ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, 1/362.

¹⁷¹⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/437. Sâcî, râviyi “sadûk, za'îfü'l-hadîs” ifadesiyle değerlendirmektedir.

¹⁷¹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/152. İbn Adî, râvinin hadislerinin mahfûz olmadığını söylemiştir.

¹⁷¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/539. Ebû Hâtim, râvinin sâlih bir kimse olduğuna ayrıca işaret etmiştir.

¹⁷²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/147-149.

¹⁷²¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 279. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/148).

¹⁷²² Zehebî, *Mîzân*, 3/444.

¹⁷²³ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

47. Damre b. Rebîa el-Filistînî (ö. 202/818)¹⁷²⁴

Damre b. Rebîa, münekkitler tarafından tevsik edilmiştir.¹⁷²⁵ Bununla birlikte Sâcî onun hakkında “sadûk **yehimü**, ‘indehû menâkîr” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Benzer şekilde İbn Hacer de râviyi “sadûk **yehimü kalîlen**” ifadeleriyle nitelemiştir.¹⁷²⁶ Esasında hadis âlimleri Damre’nin bazı rivayetlerinin hatalı olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁷²⁷ Ancak *Tahrîr* müelliflerinin de işaret ettikleri üzere râvi, ricâl ulemâsı tarafından güvenilir kabul edilen bir kimsedir ve ara sıra yanlışlığı şaşılacak bir durum değildir.¹⁷²⁸

48.Dâvûd b. Abdillâh b. Ebî’l-Kirâm el-Hâşimî (ö. ?)¹⁷²⁹

Vefat tarihi tam olarak bilinmeyen Dâvûd b. Abdillâh; Mâlik, Derâverdî gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de Ebû Hâtîm, İbn Nümeir gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Münekkit ulemâ, genellikle onu ta’dîl etmekle birlikte rivayette hata yaptığını kaydeder. Ukaylî, râvinin hadisinde **vehim** olduğunu söyleyen âlimlerdendir. Ayrıca Zehebî, “**lehû evhâm**”¹⁷³⁰ değerlendirmesinde bulunmakla beraber Dâvûd’u tevsik etmiştir.¹⁷³¹ Benzer şekilde İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmiş; ancak “yuhtiü” ifadesiyle rivayetlerinde yanlış bir kimse olduğunu vurgulamıştır. Yine Ebû Ya’lâ el-Halîlî de râvi hakkında “mukâribü’l-hadîs” lafzını kullanıp “ara sıra hata eder” dedikten sonra naklettiği “ref’u’l-yedeyn” hadisinde hata ettiğini, hadisin mevkuf halinin mahfûz olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer de “sadûk” değerlendirmesinin yanında “zaman zaman hata eder” demektedir.¹⁷³² Son olarak Osman b. Ebî Şeybe ile Ebû Hâtîm’in râviyi “sika” ifadesiyle niteledikleri kaydedilmelidir.

49.Ebû Süleyman Dâvûd b. Atâ el-Müzenî (ö. ?)¹⁷³³

Vefat tarihi bilinmeyen Dâvûd b. Atâ; Hişâm b. Urve, Sâlih b. Keysân gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de Evzâî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Râvi, münekkit ulemâ tarafından cerh edilmiştir.¹⁷³⁴ İbn Hibbân da Dâvûd’un haberlerinde çok **vehminin** olduğunu

¹⁷²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/178-179.

¹⁷²⁵ İbn Sa’d, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Nesâî; onun “sika” olduğunu söylemişler; İbn Hibbân herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*’ına almış ve Ebû Hâtîm de “sâlih” ifadesiyle nitelemiştir.

¹⁷²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 280.

¹⁷²⁷ Örneğin Tirmizî, râvinin bir hadisini tahrîc ederek hatalı olduğunu belirtmiştir.

¹⁷²⁸ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/151-152.

¹⁷²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/162-163.

¹⁷³⁰ Zehebî, *Mugnî*, 1/318.

¹⁷³¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/380.

¹⁷³² İbn Hacer, *Takrîb*, 199.

¹⁷³³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/170-171.

¹⁷³⁴ Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zûr’a, Ebû Hâtîm, Nesâî, Zehebî (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 1/381) ve İbn Hacer’in (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 1/199) “za’îfü’l-hadîs”, “münkeru’l-hadîs” gibi ifadelerle tenkit ettiği râvi, Dârekutnî tarafından da “metrûk” şeklinde değerlendirilmiştir.

söyledikten sonra hatasının fazlalığı ve savâbına galip gelmesi nedeniyle kendisiyle ihticâc olunmayacağı hükmüne varmıştır.

50. Dımâm b. İsmâil b. Mâlik el-Meâfirî (ö. 185/801-2)¹⁷³⁵

Dımâm b. İsmâil, münekkit ulemânın çoğunlukla tevsik ettiği bir râvi olsa da rivayetlerinde kimi zaman yaptığı hatalar nedeniyle tenkit edilmiştir. İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmekle beraber “kâne yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca *Meşâhîr*’ine de kaydeden İbn Hibbân, onun zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemektedir.¹⁷³⁶ Benzer şekilde İbn Hacer de Dımâm’ı “sadûk” lafzıyla nitelemiş; ancak ara ara hata ettiğini dile getirmiştir.¹⁷³⁷ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Adî, ¹⁷³⁸ Dârekutnî	Metrûk
Ezdî	Hakkında konuşulmuştur
Zehebî ¹⁷³⁹	Sâlihu’l-hadîs
Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Nesâî, Zehebî ¹⁷⁴⁰	Sadûk
İbn Maîn, ¹⁷⁴¹ İcîlî, Ukaylî	Sika

51. Dırâr b. Surad et-Teymî (ö. 229/844)¹⁷⁴²

Dırâr b. Surad, ricâl âlimleri tarafından şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır. Öyle ki İbn Maîn, râviyi kizb ile itham etmektedir. Bununla birlikte Ebû Hâtim, onu “sadûk, sâhibü Kur’an ve ferâiz” ifadeleriyle nitelemiş; ardından hadisnin yazılabileceğini ancak ihticâc edilmeyeceğini ifade etmiştir. Değerlendirmesinin devamında Ebû Hâtim, râvinin sahâbeden bazılarının faziletine dair naklettiği rivayet nedeniyle tenkit edildiğini dile getirmektedir. Yine İbn Hibbân da Dırâr’ın fakih kimliğine dikkat çekmiş; fakat sikalardan maklûb rivayetlerde bulunması nedeniyle cerhe uğradığını belirtmiştir. Ayrıca İbn Adî, onun teşeyyu‘ ile itham edildiğine işaret etmektedir. Zikredilen değerlendirmelere benzer şekilde İbn Hacer de “sadûk

¹⁷³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/174-176.

¹⁷³⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 1/189.

¹⁷³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 280. *Tahrîr* müellifleri râviyi “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde nitelemiş ve İbn Hacer’in kaydedilen değerlendirmesini İbn Hibbân’dan aldığını söyleyerek itiraz etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/151).

¹⁷³⁸ İbn Adî, râvinin hadislerini başka kimsenin rivayet etmediğini söylemiştir.

¹⁷³⁹ Zehebî, *Mizân*, 3/450.

¹⁷⁴⁰ Zehebî, *Mugnî*, 1/447.

¹⁷⁴¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 7/35.

¹⁷⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/169-171.

lehû evhâm ve hata” değerlendirmesinde bulunmuş; bunun dışında teşeyyü‘ ile de tenkit edildiğini kaydetmiştir.¹⁷⁴³ Râvi ile ilgili zikredilen görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Kezzâb
Buhârî, Nesâî, İbnü'l-Cevzî ¹⁷⁴⁴	Metrûkü'l-hadîs
Sâcî, İbn Kâni‘, Dârekutnî	Zayıf, ‘indehû menâkîr
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-kavî

Sonuç olarak Dırâr b. Surad’ın münekkit ulemânın şiddetli cerhlerine uğradığı anlaşılmaktadır. Ebû Hâtim ile İbn Hibbân’ın zikrettikleri “sadûk” ifadesinin kizb ithamında tek kalan İbn Maîn’e bir cevap niteliği taşıdığı söylenebilir. İbn Hacer’in de değerlendirmesinde onları takip ederek “sadûk” değerlendirmesinde bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte râviye yönelik “vehim” ve “hata” eleştirisinin yalnız İbn Hacer’den gelmesi dikkat çekicidir.

52.Ebân b. Osman el-Ahmer el-Kûfî (ö. 200/815)

İbn Hibbân, Ebân b. Osman’ı *Sikât*’ında zikretmekle birlikte hakkında “yuhtiü ve **yehimü**” ifadelerini kullanmıştır.¹⁷⁴⁵ Ukaylî ise râviyi *Du‘afâ*’sında zikretmiş ve naklettiği merfû bir rivayetini kaydederek hadisin aslının olmadığını, yalnızca Vâkîdî’nin *Megâzî*’si ve diğer eserlerde mürsel bir şekilde nakledildiğini söylemiştir.¹⁷⁴⁶ Ezdî de onun hadisinin sahih olmadığını söyleyerek tenkitte bulunmuştur.¹⁷⁴⁷ Son olarak Zehebî, hakkında konuşulduğunu ancak terk edilmediğini belirtmektedir.¹⁷⁴⁸

53.Ebû Bekir en-Nehşelî el-Kûfî (ö. 166/783)¹⁷⁴⁹

İbn Abdillâh, İbn Kitâf, Abdullah b. Kitâf, İbn Muâviye, Vehb b. Kitâf, Muâviye b. Kitâf gibi farklı isimlerle anılan Ebû Bekir en-Nehşelî, daha ziyade künyesiyle tanınmaktadır. Cerhta‘dîl âlimlerinin çoğu Ebû Bekir’i sika kabul etmekle birlikte İbn Hibbân onu zabtındaki kusur nedeniyle tenkit ederek “Faziletli, sâlih bir şeyhti. (Ancak) zühd ve zahmet içinde yaşamak (tekaşşûf) ona baskın geldi de **vehmeder** fakat bilmez, hata eder ama anlamaz oldu” dedikten sonra kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini belirtmiştir. Zira haberlerin kabulü diğer hadislerle muvâfakat ile ölçülür; faziletli, mütedeyyin birçok kimsenin rivayetinin zabtındaki

¹⁷⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, 280. *Tahrîr* müellifleri râviyi “zayıf, cidden” şeklinde nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/150).

¹⁷⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve'l-metrûkîn*, 2/60.

¹⁷⁴⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/131.

¹⁷⁴⁶ Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/38.

¹⁷⁴⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/226.

¹⁷⁴⁸ Zehebî, *Mugnî*, 1/38.

¹⁷⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 15/139-140.

kusur nedeniyle kabulü câiz değildir. İbn Hibbân’a göre Ebû Bekir en-Nehşelî de erdemli bir zat olmakla birlikte rivayette çok hatası bulunan biri olduğundan infirâd ettiği zaman kendisiyle ihticâc edilemeyecek; ancak sikalara muvâfakat ettiği takdirde bu durumu kendisine zarar vermeyecek kimselerdendir. Öte yandan Zehebî’nin İbn Hibbân’ın bu değerlendirmesine karşı çıktığı ve Ebû Bekir’i “sadûk” lafzıyla niteleyip Müslim ve diğer hadis âlimlerinin kendisiyle ihticâc ettiğini belirttiği kaydedilmelidir.¹⁷⁵⁰ Nitekim aşağıdaki tabloda da râvi hakkında ulaşılan değerlendirmeler kaydedilmiş olup bunların büyük çoğunluğunun müsbet kanaat ifade ettiği görülmektedir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Sa‘d, ¹⁷⁵¹ Beyhakî ¹⁷⁵²	Taz‘îf
Ebû Hâtım	Şeyh, sâlih, yüktübü hadîsüh
Zehebî, ¹⁷⁵³ İbn Hacer ¹⁷⁵⁴	Hasenü’l-hadîs, sadûk
Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Dâvûd, ¹⁷⁵⁵ Zehebî ¹⁷⁵⁶	Sika

54.Ebû Yahyâ el-Kattât el-Kûfî (ö. ?)¹⁷⁵⁷

Cerh-ta‘dîl âlimleri, Ebû Yahyâ el-Kattât ile ilgili farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İbn Hibbân; onu hatasının aşırı, **vehminin** fazla olması ve güvenilir kimselerin rivayetlerinden farklı nakillerde bulunması nedeniyle tenkit eder.¹⁷⁵⁸ Râvi hakkında kanaatlerini bildiren diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ezdî ¹⁷⁵⁹	Metrûk
İbn Sa‘d, İbn Maîn, Zehebî ¹⁷⁶⁰	Zayıf
Nesâî, İbn Hacer ¹⁷⁶¹	Leyse bi’l-kavî, leyyinü’l-hadîs
Fesevî, Bezzâr	Lâ be’sse bih
İbn Maîn ¹⁷⁶²	Sika

¹⁷⁵⁰ Zehebî, Zehebî, *Siyerü a ‘lâmi’n-nübelâ*, 7/333.

¹⁷⁵¹ İbn Sa‘d, râviyi “كان مرجيا وكان عابدا ناسكا وكانت له أحاديث ومنهم من يستضعفه” ifadeleriyle değerlendirmiştir.

¹⁷⁵² Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Ma‘rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-ilmiyye, 1424/2003), 2/422. Beyhakî, râvinin tek kaldığı durumlarda kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini söylemektedir.

¹⁷⁵³ Zehebî, *Mizân*, 7/334.

¹⁷⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 625. Ancak İbn Hacer, râvinin ircâ ile tenkit edildiğine ayrıca işaret etmektedir.

¹⁷⁵⁵ Ebû Dâvûd, râviyi “sika, Kûfî, Mürcii” ifadeleriyle nitelemektedir.

¹⁷⁵⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/414.

¹⁷⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 15/716-719.

¹⁷⁵⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/53.

¹⁷⁵⁹ Zehebî, *Mugnî*, 1/326.

¹⁷⁶⁰ Zehebî, *Mizân*, 3/47.

¹⁷⁶¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 684.

¹⁷⁶² İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 247.

Ebû Yahyâ, hadis âlimlerinin çoğu tarafından tenkide uğramış, bazıları ise hadisinin alınabileceğini söylemiştir. Hakkındaki cerhlerden müfesser olan tek değerlendirme ise İbn Hibbân'a ait olup o, râvinin aşırı hata yaptığını ve vehminin fazla olduğunu kaydetmiştir.

55.Esbât b. Muhammed b. Abdirrahman el-Kureşî (ö. 200/815)¹⁷⁶³

Ukaylî, hadis âlimlerinin olumlu ifadelerle değerlendirdiği¹⁷⁶⁴ Esbât b. Muhammed'in zaman zaman **vehim** yaptığını söylemiştir. İbnü'l-Mübârek'e Esbât ile ilgili görüşü sorulunca başta sükût etmiş, daha sonra "ashabımızın ondan razı olduğunu düşünmüyorum" ifadesini kullanmıştır.¹⁷⁶⁵ Bunun yanı sıra râvi hakkında Süfyân es-Sevrî rivayetlerinde hata yapması nedeniyle nisbî cerhler de bulunmaktadır.¹⁷⁶⁶ Neticede başta dile getirildiği üzere münekkitlerin genelini Esbât ile ilgili müsbet kanaat taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda hakkındaki tenkitlere Sevrî rivayetlerinin neden olması muhtemel görünmektedir.

56.Eş'as b. Sevvâr el-Kindî (ö. 136/753)¹⁷⁶⁷

Cerh-ta'dîl âlimlerinin genellikle taz'îf ettiği râvi hakkında İbn Hibbân, "fâhişu'l-hata, **kesîru'l-vehm**" değerlendirmesinde bulunmuştur. Ardından râvinin hadislerinden birine örnek olarak "Allah Resûlü (s.a.v.), muhacirlere ihramlıyken elbiselerini vers ve za'feran ile boyamalarını yasakladı" şeklinde naklettiği rivayetini kaydetmiş ve metnin mablûb olduğunu, Resûlullah'ın (s.a.v.) hükümde yalnız muhacirleri istisna etmesinin mümkün olmadığını; ancak böyle bir hükmün kadınlar için geçerli olduğunu ve Eş'as'ın burada mânâyı değiştirecek şekilde kalb yapmış gibi görüldüğünü söylemiştir.¹⁷⁶⁸ Öte yandan İbn Adî, *Kâmil*'inde Eş'as'ın bazı rivayetlerinden örnekler zikrederek râvinin hadisleri içinde metin yönünden münker bir rivayetini görmediğini, bununla beraber zaman zaman isnadda (örneğin hadislerden birinde mevkuf rivayeti ref' etmektedir) hata ettiğini dile getirir.¹⁷⁶⁹ Sonuç olarak Eş'as b. Sevvâr'ın rivayetlerinde yaptığı hatalar nedeniyle -aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere- ricâl âlimleri tarafından taz'îf ettiği edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁷⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/557-560.

¹⁷⁶⁴ Vekî', İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî, İbn Şeybe, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Hibbân ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 98); râvi hakkında müsbet kanaat taşıyan âlimlerdir. Bununla birlikte İbn Sa'd'ın râvide biraz zayıflık bulunduğunu söylediği ve İbn Maîn ile İbn Hacer'in Sevrî rivayetleri hakkında nisbî cerhte bulundukları kaydedilmelidir.

¹⁷⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, 9/356.

¹⁷⁶⁶ İbn Maîn ile İbn Hacer bu duruma dikkat çeken âlimlerdir.

¹⁷⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/39-44.

¹⁷⁶⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/172.

¹⁷⁶⁹ İbn Adî, *Kâmil*, 2/249, 253.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, ¹⁷⁷⁰ Bündâr	Terk, leyse bi-sika
İbn Sa‘d, Ahmed b. Hanbel, İclî, ¹⁷⁷¹ Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer ¹⁷⁷²	Zayıf
Ebû Zûr‘a	Leyyin
Osman b. Ebî Şeybe, İclî	Sadûk, hüccet değil; lâ be’sse bihî ve leyse bi’l-kavî
İbn Maîn	Sika

57.Eyyûb b. Câbir b. Seyyâr es-Suhaymî (ö. ?)¹⁷⁷³

Münekkitlerin çoğu tarafından tenkit edilen Eyyûb b. Câbir’in vefat tarihi bilinmese de Zehebî, 180 yıllarında hayatta olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷⁴ İbn Hibbân, onun hakkında “kâne yuhtiü” ifadesini kullandıktan sonra ihticâc derecesinden çıkaracak kadar çok **vehminin** bulunduğunu dile getirir. Râvinin zabtına dair başka bir müfesser cerhe ulaşılamasa da aşağıdaki tabloda görüleceği üzere münekkitlerin geneli tarafından taz‘îf edildiği anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey’
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, ¹⁷⁷⁵ Ebû Zûr‘a, Ebû Hâtim, Nesâî, Ukaylî, ¹⁷⁷⁶ Dârekutnî, ¹⁷⁷⁷ İbn Hacer ¹⁷⁷⁸	Zayıf
Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, İbn Adî	Hadisi sıdk ehlinin hadisine benzer, sâlih, hadisi yazılabilir

58.Eyyûb b. Hût/Havt el-Basrî el-Habetî (ö. ?)¹⁷⁷⁹

Amr b. Ali el-Fellâs, cerh-ta‘dîl âlimlerinin tamamı tarafından cerh edilen Eyyûb’un ümmî bir kimse olduğunu, yazı yazamadığını kaydetmiş ve “metrûkû’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuş; ancak bununla birlikte onun kizb ehlinin olmadığını, hata ve **vehminin** çok

¹⁷⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, 2/271. Yahyâ b. Saîd ile İbn Mehdî’nin Eş‘as’tan hadis almadığı söylene de Bezzâr, “hadisini terk eden kimseyi bilmiyorum ne var ki az bilinen kimselerdendir” demektir.

¹⁷⁷¹ İclî, “zayıf, yüktübü hadisühû” değerlendirmesinde bulunmuştur.

¹⁷⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, 113. *Tahrîru Takrîb* müellifleri, râvi için “zayıf, yu‘teberu bihî” değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/146).

¹⁷⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/152-155.

¹⁷⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, 8/236.

¹⁷⁷⁵ İbnü’l-Cevzî (bk. İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 1/130) ve Zehebî (Zehebî, *Mîzân*, 1/454), İbnü’l-Medînî’nin değerlendirmesini “hadis uydurdu” şeklinde nakletmiş olsa da İbn Hacer, *Tehzîb*’inde ifadeyi “taz‘îf ettiği” şeklinde açıklamıştır (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/153). Nitekim değerlendirme *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*’de de İbn Hacer’in açıkladığı şekilde geçmektedir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, 2/243).

¹⁷⁷⁶ Ukaylî, Eyyûb’u *Du‘afâ*’sında zikretmiş ve bir hadisini kaydederek aslının olmadığını belirtmiştir (bk. Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/114).

¹⁷⁷⁷ Dârekutnî, onun zayıf olduğunu; ancak terk edilmeyeceğini, hadisiyle itibar edilebileceğini söylemektedir (Dârekutnî, *Su‘âlâtü’l-Berkânî*, 131).

¹⁷⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 118.

¹⁷⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 2/159-163.

olduğunu belirtmiştir. İbn Adî de Fellâs'ın bu kanaatine katılmaktadır.¹⁷⁸⁰ Ayrıca Ebû Zûr'a'nın râvinin kaderî olduğuna dair bir değerlendirmesi bulunmaktadır.¹⁷⁸¹ Aşağıdaki tabloda ise Eyyûb ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Îsâ b. Yûnus es-Sebî, İbn Kuteybe, Ezdî	Kezzâb
İbnü'l-Mübârek, İbn Maîn, Ali b. el-Medîni, ¹⁷⁸² Cûzcânî, Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Ali b. Cüneyd, Nesâî, Sâcî, Ukaylî, ¹⁷⁸³ İbn Hibbân, ¹⁷⁸⁴ Dârekutnî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, ¹⁷⁸⁵ İbn Hacer ¹⁷⁸⁶	Lâ yüktebü hadîsüh, metrûk, leyse bi-sika
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-kavî 'indehüm

Görüldüğü üzere Eyyûb, ricâl âlimlerinin şiddetli cerhlerine maruz kalmış, bazıları tarafından da tekzip edilmiştir. Râvi hakkındaki “vehim” değerlendirmesinin söz konusu kizb ithamlarına bir cevap niteliği taşıdığı söylenebilir. Zira Amr b. Ali, râvinin rivayetlerindeki problemi çok yanılmasıyla açıklayarak onun kizb ehlinden olmadığını dile getirmiştir.

59.Eyyûb b. Mansûr el-Kûfî (ö. ?)¹⁷⁸⁷

Ebû Dâvûd ve Ebû Kılâbe er-Rekâşî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Eyyûb b. Mansûr hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** olduğunu söylemiştir. İbn Hacer de *Takrîb* 'inde “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁷⁸⁸ Ayrıca İbn Hacer, *Tehzîb* 'inde Ukaylî'nin değerlendirmesiyle ilişkili olarak râvinin senedinde hata ettiği bir rivayetinin bulunduğunu kaydeder. Aynı şekilde Zehebî de *Mîzân* 'da, senedi yönüyle münker bir rivayetinin bulunduğunu, Eyyûb'un mevzubahis hadiste hata ettiğini söylemiş; ardından da Ukaylî'nin onun hakkında hadisinde vehim bulunduğuna dair değerlendirmesini nakletmiştir.¹⁷⁸⁹ Yine Zehebî'nin *Mugnî* 'de râvinin ma'lûl bir hadisinin olduğunu dile getirmesi;¹⁷⁹⁰ vehim, hata, nekâret ve illet arasındaki münasebete işaret etmesi bakımından mühimdir.

¹⁷⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/201.

¹⁷⁸¹ Ebû Zûr'a, *Kitâbü'd-Du'afâ* 've ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza 'î, 2/368.

¹⁷⁸² İbnü'l-Medîni, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, s. 34.

¹⁷⁸³ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/112. Ukaylî de Eyyûb'un ne aslı ne mütâbii olan çok fazla hadis naklettiğini kaydetmektedir.

¹⁷⁸⁴ İbn Hibbân, *Du'afâ* 'sında râvi hakkında “münkeru'l-hadîs cidden” değerlendirmesinde bulunmuş ve meşhur kimselerden münker rivayetler naklettiğini söyledikten sonra söz konusu münker rivayetler için “sanki onun ellerinde yapılmış gibiydi” ifadesini kullanmıştır.

¹⁷⁸⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 62.

¹⁷⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 118.

¹⁷⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/184.

¹⁷⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 119.

¹⁷⁸⁹ Zehebî, *Mîzân*, 1/465.

¹⁷⁹⁰ Zehebî, *Mugnî*, 1/157.

60.Fudayl b. Amr el-Fukaymî (ö. 110/728-9)¹⁷⁹¹

İbn Hibbân; İbrâhim en-Nehaî'nin talebelerinden olan Fudayl b. Amr'ı *Sikât*'ında zikretmekle beraber “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca İbn Hibbân, *Meşâhîr*'inde onun Kûfe'nin önde gelen hocalarından olduğunu söylemiş; ancak “kâne **yehimü**” ifadesini kullanmıştır. Diğer ricâl âlimleri ise onu güvenilir kabul etmektedir. Ebû Hâtim, Fudayl'ı “lâ be'se bih” lafzıyla nitelerken İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî ve İbn Hacer¹⁷⁹² de “sika” terimiyle tevsik etmiştir.

61.Fudayl b. Merzûk er-Rakkâşî (ö. 160 yakınlarında/776 yakınlarında)¹⁷⁹³

Ricâl âlimlerinin Fudayl b. Merzûk hakkında muhtelif değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ebû Hâtim, onu “sâlihu'l-hadîs, sadûk” ifadeleriyle nitelemiş; ardından **çok vehmettiğini** dile getirmiştir. İfadelerinin devamında Fudayl'ın hadisnin yazılabileceğini söyleyen Ebû Hâtim'e “onunla ihticâc edilir mi” diye sorulunca “hayır” cevabını vermiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de râvî ile ilgili “sadûk **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hacer, ayrıca râvinin teşeyyü' ile itham edildiğini de kaydetmektedir.¹⁷⁹⁴ Bunların dışında İbn Hibbân, Fudayl'ı *Sikât*'ında zikretmiş; ancak rivayetlerinde hata eden bir kimse olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca râviyi *Mecrûhîn*'ine de kaydeden İbn Hibbân, burada “münkeru'l-hadîs cidden” değerlendirmesinde bulunmuş ve sikalardan hatalı nakiller yaptığını, Atıyye'den mevzû rivayetlerde bulunduğunu kaydetmiştir. Ardından İbn Hibbân, Atıyye rivayetlerindeki nekâretin Atıyye'den kaynaklandığını, Fudayl'ın bu durumdan mesul olmadığını kaydetmiş ve neticede sikalara muvafakat ettiğinde rivayetiyle ihticâc edilebileceğini, sikalardan infirâd ederek mütâbii bulunmayan nakiller yaptığında ise hadisinden sakınılacağını söylemiştir.¹⁷⁹⁵ Fudayl b. Merzûk hakkında değerlendirmede bulunan diğer ricâl âlimlerinin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ¹⁷⁹⁶ Nesâî	Zayıf
İbn Maîn, ¹⁷⁹⁷ İbn Adî	Sâlihu'l-hadîs, suveylih, “bir beis olmadığını umuyorum”
İbn Maîn ¹⁷⁹⁸	Leyse bihî be's,

¹⁷⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/649-650.

¹⁷⁹² İbn Hacer, *Takrîb*, 448.

¹⁷⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/659-662.

¹⁷⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 448.

¹⁷⁹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/209. İbn Hacer, *Tehzîb*'inde yalnızca “يُحْتَجُّ عَلَى الثَّقَاتِ وَيُرْوَى عَنْ عَطِيَّةِ الْمَوْضُوعَاتِ” ifadelerini kaydetmiştir.

¹⁷⁹⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/209.

¹⁷⁹⁷ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/79.

¹⁷⁹⁸ İbn Maîn, *Târîh (Dârimî)*, 191.

Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, ¹⁷⁹⁹ Zehebî ¹⁸⁰⁰	Sika

Sonuç olarak râvinin ricâl âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından güvenilir kabul edildiği; ancak hem adâlet hem de zabtına yönelik bir takım tenkitlerin bulunduğu görülmektedir. O, teşeyyu‘ ile itham edilmiş; bununla birlikte doğru sözlü bir kimse olduğu ve rivayetlerinde sakınca olmadığı vurgulanmıştır. Zabtıyla ilgili tenkitler ise rivayetlerinde vehme düşmesi ve hata etmesi nedeniyledir.

62.Füleyh b. Süleyman el-Huzâî (ö. 168/784)¹⁸⁰¹

Füleyh b. Süleyman, kimi münekkitler tarafından müsbet ifadelerle değerlendirilirken kiminin de tenkidine maruz kalmıştır. Sâcî, onun sıdk ehlinden olduğunu belirtmekle birlikte “**yehimü**” ifadesiyle eleştirmektedir. Benzer şekilde İbn Hacer de râvi hakkında “sadûk kesîru’l-hata” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁸⁰² Aşağıdaki tabloda ise ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ¹⁸⁰³ Ebû Dâvûd	Leyse bi-sika, leyse bi-şey’
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Nesâî	Zayıf
İbn Maîn, Ebû Zür‘a, ¹⁸⁰⁴ Ebû Hâtim, Nesâî, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-kavî, leyse bi’l-metîn
İbn Adî, Dârekutnî, Zehebî ¹⁸⁰⁵	Lâ be’s bihî
İbn Hibbân ¹⁸⁰⁶	Sika

Görüldüğü üzere ricâl âlimleri, Füleyh hakkında muhtelif görüşler serdetmekle birlikte çoğu menfî kanaat serdetmiştir. Sâcî ile İbn Hacer’in dile getirdiği üzere rivayetlerinde yanılması onun tenkit edilmesine neden olmuştur. Diğer yandan râvinin Medine’de zekât memuru olarak görev yaptığı esnada Hz. Hasan’ın torunu Hasan b. Zeyd’e karşı sert bir tutum takındığı nakledilmiş;¹⁸⁰⁷ ayrıca bazı rivayetlere göre İmam Mâlik, bazılarına göre de Zührî râvilerine dil uzattığı kaydedilmiştir. Bu nedenler de râvinin rivayetlerine karşı mesafeli durulmasında

¹⁷⁹⁹ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, 2/208. İclî, râvi hakkında “câizü’l-hadîs, sika” ifadelerini kullanmış, bununla beraber teşeyyu‘ ile itham edildiğini de kaydetmiştir. İbn Hacer ise *Tehzîb*’inde İclî’nin değerlendirmesini “câizü’l-hadîs, sadûk” şeklinde nakletmektedir (bk. 10/662).

¹⁸⁰⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/125.

¹⁸⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 10/668-672; Selman Başaran, “Füleyh b. Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/248.

¹⁸⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 448. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olmakla birlikte mütâbaat ve şevâhidde i’tibar olunabileceği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/165).

¹⁸⁰³ Zehebî, *Siyer*, 7/353.

¹⁸⁰⁴ Ebû Zür‘a, *Ecvibetü Ebî Zür‘a*, 366, 425.

¹⁸⁰⁵ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/224.

¹⁸⁰⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiş; *Meşâhîr*’inde ise “من متقى أهل المدينة وحفاظهم” ifadeleriyle ta’dil etmiştir (bk. 141).

¹⁸⁰⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/594.

bir etken olarak zikredilmelidir. Bununla beraber İbn Adî'nin de işaret ettiği gibi bazen “müstakîm” bazen de “garîb” rivayetler nakletmesi, râvinin zabtındaki kusuru göstermektedir.

63.Haccâc b. Fûrâfisa el-Bâhilî (ö. 140'tan sonra/757'den sonra)¹⁸⁰⁸

Vefat tarihi bilinmeyen Haccâc b. Fûrâfisa, Yahyâ b. Ebî Kesîr gibi âlimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî gibi kimseler hadis almıştır. Süfyân es-Sevrî, zâhidâne yaşayışıyla bilenen Haccâc'ın yanında on üç gece kaldığını; fakat bu süre zarfında onun ne yediğini ne içtiğini ne de uyuduğunu gördüğünü söylemiştir. İbn Hibbân, Haccâc'ı *Sikât*'ında zikretmekle beraber hakkında “yuhtiü ve **yehimü**” ifadesini kullanır.¹⁸⁰⁹ İbn Hacer ise onu “sadûk, âbid, **yehimü**” şeklinde niteler.¹⁸¹⁰ Ebû Zûr'a, Haccâc'ı “leyse bi'l-kavî” lafzıyla tenkit etmiştir. Son olarak râvi hakkında “lâ be'se bih” ifadesini kullanan İbn Maîn ile “şeyh, sâlih, müteabbid” değerlendirmesinde bulunan Ebû Hâtîm, müsbet kanaatler serdeden âlimlerdir.

64.Hâcib (ö. ?)

İbn Hibbân'ın Hâcib b. Ebi's-Şa'sâ şeklinde kaydettiği râvi,¹⁸¹¹ diğer ricâl eserlerinde Ebû's-Şa'sa'nın râvisi Hâcib şeklinde zikredilmektedir. İbn Hibbân, onun hadisinde hata eden bir kimse olduğunu ve rivayet ettiğinde **vehme** düştüğünü söylemiş; bu nedenle de infirâdında kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini dile getirmiştir.¹⁸¹² Buhârî de râviyi *Du'afâ*'sında zikrederek İbn Uyeyne'nin râvi hakkındaki İbâzî görüşleri olduğuna dair değerlendirmesini nakletmiş ve mütâbii bulunmayan bir mevkuף rivayetini kaydetmiştir.¹⁸¹³ Yine Ebû Hâtîm; onu, Câbir b. Zeyd eş-Şa'sâ'dan kuvvetli olmayan rivayetler naklettiğini söyleyerek tenkit eder.¹⁸¹⁴ Neticede râvinin rivayetlerinde yanılması ve mütâbii bulunmayan hadisler nakletmesi nedeniyle zayıf bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

65.Ebû Nu'mân Hakem b. Abdillâh el-Ensârî (ö. 199/814-5)¹⁸¹⁵

İbn Hacer, Hakem b. Abdillâh hakkında “sika, **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁸¹⁶ Buhârî ise onu “hadîsühû ma'rûf, kâne yahfezü” ifadeleriyle tevsik etmektedir. Yine Hatîb el-Bağdâdî de râviyi tevsik etmiş ve “hıfz” ile nitelendiğini

¹⁸⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/21-22.

¹⁸⁰⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/203.

¹⁸¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 153.

¹⁸¹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/272.

¹⁸¹² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/272.

¹⁸¹³ Buhârî, *ed-Du'afâ'i's-sagîr*, 40.

¹⁸¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/284.

¹⁸¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/465-467.

¹⁸¹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 175.

kaydetmiştir. Diğer yandan Ebû Hâtîm de râvî hakkında “kâne yahfezü” ifadesini kullanmış; bununla birlikte onun “meçhul” olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân ise râvinin “hâfız” olduğunu dile getirmiş; ancak zaman zaman hataya düştüğüne işaret etmiştir. Ayrıca İbn Adî, Hakem’in mütâbii bulunmayan münker rivayetlerinin olduğunu dile getirmektedir. Sonuç olarak râvî güvenilir kabul edilip birçok âlim tarafından hıfzının sağlamlığıyla övülse de kimi zaman rivayetlerinde görülen nekâret, hata ve vehim nedeniyle eleştirilmektedir.

66.Hakem b. Atıyye el-Ayşî (ö. ?)¹⁸¹⁷

Vefat tarihi bilinmeyen Hakem b. Atıyye, İbn Sîrîn, Katâde gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de İbnü’l-Mübârek, İbn Mehdî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Zehebî’nin de belirttiği gibi tevsikinde ihtilâf edilen¹⁸¹⁸ râvî hakkında Sâcî “sadûk, **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuştur. Benzer şekilde İbn Hacer de Hakem’i “sadûk **lehû evhâm**”¹⁸¹⁹ lafzıyla nitelemiştir. İbn Hibbân ise daha sert ifadeler kullanmış ve onun ne rivayet ettiğini bilmediğini, haberlerinde zaman zaman **vehim** yaptığını; öyle ki rivayetlerinin sanki “mevzû” haline geldiğini, nihayetinde de terki hak ettiğini söylemiştir. Bunun dışında Ahmed b. Hanbel’in râviyle ilgili olumlu kanaatinin, rivayetlerinde hata ettiğini ve münker hadisler naklettiğini görmesiyle değiştiği rivayet edilmiştir. Aşağıdaki tabloda râvî hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebü’l-Velîd et-Tayâlisî, Buhârî, ¹⁸²⁰ Tirmizî, Nesâî	Zayıf
Ebü Hâtîm	Yüktebû hadîsüh
İbn Maîn, ¹⁸²¹ İbn Nümejr, Bezzâr, İbn Adî ¹⁸²²	Leyse bihî be’s
İbn Maîn İbn Vaddâh ¹⁸²³	Sika

Sonuç olarak Hakem b. Atıyye hakkında muhtelif değerlendirmelerin bulunduğu görülmektedir. Hakkındaki en ağır cerh ifadeleri İbn Hibbân’dan gelmiş, onun dışında tenkitte bulunan âlimler ise şiddetli taz’îf değerlendirmesinde bulunmamıştır. Bunun yanı sıra râviyi tevsik eden münekkitler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Hakem’in rivayetlerinde zaman zaman

¹⁸¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/477-479.

¹⁸¹⁸ Zehebî, *Mugnî*, 1/273.

¹⁸¹⁹ İbn Hacer, *Tahrîr*, 175. Ancak *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye karşı çıkararak râvinin “zayıf, yu‘teberu bih” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/311).

¹⁸²⁰ Ebü’l-Velîd’in taz’îfini nakleden Buhârî’nin aynı kanaatte olduğu söylenebilir.

¹⁸²¹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/200. İbn Şâhin, Hakem b. Atıyye hakkında İbn Maîn’in “zayıf” değerlendirmesini nakletse de bu ifadenin Hakem b. Atıyye el-Ayşî için mi yoksa Hakem b. Atıyye ed-Debbâğ için mi kullanıldığı müphemdir (bk. İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’d-du‘afâ ve’l-kezzâbîn*, 75).

¹⁸²² İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/234.

¹⁸²³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 4/104.

yanıldığı göz önünde bulundurularak İbn Maîn, İbn Adî gibi âlimlerin de işaret ettiği üzere “leyse bihî be’s” mertebesinde olduğu söylenebilir.

67.Hakem b. Ebân el-Adenî (ö. 154/770-1)¹⁸²⁴

İbn Hacer, ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen Hakem b. Ebân’ın “sadûk, âbid” bir kimse olduğunu söylemiş; ancak rivayetlerinde **vehim** bulunduğuna işaret etmiştir.¹⁸²⁵ İbn Hibbân ise onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte zaman zaman hata ettiğini belirtmektedir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, Hakem’in rivayetlerindeki nekâretin, oğlunun ondan naklettiği hadislerde bulunduğunu; oğlu İbrâhim’in ise “zayıf” olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla İbn Hibbân’ın ifadelerinden sorunun Hakem’den değil İbrâhim’den kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁸²⁶ Bunun dışında râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Abdullah b. Mübârek	“İrmi bih”
İbn Adî	Zayıf
Ebû Zür’a	Sâlih
Süfyân b. Uyeyne, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, İbn Nümejr, Ahmed b. Hanbel, İclî, Nesâî, Zehebî ¹⁸²⁷	Sika

68.Hakem b. Saîd el-Emevî (ö. ?)

Hakkında çok fazla değerlendirme bulunmayan râvi, ricâl eserlerinde daha çok “Kaderiyye ümmetimin Mecûsiler’idir” rivayetiyle anılmaktadır. İbn Hibbân, onun aşırı hata yapıp çok **vehme** düştüğünü ve nihayetinde “münkeru’l-hadîs” olup kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir.¹⁸²⁸ Bunun dışında Buhârî,¹⁸²⁹ Ukaylî,¹⁸³⁰ İbn Adî,¹⁸³¹ Ezdî¹⁸³² ve Zehebî¹⁸³³ de râviyi taz’îf etmişlerdir.

¹⁸²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/451-453.

¹⁸²⁵ İbn Hacer, *Tahrîr*, 174. *Tahrîr* müellifleri, râvinin sika olduğunu söylemişlerdir. Nitekim diğer ricâl âlimleri de onu güvenilir kabul etmişler; yalnız İbnü’l-Mübârek bir gerekçe zikretmeksizin taz’îfte bulunmuştur. İbn Hibbân’ın değerlendirmesi ise nekâretin Hakem’den değil oğlundan kaynaklandığını göstermektedir.

¹⁸²⁶ Bununla birlikte Ukaylî’nin *Du’afâ*’sında örnek olarak zikrettiği rivayete ancak zayıf senedli başka bir hadis mütâbaat etmektedir ki bu rivayet oğlundan nakledilmemiştir.

¹⁸²⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/343.

¹⁸²⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/249.

¹⁸²⁹ Buhârî, *et-Târîhu’s-sagîr*, 2/247. Buhârî de râvinin Kaderiyye rivayetinin münker olduğuna işaret etmiştir.

¹⁸³⁰ Ukaylî, *Du’afâ*, 1/260. Râviyi *Du’afâ*’sında zikreden Ukaylî, Kaderiyye hadisinin isnadının münker olduğunu ifade eder.

¹⁸³¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/238-239. İbn Adî, bir değerlendirmede bulunmaksızın Buhârî’nin kanaatini nakletmiş ve Kaderiyye hadisini kaydetmiştir.

¹⁸³² İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 1/226.

¹⁸³³ Zehebî, *el-Mugnî*, 1/270.

69.Hâlid b. Sümejr es-Sedûsî (ö. ?)¹⁸³⁴

Vefat tarihi bilinmeyen Hâlid b. Sümejr; İbn Ömer ve Enes'ten (r.anhüm) nakilde bulunmuştur. Rivayetteki durumu hakkında fazla değerlendirme bulunmamakla birlikte İclî, Nesâî ve İbn Hibbân¹⁸³⁵ onu tevsik etmişlerdir. İbn Hacer ise râviyi “sadûk, **yehimü kalîlen**” ifadeleriyle değerlendirmektedir.¹⁸³⁶ İbn Hacer'in *Tehzîb* 'inde zikrettiği râvinin bir rivayette hata ettiğine dair kayıt, yukarıda nakledilen değerlendirmeyi yapmasına neden olmuş görünmektedir.

70.Ebü'l-Alâ Hâlid b. Tahmân es-Selûlî (ö. ?)¹⁸³⁷

Vefat tarihi bilinmeyen Hâlid b. Tahmân'dan Sevrî, İbnü'l-Mübârek, Vekî' gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. Bazı âlimler tarafından ta'dîlin alt mertebelerine işaret eden lafızlarla da olsa tevsik edilen râvi,¹⁸³⁸ kimi ricâl âlimlerince ihtilât, bazı ulemâ tarafından da bid'ati nedeniyle tenkide maruz kalmıştır. İbn Hibbân, onu *Sikât* 'ında zikretmekle birlikte hata ve **vehim** ile tenkit etmektedir. İbn Maîn ise vefatından on sene kadar önce Hâlid'e ihtilât ârız olduğunu ve bu süre zarfında hadis rivayet ettiğini haber verir. Bununla birlikte İbn Maîn, öncesinde onun “sika” bir kimse olduğunu kaydetmektedir. Yine İbn Hacer de râviyi “sadûk” terimiyle nitelemiş; ancak muhtelit olduğunu ve ayrıca teşeyyu' ile itham edildiğini belirtmiştir.¹⁸³⁹

71.Hallâd b. Yahyâ es-Sülemî (ö. 212-217/827-833)¹⁸⁴⁰

Ricâl âlimlerinin geneli Hallâd b. Yahyâ hakkında müsbet değerlendirmelerde bulunmuş; ancak hadiste yanılması nedeniyle tenkit etmişlerdir. Zehebî, onu “sika”,¹⁸⁴¹ “sadûk”¹⁸⁴² gibi lafızlarla tevsik etmekle birlikte bir defasında hakkında “sika, **yehimü**” ifadesini kullanmaktadır.¹⁸⁴³ Benzer şekilde İbn Nümejr, râvinin “sadûk” olduğunu söylemiş; ancak hadisinde biraz galat olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca râvinin Mürcîî görüşe sahip olduğunu

¹⁸³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/694-695.

¹⁸³⁵ İbn Hibbân herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

¹⁸³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 188. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/345).

¹⁸³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/698-699.

¹⁸³⁸ Ebû Dâvûd râviyi hayırla yâdetmiş, Ebû Hâtim de onun “sıdk” mertebesinde olduğunu kaydetmiştir.

¹⁸³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 188. *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye itiraz ederek râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/346).

¹⁸⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/127-130.

¹⁸⁴¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/308.

¹⁸⁴² Zehebî, *Siyer*, 10/164.

¹⁸⁴³ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/377.

söyleyerek eleştiren âlimler de vardır.¹⁸⁴⁴ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Leyse bi-zâke'l-ma'rûf, mahalluhu's-sıdk
Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Hacer ¹⁸⁴⁵	Sadûk
Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Ya'lâ el-Halîlî, İbn Hibbân, ¹⁸⁴⁶ Dârekutnî ¹⁸⁴⁷	Sika

72.Hallâd b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 220/835)¹⁸⁴⁸

Ricâl kaynaklarında Hallâd b. Yezîd ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. İbn Hacer, râviyi “sadûk” lafzıyla tavsif etmiş; ancak zaman zaman **vehme** düştüğünü belirtmiştir.¹⁸⁴⁹ Bunun dışında Buhârî, hadisnin mütâbiinin bulunmadığını söylemektedir. Yine bir hadisini nakleden Tirmizî de rivayetin garîb olduğuna işaret eder. Ayrıca Hallâd'ı *Sikât*’ına alan İbn Hibbân da onun zaman zaman hata ettiğini dile getirmiştir.

73.Hammâd b. Saîd el-Berrâ el-Mâzinî (ö. ?)

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*’inde Hammâd b. Saîd isminde iki ayrı râvi kaydetmiş ve Hammâd b. Saîd el-Berrâ için Nasr b. Ali’nin (ö. 250/864) sika olduğuna dair değerlendirmesini nakletmiş;¹⁸⁵⁰ Hammâd b. Saîd el-Basrî için ise “münkeru'l-hadîs” ifadesini kullanmıştır.¹⁸⁵¹ Bununla birlikte Zehebî ile İbn Hacer, Hammâd b. Saîd el-Berrâ için açtıkları başlıkta Buhârî’nin “münkeru'l-hadîs” değerlendirmesini kaydetmektedirler.¹⁸⁵² Bundan başka râvi hakkında ulaşılan tek değerlendirme ise Ukaylî’ye ait olup o, Hammâd’ın hadisinde **vehim** olduğunu söyledikten sonra bir hadisini kaydederek rivayetinde “hata” yaptığını söyler.¹⁸⁵³ Burada Ukaylî’nin râvinin hadisinde “vehim” olduğunu söyledikten sonra rivayeti için “hata” ifadesini kullanması dikkate değerdir.

¹⁸⁴⁴ Örneğin Ahmed b. Hanbel ile İbn Hacer, râvinin ircâ ile tenkit edildiğini söylemişlerdir.

¹⁸⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/196.

¹⁸⁴⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

¹⁸⁴⁷ Dârekutnî, râvinin “sika” olduğunu söylemiş; ancak bir hadiste hata ile ref’ ettiği bir rivayetini kaydetmiştir.

¹⁸⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/130-131.

¹⁸⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 196. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “zayıf” olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/368).

¹⁸⁵⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/19.

¹⁸⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/19.

¹⁸⁵² Zehebî, *Mîzân*, 2/360; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/268.

¹⁸⁵³ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/311.

74.Hammâd b. Yahyâ el-Ebeh es-Sülemî (ö. ?)¹⁸⁵⁴

Hammâd b. Yahyâ'nın güvenilirlik durumuyla ilgili âlimlerin farklı kanaatler serdettiği görülmektedir. Buhârî; İbn Mehdî'nin, hocası Hammâd hakkında zaman zaman yanlışlığa düştüğüne (وهم في الشيء بعد الشيء) dair değerlendirmesini kaydetmiştir. Ebû Bişr ed-Dûlâbî de benzer şekilde “يهم في الشيء بعد الشيء” ifadesini kullanmıştır. İbn Hibbân ise râviyi *Sikât*'ında zikretmekle birlikte “yuhtiü ve **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Yine Zehebî'nin “sika, **lehû evhâm** ve garâib”¹⁸⁵⁵ şeklindeki değerlendirmesinde râvinin güvenilirliğiyle birlikte hadislerindeki vehim ve garâbete dikkat çektiğini söylemek mümkündür. Ayrıca İbn Receb el-Hanbelî, Hammâd'ın Sâbit'ten rivayetinde **vehminin** bulunduğunu söylemiş ve bu vehimlerden birine örnek olarak Enes'ten (r.a.) merfû şekilde rivayet ettiği “Ümmetim yağmur misalidir” hadisini göstererek doğru isnadın mürsel geldiğini kaydetmiştir.¹⁸⁵⁶ Bunların dışında İbn Hacer, râviyi “sadûk, yuhtiü” şeklinde nitelemiştir.¹⁸⁵⁷ Ancak Ebû Dâvud, râvinin herkeste olabilecek kadar hata ettiğini dile getirmektedir. Aşağıdaki tabloda Hammâd hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ¹⁸⁵⁸	Leyse bi-şey
Ebû Zür'a, Bezzâr ve Hâkim el-Kebîr	Kuvvetli değildir
İbn Maîn ¹⁸⁵⁹	Suveylihu'l-hadîs
İbn Maîn, ¹⁸⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, İbn Adî	Lâ be'se bihî
İbn Maîn	Sika

Sonuç olarak Hammâd b. Yahyâ'nın münekkitlerin bazıları tarafından tevsik edildiği, bir kısmının da onu hafif ifadelerle tenkit ettiği görülmektedir. İbn Mehdî, İbn Hibbân, İbn Hacer gibi âlimlerin işaret ettiği üzere rivayetlerinde zaman zaman yanlışlığa düşmesinin râvinin eleştirilmesine neden olduğu anlaşılmaktadır.

75.Hâris b. Atıyye el-Basrî (ö. 199/814-5)¹⁸⁶¹

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Hâris b. Atıyye; İbn Maîn, Dârekutnî ve Zehebî¹⁸⁶² tarafından tevsik edilmiştir. Sâcî ise *Du'afâ*'sında Ahmed b. Hanbel'in ondan hadis

¹⁸⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/549-552.

¹⁸⁵⁵ Zehebî, *el-Mugnî fi'd-du'afâ*, 1/282.

¹⁸⁵⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli'l-Tirmizî*, 2/501.

¹⁸⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 179.

¹⁸⁵⁸ İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 90.

¹⁸⁵⁹ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/69.

¹⁸⁶⁰ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, 99.

¹⁸⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/746-747.

¹⁸⁶² Zehebî, *el-Kâşif*, 1/303.

almadığını kaydetmektedir. Diğer yandan İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte zaman zaman hata ettiğini belirtmiştir. İbn Hacer de Hâris’i “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle değerlendirmektedir.¹⁸⁶³

76.Ebû Kudâme Hâris b. Ubeyd el-İyâdî (ö. ?)¹⁸⁶⁴

Abdurrahman b. Mehdî,¹⁸⁶⁵ Zeyd b. Hubâb, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi meşhur muhaddislerin kendisinden hadis aldığı Hâris b. Ubeyd’in vefat tarihi bilinmemektedir. Ricâl âlimleri Hâris hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. İbn Hibbân da onu hem *Sikât*’ında hem *Mecrûhîn*’inde kaydetmiştir. O, Hâris’in sâlih bir şeyh olduğunu söylemekle birlikte¹⁸⁶⁶ **vehmi** çoğalınca infirâdı halinde ihticâc edilemeyecek duruma geldiğini belirtmektedir. İbn Hacer de râviyi “sadûk yuhtiü” ifadeleriyle niteler.¹⁸⁶⁷ Aşağıdaki tabloda hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiş olup her ne kadar doğru sözlü ve güvenilir şahsiyete sahip bir kimse olsa da nakillerindeki hatalar nedeniyle genellikle tenkit edildiği anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ¹⁸⁶⁸	Leyse bi-şey’, hadisi yazılmaz
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbnü’l-Cârûd, ¹⁸⁶⁹ Ukaylî ¹⁸⁷⁰	Za’îfü’l-hadîs, muztaribü’l-hadîs, mütâbii bulunmayan hadisler nakleder
Ebû Hâtîm, Nesâî	Leyse bi’l-kavî
Nesâî, Sâcî	Sâlih
Ebü’l-Hasan İbn Ebî Şeybe ¹⁸⁷¹	Sika

77.Hasan b. Hakem en-Nehaî el-Kûfî (ö. 143-9/760-7)¹⁸⁷²

Hasan b. Hakem, hadis âlimleri tarafından tevsik edilen bir râvidir.¹⁸⁷³ Ancak İbn Hibbân; Hasan’ı tenkit ederek “yuhtiü kesîran ve **yehimû şedîden**” değerlendirmesinde bulunmuş ve infirâd ettiğinde haberiyle ihticâc etmenin kendisine hoş gelmediğini söylemiştir. İbn Hacer ise râvi hakkında “sadûk yuhtiü”¹⁸⁷⁴ ifadelerini kullanmaktadır. Bununla birlikte *Tahrîr*

¹⁸⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, 147. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 237).

¹⁸⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/744-745.

¹⁸⁶⁵ İbn Mehdî, hocası hakkında “Bizim hocalarımızdandı. (Onda) hayırdan başka bir şey görmedim.” ifadelerini kullanmaktadır.

¹⁸⁶⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/224. *Tehzîb*’de İbn Hibbân’ın değerlendirmesi nakledilmekle birlikte râvinin “sâlih bir şeyh” olduğuna dair ifadeler kaydedilmemiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/745).

¹⁸⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/147. *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye itiraz ederek râvinin “zayıf, yu‘teberu bih” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/236).

¹⁸⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/194.

¹⁸⁶⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 3/306.

¹⁸⁷⁰ Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/213.

¹⁸⁷¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 3/305.

¹⁸⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/170-171.

¹⁸⁷³ İbn Maîn ile Ahmed b. Hanbel, râvinin “sika” olduğunu söylemişler, Ebû Hâtîm ise “sâlihu’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuştur.

¹⁸⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 160.

müellifleri İbn Hacer'in bu değerlendirmesine itiraz ederek "yuhtiü" ifadesini İbn Hibbân'dan aldığını; oysa İbn Hibbân'ın bu değerlendirmesinde tek kaldığını, âlimlerin râviyi tevsik ettiğini söylemişlerdir. Onlara göre Hasan b. Hakem, en azından "sadûk, hasenü'l-hadîs" bir râvi olup tevsike yakındır.¹⁸⁷⁵

78.Hasan b. Humeyr el-Harâzî (ö. ?)¹⁸⁷⁶

İsmâil b. Ayyâş ve Cerrâh b. Melîh'ten rivayette bulunmuş olan Hasan b. Humeyr hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât* 'ında zikretmiş; ancak rivayetlerinde zaman zaman hata ettiğini kaydetmiştir. İbn Hacer ise onu "sadûk **yehimü**" ifadesiyle nitelemektedir.¹⁸⁷⁷

79.Hasan b. Umâre el-Becelî (ö. 153/770)¹⁸⁷⁸

Hasan b. Umâre, ricâl âlimlerinin şiddetle cerh ettiği bir râvidir. Birçok münekkidin kizb ile itham ettiği Hasan hakkında Amr b. Ali el-Fellâs, "sâlih, sadûk bir adam; **kesîru'l-vehm** ve'l-hata, metrûkü'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunmuş ve böylece onun yalancı bir kimse olmayıp çok yanılması sebebiyle terki hak ettiğine dair kanaatini kaydetmiştir. İbn Adî de İbn Umâre'nin mal mülk sahibi biri olduğunu, Hakem ile evlerinin yakınlığı nedeniyle ondan istifade ederek Hakem'in başkalarının bilmediği birçok rivayetine ulaştığını; bununla birlikte bazı rivayetlerinin gayr-ı mahfûz olduğunu ifade etmiştir. Amr b. Ali'nin "kesîru'l-vehm ve'l-hata" değerlendirmesini zikreden İbn Adî, neticede İbn Umâre'nin zayıflığa daha yakın olduğunu söylemektedir.¹⁸⁷⁹ Öte yandan râviyi tekzip eden hadis âlimlerinden Ali b. el-Medîni'ye, Hasan hakkında soru sorulup "O galat mı yapardı?" denilince İbnü'l-Medîni, "Hata etmek de ne?! O yalan söylüyordu!" şeklinde tepki göstermektedir. İbn Hibbân ise râvi hakkındaki kanaatini "Hasan'ın musibeti, zayıfların kendisine naklettiği uydurma şeyleri sika hocalarının isimlerine yapııştırarak tedlîste bulunmasıdır" ifadeleriyle açıklamıştır. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu'be, İbn Maîn, ¹⁸⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919) ¹⁸⁸¹	Tekzip
Vekî', ¹⁸⁸² Yahyâ b. Saîd el-Kattân,	Metrûk, leyse bi-sika, hadisi yazılmaz

¹⁸⁷⁵ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/271.

¹⁸⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/175-176.

¹⁸⁷⁷ İbn Hacer, *Tahrîr*, 160. *Tahrîr* müellifleri râvinin "meçhûlü'l-hâl" olduğunu söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/272).

¹⁸⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/231-238.

¹⁸⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/449.

¹⁸⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/426.

¹⁸⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/425.

Abdurrahman b. Mehdî, İbn Sa'd, İbnü'l-Mübârek, Cûzcânî, Müslim, İclî, İbn Şeybe, Ebû Hâtim, Sâlih Cezere, Nesâî, Sâcî Dârekutnî, Zehebî, ¹⁸⁸³ İbn Hacer ¹⁸⁸⁴	
Bezzâr	İnfirâdında ihticâc edilmez

80.Ebû Hişâm Hassân b. İbrâhim el-Kirmânî (ö. 186/802)¹⁸⁸⁵

Hassân b. İbrâhim, cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından müsbet ifadelerle değerlendirilmekle birlikte zaman zaman hadislerde hata yaptığı da kaydedilmiştir. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** olduğunu söylemektedir.¹⁸⁸⁶ İbn Adî ise Hassân'ın çok sayıda ferd hadis rivayet ettiğini, bununla birlikte onun sıdk ehlinde olduğunu söylemiş ve ardından rivayetlerinde hata ettiğini, hadislerin isnadında veya metinlerinde kasıtlı (bir değişiklik) yapmadığını; ancak **vehme** düştüğünü ifade etmiş ve onu "lâ be'se bih" lafzıyla değerlendirmiştir. Yine İbn Hibbân, râviyi *Sikât*'ında zikretmekle beraber zaman zaman hata ettiğini ifade etmiştir.¹⁸⁸⁷ Benzer şekilde İbn Hacer de onun hakkında "sadûk, yuhtiü"¹⁸⁸⁸ ifadesini kullanmaktadır. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, ¹⁸⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a	Leyse bihî be's
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, ¹⁸⁹⁰ Dârekutnî, ¹⁸⁹¹ Zehebî ¹⁸⁹²	Sika

¹⁸⁸² Ukaylî, *Du'afâ*, 1/239.

¹⁸⁸³ Zehebî, *Mugnî*, 1/244.

¹⁸⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 162.

¹⁸⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/116-118.

¹⁸⁸⁶ İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde de naklettiği Ukaylî'nin bu değerlendirmesi Kal'acî'nin tahkikiyle Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye'den neşredilen baskısında (bk. 1/255) bulunmamaktadır. Söz konusu ifadeye, Sîrâvî'nin tahkikiyle Dâru İbn Abbas neşrinde (bk. 2/45) ve Selefî'nin tahkikiyle Dâru's-Sumay'î neşrinde (bk. 1/274) dikkat çekilmiştir. Ukaylî'nin değerlendirmesi *Tehzîb*'de de kaydedilmiştir. Ukaylî; Hassân için açtığı başlıkta iki hadisini kaydetmektedir. Bunlardan birinde Ahmed b. Hanbel, râvinin hadislerinden birinde bulunan nekâret nedeniyle üzerini çizdirmiş, diğerinde ise yine Ahmed b. Hanbel; Hassân'ın Âsım el-Ahvel'den (ö. 142/759) naklettiği rivayetin aslında Âsım'ın değil Leys b. Ebî Süleym'in (ö. 138/756) hadisi olduğuna dikkat çekmiştir.

¹⁸⁸⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/224.

¹⁸⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 157. *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye karşı çıkmış ve râviyi "sadûk, hasenü'l-hadîs" ifadesiyle değerlendirdikten sonra bazı ferd hadislerinin olduğuna dikkat çekmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/264).

¹⁸⁸⁹ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/80. Ali b. el-Medînî "Sikadan rivayet ettiğinde 'leyse bihî be's'tir" değerlendirmesinde bulunmuştur.

¹⁸⁹⁰ Ancak İbnü'l-Medînî, râviyi Kaderîlik ile tenkit etmektedir.

¹⁸⁹¹ Zehebî, *Siyer*, 9/41.

¹⁸⁹² Zehebî, *Mugnî*, 1/232.

81.Hediye b. Abdilvehhâb el-Mervezî (ö. 241/855-6)¹⁸⁹³

Münekkitlerin Hediye b. Abdilvehhâb ile ilgili fazla değerlendirmesi bulunmamaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmiş; ancak ara sıra rivayetlerinde hata yaptığını kaydetmiştir. İbn Hacer de İbn Hibbân’ı takip ederek “sadûk” lafzıyla tevsikte bulursa da râvinin zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiştir.¹⁸⁹⁴ Bunun dışında Zehebî’nin de Hediye’yi tevsik ettiği kaydedilmelidir.¹⁸⁹⁵

82.Ebû Hassân Huleyd b. Hassân el-Abdî (ö. ?)

Huleyd b. Hassân ile ilgili çok az değerlendirmeye ulaşılmıştır. İbn Hibbân, onu “yuhtiü ve **yehimü**” şeklinde tenkit etmiş,¹⁸⁹⁶ Süleymânî de hakkında “fîhi nazar” ifadesini kullanmıştır.¹⁸⁹⁷

83.Huyey b. Hânî el-Me‘ârifî (ö. 127-8/744-6)¹⁸⁹⁸

Hay ismiyle de anılan râvi, ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilen bir kimsedir. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle beraber “kâne yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca *Meşâhîr*’inde de râvinin zaman zaman **vehme** kapıldığını söyler.¹⁸⁹⁹ Yine İbn Hacer de onu “sadûk, **yehimü**”¹⁹⁰⁰ ifadeleriyle nitelemiştir. Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Sâcî	Zayıf
Ebû Hâtim	Sâlihu’l-hadîs
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Sâlih el-Mısrî, İclî, Ebû Zür‘a, Fesevî	Sika

84.Hüseyin b. Vâkıd el-Mervezî (ö. 159/775-6)¹⁹⁰¹

Hüseyin b. Vâkıd, münekkitlerin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir. Ancak rivayetlerinde kimi zaman yanlışlığı için tenkide uğramıştır. Örneğin Sâcî, onu “fîhi nazar, sadûk, **yehimü**” ifadeleriyle, İbn Hacer ise “sika **lehû evhâm**” şeklinde değerlendirmiştir.¹⁹⁰² Bunun dışında

¹⁸⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/825-826.

¹⁸⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 571. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/35).

¹⁸⁹⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/334.

¹⁸⁹⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/271.

¹⁸⁹⁷ Zehebî, *Mizân*, 2/454.

¹⁸⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/651-652.

¹⁸⁹⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 120.

¹⁹⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 185. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sika” olduğunu söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/337).

¹⁹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/349-351.

¹⁹⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 169. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/294).

İbn Hibbân da râvinin insanların hayırlılarından olduğunu söylemekle birlikte rivayetlerinde zaman zaman hata ettiğini kaydetmektedir. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel ¹⁹⁰³	Leyse bi-zâke
İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Nesâî, Zehebî ¹⁹⁰⁴	Hasenü'l-hadîs, leyse bihî be's, sadûk
İbn Maîn	Sika

85.İbrâhim b. Abdilazîz b. Abdilmelik el-Cumahî (ö. ?)¹⁹⁰⁵

Vefat tarihi bilinmeyen İbrâhim b. Abdilazîz'den Humeydî, Şafîî gibi âlimler hadis almışlardır. İbn Hibbân, onun Mescid-i Harâm'ın müezzinlerinden ve vera' sahibi bir kimse olduğunu kaydetmiştir. Râvinin hadisteki durumu hakkında ise çok fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hibbân, *Meşâhîr*'inde “zaman zaman **vehme** düşerdi” (yehimü fi's-şey' ba'de's-şey') demiş;¹⁹⁰⁶ ayrıca *Sikât*'ında zikretmekle beraber “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Benzer şekilde İbn Hacer de râviyi “sadûk, yuhtiü”¹⁹⁰⁷ ifadesiyle nitelemiştir. Son olarak İbn Maîn ve Ezdî'nin râviyi taz'îf ettikleri kaydedilmelidir.

86.İbrâhim b. İsmâîl (b. Zeyd) b. Mücemmi' (ö. ?)¹⁹⁰⁸

Ricâl âlimlerinin tamamının cerh ettiği İbrâhim b. İsmâîl b. Mücemmi', Buhârî ve Ebû Hâtim tarafından çok **vehim** yapmakla tenkit edilmiştir. Buhârî; İbrâhim b. İsmâîl'in vehmini Zührî rivayetleriyle kayıtlamış,¹⁹⁰⁹ Ebû Hâtim ise daha geniş bir değerlendirmeyle râvinin hadisinin yazılabileceğini; ancak kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini, “**kesîru'l-vehm**” ve “leyse bi'l-kavî” olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Beyhakî, onun ehl-i hadîs nezdinde zayıf ve her an galat yapmaya müsait bir kimse olduğunu kaydetmiştir.¹⁹¹⁰ Ayrıca İbn Hibbân'ın râvinin isnadları kalb, mürselleri ref' ettiğine dair ifadeleri de mühimdir. Zikredilen değerlendirmelerin dışında münekkitlerin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

¹⁹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel (Merrûzî rivayeti)*, 96. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in râvinin hadisini hoş karşılamadığı da rivayet edilmiştir.

¹⁹⁰⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/260.

¹⁹⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/369.

¹⁹⁰⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 144.

¹⁹⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 91. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in bu değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/93).

¹⁹⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/273-275.

¹⁹⁰⁹ Ancak *Tehzîbü'l-kemâl* ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'de Buhârî'nin yalnızca “kesîru'l-vehm” değerlendirmesinin nakledildiği kaydedilmelidir (bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/47; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/274). İbn Adî ise Buhârî'nin râvi hakkında “hem Zührî hem de Amr b. Dînâr rivayetlerinde çok vehim sahibi olduğuna” dair değerlendirmesini kaydetmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/378).

¹⁹¹⁰ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 9/69.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834), İbn Maîn, Dârekutnî ¹⁹¹¹	İki para etmez, leyse bi-şey', metrûk
İbn Maîn, Nesâî, İbn Adî, ¹⁹¹² İbn Hacer ¹⁹¹³	Zayıf
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-metîn 'indehüm

Netice itibarıyla râvinin münekkit ulemânın nezdinde güvenilir bir kimse olmadığı anlaşılmaktadır. O, hadislerinin isnadlarında kalb yapmak, mürselleri ref' etmek gibi hatalara düşmüş, rivayetlerinde vehim ve hata yapmak ile tenkit edilmiştir.

87.Ebû Şeybe İbrâhim b. Osman el-Absî (ö. 169/785-6)¹⁹¹⁴

İbrâhim b. Osman; meşhur muhaddisler Ebû Şeybe'nin oğulları Ebû Bekir, Osman ve Kâsım'ın dedelerindendir. Halife Mansûr zamanında yirmi üç yıl Vâsıt kadılığı yapan râvi,¹⁹¹⁵ münekkit ulemâ tarafından cerh edilmiştir. İbn Hibbân; onun **vehminin** çok, hatasının fâhiş olduğunu dile getirdikten sonra ihticâc sınırından çıktığını söyler.¹⁹¹⁶ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu'be	Tekzip
İbn Maîn, İbnü'l-Mübârek, Buhârî, Cûzcânî, Sâlih Cezere, Nesâî, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Ezdî, ¹⁹¹⁷ Zehebî, ¹⁹¹⁸ İbn Hacer ¹⁹¹⁹	Metrûk, hadisi yazılmaz
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a, ¹⁹²⁰ Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, ¹⁹²¹ Tirmizî, Ebû Ali Hasan b. Ali et-Tûsî (ö. 312/924), ¹⁹²² İbn Adî, ¹⁹²³ Dârekutnî	Zayıf, münkeru'l-hadîs
Ebû Ali en-Nîsâbü'rî,	Leyse bi'l-kavî

¹⁹¹¹ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 111.

¹⁹¹² İbn Adî, râvinin zayıflığına rağmen hadisinin yazılabileceğini söylemiştir.

¹⁹¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 88.

¹⁹¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/377-400.

¹⁹¹⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/104.

¹⁹¹⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/104.

¹⁹¹⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/252.

¹⁹¹⁸ Zehebî, birçok kişinin râviyi terk ettiğini kaydetmektedir (bk. Zehebî, *Mugnî*, 1/55).

¹⁹¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 92.

¹⁹²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/115.

¹⁹²¹ Ebû Hâtim, "za'îfü'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunmakla birlikte râvinin hadisnin terk edildiğini dile getirmiştir.

¹⁹²² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/252.

¹⁹²³ İbn Adî'nin değerlendirmesi İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde "Onun sâlih hadisleri vardır. O İbrâhim b. Ebî Hayye'den (İbn Adî, *Kâmil*'inde İbrâhim b. Ebî Hayye için açtığı başlıkta rivayetlerini sıraladıktan sonra "hadisleri ve rivayetlerine bakınca zayıflığı âşikârdır" der [bk. İbn Adî, *Kâmil*, 1/539]) daha hayırlıdır" şeklinde kaydedilmiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/379). *Kâmil*'in Mektebetü'r-Rüşd neşrinde de "Ebû Şeybe'nin zikrettiklerimden başka da sâlih hadisleri vardır..." ifadesi geçmektedir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/544). Bununla birlikte İbn Adî'nin, râvi hakkında dile getirilen cerhleri kaydettikten sonra onun problemli rivayetlerini sıralaması sebebiyle değerlendirmesinin Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye neşrinde olduğu şekliyle; yani hadisleri gayr-ı sâlih ve zayıf bir râvi olmakla birlikte İbrâhim b. Ebî Hayye'den daha hayırlı olduğuna dair ifadeleri daha doğru görünmektedir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/392).

88.İbrâhim b. Rustüm b. Mihrân el-Mervezî (ö. 211/826)

Tâhir b. Hüseyin (ö. 207/822), İbrâhim b. Rustüm'ün Horasan'a kadı olmasını istemiş; ancak İbrâhim bu isteği geri çevirmiştir. Takva sahibi biri olduğu söylenen râvinin¹⁹²⁴ cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından tenkide uğradığı görülmektedir. Ukaylî, İbrâhim'in çok **vehminin** olduğunu belirtmektedir.¹⁹²⁵ İbn Hibbân ise onu *Sikât*'ında zikretmekle beraber "yuhtiü" değerlendirmesinde bulunur.¹⁹²⁶ Ayrıca İbn Adî, râvinin münker hadisler naklettiğini söylemiş ve Ya'küb b. Abdillâh el-Kummî'den (ö. 174/790) vaslederek aktardığı bir hadisini örnek göstermiştir.¹⁹²⁷ Bunların dışında Ebû Hâtîm¹⁹²⁸ ile Dârekutnî,¹⁹²⁹ İbrâhim b. Rustüm'ün kuvvetli olmadığına işaret etmişlerdir. Diğer yandan râvi hakkında ulaşılan tek tevsik ifadesinin İbn Maîn'e ait olduğu belirtilmelidir.¹⁹³⁰

89.İbrâhim b. Yezîd b. Kudeyd (ö. ?)

İbrâhim b. Yezîd, ricâl kitaplarında Evzâî'den naklettiği "Sizden biriniz mescide girdiğinde iki rekat kılmadan oturmasın ve yine sizden biriniz evine girdiğinde iki rekat kılmadan oturmasın." şeklindeki sened ve metninde nekâret bulunan rivayetiyle anılmaktadır. Ukaylî, onu hadisinde **vehim** ve hata bulunması nedeniyle cerh etmiş ve söz konusu rivayetini örnek göstermiştir.¹⁹³¹ Aynı şekilde Buhârî,¹⁹³² İbn Adî¹⁹³³ ve İbnü'l-Cevzî,¹⁹³⁴ râvinin Evzâî'den rivayet ettiği hadisi zikrederek tenkit etmişlerdir. Öte yandan İbn Hibbân'ın bahsi geçen hadis dışında râvinin rivayetlerine itibar edileceğini dile getirerek *Sikât*'ında kaydettiği belirtilmelidir.¹⁹³⁵

90.İkrime b. Ammâr b. Ukbe el-İclî (ö. 159/776)¹⁹³⁶

Münekkit ulemâ, İkrime b. Ammâr'ı tevsik etmekle birlikte Yahyâ b. Ebî Kesîr'den rivayetlerindeki soruna dikkat çekmektedir.¹⁹³⁷ Örneğin Ebû Hâtîm onun "sadûk" bir kimse

¹⁹²⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/279.

¹⁹²⁵ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/52.

¹⁹²⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/70.

¹⁹²⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/24. İbnü'l-Cevzî, *Du'afâ*'sında İbn Adî'nin "ليس بالمعروف الحديث عن الثقات" şeklinde değerlendirmede bulunduğunu nakletmişse de (bk. İbnü'l-Cevzî, *Du'afâ*, 1/32) böyle bir ifadeye ulaşamamıştır.

¹⁹²⁸ Ebû Hâtîm, İbrâhim'i ircâ ile tenkit etmiştir. Ebû Hâtîm'in bu değerlendirmesinin üzerine oğlu, onun hadisteki durumunu sormuş; Ebû Hâtîm de "leyse bi-zâke, mahallühü's-sıdık" cevabını vermiştir (bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/99).

¹⁹²⁹ Dârekutnî, râviyi "leyse bi-kavî" ifadesiyle nitelemiştir (bk. Dârekutnî, *el-İlel*, 13/219).

¹⁹³⁰ İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 75.

¹⁹³¹ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/71.

¹⁹³² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/42.

¹⁹³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/568.

¹⁹³⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/61.

¹⁹³⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/61.

¹⁹³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 9/266-274.

olduğunu; ancak kimi zaman hadiste **vehme** kapıldığını ve ara ara tedlîs yaptığını dile getirmiş, ayrıca Yahyâ b. Ebî Kesîr rivayetlerindeki hatalarına da işaret etmiştir. Yine Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İkrime'yi “sika” şeklinde değerlendirmiş ve kitabı olmadan yaptığı rivayetlerde de hadisleri hıfzettiği için sorun olmadığını söylemiştir. Ancak İbn Ebî Kesîr rivayetlerini istisna tutan Yahyâ b. Saîd, râvinin bu rivayetlerinde galata düştüğünü ifade etmiştir.¹⁹³⁸ Son olarak İbn Hacer de râviyi “sadûk” ifadesiyle tevsik etse de nakillerinde galat yaptığını; Yahyâ b. Ebî Kesîr rivayetlerinde ise fazlaca ıztırâb bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁹³⁹ Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere diğer ricâl âlimlerinin kanaatleri de müsbet yöndedir. Dolayısıyla İkrime'nin münekkitler tarafından güvenilir kabul edildiği anlaşılmaktaysa da bazı rivayetlerinde hatalarının bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Abdurrahman b. Yûsuf b. Hırâş, Sâlih Cezere	Sadûk; ne var ki hadisinde zayıflık var
İbn Maîn, Nesâî, Sâcî	Sadûk, leyse bihî be's
Vekî', İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr, İclî, İbn Şeybe, Ebû Dâvûd, Dârekutnî, Zehebî ¹⁹⁴⁰	Sika, sebt

91. İmrân b. Uyeyne b. Ebî İmrân el-Hilâlî (ö. 199/814-5)¹⁹⁴¹

Meşhur muhaddis Süfyân b. Uyeyne'nin kardeşi olan İmrân, cerh-ta'dîl âlimlerinin bir kısmı tarafından ta'dîl, bazılarınca da taz'îf edilmiştir. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** ve hatanın bulunduğunu söylemektedir. İbn Hacer ise “sadûk **lehû evhâm**” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁹⁴² Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, ¹⁹⁴³ İbn Maîn	Leyse bi-şey', ondan bir şey yazmadım
İbn Maîn, ¹⁹⁴⁴ Ebû Zür'a	Zayıf
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Zehebî ¹⁹⁴⁵	Sâlihu'l-hadîs

¹⁹³⁷ Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Hâkim el-Kebîr, Zehebî (bk. Zehebî, *Siyer*, 7/134; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/33) ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 396); söz konusu durumu dile getiren âlimlerdir.

¹⁹³⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 9/259.

¹⁹³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 396. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in “sadûk” şeklinde değerlendirdiği râvinin -İbn Ebî Kesîr rivayetleri dışında- “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/32).

¹⁹⁴⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/33.

¹⁹⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/290-291.

¹⁹⁴² İbn Hacer, *Takrîb*, 430. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf, mütâbaat ve şevâhidde i'tibar edilebilecek” bir kimse olduğunu söylemişlerdir (Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/116).

¹⁹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/130.

¹⁹⁴⁴ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/69.

¹⁹⁴⁵ Zehebî, *Mîzân*, 5/292.

Ahmed b. Sâlih et-Taberî, Bezzâr	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Hibbân	<i>Sikât</i> 'ında zikretmiştir

Neticede Ebû Hâtîm'in dile getirdiği üzere İmrân b. Uyeyne'nin rivayetlerinde bulunan menâkîr nedeniyle kendisiyle ihticâc edilecek düzeyde bir râvi olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber “sadûk” bir kimse olduğu göz önünde bulundurularak güvenilir kimselerin rivayetlerine mutabık olduğu müddetçe hadislerine itibar edileceği söylenebilir.

92.İsâ b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâşimî (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen İsâ b. Abdillâh; babasından hadis nakletmiş, kendisinden de Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân (ö. 253/867) rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân *Sikât* 'ında râvinin rivayetlerinde birtakım menâkîrin bulunduğunu söylemiş;¹⁹⁴⁶ *Mecrûhîn* 'inde ise daha sert ifadeler kullanarak babasından mevzû şeyler rivayet ettiğini kaydetmiştir. Bununla birlikte İbn Hibbân, bu durumun râvinin hadisi aldığı kimselerden kaynaklandığı ve onun söz konusu rivayetleri **vehim** ve hata neticesinde naklettiği kanaatindedir (كانه كان يهم ويخطيء حتى كان يجيء بالأشياء).¹⁹⁴⁷ İbn Hibbân, neticede İsâ ile ihticâcın câiz olmayacağını belirtmiştir. Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Adî, ¹⁹⁴⁸ Dârekutnî, ¹⁹⁴⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî ¹⁹⁵⁰	Metrûkû'l-hadîs, hadisi yazılmaz
Ebû Hâtîm ¹⁹⁵¹	Kuvvetli değil

Kaydedilen değerlendirmelerden görüldüğü üzere İsâ b. Abdillâh hadis münekkitletinin şiddetli tenkidine maruz kalan bir râvidir. İbn Hibbân ise râvinin vehim ve hatası nedeniyle mevzû rivayetler naklettiğini dile getirmektedir.

93.Ebû Taybe İsâ b. Süleyman ed-Dârimî (ö. 153/770)

Hakkında fazla değerlendirme bulunmayan İsâ b. Süleyman, ricâl âlimleri tarafından zayıf kabul edilen bir kimsedir. İbn Hibbân, onu *Sikât* 'ında zikretmekle birlikte “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁹⁵² Ayrıca İbn Hibbân, *Meşâhîr* 'inde râvinin zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydeder.¹⁹⁵³ Bunlardan başka Yahyâ b. Maîn'in “zayıf” şeklinde nitelediği

¹⁹⁴⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/492.

¹⁹⁴⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/121-122.

¹⁹⁴⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/277.

¹⁹⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/240.

¹⁹⁵⁰ Ebû Nuaym, *ed-Du'afâ*, 122.

¹⁹⁵¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/280.

¹⁹⁵² İbn Hibbân, *Sikât*, 7/234.

¹⁹⁵³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 199.

râviyi¹⁹⁵⁴ *Kâmil*'ine kaydeden İbn Adî; mahfûz olmayan rivayetlerine örnekler verdikten sonra İsâ'nın "sâlih" bir kimse olduğunu ve hadis uydurma kastı olmadığını; ancak hata etmiş olabileceğini dile getirmiştir.¹⁹⁵⁵ Netice itibarıyla râvi hakkında fazla değerlendirme bulunmadığı; bununla birlikte hakkındaki tenkitlerin rivayetlerinde hata yapması ve vehme düşmesi ile ilgili olduğu söylenebilir.

94.İsâ b. Şuayb b. İbrâhim el-Basrî (ö. ?)¹⁹⁵⁶

Kaynaklarda kendisiyle ilgili fazla bilgi bulunmayan İsâ b. Şuayb; Saîd b. Ebî Arûbe gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Amr b. Ali gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân, râvinin aşırı derecede hata yapan kimselerden olduğunu, hadisinde **vehmin** ağır basması nedeniyle terki hak ettiğini söylemektedir.¹⁹⁵⁷ İbn Hacer de onu "sadûk **lehû evhâm**" ifadesiyle değerlendirir. Ancak İbn Hacer; İbn Hibbân'ın râviyi vehimle tenkit ettikten sonra örnek olarak *Mecrûhîn*'inde kaydettiği rivayeti *Tehzîb*'ine aldıktan sonra râvinin hocasının "zayıf, meçhul" olduğunu ifade etmiş ve rivayetteki zayıflığın İsâ'nın hadis aldığı kimselerden kaynaklanmış olabileceğini belirtmiştir.¹⁹⁵⁸ Râvi ile ilgili ulaşılan son değerlendirme kendisinden hadis nakleden Amr b. Ali'ye ait olup o, râviyi "sadûk" lafzıyla tavsif etmektedir.

95.İshak b. Sabbâh el-Kindî (ö. ?)¹⁹⁵⁹

Çok fazla rivayeti bulunmayan İshak b. Sabbâh,¹⁹⁶⁰ cerh-ta'dîl âlimlerince zayıf kabul edilmektedir. İbn Hibbân, onun "**kesîru'l-vehm**, fâhişu'l-hata" olduğunu söyler. Yahyâ b. Saîd el-Kattân da râviyi şiddetle tenkit etmiştir. Yine İbn Adî, "Onun müsned bir hadisinin bulunduğunu zannetmiyorum" ifadeleriyle eleştiride bulunmuştur. Bunun dışında Yahyâ b. Maîn, Dârekutnî, Zehebî¹⁹⁶¹ ve İbn Hacer¹⁹⁶² de râvinin zayıf olduğunu dile getirmişlerdir.

96.İsmâil b. Muhammed b. Cühâde el-Kûfî (ö. ?)¹⁹⁶³

Hakkında fazla bilgi bulunmayan İsmâil b. Muhammed b. Cühâde; Haccâc b. Ertât'tan hadis nakletmiş, kendisinden de İbn Nümejr, Eşec el-Kindî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. İbn

¹⁹⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/308.

¹⁹⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/314.

¹⁹⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/464-465.

¹⁹⁵⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/120.

¹⁹⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 439. Nitekim *Tahrîr* müellifleri de söz konusu durumu kaydettikten sonra İbn Hacer'in *Takrîb*'inde "lehû evhâm" şeklinde değerlendirmede bulunmasını sorgulayarak râviyi "sadûk" lafzıyla nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/138).

¹⁹⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/629-630.

¹⁹⁶⁰ Zehebî, *Mizân*, 1/344.

¹⁹⁶¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/119.

¹⁹⁶² İbn Hacer, *Takrîb*, 101.

¹⁹⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/861-862.

Hacer, râviyi “sadûk **yehimü**” şeklinde değerlendirmektedir.¹⁹⁶⁴ İbn Hibbân ise *Mecrûhîn*’inde onun rivayetlerinde hata ettiğini ve neticede infirâd ettiğinde kendisiyle ihticâc edilemeyecek hale geldiğini söylemiştir. Diğer yandan İbn Hibbân, bir değerlendirmede bulunmasa da râviyi *Sikât*’ına da almıştır. Bunların dışında râvi hakkında vârid olan kanaatler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebü’l-Hasan İbn Ebî Şeybe	Bir değeri yok
İbn Maîn, Ebû Dâvûd	Leyse bi-zâke, leyse bi-zâke’l-kavî
İbn Maîn, Ebû Hâtim, Zehebî ¹⁹⁶⁵	Lem yekün bihî be’s, sadûk

Yukarıdaki değerlendirmelerden görüldüğü üzere râvi, münekkit ulemânın çoğu tarafından taz’îf edilmiştir. Adâletine yönelik bir tenkide rastlanmayan râvinin zayıf kabul edilmesi zabtının eksikliği nedeniyledir. Nitekim İbn Hacer, onun vehmettiğini; İbn Hibbân ise rivayetlerinde hata ettiğini kaydetmektedir.

97.Ebü İshak İsmâil b. Müslim el-Mekkî el-Basrî (ö. 147/764-5?)¹⁹⁶⁶

Fakih râvi İsmâil b. Müslim, hadis âlimleri tarafından taz’îf edilmiştir. Amr b. Ali el-Fellâs, râvinin hadiste zayıf olduğunu söylemiş ve “**yehimü fihî**” dedikten sonra galatının da çok olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte o, İsmâil el-Mekkî’nin “sadûk” bir kimse olduğunu ifade eder. Benzer şekilde Süfyân b. Uyeyne râvinin rivayette hata yaptığını; Yahyâ b. Saîd de sürekli bir karıştırma halinde olduğunu, tek bir hadisi üç farklı şekilde rivayet ettiğini kaydetmiştir. Ebû Hâtim de hakkında “zayıf” ifadesini kullandıktan sonra rivayetleri karıştırdığını söylemiş¹⁹⁶⁷ ve fakat metrûk olmadığını, hadisnin yazılabileceğini ifade etmiştir. İbn Hibbân ise râviyi “zayıf” lafzıyla değerlendirip meşhur kimselerden münker şeyler rivayet ettiğini ve isnadları kalbettiğini söylemektedir.¹⁹⁶⁸ Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

¹⁹⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/109. *Tahrîr* müellifleri, râviyi “zayıf, yu‘teberu bih” ifadeleriyle nitelemiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/139).

¹⁹⁶⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/249.

¹⁹⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 1/869-872.

¹⁹⁶⁷ İsmâil el-Mekkî’nin rivayetleri karıştırdığına dair yukarıda kaydedilen ifade, İbn Hacer’in *Tehzîb*’inde “muhtelit” lafzıyla geçmektedir. Ancak râvinin ihtilâtına dair başka bir değerlendirmenin bulunmayışı Ebû Hâtim’in söz konusu ibareyi terim mânasıyla değil kelime anlamıyla kullandığını ihsas eder. Nitekim İbn Ebî Hâtim’in *‘İlel*’inde, senesinde İsmâil b. Müslim’in bulunduğu bir hadis hakkında görüş bildiren Ebû Hâtim’in râvi için kullandığı “مخلط” ifadesi, (*‘İlel* muhakkiklerinin belirttiği üzere) Ahmed Timur Paşa nüshasıyla Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye nüshasında “مخلط” şeklinde; Chester Beatty nüshası ile tercihe daha şayan olan İstanbul Topkapı ve Feyzullah Efendi nüshalarında “مخلط” biçiminde geldiğini kaydedilmiştir.

¹⁹⁶⁸ İbn Hibbân, râviyi *Mecrûhîn*’de zikretmişse de söz konusu değerlendirmesi burada geçmemektedir (bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/120).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü'l-Mübârek, İbn Mehdî, İbn Maîn, İbnü'l-Medînî, Nesâî, Dârekutnî ¹⁹⁶⁹	Metrûk, lâ yüktebü hadîsüh, leyse bi-şey', leyse bi-sika
Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, Ebû Zûr'a, İbn Hacer ¹⁹⁷⁰	Münkeru'l-hadîs, zayıf
Ebû İshak el-Harbî, Bezzâr, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-kavî, fî hadîsihi şey'
İbn Adî	Hadisi yazılabilir

98.Ebû Ümeyye İsmâil b. Ya'lâ es-Sekafî (ö. ?)

Münekkit âlimler tarafından cerh edilen İsmâil b. Ya'lâ'nın vefat tarihi bilinmemekle birlikte 154 senesinde bulunduğu bir meclisten bu tarihlerde hayatta olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁷¹ İbn Hibbân, onun “kesîru'l-hata, **fâhişu'l-vehm**”¹⁹⁷² olduğunu kaydetmiştir. Aşağıdaki tabloda ise râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ¹⁹⁷³ Buhârî, ¹⁹⁷⁴ Ebû Dâvûd, ¹⁹⁷⁵ Nesâî, ¹⁹⁷⁶ Dârekutnî, ¹⁹⁷⁷ Zehebî ¹⁹⁷⁸	Leyse bi-şey', metrûk
İbn Maîn, ¹⁹⁷⁹ Ebû Zûr'a, ¹⁹⁸⁰ Ebû Dâvûd, ¹⁹⁸¹ Ebû Hâtim, ¹⁹⁸² Sâcî ¹⁹⁸³	Zayıf, münker hadisleri var
Hâkim el-Kebîr, ¹⁹⁸⁴ İbn Adî ¹⁹⁸⁵	Leyse bi'l-kavî

Ricâl âlimleri, İsmâil b. Ya'lâ'yı cerh etmişler; ancak çoğunlukla cerh sebebini açıklamamışlardır. İbn Hibbân ise onun nakillerinde fazlaca yanlışlığını belirtmektedir. Bu durumda râvinin rivayetlerindeki menâkirin nakillerinde hata yapmasından kaynaklandığı söylenebilir.

¹⁹⁶⁹ Dârekutnî, *Suâlâtü'l-Berkânî*, 48.

¹⁹⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 110.

¹⁹⁷¹ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/95.

¹⁹⁷² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/126.

¹⁹⁷³ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/95.

¹⁹⁷⁴ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/95.

¹⁹⁷⁵ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, 2/34; 131.

¹⁹⁷⁶ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 51.

¹⁹⁷⁷ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 135.

¹⁹⁷⁸ Zehebî, *Mugnî*, 1/144.

¹⁹⁷⁹ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/95.

¹⁹⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/203.

¹⁹⁸¹ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, 1/357.

¹⁹⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/203.

¹⁹⁸³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/186.

¹⁹⁸⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/186.

¹⁹⁸⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/133. İbn Adî, İsmâil b. Ya'lâ'nın başka râvilere mutabık olarak rivayet ettiği birkaç hadisini zikrettikten sonra infirâd ettiği çok sayıda rivayetini sıralamış ve ardından zayıf kimselerden olmakla birlikte hadisinin yazılabileceğini belirtmiştir

99.Kazea b. Süveyd el-Bâhilî (ö. 173-179/789-796)¹⁹⁸⁶

Kazea b. Süveyd, hadis âlimlerinin büyük kısmı tarafından taz'îf edilmiştir. İbn Hibbân, onu “kesîru'l-hata, **fâhişü'l-vehm**” ifadeleriyle niteledikten sonra bu durumun kendisinde çoğalmasa nedeniyle haberiyle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir. Yine Dârekutnî de **vehmin** Kazea'ya baskın geldiğini kaydetmektedir.¹⁹⁸⁷ Bunun dışında râvi hakkında değerlendirmede bulunan münekkitlerin değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, ¹⁹⁸⁸ Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hacer ¹⁹⁸⁹	Zayıf, muhtaribü'l-hadîs
İbn Maîn, ¹⁹⁹⁰ Buhârî, Ebû Hâtim, ¹⁹⁹¹ Bezzâr, İclî ¹⁹⁹²	Leyse bi-zâke'l-kavî, lem yekün bi'l-kavî
İbn Adî	“Onda bir beis olmadığını umuyorum”
İbn Maîn	Sika

100.Ma'mer b. Râşid el-Basrî el-Ezdî (ö. 153/770)¹⁹⁹³

Meşhur muhaddis ve fakih Ma'mer b. Râşid, hadisleri ilk tedvin eden âlimlerdendir. Münekkitler ondan övgüyle bahsetmiş; Zührî, rivayetlerinin sağlamlığını bilhassa vurgulamışlardır. Bununla birlikte Ma'mer b. Râşid'in bazı âlimlerden yaptığı nakiller ile ilgili tenkitler bulunmaktadır. Yahyâ b. Maîn; onun Sâbit b. Eslem,¹⁹⁹⁴ Âsım b. Behdele, Hişâm b. Urve rivayetlerinde ıztırâb ve çokça **vehim** bulunduğunu kaydetmektedir. Yine İmam Mâlik, Ma'mer için “Katâde'den tefsir rivayetleri olmasaydı ne iyi bir adamdı.” ifadelerini kullanır.¹⁹⁹⁵ Ebû Hâtim ise Ma'mer b. Râşid'in Basra'da rivayet ettiği hadislerde hata bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Ma'mer'i “sika, sebt” ifadeleriyle tavsif eden Zehebî, onun annesini ziyaret için gittiği Basra'da yanında kitabı olmadan hıfzından yaptığı rivayetlerde **vehim** bulunduğunu dile getirmiştir.¹⁹⁹⁶ Benzer şekilde İbn Hacer de Ma'mer'i “sika, sebt” lafızlarıyla tevsik etse de Sâbit, A'meş, Hişâm rivayetlerinde ve Basra'da

¹⁹⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/28-30.

¹⁹⁸⁷ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 329.

¹⁹⁸⁸ Ahmed b. Hanbel'in “muhtaribü'l-hadîs” değerlendirmesinin yanında “şibhü'l-metrûk” şeklinde bir cerhi de vardır.

¹⁹⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 455.

¹⁹⁹⁰ İbn Maîn'den “leyse bi-zâke'l-kavî ve hüve sâlih” şeklinde bir değerlendirme de nakledilmiştir (bk. İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, 41).

¹⁹⁹¹ Ebû Hâtim'in değerlendirmesi “ليس بذاك القوي محله الصدق وليس بالمتين يكتب حديثه ولا يحتج به” şeklindedir.

¹⁹⁹² İclî, râviyi “lâ be'se bih ve fîhi za'f” ifadeleriyle değerlendirmiştir.

¹⁹⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/165-170; İbrahim Hatiboğlu, “Ma'mer b. Râşid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/552-554.

¹⁹⁹⁴ İbn Maîn'den Ma'mer'in Sâbit'ten rivayetleri hakkında bir yerde de “zayıf” değerlendirmesi nakledilmiştir.

¹⁹⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/9.

¹⁹⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, 7/12.

naklettiği hadislerde zayıflık olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁹⁹⁷ Bununla birlikte *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz sadedinde kaydettikleri ifadeler meseleyi izah etmektedir. Buna göre Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût; Sâbit, A'meş ve Hişâm rivayetlerine yönelik tenkidin yalnızca İbn Maîn'den geldiğini belirterek söz konusu değerlendirmenin râviler arasındaki mertebelere işaret ettiğini söylemişler ve Ahmed b. Hanbel'in Ma'mer'in Sâbit'ten rivayetlerine dair müsbet kanaatini örnek göstermişlerdir. Basra rivayetleriyle ilgili ise Ebû Hâtim'in değerlendirmesini hatırlatan *Tahrîr* müellifleri, burada nakledilen hadislerin tamamının zayıf olmadığını; ancak Ma'mer'in rivayetlerinin genişliğine karşın az miktarda hatasının bulunduğunu vurgulamışlardır. Neticede Beşşâr Avvâd ile Şu'ayb el-Arnaût; her sika, mutkîn kimsede de vehim bulunabileceğinin altını çizerek Ma'mer'in çok sayıdaki nakillerinin içinde vehminin oldukça az olduğunu ifade etmektedirler.¹⁹⁹⁸

101.Ma'kıl b. Ubeydillah el-Cezerî (ö. 166/782-3)¹⁹⁹⁹

Ma'kıl b. Ubeydillah, münekkitler tarafından tevsik edilen bir râvidir. İbn Hibbân, *Sikât* 'ında râvinin rivayetlerinde hata yaptığını; ancak hatasının terkinin gerektirecek derecede olmadığını kaydetmiştir.²⁰⁰⁰ Ayrıca İbn Hibbân, *Meşâhîr* 'inde de onun zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemektedir.²⁰⁰¹ Yine İbn Adî, râvinin "hasenü'l-hadîs" olduğunu ve hadislerinde tek tük hata bulunduğunu dile getirmiştir.²⁰⁰² Diğer yandan İbn Hacer, onu "sadûk, yuhtiü" ifadeleriyle tavsif etmektedir.²⁰⁰³ Bununla birlikte hem İbn Hibbân hem de İbn Adî'nin dile getirdiği üzere Ma'kıl'ın rivayetlerindeki hata sayısının düşük olması nedeniyle *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye itiraz ederek onun "sadûk, hasenü'l-hadîs" şeklinde nitelenmesi gerektiğini belirtirler.²⁰⁰⁴ Ma'kıl ile ilgili değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

¹⁹⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 541.

¹⁹⁹⁸ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/403.

¹⁹⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/141-142.

²⁰⁰⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/492. İbn Hibbân'ın değerlendirmesinin ardından kullandığı ifadeler, hadisin terkinin gerektirecek hatanın derecesini ve hata ile sikaya muhalefet arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir: "وإنما كان ذلك منه على حسب ما لا ينفك منه البشر ولو ترك حديث من أخطأ من غير أن يفحش ذلك منه لوجب ترك حديث كل محدث في الدنيا لأنهم كانوا يخطئون ولم يكونوا بمعصومين بل يحتاج بخبر من يخطئ ما لم يفحش ذلك منه فإذا فحش حتى غلب على صوابه ترك حينئذ ومضى ما علم الخطأ بعينه وأنه خالف فيه الثقات ترك ذلك الحديث بعينه واحتج بما سواه هذا حكم المحدثين الذين كانوا يخطئون ولم يفحش ذلك منهم". Buna göre "aşırılığın/fuhşun" ölçüsünü veren İbn Hibbân, râvinin hatasının savâbına ağır bastığı durumda rivayetin terk edileceğini belirtmektedir.

²⁰⁰¹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 186.

²⁰⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/85.

²⁰⁰³ İbn Hacer, *Takrîb*, 540.

²⁰⁰⁴ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/401.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Zayıf
Ahmed b. Hanbel	Sâlihu'l-hadîs
İbn Maîn, Nesâî, Zehebî ²⁰⁰⁵	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel	Sika

Sonuç olarak kaydedilen değerlendirmelerden râvinin cerh-ta'dîl ulemâsı tarafından güvenilir kabul edildiği; rivayetlerindeki hata ve vehim miktarının fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

102.Mehdî b. Ca'fer er-Remlî (ö. 230/844-5)²⁰⁰⁶

Mehdî b. Ca'fer; İbn Maîn ve Sâlih Cezere tarafından “lâ be'se bihî” ifadesiyle tevsik edilse de kimi münekkitle, naklettiği bir takım münker rivayetler nedeniyle onu eleştirmiştir. Örneğin Buhârî, râviyi “hadisühû münker” şeklinde nitelemektedir. Yine İbn Hibbân, Mehdî'yi *Sikât*’ında zikretmiş; ancak zaman zaman hata ettiğini kaydetmiştir.²⁰⁰⁷ Ayrıca İbn Adî de sikalarından mütâbii bulunmayan şeyler naklettiğine işaret eden âlimlerdendir. İbn Hacer de râviyi “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde değerlendirirken mezkûr tenkitleri takip etmiş görünmektedir.²⁰⁰⁸ Sonuç olarak Mehdî'nin, itibar için rivayeti alınabilecek bir kimse olduğu söylenebilir.

103.Meserre b. Ma'bed el-Lahmî (ö. ?)²⁰⁰⁹

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Meserre b. Ma'bed; Nâfi' ve Zührî gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Vekî' gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” lafzıyla nitelemektedir.²⁰¹⁰ İbn Hibbân, ise *Mecrûhîn*’inde sikalarından güvenilir kimselerin hadislerine benzemeyen şeyler rivayet ettiğini ve infirâdı halinde kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını belirtmiştir. Ayrıca râviyi *Sikât*’ına da kaydetmiş; ancak burada da rivayetlerinde hataya düştüğünü dile getirmiştir. İlâveten Meserre'yi *Meşâhîr*’inde zikreden İbn Hibbân, onun “Filistin halkının sikalarından” olduğunu söylese de de “كان يغب” ifadesiyle tenkitte bulunmuştur.²⁰¹¹ Bunun dışında Ebû Hâtim’in “şeyh, mâ bihî be's” şeklindeki tevsiki nakledilmektedir. Netice itibariyle Meserre b. Ma'bed ile ilgili fazla değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Ancak genelde hakkında olumlu ifadeler kullanılsa da İbn Hibbân ile İbn

²⁰⁰⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/281.

²⁰⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/364-366.

²⁰⁰⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/201.

²⁰⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 548. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/424).

²⁰⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/690-691.

²⁰¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 528. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/368).

²⁰¹¹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 181.

Hacer'in; râvinin rivayetlerinde hataya düşmesi, vehme kapılması ve infirâd etmesi nedeniyle zabt yönünden eleştirdiklerinin altı çizilmelidir.

104.Miskîn b. Bükeyr el-Harrânî (ö. 198/813-4)²⁰¹²

Miskîn b. Bükeyr, münekkitlerin tevsik ettiği bir râvi olsa da kimi zaman hadislerinde hata yapması nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak hakkındaki en şiddetli tenkitlerin Hâkim el-Kebîr'den geldiği söylenebilir. O, Miskîn'in rivayetlerinde fazlaca menâkîr bulunduğunu iddia etmiş ve râviyi “**kesîru'l-vehm** ve'l-hata” ifadeleriyle nitelemiştir. Ahmed b. Hanbel ise onda bir beis bulunmadığını söylemekle beraber hadisinde hata olduğuna işaret etmektedir. Yine râviyi bir defasında “sika” ifadesiyle tevsik eden Zehebî,²⁰¹³ başka bir defasında da “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş; fakat rivayetlerinde teferrüd ettiğini belirtmiştir.²⁰¹⁴ Son olarak İbn Hacer, Miskîn ile ilgili “sadûk, yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuş ve “sâhibü hadîs” ifadeleriyle tavsif etmiştir.²⁰¹⁵ Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere diğer âlimler râvi hakkında müsbet kanaat taşımaktadır:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Hâtîm	Lâ be'se bihî
İbn Ammâr, İbn Hibbân ²⁰¹⁶	Sika

105.Muârik b. Abbâd/Abdillâh el-Abdî (ö. ?)²⁰¹⁷

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Muârik b. Abbâd, ricâl âlimleri tarafından cerh edilmiştir. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte “yuhtiü ve **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bunun yanında Buhârî, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtîm, Ukaylî ve İbn Adî; râvinin hadislerinin münker olduğunu söyleyerek tenkitte bulunmuşlar, Dârekutnî ile İbn Hacer²⁰¹⁸ de Muârik'i taz'îf etmişlerdir.

106.Muâviye b. Hişâm el-Kassâr (ö. 204-5/819-21)²⁰¹⁹

Muâviye b. Hişâm hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunmaktadır. Kimi ricâl âlimi onu tevsik ederken bazı münekkitler de rivayetlerinde yanılması nedeniyle taz'îf etmiştir. Sâcî,

²⁰¹² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/712-713.

²⁰¹³ Zehebî, *Mugnî*, 2/295.

²⁰¹⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/257.

²⁰¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 529. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/370).

²⁰¹⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

²⁰¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/55-58.

²⁰¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 536.

²⁰¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/102-105.

râviyi “sadûk **yehimû**”; İbn Hacer²⁰²⁰ ise “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde nitelemektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, onun “kesîru’l-hata” olduğunu söyleyerek tenkit etmiştir. İbn Hibbân ise daha hafif ifadelerle eleştiride bulunmuş ve *Sikât*’ında Muâviye’nin zaman zaman hata ettiğini kaydetmiştir. Bunların dışında İbnü’l-Cevzî, *Du‘afâ*’sında râvinin işitmediği hadisler naklettiğine dair eleştiriye maruz kaldığını ve terk edildiğini söylemektedir. Ancak Zehebî, İbnü’l-Cevzî’ye itiraz ederek râvinin kimse tarafından terk edilmediğini ifade eder. Muâviye ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebü’l-Hasan İbn Ebî Şeybe, Dârekutnî, ²⁰²¹ Beyhakî ²⁰²²	Leyse bi-zâke, leyse bi-hücce, leyse bi’l-kavî
İbn Adî	Umuyorum ki onda beis yoktur
İbn Sa’d, Ebû Hâtim	Sadûk
İclî, ²⁰²³ Ebû Dâvûd, Zehebî ²⁰²⁴	Sika

Netice itibarıyla Muâviye b. Hişâm’ın ricâl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edildiği söylenebilir. Bununla birlikte rivayetlerinde vehme düşmesi ve hata yapması nedeniyle taz’îf edildiği kaydedilmelidir. İbnü’l-Cevzî’nin râvinin işitmediği rivayetler naklettiğine dair ifadesi ise kabul görmemiştir.

107. Muâz b. Hişâm ed-Destüvâî (ö. 200/815)²⁰²⁵

Ricâl âlimleri, Muâz b. Hişâm’ı tevsik etmiş; İbn Maîn ise hakkında muhtelif değerlendirmelerde bulunmuştur. İbn Adî Muâz’ın rivayetlerinde ara sıra hata ettiğini dile getirmiş; ancak ardından “sadûk olduğunu umuyorum” demiştir. Benzer şekilde İbn Hacer, râviyi “sadûk” lafzıyla nitelemekle birlikte zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydetmektedir.²⁰²⁶ Bunun dışındaki değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ²⁰²⁷	Lem yekün bi’s-sika
İbn Maîn	Leyse bi-zâke’l-kavî
İbn Maîn, ²⁰²⁸ Zehebî ²⁰²⁹	Sadûk

²⁰²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 538. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” derecesinde olduğunu söyleyerek İbn Hacer’e itiraz etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/396).

²⁰²¹ Dârekutnî, *Su‘âlâtü’s-Sülemî*, 277.

²⁰²² Beyhakî, *Ma‘rifetü’s-sünen*, 1/379.

²⁰²³ İclî, *Ma‘rifetü’s-sikât*, 2/285.

²⁰²⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/277.

²⁰²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 13/53-55.

²⁰²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 536. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” derecesinde olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/391).

²⁰²⁷ İbn Maîn, *Ma‘rifetü’r-ricâl*, 1/118.

²⁰²⁸ İbn Maîn, “sadûk, leyse bi-hücce” ifadesini kullanmıştır.

²⁰²⁹ Zehebî, *Mugnî*, 2/308; a.mlf., *Mîzân*, 6/453.

İbn Maîn, ²⁰³⁰ İbn Kānî, İbn Hibbân, Zehebî ²⁰³¹	Sika

108. Mugîre b. Abdurrahman el-Mahzûmî (ö. 186/802)²⁰³²

Mâlikî fakihi ve hadis âlimi Mugîre b. Abdurrahman'ın rivayetlerdeki güvenilirlik durumu ile ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât* 'ında zikretmekle birlikte zaman zaman -rivayetlerinde- hata ettiğini söylemiş; *Meşâhîr* 'inde de ara sıra **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) kaydetmiştir.²⁰³³ Yine İbn Hacer de râviyi “sadûk” lafzıyla nitelemiş; ancak rivayetlerde **vehmettiğini** ifade etmiştir.²⁰³⁴ Bu değerlendirmelerin dışında râvi hakkındaki görüşler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Dâvûd	Zayıf
Ebû Zûr'a	Lâ be'se bih
İbn Maîn, İbn Şeybe	Sika

Netice itibarıyla daha ziyade fıkıh ilminde temayüz etmiş olan Mugîre hakkında fazla değerlendirmenin bulunmadığı görülmektedir. Ancak râvi ile ilgili kanaatlerin müsbet yönde ağırlık kazandığı söylenebilir. Nitekim o, yalnızca Ebû Dâvûd tarafından taz'îfe uğramaktadır. İbn Hibbân'ın vehim ve hata tenkitleri de şiddetli mâna taşımamakta, râvinin “zaman zaman” yanıldığını ifade etmektedir. Yine İbn Hacer de Mugîre'nin rivayetlerinde vehmettiğini söylese de “sadûk” lafzıyla ta'dilde bulunmuştur.

109. Mugîre b. Sıklâb el-Harrânî (ö. 202/817-8)

Ricâl âlimlerinin Mugîre b. Sıklâb ile ilgili muhtelif değerlendirmeleri bulunmaktadır. İbn Hibbân, onun rivayetlerinde hata yaptığını; zayıf ve meçhul kimselerden rivayette bulunduğunu, hadisinde menâkîr ve **evhâm** ağır basınca terki hak ettiğini söylemektedir.²⁰³⁵ Ukaylî²⁰³⁶ ve İbn Adî de Mugîre'nin infirâd ettiği münker rivayetlerine örnekler kaydederek tenkit etmişlerdir. Râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda kaydedilmiş olup genel kanaatin menfi yönde olduğu görülmektedir.

²⁰³⁰ İbn Maîn, râviyle ilgili kendisine yöneltilen “معاذ بن هشام أثبت في شعبة أو غندر” şeklindeki soruya “ثقة وثقة” diyerek cevap vermiştir.

²⁰³¹ Zehebî, *Siyer*, 9/372.

²⁰³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/214-216; Mehmet Erdoğan, “Mugîre b. Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/374.

²⁰³³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 134.

²⁰³⁴ İbn Hacer, *Tahrîr*, 543. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/409).

²⁰³⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/8.

²⁰³⁶ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/182.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Ca'fer en-Nüfeylî, ²⁰³⁷ İbn Adî, ²⁰³⁸ Dârekutnî ²⁰³⁹	Hadiste güvenilir değil, zayıf, münkeru'l-hadîs
Ebû Hâtîm ²⁰⁴⁰	Sâlihu'l-hadîs
Ebû Zûr'a ²⁰⁴¹	Leyse bihî be's

Burada İbn Hibbân'ın râvinin kendisini değil rivayetini “vehim” ile nitelediği görülmektedir. Fakat sonuç olarak Mugîre hakkında kanaatlerini bildiren âlimlerin ifadelerine bakıldığında onun rivayetlerinde hata yaptığı ve infirâd ederek münker rivayetler naklettiği anlaşılmaktadır.

110. Mugîre b. Ziyâd el-Becelî (ö. 152/769-70)²⁰⁴²

Mugîre b. Ziyâd, ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilmekle beraber bir takım münker rivayetleri nedeniyle bazı münekkitlerin cerhine maruz kalmıştır. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle değerlendirmektedir.²⁰⁴³ İbn Hibbân ise râvinin sikalardan yaptığı nakillerde güvenilir kimselerin rivayetlerine benzemeyen hadislerle infirâd ettiğini söylemiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, Mugîre'nin infirâdı durumunda nakillerinden sakınılması gerektiğini, muhalefesinde kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini kaydetmiştir. İbn Adî ise râvi hakkında müsbet kanaat taşımaktadır. O, hadislerinin genelinin “müstakîm” olduğunu belirtmiş; bununla birlikte rivayetlerinde kendisine hâlel getirmeyecek derecede galat bulunduğu işaret etmiştir. Râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali, ²⁰⁴⁴ Ebû Zûr'a ²⁰⁴⁵	Muztaribü'l-hadîs
Nesâî, Hâkim el-Kebîr, Dârekutnî	Leyse bi'l-kavî
Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, Zehebî ²⁰⁴⁶	Şeyh, sâlih
İbn Maîn, ²⁰⁴⁷ Nesâî	Leyse bihî be's
Vekî', İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Ammâr, Fesevî	Sika

²⁰³⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/573.

²⁰³⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/573.

²⁰³⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 8/134.

²⁰⁴⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/224.

²⁰⁴¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/224.

²⁰⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/200-205.

²⁰⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, 543. *Tahrîr* müellifleri, râviyi “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde değerlendirmiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/407).

²⁰⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/326.

²⁰⁴⁵ Ebû Zûr'a, *Ecvibetü Ebî Zûr'a*, 658.

²⁰⁴⁶ Zehebî, *Mugnî*, 2/318.

²⁰⁴⁷ İbn Maîn, “leyse bihî be's” değerlendirmesinin ardından râvinin münker bir rivayetinin bulunduğu kaydeder.

Sonuç olarak Mugîre'nin tevsikin üst mertebelerinde olmasa da güvenilir bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zaman zaman rivayetlerinde vehme düşmesi ve hata etmesi nedeniyle zabt yönünden tenkit edildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

111.Muhabber b. Kahzem et-Tâî (ö. ?)

Birçok ricâl âliminin kizb ile itham ettiği Dâvûd'un (ö. 206/821) babası Muhabber b. Kahzem hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Ukaylî, hem Muhabber'in hem de babasının hadislerinde **vehim** ve galat bulunduğunu söylemiştir.²⁰⁴⁸ Ayrıca Zehebî de râviyi taz'îf etmektedir.²⁰⁴⁹

112.Ebû Ahmed Muhammed b. Abdillâh b. Zübeyr ez-Zübeyrî (ö. 203/818-9)²⁰⁵⁰

Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, cerh-ta'dîl âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Ebû Hâtîm; onun âbid, müctehid, hadiste hâfız bir kimse olduğunu söylemiş; ancak "**lehû evhâm**" değerlendirmesinde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel ise râvinin Süfyân es-Sevrî hadislerinde çok hatasının olduğunu söyleyerek nisbî bir tenkit yapmaktadır. İbn Hacer de onu "sika, sebt" ifadeleriyle niteledikten sonra Süfyân es-Sevrî rivayetlerinde hata yaptığını kaydetmiştir.²⁰⁵¹ Bununla birlikte *Tahrîr* müellifleri; râvinin Süfyân es-Sevrî rivayetlerinde hata yaptığını dair ifadelerin Ahmed b. Hanbel'den alındığını; fakat Ahmed b. Hanbel'in söz konusu değerlendirmesinde tek kaldığını, üstelik Şeyhayn'ın Muhammed b. Abdillâh → Süfyân es-Sevrî isnadıyla nakledilen hadisleri tahrîc ettiğini söyleyerek bu değerlendirmenin tartışmaya açık olduğunu ifade etmişlerdir.²⁰⁵² Zikredilen değerlendirmelerin dışında İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Nümejr, İbn Hırâş, İclî, Ebû Zür'a, Nesâî, İbn Kâni' ve İbn Hibbân'ın²⁰⁵³ Muhammed b. Abdillâh'ı tevsik ettikleri kaydedilmelidir. Bündâr da ondan daha hafız birini görmediğini dile getirmiştir.

113.Muhammed b. Amr b. Alkame el-Leysî (ö. 144-5/761-3)²⁰⁵⁴

Ricâl âlimlerinin çoğunun tevsik ettiği Muhammed b. Amr, bazı münekkitlerin tenkidine maruz kalmıştır. İbn Hibbân, râviyi *Sikât*'ında zikretmekle birlikte rivayetlerinde hata yaptığını kaydetmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de onu "sadûk **lehû evhâm**" ifadeleriyle

²⁰⁴⁸ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/259. Râvinin babası Kahzem b. Süleyman hakkında ricâl kaynaklarında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yalnız İbn Hibbân, râvinin rivayetdeki durumuyla alakalı herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikretmiştir (bk. 7/345).

²⁰⁴⁹ Zehebî, *Mizân*, 6/27.

²⁰⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/687-689.

²⁰⁵¹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 487.

²⁰⁵² Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/267.

²⁰⁵³ İbn Hibbân herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir (bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 9/58).

²⁰⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/174-177.

değerlendirmektedir.²⁰⁵⁵ Râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Şeybe, Cûzcânî	Leyse bi-kavî
Ebû Hâtîm, İbn Adî	Sâlihu'l-hadîs
İbnü'l-Mübârek, Nesâî, Zehebî ²⁰⁵⁶	Leyse bihî be's, sadûk, hasenü'l-hadîs
İbn Maîn, ²⁰⁵⁷ Ali b. el-Medînî, ²⁰⁵⁸ Nesâî	Sika

114. Muhammed b. Bilâl el-Kindî (ö. ?)²⁰⁵⁹

Buhârî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce gibi hadis âlimlerinin kendisinden hadis aldığı Muhammed b. Bilâl'in vefat tarihi bilinmemektedir. Ukaylî, râvinin hadiste çok **vehmettiğini** kaydetmiştir. Ancak Zehebî, onu “sadûk” lafzıyla değerlendirmiş ve insanların hata ettiği kadar hadiste hata ettiğini (غلط في حديث كما يغلط الناس) kaydetmiştir.²⁰⁶⁰ Diğer yandan İbn Hacer de “صدوق يغرب” değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁰⁶¹ Bununla birlikte *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râviyi “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde niteledikleri kaydedilmelidir.²⁰⁶² İbn Adî ise râvinin İmrân'dan ve başka kimselerden garîb rivayetler naklettiğini ifade etmekle birlikte “umarım ki onda beis yoktur” demektedir. Son olarak Ebû Dâvûd'un “onun hakkında hayırdan başka bir şey duymadım” dediği râviyi İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât* 'ında zikretmiştir.

115. Muhammed b. Ferec b. Mahmûd el-Ezrak el-Bağdâdî (ö. 282/895)²⁰⁶³

Ricâl eserlerinde hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhammed b. Ferec ile ilgili kanaatlerini bildiren âlimlerin çoğu müsbet ifadeler kullanmıştır. Dârekutnî, Hatîb el-Bağdâdî ve Zehebî;²⁰⁶⁴ râviyi tevsik eden âlimlerdir. Bununla birlikte Dârekutnî'nin Muhammed b. Ferec'i taz'îf ettiği; ayrıca itikadı nedeniyle ta'na uğradığına işaret ettiği de nakledilmiştir. Yine Zehebî de “sadûk” değerlendirmesine karşın râvinin hatalı bir şekilde naklettiği rivayetine işaret ederek esasında mevkuf bir haber olan nakli ref' ettiğini dile getirmiştir. Son olarak İbn Hacer de onu “sadûk” ifadesiyle nitelemiş; ancak zaman zaman rivayetlerinde

²⁰⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 499. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” bir kimse olmakla birlikte hıfzı yönüyle eleştirildiğini ifade etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/299).

²⁰⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/136; a.mlf., *Mîzân*, 6/283.

²⁰⁵⁷ İbn Maîn, başka yerlerde râvinin tenkit edildiğini de dile getirmektedir.

²⁰⁵⁸ Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 42.

²⁰⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/369.

²⁰⁶⁰ Zehebî, *Mîzân*, 2/82.

²⁰⁶¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 470.

²⁰⁶² Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/219.

²⁰⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/215-217.

²⁰⁶⁴ Zehebî, *Mugnî*, 2/252; a.mlf., *Mîzân*, 6/295.

vehmettiğini kaydetmiştir.²⁰⁶⁵ İbn Hacer'in eleştirisi, râvinin mevzubahis hatalı rivayeti nedeniyle olmalıdır.

116.Muhammed b. Gâlib et-Temtâm et-Temmâr (ö. 283/896)

Muhammed b. Gâlib et-Temtâm, hadis âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir râvidir. İbn Ebî Hâtim,²⁰⁶⁶ İbn Hibbân,²⁰⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî²⁰⁶⁸ ve Zehebî;²⁰⁶⁹ onu tevsik etmişlerdir. Diğer yandan Sülemî, Dârekutnî'ye Muhammed et-Temtâm hakkındaki kanaatini sorunca Dârekutnî, onun "sika" olduğunu; ancak hadislerde **vehme** kapıldığını söylemiş ve vehmine örnek olarak isnadını karıştırdığı bir hadisini zikretmiştir.²⁰⁷⁰ Benzer şeklide Hamza b. Yûsuf da Dârekutnî'ye râvi ile ilgili görüşünü sormuştur. Burada da Dârekutnî, "sika, me'mûn" değerlendirmesinde bulunduktan sonra "Ne var ki hata ederdi ve hadislerinde **vehme** düşerdi" demiş ve aynı örneği nakletmiştir.²⁰⁷¹ Netice itibarıyla güvenilir olduğu anlaşılan Muhammed b. Gâlib'in her sika râvide bulunabilecek oranda zaman zaman hata ve vehme düştüğü söylenebilir.

117.Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî (ö. 151/768)²⁰⁷²

Siyer ve megâzî müellifi, meşhur muhaddis İbn İshak, pek çok hadis âlimi tarafından tevsik edilmekle birlikte bazı kimselerin cerhine maruz kalmıştır. Yalan söylemek, tedlîs yapmak, Ehl-i kitap kaynaklarını kullanmak; ona yöneltilen tenkitler arasında zikredilebilir. Bunların içinde en ağır itham olan yalan söylediğine dair Hişâm b. Urve ile İmam Mâlik'ten gelen cerhlerin şahsî meselelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.²⁰⁷³ Nitekim Mus'ab ez-Zübeyrî de (ö. 236/851) İbn İshak'a yöneltilen eleştirilerin hadis ile ilgili olmadığını dile getirmiştir. Tedlîs ve gayr-i İslâmî kaynak kullanımına dair tenkitler ise İbn İshak'ın tarihçi yönüyle alâkalı olup vaka anlatımında tarihî haberleri, İsrâiliyat malzemesini toplaması ve birçok hadisi birleştirerek nakletmesinden kaynaklanmaktadır.

²⁰⁶⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 502. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sadûk, hasenü'l-hadîs" olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/305).

²⁰⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/55. İbn Ebî Hâtim "sadûk" değerlendirmesinde bulunmuştur.

²⁰⁶⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/151. İbn Hibbân, râvinin "mutkîn" olduğunu söylemektedir.

²⁰⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/242. Hatîb, râviyi "sadûk, hâfız" şeklinde nitelemiştir.

²⁰⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, 13/390. Zehebî, râvinin "mutkîn" olduğunu söylemiştir.

²⁰⁷⁰ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, 291-292.

²⁰⁷¹ Dârekutnî, *Su'âlâtü Hamza*, 74-76.

²⁰⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/293-306. Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/93-96. İbn İshak'ın hadisteki güvenilirlik durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gönül Kolkıran, *Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu: İbn İshak ve Vakidi Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

²⁰⁷³ Konu ile ilgili bk. Fayda, "İbn İshak", 20/94; Kolkıran, *Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu*, 70-77.

Diğer yandan münekkit ulemâ; İbn İshâk'ın hıfzının kuvvetini övmüş, onu “Emîrül-Mü'minîn” ifadesiyle tavsif etmiştir. Hakkındaki “vehim” eleştirisi ise İbn Adî'den gelmektedir. Bununla beraber İbn Adî'nin değerlendirmesine bakıldığında tenkitten ziyade tevsik ifade ettiği görülür. Burada İbn Adî; İbn İshak'ın megâzî, bed'ü'l-halk, meb'asü'n-nebî gibi konulara yoğunlaşıp öne geçtiğini söylemiş; ardından onun hadislerini incelediğini ve taz'îfinin gerekmediğini, ara sıra hata etse veya **vehme** düşse de bu kadarının sikalarda, imamlarda da görüleceğini kaydetmiştir.²⁰⁷⁴

118. Muhammed b. Muhammed b. Merzûk el-Bâhilî (ö. 248/862-3)²⁰⁷⁵

İbn Hacer, münekkit ulemânın geneli tarafından güvenilir kabul edilen râviyi “sadûk **lehû evhâm**” ifadesiyle değerlendirmiştir.²⁰⁷⁶ İbn Hibbân da onu *Sikât*'ında zikretmekle beraber zaman zaman hata ettiğini kaydeder.²⁰⁷⁷ Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Adî	Leyyin
Ebû Hâtîm, Zehebî ²⁰⁷⁸	Sadûk
Haîb el-Bağdâdî	Sika

119. Muhammed b. Musaffâ el-Kureşî (ö. 246/861)²⁰⁷⁹

Muhammed b. Musaffâ, ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Ancak İbn Hibbân, râvinin rivayetlerinde hata yaptığını kaydetmektedir. Benzer şekilde İbn Hacer de onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadesiyle değerlendirmiş; ayrıca tedlîs yaptığına²⁰⁸⁰ da işaret etmiştir.²⁰⁸¹ Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Sâlih
Ebû Hâtîm, Sâlih Cezere, ²⁰⁸² Nesâî, Zehebî ²⁰⁸³	Sadûk
Mesleme b. Kâsım, Zehebî ²⁰⁸⁴	Sika

²⁰⁷⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/48-49.

²⁰⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/280-281.

²⁰⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 505.

²⁰⁷⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/126. İbn Hibbân'ın hata ile ilgili tenkidi *Tehzîb* 'de kaydedilmemiştir.

²⁰⁷⁸ Zehebî, *Mugnî*, 2/260; a.mlf., *Mizân*, 6/320. Zehebî, râvinin münker bir rivayetle teferrüd ettiğine ayrıca işaret etmiştir.

²⁰⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/331-333.

²⁰⁸⁰ Ebû Zûr'a, râvinin tedlîsü't-tevsîye yaptığını söylemektedir.

²⁰⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 507. *Tahrîr* müellifleri, râvinin tevsike daha yakın olduğunu söyleyerek hakkında “sadûk, hasenü'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuşlardır (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/319).

²⁰⁸² Sâlih Cezere, râvi için “muhallit” ifadesini de kullanmış ve münker rivayetler naklettiğini de kaydetmiştir.

²⁰⁸³ Zehebî, *Mizân*, 6/339.

²⁰⁸⁴ Zehebî, *Mugnî*, 2/266; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/222. Zehebî, *Kâşif* 'inde “نقّة يعرب” değerlendirmesinde bulunmaktadır.

120. Muhammed b. Mütevekkil el-Hâşimî el-Askalânî (ö. 238/853)²⁰⁸⁵

Ricâl âlimleri, Muhammed b. Mütevekkil'i tevsik etmekle birlikte rivayetlerinde yanılması nedeniyle eleştirmişlerdir. Örneğin Meseleme b. Kâsım, onu “**kesîru'l-vehm**” ifadesiyle tenkit etmiş; ancak kendisinde bir beis olmadığını dile getirmiştir. Yine İbnü'l-Kattân da tevsikine karşın râvinin rivayette **vehmine** işaret eder.²⁰⁸⁶ Ayrıca İbn Hacer, Muhammed b. Mütevekkil'i “sadûk, ârif” ifadeleriyle nitelese de fazlaca **vehminin** bulunduğunu kaydetmektedir.²⁰⁸⁷ Benzer şekilde İbn Vaddâh, İbn Adî ve Ebû Ali el-Gassânî,²⁰⁸⁸ râvinin hıfzını (kesîru'l-hıfz) vurgulamakla beraber “kesîru'l-galat” değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Kaydedilen değerlendirmelerin dışında Muhammed b. Mütevekkil ile ilgili âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtîm	Leyyinü'l-hadîs
Zehebî ²⁰⁸⁹	Sadûk
İbn Maîn, İbn Hibbân	Sika

Netice itibarıyla Muhammed b. Mütevekkil'in adâlet yönünden tenkit almadığı anlaşılmaktadır. Ancak hıfzından övgüyle bahsedilse de rivayetlerinde hataya düşmesi ve vehme kapılması nedeniyle zabt yönünden eleştirildiği görülmüştür.

121. Ebû Ya'lâ Muhammed b. Salt el-Basrî (ö. 228/842-3)²⁰⁹⁰

Ricâl âlimlerinin Muhammed b. Salt ile ilgili muhtelif değerlendirmeleri bulunmakla birlikte çoğu tevsik etmiştir. Ebû Zür'a,²⁰⁹¹ onu “sadûk” ifadesiyle niteledikten sonra “bize hıfzından tefsir ve başka şeyler imlâ eder, zaman zaman **vehme** düşerdi” demektedir. Yine İbn Hacer de râvi hakkında “sadûk **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁰⁹² Ebû Dâvûd ise râvinin

²⁰⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/267-269.

²⁰⁸⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 10/328.

²⁰⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 504. *Tahrîr* müellifleri, râvinin vehmi nedeniyle “sika” mertebesinde “sadûk, hasenü'l-hadîs” derecesine indiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla İbn Hacer'in râviyi “sadûk” şeklinde değerlendirdikten sonra vehim tenkidini zikretmesine itiraz etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/313).

²⁰⁸⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 10/328.

²⁰⁸⁹ Zehebî, *Mugnî*, 2/259.

²⁰⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/647-648.

²⁰⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde (bk. 25/402); Zehebî, *el-Kâşif*'inde (bk. 2/182) ve *Mizân*'ında (bk. 6/192); İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde (bk. 11/648) değerlendirmeyi Ebû Hâtîm'e isnad ederek nakletmiştir. Ancak Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un da işaret ettiği üzere (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/259; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/404, 1. Dipnot) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in matbu nüshasında muhakkik “Bize Abdurrahman haber verdi, Ebû Zür'a'ya onun hakkında sordum, dedi ki ‘sadûktur’” ifadelerini parantez içine alarak bazı nüshalarda ifadenin düştüğüne işaret etmiştir. Dolayısıyla Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer; söz konusu değerlendirmenin hemen öncesinde zikredilen Ebû Hâtîm'in ifadelerinin devamı olduğunu düşünmüş olmalıdır.

²⁰⁹² İbn Hacer, *Takrîb*, 484. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/259).

kitaplarında hata bulunduğunu kaydetmiştir.²⁰⁹³ Kaydedilen değerlendirmelerin dışında Ebû Hâtim, “sadûk”;²⁰⁹⁴ Dârekutnî, “sika”²⁰⁹⁵ ve Zehebî de telyîn edildiğini ifade etmekle beraber “sadûk” lafzıyla²⁰⁹⁶ râviyi tevsik etmişlerdir. Ayrıca İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmasa da onu *Sikât*’ında zikretmektedir.

122. Muhammed b. Süfyân b. Verdân el-Esedî/el-Üseyyidî (ö. ?)

Ricâl kaynaklarında hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhammed b. Süfyân; Şerîk, Hammâd b. Zeyd, Ebû Bekir b. Ayyâş gibi âlimlerden hadis almıştır. Kendisinden rivayette bulunan Ebû Hâtim ile Ebû Zür’a da onun hadiste “sadûk” olduğunu söylemişlerdir.²⁰⁹⁷ İbn Hibbân ise râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte “yuhtiü ve **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁰⁹⁸

123. Muhammed b. Talha b. Musarrif el-Yâmî (ö. 167/783-4)²⁰⁹⁹

Münekkitlerin, Muhammed b. Talha hakkında muhtelif değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ancak çoğunun onu tevsik ettiği söylenebilir. İbn Hacer, râviyi “sadûk **lehû evhâm**” ifadesiyle değerlendirmiş; ayrıca babasının vefatı zamanında yaşının küçük olması nedeniyle ondan semânın kabul edilmediğine işaret etmiştir.²¹⁰⁰ Ebû Dâvûd da Muhammed b. Talha’nın nakillerinde hata ettiğini dile getiren münekkitlerdendir. Yine İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte rivayetlerinde hataya düştüğünü kaydetmektedir. Zikredilen değerlendirmelerin dışında râvi ile ilgili serdedilen görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ²¹⁰¹	Leyse bi-şey’
İbn Sa’d, ²¹⁰² İbn Maîn	Zayıf
Nesâî	Leyse bi’l-kavî
İbn Maîn, Ebû Zür’a	Sâlih
Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür’a, ²¹⁰³ Zehebî ²¹⁰⁴	Lâ be’s bihî, sadûk

²⁰⁹³ Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, 1/358.

²⁰⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/289.

²⁰⁹⁵ Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Hâkim*, 271.

²⁰⁹⁶ Zehebî, *Mugnî*, 2/213.

²⁰⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/275.

²⁰⁹⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/80.

²⁰⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 11/656-658.

²¹⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 485. *Tahrîr* müellifleri, Muhammed b. Talha’yı “zayıf” şeklinde değerlendirmişler ve mütâbaat ve şevâhidde i’tibar olunacağını ifade etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/261). Ancak râvi ile ilgili münekkitlerin çoğunun müsbet kanaat taşıdığı göz önünde bulundurulsa *Tahrîr* müelliflerinin değerlendirmesinin tenkide açık olduğu söylenebilir.

²¹⁰¹ Ukaylî, *Du’afâ*, 4/86.

²¹⁰² İbn Sa’d, râvinin münker rivayetlerinin bulunduğunu söylemiştir.

²¹⁰³ Ebû Zür’a’nın değerlendirmesi İbn Ebî Hâtim’in *el-Cerh ve’t-ta’dîl*’inde (bk. 7/292) “sadûk” şeklinde nakledilirken İbn Hacer’in *Tehzîb*’inde (bk. 11/658) “sâlih” lafzıyla kaydedilmektedir.

²¹⁰⁴ Zehebî, *Mîzân*, 6/194.

İbn Maîn, ²¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, İclî, Zehebî ²¹⁰⁶	Sika

Netice itibariyle Muhammed b. Talha'nın güvenilir bir kimse olduğu; ancak rivayetlerinde hataya düşmesi ve vehme kapılması nedeniyle zabt yönünden tenkide uğradığı söylenebilir. Ayrıca babasından semâinin da kabul görmediği burada kaydedilmelidir.

124. Muhammed b. Zekvân et-Teymî (ö. ?)

Ricâl eserlerinde hakkında oldukça sınırlı bilgi bulunan Muhammed b. Zekvân; meşhur hadis hâfızı Ebû Sâlih Zekvân es-Semmân'ın (ö. 101/719-20) oğludur. İbn Hibbân, onu *Sikât* 'ında zikretmekle birlikte “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Benzer şekilde İbn Hacer de râviyi “sadûk **yehimü**” ifadeleriyle nitelemiştir.²¹⁰⁷

125. Muhammed b. Zibrikân el-Ahvâzî (ö. ?)²¹⁰⁸

İbnü'l-Medîni, Bündâr, Amr b. Ali el-Fellâs gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. Zibrikân'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Râvi, münekkitlerin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir. Ancak İbn Hibbân, onu *Sikât* 'ında zikretmekle birlikte zaman zaman hata ettiğini söylemektedir. Benzer şekilde İbn Hacer de “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş; ardından ara sıra **vehmettiğini** dile getirmiştir.²¹⁰⁹ Bu noktada İbn Hacer'in söz konusu tenkit ifadesini İbn Hibbân'dan aldığını ileri süren *Tahrîr* müelliflerinin itirazı kaydedilmelidir. Onlara göre râvi tevsike daha yakın olup “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde değerlendirilmelidir.²¹¹⁰ Muhammed b. Zibrikân ile ilgili diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ²¹¹¹	Sâlihu'l-hadîs
İbn Maîn, Buhârî Nesâî	Leyse bihî be's, ma'rûfû'l-hadîs
İbnü'l-Medîni, Dârekutnî	Sika

126. Muhammed b. Ziyâd el-Kelbî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhammed b. Ziyâd; esasında şair olup az sayıda hadis rivayeti bulunmaktadır. Vefat tarihi bilinmeyen râvi, Şarkî b. Kutâmî'den (ö. 155/772 [?]) rivayette bulunmuştur.²¹¹² Yahyâ b. Maîn onu “lâ ehad”,²¹¹³ Sâlih Cezere de “leyse bi-zâk”²¹¹⁴

²¹⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/311.

²¹⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, 7/338.

²¹⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 477.

²¹⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/527-529.

²¹⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 378.

²¹¹⁰ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/243.

²¹¹¹ Ebû Hâtim, “sâlihu'l-hadîs, sadûk” değerlendirmesinde bulunmuştur.

²¹¹² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/143.

ifadesiyle cerh etmiştir. Muhammed b. Ziyâd hakkında “vehim” değerlendirmesinde bulunan münekkitt ise İbn Hibbân olup o, *Sikât*’ında râvi için “yuhtiü ve **yehimü**” ifadelerini kullanmıştır.²¹¹⁵

127. Muhammed b. Zünbûr el-Mekkî (ö. 248/863)

Ricâl âlimlerinin bir kısmı Muhammed b. Zünbûr’u tevsik ederken kimi de cerh etmiştir. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmiş; ancak rivayetlerinde zaman zaman hata ettiğini kaydetmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de râvi hakkında “sadûk **lehû evhâm**” ifadesini kullanmaktadır.²¹¹⁶ Diğer yandan Mesleme b. Kâsım, İbn Zünbûr’un Ebû Umeyr Hâris b. Umeyr el-Basrî’den (ö. ?) yaptığı münker rivayetler nedeniyle eleştirildiğini; esasında sika bir kimse olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söyleyen *Tahrîr* müellifleri de bahsedilen münker rivayetlerin Hâris b. Umeyr’den kaynaklanmış olma ihtimalini zikrederler. Nitekim onlara göre Hâris zayıf bir râvidir.²¹¹⁷ Kaydedilen değerlendirmelerin dışında Muhammed b. Zünbûr ile ilgili serdedilen görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Huzeyme	Terk etmiştir
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-metîn
Nesâî	Leyse bihî be’s
Nesâî	Sika

128. Muhtâr b. Fülful el-Mahzûmî (ö. ?)²¹¹⁸

Süfyân es-Sevrî, Ali b. Müshir, Muhammed b. Fudayl gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Muhtâr b. Fülful’ün vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkitt ulemâ onu tevsik etmiştir. Ancak İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte rivayetlerinde çokça hata yaptığını kaydeder. Benzer şekilde İbn Hacer de râviyi “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle değerlendirmektedir.²¹¹⁹ Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Bezzâr	Sâlihu’l-hadîs
Ebû Dâvûd	Leyse bihî be’s

²¹¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/258.

²¹¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/201.

²¹¹⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/83.

²¹¹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 478.

²¹¹⁷ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/243.

²¹¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 12/611-613.

²¹¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 523. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “sika” bir kimse olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/355).

İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Ammâr el-Mevsîlî, İclî, Ebû Hâtîm, Fesevî, Nesâî, Zehebî ²¹²⁰	Sika

Görüldüğü üzere Muhtâr b. Fülful, ricâl âlimlerinin tamamının güvenilir kabul ettiği bir râvidir. Yalnız İbn Hibbân, onun rivayetlerinde çokça hataya düştüğünü kaydetmektedir. İbn Hacer de İbn Hibbân'ı takip ederek râviyi vehmetmekle tenkit etmektedir.

129.Mus‘ab b. Mikdâm el-Has‘amî (ö. 203/818-9)²¹²¹

Mus‘ab b. Mikdâm hakkında değerlendirmede bulunan münekkitlerin çoğu müsbet kanaat serdetmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel, Mus‘ab'ın “sâlih bir zat” olduğunu belirttikten sonra içinde çok sayıda hata bulunan bir kitabını gördüğünü dile getirmiştir. Bununla birlikte İbn Hanbel'in ifadelerinin devamında Sevrî'den nakilleri için “mütekârib” lafzını kullandığı kaydedilmelidir. İbn Hacer ise râviyi “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde nitelemiştir.²¹²² Râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ali b. el-Medînî, Sâcî	Zayıf
İbn Maîn, Ebû Hâtîm	Sâlih
İbn Maîn, Ebû Dâvûd	Lâ be'se bihî
İbn Maîn, İbn Hibbân, ²¹²³ Dârekutnî ²¹²⁴	Sika

130.Müseyyeb b. Vâdîh el-Hımsî (ö. 246/860)

Müseyyeb b. Vâdîh, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından cerh edilmiştir. Ebû Hâtîm, onu “sadûk” lafzıyla nitelemekle birlikte çok hata yaptığını kaydetmiştir.²¹²⁵ Benzer şekilde İbn Hibbân, râviyi *Sikât*'ına alsa da rivayetlerinde hata ettiğine işaret etmiştir.²¹²⁶ Yine İbnü'l-Cevzî, “**kesîru'l-vehm**”²¹²⁷ ve Cûzekânî de “**kesîru'l-hata ve'l-vehm**” şeklinde tenkitte bulunmuştur.²¹²⁸ Bunların dışında râvi ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Dâvûd ²¹²⁹	Hadis uydururdu
Nesâî, Ukaylî, Dârekutnî ²¹³⁰	Metrûk

²¹²⁰ Zehebî, *Siyer*, 6/123; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/248.

²¹²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/807-809.

²¹²² İbn Hacer, *Takrîb*, 533. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/383).

²¹²³ İbn Hibbân, râvinin rivayetiyle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât* 'ında zikretmiştir.

²¹²⁴ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 137.

²¹²⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/294.

²¹²⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/204.

²¹²⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 3/121.

²¹²⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 8/71.

²¹²⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 8/71. Ebû Dâvûd'un böyle bir cerhine başka bir kaynakta ulaşıl原因amıştır.

Dârekutnî ²¹³¹	Zayıf
İbn Adî ²¹³²	Hadisi yazılabilir

Müseyyeb b. Vâdîh hakkında birbirinden farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Ebû Dâvûd'un onu kizb ile cerh ettiği nakledilmişse de Ebû Hâtîm'in "sadûk" şeklindeki tevsikinden râvinin rivayetlerinde yalan kastı olmadığı; Ebû Hâtîm, İbn Hibbân, İbnü'l-Cevzî ve Cûzekânî'nin vurguladığı üzere hatalı nakilde bulunduğu anlaşılmaktadır.

131.Müşir b. Abdilmelik el-Kûfî (ö. ?)²¹³³

Ricâl kaynaklarında hakkında fazla bilgi bulunmayan Müşir b. Abdilmelik; İsâ b. Ömer, A'meş gibi şahsiyetlerden rivayet almış, kendisinden de İshak b. Râhûye, Hasan b. Ali el-Hallâl (ö. 242/857), Eşec el-Kindî gibi âlimler hadis nakletmişlerdir. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle beraber "yuhtiü ve **yehimü**" değerlendirmesinde bulunmuştur.²¹³⁴ Buhârî, Nesâî, Zehebî²¹³⁵ ve İbn Hacer²¹³⁶ de hadisinin kuvvetli olmadığını söylemişlerdir. Diğer yandan kendisinden rivayette bulunmuş olan Hasan b. Ali, râvi hakkında müsbet kanaat taşımaktadır. Ayrıca Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî de Müşir'i tevsik etmiştir. Neticede fazla rivayeti bulunmayan râvi ile ilgili muhtelif değerlendirmeler bulunmakla birlikte çoğu hadis âlimi onun kuvvetli olmadığını söylemiştir. İbn Hibbân ise cerh sebebini açıklayarak Müşir'in rivayetlerinde hata yaptığını ve vehme düştüğünü dile getirmiştir.

132.Müslim b. Hâlid ez-Zencî el-Mahzûmî (ö. 179-80/795-7)²¹³⁷

Müslim b. Hâlid, ricâl âlimlerinin bir kısmı tarafından tevsik edilmiş; çoğunun da tenkidine maruz kalmıştır. Râviyi *Sikât*'ında zikrederek Hicaz fukahasından olduğunu dile getiren İbn Hibbân, onun zaman zaman hata ettiğini de kaydetmektedir. Ayrıca *Meşâhîr*'inde de benzer şekilde Mekke ehlinin fakihlerinden olduğunu belirtmiş, ardından rivayetlerinde ara sıra **vehme** kapıldığına işaret etmiştir.²¹³⁸ Bunun yanı sıra Zehebî onu "imâm, sadûk, **yehimü**"²¹³⁹ şeklinde ve İbn Hacer de "sadûk, **kesîru'l-evhâm**"²¹⁴⁰ ifadeleriyle tavsif etmişlerdir. Diğer yandan İbn Sa'd da Müslim'in hadisi için "kesîru'l-galat" değerlendirmesinde bulunmaktadır.

²¹³⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 8/71. Nesâî, Ukaylî ve Dârekutnî'nin söz konusu cerhlerine başka bir kaynaktan rastlanmamıştır.

²¹³¹ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, 277.

²¹³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/644.

²¹³³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/773-774.

²¹³⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/197.

²¹³⁵ Zehebî, *Mugnî*, 2/300.

²¹³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 532.

²¹³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/727-731.

²¹³⁸ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 149.

²¹³⁹ Zehebî, *Mugnî*, 2/295.

²¹⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 529.

Yine Sâcî, onu “sadûk” lafzıyla nitelemiş; ancak “kesîru’l-galat” olduğunu söylemiştir.²¹⁴¹ Müslim b. Hâlid hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü’l-Medînî	Leyse bi-şey’
İbn Maîn, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî ²¹⁴²	Zayıf, münkeru’l-hadîs
Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim	Leyse bi’l-kavî
İbn Maîn, İbn Adî	Leyse bihî be’s
İbn Maîn, Dârekutnî	Sika

Kaydedilen değerlendirmelerden Müslim b. Hâlid’in doğru sözlü bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Ancak o, rivayetlerinde vehme düşmesi ve hata yapması nedeniyle eleştirilmekte ve bu nedenle taz’îf edilmektedir.

133.Müslim b. Hâtim el-Ensârî (ö. ?)²¹⁴³

Vefat tarihi bilinmeyen Müslim b. Hâlid; İbn Uyeyne, İbn Mehdî gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Ebû Dâvûd, Tirmizî gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. Râvi hakkında ricâl kaynaklarında ulaşılan bilgiler oldukça sınırlıdır. İbn Hacer, onu “sadûk” lafzıyla nitelese de ara sıra **vehme** düşüğünü dile getirmektedir.²¹⁴⁴ Benzer şekilde İbn Hibbân, Müslim’i *Sikât*’ında zikretmekle birlikte zaman zaman hata ettiğini söylemiştir. Bunun dışında Tirmizî ile Ebû’l-Kâsım et-Taberânî’den tevsik değerlendirmesi nakledilmektedir. Son olarak *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’e yönelttikleri eleştiri burada kaydedilebilir. Onlar, İbn Hacer’in Müslim’i “sika” mertebesinde “sadûk” derecesine indirmesinin üstüne İbn Hibbân’ı takip ederek “رما وهم” şeklinde bir eleştiri ifadesi kullanmasına itiraz etmişlerdir. Zira Ebû Dâvûd gibi yalnızca sikalardan hadis alan âlimlerin ondan rivayette bulundukları ve münekkitlerin kanaatleri dikkate alındığında râvinin “sika” olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁴⁵

134.Nadr b. Şeybân el-Huddânî (ö. ?)²¹⁴⁶

Vefat tarihi bilinmeyen Nadr b. Şeybân, Ebû Seleme Abdurrahmân b. Avf’tan rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte rivayetlerinde hata yaptığını kaydetmektedir. *Meşâhîr*’inde ise Nadr’ın mutkîn bir kimse olduğunu belirten İbn Hibbân,

²¹⁴¹ Ayrıca Sâcî, râvinin kaderî görüşlere sahip olduğuna da işaret etmiştir.

²¹⁴² Nesâî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 228.

²¹⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/719-720.

²¹⁴⁴ İbn Hacer, *Tahrîb*, 529.

²¹⁴⁵ Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/371

²¹⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/645-646.

onun ara sıra **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) dile getirir.²¹⁴⁷ Diğer yandan İbn Maîn, râvi hakkında “leyse hadîsühû bi-şey” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Nesâî ile Dârektunî ise Nadr’ın isnadında sahâbî râvisini karıştırarak naklettiği bir hadisine işaret etmişler, İbn Hırâş da onun yalnız bu hadisle tanındığını söylemiştir. Son olarak İbn Hacer’in râviyi “leyyinü’l-hadîs” ifadesiyle nitelediği ilâve edilebilir.²¹⁴⁸

135.Nadr b. Tâhir el-Kaysî (ö. ?)

Münekkit âlimlerin şiddetli tenkitlerine uğrayan Nadr b. Tâhir, Süveyd b. İbrâhim el-Cahderî’den (ö. 167/783-4) rivayette bulunmuştur. Râvi hakkında en hafif tenkidin İbn Hibbân’a ait olduğunu söylemek mümkündür. O, Nadr’ı *Sikât*’ında zikretmiş; ancak zaman zaman hata ettiğini ve **vehme** kapıldığını söylemiştir.²¹⁴⁹ Diğer yandan İbn Adî, râviyi “yesriku’l-hadîs” ifadesiyle nitelemiş,²¹⁵⁰ Dârekutnî de “metûk” olduğunu söylemiştir.²¹⁵¹ Bununla birlikte muhtelif yerlerde onun sâlih bir zat olduğuna dair değerlendirmelerin bulunduğu kaydedilmelidir. Meselâ Bezzâr, Nadr’ın Allah’ı çok zikreden biri olduğunu dile getirmiş; ancak rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığına işaret etmiştir.²¹⁵²

136.Nasr b. Hammâd el-Becelî (ö. ?)²¹⁵³

Vefat tarihi bilinmeyen Nasr b. Hammâd; Mukâtil b. Süleyman, Mis’ar b. Kidâm ve Şu‘be gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur. Râvi, münekkitler tarafından şiddetli tenkit ifadeleriyle cerh edilmiştir. İbn Hibbân ise onu “كان من الحفاظ” ifadesiyle nitelemiş; ancak ardından çok hata yaptığını, isnadda **vehme** düştüğünü söylemiştir. Sözlerinin devamında râvinin maktûba benzeyen rivayetler naklettiğini (حتى يأتي بالأشياء كأنها مقلوبة) belirten İbn Hibbân, bu durumun çoğalmasa nedeniyle infirâdı halinde kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini kaydetmektedir.²¹⁵⁴ Nasr b. Hammâd hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

²¹⁴⁷ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 156.

²¹⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 562. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/16).

²¹⁴⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/214.

²¹⁵⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/164.

²¹⁵¹ Dârekutnî, *Su‘âlâtü’l-Berkânî*, 139.

²¹⁵² İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 8/277.

²¹⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/613-616.

²¹⁵⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/54.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ezdî ²¹⁵⁵	Kezzâb
Buhârî, Müslim, İbn Şeybe, Ebû Zûr‘a, Ebû Hâtîm, Sâlih Cezere, Nesâî, Ezdî	Zâhibü’l-hadîs, lâ yüktebü hadîsüh, metrûkü’l-hadîs
Sâcî, İbn Adî, ²¹⁵⁶ İbn Hacer ²¹⁵⁷	Zayıf
Dârekutnî	Leyse bi’l-kaviyyi fi’l-hadîs

Kaydedilen değerlendirmelerden görüldüğü üzere Nasr b. Hammâd, “metrûk” derecesinde bir râvidir. İbn Maîn ile Ezdî onu kizb ile itham etmiştir. Öte yandan İbn Hibbân, değerlendirmesinde râvinin rivayetlerinde hata yaptığını ve vehme kapıldığını söyleyerek zabtına yönelik tenkitte bulunmuştur. Bununla beraber İbn Hibbân, Nasr’ın -hatasının çokluğu nedeniyle- nakillerinin “maklûb gibi” olduğunu da belirtmektedir.

137.Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit (ö. 150/767)²¹⁵⁸

İmam Ebû Hanîfe; hıfzı, keskin zekâsı, ilmi, takvasıyla anılsa da bazı hadis âlimlerinin tenkitlerine maruz kalmıştır. Bunların bir kısmı onun itikadî görüşleriyle, bir kısmı fikhî meselelerde takip ettiği metotla, bir kısmı da hadis bilgisinin azlığıyla alâkalıdır. Fakat bu nevi eleştirilerin usul farkından, mezhep taassubundan ve birtakım sübjektif değerlendirmelerden kaynaklandığı kaydedilmelidir. Kaldı ki İmam Ebû Hanîfe aleyhinde nakledilen bazı ağır ithamların nisbet edildiği münekkide isnadı da sahih değildir.²¹⁵⁹

İmam Ebû Hanîfe’ye yöneltilen eleştiriler birçok çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmış olup tezin konusu gereği burada yalnızca zabtıyla ilgili tenkitler kaydedilecektir. Buna göre Nesâî, Ebû Hanîfe’nin az hadisi bulunmasına rağmen hata ve galatı çok olan bir kimse olduğunu söylemektedir.²¹⁶⁰ İbn Hibbân ise daha ağır ifadeler kullanarak rivayet ettiği yüz otuz hadisin yüz yirmisinde hata ettiğini ileri sürmüştür.²¹⁶¹ İbn Adî ise Ebû Hanîfe’nin “sâlih hadislerinin” bulunduğunu kaydetmiş; ancak İbn Hibbân’a benzer şekilde rivayetlerinin genelinin galat,

²¹⁵⁵ Ezdî, râvinin Şu‘be adına yalan rivayette bulunduğunu söylemektedir (bk. İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 3/159).

²¹⁵⁶ İbn Adî, râvinin hadislerinin mahfûz olmadığını; ancak zayıf olmakla birlikte hadisnin yazılabileceğini belirtmiştir.

²¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tahrîb*, 560. İbn Hacer, Ezdî’nin kizb ithamında aşırı gittiğini de kaydetmektedir. Ancak *Tahrîr* müellifleri Nasr’ın “metrûkü’l-hadîs” olduğunu söylemişler ve İbn Maîn tarafından da “kezzâb” şeklinde nitelendiğine işaret ederek Ezdî’nin değerlendirmesinde aşırı gitmediğini belirtmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/12).

²¹⁵⁸ Mustafa Uzunpostalıcı, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/131-138; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018); Çiğdem Tekdamar, *İbn Hibbân’ın Ebû Hanîfe Eleştirileri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Mustafa Öztoprak, *Târîhu Bağdâd’da Ebû Hanîfe ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

²¹⁵⁹ Konuyla ilgili örnekler için bk. Öztoprak, *Târîhu Bağdâd’da Ebû Hanîfe ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, s. 88-90; 99-100; Tekdamar, *İbn Hibbân’ın Ebû Hanîfe Eleştirileri*, 49-50; 54.

²¹⁶⁰ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 3/163.

²¹⁶¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 63.

tashîf, isnad ve metinlerinde ziyade, râviler arasında tashîflerden müteşekkîl; on kûsür rivayeti dışında gayr-ı sahîh olduğunu söylemiştir.²¹⁶² Ebû Nuaym el-İsfahânî de onun hatası ve **evhâmının** çok olduğunu dile getirmiştir.²¹⁶³

Ebû Hanîfe'nin fakîh kimliği dolayısıyla bir hadisçi gibi kendisine ulaşan her rivayeti toplayıp kaydetme gayesinin olmadığı mâlumdur. Bu nedenle hadisleri muhafazada muhaddis refleksine sahip olması beklenemez. Ancak onun zabtına yönelik tekrar eden mezkûr tenkitlerin gerekçelerinin belirtilmediği görülmektedir. Zira cerh-ta'dîl eserlerinde defaatle rivayetlerinde çokça hata yaptığı söylenmiş; ancak bunlar örneklerle açıklanmamıştır.²¹⁶⁴ Diğer yandan yine bu tezin konusu olan râvilerden Nuaym b. Hammâd, sünneti savunmadaki gayreti ve Irak fıkîh ekolüne muhalefetiyle tanınmaktadır. Onun fazlaca infirâd ederek güvenilir kimselerden münker nakillerde bulunduğu ve hatta aslı bulunmayan haberler rivayet ettiği söylenmiştir.²¹⁶⁵ Buna karşın *Mecrûhîn*'inde Ebû Hanîfe hakkında yukarıda kaydedilen şiddetli cerhinin yanında başka münekkitlerin tenkitlerini de nakleden İbn Hibbân; Nuaym'ı *Sikât*'ında zikretmiş ve “zaman zaman hata ettiğini ve vehme düştüğünü” kaydetmiştir.²¹⁶⁶ Dolayısıyla mevzubahis eleştiriler incelenirken mezhep taassubu ve sübjektivite unsurları gözden uzak tutulmamalıdır.

138. Osman b. Hâlid b. Ömer el-Ümevî (ö. ?)²¹⁶⁷

İmam Mâlik'ten rivayette bulunan Osman b. Hâlid'in vefat tarihi bilinmemektedir. Râvî, cerh-ta'dîl âlimlerinin şiddetli tenkitlerine maruz kalmıştır. Ukaylî, onun hadislerinin çoğunda **vehim** bulunduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ise Osman'ın sikalardan maktûb rivayetler naklettiğini ve kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını dile getirir. İbn Hibbân'ın *Mecrûhîn*'inde “Osman b. Hâlid” için yaptığı değerlendirmenin yanında “Hâlid b. Osman” şeklinde bir başlık daha açtığı görülmektedir. Burada Hâlid'in Mâlik'ten maktûb şeyler rivayet ettiğini, nihayetinde sikalara muvafık olsa dahi **vehim** ve hatasının baskın gelmesi nedeniyle kendisiyle ihticâcın bâtil olduğunu vurgulayan İbn Hibbân; râvinin senedinde hata yaptığı iki hadisini örnek olarak kaydetmiştir.²¹⁶⁸ Ancak hem İbn Hibbân'ın örnek verdiği hadislerin İbn

²¹⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/134.

²¹⁶³ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 154.

²¹⁶⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*'inde Ebû Hanîfe'nin metne ziyade yaparak naklettiği bir hadisini ve mürsel haberleri mûsned halde naklettiği birkaç rivayetini örnek olarak kaydetmiştir (bk. 10/131-133). Ancak her râvinin yapabileceği bu türden hataların söz konusu tenkitlere gerekçe olması mümkün görünmemektedir.

²¹⁶⁵ Dûlâbî, onun sünneti korumak için hadis uydurduğunu, İmam Ebû Hanîfe'ye yalan hikayelerle iftira ettiğini söylemektedir.

²¹⁶⁶ Bk. bu tez, 345-346.

²¹⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 8/833-835.

²¹⁶⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/283-284. İbn Hibbân'ın “Hâlid b. Osman” için serdettiği görüşe râvinin yalnız iki rivayetine dayanarak mı ulaştığı anlaşılamamaktadır.

Adî'nin *Kâmil*'inde "Osman b. Hâlid"den nakledilmesi²¹⁶⁹ hem de "Hâlid b. Osman" ile ilgili İbnü'l-Cevzî'nin *Du'afâ*'sında,²¹⁷⁰ Zehebî'nin *Mugnî*²¹⁷¹ ile *Mîzân*'ında²¹⁷² ve İbn Hacer'in *Lisân*'ında²¹⁷³ kaydedilen İbn Hibbân'ın kanaatinin dışında başka bir değerlendirmeye ulaşılamaması, İbn Hibbân'ın râvinin isminde kalb yaptığını düşündürmektedir.²¹⁷⁴ Nitekim İbn Hacer de bu durumun altını çizmiştir.²¹⁷⁵

Yukarıda kaydedilen değerlendirmelerin dışında Hâkim en-Nîsâbü'rî ile Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Osman b. Hâlid'i mevzu rivayetler nakletmekle itham ettikleri görülmektedir. Ayrıca Buhârî, Ebû Hâtim,²¹⁷⁶ Nesâî, Sâcî, İbn Adî, Hâkim el-Kebîr ve İbn Hacer;²¹⁷⁷ râviyi şiddetli cerh ifadeleriyle taz'îf etmişleridir. Sonuç itibariyle Osman'ın rivayetlerine güvenilmeyecek bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Zira o, nakillerinde çokça hata yapmakta, isnadları kalbetmektedir.

139.Osman b. Miksem el-Bürri el-Kindî (ö. 161'den sonra/777'den sonra)

Cerh-ta'dîl âlimleri tarafından şiddetli tenkide uğrayan Osman b. Miksem; Nâfi', Katâde gibi kimselerden hadis almıştır. Amr b. Ali, onun "sadûk" olduğunu söylese de galat ve **vehminin** çok olduğunu kaydetmiş; ayrıca bid'at sahibi olduğunu belirtmiştir.²¹⁷⁸ Benzer şekilde Affân da râvinin kaderî görüşlerinin bulunduğunu ve hadiste hata eden bir kimse olduğunu ifade eder.²¹⁷⁹ Bunun dışında İbn Hibbân, Osman'ın sika kimselerden maktûb şeyler rivayet ettiğini dile getirerek onu cerh eder.²¹⁸⁰ Yine İbn Adî, râvinin hadislerinin genelinin sened ve metin yönünden mütâbiinin bulunmadığını ve çok galat yapan bir kimse olduğunu kaydetmektedir. Sözlerinin devamında râvinin doğru sözlü bir kimse olduğuna işaret eden İbn Adî; Osman'ın çok hata yapması nedeniyle taz'îf edildiğinin altını çizmiş, bununla birlikte râvinin zayıflığına karşın hadislerinin yazılabileceğini belirtmiştir.²¹⁸¹ Zikredilen değerlendirmelerin dışında Sevrî,²¹⁸² İbn Maîn,²¹⁸³ Cûzcânî²¹⁸⁴ ve Ebû Hâtim'in²¹⁸⁵ Osman b. Miksem'i tekzip ettiği

²¹⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/81-82.

²¹⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/248.

²¹⁷¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/299.

²¹⁷² Zehebî, *Mîzân*, 2/418.

²¹⁷³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/328-330.

²¹⁷⁴ Bu nedenle tezde "Hâlid b. Osman" için ayrı bir başlık açılmayacaktır.

²¹⁷⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/329.

²¹⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/149.

²¹⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 383.

²¹⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/168.

²¹⁷⁹ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/219.

²¹⁸⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/101.

²¹⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/32.

²¹⁸² İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/172.

²¹⁸³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/22.

²¹⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/172.

kaydedilmelidir. Ayrıca İbnü'l-Mübârek,²¹⁸⁶ Yezîd b. Zürey',²¹⁸⁷ Yahyâ b. Saîd,²¹⁸⁸ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,²¹⁸⁹ İbn Sa'd,²¹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel,²¹⁹¹ Nesâî²¹⁹² ve Dârekutnî²¹⁹³ râviyi şiddetli cerh ifadeleriyle eleştirmişlerdir. Neticede Osman'ın hadislerinde hata ettiğini belirten âlimlerin kizb ithamlarına katılmadıkları; râvinin rivayetlerindeki problemleri zabtındaki kusurla açıkladıkları anlaşılmaktadır.

140. Osman b. Osman el-Katafânî (ö. ?)²¹⁹⁴

Vefat tarihi bilinmeyen Osman b. Osman; Zeyd b. Eslem, Hişâm b. Urve gibi zatlardan hadis almış, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Râvi, kimi münekkitlerin eleştirisine maruz kalmakla birlikte çoğu tarafından tevsik edilmektedir. İbn Hibbân ise *Sikât*'ında Osman'ın rivayetlerinde hata yaptığına işaret etmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de onu "sadûk" lafzıyla değerlendirmiş; ancak zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiştir.²¹⁹⁵ Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer'in "زما وهم" değerlendirmesine itiraz ettikleri kaydedilebilir. Zira onlara göre İbn Hacer, söz konusu tenkidini İbn Hibbân'ın "كان من خطيء" şeklindeki ifadesine dayandırmaktadır. Ancak zaten râvi söz konusu hataları sebebiyle "sika" mertebesinde aşağıda olarak "sadûk" derecesinde zikredilmiştir. Dolayısıyla "sadûk" nitelemesinden sonra "زما وهم" lafzının bir mânası kalmamaktadır.²¹⁹⁶ Râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Ukaylî	Muztaribü'l-hadîs
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Ebû Hâtim	Yüktebü hadîsühû
Ebû Zür'a	Lâ be'se bihî
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî	Sika

²¹⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/169.

²¹⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/168.

²¹⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/168.

²¹⁸⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/252.

²¹⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/168.

²¹⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/285.

²¹⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/168.

²¹⁹² Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 175.

²¹⁹³ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Hâkim*, 169.

²¹⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/893-896.

²¹⁹⁵ İbn Hacer, *Tahrîb*, 385.

²¹⁹⁶ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/442.

141.Ömer b. Hafs b. Gıyâs en-Nehâî (ö. 222/837)²¹⁹⁷

Ömer b. Hafs; münekkitlerin tevsik ettiği bir râvidir.²¹⁹⁸ Ancak İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte zaman zaman rivayetlerinde hata ettiğini kaydetmektedir. İbn Hibbân’ın değerlendirmesine benzer şekilde İbn Hacer de râvinin “sika” olduğunu söylemiş; fakat ara sıra **vehme** kapıldığını dile getirmiştir.²¹⁹⁹ Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’e itirazları kaydedilebilir. Onlara göre İbn Hacer, “ربما وهم” ifadesini İbn Hibbân’ın “ربما أخطأ” şeklindeki değerlendirmesine dayandırmıştır. Diğer yandan her sika kimse vehme düşebilmektedir. Dolayısıyla Ömer b. Hafs, mutlak olarak “sika” kabul edilmelidir.²²⁰⁰

142.Rabâh b. Ebî Ma’rûf el-Mekkî (ö. ?)²²⁰¹

Vefat tarihi bilinmeyen Rabâh b. Ebî Ma’rûf; Atâ, Mücâhid gibi muhaddislerden hadis almış, kendisinden de Sevrî, Vekî’ gibi hadis âlimleri rivayette bulunmuştur. Sâlih, âbid bir zat olarak tanınan Rabâh, ricâl âlimleri tarafından hadislerinde yanılması nedeniyle tenkit edilmiştir. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ına almakla beraber “yuhtiü ve **yehimü**” değerlendirmesinde bulunur. Ayrıca *Mecrûhîn*’inde râvinin hata yapan bir kimse olduğunu, sikalardan mütâbii bulunmayan şeyler rivayet ettiğini ve infirâdında kendisinden sakınılması gerektiğini dile getirmektedir.²²⁰² İbn Hibbân’ın Rabâh ile ilgili bir açıklaması da *Meşâhîr*’inde bulunmaktadır. Burada râvinin zâhidâne yaşayışının kendisine galip geldiğini ve hadis rivayetinde zaman zaman **vehme** düştüğünü (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) kaydeder.²²⁰³ Rabâh hakkındaki bir diğer “vehim” tenkidi İbn Hacer’e ait olup o, râvi için “sadûk **lehû evhâm**”²²⁰⁴ ifadesini kullanmıştır. Aşağıdaki tabloda ise râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî	Terk
İbn Maîn, Nesâî	Zayıf
Nesâî	Leyse bi’l-kavî

²¹⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/669-670.

²¹⁹⁸ İclî, Ebû Zûr’a ve Ebû Hâtîm, “sika”; İbn Maîn, “leyse bihî be’s” (bk. İbn Maîn, *Su’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, 472) ve Ahmed b. Hanbel de “sadûk” lafzıyla râviyi tevsik etmişlerdir.

²¹⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 411.

²²⁰⁰ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/69.

²²⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/258-260.

²²⁰² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/300.

²²⁰³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 147.

²²⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 205. *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye itiraz ederek râvinin “zayıf, yu‘teberu bihî” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/390).

Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr, Ebû Zür‘a, Ebû Hâtîm ²²⁰⁵	Sâlih
İclî, İbn Adî	Lâ be’s bihî

143.Rebî‘ b. Yahyâ el-Eşnânî (ö. 224/838)²²⁰⁶

Rebî‘ b. Yahyâ, rivayetlerinde hata bulunması nedeniyle ricâl âlimlerinin tenkidine uğramıştır. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle nitelemektedir.²²⁰⁷ İbn Hibbân da râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur.²²⁰⁸ Yine “zayıf, leyse bi’l-kavî, yuhtiü kesîran” değerlendirmesinde bulunan Dârekutnî, râvinin Sevrî-İbnü’l-Münkedir-Câbir isnadıyla naklettiği bir rivayetini zikretmiş ve ardından hadisin İbnü’l-Münkedir’e ait olmadığını, bu naklin “yüz bin hadisi düşüreceğini” söylemiştir. Ebû Hâtîm de söz konusu rivayetin bu haliyle “bâtıl” olduğunu belirtmiş; ancak yine de râvi hakkında “sika, sebt” değerlendirmesinde bulunmuştur.²²⁰⁹ Netice itibarıyla râvinin “sadûk” olduğunu dile getiren İbn Hacer’in hatalı rivayetleri nedeniyle “vehim” tenkidinde bulunduğu söylenebilir.

144.Rebîa b. Seyf el-Meâfirî (ö. 120’ye yakın/737’ye yakın)²²¹⁰

Hadis âlimleri, Rebîa b. Seyf hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle beraber çok hata yaptığını söylemiş, *Meşâhîr*’inde de “zaman zaman **vehme** düşerdi demiştir.”²²¹¹ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Ebû Saîd İbn Yûnus, İbn Hacer ²²¹²	Münker hadisler rivayet eder
Nesâî	Leyse bihî be’s, zayıf
Dârekutnî	Sâlih
İclî	Sika

²²⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*’inde (bk. 9/48), Zehebî, *el-Kâşif*’inde ve *Mîzân*’ında (bk. *el-Kâşif*, 1/390; *Mîzân*, 3/59), İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*’inde (bk. 4/258) Ebû Hâtîm’in değerlendirmesini “sâlih” şeklinde kaydetmiş; ancak İbn Ebî Hâtîm, babasının değerlendirmesini “sâlihu’l-hadîs” şeklinde nakletmiştir (bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/489).

²²⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/296-297.

²²⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 207. *Tahrîr* müellifleri, râvinin bir rivayetinin tenkide uğradığını; ancak geri kalan rivayetlerinde “sika” olduğunu söyleyerek tevsikte bulunmuşlardır (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/395). Ancak râvinin başka rivayetler nedeniyle de eleştirildiği kaydedilmelidir (bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-İlâl*, 4/576).

²²⁰⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/240.

²²⁰⁹ Zehebî, söz konusu değerlendirmenin mübalağa ifade ettiğine işaret etmektedir (bk. Zehebî, *Siyer*, 10/453). Bununla birlikte Zehebî, söz konusu rivayetteki probleme karşın Ebû Hâtîm’in râvi hakkındaki “sika, sebt” değerlendirmesinde ısrar etmesine taaccüp etmektedir (bk. Zehebî, *Mugnî*, 1/334). O, râvinin “sadûk” olduğu kanaatindedir (bk. Zehebî, *Mugnî*, 1/333; a.mlf., *Mîzân*, 3/66).

²²¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/302-304.

²²¹¹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 189.

²²¹² İbn Hacer, *Takrîb*, 207. İbn Hacer, râvinin “sadûk” olduğunu söylemekle birlikte münker hadislerinin bulunduğu işaret etmiştir.

Sonuç olarak Rebîa b. Seyf'in; Buhârî'nin işaret ettiği gibi mütâbii olmayan, münker nakillerde bulunması ve İbn Hibbân'ın dikkat çektiği üzere rivayetlerinde yanılması nedeniyle münekkittlerin geneli tarafından taz'îf ettiği görülmektedir.

145. Rişdîn b. Küreyb b. Ebî Müslim el-Haşimî (ö. ?)²²¹³

Îsâ b. Yûnus ve Muhammed b. Fudayl gibi hadis hâfızlarının kendisinden rivayette bulunduğu Rişdîn b. Küreyb'in vefat tarihi bilinmemektedir. Cerh-ta'dîl âlimleri, onunla ilgili menfi ifadeler kullanmıştır. İbn Hibbân, râvi hakkında “kesîru'l-menâkîr” değerlendirmesinde bulunduktan sonra “babasından sâbit kimselerin hadislerine benzemeyen şeyler rivayet ettiğini” söylemiş; neticede **vehim** ve hatasının galip gelmesi nedeniyle ihticâc sınırının dışına çıktığına hükmetmiştir. Cûzekânî de İbn Hibbân'la aynı ifadeleri kullanarak “kesîru'l-menâkîr, babasından sâbit kimselerin hadislerine benzemeyen şeyler rivayet etti” demektedir.²²¹⁴ Sonuç itibariyle râvinin naklettiği hatalı ve münker rivayetler nedeniyle - aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere- ricâl âlimlerinin taz'îf ettiği bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, İclî, ²²¹⁵ İbnü'l-Cârûd ²²¹⁶	Leyse bi-sika, leyse bi-şey'
Ali b. el-Medînî, İbn Nümeyr, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zür'a, ²²¹⁷ Ebû Hâtim, Fesevî, ²²¹⁸ Nesâî, İbn Hacer ²²¹⁹	Münkeru'l-hadîs, zayıf
Cûzcânî	Hadisi kuvvetli değil
İbn Adî	Mukârib

146. Saîd b. Âmir ed-Duba'î (ö. 208/824)²²²⁰

Hadis âlimleri Saîd b. Âmir'in ilminin genişliği ve faziletli şahsiyetinden övgüyle bahsetmişlerdir. İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî, İbn Kânî; râviyi tevsik etmişler, İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikretmiştir. Diğer yandan Saîd'i “sadûk” lafzıyla değerlendiren Ebû Hâtim, onun “sâlih bir zat” olduğunu söylemekle birlikte hadisinde bir takım hata bulunduğunu belirtmiştir. İbn Hacer ise râvi ile ilgili “sika, sâlih” değerlendirmesinde bulunmuş; ardından

²²¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/357-359.

²²¹⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/386.

²²¹⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/387.

²²¹⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/386.

²²¹⁷ *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/512) ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'de “zayıf” değerlendirmesi nakledilmiş, Ebû Zür'a'nın *Du'afâ*'sında “vâhi'l-hadîs” değerlendirmesi var (bk. *ed-Du'afâ ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn*, 778).

²²¹⁸ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3/66.

²²¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 209.

²²²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/54-55.

Ebû Hâtim'in onu zaman zaman **vehme** kapılmakla tenkit ettiğini kaydetmiştir.²²²¹ *Tehzîb* 'inde Ebû Hâtim'in ifadelerini “كان في حديثه بعض الغلط” şeklinde nakleden İbn Hacer'in *Takrîb* 'inde söz konusu değerlendirmeyi “ربما وهم” olarak zikrettiğinin altı çizilmelidir.

147.Saîd b. Merzûbân el-Bakkâl el-Absî (ö. 148/765)²²²²

Saîd b. Merzûbân, münekkit ulemânın tenkit ettiği bir râvidir. İbn Hibbân da onun hakkında “**keşîru'l-vehm**, fâhişü'l-hata” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bunun dışında râvi, tedlîs yapması nedeniyle de eleştirilmiştir.²²²³ Aşağıdaki tabloda Saîd hakkında ulaşılan değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Hafs b. Gıyâs, İbn Maîn, ²²²⁴ Amr b. Ali el-Fellâs, Buhârî, Nesâî, Dârekutnî	Metrûk, leyse bi-sika, lâ yüktebü hadîsüh
Süfyân b. Uyeyne, Ahmed b. Hanbel, ²²²⁵ İclî, Ebû Hâtim, İbn Hacer ²²²⁶ Nesâî, İbn Adî, Zehebî ²²²⁷	Zayıf, münkeru'l-hadîs, hadisiyle ihticâc edilmez
Ebû Zür'a, ²²²⁸ Sâcî	Leyyinü'l-hadîs; sadûk fihi za'f
Ebû Üsâme (ö. 201/817)	Sika

Saîd b. Merzûbân hakkında vârid olan değerlendirmeler incelendiğinde ricâl âlimlerinin onu cerh ettikleri; bununla beraber doğru sözlü bir kimse olduğuna işaret ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla râvinin zayıflığının İbn Hibbân'ın işaret ettiği üzere rivayetlerinde çokça hata yapmasından kaynaklandığı söylenebilir.

148.Saîd b. Süfyân el-Cahderî (ö. 204-5/819-21)²²²⁹

İbn Hibbân, hakkında fazla değerlendirme bulunmayan Saîd b. Süfyân'ı *Sikât* 'ında zikretmekle beraber Ali b. el-Medînî rivayetlerinde hatası olduğunu söylemiştir. Râvinin **vehim** ve hatadan kurtulamadığını, nihayetinde sika/sâbit kimselerin yolundan yüz çevirip başkalarına yöneldiğini dile getiren İbn Hibbân, Saîd'in tenkidi hak ettiğini ifade eder.²²³⁰ Yine İbn Hacer'in “sadûk, yuhtiü” değerlendirmesinde bulunduğu görülmektedir.²²³¹ Ayrıca

²²²¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 237.

²²²² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/114-117.

²²²³ Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Hacer; bu duruma dikkat çeken âlimler arasında zikredilebilir.

²²²⁴ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/62.

²²²⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/444.

²²²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 241.

²²²⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/383.

²²²⁸ Ancak Ebû Zür'a'ya “o sadûk mudur?” diye sorulduğunda “evet, o yalan söylemezdi” şeklinde cevap vermiştir.

²²²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/35.

²²³⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/265. İbn Hacer, *Tehzîb* 'inde İbn Hibbân'ın değerlendirmesindeki “vehim” ifadesini kaydetmemiştir.

²²³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 236.

Buhârî, İbnü'l-Medînî'nin râviyi taz'îfine dair ifadesini nakletmiş ve Sâcî de onu zayıf kimseler arasında saymıştır.²²³² Diğer yandan Ebû Hâtim ile Tirmizî'nin²²³³ râviyi ta'dîlin alt mertebelerine işaret eden lafızlarla da olsa tevsik ettikleri belirtilmelidir.

149.Saîd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî (ö. 167/783-4)²²³⁴

Meşhur hadis hâfızı Hammâd b. Zeyd'in kardeşi olan Saîd b. Zeyd; bazı hadis âlimleri tarafından tevsik, kimilerince de taz'îf edilmiştir. İbn Hibbân, onu “sadûk, hâfız” ifadeleriyle nitelemekle birlikte rivayetlerinde hata ve **vehme** düşen bir kimse olduğunu, bu nedenle de infirâdında ihticâc edilmeyeceğini söylemektedir. Benzer şekilde İbn Hacer de râvi hakkında “sadûk **lehû evhâm**”²²³⁵ değerlendirmesinde bulunmuştur. Bunun dışında râvi hakkında ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Leyse bi-şey'
İbn Maîn, ²²³⁶ Cûzcânî, Dârekutnî	Zayıf
İbn Maîn, ²²³⁷ Ebû Hâtim, Bezzâr, Nesâî	Leyse bi'l-kavî, leyyin
Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Adî	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî, Ebû Zûr'a	Sika

Görüldüğü üzere Saîd b. Zeyd, kimi münekkitler tarafından tenkit edilmiş, kimilerince de taz'îf edilmiştir. Ancak Yahyâ b. Saîd'in tenkidi dışarıda bırakılırsa²²³⁸ râviye yönelik ağır bir cerhe rastlanmamıştır. Onun eleştirilmesine neden olan husus, İbn Hibbân ve İbn Hacer'in işaret ettiği üzere rivayetlerinde yanılmasıdır.

150.Ebû Bişr Sâlih b. Beşîr el-Mürri (ö. 172/788)²²³⁹

Cerh-ta'dîl âlimlerinin geneli, Sâlih b. Beşîr'in âbid, zâhid kimliğinden övgüyle bahsetmekle birlikte hadis ilmine olan vukufiyetinin azlığı nedeniyle rivayetlerde yaptığı hatalardan dolayı onu eleştirmişlerdir. Meselâ Amr b. Ali el-Fellâs, onun “sâlih bir adam” olduğunu söylemiş; bununla beraber hadisi hakkında “zayıf” değerlendirmesinde bulunarak sikalardan münker

²²³² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/304.

²²³³ Zehebî, *Mugnî*, 1/376; a.mlf., *Mîzân*, 3/206; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/437.

²²³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/18-20.

²²³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 236. Ancak *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde nitelenmesi gerektiğini söyleyerek itiraz etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/29).

²²³⁶ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/106.

²²³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/21.

²²³⁸ Nitekim Abdurrahman b. Mehdî'nin râviden hadis naklettiği kaydedilmiştir ki İbnü'l-Medînî'nin Yahyâ b. Saîd ile Abdurrahman b. Mehdî ihtilâfa düştüklerinde Yahyâ'nın teşeddüdü ve İbn Mehdî'nin itidali nedeniyle İbn Mehdî'nin görüşünü tercih ettiğine dair ifadeleri mücebince (bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/516; krş. Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, 363) en azından râvinin terkinin gerekmediği anlaşılmaktadır.

²²³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/765-769.

hadisler rivayet ettiğini dile getirmiş ve “hadiste **vehme** düşerdi” demiştir. Yine İbn Hibbân, *Mecrûhîn*’inde Sâlih’in Basra ehlinin âbidlerinden olduğunu belirtmiş; ancak hadis hıfzdan gâfil olduğunu ve sâbit kimselerden işittiği şeyleri **tevehhümle** rivayet ettiğini kaydetmiştir. Ahmed b. Hanbel de râvinin hadis bilgisinin azlığını vurgulayan âlimlerdendir.²²⁴⁰ Benzer şekilde İbn Adî ile İbnü’l-Cevzî²²⁴¹ de râvinin hayır ehlinen olduğunu altını çizmekle birlikte hadis bilgisindeki eksikliği ve hıfzından gafleti nedeniyle rivayetlerinde hata ettiğini; ancak herhangi bir kizb kastı olmadığını söylemişlerdir. Bunların dışında ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Uleyye, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ebû Dâvûd, Sâlih Cezere, Nesâî	Leyse bi-şey’, hadisi yazılmaz, metrûk
İbn Maîn, Buhârî, Cûzcânî, Ebû Hâtîm, ²²⁴² Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer ²²⁴³	Zayıf, vâhi’l-hadîs, münkeru’l-hadîs
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-kavî
İbn Maîn	Leyse bihî be’s

151.Sâlih b. Ebî Sâlih (Mihrân) el-Kûfî (ö. ?)²²⁴⁴

Vefat tarihi bilinmeyen Sâlih b. Ebî Sâlih, Kureyşli sahâbî Amr b. Hureys’in (ö. 85/704) mevlâsıdır. Ebû Hüreyre’den hadis almış, kendisinden de Ebû Bekir b. Ayyâş rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân onu *Sikât*’ında zikretmekle birlikte *Mecrûhîn*’inde de kaydederek hata ve **vehim** yapan kimselerden olduğunu, sâbit kimselere muhalefet ettiğinde rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğini ifade etmiştir.²²⁴⁵ Bunun dışında İbn Maîn ile İbn Hacer²²⁴⁶ de râviyi taz’îf etmiştir.

152.Sehl b. Bekkâr b. Bişr ed-Dârimî (ö. 226-7/840-2)²²⁴⁷

Sehl b. Bekkâr, ricâl âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Ancak İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında kaydetmekle birlikte onun zaman zaman **vehim** ve hata yaptığını söylemiştir. İbn Hacer de benzer şekilde “sika” değerlendirmesinin yanında zaman zaman **vehme** düştüğünü ifade eder.²²⁴⁸ Ancak *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’in bu değerlendirmesine itiraz ettikleri ve “رما وهم” ifadesinin bir anlamı olmadığını söyledikleri

²²⁴⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’ta-ta’îl*, 4/396.

²²⁴¹ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 2/47.

²²⁴² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’ta-ta’îl*, 4/396.

²²⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/271.

²²⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 6/16.

²²⁴⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/367.

²²⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 272.

²²⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 5/473-474.

²²⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 257.

kaydedilmelidir. Zira İbn Hacer bu görüşünü İbn Hibbân'dan almıştır. Oysa Ebû Hâtim ve Dârekutnî cerhteki şiddetlerine rağmen râvi tevsik etmektedirler.²²⁴⁹ Ebû Hâtim, Dârekutnî ve Zehebî²²⁵⁰ de tevsik etmiştir.

153. Sehl b. Temmâm b. Bezî' et-Tufâvî (ö. 220'den sonra/835'ten sonra)²²⁵¹

Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, Ebû Kılâbe er-Rekâşî gibi âlimlerin kendisinden hadis aldığı Sehl b. Temmâm ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamaktadır. Hakkında vârid olan değerlendirmelerde ise genellikle rivayetlerinde yanlışlığının vurgulandığı görülmektedir. Ebû Zür'a, onun kezzâb olmadığını; ancak zaman zaman **vehme** kapıldığını söyleyerek cerh etmiştir. İbn Hibbân, *Sikât*'ında zikretmekle birlikte "yuhtiü" değerlendirmesinde bulunmuştur. Benzer şekilde İbn Hacer, onu "sadûk, yuhtiü" ifadeleriyle değerlendirir.²²⁵² Bunun dışında Ebû Hâtim ise yalnız "şeyh" ifadesiyle, Zehebî de "suveylih" lafzıyla Sehl'i tavsif etmişlerdir.²²⁵³

154. Ebû Muâviye Seleme b. Müslim/Mesleme el-Abdî (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Seleme b. Müslim, Atâ'dan rivayette bulunmuş, kendisinden de Ma'n b. İsâ hadis almıştır. Ukaylî, râvinin hadislerinde **vehim** ve galat bulunduğunu söyledikten sonra²²⁵⁴ mütâbii olmayan rivayetlerine örnekler vermektedir.²²⁵⁵ Bunun dışında Ebû Hâtim de menfî kanaat bildirerek "leyse bi-kavî, indehû menâkîr" ifadelerini kullanmış ve "hadisleri zayıflığını gösteriyor" demiştir.²²⁵⁶

155. Ebû'l-Münzir Sellâm b. Ebi's-Sahbâ el-Basrî (ö. ?)

Sâbit el-Bünânî ve Katâde'den hadis alan Sellâm b. Ebi's-Sahbâ'nın vefat tarihi bilinmemektedir. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*'inde râvinin hatası aşırı, **vehmi** çok olunca infirâdında kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.²²⁵⁷ Aşağıdaki tabloda kaydedilen

²²⁴⁹ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/85.

²²⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, 10/422.

²²⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/474-475.

²²⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, 257. *Tahrîr* müellifleri râviyi "zayıf, yu'teberu bih" şeklinde nitelemiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/85).

²²⁵³ Zehebî, *Siyer*, 10/422.

²²⁵⁴ Ukaylî'nin değerlendirmesi, *Du'afâ'sının Dâru's-Sumay'î* neşrinde "في حديثه وهم وغلط" şeklinde geçmektedir (bk. 2/517). Yine İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân*'ında da Ukaylî'nin ifadesi aynı şekilde nakledilmiştir (bk. 4/121). Diğer yandan Dâru İbn Abbas (bk. 2/559) ve Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (bk. 2/149) neşirlerinde yalnız "في حديثه" ifadesi bulunmaktadır.

²²⁵⁵ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/149.

²²⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/173.

²²⁵⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/340. Ayrıca İbn Hibbân burada râvinin kimliğine dair bir açıklama yaparak Abdurrahman b. Ebi's-Sahbâ ile Sellâm b. Ebi's-Sahbâ'nın kardeş zannedilmesinin "vehim" olduğunu söylemiştir. Her ikisinin de Sâbit'ten rivayette bulunmuş Basralı kişiler olduğunu kaydeden İbn Hibbân, bu

diğer değerlendirmelere bakıldığında cerh-ta‘dîl âlimlerinin râvi hakkında muhtelif görüşler serdettikleri görülmektedir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ²²⁵⁸ Buhârî ²²⁵⁹	Münkeru’l-hadîs, zayıf
Ebû Hâtim ²²⁶⁰	Şeyh
Ahmed b. Hanbel, ²²⁶¹ İbn Adî ²²⁶²	Hasenü’l-hadîs, onda bir beis bulunmadığını umuyorum

156.Ebü’l-Münzir Sellâm b. Süleyman el-Müzenî (ö. 171/787-8)²²⁶³

Cerh-ta‘dîl âlimleri, Sellâm b. Süleyman hakkında farklı kanaatler serdetmişlerdir. Sâcî, onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmiş ve hadiste mutkîn olmadığını dile getirmiştir. Benzer şeklide İbn Hacer de râvi ile ilgili “sadûk **yehimû**” ifadesini kullanmaktadır.²²⁶⁴ Yine *Sikât*’ında Sellâm’ı “sadûk” lafzıyla niteleyen İbn Hibbân, rivayetlerinde hata yaptığına işaret etmiştir. Burada zikredilen değerlendirmelerin dışında İbn Maîn’in menfi;²²⁶⁵ Ebû Dâvûd²²⁶⁶ ile Ebû Hâtim’in²²⁶⁷ müsbet görüşe sahip olduğu kaydedilmelidir.

157.Sevvâr b. Dâvûd el-Müzenî (ö. ?)²²⁶⁸

Vefat tarihi bilinmeyen Sevvâr b. Dâvûd; Tâvûs b. Keysân, Atâ b. Ebî Rebâh gibi âlimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Uleyye, Nadr b. Şümeyl, İbnü’l-Mübârek gibi şahsiyetler hadis nakletmiştir. Râvi ile ilgili münekkitlerin muhtelif değerlendirmeleri bulunmaktadır. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde nitelemiştir.²²⁶⁹ Bunun dışında Ukaylî, Sevvâr’ın infirâd ettiği rivayetlerine örnek vermiş;²²⁷⁰ İbn Hibbân ise *Sikât*’ında

iki râvinin aralarında bir akrabalık bağının olmadığını vurgular ve ardından “ذاك صدوق وهذا مخفيء” diyerek Abdurrahman b. Ebî’s-Sahbâ’yı “صدوق” terimiyle, Sellâm b. Ebî’s-Sahbâ’yı ise “مخفيء” lafzıyla niteler.

²²⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/372.

²²⁵⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 4/135.

²²⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/257.

²²⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/372.

²²⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/375.

²²⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 5/552-554.

²²⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 261. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/96).

²²⁶⁵ İbn Maîn’in “lâ şey” değerlendirmesi (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/259); Mizzî’nin *Tehzîbü’l-Kemâl*’inde (bk. 12/289; Zehebî’nin *Mugnî*’sinde (bk. 1/389) ve *Mizân*’ında (bk. 3/255) ve İbn Hacer’in *Tehzîbü’t-Tehzîb*’inde (bk. 5/553) “lâ be’s bihî” şeklinde nakledilmektedir. Ancak bir defasında İbn Maîn’e râvinin sika olup olmadığı sorulunca “hayır” cevabını vermesi ve ayrıca başka bir yerde kullandığı “leyse bi-zâke” ifadesi (bk. İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, 117), râvi hakkında menfi kanaate sahip olduğunu göstermektedir.

²²⁶⁶ Ebû Dâvûd, râviyi “leyse bihî be’s” şeklinde nitelemekle birlikte Kaderiyye mensubu olmakla tenkit etmektedir.

²²⁶⁷ Ebû Hâtim, “sadûk, sâlihu’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuştur.

²²⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 5/512-513.

²²⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 259. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf, yu’teberu bihî” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/92).

²²⁷⁰ Ukaylî, *Du’afâ*, 2/168.

zikretmekle birlikte rivayetlerinde hata ettiğini kaydetmiştir. Ayrıca Dârekutnî, onun hakkında “لا يتابع على أحاديثه فيعتبر به” ifadelerini kullanmaktadır. Diğer cerh-ta’dîl âlimlerinin râvi hakkındaki kanaatleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ²²⁷¹	Leyse bi-şey’
Zehebî ²²⁷²	Sâlihu’l-hadîs
Ahmed b. Hanbel	Lâ be’s bihî
İbn Maîn	Sika

Görüldüğü üzere İbn Maîn’den hem tevsik hem taz’îf değerlendirmesi nakledilmektedir. Diğer âlimler ise râvinin güvenilir bir kimse olduğunu söylemişlerse de rivayetlerinde bulunan nekârete dikkat çekmişler ve nakillerinde hata yapması ve vehme düşmesi nedeniyle tenkit etmişlerdir.

158.Süheyl b. Ebî Sâlih es-Semmân el-Medenî (ö. 137-141/754-759)²²⁷³

Süheyl b. Ebî Sâlih, cerh-ta’dîl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir râvidir. Ancak çok sevdiği kardeşinin vefatı üzerine üzüntüden kendisine ârız olan akciğer hastalığı nedeniyle ihtilâta maruz kaldığı kaydedilmiştir.²²⁷⁴ İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle beraber “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuş; *Meşâhîr*’inde ise ilme gösterdiği ihtimam ve dinî yönden gayretli bir kimse olduğunun altını çizdikten sonra ara sıra **vehme** düştüğünü (كان يهيم في (الشيء بعد الشيء) getirmiştir.²²⁷⁵ Ahmed b. Sâlih de râvinin hadislerindeki hataya dikkat çeken bir diğer âlimdir.²²⁷⁶ Aşağıdaki tabloda Süheyl ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ²²⁷⁷	Hadisi hüccet değil, zayıflık var
İbn Maîn, Ebû Hâtim	Suveyli, hadisi yazılır
Ahmed b. Hanbel, ²²⁷⁸ Nesâî, İbn Adî, Ezdî, İbn Hacer ²²⁷⁹	Leyse bihî be’s, sadûk

²²⁷¹ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, 66.

²²⁷² Zehebî, *Mugnî*, 1/416.

²²⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/503-507.

²²⁷⁴ Süheyl hakkındaki tenkitlerin geneline bakıldığında bunların ihtilâtıyla alâkalı olduğu görülmektedir. Buhârî, Ezdî, Hâkim en-Nîsâbü’rî, Zehebî (bk. Zehebî, *Siyer*, 5/458-459; a.mlf., *Mugnî*, 1/415; a.mlf., *Mîzân*, 3/339) ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 259) râvinin ihtilâta uğradığını dile getiren âlimlerdir.

²²⁷⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 137. Eserde râvinin ismi “Sehl b. Ebî Sâlih es-Semmân” şeklinde kaydedilmiştir.

²²⁷⁶ İbn Şâhin, *Târîhu esmâ’i’s-sikât*, 108.

²²⁷⁷ İbnü’l-Cevzî, *Du’afâ*’sında İbn Maîn’in “leyse bi’l-kavî fi’l-hadîs”, “leyse bi-hücce” ve “sika” değerlendirmelerini kaydettikten sonra “sika” değerlendirmesinin daha doğru olduğunu dile getirir (bk. İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 2/30).

²²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel (Merrûzî rivayeti)*, 80, 167.

Süfyân b. Uyeyne, İbn Sa'd, İbn Maîn, ²²⁸⁰ İclî, ²²⁸¹ Nesâî, ²²⁸² İbn Abdilber ²²⁸³ Hâkim, Zehebî ²²⁸⁴	Sika

Sonuç olarak yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Süheyl b. Ebî Sâlih, ricâl âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Rivayetlerinde hata yaptığına dair hakkında dile getirilen eleştirilerin ihtilâtından sonrası ile alâkalı olması muhtemel görünmektedir.

159.Süreyc b. Nu'mân el-Cevherî (ö. 217/833)²²⁸⁵

Süreyc b. Nu'mân, ricâl âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir.²²⁸⁶ Ebû Dâvûd da onun "sika" bir kimse olduğunu söylemiş; bununla birlikte hadislerinde hata yaptığını belirtmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de Süreyc ile ilgili "sika, **yehimü kalîlen**" değerlendirmesinde bulunmaktadır.²²⁸⁷ Ancak *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in değerlendirmesini eleştirerek "yehimü kalîlen" ifadesinin Ebû Dâvûd'dan alındığına işaret etmişler ve sika da olsa herkesin vehme düşebileceğinin altını çizmişlerdir.²²⁸⁸

160.Süveyd b. Abdilazîz b. Nümejr es-Sülemî (ö. 194/809-810)²²⁸⁹

Ba'lebek kadılığı yapan Süveyd b. Abdilazîz, hadis âlimleri tarafından tenkit edilen bir râvidir. İbn Hibbân, onun hakkında "kesîru'l-hata, **fâhişü'l-vehm**" ifadelerini kullanmış; ardından onun rivayetlerini işiten kimsenin bu durumun kasıtlı olarak yapıldığını düşünceğini söylemiştir. Nihayetinde İbn Hibbân, Süveyd'in sikalara muhalefetine hadisinden kaçınılması gerektiğini, muhalefette bulunmadığında i'tibar, muvafık olduğunda ise ihticâc edilebileceğini kaydetmiştir.²²⁹⁰ Duhaym ise râvinin hadislerinde hata bulunduğunu belirtmekle birlikte "sika" olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Tirmizî de Süveyd'in hadiste çokça galat yapan bir râvi olduğunu kaydeder. Aşağıdaki tabloda Süveyd ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

²²⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 259. *Tahrîr* müellifleri, ricâl âlimlerinin çoğunun Süheyl'i tevsik etmesini gerekçe göstererek râvinin "sika" şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/91).

²²⁸⁰ İbn Maîn, *Târîh*, 3/182.

²²⁸¹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/440.

²²⁸² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/152.

²²⁸³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/152.

²²⁸⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/415; a.mlf., *Mîzân*, 3/339.

²²⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/731-732.

²²⁸⁶ İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî, Ebû Hâtim (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/305), İbn Hibbân (râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir), Dârekutnî ve Zehebî (Zehebî, *el-Kâşif*, 1/426), Süreyc'i "sika" lafzıyla; Nesâî de "leyse bihi be's" ifadesiyle tevsik etmişlerdir.

²²⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 229.

²²⁸⁸ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/13.

²²⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/533-536.

²²⁹⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/350-351.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Nesâî, İbnü'l-Cârûd ²²⁹¹	Metrûkü'l-hadîs, leyse bi-sika, leyse bi-şey'
İbn Sa'd, İbn Maîn, Fesevî, Bezzâr, Sâcî, Nesâî, Ebû Bekir el-Hallâl, İbn Adî, ²²⁹² Hâkim el-Kebîr, İbn Hacer ²²⁹³	Zayıf, münker rivayetler nakleder
Ebû Hâtim, Fesevî, Begavî ²²⁹⁴	Leyyinü'l-hadîs
İclî, ²²⁹⁵ Dârekutnî ²²⁹⁶	Hadisi yazılır, yu'teberu bihî

161.Şebîb b. Şeybe el-Minkarî el-Ehtemî (ö. 170/786?)²²⁹⁷

Şebîb b. Şeybe, cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından nakillerinde yanılması nedeniyle taz'îf edilmiştir. Sâcî ile İbn Hacer,²²⁹⁸ onun hakkında “sadûk **yehimû**” ifadesini kullanmaktadır. İbn Hibbân ise Şebîb'in, anlayış ve zekasından övgüyle bahsetmekle beraber haberlerde **vehme** düştüğünü, rivayet ettiğinde hata ettiğini söylemiş ve infirâdında kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini, mütâbii bulunmayan nakilleriyle meşgul olunmayacağını dile getirmiştir. İbn Adî de râvinin rivayetlerinden örnekler serdettikten sonra kizb kastı olmadığını; ancak **vehim** yaptığını ifade etmiştir.²²⁹⁹ Aşağıdaki tabloda Şebîb hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Dârekutnî	Leyse bi-sika, leyse bi-şey', metrûk
Nesâî, Dârekutnî, Berkânî	Zayıf
Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim	Leyse bi'l-kavî
Sâlih Cezere	Sâlihu'l-hadîs
İclî ²³⁰⁰	Lâ be'se bihî

162.Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemir el-Kureşî (ö. 144/761-2)²³⁰¹

Münekkit âlimler, Şerîk b. Abdillâh hakkında farklı değerlendirmelerde bulunsa da çoğunun onu güvenilir bir râvi olarak kabul ettiği görülmektedir. İbn Hibbân, Şerîk'i *Sikât*'ında zikretmekle beraber zaman zaman hata yaptığını söylemiş; ayrıca *Meşâhîr*'inde de az da olsa

²²⁹¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/167.

²²⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/673.

²²⁹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 260.

²²⁹⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/167.

²²⁹⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/167.

²²⁹⁶ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 84.

²²⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/605-607.

²²⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 263. *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/106).

²²⁹⁹ İbn Adî'nin râvinin yalan söylemeyeceğine dair değerlendirmesiyle ilgili olarak İbnü'l-Mübârek'in ifadeleri de burada kaydedilebilir. Ona Şebîb'in emîrlerin yanına girip çıktığı söylenince o, “ondan hadis alın, şerefi ona yalan söylemez” demektedir.

²³⁰⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/212.

²³⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/670-672.

ara sıra **vehim** yaptığını (كان ربما يهيم في الشيء بعد الشيء) belirtmiştir.²³⁰² Yine İbn Hacer de onu “sadûk” lafzıyla ta’dîl etmiş; ancak rivayetlerinde hata yaptığını kaydetmiştir.²³⁰³ Bunların dışında râvinin zabt yönüne işaret eden tenkitlerden farklı olarak Sâcî, râvinin kaderî görüşleri olduğunu söylemektedir. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Terk
İbn Maîn, ²³⁰⁴ Nesâî	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn ²³⁰⁵	Sâlih
İbn Maîn, Nesâî, İbnü'l-Cârûd, İbn Adî, ²³⁰⁶ Zehebî ²³⁰⁷	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd, İclî, ²³⁰⁸ Ebû Dâvûd	Sika

163.Şuayb b. Beyân b. Ziyâd es-Saffâr (ö. ?)²³⁰⁹

Şuayb b. Beyân hakkında fazla değerlendirme bulunmamaktadır. Ukaylî, onun sikalarından münker hadisler naklettiğini ve neredeyse **vehmin** hadisine galip geldiğini söylemiştir. Cûzcânî de râvinin münker rivayetleri olduğunu dile getirir. İbn Hacer ise Şuayb'ı “sadûk, yuhtiü” ifadeleriyle nitelemiştir.²³¹⁰ Son olarak Zehebî'nin “sadûk” ifadesiyle tevsikte bulunduğu kaydedilmelidir.²³¹¹

164.Şübeyl b. Azre el-Basrî (ö. ?)²³¹²

Nasr b. İmrân (ö. 128/745-6), Şehr b. Havşeb²³¹³ gibi kimselerden hadis nakletmiş olan Şübeyl b. Azre hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında çok az bilgi bulunmaktadır. İbn Hibbân râviyi *Sikât*'ında zikretmekle birlikte zaman zaman hata ettiğini söylemektedir. İbn Hacer de

²³⁰² İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 81.

²³⁰³ İbn Hacer, *Tahrîb*, 266. *Tahrîr* müellifleri râviyi “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde nitelemiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/114).

²³⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/108.

²³⁰⁵ Ebû Bekir b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhu'l-kebîr*, nşr. Salâh b. Fethî Helel (Kahire, 1424/2004), 2/297.

²³⁰⁶ İbn Adî, sika kimseler kendisinden rivayet ettiğinde râvinin hadisinde bir beis bulunmadığını dile getirmiştir.

²³⁰⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/425; a.mlf., *Mîzân*, 3/372. Zehebî, İbn Hazm'ın râviyi “İsrâ” rivayetinden dolayı taz'îf ettiğine işaret etmiştir (bk. Zehebî, *Mîzân*, 3/372).

²³⁰⁸ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 1/453.

²³⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/694.

²³¹⁰ İbn Hacer, *Tahrîb*, 267. Ancak *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf, mütâbaat ve şevâhidde itibar edilebilecek bir kimse olduğunu” söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/116).

²³¹¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/427; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/486.

²³¹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/610-611.

²³¹³ Hakkında bilgi için bk. bu tez, 190-191.

onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmiştir.²³¹⁴ Son olarak İbn Maîn’in Şübeyl’i tevsik ettiği kaydedilmelidir.

165. Temmâm b. Bezî‘ el-Basrî et-Tafâvî (ö. ?)

İbn Hibbân, diğer cerh-ta‘dîl âlimlerince de zayıf kabul edilen Temmâm’ın çok **vehmi** ve fuhşü’l-hatası nedeniyle ihticâc seviyesinden düştüğünü kaydetmiştir.²³¹⁵ Râvi hakkında görüş bildiren diğer münekkitlerden Yahyâ b. Maîn,²³¹⁶ Buhârî²³¹⁷ ve Dârekutnî²³¹⁸ “metrûk”, “leyse bi-şey” gibi şiddetli cerh ifadeleriyle râviyi tenkit ederken İbn Adî, onun “leyse bi’l-ma‘rûf” olduğunu söylemiş ve “kalîlü’l-hadîs” ifadesini kullanmıştır.²³¹⁹

166. Ubeydullah b. Amr er-Rakkî el-Esedî (ö. 180/796-7)²³²⁰

Ubeydullah b. Amr, münekkit ulemânın güvenilir kabul ettiği bir râvidir.²³²¹ İbn Sa‘d ise onu “sika, sadûk” ifadeleriyle tevsik etmekle birlikte rivayetlerinde zaman zaman hataya düştüğünü ifade eder. Benzer şekilde İbn Hacer de râvi hakkında “sika” değerlendirmesinde bulunmuş; fakat ara sıra **vehme** kapıldığını dile getirmiştir.²³²² Ancak *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer’in “رما وهم” şeklindeki değerlendirmesini İbn Sa‘d’dan aldığını söyleyerek itiraz ettikleri ve İbn Sa‘d’ın söz konusu değerlendirmesinde tek kaldığına işaret ettikleri kaydedilmelidir.

167. İbn Batta Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî (ö. 387/997)²³²³

Hanbelî fakihi İbn Batta; rivayet döneminin sonlarında, 4 Şevval 304 tarihinde dünyaya gelmiştir. O, geniş fıkıh birikimi, takvâsı, bid‘ate karşı sert tutumu, ma‘rûfu emir ve münkerden nehiy konusundaki titizliğiyle tanınan bir âlimdir. Bununla birlikte İbn Batta, bizzat karşılaşmadığı kişilerden doğrudan rivayette bulunması ve şeyhlerinden aldığı hadislerin isnadlarında değişiklik yapması nedeniyle tenkide uğramıştır. Meselâ Hatîb el-Bağdâdî, râvinin örnek olarak kaydettiği nakillerinden birinin bâtil ve isnadının mevzû

²³¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 264. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sika” olduğunu söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/106).

²³¹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/203.

²³¹⁶ İbn Maîn, *Târîh* (Dârimî rivayeti), 83.

²³¹⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2/157; a. mlf., *et-Târîhu’s-sagîr*, 2/204.

²³¹⁸ Dârekutnî, *Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 165.

²³¹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/551-552.

²³²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 8/653-655.

²³²¹ İbn Maîn, İbn Nümejr, İclî, Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Hibbân; Ubeydullah b. Amr’ı tevsik etmişlerdir.

²³²² İbn Hacer, *Takrîb*, 373. (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/412).

²³²³ Saffet Köse, “İbn Batta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/358-359.

olduğunu söyleyerek bu durumdan İbn Batta'yı sorumlu tutmaktadır.²³²⁴ Diğer yandan Zehebî, Hatîb el-Bağdâdî'nin söz konusu değerlendirmesine şiddetle karşı çıkarak İbn Batta gibi bir şahsiyetin kasten yalan rivayette bulunmasının mümkün olmadığını; ancak galat neticesinde bir isnadı başka bir isnadla karıştırdığını söylemiştir.²³²⁵ Nitekim râviye yönelik “vehim” tenkidi de Zehebî'den gelmektedir ve o, fazilet sahibi bir kimse olmasına karşın İbn Batta'da **vehim** ve galat bulunduğunu muhtelif yerlerde dile getirmiştir.²³²⁶ Dolayısıyla buradaki “vehim” değerlendirmesinin râvinin kasıt olmaksızın rivayette yanıldığını ifade etmek üzere kelime mânasıyla kullanıldığı söylenebilir.

168.Ebû Müslim Ubeydullah b. Saîd el-Cu'fî (ö. ?)²³²⁷

A'meş, Hişâm b. Urve gibi âlimlerden rivayette bulunan Ubeydullah b. Saîd, münekkittlerin tenkit ettiği bir râvidir. Ukaylî, Ubeydullah'ın A'meş rivayetlerinde çok **vehim** bulunduğunu dile getirmiş;²³²⁸ ancak hadisinin araştırılmak üzere yazılabileceğini ifade etmiştir.²³²⁹ İbn Hibbân ise onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuş ve ayrıca *Mecrûhîn*'inde “kesîru'l-hata, **fâhişü'l-vehm**” şeklinde niteledikten sonra rivayetlerinde infirâd ettiğini belirtmiştir. Bunların dışında en sert tenkidin Ubeydullah'ı tekzip eden Ebû Dâvûd'dan geldiği kaydedilmelidir. Ardından Buhârî'nin “fî hadîsihî nazar” ifadesiyle cerhi ve son olarak İbn Hacer'in “zayıf” değerlendirmesi,²³³⁰ râvi hakkında vârid olan diğer eleştiriler arasında zikredilebilir.

169.Umeyr b. İmrân el-Hanefî (ö. ?)

İbn Cüreyc'den hadis nakleden Umeyr b. İmrân hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ukaylî, hadisinde **vehim** ve galat bulunduğunu söylemiştir.²³³¹ İbn Adî de sikalardan - bilhassa da İbn Cüreyc'den- bâtil hadisler naklettiğini söyleyerek râviyi taz'îf eder.²³³² Ayrıca Dârekutnî²³³³ ile İbnü'l-Cevzî²³³⁴ de onu *Du'afâ* 'larında zikretmiştir.

²³²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/104-105.

²³²⁵ Zehebî, *Siyer*, 16/531.

²³²⁶ Zehebî, *Siyer*, 16/530 (لاين بطة مع فضله أوهام وغلط); a.mlf., *Mîzân*, 5/20 (إمام لكنه ذو أوهام); a.mlf., *Mugnî*, 1/592 (إمام لكنه لين (صاحب أوهام)).

²³²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/587-588.

²³²⁸ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/121.

²³²⁹ İbn Hacer'in *Tehzîb* 'inde kaydettiği bu değerlendirme Ukaylî'nin *Du'afâ* 'sında bulunmamaktadır.

²³³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 371.

²³³¹ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/318.

²³³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/512-513.

²³³³ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 299.

²³³⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/234.

170.Ebû Zeyd Üsâme b. Zeyd el-Leysî (ö. 153/770)²³³⁵

Münekkit ulemânın bazılarının cerh ettiği Üsâme b. Zeyd el-Leysî, çoğu tarafından ta'dîl edilmiştir. Zehebî²³³⁶ ve İbn Hacer,²³³⁷ onu “sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmişlerdir. İbn Hibbân ise râvinin rivayetlerinde hata yaptığını söylemekle birlikte “sahîhu'l-kitâb” olduğunu kaydetmektedir. Üsâme hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, ²³³⁸ Ahmed b. Hanbel	Leyse bi-şey'
İbn Maîn, ²³³⁹ Nesâî	Leyse bi-zâk
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim	Sâlih; yüktebü hadîsüh, lâ yühteccü bihî
İbn Maîn, İbn Adî ²³⁴⁰	Leyse bihî be's
İbn Maîn, İbnü'l-Medînî, ²³⁴¹ İclî, Fesevî, ²³⁴² Hâkim en-Nîsâbü'rî	Sika

Kaydedilen değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere Üsâme b. Zeyd, ricâl âlimlerinin bir kısmının tenkidine uğrasa da çoğunlukla tevsik edilmiştir. Râvinin zabtına yönelik cerhler ise onun rivayetlerinde hata yapması ve vehme düşmesi ile ilgilidir.

171.Yahyâ b. Abdillâh b. Dahhâk el-Bâbelüttî (ö. 218/833-4)²³⁴³

Yahyâ b. Abdillâh, ricâl âlimlerinin zayıf kabul ettiği bir râvidir. Ebû Zür'a, ondan hadis rivayet etmediğini dile getirmektedir. İbn Hibbân, râvinin çok hata eden ve **vehme** kapılan bir kimse olduğunu, sikalardan mu'dal rivayetler naklettiğini söylemiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, infirâdı halinde ihticâc edilmeyeceğini, güvenilir kimselere muhalefet etmediği takdirde i'tibâr olunacağını; sikalara muvâfakat ettiğinde ise ihticâc edilebileceğini belirtmektedir.²³⁴⁴ Bunun dışında İbn Adî ile İbn Hacer,²³⁴⁵ “zayıf”; Zehebî²³⁴⁶ ise “leyyin” ifadesiyle taz'îfte bulunmuştur.

²³³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/551-556.

²³³⁶ Zehebî, *Mugnî*, 1/112.

²³³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 98.

²³³⁸ Râvinin birkaç rivayeti nedeniyle şiddetli cerhte bulunan Yahyâ b. Saîd, ricâl âlimleri tarafından eleştirilmiş ve çoğunlukla tenkidi kabul görmemiştir.

²³³⁹ İbn Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cünyed*, 402.

²³⁴⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/297.

²³⁴¹ Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü İbni Şeybe*, 43.

²³⁴² Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3/43.

²³⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/510-513.

²³⁴⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/127. İbn Hibbân'ın güvenilir kimselere muhalefette bulunmamanın sikalara muvâfakat etmekle ile aynı şey olmadığına dair vurgusu önemlidir.

²³⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 593.

²³⁴⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/369.

172.Ebû Akîl Yahyâ b. Habîb b. İsmâîl el-Cemmâl el-Esedî (ö. ?)²³⁴⁷

İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, İbn Ebî Hâtım gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Ebû Akîl hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebû Hâtım, onu “sadûk” lafzıyla tevsik etmektedir. İbn Hibbân ise râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte “رما أغرب وأخطأ” şeklinde tenkitte bulunmuştur. İbn Hibbân’ı takip eden İbn Hacer de râviyi “صدوق رما وهم” ifadeleriyle nitelemiştir.²³⁴⁸

173.Ebü’n-Nadr Yahyâ b. Kesîr el-Basrî (ö. ?)²³⁴⁹

Vefat tarihi bilinmeyen Ebü’n-Nadr Yahyâ b. Kesîr; Âsım el-Ahvel, Atâ b. Sâib gibi âlimlerden hadis almıştır. Ricâl âlimleri onun hakkında menfî kanaate sahiptir. Amr b. Ali, râvinin -rivayetlerinde- kizb kastı olmadığını; ancak çok galat ve **vehme** düştüğünü belirtmiştir. Sâcî ise “za’îfû’l-hadîs cidden, metrûk” değerlendirmesinde bulunduktan sonra sika kimselerden bâtil hadisler naklettiğini dile getirmektedir. Benzer şekilde İbn Hibbân de sikalarından onlara ait olmayan rivayetler naklettiğini ve infirâdî halinde kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini söylemiştir. Kaydedilen değerlendirmelerin dışında münekkitlerin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtım, Nesâî, Dârekutnî ²³⁵⁰	Zâhibü’l-hadîs, leyse bi-sika, metrûkü’l-hadîs
İbn Maîn, Ebû Zûr’a, Ukaylî, İbn Adî, Dârekutnî, İbn Hacer ²³⁵¹	Zayıf, münkeru’l-hadîs
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-kavî

Görüldüğü üzere Yahyâ b. Kesîr, hadis âlimlerinin taz’îf ettiği bir râvidir. Sâcî ve İbn Hibbân; onun sika kimselerden bâtil hadisler naklettiğini dile getirmişlerdir. Ancak Amr b. Ali’nin değerlendirmesinden râvinin kizb kastı olmadığı; fakat rivayetlerinde çok hata ettiği ve vehme kapıldığı anlaşılmaktadır.

²³⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/392-394.

²³⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 589. *Tahrîr* müellifleri; İbn Maîn’in râviyi tevsik ettiğine (söz konusu tevsike ulaşılamamıştır) ve Ebû Hâtım’ın “sadûk” lafzıyla değerlendirmede bulunduğu işaret ederek “sika” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Onlar, ifadelerinin devamında İbn Hibbân’ın değerlendirmesine “her sika kimsenin hata edebileceğini” kaydederek cevap vermişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/80-81).

²³⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/574-575.

²³⁵⁰ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 3/201.

²³⁵¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 595.

174.Yahyâ b. Muhammed b. Abdillâh el-Cârî (ö. ?)²³⁵²

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Yahyâ b. Muhammed; Derâverdi gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Ahmed b. Sâlih el-Mısrî, İbn Nümeir gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. Cerh-ta'dîl âlimleri onun hakkında farklı görüşler serdetmişlerdir. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*'inde rivayetin azlığına rağmen mütâbii bulunmayan şeylerle infirâd ettiğini söylemiş ve ardından “sanki o **çok vehmederdi**” demiştir. Neticede İbn Hibbân, rivayetlerindeki menâkîr nedeniyle infirâdı halinde sakınılması gerektiğini, sikalara muvafakat ettiğinde ise ihticâc edilebileceğini kaydetmiştir.²³⁵³ Diğer yandan İbn Hibbân, râviyi *Sikât* 'ında da zikretmiş; bununla birlikte burada “يعرب” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca İbn Hacer de onun ile ilgili “sadûk yuhtü” ifadesini kullanmaktadır.²³⁵⁴ Yahyâ el-Cârî hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Zehebî ²³⁵⁵	Yetekellemûne fih, leyse bi'l-kavî
İbn Adî	Leyse bi-hadîsihî be's
İclî	Sika

Yukarıda kaydedildiği üzere Yahyâ el-Cârî ile ilgili ricâl kaynaklarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hakkındaki eleştiriler ise zabtına yönelik olup rivayetlerinde vehme düştüğü ve hata ettiği söylenmiştir.

175.Ebû Zükeyr Yahyâ b. Muhammed b. Kays el-Muhâribî (ö. ?)²³⁵⁶

Vefat tarihi bilinmeyen Ebû Zükeyr; Zeyd b. Eslem, Hişâm b. Urve gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Nuaym b. Hammâd, Ali b. el-Medînî gibi zatlar rivayette bulunmuştur. Râvi hakkında muhtelif görüşler serdedilmiş; kimi münekkitler onu tevsik ederken kimi de taz'îf etmiştir. Sâcî, onunla ilgili “sadûk **yehimû**, fî hadîsihî lîn” ifadelerini kullanmaktadır. Bunun dışında İbn Hibbân, râvinin kasıtlı olmaksızın isnadlarda kalb yaptığını, mürsellersi ref' ettiğini söylemiş ve kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Sâcî'nin değerlendirmesine benzer şekilde İbn Hacer, “sadûk” lafzıyla râviyi nitelemekle beraber çok

²³⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/587-588.

²³⁵³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/130.

²³⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 596. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “zayıf” olup mütâbaat ve şevâhidde i'tibar olunabileceği görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/100).

²³⁵⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/375.

²³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/589-591.

hata ettiğini belirtmiştir.²³⁵⁷ Aşağıdaki tabloda ise Ebû Zükeyr hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ukaylî	Hadisinin mütâbii bulunmaz
İbn Maîn	Zayıf
Amr b. Ali, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Adî, Halîf	Ehâdisühû mütekâribe, yüktebü hadîsüh, şeyhun sâlih
Zehebî ²³⁵⁸	Sika

Sonuç olarak Ebû Zükeyr'in rivayetiyle ihticâc edilecek kimselerden olmasa da hadisi yazılabilecek bir râvi olduğu söylenebilir. Zira Sâcî ve İbn Hacer'in dile getirdiği üzere o, nakillerinde hata etse de doğru sözlü bir kimsedir.

176. Yahyâ b. Sellâm el-Basrî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Yahyâ b. Sellâm, Saîd b. Ebî Arûbe, İmam Mâlik gibi âlimlerden hadis nakletmiştir. Ebû Zür'a, onun hakkında “lâ be'se bihi” değerlendirmesinde bulunmuş; ancak zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiştir.²³⁵⁹ Yine râviyi *Sikât*'ında zikreden İbn Hibbân da onun ara sıra hata ettiğini kaydeder.²³⁶⁰ Bunun dışında Ebû Hâtim, İbn Sellâm'ı “sadûk” lafzıyla nitelemiş,²³⁶¹ İbn Adî ise zayıf olmakla birlikte hadisinin yazılabileceğini kaydetmiştir.²³⁶² Ayrıca Dârekutnî'nin râviyi taz'îf ettiği nakledilmektedir.²³⁶³

177. Yahyâ b. Süleyman b. Nadle el-Medîni (ö. ?)

İmam Mâlik'ten rivayette bulunmuş olan Yahyâ b. Süleyman hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmiş; ancak “yuhtiü ve **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmuştur.²³⁶⁴ Abdurrahman b. Yûsuf b. Hırâş ise râvinin hiçbir kıymetinin olmadığını söyleyerek cerh etmiştir.²³⁶⁵ Diğer yandan İbn Adî, Yahyâ'nın rivayetlerini “müstakîm” ifadesiyle nitelemektedir.²³⁶⁶

²³⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 596. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin zayıf olup mütâbaat ve şevâhidde i'tibar edilecek bir kimse olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/100).

²³⁵⁸ Zehebî, *Mugnî*, 2/412.

²³⁵⁹ Ebû Zür'a, *Ecvibetü Ebî Zür'a*, 339.

²³⁶⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/261.

²³⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/155.

²³⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/656.

²³⁶³ Zehebî, *Mizân*, 7/183.

²³⁶⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/269.

²³⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/659.

²³⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/659.

178.Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Leysî (ö. 234/849)²³⁶⁷

Meşhur Mâlikî fakihî ve *Muvatta'* râvisi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin hadis ilminde sınırlı bir birikime sahip olduğu söylenmektedir. Nitekim ricâl eserlerinde de Yahyâ'nın rivayetteki durumuyla ilgili münekkithlerin hemen hiç değerlendirmesine ulaşılammıştır. İbn Hacer, onu “sadûk” lafzıyla tevsik etmektedir. Bununla birlikte Yahyâ'nın fakih kimliğine ve hadisinin azlığına dikkat çeken İbn Hacer, onu “**lehû evhâm**” ifadesiyle eleştirmiştir.²³⁶⁸ İbn Abdilber gibi âlimlerin Yahyâ'nın *Muvatta'* rivayetinde işaret ettikleri tashîf, vehim ve hatalar, İbn Hacer'in söz konusu değerlendirmede bulunmasına neden olmuş görünmektedir.

179.Yahyâ b. Yemân el-İclî (ö. 189/805)²³⁶⁹

Yahyâ b. Yemân hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında adâletine yönelik bir tenkit bulunmadığı; ancak hadislerde hata yapması ve ömrünün sonuna doğru ihtilâta maruz kalması nedeniyle zabt yönünden eleştirildiği görülmektedir. İbn Maîn, râviyi “leyse bi-sebt” ifadesiyle niteledikten sonra onun ne rivayet ettiğine aldırmadığını ve hadiste **vehmettiğini** söylemiştir. Bir defasında ise İbn Maîn “onun ‘sadûk’ olduğunu umuyorum” demiş, kendisine hadisteki durumu ile ilgili görüşü sorulunca da “leyse bi'l-kavî” cevabını vermiştir.²³⁷⁰ İbn Maîn, başka bir yerde de “leyse bihî be's” ifadelerini kullanmaktadır. Yine Ebû Zür'a, “**yehimü kesîren**” değerlendirmesinde bulunmuştur.²³⁷¹ Bunun dışında da İbn Sa'd'ın “kesîru'l-hadîs, kesîru'l-galat” şeklinde değerlendirmesi bulunmaktadır ve o, râvinin muhalefesinde ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir.²³⁷² Benzer şekilde Yahyâ'yı tevsik eden İbn Şeybe, onun hadiste çok hata yaptığını vurgulamıştır.²³⁷³ Ebû Dâvûd da râvinin hadislerde hata ettiğini ve kalb yaptığını belirtmektedir. Yine İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte zaman zaman hata ettiğine işaret etmiştir. İbn Hibbân'a göre daha sert ifadeler kullanan İbn Adî ise râvinin hadislerinin gayr-ı mahfûz olduğunu; fakat kizb kastı olmayıp hata ettiğini kaydetmiştir. Diğer yandan Vekî', Yahyâ'dan daha hâfız biri olmadığını; ancak daha sonra rivayetlerini unuttuğunu söylemektedir. Yine Ali b. el-Medînî ile İclî onun felç

²³⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/641-643; Ali Hakan Çavuşoğlu, “Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/267-269; Rıza Bûşâme, “Yahya b. Yahya el-Leysî ve Muvatta Rivayeti”, çev. Abdulbaki Durmaz, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017/2).

²³⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 598.

²³⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/658-661.

²³⁷⁰ *Tehzîb*'de İbn Maîn'in bu değerlendirmesinin yalnız “onun ‘sadûk’ olduğunu umuyorum” kısmı nakledilmiştir (bk. 14/659). Oysa devamında hadisini “leyse bi'l-kavî” şeklinde nitelemesi “sadûk” lafzını kelime mânasıyla kullandığını göstermesi bakımından önemlidir.

²³⁷¹ Ebû Zür'a, *Ecvibetü Ebî Zür'a*, 393.

²³⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/513.

²³⁷³ İbn Şeybe, başka bir defasında da “sadûk, kesîru'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuş ve ardından onun “kesretü'l-galat” ile tenkit edildiğini ifade etmiştir.

geçirdiğini ve bundan sonra hâfızasının bozulduğunu kaydetmiştir.²³⁷⁴ Son olarak İbn Hacer'in "sadûk, âbid, yuhtiü kesîren" şeklindeki değerlendirmesinin yanında ihtilâta uğradığını belirtmesi râvi ile ilgili görüşlerin özeti mahiyetindedir.²³⁷⁵

180.Ebû Gânim Yûnus b. Nâfi' el-Horasânî (ö. 159/775-776)²³⁷⁶

Yûnus b. Nâfi'in hadisteki güvenilirliği ile ilgili ricâl kaynaklarında çok az değerlendirme bulunmaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte hakkında "yuhtiü" ifadesini kullanmış; ayrıca *Meşâhîr*'inde zaman zaman **vehme** kapıldığını söylemiştir.²³⁷⁷ Benzer şekilde İbn Hacer de râvi hakkında "sadûk yuhtiü" değerlendirmesinde bulunmuştur.²³⁷⁸ Son olarak Süleymânî'den "münkeru'l-hadîs" şeklinde bir değerlendirme nakledildiği kaydedilmelidir.²³⁷⁹

181.Ebû Sehl Yûsuf b. Atıyye es-Saffâr el-Ensârî (ö. 187/802-3)²³⁸⁰

Yûsuf b. Atıyye, münekkit ulemâ tarafından cerh edilen bir râvidir. Amr b. Ali, "**kesîru'l-vehm** ve'l-hata" değerlendirmesinde bulunduktan sonra "Vehmederdi, onun yalan söylediğini bilmiyorum. Onu şöyle derken işittim: 'Bana Katâde tahdîs etti, o da Enes'ten. Dedi ki, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'İnsanların en hayırlıları benim asrım da yaşayanlardır.' Bu hadisi Katâde Zûrâre'den, o da İmrân b. Husayn'dan rivayet etmiştir." şeklinde açıklama yaparak râvinin isnadında vehmettiği bir hadisini örnek olarak zikretmiştir. Sâcî de benzer şekilde İbn Atıyye ile ilgili "za'îfü'l-hadîs ve kâne sadûkan, **yehimü**" ifadelerini kullanmıştır. İbn Hibbân ise onun hakkında daha şiddetli cerhte bulunarak haberleri kalbettiğini ve mevzû metinlere sahîh isnadları ekleyerek rivayette bulunduğunu; bu nedenle kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını kaydetmiştir. Ayrıca İbn Adî de râvinin hadislerinin mütâbiinin bulunmadığına işaret eder. Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

²³⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, Yahyâ'nın Süfyân es-Sevrî'den garîb rivayetler naklettiğini; bu durumun râviye sonradan mı âriz olduğu yoksa önceden de bulunup bulunmadığını bilmediğini söylemektedir. n

²³⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 598. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "zayıf" olduğunu ve mütâbaat/şevâhidde i'tibar edileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/105).

²³⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 15/32.

²³⁷⁷ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 197.

²³⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 614. *Tahrîr* müellifleri, Nesâî'nin de *Sünenü'l-kübrâ*'sında râviyi tevsik ettiğini söyleyerek "sika, yuhtiü" şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/141).

²³⁷⁹ Zehebî, *Mizân*, 320.

²³⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/924-927.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dûlâbî, Dârekutnî, İbn Hacer ²³⁸¹	Leyse bi-şey', metrûkü'l-hadîs, leyse bi-sika
İbn Maîn, Ali b. el-Medîni, İclî, Ebû Hâtim, Ebû Zûr'a, Dârekutnî	Za'îfü'l-hadîs
Cûzcânî, Fesevî, Bezzâr	Lâ yumedü hadîsüh, leyyinü'l-hadîs

Yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere ricâl âlimlerinin çoğu, Yûsuf b. Atıyye'nin terkinin gerektiği kanaatindedir. Amr b. Ali ile Sâcî, onun doğru sözlü bir kimse olduğunu vurgulamışlar; rivayetlerindeki sorunu hata yapması ve vehme düşmesiyle açıklamışlardır. İbn Hibbân ise râvinin “haberleri kalbederek mevzû metinlere sahih isnadları eklediğini” ifade etmiş; ancak bunda kasıt bulunup bulunmadığına dair bir izah yapmamıştır. Dolayısıyla İbn Atıyye'nin adâletine yönelik bir cerh ile karşılaşılmadığından nakillerindeki nekâretin zabtının eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

182. Yûsuf b. Meymûn es-Sabbâğ el-Kureşî (ö. ?)²³⁸²

Vefat tarihi bilinmeyen Yûsuf b. Meymûn; Nâfi', Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Sîrîn gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Şu'be, Sevrî, Vekî' gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân, *Mecrûhîn* 'inde onu “fâhişü'l-hata, **kesîru'l-vehm**” ifadeleriyle değerlendirmiş ve sikalardan güvenilir kimselerin hadislerine benzemeyen nakillerde bulunduğunu, bu durumun çoğalmasa nedeniyle kendisiyle ihticâcın bâtil hale geldiğini kaydetmiştir.²³⁸³ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ²³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Hâtim, Nesâî	Leyse bi-şey', münkeru'l-hadîs cidden, leyse bi-sika
Ebû Zûr'a, Dârekutnî, İbn Hacer ²³⁸⁵	Vâhi'l-hadîs, zayıf
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
İbn Adî	Onda bir beis görmüyorum

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere ricâl âlimleri Yûsuf b. Meymûn'u taz'îf etmişlerdir. İbn Hibbân ise cerh sebebini açıklayarak râvinin rivayetlerinde aşırı hata ve fazla vehim yaptığını dile getirmektedir.

²³⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 611.

²³⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/943-945.

²³⁸³ İbn Hacer, İbn Hibbân'ın râviyi tefrik ederek Yûsuf b. Meymûn es-Sabbâğ'ı *Mecrûhîn* 'inde zikrettiğini, *Sikât* 'ında ise Ebû Ubeyde b. Huzeyfe'den rivayette bulunan Yûsuf b. Meymûn el-Kureşî'yi kaydettiğini belirtmiştir (bk. 14/944). Buhârî (bk. Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 8/383) ile Ebû Hâtim (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'l-ta'dîl*, 9/230) de râviyi tefrik etmektedir.

²³⁸⁴ İbn Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 463.

²³⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 612.

183.Ebû Ömer Zâzân el-Kindî (ö. 82/701)²³⁸⁶

Ebû Abdillâh künyesiyle de tanınan Zâzân, Kinde kabilesi mevlâsıdır. Gençlik zamanında güzel sesli olup güzel tambur çaldığını söyleyen râvî, nebîz de bulunan bir ortamda efendisinin yanında şarkı söylerken İbn Mes'ûd'un içeri girdiğini anlatır. Zâzân, ifadelerinin devamında İbn Mes'ûd'un nebîz testisine vurup tamburu kırdığını ve ardından Zâzân'a güzel sesini Kur'ân okumak için kullanmasını tavsiye ettiğini söyler. Râvî, içeri girenin İbn Mes'ûd olduğunu öğrendikten sonra tövbe ettiğini ifade etmiştir.²³⁸⁷

İbn Hibbân Zâzân'ı *Sikât*'ında zikretmekle birlikte çok hata yaptığını kaydetmiştir. Ayrıca *Meşâhîr*'inde zaman zaman **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) söyler.²³⁸⁸ Aşağıdaki tabloda râvî hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler gösterilmiş olup onun güvenilir bir râvî olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-metîn indehüm
Nesâî, ²³⁸⁹ İbn Adî, ²³⁹⁰ İbn Hacer ²³⁹¹	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd, ²³⁹² İbn Maîn, İclî, Hatîb el-Bağdâdî, Zehebî ²³⁹³	Sika

184.Ebû Süleyman Zâfir b. Süleyman el-Kühüstânî (ö. ?)²³⁹⁴

Mâlik, Sevrî, İbn Cüreyc gibi hadis âlimlerinden rivayette bulunan Zâfir b. Süleyman, Sicistan kadılığı yapmıştır. Cerh-ta'dîl âlimlerinin bazıları onun hakkında olumlu ifadeler kullanırken kimi de rivayetlerinde yanılıp infirâd etmesi nedeniyle tenkit etmiştir. Buhârî, râviyi "عنده مراسيل الحديث ووهم وهو يكتب حديثه" ifadeleriyle değerlendirmektedir.²³⁹⁵ Sâcî de onun

²³⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/411-413.

²³⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, 4/281.

²³⁸⁸ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 104.

²³⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, 4/280.

²³⁹⁰ İbn Adî, kendisinden sikalar rivayet ettiğinde râvinin hadislerinde bir beis bulunmadığını, hakkındaki tenkitlerin çok konuşmasıyla ilgili olduğunu kaydetmiştir. Gerçekten de Zâzân'ın çok konuşması ile ilgili ilginç bir eleştiri bulunmaktadır. Buna göre Şu'be, Hakem b. Uteybe'ye (ö. 115/733) Zâzân'dan neden hadis almadığını sorduğunda Hakem, gerekçe olarak Zâzân'ın çok konuşan bir kimse (kesîru'l-keâm) oluşunu zikreder.

²³⁹¹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 213. İbn Hacer, râvî hakkında "صديق يرسل وفيه شيعية" değerlendirmesinde bulunmuştur. Bununla birlikte *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin "sika" olduğunu söylemişler ve İbn Hibbân'ın "yuhtîu kesîran" tenkidinde tek kaldığını ifade etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/409).

²³⁹² İbn Hacer, *Tehzîb*'inde İbn Sa'd'ın değerlendirmesini "kâne sika, kesîru'l-hadîs" şeklinde kaydetmiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/412). Moğultay b. Kılıç da İbn Sa'd'ın ifadesini "kesîru'l-hadîs" olarak nakleder (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/19). Söz konusu değerlendirme, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîh*'inde de (bk. 18/281) *Tabakât*'ta olduğu gibi "kalîlü'l-hadîs" şeklinde geçmektedir.

²³⁹³ Zehebî, *Siyer*, 4/280; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/400.

²³⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/414-417.

²³⁹⁵ Buhârî, *ed-Du'afâ'i's-sagîr*, 51.

hakkında “**kesîru’l-vehm**” lafzını kullanmıştır. Yine İbn Hibbân, “*كثير الغلط في الأخبار واسع الوهم في الآثار*” şeklinde değerlendirmede bulunduktan sonra sikalara muvafakat ettiğinde itibar edileceğini; ancak infirâdında dikkatli olunması gerektiğini kaydetmiştir.²³⁹⁶ Ayrıca İbn Adî de hadislerinin isnad ve metinlerinin maktûb gibi olduğunu, rivayetlerinin çoğunun mütâbiinin bulunmadığını söyledikten sonra zayıflığına karşın hadisin yazılabileceğini belirtmiştir. Son olarak İbn Hacer, râviyi “sadûk, **kesîru’l-evhâm**” ifadeleriyle niteler.²³⁹⁷ Bunların dışında ulaşılan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü’l-Mübârek	Terk
Zehebî ²³⁹⁸	Fîhi za‘f
İclî, Nesâî	Kuvvetli değil
İbn Maîn, ²³⁹⁹ Ebû Hâtim	Sadûk, Leyse bihî be’s
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, ²⁴⁰⁰ Ebû Dâvûd	Sika

185.Ebü’s-Sükeyn Zekeriyâ b. Yahyâ b. Ömer et-Tâî (ö. 251/865-6)²⁴⁰¹

Ricâl kaynaklarında Zekeriyâ b. Yahyâ ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Dârekutnî râviyi taz‘îf etmiş ve bir defasında kuvvetli olmadığını, başka bir yerde ise “metrûk” olduğunu söylemiştir. Hâkim de onun hatalı rivayetler naklettiğini dile getirmektedir. İbn Hacer ise Ebü’s-Sükeyn’i “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle tavsif etmiştir.²⁴⁰² Diğer yandan İbn Hibbân’ın *Sikât*’ında zikrettiği râviyi Hatîb el-Bağdâdî ile Zehebî²⁴⁰³ “sika” lafzıyla tevsik etmektedirler.

186.Ziyâd b. Abdillâh b. Tufeyl el-Bekkâî (ö. 183/799)²⁴⁰⁴

Ziyâd b. Abdillâh, ricâl âlimleri tarafından genellikle tenkit edilen bir râvi olmakla birlikte megâzî rivayetlerindeki sağlamlığının altı çizilmektedir. İbn Hibbân, onun hakkında “fâhişü’l-hata, **kesîru’l-vehm**” ifadelerini kullandıktan sonra infirâd ettiğinde haberiyle ihticâc etmenin câiz olmadığını kaydeder. Aşağıdaki tabloda kaydedilen değerlendirmeler de göz önünde

²³⁹⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/315.

²³⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 213. *Tahrîr* müellifleri râviyi “zayıf, yu‘teberu bih” şeklinde nitelemiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/409).

²³⁹⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/400.

²³⁹⁹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/364; a.mlf. *Su‘âlâtü İbni’l-Cüneyd*, 413; a.mlf., *Ma‘rifetü’r-ricâl*, 1/81.

²⁴⁰⁰ Ancak Ahmed b. Hanbel’in râviye ulaştığı halde ondan bir şey yazmadığı da kaydedilmektedir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-‘İl*, 3/130).

²⁴⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/491-493.

²⁴⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 216.

²⁴⁰³ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/406.

²⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/562-566.

bulundurulduğunda Ziyâd'ın esasında doğru sözlü bir kimse olduğu;²⁴⁰⁵ ancak rivayetlerinde yanılması nedeniyle tenkit edildiği anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Sa'd, İbn Maîn, ²⁴⁰⁶ Ali b. el-Medîni, Tirmizî, ²⁴⁰⁷ Sâlih Cezere, ²⁴⁰⁸ Nesâî, İbn Hacer ²⁴⁰⁹	Zayıf
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Ebû Hâtim	Hadisi yazılır, ihticâc edilmez
Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, Ebû Dâvûd, İbn Adî	Leyse bihî be's, sadûk

4.2.2. “Vehim” ile Birlikte “Sikaya Muhalefet” ile Tenkit Edilen Râviler

1. Abdullah b. Hayrân el-Kûfî (ö. ?)

Şu'be b. Haccâc ile Abdurrahman el-Mes'ûdî'den (ö. 160/776 veya 165/777) rivayette bulunan Abdullah b. Hayrân hakkında fazla bilgi yoktur. Hadislerinin mütâbiinin bulunmadığını söyleyerek metin yönünden muvafık; ancak sened yönünden muhalif rivayetlerini örnek olarak kaydeden Ukaylî,²⁴¹⁰ râvinin hadisinde **vehim** bulunduğunu belirtmiştir.²⁴¹¹ Diğer yandan Hatîb el-Bağdâdî, İbn Hayrân'ın hadislerini araştırdığını ve onun güvenilir olduğuna işaret eden müstakîm nakillere ulaştığını ifade etmiştir.²⁴¹² Ayrıca Zehebî de râvi hakkında “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁴¹³

2. Abdullah b. Meysere el-Hârisî (ö. ?)²⁴¹⁴

Hüseyim b. Beşîr'in tedlîs yaparak Ebû Leylâ, Ebû İshak, Ebû Abdilcelîl gibi farklı künyelerle kendisinden hadis naklettiği Abdullah b. Meysere'nin vefat tarihi bilinmemektedir. İbn Hibbân onu *Sikât*'ında zikretmiştir. Ancak İbn Hibbân, râviyi *Mecrûhîn*'ine de almış ve

²⁴⁰⁵ Vekî'in Ziyâd'ı kizb ile itham ettiğine dair bir nakil bulunsa da değerlendirmenin yanlış aktarılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim râvi ile ilgili Vekî'den iki farklı görüş nakledilmiştir. Bunlardan birinde, onun yalan söylemeyecek kadar şerefli bir kimse olduğu; diğeri ise şerefli biri olmasına rağmen hadis uydurduğu ifade edilmektedir. İbn Hacer, “زاد مع شرفه يكذب في الحديث” şeklinde nakledilen değerlendirmeden bir “لا” edatının düşme ihtimalinden bahseder ve ifadenin esasında “مع شرفه لا يكذب في الحديث” şeklinde olabileceğini belirtir. Dolayısıyla İbn Hacer'in; Vekî'in râvi hakkındaki görüşünün olumlu yönde olduğunu düşündüğü söylenebilir. Zaten İbn Hacer *Takrîb*'inde de Vekî'in râviyi tekzibine dair rivayetin sabit olmadığını dile getirmektedir (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 220).

²⁴⁰⁶ İbn Maîn, râvinin İbn İshak rivayetlerindeki sağlamlığına dikkat çekmiştir.

²⁴⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, 9/6.

²⁴⁰⁸ Sâlih Cezere, râvinin megâzideki sağlamlığına işaret etmiştir.

²⁴⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 220. İbn Hacer, râviyi “sadûk, megâzide sebt, İbn İshak dışındaki rivayetlerde ise zayıf” şeklinde değerlendirmiştir.

²⁴¹⁰ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/245-246.

²⁴¹¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/472. Ukaylî'nin söz konusu değerlendirmesi *Du'afâ*'sının mevcut üç matbu nüshasında da (Dâru İbn Abbas, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye ve Dâru's-Sumay'î neşirleri) bulunmamaktadır.

²⁴¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/118.

²⁴¹³ Zehebî, *Siyer*, 10/424.

²⁴¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 7/337-339.

burada az rivayeti olmasına rağmen **kesîru'l-vehm** bir kimse olduğunu, güvenilir şahıslardan yaptığı nakillerde sikalara çok muhalefet ettiğini söylemiş ve haberiyle ihticâc etmenin câiz olmayacağını kaydetmiştir.²⁴¹⁵ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ²⁴¹⁶ Buhârî, ²⁴¹⁷ Nesâî, ²⁴¹⁸ Dârekutnî ²⁴¹⁸	Zâhibü'l-hadîs, leyse bi-sika, leyse bi-şey'
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârekutnî, Zehebî, ²⁴¹⁹ İbn Hacer ²⁴²⁰	Zayıf
Ebû Hâtim, ²⁴²¹ İbn Adî, ²⁴²² Hâkim el-Kebîr	Leyyin, hadisi kuvvetli değil, hadislerinin mütâbii yok

Abdullah b. Meysere, hadis âlimlerinin tenkit ettiği bir râvidir. Ancak hakkında vârid olan değerlendirmelerde cerh nedenine dair bir açıklama görülmemektedir. Yalnız İbn Hibbân izahta bulunmuş ve Abdullah'ın az sayıda rivayeti olmasına rağmen hadislerinde çok vehmettiğini ve sikalara muhalefet ettiğini dile getirmiştir.

3.Ahmed b. Muhammed b. Avn el-Kavvâs (ö. 245/859-60)²⁴²³

Hadisten ziyade kıraat ilmindeki yetkinliğiyle öne çıkan Ahmed b. Muhammed el-Kavvâs hakkında ricâl âlimlerinin çok az değerlendirmesi bulunmaktadır. Esasında İbn Hacer de Mizzî'nin yaptığı gibi²⁴²⁴ râviyi temyiz için²⁴²⁵ *Tehzîb* ve *Takrîb*'ine kaydetmiştir. İbn Hacer, onu “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde değerlendirmektedir.²⁴²⁶ Bunun dışında el-Kavvâs ile ilgili ulaşılan tek değerlendirme İbn Hibbân'a ait olup o, râviyi *Sikât*'ında zikretmiş; ancak rivayetlerinde zaman zaman muhalefette bulunduğunu kaydetmiştir.

4.Amr b. Abbâs el-Bâhilî el-Basrî (ö. 235/850)²⁴²⁷

Amr b. Abbâs ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle beraber -rivayetlerinde- zaman zaman muhalefette bulunduğunu kaydetmiştir. İbn

²⁴¹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/32.

²⁴¹⁶ İbn Maîn, *Târîh*, 3/390; a.mlf., *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 383.

²⁴¹⁷ Zehebî, *Mizân*, 4/210.

²⁴¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/143.

²⁴¹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/602.

²⁴²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 326.

²⁴²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/178. İbn Hacer, *Tehzîb*'inde Ebû Hâtim'in “leyse bi-şey'” şeklinde değerlendirmede bulunduğunu kaydetmiştir (bk. 7/338).

²⁴²² İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/535.

²⁴²³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/204-205.

²⁴²⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/482.

²⁴²⁵ Râvî, bazı kimseler tarafından Ahmed b. Muhammed b. Velîd ile karıştırılmıştır.

²⁴²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 84.

²⁴²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/125-126.

Hacer ise râviyi “sadûk” ifadesiyle tevsik etmiş; ancak ara sıra **vehme** düştüğünü söylemiştir.²⁴²⁸ *Tahrîr* müelliflerinin de dile getirdiği üzere İbn Hacer, İbn Hibbân’ın değerlendirmesine tabi olmuş görünmektedir.²⁴²⁹ Son olarak Dârekutnî’nin Amr’ı “sika” lafzıyla nitelediği kaydedilmelidir.²⁴³⁰

5.Bakıyye b. Velîd el-Hımsî (ö. 197/812)²⁴³¹

Hadis âlimleri Bakıyye b. Velîd’in sika kimselerden semâa açıkça işaret eden sîgalarla rivayet ettiği hadislerinin alınabileceği, zayıf ve tanınmayan kişilerden naklettiği rivayetlere ise itibar edilemeyeceği görüşündedir. İbn Adî, Bakıyye’nin hadislerinden örnekler zikrettikten sonra kaydettiklerinden başka “sâlih” rivayetlerinin de bulunduğunu; fakat bazı rivayetlerinde sikalara muhalefet ettiğini belirtmiş; ardından Şam ehlinen rivayetlerinde “sebt” olduğunu, başkalarından rivayet ettiğinde ise karıştırdığını, Irak ve Hicaz ehlinen rivayetlerinde sika kimselerden ayrı düştüğünü ifade etmiştir. Ardından bilinmeyen kimselerden rivayetinde ara sıra **vehme** düştüğünü; ancak vehmin zaman zaman ondan rivayet eden kimselerden de kaynaklanabileceğini ifade eden İbn Adî, Bakıyye’nin hem büyüklerden hem küçüklerden rivayet etmesi ve ayrıca kibârü’n-nâsın da ondan hadis nakletmesini delil göstererek hakkında “sâhibü’l-hadis” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁴³² Cûzekânî ise **çok vehmi** nedeniyle teferrüdünde halinde ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir. İbn Adî’nin yukarıda kaydedilen değerlendirmelerine benzer ifadeler İbn Sa’d, İbn Maîn, İbnü’l-Medînî, Cûzcânî, İclî, Ya’kûb b. Şeybe ve Ebû Zür’a’dan da gelmiş, onlar da râvinin güvenilir kimselerden nakillerinde sorun olmadığını; ancak zayıf veya meçhullerden rivayetlerinin alınamayacağını söylemişlerdir.

Râvi hakkında en çok vurgulanan tenkitlerden biri de tedlîs yapmasıdır. Yahyâ b. Saîd el-Kattân, tedlîs yapıp bunu da mubah görmesinin Bakıyye’nin adâletine zarar verdiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, onun ma’rûf olmayan kimselerden rivayetlerinde kabul edilmemesini gerektiğini belirttikten sonra önceden yalnız meçhul kimselerden münker şeyler rivayetler ettiğini zannettiğini ama meşhur kimselerden de münker hadisler nakledince tedlîs yaptığını anladığını ifade etmiştir. Nesâî ise râvinin “haddesenâ” ve “ahberenâ” dediğinde sika olduğunu, “an fûlan” dediğinde ise hadisi kimden ahzettığının bilinmemesi nedeniyle kendisine güvenilemeyeceğini söylemiştir. İbn Hibbân’ın tedlîsi nedeniyle râviyi en ağır

²⁴²⁸ İbn Hacer, *Tahrîb*, 423.

²⁴²⁹ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/98.

²⁴³⁰ Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Hâkim*, 251.

²⁴³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/323-331; İsmail Lütü Çakan, “Bakıyye b. Velîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/536.

²⁴³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/549.

ifadelerle cerh eden âlim olduğu söylenebilir. Yine Hâkim el-Kebîr de Bakıyye'nin tedlîs yaptığına dikkat çekmiştir. Ayrıca İbn Hacer, “sadûk” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte zayıf kimselerden çok tedlîsi olduğunu kaydetmiştir.²⁴³³ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ukaylî ²⁴³⁴	Leyse bi-şey'
İbnü'l-Mübârek, ²⁴³⁵ Ebû Hâtim, Hatîb el-Bağdâdî ²⁴³⁶	Yüktebû hadîsüh
Hâkim en-Nîsâbü'rî	Sika, me'mûn

6.Dâvûd b. Mansûr en-Nesâî (ö. 223/837-8)²⁴³⁷

Dâvûd b. Mansûr hakkında cerh-ta'dîl eserlerinde fazla bilgiye ulaşılamamakla birlikte hakkında görüş serdeden âlimlerinin müsbet değerlendirmede bulunduğu söylenebilir. Ancak İbn Hacer onu “sadûk **yehimû**” ifadesiyle tavsif etmiştir.²⁴³⁸ Ayrıca Ukaylî de râvinin hadisinde muhalefet ettiğini söylemektedir. Bununla beraber Zehebî, Ukaylî'ye itiraz etmektedir. Zira Dâvûd, Ukaylî'nin kaydettiği hadisi Kays b. Rebî'den nakletmektedir ve Kays da kuvvetli bir kimse değildir. Diğer yandan Dâvûd münekkitler tarafından tevsik edilmiştir.²⁴³⁹ Nitekim Ebû Hâtim onu “sadûk”, Nesâî ise “sika” lafızlarıyla ta'dîl etmiş; İbn Hibbân da *Sikât*’ında zikretmiştir.

7.Ebû Sehl Eyyûb b. Muhammed el-İclî el-Yemâmî (ö. ?)

Lakabı Ebû'l-Cemel olan Eyyûb b. Muhammed; Yahyâ b. Ebî Kesîr, Atâ b. Sâib gibi kimselerden rivayette bulunmuştur. Ukaylî, Ebû'l-Cemel'in bazı hadislerinde **vehme** düştüğünü kaydetmektedir.²⁴⁴⁰ İbn Hibbân da onu *Mecrûhîn*’inde zikrederek az hadisi olmasına rağmen her rivayetinde insanlara muhalefet ettiğini söylemiş; ardından da “bilmiyorum, kasıtlı mı yoksa bilmeden mi” diye eklemiştir.²⁴⁴¹ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiş olup hadisinin azlığına karşın rivayetlerinde

²⁴³³ İbn Hacer, *Takrîb*, 126.

²⁴³⁴ Ukaylî “leyse bi-şey’” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte râvinin doğru sözlü biri olduğunu kaydetmiş; ancak önüne gelen kimseden hadis aldığını söyleyerek tenkit etmiştir.

²⁴³⁵ İbnü'l-Mübârek, râvi için “sadûk, her önüne gelen kimseden hadis yazardı” değerlendirmesinde bulunmuştur.

²⁴³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, râvinin hadisinde nekâret bulunduğunu söylemekle birlikte “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuştur.

²⁴³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 189.

²⁴³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 200. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sadûk hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/377).

²⁴³⁹ Zehebî, *Mizân*, 3/35. Zehebî, *Mugnî*’sinde de râviyi “sika” ifadesiyle değerlendirmiştir (bk. 1/322)

²⁴⁴⁰ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/116.

²⁴⁴¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/166.

yanılması ve muhalefet etmesi nedeniyle münekkitlerin kâhir ekseriyeti tarafından cerh edildiği anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn ²⁴⁴²	Lâ şey'
İbn Maîn, ²⁴⁴³ Ebû Zür'a, ²⁴⁴⁴ Dârekutnî ²⁴⁴⁵	Zayıf, münkeru'l-hadîs
Ebû Hâtim ²⁴⁴⁶	Lâ be'se bih

8.Gâlib b. Fâid el-Esedî (ö. ?)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Gâlib b. Fâid; Süfyân es-Sevrî, Ebû Bekir b. Ayyâş gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Sehl b. Osman (ö. 235/849), Eşec el-Kindî gibi kimseler rivayette bulunmuştur.²⁴⁴⁷ Ukaylî, onun hadisinde muhalefet ettiğini söylemiş ve “sâhibü **vehm**” ifadesiyle nitelemiştir.²⁴⁴⁸ Bunun dışında Ebû Zür'a'ya râvi hakkındaki görüşü sorulunca “Kûfî bir şeyhtir. Onu tanımıyorum” demektedir.²⁴⁴⁹ Ezdî ise hadisin eleştirildiğini dile getirmiştir.²⁴⁵⁰ Son olarak Ebû Hâtim'in râvinin rivayetinde bir beis bulunmadığına dair değerlendirmesi kaydedilmelidir.²⁴⁵¹

9.Hilâl b. Meymûn el-Cühenî (ö. ?)²⁴⁵²

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Hilâl b. Meymûn; Saîd b. el-Müseyyeb, Atâ b. Yezîd el-Leysî (ö. 105-7/ 723-6) gibi kimselerden hadis almış; kendisinden de Mervân b. Muâviye, Vekî' el-Cerrâh gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Râvi, münekkit ulemâ tarafından genellikle ta'dîlin alt mertebelerine işaret eden lafızlarla tevsik edilmektedir. İbn Hibbân ise rivayetteki güvenilirliği ile ilgili bir görüş belirtmeksizin onu *Sikât*'ında zikretmiş; diğer yandan *Meşâhîr*'inde “yuhâlifü ve **yehimü**” şeklinde değerlendirmiştir.²⁴⁵³ Hilâl hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Leyse bi-kavî
İbn Maîn ²⁴⁵⁴	Sâlih

²⁴⁴² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/214.

²⁴⁴³ İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 179.

²⁴⁴⁴ Ebû Zür'a, *ed-Du'afâ* ve *ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'i*, s. 528.

²⁴⁴⁵ Dârekutnî, *el-İlel*, 13/48.

²⁴⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/257.

²⁴⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, râvinin hoca ve talebelerini zikredilen şekilde kaydetmiştir. Ukaylî de Gâlib'in rivayetlerine örnek verirken Sehl b. Osman'dan bir nakile yer vermektedir. Ancak Zehebî, Ukaylî'nin isnadda vehmettiğini dile getirmektedir.

²⁴⁴⁸ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/434.

²⁴⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/49.

²⁴⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/245.

²⁴⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/49.

²⁴⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/96-97.

²⁴⁵³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 180.

²⁴⁵⁴ İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 225.

Nesâî, Zehebî, ²⁴⁵⁵ İbn Hacer ²⁴⁵⁶ Leyse bihî be's	Sadûk
İbn Maîn	Sika

10.Hüseyin b. Ebî Bürde Kûfî (ö. ?)

Zehebî²⁴⁵⁷ ve İbn Hacer'in²⁴⁵⁸ tanınmadığını ifade ettikleri Hüseyin b. Ebî Bürde hakkında ulaşılan tek değerlendirme Ukaylî'ye aittir. O, râviyi *Du'afâ*'sında zikrederek Kays b. Rebî' (ö. 109/727) → Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136/753) → Câbir b. Semüre (ö. 74/693) isnadıyla naklettiği bir rivayetini²⁴⁵⁹ kaydetmiş; ardından hadisinde muhalefet ettiğini ve **vehim** bulunduğunu söylemiştir.²⁴⁶⁰

11.Ebü'l-Avvâm İmrân b. Dâver el-Kattân (ö. 160-170/776-787)²⁴⁶¹

Ebü'l-Avvâm el-Kattân, cerh-ta'dîl âlimlerinin bir kısmı tarafından güvenilir kabul edilen, bazılarının da taz'îf ettiği bir râvidir. Buhârî, onu "sadûk **yehimû**" ifadeleriyle nitelemiştir. Dârekutnî ise "kesîru'l-muhâlefet ve'l-**vehm**" olduğunu ifade eder. İbn Hacer, Buhârî'ye benzer şekilde "sadûk **yehimû**" değerlendirmesinde bulunmuş ve ayrıca onun Hâricîlik ile itham edildiğini kaydetmiştir.²⁴⁶² Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Râviden hadis almamıştır
Ebü Dâvûd, ²⁴⁶³ Nesâî,	Zayıf
İbn Maîn	Leyse bi'l-kavî
Ahmed b. Hanbel, ²⁴⁶⁴ İbn Adî	Onun "sâlihu'l-hadîs" olduğunu umarım, hadisi yazılabilecek kimselerdendir
Sâcî, Hâkim en-Nîsâbü'rî	Sadûk
Affân b. Müslim, İclî, İbn Hibbân ²⁴⁶⁵	Sika

²⁴⁵⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/342.

²⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 576.

²⁴⁵⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/252; a.mlf., *Mîzân*, 2/284.

²⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/150.

²⁴⁵⁹ Ukaylî; hadisi Şeybân b. Abdîrahman'ın (ö. 164/780-1) Abdülmelik b. Umeyr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre isnadıyla; Ebû Avâne'nin Abdülmelik b. Umeyr → Ebû Seleme → İbn Zübeyr isnadıyla ve Abdülhakîm b. Mansûr'un Abdülmelik b. Umeyr → Ebû Seleme → Ebû'l-Heysem isnadıyla naklettiğini kaydeder. Bununla birlikte Abdülhakîm b. Mansûr'un "metrûk" bir râvi olduğu (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 332) kaydedilmelidir.

²⁴⁶⁰ Vehme dair ifade Kal'acî'nin tahkikiyle Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye'den neşredilen baskısında (bk. 1/253) bulunmamaktadır. Ukaylî'nin değerlendirmesine, Sîrsâvî'nin tahkikiyle Dâru İbn Abbas neşrinde (bk. 2/40) ve Selefî'nin tahkikiyle Dâru's-Sumay'î neşrinde (bk. 1/272) dikkat çekilmiştir. Ukaylî'nin "vehim" kaydını İbn Hacer de *Lisân*'ında nakletmiştir (bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/151).

²⁴⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/275-279.

²⁴⁶² İbn Hacer, *Takrîb*, 429. *Tahrîr* müellifleri râvinin "zayıf" olduğunu, mütâbaat ve şevâhidde hadisinin i'tibar için alınabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/114).

²⁴⁶³ Ebû Dâvûd'dan "Onun hakkında hayırdan başka bir şey duymadım" şeklinde bir değerlendirme de nakledilmektedir.

²⁴⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, 3/25.

²⁴⁶⁵ İbn Hibbân, râvi hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*'ında zikretmiştir (bk. 7/243).

Yukarıda da belirtildiği gibi Ebü'l-Avvâm ile ilgili muhtelif değerlendirmeler bulunmakla birlikte müspet ifadeler ağırlık kazanmaktadır. Hakkındaki müfesser cerhlere bakıldığında vehmine vurgu yapıldığı görülmektedir. Yine Dârekutnî'nin vehmin yanında râviyi muhalefet ile tenkit etmesi de dikkat çekmektedir.

12. Mansûr b. Abdîrrahman el-Eşell el-Gudânî (ö. ?)²⁴⁶⁶

Şu'be ve İbn Uleyye gibi âlimlerin kendisinden hadis naklettiği Mansûr b. Abdîrrahman'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Ahmed b. Hanbel, onu tevsik etmekle birlikte rivayetlerinde muhalefette bulunduğunu dile getirir. İbn Hacer de râvi hakkında kullandığı “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde İbn Hanbel'i takip etmiş görünmektedir.²⁴⁶⁷ Bunun dışında Mansûr ile ilgili vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda kaydedilmiş olup münekkitlerin kâhir ekseriyetinin tevsikte bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Leyse bi'l-kavî
Nesâî	Leyse bihî be's
İbn Maîn, İclî, ²⁴⁶⁸ Ebû Dâvûd, İbn Hibbân, ²⁴⁶⁹ Zehebî ²⁴⁷⁰	Sika

13. Mugîre b. Ebi'l-Hurr el-Kindî (ö. ?)²⁴⁷¹

Vekî' ve Ebû Nuaym'ın kendisinden rivayette bulunduğu Mugîre b. Ebi'l-Hurr hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hacer, onu “sadûk” lafzıyla tevsik etse de zaman zaman **vehmettiğini** kaydetmektedir.²⁴⁷² Ayrıca Buhârî, râvinin hadisinde muhalefet ettiğini söylemiştir.²⁴⁷³ Öte yandan aşağıdaki tabloda görüleceği üzere değerlendirmede bulunan diğer âlimler müsbet kanaat serdetmişlerdir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim, Tirmizî, Zehebî ²⁴⁷⁴	Leyse bihî be's, câizü'l-hadîs
İbn Maîn, İbn Hibbân ²⁴⁷⁵	Sika

²⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/327-328.

²⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 547. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” olduğu kanaatindedir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/419).

²⁴⁶⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 11/372.

²⁴⁶⁹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

²⁴⁷⁰ Zehebî, *Mugnî*, 2/326.

²⁴⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/198-199.

²⁴⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, 542. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/407).

²⁴⁷³ İbn Hacer, Ukaylî ile İbn Adî'nin Buhârî'nin söz konusu değerlendirmesini takip ederek Mugîre'yi *Du'afâ*'larına aldığını söylemektedir. Buhârî'nin söz konusu değerlendirmesi, İbn Hacer'in râviyi vehim ile tenkit etmesine de neden olmuş görünmektedir.

²⁴⁷⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/285.

²⁴⁷⁵ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

14. Muhammed b. Abdilazîz el-Ömerî er-Remlî (ö. ?)²⁴⁷⁶

Buhârî, Fesevî, Ezdî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. Abdilazîz'in vefat tarihi bilinmemektedir. Hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında kimi münekkidin onu tevsik,²⁴⁷⁷ kiminin de taz'îf²⁴⁷⁸ ettiği görülmektedir. İbn Hacer, onu “sadûk yehimû” ifadeleriyle nitelemiştir.²⁴⁷⁹ Ayrıca İbn Hibbân, *Sikât*'ında râvinin zaman zaman rivayetlerinde muhalefette bulunduğunu kaydetmiştir. Sonuç olarak Muhammed b. Abdilazîz'in adâletine yönelik bir tenkide rastlanmadığı; ancak nakillerinde vehme düşmesi ve muhalefette bulunması nedeniyle zabtı ile ilgili eleştiriye maruz kaldığı ve rivayeti i'tibar için alınabilecek bir kimse olduğu söylenebilir.

15. Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh er-Ruzzî (ö. 231/845-6)²⁴⁸⁰

Muhammed b. Abdillâh hakkında değerlendirmede bulunan hadis âlimleri müsbet kanaat serdetmişlerdir.²⁴⁸¹ Ancak İbn Hibbân, *Sikât*'ında onun hâfız kimselerden olduğunu söylese de kimi zaman rivayetlerinde muhalefet ettiğini dile getirmektedir. İbn Hacer ise râviyi “sika yehimû” şeklinde nitelemiştir.²⁴⁸² Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin İbn Hacer'e itiraz ettikleri kaydedilebilir. Onlara göre İbn Hacer, “yehimû” ifadesini İbn Hibbân'ın “ربما خالف” değerlendirmesine dayandırmıştır.²⁴⁸³

16. Mukaddem b. Muhammed el-Hilâlî (ö. ?)²⁴⁸⁴

Buhârî ve Ebû Bekir el-Bezzâr gibi âlimlerin kendisinden hadis naklettiği Mukaddem b. Muhammed hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hibbân onu *Sikât*'ında zikretmiş; ancak “يغرب ويخالف” ifadeleriyle tenkit etmiştir. İbn Hacer de “sadûk” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte râvinin zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydeder.²⁴⁸⁵ Bunun dışında Bezzâr ile Dârekutnî'nin Mukaddem'i tevsik ettiği kaydedilmelidir.

²⁴⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/54-56.

²⁴⁷⁷ İclî, “sika”; Fesevî ise “hâfız” lafzıyla râviyi tevsik etmişlerdir.

²⁴⁷⁸ Ebû Zûr'a ile Ebû Hâtim, râvinin kuvvetli olmadığı kanaatindedirler.

²⁴⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 493. *Tahrîr* müellifleri, râvi için “zayıf, yu'teberu bihi” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.

²⁴⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/748-749.

²⁴⁸¹ İbn Şeybe, “sadûk”; Sâlih Cezere ile Hasan b. Süfyân, “sika” ve İbn Kâni, “sâlih” lafızlarıyla tevsikte bulunmuşlardır.

²⁴⁸² İbn Hacer, *Takrîb*, 490.

²⁴⁸³ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/275. Onlara göre diğer münekkitlerin tevsiki de göz önünde bulundurulduğunda râvinin “sika” olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/273-274.

²⁴⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 545. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/414). Esasında İbn Hacer, tenkidinde İbn Hibbân'ın değerlendirmesini takip etmiş görünmektedir.

17.Müreccâ b. Recâ el-Yeşkürî (ö. ?)²⁴⁸⁶

Vefat tarihi bilinmeyen Müreccâ b. Recâ; Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. Urve gibi âlimlerden hadis almış; kendisinden de Ya'kûb el-Hadramî gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. Münekkitler onun hakkında muhtelif kanaatler serdetmiştir. İbn Hacer, râviyi “sadûk” lafzıyla nitelemiş; ancak zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydetmiştir.²⁴⁸⁷ Diğer yandan İbn Hibbân, Müreccâ hakkında daha ağır ifadeler kullanmaktadır. O, râvinin meşhur kimselerden münker rivayetlerde bulunduğunu, hadisinin azlığına rağmen bilmeden mürselleri ref ettiğini; sikalardan yaptığı nakillerde güvenilir râvilere muhalefedinin çokluğu nedeniyle adâletten düştüğünü ve infirâdı halinde kendisiyle ihticâcın sâkıt olduğunu söylemiştir. Sözlerinin devamında İbn Hibbân, Ebû Ömer el-Havdî'nin râviyi tekzip ederek rivayetlerini terk ettiğini kaydeder.²⁴⁸⁸ Bunun dışında İbn Adî de Müreccâ'nın bazı rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığına işaret etmiştir. Râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Ömer el-Havdî	Tekzip
İbn Maîn	Leyse hadîsühû bi-şey'
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Dârekutnî	Zayıf
İbn Maîn, ²⁴⁸⁹ Ebû Dâvûd	Sâlih
İbn Maîn ²⁴⁹⁰	Leyse bihî be's
Ebû Zür'a, Dârekutnî	Sika

Netice itibarıyla Ebû Ömer el-Havdî'nin tekzip değerlendirmesinde tek kaldığı görülmektedir. Öte yandan râvi, rivayetlerinde vehme düşmesi ve güvenilir kimselere muhalefette bulunması nedeniyle zabt yönünden tenkide uğramıştır. Bununla birlikte hakkında tevsik ifadesi kullanan ricâl âlimlerinin değerlendirmeleri de göz önünde bulundurulduğunda Müreccâ'nın i'tibâra elverişli bir râvi olduğu söylenebilir.

18.Müstelim b. Saîd es-Sekafî (ö. ?)²⁴⁹¹

Vefat tarihi bilinmeyen Müstelim b. Saîd; Evzâî ve dayısı Mansûr b. Zâzân gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Yezîd b. Hârûn gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. Hakkında değerlendirmede bulunan âlimler onu tevsik etmişlerdir. Bununla birlikte İbn Hacer,

²⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/640-641.

²⁴⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 524. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu, mütâbaat ve şevâhidde kendisiyle i'tibar olunacağını söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/359).

²⁴⁸⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/27-28.

²⁴⁸⁹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/221.

²⁴⁹⁰ İbn Maîn, *Târîh*, 4/86.

²⁴⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/681-682.

Müstelim'i "sadûk, âbid" ifadeleriyle tavsif etse de zaman zaman **vehme** düştüğünü dile getirmektedir.²⁴⁹² Benzer şekilde İbn Hibbân da râviyi *Sikât*'ında zikretmiş; ancak ara ara muhalefette bulunduğunu kaydetmiştir. Bu noktada *Tahrîr* müelliflerinin eleştirisi zikredilebilir. Onlara göre râvi, "sadûk, hasenü'l-hadîs" mertebesinde. İbn Hacer ise "ربما وهم" şeklindeki değerlendirmesini İbn Hibbân'ın "ربما خالف" ifadesine dayandırmıştır.²⁴⁹³ Bunun dışında âlimlerin râvi ile ilgili serdettiği kanaatler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Suveylih
İbn Maîn, ²⁴⁹⁴ Nesâî, Zehebî ²⁴⁹⁵	Leyse bihî be's, sadûk
Ahmed b. Hanbel	Sika

19. Seleme b. Verdân el-Leysî el-Cünde'î (ö. 156-7/772-4)²⁴⁹⁶

Seleme b. Verdân, münekkit ulemânın çoğu tarafından tenkit edilmiş bir râvidir. İbn Hibbân, Enes'ten onun hadisine benzemeyen hadisler naklettiğini, sikalardan da sâbit kimselerin rivayetlerine benzemeyen şeyler rivayet ettiğini söylemiş ve ardından bu duruma sanki yaşının sebep olduğunu, **tevehhüm** üzere şeyler getirdiğini ve neticede ihticâc derecesinden çıktığını kaydetmiştir. Benzer şekilde Ebû Hâtim de râvinin kuvvetli olmadığını belirttiikten sonra rivayetlerini araştırdığını ve neticede hadislerinin umumiyetle münker olduğunu gördüğünü, -bir rivayetini istisna etmek kaydıyla- Enes'ten nakillerinin sikaların hadisine muvafakat etmediğini ifade etmiştir. Yine İbn Adî de râvinin insanlara muhalif rivayetlerinin olduğunu söyleyerek taz'îfte bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Nesâî, İbnü'l-Cârûd, ²⁴⁹⁷ Dârekutnî ²⁴⁹⁸	Yütrakü, leyse bi-şey'
İbn Sa'd, ²⁴⁹⁹ İbn Maîn, ²⁵⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, ²⁵⁰¹ İclî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer ²⁵⁰²	Zayıf

²⁴⁹² İbn Hacer, *Takrîb*, 527.

²⁴⁹³ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/366.

²⁴⁹⁴ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/89.

²⁴⁹⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/255.

²⁴⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/286-288.

²⁴⁹⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/26.

²⁴⁹⁸ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 85.

²⁴⁹⁹ İbn Sa'd, Seleme'nin sahâbenin çoğunu gördüğünü kaydettikten sonra râvinin az rivayetinin bulunduğunu, onda da sebt olduğunu ve fakat hadisiyle ihticâc edilmeyeceğini, bazı kimselerin onu taz'îf ettiğini söylemiştir.

²⁵⁰⁰ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/69; a.mlf., *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, 100.

²⁵⁰¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 249.

Zehebî ²⁵⁰³	Leyyin
Ahmed b. Sâlih	Sika

20.Yahyâ b. İbrâhim b. Ebî Kuteyle es-Sülemî (ö. ?)²⁵⁰⁴

Hakkında çok az değerlendirme bulunan Yahyâ b. İbrâhim; İmam Mâlik ve Derâverdî gibi âlimlerden hadis almıştır. Ebû Hâtim, onun “sika” olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ise râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte zaman zaman **vehme** düştüğüne ve muhalefette bulunduğu işaret etmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de onu “sadûk” lafzıyla tevsik etmiş; ancak ara sıra **vehme** kapıldığını kaydetmiştir.²⁵⁰⁵

4.2.3. “Vehim” ile Birlikte “Sûü’l-Hıfz” ile Tenkit Edilen Râviler

1.Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebî Meryem el-Gassânî (ö. 156/772-3)²⁵⁰⁶

Bükeyr, Abdüsselâm, Amr, Âmir gibi farklı isimlerle de anılan râvi, daha ziyade dedesine nisbetle tanınmaktadır. Cerh-ta’dîl âlimlerinin çoğu tarafından tenkit edilen râvi hakkında İbn Hibbân, “Şam ehlinin hayırlılarından. Ancak hâfızası kötüydü. Bir şey tahdîs ettiğinde **vehme** düşerdi.” dedikten sonra vehminin terkin gerektirecek derecede fâhiş miktarda olmadığı; bununla birlikte kendisiyle ihticâc edilecek kadar sika mertebesinde de sayılamayacağı ve dolayısıyla infirâdı halinde ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.²⁵⁰⁷ Yine İbn Adî, râvi için “hadislerinin çoğu garîb, sikalara muvafık rivayeti az” ifadelerini kullanmış ve hadislerinin “sâlih” olduğunu, kendisiyle ihticâc olunmayacak kimselerden olmakla birlikte rivayetlerinin yazılabileceğini kaydetmiştir.²⁵⁰⁸ Bunların dışında Ebû Dâvûd ile birlikte başka hadis âlimlerinin de kaydettiği üzere Ebû Bekir b. Ebî Meryem’in değerli eşyalarının çalınmasından sonra aklını yitirdiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak râvinin hâfızasının zayıflığı, rivayette bulunduğu yanılması, sikalara muvafakat etmemesi ve ihtilâtı nedeniyle eleştirildiği görülmüştür. Aşağıdaki tabloda hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler bulunmaktadır:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ²⁵⁰⁹ Ebû Dâvûd, Dârekutnî	Leyse bi-şey’, metrûk
İbn Sa’d, İbn Maîn, ²⁵¹⁰ Ahmed b. Hanbel,	Zayıf, münkeru’l-hadîs

²⁵⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 248.

²⁵⁰³ Zehebî, *Mugnî*, 1/397.

²⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/339.

²⁵⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 587. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/76).

²⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 15/102-105.

²⁵⁰⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/146. Ancak İbn Hacer *Tehzîb*’inde; İbn Hibbân’ın, vehminin çokluğu nedeniyle terkinin gerektiği değerlendirmesinde bulunduğunu nakletmiştir (bk. *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 15/104).

²⁵⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/465.

²⁵⁰⁹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/437.

Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer ²⁵¹¹	
Cûzcânî ²⁵¹²	Leyse bi'l-kavî, mütemâsek
İbn Maîn ²⁵¹³	Sadûk

2. Abdullah b. Muhammed b. Akıl el-Hâşimî (ö. 142/759-60)²⁵¹⁴

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) amcası Ebû Tâlib'in torunlarından olan Abdullah b. Muhammed hakkında muhtelif değerlendirmeler bulunmaktadır. İbn Hibbân, onun müslümanların efendilerinden ve Ehl-i beyt'in fakihlerinden olduğunu ifade etmiştir. Ne var ki İbn Hibbân; râvinin hıfzının zayıf olduğunu, **tevehhüm** ile rivayette bulunduğunu ve böylece her zaman naklettiği hadislerden farklı haberler getirdiğini söyleyerek bu durum çoğalınca rivayetinden kaçınılması gerektiğini kaydetmektedir.²⁵¹⁵ Abdullah'ın hâfızasının zayıflığına yönelik İbn Hibbân'ın kaydettiği tenkidi başka münekkitler de dile getirmiştir. Meselâ Süfyân b. Uyeyne, onu hadisinden kaçınılması gereken kimseler arasında saymış ve hıfzında kusur bulunduğunu ifade etmiştir. Yine Tirmizî, Abdullah'ın doğru sözlü bir kimse olduğunu (sadûk) vurgulamakla birlikte hıfzı nedeniyle bazı âlimlerin eleştirisine maruz kaldığını söyler. Benzer şekilde Ukaylî, râvinin faziletli bir kimse olduğunun altını çizmiş; ancak hıfzında biraz zayıflık bulunduğunu kaydetmiştir. İbn Huzeyme ise sûû'l-hıfzı nedeniyle onun rivayetiyle ihticâc etmediğini belirtmiştir. Bundan başka Hâkim en-Nisâbü'rî de râvinin hıfzının kötü olduğunu ve "tahmin üzere" rivayette bulunduğunu açıklamaktadır.²⁵¹⁶ Son olarak Hatîb el-Bağdâdî, Abdullah'ı "seyyiü'l-hıfz" ile tenkit eden âlimler arasında zikredilebilir. Kaydedilen bu değerlendirmelerin dışında Abdullah b. Muhammed ile ilgili kanaatlerini bildiren diğer münekkitlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İmam Mâlik, Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Râviden hadis almamışlardır
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, İbn Şeybe, ²⁵¹⁷ Nesâî	Münkeru'l-hadîs, zayıf, hadislerinin geneli garîb
İbn Hırâş, Ebû Hâtim, Sâcî, ²⁵¹⁸ Hâkim el-Kebîr, İbn Hacer ²⁵¹⁹	Leyyin, leyse bi'l-kavî, hadiste mutkîn değil

²⁵¹⁰ İbn Maîn, *Su'âlâtü İbn Cüneyd*, 312.

²⁵¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 623.

²⁵¹² Cûzcânî'nin değerlendirmesi, *Ahvâlü'r-ricâl* 'inde "leyse bi'l-kavî, mütemâsek" şeklinde kaydedilirken (bk. 294) İbn Hacer, yalnızca "leyse bi'l-kavî" değerlendirmesini nakletmiştir.

²⁵¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/459.

²⁵¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 7/262-267

²⁵¹⁵ İbn Hibbân'ın değerlendirmesi *Mecrûhîn* 'inde "كان ردئ الحفظ كان يحدث عن التوهم فيجيء بالخبر على غير سننه فلما كثر ذلك في أخباره وجب" şeklinde kaydedilmiş (bk. 2/3); İbn Hacer'in *Tehzîb* 'inde ise "كان ردئ الحفظ يحدث عن التوهم فيجيء بالخبر" ifadeleriyle nakledilmiştir (bk. 7/267).

²⁵¹⁶ İbn Hacer, Hâkim'in başka bir defasında da râviyi "müstakîmü'l-hadîs" ifadesiyle nitelediğini kaydetmiştir.

²⁵¹⁷ İbn Şeybe, râvinin doğru sözlü bir kimse olduğunu (sadûk) ayrıca ifade etmiştir.

İbn Adî	Yüktebû hadîsüh
Buhârî, İclî, ²⁵²⁰ Zehebî ²⁵²¹	Mukâribü'l-hadîs, câizü'l-hadîs, hasenü'l-hadîs
İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel	Hadisiyle ihticâc etmişlerdir
İbn Abdilber	“Hakkında konuşanların hepsinden daha sikadır” ²⁵²²

Abdullah b. Muhammed; hadis âlimlerinin çoğu tarafından zayıf kabul edilmiş, bir kısmı da onu tevsik etmiştir. Râvinin zayıflığına dair açıklamada bulunan İbn Uyeyne, Tirmizî, İbn Huzeyme, Ukaylî, İbn Hibbân, Hâkim en-Nîsâbü'rî ve Hatîb el-Bağdâdî; onu “sûü'l-hıfz” nedeniyle tenkit etmişlerdir. İbn Hibbân’ın “redü'l-hıfz” değerlendirmesinin yanında tevehhüm ile rivayette bulunma ve her zaman rivayet ettiği şekilde hadis nakletmediğine dair ifadeleri ise zayıf hâfıza ve tevehhümün neticesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

3. Abdullah b. Müemmel b. Vehb el-Kureşî (ö. 160/776-7)²⁵²³

Abdullah b. Müemmel, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından zayıf kabul edilen bir râvidir. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*’inde râvinin az sayıda hadisinin bulunduğunu, rivayetlerinin münker olduğunu söyledikten sonra infirâdı halinde kendisiyle ihticâc etmenin câiz olmadığını ifade etmiştir.²⁵²⁴ Ayrıca İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ına da almıştır.²⁵²⁵ *Meşâhîr*’inde ise Abdullah’ın ara sıra **vehme** kapıldığını söylemektedir.²⁵²⁶ Râvinin zabtına yönelik diğer bir tenkit ise İbn Abdilber’den gelmektedir. İbn Hibbân’ın değerlendirmesine benzer bir değerlendirmede bulunan İbn Abdilber, Abdullah’ın “seyyiü'l-hıfz” bir kimse olduğunu; ancak adâletini düşürecek derecede bir cerhini de bilmediğini dile getirmiştir. Abdullah b. Müemmel hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

²⁵¹⁸ Sâcî, ayrıca râvinin sıdk ehli bir kimse olduğunu da söylemiştir.

²⁵¹⁹ İbn Hacer, *Tahrîb*, 321. İbn Hacer’in değerlendirmesi tam olarak “صدوق في حديثه لين ويقال تغير بأخرة” şeklindedir. Bununla birlikte *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “zayıf, yu‘teberu bih” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaûd, *Tahrîr*, 2/264).

²⁵²⁰ İclî’nin değerlendirmesi *Ma‘rifetü’s-sikât*’ında “sika, câizü'l-hadîs” şeklinde geçmektedir (bk. 2/58).

²⁵²¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/505.

²⁵²² İbn Hacer, bu değerlendirmenin ifrat olduğunu söylemektedir (bk. *Tehzîb*, 7/267).

²⁵²³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/330-333.

²⁵²⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/28.

²⁵²⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/28. *Sikât*’ın matbu nüshasında râvinin hadisteki durumuyla ilgili bir değerlendirme bulunmamaktadır. Ancak Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*’inde İbn Hibbân’ın *Sikât*’ında “yuhtiü” şeklinde bir tenkitte bulunduğunu nakletmektedir (bk. 16/190). Diğer yandan İbn Hacer *Sikât*’ta söz konusu değerlendirme lafzını görmediğini ifade etmiştir (bk. 7/332). İbn Hibbân’ın râviyi hem *Sikât*’ında hem *Mecrûhîn*’inde zikretmesinin onun cerh-ta‘dîl anlayışı hakkında fikir verdiği söylenebilir. Zira Abdullah b. Müemmel’in “kalilü'l-hadîs” olduğunu ifade eden İbn Hibbân, bu nedenle adâlet veya cerh hükmüne ulaşmaya elverecek ölçüde i‘tibar yapılmasının mümkün olmadığını; dolayısıyla Allah resulünün (s.a.v.) söylemediği bir şeyi kendisine nispet etmeye sebep olur endişesiyle râviye adâlet vasfının verilemeyeceğini; ancak hak etmediği halde kimsenin cerh de edilemeyeceğini belirtmiştir (İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/28).

²⁵²⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 149.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Ali b. Hüseyin b. Cüneyd, Ukaylî ²⁵²⁷	Münkeru'l-hadîs, şibhi'l-metrûk
İbn Maîn, Nesâî, İbn Adî, Dârekutnî, Beyhakî, ²⁵²⁸ İbn Hacer ²⁵²⁹	Zayıf
Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtîm, Beyhakî ²⁵³⁰	Leyse bi-kavî, leyse bi-zâke
İbn Maîn	Leyse bihî be's, sâlihu'l-hadîs
İbn Sa'd, İbn Nümeyr	Sika

Sonuç olarak fazla hadisi bulunmayan Abdullah b. Müemmel'in münekkit ulemânın çoğu tarafından taz'îf edildiği anlaşılmaktadır. Hakkındaki cerhlere dair açıklamalara bakıldığında ise rivayetlerinin mütâbiinin bulunmaması, kötü hâfızası ve vehmi nedeniyle tenkide uğradığı görülmektedir.

4. Abdurrahman b. İshak b. Abdullah el-Kureşî el-Medenî el-Âmirî (ö. ?)²⁵³¹

Abbâd b. İshak şeklinde de anılan râvi, Saîd el-Makbûrî, Abdullah b. Dînâr gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de İbrâhim b. Tahmân, Hammâd b. Seleme, Yezîd b. Zürey' gibi âlimler nakilde bulunmuştur. Buhârî; onun kendinden daha üst derecedeki birine muhalefet ettiğinde hıfzına güvenilmeyeceğini söylemiş, başka bir defasında da zaman zaman **vehim** yaptığını dile getirmiştir.²⁵³² Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi, münekkitlerin çoğu tarafından tevsik edilmiş; ancak bazılarının tenkidine maruz kalmıştır. Bu noktada râvinin Kaderî olduğuna dair ithamların bulunduğu da kaydedilmelidir.²⁵³³ Zira İbnü'l-Cevzî'nin de dile getirdiği üzere²⁵³⁴ râvi hakkındaki olumsuz değerlendirmelerin onun bid'atinden kaynaklanma ihtimali bulunmaktadır. Diğer yandan hakkında vârid olan vehim eleştirisinin râvinin hıfzının zayıflığıyla ilişkili olduğu söylenebilir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Dârekutnî	Zayıf
İclî, Cûzcânî,	Leyse bi'l-kavî, gayr-ı mahmûd
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Şeybe, Ebû Hâtîm, İbn Adî	Suveyli, sâlih
Ahmed b. Hanbel, Fesevî, Nesâî, Sâcî, İbn Huzeyme, İbn Hacer ²⁵³⁵	Sadûk

²⁵²⁷ Ukaylî, râvinin hadislerinin mütâbiinin bulunmadığını dile getirmektedir.

²⁵²⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/647.

²⁵²⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 325.

²⁵³⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/258.

²⁵³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 7/536-540.

²⁵³² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/258.

²⁵³³ Ali b. el-Medîni, Ebû Dâvûd, Dârekutnî gibi âlimler söz konusu duruma dikkat çekmişlerdir.

²⁵³⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/89.

²⁵³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 336.

Yezîd b. Zürey', İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân	Sika

5. Abdülazîz b. Müslim el-Kasmelî (ö. 167/784)²⁵³⁶

Abdülazîz b. Müslim, cerh-ta'dîl âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir. Ancak Ukaylî, onun hadisinde bir miktar **vehim**²⁵³⁷ olduğunu dile getirdikten sonra râvinin bir başkasına muhalefet ederek naklettiği rivayetini kaydetmek suretiyle tenkitte bulunmuştur. Bununla birlikte Zehebî ile İbn Hacer'in;²⁵³⁸ Ukaylî'nin değerlendirmesine itiraz ettikleri ve zikrettiği rivayette Abdülazîz'in muhalefet ettiği kişiden daha hâfız olduğunu vurguladıkları kaydedilmelidir. Yine İbn Hibbân, Abdülazîz'i *Sikât*'ında zikretmekle birlikte zaman zaman fâhiş derecede **vehme** kapıldığını belirtmiş; ayrıca *Meşâhîr*'inde hâfızasının kötü olduğunu da dile getirmiştir.²⁵³⁹ Benzer şekilde İbn Hacer "sika, âbid" değerlendirmesinde bulunmakla birlikte râvinin zaman zaman **vehme** kapıldığını ifade etmektedir.²⁵⁴⁰ Diğer yandan Ahmed b. Hanbel,²⁵⁴¹ İbn Hırâş, Nesâî; "sadûk", "bir beis yok" gibi ifadelerle müsbet kanaatlerini dile getirmişlerdir. Sâcî ise "sadûk" değerlendirmesinde bulunduktan sonra râvinin kaderîlikle suçlandığını ve bu nedenle taz'îf edildiğini söylemektedir.²⁵⁴² Son olarak İbn Maîn, İbn Nümejr, İclî ve Zehebî'nin²⁵⁴³ râviyi tevsik ettikleri ilâve edilmelidir.

6. Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Ömer es-Sekafî ed-Dımaşkî (ö. ?)²⁵⁴⁴

Vefat tarihi bilinmeyen Abdürrezzâk b. Ömer, Zührî'den aldığı hadislerin yazılı olduğu kitabını kaybetmesi üzerine başka yerlerden topladığı rivayetleri doğrudan Zührî'ye isnad ederek nakletmesi nedeniyle tenkide uğramıştır. Ebû Müshir,²⁵⁴⁵ Duhaym, Ebû Zür'a,²⁵⁴⁶ Ukaylî, Dârekutnî²⁵⁴⁷ ve İbn Hacer²⁵⁴⁸ söz konusu duruma dikkat çeken âlimlerdir. Ancak İbn Hibbân, Abdürrezzâk hakkında değerlendirmede bulunurken Zührî rivayetleriyle ilgili bir

²⁵³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 8/251-255.

²⁵³⁷ Ukaylî'nin değerlendirmesi Moğultay b. Kılıç'ın *İkmâl*'inde "في حديثه بعض النكرة" şeklinde nakledilmektedir (bk. 8/276).

²⁵³⁸ İbn Hacer'in Ukaylî'ye itirazı *Tehzîb*'in Müessesetü'r-Risâle (bk. 2/594) ile Haydarâbâd (bk. 6/357) neşrinde bulunmayıp Dârü'l-Birr baskısında (bk. 8/254-255) mevcuttur.

²⁵³⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 158.

²⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 359. *Tahrîr* müellifleri "ربما وهم" değerlendirmesine karşı çıkmaktadırlar (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/372).

²⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtü Ebî Dâvûd*, 340.

²⁵⁴² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/276.

²⁵⁴³ Zehebî, *Siyer*, 8/192; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/658.

²⁵⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 8/101-105.

²⁵⁴⁵ Ebû Müshir, râvinin Zührî hadislerinin terk edileceğini, kalan rivayetlerinin ise alınabileceğini söylemiştir.

²⁵⁴⁶ Ebû Zür'a, "Zührî'den maktûb rivayetler naklederdi" ifadesini kullanmaktadır.

²⁵⁴⁷ Dârekutnî, söz konusu durum nedeniyle râvinin "zayıf" kabul edileceğini ifade etmiştir.

²⁵⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 354. İbn Hacer râvinin Zührî'den yaptığı nakillerde "metrûkü'l-hadis", diğerleri için "lîn" değerlendirmesinde bulunmuştur. Ancak *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in bu değerlendirmesine itiraz ederek râvinin bütün hadislerinde "metrûk" olduğunu söylemektedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/360).

tenkitte bulunmamıştır. O, râvinin sûû'l-hıfzı ve **çok vehmetmesi** nedeniyle rivayetleri kalb eden bir kimse olduğunu söylemiş; bu durum rivayetlerinde çoğalınca da terk hak ettiğini kaydetmiştir.²⁵⁴⁹ Abdürrezzâk hakkında kanaatlerini bildiren diğer ricâl âlimlerinin değerlendirmeleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Kezzâb
İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî	Leyse bi-şey', leyse bi-sika, lâ yüktebû hadîsüh
Buhârî, Müslim, ²⁵⁵⁰ Ebû Dâvûd, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî	Münkeru'l-hadîs, zayıf
Hâkim el-Kebîr	Kuvvetli değil

Tablodan da anlaşılacağı üzere Abdürrezzâk b. Ömer, münekkit ulemânın tamamı tarafından tenkide uğramıştır. Cerh sebeplerine bakıldığında ise pek çok âlimin râvinin kitabını kaybetmesine vurgu yaptığı görülmektedir. Diğer yandan İbn Hibbân, onun kötü hâfızası ve çok vehme kapılması nedeniyle rivayetlerde kalb yaptığını söylemiştir.

7.Affân b. Müslim es-Saffâr el-Basrî (ö. 220/835)²⁵⁵¹

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Hâtim gibi devrin en meşhur muhaddislerinin hocası olan Affân b. Müslim; sünnete bağlılığı, kuvvetli hâfızası, güvenilirliğiyle methedilen bir âlimdir. Öyle ki Yahyâ b. Maîn ve Yahyâ b. Saîd; Affân'ın tasvîp etmediği rivayetleri nakletmemişlerdir. Yine Ahmed b. Hanbel'e Affân'ın aktardığı bir rivayetin mütâbiinin olup olmadığı sorulunca İmam Ahmed, "Affân'ın birinin kendisini desteklemesine ihtiyacı mı var?" diyerek tepki göstermiştir. Diğer yandan hakkındaki bütün tevsiklere rağmen Süleyman b. Harb (ö. 224/839); onun, hâfızası zayıf ve anlayışı kıt bir kimse olduğunu öne sürmektedir. İbn Adî ise buna cevaben Affân'ın bir takım mürsel hadisleri vasl, mevkuf rivayetleri ref' ettiğini söylemiş; ancak bu durumun kendisine zarar vermeyeceğini, zira sika kimselerin de zaman zaman **vehme** kapılabileceğini²⁵⁵² ifade etmiştir. İbn Adî, neticede Affân'ı "lâ be'se bih, sadûk" şeklinde nitelemektedir. Zehebî ise Süleyman'ın sözlerini onların akran olması ile açıklamaktadır. O, "Affân, Süleyman'dan hıfz yönüyle daha kuvvetli veya onun dengiydi. Aynı mevkide ve akran olan kimselerin sözlerine karşı dikkatli olmak ve üzerinde iyice

²⁵⁴⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/160.

²⁵⁵⁰ Zehebî, *Mîzân*, 4/340.

²⁵⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 9/186-194; M. Yaşar Kandemir, "Affân b. Müslim" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/399-400.

²⁵⁵² İbn Adî'nin "hâfızahâfıza zayıflığı" ile ilgili bir tenkide cevaben râvinin bazı rivayetlerinde vasl ve ref' yaptığını söyleyip "sika kimselerin de ara sıra vehme düşebileceğini" kaydetmesi söz konusu kavramların birbiriyle irtibatını göstermesi bakımından önemlidir.

düşünmek gerekir.” diyerek (bilhassa bu örnekte olduğu gibi müfesser olmayan cerhlerde) akranın birbirini eleştirisine karşı ihtiyatlı olmak gerektiğine dikkat çekmiştir.²⁵⁵³ İbn Hacer de râviyi “sika, sebt” şeklinde nitelemiş; ardından Affân’ın bir harfinde dahi şüphe ettiği hadisi terk ettiğine dair İbnü’l-Medîni’nin sözlerini nakletmiştir. Bununla birlikte İbn Hacer, söz konusu tevsik ifadelerinin peşinden Affân’ın zaman zaman **vehme** kapıldığını kaydetmektedir. İbn Hacer, değerlendirmesinin sonunda İbn Maîn’in 219 yılı Safer ayı(nda naklettiği hadisleri) almadığına -ki zaten bundan kısa bir süre sonra da Affân’ın vefat etmiştir- dair ifadelerini aktarmakta, dolayısıyla râvinin ömrünün sonuna doğru ihtilâta maruz kaldığına ayrıca dikkat çekmektedir.²⁵⁵⁴ *Tahrîr* müellifleri ise önde gelen sikaların dahi bir veya iki hadiste vehmden kurtulamayacağını söyleyerek Affân gibi güvenilir bir kimsenin tercemesinde “رما وهم” şeklindeki değerlendirmenin ve kişinin âhir ömründe yakalandığı hastalık nedeniyle hâfızasının bozulmasının güvenilirliğini zedelemeyeceğini kaydederek İbn Maîn’in ifadelerinin aktarılmasının yersiz olduğunu dile getirmişlerdir.²⁵⁵⁵

8.Attâf b. Hâlid el-Mahzûmî (ö. 179’dan önce/795’ten önce)²⁵⁵⁶

Attâf b. Hâlid, hadis âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir bir râvi olarak kabul edilmekle birlikte bazılarının taz’îfine uğramıştır. İbn Hibbân, râvinin sika kimselerden onların hadislerine benzemeyen nakillerde bulunduğunu kaydettikten sonra bu durumu hıfzının kötülüğüyle açıklamış ve neticede sikalara muvafık olmadıkça rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir.²⁵⁵⁷ İbn Hacer ise “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁵⁵⁸ Attâf ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İmam Mâlik, İbn Mehdî, Dârekutnî, ²⁵⁵⁹ Beyhakî ²⁵⁶⁰	Zayıf
Ebû Hâtim, Nesâî	Leyse bi-zâke, leyse bi’l-kavî
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd,	Sâlihu’l-hadîs

²⁵⁵³ Zehebî, *Mîzân*, 5/102-103. Akranın birbirini tenkidine dair ayrıca bk. Eymen Kamer, “Akran Râvî Tenkîdinin Değeri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 18/2 (Aralık 2020), 113-130 .

²⁵⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 393.

²⁵⁵⁵ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/22.

²⁵⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/163-167.

²⁵⁵⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/193.

²⁵⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 393. *Tahrîr* müellifleri ise Attâf’ın “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğu görüşündedirler. Onlar, İbn Adî’nin “sikanın kendisinden naklettiği hadisinde” beis görmediğine dair değerlendirmesinden hareketle râvinin rivayetlerindeki vehmin kendisinden değil ondan rivayette bulunan kimselerden kaynaklandığını söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/19).

²⁵⁵⁹ Dârekutnî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 322.

²⁵⁶⁰ Beyhakî, *Ma‘rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, 14/118.

Bezzâr ²⁵⁶¹	
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür‘a, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Adî ²⁵⁶²	Leyse bihî be’s
İbn Maîn, İbnü’l-Medînî, ²⁵⁶³ Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Dâvûd	Sika

Attâf hakkında vârid olan değerlendirmelere bakıldığında münekkit ulemânın ekseriyeti tarafından tevsik edildiği görülmektedir. Bununla birlikte bazı âlimlerin tenkidine maruz kalmıştır. Ancak söz konusu tenkitlerin, onun adâleti ile ilgili olmayıp zabtındaki kusurdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira râvi, zaman zaman hadislerinde infirâd etmektedir ve İbn Hibbân da bu durumu onun “sûü’l-hıfzına” dayandırmıştır. Yine İbn Hacer de râviyi vehim ile nitelemiştir.

9.Ebü’n-Nadr Cerîr b. Hâzim el-Ezdî (ö. 170/786)²⁵⁶⁴

Münekkit âlimlerin genel olarak güvenilir kabul ettiği Cerîr b. Hâzim, Basra’nın önde gelen muhaddislerindendir. Bununla birlikte hakkında çok fazla vehim eleştirisi bulunmaktadır. Zehebî, rivayetlerinin çokluğuna oranla **vehminin** mazur görüleceğini ifade etse de²⁵⁶⁵ hakkındaki tenkitleri kronolojik olarak şöyle sıralamak mümkündür: Yahyâ b. Saîd, isnadını hatalı naklettiği bir hadisi örnek vererek “**yehimü fi’ş-şey**” ifadesini kullanmış; Yahyâ b. Maîn de kendisine Ebû’l-Eşheb Ca’fer b. Hayyân (ö. 165/781) ile Cerîr b. Hâzim’in mukayesesini sorulunca ikisinin birbirine çok yakın olduğunu ancak Cerîr’in **vehminin** daha fazla bulunduğunu söylemiştir. Bununla birlikte İbn Maîn’in “sika”, “sâhibü kitâb”, “leyse bihî be’s” şeklinde tevsik ifadeleri kullandığı; ancak Katâde’den rivayetlerindeki zayıflığa dikkat çektiği görülmektedir. Yine Ahmed b. Hanbel de râvinin Katâde’den **tevehhümle** tahdis ettiğini söylemiş;²⁵⁶⁶ ardından tevsikte bulunup “sâlih, sâhibü sünnet ve fazl” demiştir. Başka bir defasında da Mehdî b. Meymûn (ö. 171/787), Sellâm b. Miskîn (ö. 167/783), Ebû’l-Eşheb gibi kimseleri sıraladıktan sonra bu zatların hepsinin “sika” olduğunu vurgulamış; ardından “Cerîr b. Hâzim de aynı şekilde sikadır; ne var ki o onlarla birlikte değildir.” demiştir.²⁵⁶⁷ Öte yandan İbn Hanbel’den Cerîr hakkında “kesîru’l-galat” şeklinde bir tenkit lafzı da nakledilmiştir. Buhârî, râvi için “rubbemâ **yehimü fi’ş-şey**”²⁵⁶⁸ ifadesini kullanmış; Sâcî de “sadûk” değerlendirmesiyle birlikte “**vehim** bulunan hadisler nakleder” demiştir. Son

²⁵⁶¹ Bezzâr, râvinin mütâbii bulunmayan bazı hadisler naklettiğine ayrıca işaret etmektedir.

²⁵⁶² İbn Adî, sika kimselerin kendisinden rivayet ettiği nakillerinde bir beis görmediğini dile getirmiştir.

²⁵⁶³ Ali b. el-Medînî, *Su’âlâtü İbn Ebi Şeybe*, 136.

²⁵⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/572-577.

²⁵⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/100.

²⁵⁶⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 2/624.

²⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel*, 1/512.

²⁵⁶⁸ Zehebî, *Mizân*, 2/118.

olarak İbn Hacer, “sika” terimiyle tevsik etmesinin yanında Katâde’den rivayetlerinde zayıf olduğunu ve hıfzından rivayet ettiğinde **vehminin** bulunduğunu söylemiştir.²⁵⁶⁹

Cerîr b. Hâzim hakkında sıkça görülen tenkitlerden biri de ömrünün sonlarına doğru ihtilâta uğramasıdır. Bununla birlikte Abdurrahman b. Mehdî, Cerîr’in ashâbü’l-hadîsten olan evlatlarının kendisine ihtilâtın ârız olduğunu fark ettiklerinde babalarını kimseyle görüştürmediklerini, bu nedenle râvinin ihtilâtı zamanında ondan hadis alınmadığını kaydeder. İbn Sa’d da râvinin ömrünün sonuna doğru ihtilâta maruz kaldığını söylemiş ancak “sika” ifadesiyle tevsik etmiştir. Ayrıca Ukaylî’nin *Du‘afâ*’sında zikrettiği²⁵⁷⁰ râvi hakkında Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî (ö. 228/843), tedlîs ithamında bulunmuş; ne var ki bu değerlendirme kabul görmemiştir.

Diğer taraftan İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmekle birlikte çoğunlukla hıfzından rivayet ettiği için hata ettiğini kaydetmiş, ardından Şu‘be’nin “İki adamdan daha ahfazını görmedim: Cerîr b. Hâzim ve Hişâm ed-Destüvâî” dediğini nakletmiştir. Yine Şu‘be’nin râviden hadis almaya teşvik ettiği bilinmektedir. Mûsâ b. Seleme (ö. 163/779) de Hammâd b. Seleme’nin Cerîr b. Hâzim’den daha çok hürmet ettiği kimseyi görmediğini söylemiştir. Son olarak İclî, Ebû Zür‘a,²⁵⁷¹ Ebû Hâtim, Bezzâr, “leyse bihî be’s” değerlendirmesiyle Nesâî, Katâde rivayetlerindeki probleme işaret etmekle birlikte İbn Adî ve Zehebî’nin²⁵⁷² Cerîr’i tevsik eden âlimler arasında oldukları kaydedilmelidir.

10.Dâvûd b. Zibrikân er-Rekâşî (ö. 180’dan sonra/796’dan sonra)²⁵⁷³

Dâvûd b. Zibrikân, münekkit ulemâ tarafından cerhe uğramıştır. İbn Hibbân, Dâvûd’un durumu hakkında Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn’in ihtilâfa düştüğünü ve İbn Maîn’in râviyi taz’îf ettiğini söyledikten sonra Dâvûd’un sâlih bir kimse olduğunu, ezberleyip müzakere ettiğini; ancak müzakere esnasında **vehme** düştüğünü, hıfzından rivayet ettiğinde de galat yaptığını söylemiş ve sika muhaddislere ait olmayan hadisleri onlardan naklettiğini dile getirmiştir. Ancak bir kimsenin hata veya vehminin aşırıya varmadığı sürece cerhi hak etmediğini söyleyen İbn Hibbân, râvinin sikalara muvafakat ettiğinde “sadûk” olduğuna; infirâdı durumunda ise kendisiyle ihticâc edilmeyeceğine hükmetmiştir.²⁵⁷⁴ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

²⁵⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 138.

²⁵⁷⁰ Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/198-200.

²⁵⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/507.

²⁵⁷² Zehebî, *Siyer*, 7/98.

²⁵⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/152-154.

²⁵⁷⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/292.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Cûzcânî, Ezdî ²⁵⁷⁵	Kezzâb
İbn Maîn, Ali b. el-Medîni, İbn Şeybe, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, ²⁵⁷⁶ Nesâî, Ezdî, İbn Hacer ²⁵⁷⁷	Leyse bi-şey', metrûk, leyse bi-sika
İbn Hırâş, İclî, Ebû Dâvûd, Fesevî, Bezzâr, ²⁵⁷⁸ Sâcî, İbn Adî ²⁵⁷⁹	Münkeru'l-hadîs, zayıf
Buhârî,	Mukâribü'l-hadîs

11. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât el-Kûfî (ö. 156/773)²⁵⁸⁰

Hadis âlimlerinin çoğu meşhur kıraat imamı Hamza b. Habîb'in rivayetteki güvenilirlik durumuyla alâkalı olumlu kanaat serdetmiştir. Ancak Sâcî, onun hakkında “sadûk, seyyiü'l-hıfz, hadiste mutkîn değil” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Benzer şekilde İbn Hacer de râvinin “sadûk, zâhid” bir kimse olduğunu kaydetmekle birlikte zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemektedir.²⁵⁸¹ Râvî ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Sa'd, Nesâî	Sadûk, leyse bihî be's
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, ²⁵⁸² İclî, İbn Hibbân ²⁵⁸³	Sika

12. İsmâîl b. Abdilmelik b. Ebi's-Sufeyrâ (ö. 136-158/754-775?)²⁵⁸⁴

İsmâîl b. Abdilmelik, münekkit âlimlerinin çoğu tarafından taz'îf edilen bir râvidir. İbn Hacer, onu “sadûk, **kesîru'l-vehm**” ifadesiyle nitelemiştir.²⁵⁸⁵ İbn Hibbân da râvinin hıfzının kötü, anlayışının zayıf olduğunu söylemiş ve rivayetlerinde kalb yaptığını belirtmiştir. İsmâîl b. Abdilmelik hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

²⁵⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 198. İbn Hacer, *Tehzîb* 'inde Ezdî'nin “metrûk” ifadesini kullandığını nakletmektedir.

²⁵⁷⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/413.

²⁵⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 198.

²⁵⁷⁸ Bezzâr, “münkeru'l-hadîs cidden” ifadesiyle daha şiddetli bir tenkitte bulunmuştur.

²⁵⁷⁹ Rivayetlerinin genelinin mütâbiinin bulunmadığını kaydeden İbn Adî, râvinin “hadisi yazılabilecek zayıf kimselerden” olduğunu söylemektedir.

²⁵⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/559-562.

²⁵⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 179. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “sika” olduğunu belirtmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/322).

²⁵⁸² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/210.

²⁵⁸³ İbn Hibbân, *Sikât* 'ında râvinin faziletli bir şahsiyet olduğunu ifade etmiş; ancak hadisteki durumu hakkında bir değerlendirmede bulunmamıştır (6/228).

²⁵⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/829-831.

²⁵⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 108. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin “zayıf” olup mütâbaat ve şevâhidde i'tibar edileceğini söylemişlerdir (Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/137).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, ²⁵⁸⁶ Abdurrahman b. Mehdî ²⁵⁸⁷	Terk
İbn Ammâr, Ebû Dâvûd	Zayıf
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Nesâî, Sâcî, İbnü'l-Cârûd	Leyse bi'l-kavî
Buhârî, İbn Adî	Yüktebû hadîsüh
İbn Maîn	Leyse bihî be's

İsmâil b. Abdilmelik'in adâletine yönelik bir cerhe rastlanmamış; ancak ricâl âlimlerinin çoğu tarafından hadisi zayıf kabul edilmiştir. Onun zayıflığı zabtıyla ilgili olup hakkındaki tenkitlere bakıldığında çok vehim sahibi ve hâfızası zayıf bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

13. İsmâil b. Râfi' el-Ensârî (ö. 110-20/728-38)²⁵⁸⁸

İsmâil b. Râfi'; ricâl âlimlerinin cerh ettiği bir kimsedir. Sâcî, onu “sadûk, **yehimü fi'l-hadîs**” ifadeleriyle değerlendirmektedir. Yine İbn Hibbân da İsmâil'in sâlih bir kimse olduğunu; ancak rivayetlerinde kalb yaptığını ve hadislerinde menâkîrin baskın hâle geldiğini; öyle ki bu durumun kasıtlı gibi görüldüğünü söylemiştir. Ayrıca İbn Hacer, râvinin hıfzının zayıf olduğunu kaydeder.²⁵⁸⁹ Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Hâkim el-Kebîr Leyse bi'l-kavî Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, İbn Hırâş, Ebû Dâvûd, Bezzâr, Nesâî, Dârekutnî	Metruk, leyse bi-şey', leyse bi-sika
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, İclî, Ebû Hâtim, Fesevî, Nesâî, İbnü'l-Cârûd, Ukaylî, İbn Adî, İbn Hazm, Hatîb el-Bağdâdî, İbn Abdilber, Zehebî ²⁵⁹⁰	Münkeru'l-hadîs, zayıf
İbnü'l-Mübârek	Lem yekün bihî be's ²⁵⁹¹
Buhârî	Sika, mukâribü'l-hadîs

Netice itibarıyla İsmâil b. Râfi'in sâlih bir kimse olmakla birlikte rivayetlerinde yanılması ve hıfzının zayıflığı nedeniyle cerh edildiği anlaşılmaktadır.

²⁵⁸⁶ Yahyâ b. Saîd'den “تركت إسماعيل بن عبد الملك ثم كتبت عن سفيان عنه” şeklinde bir açıklama nakledilmektedir.

²⁵⁸⁷ Süfyân es-Sevrî tarikiyle râviden hadis alan Abdurrahman b. Mehdî, “استخبر الله وأضرب على حديثه” demektedir (bk. Buhârî, *ed-Du'afâ'i's-sagîr*, 20).

²⁵⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/774-779.

²⁵⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 107.

²⁵⁹⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/245.

²⁵⁹¹ Ancak İbnü'l-Mübârek, râvinin hadis aldığı kimselere dikkat etmediğine ayrıca işaret etmiştir.

14. Merzûk b. Ebi'l-Hüzeyl es-Sekafî (ö. ?)²⁵⁹²

Vefat tarihi bilinmeyen Merzûk b. Ebi'l-Hüzeyl; Zührî'den rivayette bulunmuş, kendisinden de Velîd b. Müslim hadis almıştır. İbn Hibbân, onun Zührî'den aslı bulunmayan münker rivayetlerle infirâd ettiğini, sûu'l-hıfzının kendisine baskın geldiğini ve **vehminin** çoğaldığını söylemiştir. Sonuç olarak İbn Hibbân, râvinin infirâdı halinde ihticâcın düşeceğini, sikalara muvafakat ettiğinde Allah'ın izniyle hüccet kabul edileceğini kaydeder.²⁵⁹³ Merzûk ile ilgili kanaatlerini serdeden diğer âlimlerin değerlendirmeleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî	Ta'rifü ve tünkîru
İbn Hacer ²⁵⁹⁴	Leyyinü'l-hadîs, sadûk
Ebû Hâtim	Hadisi sâlih
Duhaym, ²⁵⁹⁵ İbn Huzeyme	Sahîhu'l-hadîs, sika

Çoğu ricâl âlimi tarafından tevsik, kimilerince taz'îf edilen Merzûk b. Ebi'l-Hüzeyl ile ilgili vehim değerlendirmesi İbn Hibbân'dan gelmiştir. Burada sûu'l-hıfzın râvide ağır basmasının neticesinde rivayetlerinde “vehmin” çoğaldığını söyleyen İbn Hibbân'ın ifadeleri ise ayrıca önem taşımaktadır.

15. Mesleme b. Alkame el-Mâzinî (ö. ?)²⁵⁹⁶

Vefat tarihi bilinmeyen Mesleme b. Alkame'den Ali b. el-Medînî gibi âlimler hadis nakletmiştir. Münekkit ulemâ, hakkında muhtelif görüşler serdetmiştir. İbn Hacer onu “sadûk **lehû evhâm**” ifadeleriyle değerlendirmektedir.²⁵⁹⁷ Ahmed b. Hanbel ise râviyi taz'îf etmiş ve Dâvûd b. Ebî Hind'den²⁵⁹⁸ münker rivayetlerde bulunduğunu dile getirmiştir. Ukaylî ile İbn Adî de benzer ifadeler kullanmışlardır. Diğer yandan Ebû Zür'a, râvinin Dâvûd'dan “hasen” hadisler naklettiğini kaydetmektedir. Yine İbn Ebî Hayseme de onun Dâvûd hadislerini hıfzettiğini belirtmiştir. İbn Ebû Hayseme ifadelerinin devamında ise râvinin hâfıza yönünden tenkit edildiğini söyler. Bunların dışında Mesleme'nin Kaderî olduğu da ileri sürülmüştür. Öyle ki Abdurrahman b. Mehdî'nin onu bu nedenle terk ettiği kaydedilmektedir. Sonuç olarak ricâl âlimlerinin râvinin rivayetleri ile ilgili ihtilâfa düştükleri anlaşılmaktadır. Râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiş olup ağırlıklı kanaatin müsbet yönde olduğu anlaşılmaktadır.

²⁵⁹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/646-647.

²⁵⁹³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/38.

²⁵⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 525.

²⁵⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/265.

²⁵⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/764-766.

²⁵⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 531.

²⁵⁹⁸ Râvi için bk. bu tez, 110-111.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, ²⁵⁹⁹ Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Ebû Hâtîm, Ebû'l-Kâsım el-Begavî	Sâlihu'l-hadîs
Ebû Zûr'a	Lâ be'se bihî
İbn Maîn, İbn Hibbân ²⁶⁰⁰	Sika

16. Muâviye b. Sâlih el-Hadramî (ö. 158/774)²⁶⁰¹

Endülüs kadısı Muâviye b. Sâlih, ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilen bir râvidir. Bununla birlikte bazı garîb ve ferd rivayetler nakledildiği kaydedilmektedir.²⁶⁰² İbnü'l-Kattân da râvi hakkında ihtilâf edildiğini kaydettikten sonra sûû'l-hıfzı nedeniyle taz'îfe uğradığını belirtmiştir.²⁶⁰³ İbn Hacer'in onu "sadûk **lehû evhâm**" şeklinde değerlendirmesinin nedeni de naklettiği garîb ve ferd rivayetler olmalıdır.²⁶⁰⁴ Bunun dışında râvi ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ezdî ²⁶⁰⁵	Zayıf
Sâcî ²⁶⁰⁶	Leyse bi'l-kavî
İbn Şeybe	Ne sebt ne zayıf
İbn Maîn	Sâlih
İbn Hırâş, Bezzâr, İbn Adî, Zehebî ²⁶⁰⁷	Sadûk, Leyse bihî be's
İbn Mehdî, İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Zûr'a, Bezzâr, Nesâî, İbn Hibbân	Sika

17. Muhammed b. Ebân b. Sâlih el-Cu'fî (ö. 175/792)

Muhammed b. Ebân, ricâl âlimlerinin tenkit ettiği bir râvidir. Hakkındaki eleştirilerin iki noktada toplandığı görülür. Bunlardan ilki ircâ görüşüne sahip olması; yani adâlet kusuru; diğeri ise hıfzının zayıflığı ve vehmi; dolayısıyla zabt yönünden eksikliğidir. Buhârî, onun hıfz yönünden eleştirildiğini söylemiştir.²⁶⁰⁸ İbn Hibbân da râvinin haberleri kalbettiğini ve rivayetlerde çok **vehminin** bulunduğunu kaydetmektedir.²⁶⁰⁹ Râvinin bid'atini dile getiren

²⁵⁹⁹ Yahyâ b. Saîd'den bir değerlendirme ifadesi nakledilmemişse de râvi hakkında menfi kanaat taşıdığı söylenmiştir.

²⁶⁰⁰ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

²⁶⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/84-88; Sümeyye Boz, *Muâviye b. Sâlih'in Hayatı ve Hadisçiliği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²⁶⁰² Nitekim İbn Hibbân, *Meşâhîr*'inde onun hakkında "يعرب" ifadesini kullanmıştır (bk. 190).

²⁶⁰³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 11/270.

²⁶⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 538. *Tahrîr* müellifleri, râvinin münekkit ulemâ tarafından tevsik edildiğine işaret ederek "sika" değerlendirmesinde bulunmuşlardır (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/394).

²⁶⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 3/127.

²⁶⁰⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 11/270.

²⁶⁰⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/276.

²⁶⁰⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 1/34.

²⁶⁰⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/260.

âlimler arasında ise Buhârî,²⁶¹⁰ Ahmed b. Hanbel²⁶¹¹ ve Sâcî²⁶¹² zikredilebilir. Ancak Ahmed b. Hanbel, onun yalancı bir kimse olmadığını vurgularken²⁶¹³ Sâcî, râvinin bid‘atine davet ettiğini söylemiştir. Muhammed b. Ebân hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, ²⁶¹⁴ İbn Maîn, ²⁶¹⁵ Nesâî ²⁶¹⁶	Hadisi terk edilmiştir, rivayeti yazılmaz, leyse bi-sika
İbn Maîn, ²⁶¹⁷ Nesâî, ²⁶¹⁸ Ebû Dâvûd, ²⁶¹⁹ İbn Adî ²⁶²⁰	Zayıf
Buhârî, ²⁶²¹ Ebû Hâtim, ²⁶²²	Hadisi kuvvetli değil

18.Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhim b. Müslim et-Tarsûsî (ö. 273/886)²⁶²³

Ebû Ümeyye et-Tarsûsî, hadis âlimleri tarafından güvenilir kabul edilen bir râvidir. Ebû Dâvûd, Ebû Bekir el-Hallâl ve Zehebî;²⁶²⁴ onun “sika” olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibbân ise râvinin “sika” bir kimse olduğunu ifade etmekle birlikte Mısır’a geldiğinde hıfzından nakilde bulunduğunu ve rivayetlerinin bazılarında hata ettiğini; bu nedenle kitabından rivayet etmediği sürece haberiyle ihticâc etmekten hoşlanmadığını belirtmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî ise Ebû Ümeyye et-Tarsûsî’yi “sadûk, **kesîru’l-vehm**” şeklinde değerlendirmektedir. Yine Hâkim’e benzer şekilde İbn Hacer de “sadûk, sâhibü hadîs, **yehimü**” ifadelerini kullanmıştır.²⁶²⁵ Sonuç itibarıyla râvinin güvenilir biri olduğu; ancak hıfzından rivayetinde yanıldığı anlaşılmaktadır.

²⁶¹⁰ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 6/488.

²⁶¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/79.

²⁶¹² İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 6/488.

²⁶¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/199.

²⁶¹⁴ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 3/37.

²⁶¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/79.

²⁶¹⁶ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 6/488.

²⁶¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/199.

²⁶¹⁸ Nesâî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 211.

²⁶¹⁹ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 6/488.

²⁶²⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/81. İbn Adî, râvinin bazı rivayetlerinde nekâret bulunduğunu ve mütâbii olmadığını; ancak zayıflığıyla beraber hadisinin yazılabileceğini söylemiştir.

²⁶²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/80.

²⁶²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/199.

²⁶²³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 11/252-255.

²⁶²⁴ Zehebî, *Mugnî*, 2/150; a.mlf., *Mîzân*, 6/34.

²⁶²⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 466. *Tahrîr* müellifleri, râvinin tevsike daha yakın olduğunu belirterek onu “sadûk, hasenü’l-hadîs” ifadeleriyle değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/207).

19.Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâbit el-Abdî (ö. 147/764-5)²⁶²⁶

Muhammed b. Sâbit el-Abdî, mütâbii bulunmayan rivayetler naklettiği için münekkit ulemâ tarafından tenkit edilen râvidir. İbn Hibbân, onun sûü'l-hıfzı nedeniyle yanılarak (**tevehhüm**) mürsel hadisleri merfû, mevkuf haberleri müsned hale getirdiğini; bu durum çoğalınca kendisiyle ihticâcın bâtıl olduğunu kaydetmiştir.²⁶²⁷ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Dâvûd	Leyse bi-şey'
İbn Maîn, Buhârî, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Adî	Zayıf, münker hadisler rivayet eder, hadislerinin genelinin mütâbii yoktur
Ali b. el-Medînî, ²⁶²⁸ İbn Hacer ²⁶²⁹	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, ²⁶³⁰ Ahmed b. Hanbel, ²⁶³¹ Nesâî	Leyse bihî be's
İclî	Sika

20.Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Süleyman el-Arzemî (ö. 155/771-2)²⁶³²

Muhammed b. Ubeydullah, ricâl âlimlerinin cerh ettiği bir râvidir. Râviyi “redü'l-hıfz” ifadesiyle niteleyen İbn Hibbân, onun “sadûk” biri olduğunu; fakat kitaplarını yitirdikten sonra hâfızasının bozulduğunu kaydetmiştir. Sözlerinin devamında da râvinin hıfzından rivayette bulunup çok **vehme** düştüğünü, rivayetlerinde menâkîrin arttığını dile getirir.²⁶³³ Benzer bir değerlendirme, Vekî'in ifadelerinde de görülmektedir. O, râvinin “sâlih” bir kimse olduğunu söylemekle beraber kitaplarını kaybedip hıfzından rivayette bulunduğunu belirtmiştir. İbn Sa'd da bu duruma işaret eder. Diğer yandan Yahyâ b. Saîd el-Kattân, râvinin kitaptan okuyuşunun da iyi olmadığını ifade ederek tenkitte bulunmuştur. Kaydedilen değerlendirmelerin dışında Muhammed b. Ubeydullah ile ilgili kanaatlerini serdeden âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

²⁶²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/374-376.

²⁶²⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/251. İbn Hibbân'ın ifadelerine bakıldığında “sûü'l-hıfz” ile “tevehhüm” arasında sebep-sonuç ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Tevehhüm neticesinde ise râvi, mürsel rivayetleri ref'etmekte, mevkuf haberleri müsned hale getirmektedir.

²⁶²⁸ Ali b. el-Medînî, *Suâlatü İbn Ebî Şeybe*, 34.

²⁶²⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 471. İbn Hacer, “sadûk, leyyinü'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ancak *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'e itiraz ederek râvinin “zayıf” olduğunu; mütâbaat ve şevâhidde kendisiyle i'tibâr edilebileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/220).

²⁶³⁰ Dürî, İbn Maîn'e râvi hakkındaki kanaatini sorunca “zayıf” olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Dürî, “Bir defasında ‘leyse bihî be's’ dememiş miydin?” diye sorunca İbn Maîn “Ben hiçbir zaman böyle bir şey söylemedim!” şeklinde cevap vermiştir.

²⁶³¹ Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtü Ebî Dâvûd*, 339. Ancak Ahmed b. Hanbel “leyse bihî be's” değerlendirmesinin yanında kimsenin kendisine mütâbi' olmadığı münker bir rivayet naklettiğini kaydetmektedir.

²⁶³² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/73-76.

²⁶³³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/246.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü'l-Mübârek, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, Cûzcânî, ²⁶³⁴ Ebû Zûr'a, ²⁶³⁵ Ali b. Hüseyin b. Cüneyd, Nesâî, Sâcî, İbn Adî, ²⁶³⁶ Ezdî, Hâkim en-Nisâbü'rî, İbn Hacer ²⁶³⁷	Metrûk, hadisi yazılmaz, sâkıt, leyse bi-sika
İclî, ²⁶³⁸ Ebû Hâtîm, Dârekutnî	Za'îfü'l-hadîs
Hâkim el-Kebîr	Hadisi sağlam değil

Neticede Muhammed b. Ubeydullah'ın münekkit ulemânın şiddetli tenkidine uğradığı görülmektedir. Hakkındaki “vehim” değerlendirmesi ise İbn Hibbân'dan gelmiştir. İbn Hibbân, Vekî' ve İbn Sa'd'ın dile getirdiği gibi râvinin kitaplarını yitirmesi nedeniyle hıfzından yaptığı rivayetlerinde yanıldığı kanaatindedir. Ancak Yahyâ b. Saîd'in, Muhammed'in zayıflığının yalnız bu durumdan kaynaklanmadığına işaret eden, kitaptan rivayetlerinin de doğru olmadığına dair ifadeleri dikkat çekicidir.

21.Mûsâ b. Halef el-Ammî (ö. ?)²⁶³⁹

Affân b. Müslim, Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Mûsâ b. Halef'in vefat tarihi bilinmemektedir. Ricâl âlimlerinin geneli tarafından tevsik edilse de bazı münekkitlerin tenkidine maruz kalmıştır. İbn Hacer, onu “sadûk, âbid, **lehû evhâm**” ifadeleriyle değerlendirmiştir.²⁶⁴⁰ İbn Hibbân ise râvinin “redîü'l-hıfz” olduğunu söylemiş; ardından Katâde'den münker rivayetler naklettiğini, Yahyâ b. Ebî Kesîr'den onun hadislerine benzemeyen nakillerde bulunduğunu ve bu durumun çoğalması nedeniyle muhalefetinde kendisiyle ihticâcın terk edileceğini kaydeder.²⁶⁴¹ Mûsâ b. Halef ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ezdî	Metrûk
İbn Maîn	Zayıf
Ebû Dâvûd, ²⁶⁴² Dârekutnî ²⁶⁴³	Leyse bi-zâke'l-kavî
Ebû Hâtîm	Sâlihu'l-hadîs
İbn Maîn, İbn Adî ²⁶⁴⁴	Leyse bihî be's

²⁶³⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 77.

²⁶³⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/2.

²⁶³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/27. İbn Adî, râvinin rivayetlerinin genelini mahfûz olmadığını belirtmiştir.

²⁶³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 494.

²⁶³⁸ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 2/247.

²⁶³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/404-406.

²⁶⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 550. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk” mertebesine indirildikten sonra “lehû evhâm” şeklinde ayrıca tenkit edilmesinin mânasının olmadığını söyleyerek “sadûk, hasenü'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuşlardır (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/429).

²⁶⁴¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/240.

²⁶⁴² Ebû Dâvûd, “leyse bihî be's, leyse bi-zâke'l-kavî” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

²⁶⁴³ Dârekutnî “leyse bi'l-kavî, yu'teberu bihî” ifadelerini kullanmıştır.

²⁶⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/543.

Sonuç olarak münekkitlerin bir kısmı Mûsâ b. Halef’i tevsik etse de rivayetlerinde vehme düşmesi, hıfzının zayıflığı ve münker rivayetler nakletmesi nedeniyle zabt yönünden eleştirildiği anlaşılmaktadır.

22.Osman b. Abdillâh el-Ümevî (ö. ?)

İbn Lehîa, Leys b. Sa’d gibi âlimlerden rivayette bulunan Osman el-Ümevî’nin vefat tarihi bilinmemektedir. Râvi, ricâl âlimleri tarafından mevzû rivayetler nakletmekle cerh edilmiştir.²⁶⁴⁶ Ancak Ebû Nuaym el-İsfahânî, onu “**kesîru’l-vehm** ve seyyiü’l-hıfz” şeklinde değerlendirerek rivayet ettiği münker hadisleri zabtındaki kusur ile açıklamıştır.²⁶⁴⁷

23.Ömer b. Muhammed b. Hasan el-Esedî el-Kûfî (ö. 250/864)²⁶⁴⁸

Ömer b. Muhammed, ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir.²⁶⁴⁹ Bununla birlikte İbn Hibbân, râvinin babasının kitabından yaptığı nakillerle i’tibar olunabileceğini; ancak hıfzından rivayetlerinde birtakım menâkîr bulunduğunu söylemektedir. İbn Hacer ise onu “sadûk” lafzıyla değerlendirse de zaman zaman **vehme** kapıldığını ileri sürer.²⁶⁵⁰

24.Rebî‘ b. Sabîh (Subeyh) es-Sa’dî (ö. 160/776)²⁶⁵¹

Râmeihürmüzî; Rebî‘ b. Sabîh’in, Basra’da hadisleri ilk defa tasnif edip bâblarına ayıran kimselerden olduğunu söylemiştir. Hakkında kaydedilen değerlendirmelere bakıldığında cerhta’dîl âlimlerinin genellikle râvinin zâhidâne yaşayışına dikkat çekmekle birlikte²⁶⁵² hadislerinin zayıf, maktûb²⁶⁵³ olduğunu söyledikleri ve bazılarının da onu tedlîs ile tenkit ettiği²⁶⁵⁴ görülmektedir. Sâcî; Rebî‘ ile ilgili “ضعيف الحديث احسبه كان يهم وكان عبدا صالحا” ifadelerini kullanmıştır. İbn Hibbân da onun Basra ehlinin âbid ve zahidlerinden olduğunu söyledikten

²⁶⁴⁵ Affân b. Müslim, râvi hakkında “onun bir benzerini görmedim” şeklinde övgü ifadeleri kullanmıştır.

²⁶⁴⁶ İbn Hibbân (bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/102-103), İbn Adî (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/87), Dârekutnî (bk. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 5/397), Hâkim en-Nisâbûrî (bk. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 5/397), Cûzekânî (bk. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 5/398); söz konusu tenkitte bulunan âlimlerdir.

²⁶⁴⁷ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 5/397.

²⁶⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/809-811.

²⁶⁴⁹ Ebû Hâtim, “mahallühü’s-sıdk”; Nesâî, “sadûk” ve Dârekutnî, bir defasında “lâ be’s-e bihî” başka bir yerde ise “sika” lafzıyla râviyi tevsik etmişlerdir.

²⁶⁵⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 417. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/83).

²⁶⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/284-288.

²⁶⁵² Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel (Merrûzî rivayeti)*, 235), İbn Şeybe, Ebû Hâtim, Ukaylî; râvinin “sâlih”, “âbid” kimliğine dikkat çeken âlimler arasında zikredilebilir.

²⁶⁵³ Affân b. Müslim, râvinin hadislerinin tamamının “maktûb” olduğunu söyleyerek tenkitte bulunmuştur.

²⁶⁵⁴ Diğer yandan tedlîs tenkitlerine karşı çıkan âlimler de bulunmaktadır. Meselâ Buhârî’nin *Du’afâ*’sında kaydettiği üzere Ebû’l-Velîd et-Tayâlisî; Rebî‘in tedlîs yapan bir kimse olmadığını, Mübârek b. Fedâle’nin ondan daha çok tedlîs yaptığını ifade etmiştir (bk. Buhârî, *ed-Du’afâ’i’s-sagîr*, 47).

sonra “Ne var ki hadis onun işi, sanatı değildi. Bu nedenle rivayet ettiğinde çok **vehme** düşerdi” demiştir. Neticede İbn Hibbân, râvinin hadislerinin münker olduğunu ve infirâdı halinde kendisiyle ihticâc edilmesini hoş görmediğini belirtir. Ayrıca onu “sadûk”, “âbid, mücâhid” ifadeleriyle nitelemekle birlikte “seyyiü’l-hıfz” terimiyle zabtındaki kusura dikkat çeken İbn Hacer de burada kaydedilmelidir.²⁶⁵⁵ Aşağıdaki tabloda hadis âlimlerinin râvi hakkında serdettiği diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Ondan hadis nakletmemiştir
İbn Sa’d, İbn Maîn, İbn Şeybe, ²⁶⁵⁶ Cûzcânî, ²⁶⁵⁷ Sâcî, Nesâî	Zayıf
Ali b. el-Medîni, Amr b. Ali, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-kavî, leyse bi’l-metîn
Ebû Hâtim	Sâlih
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Zür’a, İbn Adî, Zehebî ²⁶⁵⁸	Lâ be’sse bihî, sadûk
İbn Maîn ²⁶⁵⁹	Sika

Son olarak rivayetteki tüm olumsuzluklarına rağmen herhangi bir râvinin de rahatlıkla “sâlih” şeklinde nitelenebileceği fikrinden hareketle “sâlih” ifadesinin; “kezzâb”, “metrûk” veya “zayıf” gibi cerh terimlerini hafifletip keskin anlamını yumuşatmak üzere kullanılan bir lafız olduğunu iddia eden G.H.A. Juynboll’un (1935-2010) Rebî’ b. Sabîh hakkındaki ifadeleri kaydedilmelidir. Juynboll, Rebî’ ile ilgili İbn Şeybe’nin “sâlih bir adam, sadûk, sika; zayıf cidden” şeklindeki ifadelerini kaydettikten sonra “sâlih” ve “sadûk” terimlerinin “zayıf” lafızıyla birlikte kullanımının sık görülen bir durum olmasına karşın buradaki gibi “sâlih” ile “sika” terimlerinin bir arada zikredilmesinin ne ifade ettiğinin “tartışmalı” bir durum olduğunu söylemiştir. Daha sonra “bu problemi” çözmek üzere İbn Şeybe’den takribî bir asır sonra yaşayan İbn Adî’nin “sâlih, müstakîm hadisleri var; ciddi mânada münker bir rivayetini görmedim umarım ki onda ve rivayetinde bir beis yoktur” şeklindeki değerlendirmesine başvuran Juynboll; İbn Şeybe ile İbn Adî’nin serdettiği görüşlerden “ahlakî içeriğe sahip hadisleri yaymasında pek sakınca görülmeyen birini tasvir ettiği” neticesini çıkarmıştır.²⁶⁶⁰

²⁶⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 206. Ancak *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye karşı çıkarak râvinin “za’îfü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir. Zira Rebî’ sâlih, âbid bir kimse olsa da hadis onun işi değildir. Bu nedenle onun hakkında söylenecek en doğru şey belki de dini ve ahlakıyla “sika”, hadis ilmini bilmemesi nedeniyle zayıf olduğuna işaret eden Ya’kûb b. Şeybe’nin “sâlih bir adam, sadûk, sika; zayıf cidden” şeklindeki değerlendirmesidir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/393).

²⁶⁵⁶ İbn Şeybe, râvinin “sâlih, sadûk” kimliğine işaret etmiş; ancak “zayıf” olduğunu söylemiştir.

²⁶⁵⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, 210.

²⁶⁵⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/392.

²⁶⁵⁹ İbn Maîn, *Târîh*, 4/84; a.mlf., *Ma’rifetü’r-ricâl*, 1/113.

²⁶⁶⁰ G.H.A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 276-279. “Sâlih” kavramının, râvinin sürdürdüğü âbidâne hayat tarzına işaret etmek üzere kelime mânasıyla

Ancak cerh-ta'dîl âlimlerinin Rebî' ile ilgili ifadelerine bakıldığında ekseriyetle râvinin "sâlih" bir kimse olduğu belirtilmesine karşın "hadis rivayetinin onun işi olmadığı", "rivayette kuvvetli olmadığı" ile ilgili vurguları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla râvinin rivayetlerinde yanılması ve hâfızasının zayıflığı nedeniyle hadislerine ihtiyatla yaklaşılmasının daha uygun olacağı söylenebilir.

25. Seleme b. Sâlih el-Ahmer el-Cu'fî (ö. 188/803-4)

Vâsıt kadısı Seleme b. Sâlih, ricâl âlimleri tarafından cerh edilen bir râvidir. Hakkında kullanılan nispeten en olumlu ifadeler İbn Adî'ye aittir. O, Seleme'yi "hasenü'l-hadîs" lafzıyla nitelemiş ve metni münker olan bir rivayetini görmediğini; bazı isnadlarda zaman zaman **vehim** yaptığını söylemiştir.²⁶⁶¹ Ancak muasırı İbn Hibbân'ın İbn Adî'nin aksine râviyi şiddetle taz'îf ettiği görülmektedir. İbn Hibbân, Seleme'nin güvenilir kimselerden mevzû şeyler rivayet ettiğini, ondan hadis almanın câiz olmayacağını; eğer hadisi kaydedilecekse de ancak taaccüp için yazılacağını ifade etmiştir.²⁶⁶²

Yukarıda kaydedildiği gibi Seleme, hadis ulemâsının cerh ettiği bir kimsedir. Râvinin zayıf kabul edilme nedenini açıklayan İbn Sa'd, Seleme'nin hadis ilmini talep ettiğini fakat sonradan hıfzedemeyince insanların onu taz'îf ettiğini belirtmiştir.²⁶⁶³ Ali b. el-Medînî'nin ifadeleri de râvinin durumu hakkında bilgi vermektedir. O, Seleme'nin Hammâd b. Ebî Süleyman'dan rivayette bulunduğunu; ancak hadiste kalb yaptığını ve rivayeti zabt edemediğini söylemiş; kendisinin de ondan çok hadis yazmakla birlikte daha sonra bu rivayetleri attığını dile getirmiştir.²⁶⁶⁴ Ayrıca İbn Maîn,²⁶⁶⁵ Ahmed b. Hanbel,²⁶⁶⁶ Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr,²⁶⁶⁷ Ebû Dâvûd,²⁶⁶⁸ Ebû Hâtim,²⁶⁶⁹ Nesâî²⁶⁷⁰ ve Zehebî²⁶⁷¹ de râvinin terki gerektirecek derecede zayıf olduğunu söylemişlerdir.

kullanımının yanında cerh-ta'dîl terimi olarak rivayetteki güvenilirliğine dair bir mertebeyi göstermesi hakkında bk. Zeynep Ekici, *Yahyâ b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 8-21. "Sâlih" teriminin tevsik lafızlarıyla birlikte kullanım örnekleri için bk. Ekici, "Sâlih", "Sâlihu'l-hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler, 15-16; "sâlihu'l-hadîs" teriminin tevsik lafızlarıyla beraber kullanım örnekleri için bk. a.e., 20-21.

²⁶⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/443.

²⁶⁶² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/238.

²⁶⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/505.

²⁶⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/191.

²⁶⁶⁵ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/55.

²⁶⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/528.

²⁶⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/192.

²⁶⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/192.

²⁶⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'îl*, 4/165.

²⁶⁷⁰ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 119.

²⁶⁷¹ Zehebî, *Mugnî*, 1/396.

26. Ubeydullah b. Ebî Ziyâd el-Kaddâh (ö. 150/767-8)²⁶⁷²

İbn Hibbân, Ubeydullah b. Ebî Ziyâd'ın hıfzı kötü (redîü'l-hıfz) ve **kesîru'l-vehm** bir kimse olduğunu, infirâdı durumunda rivayetinin kabule elverişli olmadığını, sikalara muvâfakat etmediği sürece haberiyle ihticâcın câiz olmadığını söylemiştir.²⁶⁷³ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Leyse bi-sika
İbn Maîn, Buhârî, Ebû Dâvûd, Ukaylî ²⁶⁷⁴	Hadisleri münker, lâ yukîmü'l-hadîs
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ebû Hâtîm, ²⁶⁷⁵ Nesâî, Hâkim el-Kebîr, Zehebî, ²⁶⁷⁶ İbn Hacer ²⁶⁷⁷	Kuvvetli değil
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Adî	Beis yok, hadislerinde münker bir şey görmedim
İclî, Hâkim en-Nîsâbü'rî	Sika

Kaydedilen değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere hadis âlimlerinin çoğu râviyi tenkit etmiş, bazıları ise onda bir sakınca görmemiştir. İbn Hibbân ise onu cerh ederken tenkit nedenini açıklamış ve hâfızasının zayıf olduğunu ve fazla vehmettiğini ifade etmiştir.

27. Üsâme b. Zeyd b. Eslem el-Adevî (ö. 153/770)²⁶⁷⁸

Meşhur tâbiîn âlimi Zeyd b. Eslem'in oğlu olan Üsâme, cerh-ta'dîl âlimleri tarafından ekseriyetle zayıf kabul edilmiştir. İbn Hibbân, onun rivayette **vehim** ve hata²⁶⁷⁹ yapan bir kimse olduğuna işaret etmiş, mevkufları ref', maktûları vaslettiğini söylemiştir.²⁶⁸⁰ İbn Hacer de râvinin hıfzı yönüyle zayıf olduğunu söylemektedir.²⁶⁸¹ Bunun dışında Üsâme ile ilgili ulaşılan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd ²⁶⁸²	Terk
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, Fesevî, ²⁶⁸³ Nesâî	Zayıf, münkeru'l-hadîs, hadisiyle ihticâc edilmez

²⁶⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 8/581-583.

²⁶⁷³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/66.

²⁶⁷⁴ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/118.

²⁶⁷⁵ Ebû Hâtîm, "sâlihu'l-hadîs" değerlendirmesiyle birlikte "hadisi yazılabilir" ifadesini de kullanmıştır.

²⁶⁷⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/680.

²⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 371. *Tahrîr* müellifleri râvinin "zayıf" olduğunu, mütâbaat ve şevâhidde hadisinin itibar için alınabileceğini kaydetmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/405).

²⁶⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/546-550.

²⁶⁷⁹ İbn Hacer'in *Tehzîb* 'inde "yuhtiü fi'l-âsâr" ifadesi kaydedilmemiştir. Bununla birlikte *Mecrûhîn* 'de bulunmayan "vâh" değerlendirmesi de *Tehzîb* 'de İbn Hibbân'dan nakledilmektedir.

²⁶⁸⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/179.

²⁶⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 98.

²⁶⁸² İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/95.

müelliflerinin dile getirdiği üzere Ya'kûb'un "zayıf" olup mütâbaat ve şevâhidde i'tibar edilebileceği söylenebilir.²⁶⁹⁰

29.Yezîd b. Ebân er-Rekâşî (ö. 110-20/728-38)²⁶⁹¹

Yezîd b. Ebân, ibadete düşkünlüğüyle bilinen sâlih bir zat olup kıssacılık yaptığı söylenmektedir. Râvi, ricâl âlimleri tarafından rivayetlerindeki nekâret nedeniyle cerh edilmiştir. Sâcî, onun hakkında "kâne yehimü ve lâ yehfezu" değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibbân da Yezîd'in çokça ibadet eden bir kişi olduğunu kaydettikten sonra fazla ibadetle meşgul olmaktan hadis hıfzından gâfil kaldığını belirtmiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, râvinin Hasan el-Basrî'nin sözlerini kalbedip Enes'ten (r.a.) Resûlullah'a (s.a.v.) isnad ettiğini dile getirmiştir. Bunun dışında râvi ile ilgili vârid olan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu'be, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Hâkim el-Kebîr, Zehebî ²⁶⁹²	Metrûk, lâ yüktebü hadîsühû, leyse bi-sika
İbn Sa'd, ²⁶⁹³ İbn Maîn, Ebû Hâtim, ²⁶⁹⁴ Fesevî, Dârekutnî, Berkânî, İbn Hacer ²⁶⁹⁵	Zayıf
Amr b. Ali	Leyse bi'l-kavî
Ebû Dâvûd, İbn Adî	Bir beis olmadığını umuyorum, sâlih

Sonuç olarak Yezîd b. Ebân'ın rivayetlerinden sakınılması gereken bir râvi olduğu söylenebilir. Nitekim Şu'be'nin Yezîd'den rivayet etmektense yol kesmeyi tercih edeceğine dair sert ifadeleri de buna işaret etmektedir. Bununla birlikte İbn Mehdî'nin râviyi terk etmediği belirtilmelidir. Fakat yine de hakkındaki değerlendirmelerin tamamına bakıldığında onun hadis ilminden gâfil bir kimse olduğu ve rivayetlerinde nekâretin ağır bastığı anlaşılmaktadır.

30.Ebû Kâmil Yezîd b. Rebîa er-Rahbî (ö. ?)

Velîd b. Müslim'in rivayette bulunduğu Yezîd b. Rebîa'nın vefat tarihi bilinmemektedir. Râvi, ricâl âlimlerinin şiddetli tenkitlerine maruz kalmıştır.²⁶⁹⁶ Bununla beraber İbn Hibbân, râvinin esasında "sadûk bir şeyh" olduğunu vurgulamış; bu nedenle sikalara muvafakat ettiğinde

²⁶⁹⁰ Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/125.

²⁶⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/668-672.

²⁶⁹² Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, 440.

²⁶⁹³ İbn Sa'd, râvinin Kaderî olduğunu da söylemiştir.

²⁶⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/252.

²⁶⁹⁵ İbn Hacer, *Tahrîb*, 599.

²⁶⁹⁶ Buhârî (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/332), Cûzcânî (Cûzcânî, râvinin hadislerinin mevzû olmasından endişe ettiğini de söylemektedir. bk. Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 276), Ebû Hâtim (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/261), Nesâî (bk. Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 254) ve Dârekutnî (bk. Dârekutnî, *Suâlatü'l-Berkânî*, 144); râvinin metrûk, hadislerinin bâtil olduğunu söylemişlerdir.

rivayetinin muteber olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Duhaym²⁶⁹⁷ ile İbn Hibbân²⁶⁹⁸ onun ihtilâta uğradığını söylemektedirler. Ebû Müshir de râvinin önceden tenkit edilmediğini belirtmiş; ardından onunla ilgili “sû’l-hıfz ve **vehim**” endişesi taşıdığını söylemiştir. Ebû Müshir’in ifadelerinden râvinin ihtilâta uğradıktan sonraki durumuyla ilgili değerlendirmede bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁹⁹

31.Ebû Yûsuf Yezîd b. Yûsuf es-San‘ânî (ö. ?)²⁷⁰⁰

Vefat tarihi bilinmeyen Yezîd b. Yûsuf; Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Evzâî gibi âlimlerden hadis almış; kendisinden de Velîd b. Müslim, Ebû Müshir gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur. Cerh-ta‘dîl âlimleri onu taz‘îf etmişlerdir. İbn Hibbân, râvi hakkında “seyyiü’l-hıfz, **kesîru’l-vehm**” değerlendirmesinde bulunmuş ve bilmeden mürselleri ref‘, anlamadan mevkuf haberleri müsned hale getirdiğini söylemiştir. Neticede İbn Hibbân, bu durumun çoğalmasa nedeniyle infirâdında onunla ihticâc edilmeyeceğini belirtmektedir. Bunun dışında ricâl âlimlerinden nakledilen değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Kezzâb
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Sâlih Cezere, Nesâî, Ezdî, Dârekutnî ²⁷⁰¹	Leyse bi-sika, leyse bi-şey’, metrûkü’l-hadîs
Ebû Dâvûd, İbn Adî, İbn Hacer ²⁷⁰²	Zayıf
Ebû Hâtim	Lem yekün bi’l-kavî
Bezzâr	Lâ be’s bihî

Yukarıda da işaret edildiği üzere Yezîd b. Yûsuf, münekkit ulemânın cerhine maruz kalmıştır. Hakkındaki en ağır tenkit İbn Maîn’e ait olup o, râviyi kizb ile itham etmektedir. Bununla birlikte İbn Hibbân, onun zayıflığının sebebini açıklarken hâfızasının kötü olduğunu, çokça vehme düştüğünü ve fark etmeden isnadlarda hatalar yaptığını belirtmiştir. Dolayısıyla İbn Hibbân’a göre râvinin adâlet yönünden değil zabt bakımından kusurlu olduğu söylenebilir.

32.Yûnus b. Hâris es-Sekafî et-Tâifî (ö. ?)²⁷⁰³

Süfyân es-Sevrî, Vekî‘ gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Yûnus b. Hâris’in vefat tarihi bilinmemektedir. Ricâl âlimlerinin çoğu onu taz‘îf etmişlerdir. İbn Hibbân ise râviyi

²⁶⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, 9/261.

²⁶⁹⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/104.

²⁶⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/666.

²⁷⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 14/831-833.

²⁷⁰¹ Yezîd b. Yûsuf’u “metrûk” şeklinde niteleyen Dârekutnî’nin, bir defasında İbn Maîn’in değerlendirmesine katılmadığı ve râvinin terki hak etmediğini söylediği nakledilmiştir. Bununla birlikte Dârekutnî’nin bu ifadelerinin İbn Maîn’in kizb ithamıyla ilgili olması muhtemel görünmektedir.

²⁷⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 606.

²⁷⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 14/965-967.

Sikāt'ında da zikretmekle birlikte *Mecrûhîn*'inde “seyyü'l-hıfz, **kesîru'l-vehm**” değerlendirmesinde bulunmuş ve sikâlardan maktûb rivayetler naklettiğini söylemiştir.²⁷⁰⁴ Bunun dışında Yûnus hakkında görüş bildiren âlimlerin kanaatleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, ²⁷⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Sâcî, İbn Hacer ²⁷⁰⁶	Zayıf
Ebû Hâtim, Nesâî	Leyse bi-kavî
İbn Maîn, İbn Adî	Leyse bihî be's
Zehebî ²⁷⁰⁷	Suveyli

Münekkitler, Yûnus b. Hâris'i taz'îf etmişler; ancak tenkitlerinin nedenini açıklamamışlardır. Yalnız İbn Hibbân râvi hakkında müfesser cerhte bulunmuş ve onu hıfzının zayıflığı ve vehminin çokluğu nedeniyle zabt yönünden eleştirmiştir.

4.2.4. “Vehim” ile Birlikte “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler

1.Ebü'l-‘Atûf Cerrâh b. Minhâl el-Cezerî (ö. 167-8/783-785)

Ebû Nuaym el-İsfahânî; hadis âlimleri tarafından cerh edilen Cerrâh b. Minhâl'in Zührî ve Hakem'den münker ve **vehim** üzere şeyler naklettiğini söylemiştir.²⁷⁰⁸ Benzer şekilde İbn Adî de râvinin zayıflığının açık olduğunu; Zührî, Hakem, Ebü'z-Zübeyr gibi sika kimselerden yaptığı hiçbir mütâbii olmayan rivayetlerle bu zayıflığın daha da açığa çıktığını söylemiştir.²⁷⁰⁹ Ahmed b. Hanbel ise onun için “sâhibü gafle” ifadesini kullanmıştır.²⁷¹⁰ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Hibbân ²⁷¹¹	Yekzibü fi'l-hadîs
İbn Maîn ²⁷¹² Ali b. el-Medînî, ²⁷¹³ Ebû Hâtim, ²⁷¹⁴ Nesâî, ²⁷¹⁵ Dârekutnî ²⁷¹⁶	Leyse bi-şey', lâ yüktebü hadîsüh, metrûk
İbn Sa'd, ²⁷¹⁷ Buhârî, ²⁷¹⁸ Cûzcânî, ²⁷¹⁹	Zayıf, münkeru'l-hadîs

²⁷⁰⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/140.

²⁷⁰⁵ Ali b. el-Medînî, “كما نضعف ذاك ضعفاً شديداً” demektedir.

²⁷⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 613. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olmakla birlikte mütâbaat ve şevâhidde i'tibar olunabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/139).

²⁷⁰⁷ Zehebî, *Mugnî*, 2/441.

²⁷⁰⁸ İsfahânî, *Du'afâ*, 70.

²⁷⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/131.

²⁷¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/167.

²⁷¹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/218. İbn Hibbân, ayrıca râvinin içki içtiğini de ifade etmiştir.

²⁷¹² İbn Maîn, *Târîh*, 4/467.

²⁷¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/129.

²⁷¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/523.

²⁷¹⁵ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 73; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/427.

²⁷¹⁶ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 174; a.mlf., *Su'âlâtü's-Sülemî*, 154. Dârekutnî, ayrıca râvinin ahlâken zayıf bir kimse olduğunu belirtmiştir.

Müslim, ²⁷²⁰	
Hâkim el-Kebîr ²⁷²¹	Leyse bi'l-kâim

Sonuç olarak Cerrâh b. Minhâl'in münekkitlerin şiddetli tenkitlerine maruz kaldığı görülmektedir. Hakkında vârid olan “vehim” değerlendirmesi ise Ebû Nuaym'dan gelmekle birlikte Zührî ve Hakem rivayetleri ile sınırlandırıldığından tezin konusu dışında kalmaktadır.

2.Dâvûd b. Yezîd el-Evdî (ö. 151/768-9)²⁷²²

Dâvûd b. Yezîd, münekkitlerin cerh ettiği bir râvidir. Onun rivayetinde telkin kabul ettiği²⁷²³ ve ayrıca yanılığa düştüğü kaydedilmiş; bunların yanı sıra rec'at inancı nedeniyle adâlet yönünden de tenkit edilmiştir.²⁷²⁴ Sâcî, râviyi “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle değerlendirmiştir. Aşağıdaki tabloda diğer münekkitlerin kanaatleri gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Nesâî, Ezdî, Dârekutnî ²⁷²⁵	Leyse bi-şey', leyse bi-sika, metrûk
İbn Sa'd, ²⁷²⁶ İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Hacer ²⁷²⁷	Zayıf
İclî, Ebû Hâtim, Hâkim el-Kebîr, İbn Adî ²⁷²⁸	Leyse bi-kavî
İclî	Lâ be'se bihî ²⁷²⁹

3.Ebû'l-Gusn Düceyn b. Sâbit el-Yerbû'î (ö. ?)

Düceyn b. Sâbit, hadis ilmine vâkıf olmaması ve nakillerinde dikkatsiz davranması nedeniyle münekkitlerin cerh ettiği bir kimsedir. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî'ye Düceyn'in durumu sorulduğunda İbn Mehdî, onun ilk sefer “Bana Ömer b. Abdilazîz'in mevlâsı tahdîs etti” dediğini; ardından ona “Ömer'in mevlâsı Nebî'yi (s.a.v.) görmedi” dediklerinde bu kez de “Eslem Mevlâ Ömer” şeklinde rivayet ettiğini söylemiştir. Nihayetinde râvinin bir kıymeti olmadığını ifade eden İbn Mehdî, onun bu durumunu “كان يتوهمه فلا يدري ما هو” ifadeleriyle

²⁷¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/490.

²⁷¹⁸ Buhârî, *et-Târihu 'l-kebir*, 2/228; a.mlf., *et-Târihu 's-sagîr*, 2/100; *ed-Du'afâ 'i 's-sagîr*, 1/30.

²⁷¹⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 302.

²⁷²⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve 'l-metrûkîn*, 1/167.

²⁷²¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/427.

²⁷²² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/194-197.

²⁷²³ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/41.

²⁷²⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/289.

²⁷²⁵ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 73.

²⁷²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/483. İbn Sa'd, râvinin zayıf olduğunu söylemekle birlikte “sâlih” hadislerinin bulunduğunu ifade etmiştir.

²⁷²⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 200.

²⁷²⁸ İbn Adî, râvinin münker bir rivayetini görmediğini, hadisi kuvvetli olmasa da yazılabileceğini ve sikaların kendisinden yaptığı nakillerin kabul edilebileceğini kaydetmiştir.

²⁷²⁹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/343.

açıklamıştır.²⁷³⁰ Ebû Zûr‘a da aynı şekilde râvinin telkin kabul ettiğini söylemiş ve taz‘îfte bulunmuştur.²⁷³¹ Yine İbn Hibbân, Düceyn‘i *Mecrûhîn*‘ine kaydederek onun “kalîlül’l-hadîs” ve rivayetlerinin “münker” olduğunu dile getirmektedir. Râvinin az hadisine rağmen haberleri kalbettiğini söyleyen İbn Hibbân, hadisin onun işi olmadığını ifade eder.²⁷³² İlâveten râvinin İbn Maîn,²⁷³³ Cûzcânî²⁷³⁴ ve Nesâî²⁷³⁵ tarafından da cerh edildiği kaydedilebilir.

4.Haramî b. Umâre el-Basrî (ö. 201/816-7)²⁷³⁶

Haramî b. Umâre ile ilgili fazla değerlendirme bulunmamakla birlikte ricâl âlimleri onu tevsik etmişlerdir.²⁷³⁷ Ahmed b. Hanbel de râvinin “sadûk” olduğu kanaatindedir. Ancak onda gaflet bulunduğunu da söyleyen Ahmed b. Hanbel, Haramî’nin iki rivayetini münker kabul etmiştir. İbn Hacer ise “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁷³⁸

5.Hâtim b. İsmâil el-Medenî (ö. 187/803)²⁷³⁹

Hâtim b. İsmâil, cerh-ta‘dîl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir. İbn Hacer ise onu “sahîhu’l-kitâb, sadûk **yehimû**” şeklinde değerlendirmektedir.²⁷⁴⁰ Ayrıca râvi hakkında nisbî tenkitte bulunan İbnü’l-Medînî, onun bir takım mürsel rivayetleri müsned hale getirdiğini kaydetmektedir. Bunun dışında Hâtim’i tevsik etmekle birlikte ona yöneltilen bir eleştiriyi de kaydeden Ahmed b. Hanbel, “Hâtim’de gaflet bulunduğunu ileri sürdüler. Ancak onun kitabı ‘sâlih’tir.” demiştir. Burada kimlerin râviyi gafletle tenkit ettiği açık değildir ve kaynaklarda bununla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Kaydedilen değerlendirmelerin dışında Hâtim ile ilgili ricâl âlimlerinin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Leyse bi’l-kavî
Nesâî, Zehebî ²⁷⁴¹	Leyse bihî be’s, sadûk

²⁷³⁰ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, 3/257; a.mlf., *et-Târihu’s-sagîr*, 2/117-118; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/445; Ukaylî, *Du’afâ*, 2/45-46; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/294.

²⁷³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/445.

²⁷³² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/294.

²⁷³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/445.

²⁷³⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, 199.

²⁷³⁵ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 1/269.

²⁷³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/89-90.

²⁷³⁷ İbn Maîn ile Ebû Hâtim onu “sadûk” (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/307), Zehebî de “sika” (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 1/318) lafzıyla tevsik etmişler; ayrıca İbn Hibbân da herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın *Sikât*’ında zikretmiştir (bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 8/216).

²⁷³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 156. *Tahrîr* müellifleri, Haramî hakkında Ahmed b. Hanbel’in tenkidi dışında bir eleştiriye rastlamadıklarını, râvinin yalnız bir iki hadiste vehme düştüğünü; bu nedenle “sika” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/261).

²⁷³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/701-703.

²⁷⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 144. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sika” olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/229).

²⁷⁴¹ Zehebî, *Mîzân*, 2/162.

İbn Sa'd, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, ²⁷⁴² İclî, İbn Hibbân, ²⁷⁴³ Zehebî ²⁷⁴⁴	Sika

6. Muhâdır b. Müverri' el-Hemdânî (ö. 206/822)²⁷⁴⁵

Muhâdır b. Müverri', münekkitlerin çoğunun tevsik ettiği bir râvidir. İbn Hacer ise onu "sadûk **lehû evhâm**" şeklinde değerlendirmiştir.²⁷⁴⁶ Bunun dışında Ahmed b. Hanbel de râvi hakkında "mugaffel cidden" ifadesini kullanmaktadır. Aşağıdaki tabloda diğer âlimlerin değerlendirmeleri gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Leyse bi'l-metîn, yüktebü hadîsühû
Ebû Zûr'a, Nesâî, İbn Adî	Sadûk, leyse bihî be's
İbn Sa'd, İbn Kâni', Mesleme b. Kâsım, İbn Hibbân	Sika

Kaydedilen değerlendirmelere bakıldığında Muhâdır'ın güvenilir bir râvi olduğu söylenebilir. Bununla beraber zabtına yöneltilen vehim ve gaflet tenkidi göz önünde bulundurulmalıdır.

7. Mûsâ b. Muhammed b. İbrâhim et-Teymî (ö. 151/768-9)²⁷⁴⁷

Mûsâ b. Muhammed, ricâl âlimlerinin tamamı tarafından cerh edilen bir râvidir. Ukaylî, râvinin babasından nakille Enes b. Mâlik'ten (r.a.) mütâbii bulunmayan hadisler rivayet ettiğini kaydetmiştir.²⁷⁴⁸ Yine Mûsâ'nın, babasından ona ait olmayan rivayetler naklettiğini dile getiren İbn Hibbân; sözlerinin devamında "Bu kasıtlı mı yoksa onda gaflet var da 'tevehhüm' ile babasından ve meşhur kimselerden münker rivayet mi getiriyor anlamış değilim." demektedir. Daha sonra İbn Hibbân her iki durumda da kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtir.²⁷⁴⁹ Neticede İbn Hibbân'ın burada "tevehhüm" ile "kasıtlı" olanın zıttı mânasında kelime anlamını kast ettiği söylenebilir. Ayrıca onun bu değerlendirmesi, "gaflet" ile "tevehhüm" arasında kurduğu irtibatı göstermesi bakımından da önemlidir. Râvi hakkında vârid olan diğer cerh değerlendirmeleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

²⁷⁴² Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 48.

²⁷⁴³ İbn Hibbân, râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

²⁷⁴⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/300.

²⁷⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/579-581.

²⁷⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 521. *Tahrîr* müellifleri, râvinin esasında "sika" bir kimse olduğunu; ancak Ahmed b. Hanbel'in işaret ettiği üzere gafleti nedeniyle "sadûk, hasenü'l-hadîs" derecesinde anılması gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/349).

²⁷⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/475-477.

²⁷⁴⁸ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/169.

²⁷⁴⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/241.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Dârekutnî,	Leyse bi-şey', hadisi yazılmaz, metrûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, Nesâî, Hâkim el-Kebîr, Zehebî, ²⁷⁵⁰ İbn Hacer ²⁷⁵¹	Zayıf, münkeru'l-hadîs

8.Selâme b. Ravh el-Ümevî el-Eylî (ö. 198/813)²⁷⁵²

Selâme b. Ravh, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından taz'îf edilmektedir. Hakkında en çok dile getirilen tenkit, amcası Ukayl b. Hâlid'in kitabından bizzat işitmediği hadisleri rivayet etmesi nedeniyledir. İbn Hacer de "sadûk **lehû evhâm**" değerlendirmesinde bulunmuş; ayrıca amcasının kitabından işitmediği rivayetler nakletmekle tenkit edildiğini de kaydetmiştir.²⁷⁵³ Bunun dışında Ebû Hâtim onu "leyse bi'l-kavî" ifadesiyle nitelemiş ve konumunun gaflet konumu olduğunu söylemiştir. Râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Sâlih	Terk
Ebû Zûr'a, İbn Kâni'	Zayıf, münkeru'l-hadîs
Mesleme b. Kâsım	Lâ be'se bihî
İbn Hibbân	Müstakîmü'l-hadîs

9.Ebû Süfyân Tarîf b. Şihâb es-Sa'dî (ö. ?)²⁷⁵⁴

Tarîf b. Sa'd, Tarîf b. Süfyân şeklinde de anılan râvi; Ebû Nadre, Abdullah b. Hâris gibi kimselerden hadis almıştır. Münekkitlerin cerh ettiği Tarîf ile ilgili "vehim" değerlendirmesi İbn Hibbân'dan gelmektedir. O, râvinin "mugaffel" olduğunu, haberlerde **vehme** düştüğünü ve kalb yaptığını, sikalardan onların hadisine benzemeyen şeyler naklettiğini kaydetmiştir. İbn Adî ise sika kimselerin ondan hadis rivayet ettiğini, hadislerinin metinlerinde nekâret bulunsa da senedlerinin müstakîm olduğunu söylemiştir. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Nesâî, Zehebî ²⁷⁵⁵	Leyse bi-şey', lâ yüktebû hadîsühû, metrûk
İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Nesâî, Dârekutnî, İbn Abdilber, İbn Hacer ²⁷⁵⁶	Za'îfü'l-hadîs, vâhi'l-hadîs

²⁷⁵⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/308.

²⁷⁵¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 553.

²⁷⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5/563-565.

²⁷⁵³ İbn Hacer, *Takrîb*, 261. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "zayıf" olduğunu, mütâbaat ve şevâhidde i'tibar olunabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/98).

²⁷⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 6/211-213.

²⁷⁵⁵ Zehebî, *Mugnî*, 1/450.

Buhârî	Leyse bi'l-kavî 'indehüm

10.Yûnus b. Ebî İshak es-Sebî (ö. 152-9/769-76)²⁷⁵⁷

Ebû İshak'ın oğlu, İsrâil ve İsâ'nın babası, Yûsuf b. İshak'ın amcası Yûnus b. Ebî İshak; ilimle iştigal eden bir aileye mensuptur. O, ricâl âlimlerinin geneli tarafından güvenilir kabul edilmekle birlikte bazı münekkithlerin tenkidine maruz kalmıştır. Hâkim el-Kebîr, râvinin rivayetlerinde zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemektedir. Benzer şekilde İbn Hacer de Yûnus'u "sadûk **yehimü kalîlen**" ifadeleriyle nitelemiştir.²⁷⁵⁸ Bunun dışında Yahyâ b. Saîd el-Kattân, onda aşırı gaflet bulunduğunu dile getirir. Ayrıca râvinin hadislerinde ıztırâb bulunduğunu kaydeden Ahmed b. Hanbel de hadislerinde ziyâde yaptığını belirtmiştir. Diğer yandan aşağıdaki tabloda görüleceği üzere münekkithlerin çoğu onun hakkında müsbet ifadeler kullanmıştır:

Hadis münekkithi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, İbn Hırâş ²⁷⁵⁹	Kezâ ve kezâ, fî hadîsihî lîn
İbn Mehdî, İbn Maîn, İclî, Ebû Hâtim, Nesâî, Sâcî, İbn Adî, Zehebî ²⁷⁶⁰	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Hibbân ²⁷⁶¹	Sika

Sonuç olarak Yûnus b. Ebî İshak'ın hadis ulemâsının çoğu tarafından olumlu ifadelerle değerlendirildiği ve kendisine adâleti ile ilgili herhangi bir tenkit yöneltilmediği görülmektedir. Bununla beraber rivayetlerinde zaman zaman vehme düşmesi ve gaflete kapılması nedeniyle eleştirildiği kaydedilmelidir.

4.2.5. "Vehim" ile Birlikte "Galat" ve "Sikaya Muhalefet" ile Tenkit Edilen Râviler

1.Ebû Şeybân Abdullah b. Arâde es-Sedûsî (ö. ?)²⁷⁶²

Ukaylî, cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğunun tenkit ettiği Abdullah b. Arâde'nin hadisinde muhalefet ettiğini ve **çok vehme** kapıldığını söylemiştir. İbn Hibbân da onun haberleri kalb ettiğini ve **tevehhümle** rivayetlerinde hata ettiğini,²⁷⁶³ sikalara muvafık olmadığı sürece kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını dile getirmektedir. İbn Adî de râvinin hadislerinin genelinin mütâbiinin bulunmadığını belirtmiştir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi

²⁷⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 282.

²⁷⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/957-960.

²⁷⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 613. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "sadûk, hasenü'l-hadîs" şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/138).

²⁷⁵⁹ Zehebî, *Mugnî*, 2/442; a.mlf., *Mîzân*, 7/317.

²⁷⁶⁰ Zehebî, *Mugnî*, 2/442; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/402

²⁷⁶¹ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında zikretmiştir.

²⁷⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 7/70-71.

²⁷⁶³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/8. "يخطيء في الآثار توهمًا" ifadesi *Tehzîb* 'de bulunmamaktadır.

hakkında ulaşılan tek müsbet değerlendirme Ebû Dâvûd’a ait olup münekkitlerin onu cerh ettiği anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Nesâî,	Leyse bi-şey’, leyse bi-sika
İbn Maîn, Buhârî, Sâcî, ²⁷⁶⁴ İbnü’l-Cârûd, ²⁷⁶⁵ İbn Hacer ²⁷⁶⁶	Münkeru’l-hadîs, zayıf
Ebû Dâvûd	Leyse bihî be’s

2.Ebû Taybe Abdullah b. Müslim es-Sülemî (ö. ?)²⁷⁶⁷

Zeyd b. Hubâb, Abdân el-Ezdî gibi âlimler, hakkında fazla bilgi bulunmayan Abdullah b. Müslim’den hadis nakletmişlerdir. İbn Hacer, onu “sadûk **yehimû**” ifadeleriyle nitelemektedir.²⁷⁶⁸ İbn Hibbân da *Sikât*’ında zikretmiş; ancak “yuhtiü ve yuhâlifü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bunun dışında Ebû Hâtim, râvinin hadisinin ihticâca elverişli olmamakla birlikte yazılabileceğini dile getirmiştir. Son olarak Zehebî’nin “sâlihu’l-hadîs” şeklindeki değerlendirmesi burada kaydedilebilir.²⁷⁶⁹ Netice itibariyle Abdullah b. Müslim’in nakillerindeki hatası, vehmi ve muhalefeti nedeniyle zabt yönünden eleştirildiği; bununla beraber hadisin i’tibar için alınabilecek bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

3.Abdülcebbâr b. Verd el-Mahzûmî (ö. ?)²⁷⁷⁰

Vefat tarihi bilinmeyen râvi, İbn Ebî Müleyke, Atâ b. Ebî Rebâh gibi muhaddislerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Vekî’ gibi âlimler hadis almıştır. İbn Hibbân, Abdülcebbâr b. Verd’i *Sikât*’ında zikretmekle birlikte hakkında “yuhtiü ve **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibbân, *Meşâhîr*’inde de onun zaman zaman **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) dile getirmektedir.²⁷⁷¹ İbn Hacer ise râviyi “sadûk **yehimû**” ifadesiyle nitelemiştir.²⁷⁷² Ayrıca Buhârî, râvinin bazı hadislerinde muhalefet ettiğini kaydeder. Abdülcebbâr hakkında görüş bildiren diğer âlimlerin değerlendirmeleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

²⁷⁶⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 8/66.

²⁷⁶⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 8/66.

²⁷⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 314.

²⁷⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 297.

²⁷⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 323. Ancak *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf” olduğunu, mütâbaat ve şevâhidde hadisiyle i’tibar olunacağını söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/270).

²⁷⁶⁹ Zehebî, *Mizân*, 4/199.

²⁷⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/462-463.

²⁷⁷¹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 145.

²⁷⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, 332. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/294).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî	Leyyin
İbnü'l-Medînî, İbn Adî	Beis yok
Ahmed b. Hanbel, Zehebî ²⁷⁷³	Sika, lâ be'se bih; sadûk
İbn Maîn, İclî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Fesevî	Sika

Kaydedilen değerlendirmeler Abdülcebbâr b. Verd'in, hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından güvenilir kabul edildiğini göstermektedir. İbn Hibbân ise onu *Sikât*'ına almakla birlikte hata ve vehmine dikkat çekmiş; ayrıca Buhârî de râvinin bazı hadislerinde muhalefet bulunduğuna işaret etmiştir.

4.Ca'fer b. Berkân/Burkân el-Cezerî (ö. 150'den sonra/767'den sonra)²⁷⁷⁴

Ricâl âlimleri, Ca'fer b. Berkân'ın güvenilir bir kimse olduğu görüşündedirler. Ancak onun Zührî'den rivayetleri tenkit edilmiştir. Nitekim İbn Hacer de “sadûk, Zührî hadislerinde **vehme** düşer” demektedir.²⁷⁷⁵ Dolayısıyla burada râvinin Zührî rivayetlerine yönelik değerlendirmelerin incelenmesi gerekmektedir. Buna göre İbn Maîn ile İbn Adî; Ca'fer'in söz konusu hadislerinin zayıf, İbn Nümeyr de “muztarib” olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel ise onun Zührî'den nakilde bulunduğu hata ettiğini, bir yerde de ihtilâfa düştüğünü belirtmiştir. Netice itibarıyla râvinin Zührî rivayetleri için kullanılan “vehim”, “hata” ve “muhalefet” ifadelerinin birbirlerinin yerine kullanılabilecek derecede irtibatlı olduğu söylenebilir.

5.Ebü'l-Mühezzim Yezîd/Abdurrahman b. Süfyân et-Temîmî (ö. ?)²⁷⁷⁶

Ebü Hüreyre'den (r.a.) rivayette bulunmuş olan Ebü'l-Mühezzim et-Temîmî, ricâl âlimlerinin şiddetli tenkitlerine maruz kalmıştır. İbn Hibbân ise râviyi “sâlih bir şeyh” şeklinde nitelemiş; ancak ilmin onun işi olmadığını kaydetmiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, rivayetlerinde **vehme** düştüğünü ve hata ettiğini; hadislerinde sikalara muhalefetin çoğalması neticesinde de “adâlet” derecesinden çıktığını belirtmiştir.²⁷⁷⁷ Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

²⁷⁷³ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/613.

²⁷⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/604-608.

²⁷⁷⁵ İbn Hacer, *Tahrîr*, 140. Ancak *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in “sadûk” değerlendirmesine itiraz etmişler ve Zührî rivayetleri dışında râvinin ricâl âlimlerinin ittifakıyla “sika” kabul edildiğini kaydetmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/216).

²⁷⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 15/644-646.

²⁷⁷⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/99.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu‘be, ²⁷⁷⁸ Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Buhârî, ²⁷⁷⁹ Nesâî, İbn Hacer ²⁷⁸⁰	Metruk, lâ şey’, leyse bi-sika
İbn Maîn, Ebû Hâtîm, Sâcî, Ukaylî, ²⁷⁸¹ İbn Adî, Dârekutnî	Zayıf, münker hadisleri var, hadislerinin mütâbii yok
Ebû Zûr‘a, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi-kavî
Ahmed b. Hanbel	“ما أقرب حديثه”

Tablodaki değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere râvi, hadis âlimlerinin güvenilir kabul etmediği bir kimsedir. Hakkındaki cerhlerin çoğu müfesser olmamakla birlikte Şu‘be’nin “ona iki kuruş verilse yetmiş hadis rivayet edeceğine” dair ifadesi adâletine yönelik bir tenkit olarak kabul edilebilir. Bunun dışındaki cerhlerin bir kısmı rivayetlerinin mütâbiinin bulunmamasıyla ilgilidir. İbn Hibbân ise daha açık bir değerlendirmede bulunarak Ebû’l-Mühezzim’in “sâlih bir hoca” olduğunu söylemiş ve böylece adâletine dair bir eleştiride bulunmamıştır. Ancak İbn Hibbân, râviyi zabt yönünden tenkit ederek onun asıl meşguliyetinin ilim olmadığını; bu nedenle rivayetlerinde vehme kapıldığını, hata ettiğini ve sika kimselere muhalefette bulunduğunu belirtmiştir. Diğer yandan İbn Hibbân’ın zikrettiği kusurlar nedeniyle Ebû’l-Mühezzim’in “adâlet” derecesinden çıktığını söylemesi dikkat çekicidir. Zira “vehim”, “hata” ve “sıkaya muhalefet”; zabta ilişkin eleştiri noktaları arasındadır. Bu durum, İbn Hibbân’ın “adâlet” lafzını râvinin güvenilirliğini ifade eden şemsiye bir kavram olarak kullandığını düşündürmektedir.

6.Hâlid b. Yezîd b. Ziyâd el-Esedî el-Kâhilî (ö. 211-215/826-31)²⁷⁸²

Buhârî, Ebû Zûr‘a, Ebû Hâtîm gibi hadis âlimlerine hocalık yapmış olan Hâlid b. Yezîd ile ilgili ricâl kaynaklarında fazla bilgi bulunmamakla birlikte hakkındaki değerlendirmelerin müsbet yönde olduğu görülmektedir. İbn Hacer ise onu “sadûk **lehû evhâm**” şeklinde nitelemiştir.²⁷⁸³ Yine İbn Hibbân da râviyi *Sikât*’ında zikretmiş; ancak “yuhtiü ve yuhâlifü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Diğer yandan Fesevî, “sika”; Ebû Hâtîm ile Zehebî²⁷⁸⁴ “sadûk” ve Dârekutnî, “lâ be’s bihi” ifadesiyle Hâlid’i tevsik etmişlerdir.

²⁷⁷⁸ Şu‘be, bir defasında râviye “iki kuruş verilse yetmiş hadis rivayet edeceğine” söyleyerek bir nevi kizb ithamında bulunmuştur.

²⁷⁷⁹ Buhârî, Şu‘be’nin onu terk ettiğini kaydetmektedir (bk. Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, 8/339).

²⁷⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 676.

²⁷⁸¹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 4/383.

²⁷⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/33-34.

²⁷⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, 191. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sika” olduğu görüşündedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/354).

²⁷⁸⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/370.

7.Hammâd b. Vâkîd es-Saffâr el-Basrî (ö. ?)²⁷⁸⁵

Münekkitlerce zayıf kabul edilen Hammâd b. Vâkîd hakkında Amr b. Ali el-Fellâs, “kesîru’l-hata, **kesîru’l-vehm**” değerlendirmesinde bulunmuş ve “kendisinden hadis alınacak kimselerden değildir” demiştir. Tirmizî ise râviyi “leyse bi’l-hâfız” ifadesiyle nitelemiştir. Yine Ukaylî, râvinin hadisinde muhalefet ettiğini söylemiştir. Ayrıca İbn Hibbân, Hammâd’ı “kesîru’l-hata”²⁷⁸⁶ lafzıyla nitelemiş ve tek kaldığında haberiyle ihticâc edilemeyeceğine hükmetmiştir. Benzer şekilde İbn Adî, rivayetlerinin sikaların rivayetlerine mütâbaat etmediğini belirtmektedir. Buhârî de hadislerinin “münker” olduğunu söyleyerek râviyi cerh etmiştir. Bunların dışında İbn Maîn,²⁷⁸⁷ Ebû Zür’a, -hadisinin itibar için yazılabileceğini söylemekle birlikte- Ebû Hâtîm, Hâkim el-Kebîr ve İbn Hacer,²⁷⁸⁸ taz’îfte bulunan diğer âlimlerdir.

8.Ebû Ali Hasan b. Kuteybe el-Medâînî (ö. ?)

Hadis âlimlerinin taz’îf ettiği Hasan b. Kuteybe hakkında Ukaylî, “**kesîru’l-vehm**” ifadesini kullanmıştır.²⁷⁸⁹ İbn Hibbân ise *Sikât*’ında zikretmekle beraber “yuhtiü ve yuhâlifü” değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁷⁹⁰ Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvi hakkında olumlu sayılabilecek tek müsbet değerlendirme İbn Adî’den gelmiştir ki Zehebî de İbn Adî’ye itiraz ederek Hasan b. Kuteybe’nin “hâlik” olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla râvinin rivayetlerinde yaptığı hatalar nedeniyle zayıf bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî, ²⁷⁹¹ Zehebî ²⁷⁹²	Metrûk, hâlik
Ebû Hâtîm, ²⁷⁹³ Ezdî ²⁷⁹⁴	Zayıf, vâh
İbn Adî ²⁷⁹⁵	Onda bir beis olmadığını umuyorum

²⁷⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/547-549.

²⁷⁸⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/253.

²⁷⁸⁷ İbnü’l-Cüneyd’in İbn Maîn’e hakkındaki görüşünü sorması üzerine İbn Maîn’in onu tanımadığını söylediği (bk. İbn Maîn, *Su’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, 433); Dürî’nin aynı kimseyi sorduğunda “zayıf” cevabını verdiği (bk. İbn Maîn, *Târîh*, 4/122) göz önünde bulundurulursa İbnü’l-Cüneyd’in *Su’âlât*’ının Dürî’nin *Târîh*’inden önce yazılmış olması muhtemel görünmektedir.

²⁷⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 179.

²⁷⁸⁹ Ukaylî, *Du’afâ*, 1/241.

²⁷⁹⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/168.

²⁷⁹¹ Dârekutnî, *el-İlel*, 5/347.

²⁷⁹² Zehebî, *Mizân*, 2/270.

²⁷⁹³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/33.

²⁷⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/417.

²⁷⁹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/524.

9.Ebü'l-Alâ Hilâl b. Habbâb el-Abdî (ö. 144/762)²⁷⁹⁶

Hilâl b. Habbâb, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilen bir râvidir. Ancak Sâcî ile Ukaylî, onun hadisinde **vehim** bulunduğunu ve ömrünün sonunda ihtilâta uğradığını²⁷⁹⁷ söyleyerek tenkitte bulunmuşlardır. Benzer şekilde İbn Hibbân da *Mecrûhîn*'inde onun ömrünün sonunda ihtilâta maruz kaldığını, **tevehhüm** ile hadis naklettiğini ve infirâdı halinde kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını belirtmektedir. Ayrıca İbn Hibbân, Hilâl'i *Sikât*'ına da almış; bununla birlikte “yuhtiü ve yühâlifü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Adî	Onda beis olmadığını umuyorum
İbn Hacer ²⁷⁹⁸	Sadûk, ömrünün sonunda ihtilâta uğradı
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Ammâr el-Mevsilî, Fesevî, Zehebî ²⁷⁹⁹	Sika

Tabloda açıkça görüleceği üzere Hilâl b. Habbâb, pek çok hadis âliminin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir. Bununla birlikte râvinin ihtilâta maruz kaldığı, hadislerinde muhalefette bulunduğu, vehme düştüğü ve hata yaptığı söylenmektedir. Bahsedilen hata, vehim ve muhalefetin ihtilâtı ile irtibatlı olup olmadığı ise tetkike muhtaç bir husustur.

10.Hişâm b. Ubeydillah er-Râzî (ö. 221/836)²⁸⁰⁰

Hanefî fakihi Hişâm b. Ubeydillah; çok sayıda âlimden ilim talep etmiştir. Hadisteki durumu hakkında fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hibbân, onun “Kûfeliler'in mezhebini benimsediğini” söylemiş ve daha sonra rivayetlerinde **vehmettiğini**, güvenilir kimselerden yaptığı nakillerde hata ettiğini ifade etmiştir. İbn Hibbân, neticede sikalara muhalefetine çokluğu nedeniyle Hişâm ile ihticâc edilmeyeceğini kaydeder.²⁸⁰¹ Ebû Hâtim ise onu “sadûk” lafzıyla nitelemektedir.²⁸⁰²

11.Hüsâm b. Misakk el-Ezdî (ö. 163/779-780)²⁸⁰³

Hüsâm b. Misakk, münekkit ulemânın cerh ettiği bir râvidir. İbn Hibbân, onun çok hata yapan bir kimse olduğunu söylemiş ve hakkında “**fâhişu'l-vehm**” ifadesini kullandıktan sonra

²⁷⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/80-82.

²⁷⁹⁷ İbn Maîn râvinin ihtilâta uğradığını kabul etmemektedir.

²⁷⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 575. *Tahrîr* müellifleri, râvinin birçok ricâl âlimi tarafından tevsik edildiğini zikrederek “sika” değerlendirmesinde bulunmuştur (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/46).

²⁷⁹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/340.

²⁸⁰⁰ Mehmet Erdoğan, “Hişâm b. Ubeydullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/155.

²⁸⁰¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/90.

²⁸⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/67.

²⁸⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/113-116.

ihticâc derecesinden düştüğünü kaydetmiştir. Bunun dışında Buhârî, râvinin hadisine muhalefet edildiğini belirtmektedir.²⁸⁰⁴ Ayrıca İbn Adî, hadislerinin genelinin ferd ve garîb olduğunu söyledikten sonra onu zayıflığıyla birlikte “hasenü’l-hadis” ifadesiyle nitelemiş; fakat netice itibariyle “zayıflığa sıdıktan daha yakın” olduğuna kanaat getirmiştir. Aşağıdaki tabloda Hüsâm ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiş olup ricâl âlimlerinin çoğunluğu tarafından şiddetli ifadelerle cerh edildiği görülmektedir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü’l-Mübârek, Gunder, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, İbn Maîn, Ebû İshak el-Harbî, ²⁸⁰⁵ Dârekutnî	Matrûh, leyse bi-şey’
Zeyd b. Hubâb, İbn Sa’d, ²⁸⁰⁶ Cûzcânî, ²⁸⁰⁷ Ebû Zûr’a, Nesâî, İbn Hacer ²⁸⁰⁸	Münkeru’l-hadîs, vâhi’l-hadîs, zayıf
Ebû Hâtim, Sâcî ²⁸⁰⁹	Leyyinü’l-hadîs, leyse bi-kavî

12. ‘İsl b. Süfyân et-Temîmî el-Yerbûî (ö. ?)²⁸¹⁰

Vefat tarihi bilinmeyen ‘İsl b. Süfyân; Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Ebî Müleyke gibi muhaddislerden hadis almış, kendisinden de İbrâhim b. Tahmân, Ravh b. Ubâde gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Ukaylî; cerh-ta’dîl âlimlerinin zayıf kabul ettiği ‘İsl b. Süfyân’ı, hadisinde **vehim** bulunması nedeniyle tenkit etmiştir.²⁸¹¹ İbn Hibbân da onu hem *Sikât*’ında hem de *Mecrûhîn*’inde²⁸¹² zikretmiş ve rivayetlerinde hata ettiğini, az sayıda hadisi olmasına rağmen muhalefette bulunduğunu söylemiştir. Diğer hadis münekkitlerinin râvi hakkındaki görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Fîhi nazar
İbn Maîn, İbn Sa’d, Buhârî, İbn Hacer ²⁸¹³	Zayıf, münkeru’l-hadîs
Ahmed b. Hanbel, İclî, ²⁸¹⁴ Fesevî, Nesâî, İbn Adî, Hâkim el-Kebîr	Kuvvetli değil; metrûk da değil hüccet de; zayıf olmakla birlikte hadisi yazılır

Görüldüğü üzere ‘İsl b. Süyân, hadis âlimlerince zayıf kabul edilen bir râvidir. Hakkında vârid olan cerh ifadelerinin çoğunda bir gerekçe zikredilmemiştir. Bununla birlikte Ukaylî,

²⁸⁰⁴ Buhârî, *et-Târîhu’s-sagîr*, 2/179.

²⁸⁰⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, 4/51.

²⁸⁰⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 9/284.

²⁸⁰⁷ Cûzcânî, *Ahvâlû’r-ricâl*, 206.

²⁸⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 157. İbn Hacer, râvi hakkında “ضعيف يكاد أن يترك” değerlendirmesinde bulunmuştur.

²⁸⁰⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, 4/51. Sâcî, râviyi “sadûk, fihi za’f, leyse bi-kavî fi’l-hadîs” ifadeleriyle değerlendirmektedir.

²⁸¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/93-94.

²⁸¹¹ Ukaylî, *Du’afâ*, 3/426.

²⁸¹² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/195.

²⁸¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 390.

²⁸¹⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, 9/236.

zayıflığının nedenini hadisinde vehim bulunması, İbn Hibbân ise rivayetlerinde hata etmesi ve muhalefetiyle açıklamıştır.

13.Nuaym b. Hammâd el-Huzâi el-Mervezî (ö. 228/843)²⁸¹⁵

Meşhur fıkıh ve hadis âlimi Nuaym b. Hammâd, ferâiz ilmindeki otoritesi, Cehmiyye'ye yönelik tenkitleri ve Irak fıkıh ekolüne muhalefetiyle tanınmaktadır. Hadis âlimlerinin çoğu onun sâlih, âbid, güvenilir bir zat olduğunu söylemekle birlikte rivayetteki emniyetini tenkit etmişlerdir. Zira çok defa infirâd ederek güvenilir kimselerden münker nakillerde bulunmuş, bazen aslı olmayan hadisler rivayet etmiştir.²⁸¹⁶ Onun bu rivayetleri, bazı münekkitlerce kizb ile itham edilmesine neden olsa da²⁸¹⁷ hadis âlimlerinin büyük kısmı Nuaym'ın doğru sözlü bir kimse olduğunu vurgulamış,²⁸¹⁸ nakillerdeki nekâreti yanlışlarıyla açıklamışlardır. Meselâ Yahyâ b. Maîn, onu tevsik etse de hadisi hakkında “leyse bi-şey” değerlendirmesinde bulunmaktadır. O, Nuaym'ı en iyi tanıyan kişinin kendisi olduğunu ifade etmiş ve kitabının tahrip olması nedeniyle rivayetlerinde **vehmedip** hataya düştüğünü; fakat onun sıdk ehlinden olduğunu dile getirmiştir. Bir defasında ise İbn Maîn'e râvinin naklettiği aslı olmayan bir hadis zikredilince İbn Maîn, rivayeti karıştırdığını (شبه له) söylemiştir. Diğer yandan Abdülganî el-Ezdî (ö. 409/1018), Nuaym'ın bahsi geçen rivayeti nedeniyle hadis âlimlerinin nezdinde güvenilirliğini yitirdiğini; buna karşın İbn Maîn'in onu kizbe değil vehme nisbet ettiğinin altını çizmektedir.²⁸¹⁹ Benzer şekilde İbn Hibbân da Nuaym'ı *Sikât*'ında zikretmiş; ancak zaman zaman hata ettiğine ve **vehme** kapıldığına işaret etmiştir. Yine Dârekutnî, onun sünnette “imam” olduğunu söylemiş; fakat hakkında “**kesîru'l-vehm**” değerlendirmesinde bulunmuştur. Nesâî de onun fazileti, ilmi ve ma'rifetinden övgüyle bahseden âlimlerdendir. Ancak Nesâî'ye hadisteki durumu sorulunca tanınmış imamlardan çok fazla infirâd ettiğini, bu nedenle kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir. Bundan başka Mesleme b. Kâsım

²⁸¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/692-700; Ali Çelik, “Nuaym b. Hammâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/219; a.mlf., “Nuaym bin Hammad'ın Hadisçiliği ve 'Kitabu'l-Fiten'i Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/6 (Ocak-Nisan 2000), 99-118.

²⁸¹⁶ Ebû Dâvûd, Nuaym'ın yirmi kadar hadisinin aslının bulunmadığını ifade eder.

²⁸¹⁷ Dûlâbî, onun sünneti korumak için hadis uydurduğunu, İmam Ebû Hanîfe'ye yalan hikayelerle iftira ettiğini söylemektedir.

²⁸¹⁸ Ahmed b. Hanbel ile İclî de Nuaym'ı tevsik etmişler, Ebû Hâtim ise “mahalluhû's-sıdk” değerlendirmesinde bulunmuştur.

²⁸¹⁹ İbn Maîn'in Nuaym'ı güvenilir olmayan kimselerden rivayette bulunduğu için eleştirdiği de nakledilmektedir. Kaydedilen değerlendirmelerinin dışında İbn Maîn'in naklettiği bir hadise onun Nuaym'a olan güvenini açıklar mahiyettedir. Buna göre İbn Maîn ile Nuaym birlikte hadis müzakere ederken Nuaym hata yapmış, İbn Maîn de onu uyarmıştır. Nuaym bu uyarıya sinirlenerek kalkmış ve sahîfesini getirmiş; ancak yaptığı hatayı görünce bunu kabullenerek “Evet ey Ebâ Zekerîyyâ! Ben hata yaptım.” demiştir. Bu olayın Nuaym'ın emanetine işaret ettiği söylenmektedir.

da râviyi “sadûk” lafzıyla tavsif etse de “kesîru’l-hata” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hâkim el-Kebîr, onun zaman zaman hadislerinde muhalefet ettiğine işaret etmektedir. İlâveten İbn Hacer’in “sadûk, yuhtiü” şeklindeki değerlendirmesi, Nuaym’ın zabtına yönelik tenkitler arasında kaydedilmelidir.²⁸²⁰

14.Ömer b. Ebî Seleme b. Abdurrahman ez-Zühri (ö. 132/749-50)²⁸²¹

Ömer b. Ebî Seleme; ricâl âlimlerinin bir kısmı tarafından güvenilir bir kimse olarak değerlendirilmiş; bazıları da onu zaman zaman vehme kapılması, nakillerinde hata etmesi ve bazı rivayetlerinde muhalefette bulunması nedeniyle taz’îf etmiştir. İbn Hibbân, *Meşâhîr*’inde Ömer b. Ebî Seleme’nin ara sıra **vehme** kapıldığını (كان يهيم في الشيء بعد الشيء) dile getirmektedir.²⁸²² Ayrıca İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında da zikretmiştir. Buhârî ile Ebû Hâtim de Ömer’i “sadûk” lafzıyla nitelemişler; ancak bazı hadislerinde muhalefette bulunduğunu ifade etmişlerdir. Son olarak İbn Hacer’in “sadûk, yuhtiü” şeklindeki değerlendirmesi de râvinin zabtına yönelik tenkitler arasında kaydedilmelidir.²⁸²³ Buradaki değerlendirmelerin dışında râvi hakkında kanaatlerini bildiren münekkitlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu‘be, İbn Maîn	Zayıf
İbn Sa‘d, Ali b. el-Medînî, Cûzcânî, Nesâî, İbn Huzeyme	Kuvvetli değil, hadisiyle ihticâc edilmez
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, ²⁸²⁴ İclî, İbn Adî	Leyse bihî be’s

15.Sayfî b. Rib‘î el-Ensârî (ö. ?)²⁸²⁵

Ricâl kaynaklarında hakkında kısıtlı bilgi bulunan Sayfî b. Rib‘î; Ebû Ma‘şer es-Sindî, İbnü’l-Gasîl Abdurrahman b. Süleyman²⁸²⁶ gibi kimselerden hadis almıştır. İbn Hacer, onu “sadûk **yehimü**” şeklinde nitelemektedir.²⁸²⁷ İbn Hibbân da *Sikât*’ının bir yerinde “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuş başka bir yerinde ise rivayetlerinde zaman zaman muhalefette

²⁸²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 564. *Tahrîr* müellifleri, Nuaym hakkındaki müsbet değerlendirmelerin onun sünneti savunmak için verdiği mücadeleyle alâkalı olup hadisteki güvenilirliği sebebiyle olmadığını söylemişler ve râviyi taz’îf etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/21).

²⁸²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/721-724.

²⁸²² İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 133.

²⁸²³ İbn Hacer, *Takrîb*, 413. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “zayıf, yu‘teberu bih” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/74).

²⁸²⁴ Ahmed b. Hanbel’in değerlendirmesi *Tehzîb*’de İbn Şâhin’in *Târîhu esmâi’s-sikât*’ından nakille (bk. 136) “sâlih, sika inşallah” şeklinde kaydedilmekle birlikte (bk. 9/723) *‘İlel*’de yalnızca “sâlih inşallah” ifadeleri bulunmaktadır (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel*, 1/419).

²⁸²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/129-130.

²⁸²⁶ Râvi hakkında bilgi için bk. bu tez, 209.

²⁸²⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 278. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olup mütâbaat ve şevâhidde i‘tibar olunabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/145).

bulunduğunu dile getirmiştir. Diğer yandan Ebû Hâtim, râviyi “sâlihu’l-hadîs” ifadesiyle niteledikten sonra onda bir beis görmediğini söylemektedir. Ayrıca Zehebî “sadûk” lafzıyla müsbet kanaatini bildirmiştir.²⁸²⁸

16.Şuayb b. Safvân es-Sekafî el-Kûfî (ö. 170-193/786-809)²⁸²⁹

İbn Mehdî’nin kendisinden rivayette bulunduğu Şuayb b. Safvân’ın, Hârûnürreşîd’in hilâfeti zamanında vefat ettiği rivayet edilmektedir. İbn Hibbân, onu *Sikât*’ında zikretmekle beraber “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuş;²⁸³⁰ yanı sıra *Meşâhîr*’inde “**yehimü** ve yuhâlifü” demiştir.²⁸³¹ Ayrıca İbn Adî de râvinin rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığını ifade etmiştir. Aşağıdaki tabloda Şuayb ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiş olup hakkında müsbet değerlendirmeler bulunsada nakillerindeki hataları nedeniyle tenkitlerin ağır bastığı söylenebilir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse hadîsühû bi-şey’
Ebû Hâtim	Hadisi yazılabilir
Ahmed b. Hanbel, İbn Hacer ²⁸³²	Makbûl

17.Ebû Hâlid Yezîd b. Abdîrrahman ed-Dâlânî (ö. ?)²⁸³³

Vefat tarihi bilinmeyen Ebû Hâlid ed-Dâlânî; Ebû İshak es-Sebî, Katâde, Amr b. Mürre gibi âlimlerden hadis almış ve Şu’be, Süfyân es-Sevrî, Hafs b. Gıyâs gibi şahsiyetler ondan rivayette bulunmuştur. Münekkitler onun hakkında farklı kanaatler serdetmişlerdir. İbn Hibbân, râviyi “kesîru’l-hata, **fâhişü’l-vehm**” şeklinde değerlendirmiş ve rivayetlerinde sika kimselere muhalefet ettiğini söylemiştir. Sözlerinin devamında da şiddetli ifadeler kullanan İbn Hibbân, hadis ilmine yeni başlayan bir kimsenin bile hadislerini işittiğinde bunların “ma’mûl veya maklûb” olduğunu anlayacağını, sadece infirâd ettiğinde değil -sika kimselere-muvafakat ettiğinde dahi kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını dile getirmiştir. Zehebî de râvi için “**lehû evhâm**” ifadesini kullanmıştır. Ancak Zehebî, onun “sadûk” olduğunu belirtmektedir.²⁸³⁴ Benzer şekilde İbn Hacer de râvi ile ilgili “sadûk, yuhtiü kesîran”

²⁸²⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/506.

²⁸²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/704-705.

²⁸³⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/440. İbn Hibbân’ın râviyi *Sikât*’ına aldığı ifade edilmekle birlikte “yuhtiü” değerlendirmesi *Tehzîbü’l-Tehzîb*’de kaydedilmemiştir.

²⁸³¹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 175.

²⁸³² İbn Hacer, *Tahrîr*, 267. *Tahrîr* müellifleri râvinin “zayıf, yu’teberu bih” şeklinde nitelenmesini daha uygun görmekte dirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/117).

²⁸³³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 15/229-231.

²⁸³⁴ Zehebî, *Mugnî*, 2/463.

ifadelerini kullanmış; bunun yanında tedlîs yaptığını söylemiştir.²⁸³⁵ Ayrıca râvinin mürcîî görüşler taşıdığıyla ilgili bir tenkit de bulunmaktadır.²⁸³⁶ Bunun dışında Ebû Hâlid ile ilgili vârid olan değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Sa'd, Ebû İshak el-Harbî	Münkeru'l-hadîs, zayıf
İbn Adî, Hâkim el-Kebîr, İbn Abdilber	Leyyin, bazı hadislerinin mütâbii yoktur, leyse bi-hücce
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Zehebî ²⁸³⁷	Leyse bihî be's, hasenü'l-hadîs
Ebû Hâtim	Sadûk sika

Sonuç olarak Ebû Hâlid ed-Dâlânî'nin; rivayetlerinde vehme düşmek, hata yapmak ve sika kimselere muhalefet etmekle eleştirildiği görülmektedir. Râviye yönelik en sert tenkitler ise muvafakatında dahi kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini söyleyen İbn Hibbân'dan gelmiştir. Diğer yandan Ebû Hâlid hakkındaki cerhlerin genellikle çok şiddetli olmadığı; hatta -bilhassa erken dönem ricâl âlimlerinin- onunla ilgili müsbet ifadeler kullandığının altı çizilmelidir.

18. Yezîd b. Hayyân en-Nebetî (ö. ?)²⁸³⁸

Yezîd b. Hayyân hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Buhârî, onun **vehminin** çok olduğunu söylemiştir.²⁸³⁹ Başka bir yerde²⁸⁴⁰ ise râvinin galatının fazla olduğunu belirten Buhârî'nin değerlendirmesi, onun “vehim” ile “galat” ifadelerini birbirinin yerine kullandığını göstermesi bakımından önemlidir. Bunun dışında İbn Hibbân da “yuhtiü ve yühâlifü” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁸⁴¹ Benzer şekilde İbn Hacer, râviyi “sadûk yuhtiü” şeklinde nitelemiştir.²⁸⁴² Son olarak İbn Maîn'in “leyse bihî be's” şeklindeki tevsiki, İbn Hayyân hakkında müsbet bir görüş olarak kaydedilmelidir.

19. Zem'a b. Sâlih el-Cenedî el-Yemânî (ö. ?)²⁸⁴³

Vefat tarihi bilinmeyen Zem'a b. Sâlih; İbn Şihâb ez-Zührî, Amr b. Dînâr, Hişâm b. Urve gibi muhaddislerden rivayette bulunmuş, kendisinden de akranı İbn Cüreyc'in yanı sıra İsmâil b.

²⁸³⁵ İbn Hacer, *Tahrîr*, 636. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz etmişler ve Ebû Hâlid'in “sadûk” olduğunu; ayrıca İbn Hacer'den önce başka bir âlimin râviyi tedlîs ile tenkit etmediğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/185). Bununla birlikte İbn Hacer, *Tehzîb*'inde Kerâbisî'nin râviyi *el-Müdelîsîn*'inde zikrettiğini kaydetmiştir (bk. 15/231).

²⁸³⁶ Söz konusu tenkit Şerîk'e ait olup o, râvi için “Müriciî(dir). Ondan Allah'a sığınınız!” ifadelerini kullanmıştır (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/347).

²⁸³⁷ Zehebî, *Mugnî*, 2/422.

²⁸³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 14/702.

²⁸³⁹ Buhârî, *et-Târîhu's-sagîr*, 2/146.

²⁸⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/325.

²⁸⁴¹ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/619.

²⁸⁴² İbn Hacer, *Tahrîr*, 600. Ancak *Tahrîr* müellifleri, râviyi “zayıf, yu'teberu bihî” şeklinde değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/109).

²⁸⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/493-496.

Ayyâş, Vekî‘, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi kimseler hadis almıştır. Ancak râvinin bilhassa Zührî rivayetlerinin tenkide uğradığı kaydedilmelidir. İbn Hibbân, cerh-ta‘dîl âlimlerinin çoğunun da cerh ettiği râvinin “sâlih” bir kimse olduğunu dile getirmekle birlikte hakkında “**vehim** yapar da bilmez, hata eder de anlamaz” ifadelerini kullanmış ve meşhur muhaddislerden yaptığı münker rivayetlerin ağır bastığını söylemiştir. İbn Adî de bazı rivayetlerinde zaman zaman **vehme** düşmekle birlikte hadislerinin sâlih olduğunu umduğunu ve kendisinde bir beis bulunmadığını dile getirir. Bunun dışında Buhârî de râvi için “münkeru’l-hadîs, kesîru’l-galat” ifadelerini kullanmıştır. Râviden hadis rivayet etmediğini dile getiren Buhârî, onun yalan söylemediğini; ancak hatasının çok olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁴⁴ Buhârî, başka bir defasında da râvinin hadislerinde muhâlefette bulunduğuna işaret eder. Aşağıdaki tabloda Zem‘a ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî	Terk
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, ²⁸⁴⁵ Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, İbn Hacer ²⁸⁴⁶	Zayıf
Ebû Zür‘a, Nesâî, ²⁸⁴⁷ Sâcî, Hâkim el-Kebîr, İbn Huzeyme	Leyyin, leyse bi’l-kavî, ahkâm konularında ihticâc edilmez
İbn Maîn	Suveylihu’l-hadîs
Cûzcânî	Mütemâsek

Sonuç olarak Zem‘a b. Sâlih’in zayıf bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. O, doğru sözlü ve “sâlih” bir kimse olsa da fark etmeden rivayetlerinde yanılması, hadislerinde muhalefette bulunması ve münker hadisler nakletmesi nedeniyle tenkit edilmiştir.

20. Zeyd b. Hubâb b. Reyyân el-‘Uklî (ö. 203/818)²⁸⁴⁸

Zeyd b. Hubâb, cerh-ta‘dîl âlimlerinin kendisinden övgüyle bahsettiği bir râvi olmakla birlikte bazı hadislerinde bulunan hatalar nedeniyle tenkit edilmiştir. Hakkındaki “vehim” değerlendirmesi ise Zehebî’den gelmektedir. Zehebî, Zeyd ile ilgili “imam, hâfız, sika”,²⁸⁴⁹ “âbid, sika, sadûk, cevval”²⁸⁵⁰ gibi tevsik ifadeleri kullanmış, bir yerde de “hâfız” olduğunu, fakirliğine rağmen hadis için Endülüs’e kadar gittiğini, onda bir beis bulunmadığını

²⁸⁴⁴ Tirmizî, *el-İlelû’l-kebîr*, 158.

²⁸⁴⁵ Amr b. Ali, râvinin zayıflığına rağmen “câizü’l-hadîs” olduğunu söylemiştir.

²⁸⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 217.

²⁸⁴⁷ Nesâî, Zührî rivayetlerinde râvinin çok galatının bulunduğu işaret etmiştir.

²⁸⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/617-620.

²⁸⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, 9/393.

²⁸⁵⁰ Zehebî, *Mîzân*, 3/148.

söylemekle birlikte -hadiste- **vehme** düşebileceğini ifade etmiştir.²⁸⁵¹ Râviye yönelik diğer eleştirilere bakıldığında yine tenkitlerin yanında ta'dîl ifadelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Örneğin İbn Maîn, onu “sika”, “onda bir beis yok” lafızlarıyla değerlendirmiş; ancak “Sevrî hadislerini kalbederdi” demiştir. Ahmed b. Hanbel de “sâhibü hadîs, zeki; sadûk, lafızları zabt ederdi”,²⁸⁵² bir yerde de “sika, leyse bihî be's” şeklinde tevsik ifadeleri kullanmış; fakat bunun yanında “çok hata sahibi” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁸⁵³ Benzer şekilde İbn Hibbân da râviyi *Sikât*’ında zikretmekle beraber rivayetlerinde hata ettiğini belirtmiş ve meşhurlardan yaptığı nakillere itibar edileceği; meçhul kimselerden naklettiği hadislerde ise menâkîr bulunduğunu kaydetmiştir. Yine İbn Adî, Zeyd’in Kûfe hocalarından rivayet edenler içinde en sâbit kimselerden olduğunu, sıdkı konusunda şüphe bulunmadığını dile getirmiş; diğer yandan İbn Maîn’in râvinin Sevrî’den nakillerinde isnaddaki probleme dair değerlendirmesini kaydederek ref ile infirâd ettiği bazı rivayetleri olsa da kalanının “müstakîm” olduğunu söylemiştir. Burada son olarak İbn Hacer’in değerlendirmesi kaydedilebilir. O, râvinin çok rihle yaptığını vurgulamış ve “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş; ancak Sevrî rivayetlerinde hata yaptığını dile getirmiştir.²⁸⁵⁴

Zeyd hakkında herhangi bir tenkit ifadesi kullanmadan tevsik eden çok sayıda münekkit de bulunmaktadır. Ali b. el-Medîni, Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî, Ebü'l-Hasan Osman b. Ebî Şeybe, İclî, Dârekutnî, İbn Mâkûlâ, İbn Receb el-Hanbelî,²⁸⁵⁵ bu âlimler arasındadır. Ayrıca Ebû Hâtim, Ebû Saîd İbn Yûnus, İbn Kâni²⁸⁵⁶ de “sâlih”, “sadûk”, “hasenü'l-hadîs” gibi ifadelerle râviyi tevsik etmişlerdir. Netice itibarıyla râvinin birtakım rivayetlerinde hatalar bulunduğu göz önünde bulundurulmak kaydıyla güvenilir bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.6. “Vehim” ile Birlikte “Galat” ve “Sûü'l-Hıfz” ile Tenkit Edilen Râviler

1.²⁸⁵⁷ Abdullah b. Seleme el-Eftas (ö. ?)

Vefat tarihi bilinmeyen Abdullah b. Seleme; A'meş, İbn Cüreyc, Mûsâ b. Ukbe gibi âlimlerden hadis almıştır. İbn Hibbân, onu “seyyiü'l-hıfz, fâhişü'l-hata, **kesîru'l-vehm**”

²⁸⁵¹ Zehebî, *Kâşif*, 1/415.

²⁸⁵² Ebû Dâvûd'un Ahmed b. Hanbel'den naklettiği değerlendirme, İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde yukarıda kaydedildiği şekilde geçmekle birlikte *Su'âlât*'ında “Muâviye b. Sâlih rivayetlerinin lafızlarını zabt ederdi” şeklinde kayıtlanmıştır (bk. Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtü Ebî Dâvûd*, 319).

²⁸⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/101.

²⁸⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 222.

²⁸⁵⁵ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/671.

²⁸⁵⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/146.

²⁸⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 178.

ifadeleriyle cerh etmektedir.²⁸⁵⁸ Hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ezher b. Sa'd es-Semmân (ö. 203/818-19) ²⁸⁵⁹	Tekzip etmiş ve “habîsü'l-lisân” ²⁸⁶⁰ olduğunu söylemiştir
Yahyâ b. Saîd, ²⁸⁶¹ Abdurrahman b. Mehdî, ²⁸⁶² Ali b. el-Medînî, ²⁸⁶³ Ahmed b. Hanbel, ²⁸⁶⁴ Amr b. Ali, ²⁸⁶⁵ Buhârî, ²⁸⁶⁶ Ebû Hâtîm, ²⁸⁶⁷ Nesâî, ²⁸⁶⁸ Zehebî ²⁸⁶⁹	Hadisi terk edilmiş
İbn Adî ²⁸⁷⁰	Zayıf olmakla birlikte hadisi yazılır

Kaydedilen değerlendirmelere bakıldığında hadis âlimlerinin tamamının Abdullah b. Seleme'yi cerh ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte münekkit ulemâ cerh nedenlerini açıklamamışlar; yalnız Ezher b. Sa'd, Amr b. Ali ve Kavârîrî, -râvinin insanlar arasında koğuculuk yapması nedeniyle- kem sözlü bir kimse olduğunu söylemişlerdir. Ancak İbn Hibbân'ın râvinin zabtına yönelik tenkitte bulunduğu ve onu hâfızasının zayıflığı, fazla hata ve vehim yapması nedeniyle cerh ettiği görülmektedir.

2.Ebû Katâde Abdullah b. Vâkıd el-Harrânî (ö. 207 veya 210/822-3 veya 825-6)²⁸⁷¹

Abdullah b. Vâkıd, hadis âlimlerinin cerh ettiği bir râvidir. İbn Hibbân, onun çok ibadet eden bir kimse olduğunu söyledikten sonra itkândan gafil kaldığını, **tevehhümle** rivayette bulunduğunu; böylece hadisinde münker şeyler vâki olduğunu kaydetmiş ve neticede haberiyle ihticâc etmenin câiz olmayacağına hükmetmiştir. İbn Maîn ise “leyse bi-şey”, “sika” şeklinde farklı terimlerle nitelemiş, bir defasında da hakkında “sika fakat kesîru'l-galat” ifadelerini kullanmıştır.²⁸⁷² Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel de râviyi “sika; ne var ki zaman zaman hata ederdi” şeklinde nitelemektedir. Bu noktada Ahmed b. Hanbel'e Abdullah

²⁸⁵⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/20.

²⁸⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/494.

²⁸⁶⁰ Amr b. Ali'nin ifadesinden anlaşıldığına göre Abdullah b. Seleme, insanlar arasında koğuculuk yapıyordu (bk. İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/125). Kavârîrî, râvinin yalancı olmadığını; ancak kötü sözlü olduğunu söylemiştir (bk. İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, 128).

²⁸⁶¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/69.

²⁸⁶² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/69.

²⁸⁶³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/69.

²⁸⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/494; 3/101, 127.

²⁸⁶⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/70.

²⁸⁶⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/100. Buhârî, doğrudan “metrûk” değerlendirmesinde bulunmamakla birlikte Ahmed b. Hanbel'in râvinin hadisini terk ettiğini kaydetmiştir.

²⁸⁶⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/70.

²⁸⁶⁸ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 152.

²⁸⁶⁹ Zehebî, *Mugnî*, 1/485.

²⁸⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/609.

²⁸⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/380-383.

²⁸⁷² İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 2/145.

b. Vâkıd hakkındaki görüşünün sorulduğu diyalog da kaydedilebilir. İbn Hanbel’e râvinin tenkide uğradığı söylenince o, onda bir beis olmadığını söylemektedir. Konuşmanın devamında râvinin Süfyân ile Yahyâ b. Ebî Üneyse’yi ayıramadığından bahsedilmiş, İbn Hanbel de belki karıştırmış olabileceğini dile getirmiştir. Ardından Abdullah b. Vâkıd’ın tekzip edildiği de söylenince İbn Hanbel, râviyi araştırdığını ve onun hadis ehline benzediğini gördüğünü; ancak belki tedlîs yapmış veya yaşı ilerleyince ihtilâta uğramış olabileceğini kaydetmiştir. İbn Adî de İbn Hanbel gibi râvide kizb kastı olmadığını; ancak rivayetlerinde hata ettiği kanaatindedir. Abdullah b. Vâkıd ile ilgili kanaatini belirten bir başka âlim de Bezzâr’dır. O, râvinin iffetli bir zat olduğunu söylemekle birlikte hâfız olmadığını ve rivayetlerinde galat yaptığını, (uyarıldığında da) doğruya dönmediğini ifade eder.²⁸⁷³ Yine Ebû Arûbe (ö. 318/931), Abdullah’ı hıfzına güvenip hata yapması nedeniyle tenkit etmiştir.

Yukarıda kaydedilen değerlendirmelerin dışında râvi hakkında görüş bildiren âlimlerin değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Cûzcânî, Ebû Zûr’a, Ebû Hâtim, Ebû İshak el-Harbî, Sâlih Cezere, Nesâî, İbn Hacer ²⁸⁷⁴	Metruk, ondan hadis alma, leysa bi-sika
Ebû Dâvûd, Dârekutnî ²⁸⁷⁵	Zayıf, taz’îf edilmiş
İbn Sa’d, Hâkim el-Kebîr	Hadisi kuvvetli değil

Abdullah b. Vâkıd hakkında müfesser cerhte bulunan âlimlerin açıklamalarına bakıldığında râvinin hâfızasının zayıf olduğu, rivayetlerinde hata ettiği ve hatasında ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır.

3. Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187/803)²⁸⁷⁶

Medine’nin tanınmış muhaddis ve fakihlerinden olan Derâverdî, hadis âlimlerinin genelince tevsik edilse de hıfzının zayıflığı ve başkalarının kitabından yaptığı nakillerde yanılması nedeniyle tenkide uğramıştır. Ahmed b. Hanbel, onun kendi kitabından yaptığı nakillerin “sahih” olduğunu; ancak başkalarının kitabından rivayet ettiğinde **vehme** kapıldığını, bu kitaplardan okuduğunda hata ettiğini söylemiştir. Sâcî de râvinin sıdk ve emânet ehlinen olduğunu söylemekle birlikte hakkında “**kesîru’l-vehm**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.

²⁸⁷³ Bezzâr ayrıca râvinin Ebû Hanîfe’nin görüşüyle hareket ettiğini de dile getirmiştir.

²⁸⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 328.

²⁸⁷⁵ Zehebî, *Mugnî*, 1/516.

²⁸⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 8/239-245. Ali Toksarı, “Derâverdî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/162; Serkan, Çelikan “Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî ve Bir Hadis Râvisi Olarak Güvenilirliği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/2 (Aralık 2019), 837-860.

Ayrıca İbn Sa'd, tevsikinın yanında²⁸⁷⁷ rivayetinde hata ettiğini dile getirmiştir. Ebû Zür'a ise râvinin "seyyiü'l-hıfz" olduğunu ve hıfzından rivayet ettiğinde zaman zaman hata ettiğini belirtmektedir. İbn Hibbân da onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte hadisinde hata ettiğini kaydetmiştir. Yine İbn Hacer, İbn Hanbel'in değerlendirmesine benzer şekilde Derâverdi'yi "sadûk" lafzıyla nitelemiş; fakat başka kimselerin kitabından rivayet ettiğinde hata ettiğini vurgulamıştır.²⁸⁷⁸ Bunların dışında Nesâî'nin bir yerde "kuvvetli değil", başka bir yerde ise "beis yok" dediği râviyi İmam Mâlik, İbn Maîn, İclî, Ebû Hâtım ve Zehebî'nin²⁸⁷⁹ tevsik ettikleri kaydedilmelidir.

4. Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman es-Sülemî el-Kurtubî (ö. 238/853)²⁸⁸⁰

Fıkıh, tarih, dil bilimi, astronomi, tıp gibi pek çok ilimle meşgul olmuş çok yönlü bir âlim olan İbn Habîb es-Sülemî; henüz ilmî geleneğin yeterince yerleşmediği Endülüs'e ciddi bir birikim kazandırmıştır. Yine hadis ilmini de bir disiplin olarak Endülüs'e getiren ilk kişi olduğu nakledilmektedir. Bununla birlikte bizzat hadis işitmediği kişilerden icâzet yoluyla aldığı yazılı metinleri doğrudan nakletmesi nedeniyle tenkit edilmiş ve hadis ilmini bilmediği söylenmiştir. Meselâ İbnü'l-Faradî, onun fıkıhta önde gelen kimselerden olduğunu; ancak hadis ilmine sahip olmadığını, hadisin sahihiyle sakîmini anlayamadığını ifade etmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de onun başkalarının kitaplarından rivayette bulunduğu için hataya düştüğünü kaydeder.²⁸⁸¹ Râviyi "vehim" ile tenkit eden münekkit ise Zehebî'dir. O, İbn Habîb'i "**kesîru'l-vehm**, sahafî" ifadeleriyle cerh etmiştir. Ayrıca Zehebî, râvinin kizb ile itham edildiğini de dile getirir.²⁸⁸² Zehebî'nin İbn Habîb'i hem çok vehmetmekle tenkit etmesi hem de kizb ile itham edildiğini kaydetmesi; onun kizb tenkidine katılmadığını, rivayetlerindeki nekâret ve sorunların zabt kusurundan kaynaklandığı kanaatinde olduğunu

²⁸⁷⁷ "Sika" değerlendirmesi İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında geçmemektedir (bk. 7/602).

²⁸⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 358. *Tahrîr* müellifleri râvinin "sika" olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/371).

²⁸⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, 8/366; a.mlf., *Mizân*, 4/371.

²⁸⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 8/351-233; Tahsin Görgün, "İbn Habîb es-Sülemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/510-513; Fatime Ermiş, *Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî'nin Hayatı ve Hadîşçiliği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

²⁸⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 8/354.

²⁸⁸² Zehebî, *Mugnî*, 1/572; a.mlf., *Mizân*, 4/395. Esasında İbn Habîb'in kizb ile itham edilmesi, hadis ilmine vâkıf olmayıp rivayet usullerine dikkat etmemesi nedeniyledir (bk. Zehebî, *Siyer*, 12/106). İbn Hacer de İbn Hazm'ın aşırıya giderek İbn Habîb'i tekzip eden ilk kişi olduğunu ve ondan sonra gelen kimselerin de onu takip ettiğini ifade etmektedir (bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/355). Diğer yandan Tahsin Görgün, onun hadis naklinde titizlik göstermemesini hadisleri müslümanları bilgilendirme aracı olarak görmesi ve mâna bakımından doğru bulduğu rivayetlerin senedlerini araştırmaya ihtiyaç duymamasıyla açıklamaktadır. Zira bu devir Endülüs'ün İslâmlaşma süreci açısından önemli bir dönüm noktasıdır ve İbn Habîb de İslâm'ı öğretme ve yerleştirme maksadına matuf faaliyetlerde bulunmuştur. (Bk. Görgün, "İbn Habîb es-Sülemî", 19/512).

göstermektedir. Nitekim İbn Hacer de râviyi “sadûk” ifadesiyle nitelemekle birlikte “za‘îfû’l-hıfz, kesrîru’l-galat” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁸⁸³

5. Abdürabbih b. Nâfi‘ el-Kinânî (ö. 171/788)²⁸⁸⁴

Abdürabbih b. Nâfi‘, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilmekle birlikte hıfz yönünden bazı münekkitlerin tenkidine maruz kalmıştır. Sâcî, onu “sadûk, **yehimü fî hadîsihi**” şeklinde değerlendirmiştir. Ezdî de râvi hakkında aynı ifadeleri kullanmış; bunun yanında rivayetlerinde hata ettiğini kaydetmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer, “sadûk **yehimü**” değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁸⁸⁵ Ayrıca Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Şeybe,²⁸⁸⁶ Hâkim el-Kebîr ve Zehebî;²⁸⁸⁷ Abdürabbih’in hıfz yönünden eleştirildiğini dile getiren âlimler arasında zikredilebilir. Kaydedilen değerlendirmelerin yanında râvi ile ilgili kanaat belirten âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî	Leyse bi’l-kavî
Ahmed b. Hanbel, İbn Hırâş, İclî, Ebû Hâtim, ²⁸⁸⁸ Zehebî ²⁸⁸⁹	Lâ be’s bihî, sadûk
İbn Sa’d, İbn Maîn, İbn Nümejr, İclî, Bezzâr, İbn Hibbân ²⁸⁹⁰	Sika

6. Ali b. Âsım b. Suheyb el-Vâsıtî (ö. 201/816)²⁸⁹¹

İbn Şeybe’nin de dile getirdiği üzere Ali b. Âsım, cerh-ta’dîl âlimleri tarafından rivayette çok hata yapması, hatasında ısrarcı olması ve kötü hâfızası nedeniyle tenkit edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, onun hakkında “كان يهيم في الشيء” ifadesini kullanmıştır.²⁸⁹² Yine bir defasında rivayette galat ve hata ettiğini, hatasında da inatçı olduğunu; ancak kizb ile itham edilmeyeceğini söylemektedir. Başka bir yerde ise İbn Hanbel’den tevsik değerlendirmesi nakledilmiştir.²⁸⁹³

²⁸⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, 362. *Tahrîr* müellifleri, İbn Habîb’in fıkıh, tarih gibi birçok ilimde geniş birikimi olan bir âlim olduğunu; ancak hadis ilminin onun alanı olmadığını söyleyerek “hadiste zayıf” ifadesiyle değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/381).

²⁸⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/517-520.

²⁸⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 335. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sika” olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/304).

²⁸⁸⁶ İbn Şeybe, râvi hakkında “sika, kesîru’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte onun kuvvetli olmadığını ve hıfz bakımından tenkit edildiğini söylemiştir. İbn Şeybe’nin burada kullandığı tevsik lafzı râvinin adâleti ile ilgili görünmektedir. Nitekim İbn Şeybe, söz konusu ifadelerinin yanında Abdürabbih’in “sâlih” bir kimse olduğunu da dile getirmiştir.

²⁸⁸⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/529.

²⁸⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/42.

²⁸⁸⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/619. Zehebî, Abdürabbih ile ilgili “sadûk” ifadesini de kullanmıştır.

²⁸⁹⁰ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir (bk. 7/154).

²⁸⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 9/460-469.

²⁸⁹² Ahmed b. Hanbel, *Su’âlâtü Ebî Dâvûd*, 322.

²⁸⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/126.

Sâlih Cezere'nin râvi hakkındaki kanaati Ahmed b. Hanbel'in değerlendirmeleriyle örtüşmektedir. O, Ali b. Âsım'ın yalancı olmadığını; ancak -rivayetlerde- **vehim** yaptığını, hıfzının kötü ve **kesîru'l-vehm** olduğunu, hadiste galata düştüğünü, rivayetleri ref' ve kalb ettiğini söylemiş; bununla birlikte kalan hadisleri için “sahih, müstakîm” değerlendirmesinde bulunmuştur. Benzer şekilde Ali'yi iyi biri olarak tanıdığını söyleyen Vekî', “Hatalı rivayetlerini almayın, sahih olanları alın” demektedir. Bunların dışında Ali b. el-Medînî, İbn Hibbân ve Dârekutnî de râvinin çok hata yaptığını ve hatasında belirttiğini ifade etmektedirler. Ayrıca İbn Maîn bir defasında “leyse bi-şey", lâ yuhteccü bihî” değerlendirmesinde bulunmuş, ona bu kanaatinin nedeni sorulduğunda ise “hata ve galat” cevabını vermiştir. İbn Hacer de onun hakkında “sadûk, yuhtiü” değerlendirmesinde bulunduktan sonra hatasında ısrarcı olduğunu söylemiş ve ayrıca teşeyyü' ile itham edildiğini de kaydetmiştir.²⁸⁹⁴ Ali b. Âsım hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yezîd b. Hârûn, Yahyâ b. Maîn	Kezzâb
Şu'be, Nesâî ²⁸⁹⁵	Ondan hadis yazmayın, metrûk
Amr b. Ali el-Fellâs, ²⁸⁹⁶ İbn Adî, ²⁸⁹⁷ Zehebî ²⁸⁹⁸	Zayıf
Buhârî, Ebû Hâtîm, ²⁸⁹⁹ Sâcî ²⁹⁰⁰	Leyse bi'l-kavî, leyyinü'l-hadîs
İclî	Sika

7. Ali b. Zeyd b. Cüd'ân et-Teymî (ö. 131/749)²⁹⁰¹

Çok rivayette bulunan râvilerden biri olan Ali b. Zeyd, fıkıh ilminde de temayüz etmiştir. Ebû Zür'a da onun hakkında “leyse bi-kavî **yehimü** ve yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁹⁰² İbn Hibbân da râvinin saygın bir hoca olduğunu söylemiş; ancak haberlerinde **vehmettiğini**, rivayetlerinde hata ettiğini kaydetmiştir. Neticede İbn Hibbân, bu durumun râvinin hadislerinde fazlaca bulunup meşhur kimselerden yaptığı nakillerde menâkîrin görülmesi nedeniyle rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmiştir.²⁹⁰³ Benzer şekilde İbn Huzeyme de Ali b. Zeyd'in sûü'l-hıfzı nedeniyle kendisiyle ihticâc etmediğini

²⁸⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 403. *Tahrîr* müellifleri, râviyi “zayıf, mütâbaat ve şevâhidde i'tibar olunur” şeklinde değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/47).

²⁸⁹⁵ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 179.

²⁸⁹⁶ Amr b. Ali, râviyi taz'îf etse de “sıdk” ehlinde olduğuna işaret etmektedir.

²⁸⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/131.

²⁸⁹⁸ Zehebî, *Mizân*, 5/167. Zehebî, râvinin rivayette zayıf olsa da esasında “sadûk” bir kimse olduğunu söylemektedir.

²⁸⁹⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/199.

²⁹⁰⁰ Sâcî, râvinin hadiste kuvvetli olmasa da sıdk ehlinde olduğunu ifade etmektedir.

²⁹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/402-409.

²⁹⁰² Zehebî, *Mugnî*, 2/15.

²⁹⁰³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/103.

ifade eder. Yine Zehebî de râvinin ilmini övmekle birlikte sûû'l-hıfzı nedeniyle itkân derecesinden biraz düştüğünü söylemiştir. Ayrıca Zehebî, Ali'nin rivayetlerinde fazla menâkîr bulunduğunu da kaydetmiştir.²⁹⁰⁴

Râviye yönelik tenkitler arasında ref' yaptığına dair değerlendirmeler de bulunmaktadır. Şu'be b. Haccâc ve -râvinin "sadûk" olduğunu vurgulamakla birlikte- Tirmizî, bu duruma dikkat çeken âlimlerdir. Diğer taraftan Hammâd b. Zeyd ile Süleyman b. Harb da Ali b. Zeyd'in isnadlarda kalb yaptığını ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra Şu'be, Fesevî²⁹⁰⁵ ve İbn Kâni', râvinin ömrünün sonlarında ihtilâta uğradığını dile getirmişlerdir. Ancak İbn Maîn'e konu hakkındaki görüşü sorulunca râvinin ihtilâta maruz kalmadığını söylemiştir. Son olarak zabtına yönelik bir tenkit olmamakla birlikte İclî, Ebû Hâtim, İbn Adî²⁹⁰⁶ ve Zehebî'nin Ali b. Zeyd'i teşeyyu' ile itham ettikleri ilâve edilebilir. Ali b. Zeyd hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel	Terk etmişlerdir, leyse bi-şey'
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer ²⁹⁰⁷	Zayıf
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Hâkim el-Kebîr	Kuvvetli değil
İbn Şeybe, Zehebî ²⁹⁰⁸	Sâlihu'l-hadîs
İclî	Beis yok

Ali b. Zeyd, hadis âlimleri tarafından güvenilir bulunmayan bir râvidir. Münekkitlerin râvi ile ilgili tenkitlerine bakıldığında bunların sûû'l-hıfz, ihtilât, isnadlarda yaptığı ref' ile kalb ayrıca teşeyyu' etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Hakkındaki "vehim" değerlendirmesi ise İbn Hibbân'dan gelmiştir. O, râvinin çok vehim ve hata yaptığını ve meşhur kimselerden yaptığı rivayetlerde menâkîr bulunduğunu ifade etmiştir.

8.Amr b. Merzûk el-Bâhilî (ö. 224/839)²⁹⁰⁹

Meşhur muhaddis Amr b. Merzûk ile ilgili muhtelif değerlendirmeler bulunmaktadır. Dârekutnî, onu "sadûk, **kesîru'l-vehm**" ifadeleriyle tavsif etmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer

²⁹⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, 5/207.

²⁹⁰⁵ Zehebî, *Siyer*, 5/207.

²⁹⁰⁶ İbn Adî, râvinin zayıf olmakla birlikte hadisi yazılabilecek kimselerden olduğu görüşündedir.

²⁹⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 401.

²⁹⁰⁸ Zehebî, *Mugnî*, 2/15.

²⁹⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/205-209; M. Yaşar Kandemir, "Amr b. Merzûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/88-89.

de Amr'ı “sika” lafzıyla tevsik etmekle birlikte “**lehû evhâm**” olduğunu söylemiştir.²⁹¹⁰ Yine İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmiş; ancak zaman zaman hata ettiğini de kaydetmiştir. Ayrıca Hâkim en-Nisâbü'rî de Amr'ın “seyyiü'l-hıfz” bir kimse olduğunu dile getirmiştir. Amr b. Merzûk hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Ammâr el-Mevsilî ²⁹¹¹	Kezzâb, leyse bi-şey'
Ali b. el-Medînî	Hadisi terk edilmiştir
İclî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Zayıf
Sâcî	Sadûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Zehebî ²⁹¹²	Sika, me'mûn

Tablodan da anlaşılacağı üzere Amr b. Merzûk, hadis âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir kimse olmakla birlikte bir kısım münekkidin şiddetli cerhine maruz kalmıştır. Süleyman b. Harb, bu durumu açıklarken Amr hakkında tenkitte bulunan kimselerin, kendilerinde bulunmayan hadisleri nakletmesi nedeniyle ona karşı kıskançlık gösterdiklerini söylemektedir. Yine Ahmed b. Hanbel'e Ali b. el-Medînî'nin Amr'ı eleştirdiği söylenince o, Amr'ın “sâlih” bir kimse olduğunu vurgulayarak İbnü'l-Medînî'nin tenkidini kabul etmemiştir. Bununla birlikte geç dönem münekkit ulemâsından -râvinin zabtıyla ilgili-hâfızasının kötü olduğu, çok yanlışlığı, zaman zaman hata ettiğine dair eleştiriler gelmiştir.

9.Âsım b. Behdele el-Esedî (ö. 127/745)²⁹¹³

Meşhur kıraat imamı Âsım b. Behdele, münekkitlerin çoğu tarafından hadiste güvenilir kabul edilmiş; ancak bazıları onu eleştirmiştir. Meselâ İbn Sa'd, onun “sika” olduğunu söylemekle birlikte hadiste çok hatası olduğunu ifade etmiştir. Yine Ebû Hâtim, Âsım'ın “sika” mertebesinde değil “sıdk” makamında olduğunu belirtmiş ve zayıf hâfızası nedeniyle tenkitte bulunmuştur. İlâveten Ukaylî ile Dârekutnî'nin de râviyi hıfzı yönüyle eleştirdikleri kaydedilmelidir. Ayrıca Fesevî, onu tevsik etmiş; ancak hadisinde ıztırâb bulunduğunu dile getirmiştir. Bunların dışında Âsım'ın ihtilâta uğradığı da söylenmiştir. Râvi ile ilgili “vehim” değerlendirmesi ise Zehebî ve İbn Hacer'den gelmektedir. Zehebî, râvi kıraatte güvenilir bir kimse olsa da hadis rivayetinde güvenilirlik derecesinden aşağıda olduğunu ifade etmiş ve

²⁹¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 426. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in değerlendirmesinde “lehû evhâm” ifadesini zikretmemesinin daha güzel olacağını söylemişlerdir. Zira onlara göre Amr b. Merzûk önde gelen sika bir kimsedir ve hata yapmak beşerin kurtulamayacağı bir durumdur (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/107).

²⁹¹¹ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, 141.

²⁹¹² Zehebî, *el-Kâşif*, 2/88. Zehebî, tevsikle birlikte onda hafif bir kusur olduğunu da dile getirmektedir (ثقة فيه بعض الشيء).

²⁹¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/271-275; Mehmet Ali Sarı, “Âsım b. Behdele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/475-476.

ardından “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁹¹⁴ İbn Hacer de benzer şekilde “sadûk **lehû evhâm**” ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca İbn Hacer, râvinin kıraatte hüccet olduğunu, hadiste ise *Sahîhayn*’da makrûnen kaydedildiğini ifade etmiştir.²⁹¹⁵ Âsım hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Hırâş	Hadisinde nekâret var
Ebû Hâtım	Sâlih
İbn Maîn, İclî, Nesâî	Lâ be’s bihî
Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür’a, İbn Hibbân ²⁹¹⁶	Sika

Sonuç olarak Âsım’ın güvenilir bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte rivayetleri iyi hıfzedememesi, hataya düşmesi ve vehme kapılması nedeniyle hadis rivayetine yetkinliği hususunda eleştirilmiştir.

10.Âsım b. Hilâl el-Bârıkî (ö. ?)²⁹¹⁷

Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde, Hişâm b. Urve gibi âlimlerden rivayette bulunan Âsım b. Hilâl’in vefat tarihi bilinmemektedir. İbn Hibbân; onun kasıtlı olmaksızın, **tevehhümle** isnadları kalb ettiğini söylemiş ve kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini kaydetmiştir. İbn Uleyye ile Yahyâ b. Saîd el-Kattân ise Âsım’ın hıfzında zayıflık olduğunu dile getirir.²⁹¹⁸ Ayrıca Ebû Zür’a, râvinin Eyyûb’dan münker hadisler naklettiğini söyleyerek nisbî cerhte bulunmuştur. Bunun dışında Zehebî de onun hatasının metinde değil isnadda olduğunu söylemektedir. Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Adî	Rivayetlerinin mütâbii yok
İbn Maîn	Zayıf
Nesâî, İbn Hacer ²⁹¹⁹	Kuvvetli değil
Ebû Hâtım	Sâlih, şeyh, mahallühî sıdk
İbn Maîn, ²⁹²⁰ Ebû Dâvûd, Bezzâr	Leyse bihî be’s

Âsım b. Hilâl, kimi ricâl âlimleri tarafından tenkide uğramış, bazıları da onu ta’dîlin alt mertebelerine işaret eden lafızlarla da olsa tevsik etmiştir. İbn Uleyye ile Yahyâ b. Saîd;

²⁹¹⁴ Zehebî, *Mizân*, 4/13.

²⁹¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 285. *Tahrîr* müellifleri ise “sika yehimû” değerlendirmesinde bulunmuşlardır (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/165).

²⁹¹⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

²⁹¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/323-326.

²⁹¹⁸ İbn Uleyye, “ما وجدت رجلا اسمه عاصم إلا وجدته رديء الحفظ” Yahyâ b. Saîd ise “من كان اسمه عاصما كان في حفظه شيء” kullanmaktadır (bk. İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 2/71).

²⁹¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 286.

²⁹²⁰ İbn Maîn, *Târîh*, 4/316.

râvinin hıfzının zayıflığı nedeniyle tenkitte bulunmuştur. İbn Hibbân'ın değerlendirmesinde kullandığı ifadede ise “tevehhüm” lafzı kelime anlamını ifade eder görünmektedir.

11. Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî (ö. 135/752-3)²⁹²¹

İbn Hibbân, Atâ b. Ebî Müslim'in hâfızasının zayıf olduğunu (redü'l-hıfz) söylemiş ve onu “**keşîru'l-vehm**” şeklinde değerlendirmiştir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, râvinin farkına varmadan hata yaptığını, bu durumun rivayetlerinde çoğalması sebebiyle kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini kaydeder.²⁹²² İbn Hacer ise onun “sadûk” olduğunu söylemekle birlikte çok **vehme** düştüğünü kaydetmiş; ayrıca irsâl ve tedlîs yaptığını dile getirmiştir.²⁹²³ Bunun dışında râvinin zabtına yönelik bir tenkit olarak Şu'be'nin onun hakkında “unutkandı” şeklindeki değerlendirmesi de burada kaydedilebilir. Ayrıca Atâ b. Ebî Müslim; İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Enes (r.anhüm) gibi sahâbîlerden irsâl yaparak hadis nakletmesi nedeniyle de tenkide uğramıştır. Diğer yandan aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere râvi, cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilen bir râvidir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Saîd b. Müseyyeb	Tekzip
Beyhakî ²⁹²⁴	Kuvvetli değil
Nesâî, İbn Adî, ²⁹²⁵ Zehebî ²⁹²⁶	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, ²⁹²⁷ İclî, İbn Şeybe, ²⁹²⁸ Ebû Hâtim ²⁹²⁹ Tirmizî, ²⁹³⁰ Dârekutnî	Sika

Pek çok ricâl âliminin tevsik ettiği râvinin Saîd b. Müseyyeb tarafından neden tekzibe uğradığı Buhârî'nin *Du'afâ*'sında kaydettiği bir rivayetle anlaşılmaktadır. Buhârî, Atâ'nın Saîd b. Müseyyeb'den naklettiği bir rivayetin İbnü'l-Müseyyeb'e sorulduğunu kaydetmiştir. Burada İbnü'l-Müseyyeb, Atâ'nın kendisine yalan isnad ettiğini ve böyle bir hadis nakletmediğini dile getirmektedir. Ancak bu örnekte birçok münekkit ulemânın doğru sözlü bir kimse olduğunu vurguladığı Atâ b. Ebî Müslim'in kasten yalan söylemesi ihtimali uzak

²⁹²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 9/138-144.

²⁹²² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/131.

²⁹²³ İbn Hacer, *Takrîb*, 392. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sika” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/17).

²⁹²⁴ Zehebî, *Mugnî*, 1/615.

²⁹²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/565.

²⁹²⁶ Zehebî, *Mugnî*, 1/614.

²⁹²⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/141.

²⁹²⁸ Zehebî, *Siyer*, 6/141.

²⁹²⁹ Ebû Hâtim'in değerlendirmesi İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde “babama Atâ el-Horasânî'yi sordum, ‘lâ be'se bih, sadûk’ dedi; ‘hadisiyle ihticâc edilir mi?’ dedim ‘evet’ dedi.” şeklinde kaydedilmiş (bk. 6/335); İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dimaşk*'ında aynı ifadelerin yanında “sika” değerlendirmesi de nakledilmiş (bk. 40/429); İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde ise “sika, sadûk” şeklinde aktarılmış ve yine oğlunun râvinin hadisiyle ihticâc edilip edilmeyeceği sorusuna Ebû Hâtim'in müsbet cevabı kaydedilmiştir (bk. 9/139).

²⁹³⁰ Zehebî, *Siyer*, 6/141.

görülmektedir. Muhtemelen buradaki sorun Şu‘be ve İbn Hibbân gibi âlimlerin dile getirdikleri üzere Atâ’nın hıfzındaki zayıflıktan kaynaklanmıştır. Netice itibariyle Atâ b. Ebî Müslim’in unutkan, çok vehmeden ve farkına varmadan hata yapan bir kimse olduğuna dair tenkitler bulunmakla birlikte hadis âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir râvi olduğunu söylemek mümkündür.

12.Ebû Bekir b. Ayyâş el-Esedî (ö. 193/809)²⁹³¹

Meşhur kıraat ve hadis âlimi Ebû Bekir b. Ayyâş, münekkit ulemânın çoğu tarafından tevsik edilen bir kimse olmakla beraber kimi zaman rivayetlerinde yanılması nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin İbn Maîn, “sadûk, **lehû evhâm**”,²⁹³² Sâcî ise “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca İbn Abdilber de Ebû Bekir’in hadisinde **vehme** düştüğünü ve hıfzının zayıf olduğunu söylemektedir. Diğer yandan İbn Hibbân râvinin hâfız, mutkîn bir kimse olduğunun altını çizmiş; ancak yaşlılığında hâfızasının zayıfladığını ve rivayetlerinde **vehim** yaptığını kaydederek nakillerindeki hatalarını ihtilâtıyla açıklamıştır. Bunların dışında İbn Sa’d, Ahmed b. Hanbel, İclî ve Zehebî²⁹³³ de râviyi tevsik etmekle birlikte rivayetlerinde hataya düştüğüne işaret eden âlimlerdir.²⁹³⁴ Yine Ebû Nuaym, Ömer b. Şebbe ve Tirmizî²⁹³⁵ râvinin hatasının çokluğuna dikkat çekmişlerdir. Son olarak İbn Hacer’in değerlendirmesi kaydedilebilir. O, Ebû Bekir’i “sika” lafzıyla tevsik etmiş; ardından yaşlanınca hâfızasının bozulduğunu; ancak kitabının “sahîh” olduğunu dile getirmiştir.²⁹³⁶ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmelerden bazıları gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ²⁹³⁷ İbn Nümeyr, İbn Şeybe	Zayıf, fî hadîsihî ıztırâb
İbn Maîn ²⁹³⁸	Leyse hüve bi’l-kavî
Bezzâr, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-hâfız
İbn Maîn, ²⁹³⁹ İbn Adî	Leyse bihî be’s, sadûk
İbn Maîn, Ebû Dâvûd ²⁹⁴⁰	Sika

²⁹³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 15/113-121; Tayyar Altıkulaç, “Ebû Bekir b. Ayyâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/109-110.

²⁹³² Zehebî, *Siyer*, 8/497.

²⁹³³ Zehebî, *Mugnî*, 2/452.

²⁹³⁴ Ahmed b. Hanbel ile İclî, râvinin zaman zaman hata ettiğini belirtirken İbn Sa’d, “kesîru’l-galat” değerlendirmesinde bulunmuştur. Diğer yandan Ahmed b. Hanbel başka bir defasında İsrâîl ile Ebû Bekir b. Ayyâş’ın mukayesesinde İsrâîl’i tercih ettiğini söyleyerek Ebû Bekir’i “kesîru’l-hata cidden” şeklinde değerlendirmiş; ancak kitabından rivayette hata etmediğini, hıfzından nakilde yanıldığını kaydetmiştir.

²⁹³⁵ Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1388/1968), “*Sıfatü’l-Cenne*”, 25 (No. 2567).

²⁹³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 624. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin “kesretü’l-galat” ve “sûû’l-hıfz”ı nedeniyle “sika” mertebesine çıkamayacağını; ancak “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde değerlendirileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/160).

²⁹³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/549.

²⁹³⁸ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerıyyâ*, 40.

²⁹³⁹ İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, 1/82.

13.Ebû Yahyâ Eyyûb b. Utbe (ö. 160/776-7)²⁹⁴¹

Hadis âlimlerinin çoğunun cerh ettiği Yemâme kadısı Eyyûb b. Utbe hakkında Ebû Hâtîm, “Onda gevşeklik vardır. Bağdat’a geldi ve yanında kitapları olmadan hıfzından **tevehhümle** hadis nakletti de hata etti.” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁹⁴² İbn Hibbân da râvinin çok hata yaptığı ve fazlaca²⁹⁴³ **vehme** düşüp hatasının fâhiş hale geldiğini söylemiştir. Bu noktada İbn Hibbân’ın kullandığı ifadelerle ayrıca işaret edilebilir. Zira o, Eyyûb’un ‘çok hata’ yaptığını belirttikten sonra ‘fazlaca vehme düştüğünü (yehimü şedîden)’ ve bunun neticesinde ‘hatasının fâhiş’ hale geldiğini söylemektedir. Burada Ebû Hâtîm’in hatayı tevehhümle rivayet etmenin sonucu olarak ifade etmesi dikkat çekicidir. Bunların dışında Buhârî’nin, râvinin çok zayıf olduğu ve ondan tahdîs etmediğini söyledikten sonra “hadisin sahihini sakîminden ayıramadığı” şeklindeki ifadelerine -vehimle nitelenen bir râvinin rivayetteki durumunu tavsif etmesi nedeniyle- ayrıca yer verilebilir. Son olarak Zehebî’nin, râvinin hıfz yönünden zayıf olduğuna dair değerlendirmesi kaydedilmelidir.²⁹⁴⁴ Aşağıdaki tabloda ise Eyyûb b. Utbe ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Dârekutnî	Yütrakü, leyse bi-şey’
İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr, Amr b. Ali, Cûzcânî, Müslim, Ebû Zür’a, ²⁹⁴⁵ Ebû Dâvûd, ²⁹⁴⁶ Fesevî, Abdurrahman b. Yûsuf b. Hırâş, Nesâî, İbn Hacer ²⁹⁴⁷	Zayıf
İbn Maîn, İclî, Buhârî, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-kavî, leyse bi’l-metîn
Dârekutnî	Yu‘teberu bihî
Ahmed b. Hanbel ²⁹⁴⁸	Sika

²⁹⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, 1/298.

²⁹⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/174-177.

²⁹⁴² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/253. Benzer bir değerlendirme Ebû Zür’a’dan da nakledilmiştir. O, râvinin Basra’ya gittiğinde yanında kitap olmadığı halde hıfzından hadis naklettiğini; ancak bunlarda problem bulunduğunu; sıra Yemâme hadislerine geldiğinde ise onların “müstakîm” olduğunu belirtmiştir.

²⁹⁴³ *Tehzîbü’l-Tehzîb*’de vehmin çokluğuna dair bir ifade olmasa da *Mecrûhîn*’de ifade “ve yehimü şedîden” şeklinde geçmektedir (bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/169).

²⁹⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, 7/319.

²⁹⁴⁵ Ebû Zür’a, Eyyûb’un Irak ehlinde rivayetinde zayıf, Yemâme hadislerinin ise daha sahih olduğunu söylemiştir.

²⁹⁴⁶ *Su’âlâtü’l-Âcurrî*’de Ebû Dâvûd’un râviyi bir seferinde taz’if etmekle birlikte başka bir sefer de “sahîhu’l-kitâb” değerlendirmesinde bulunduğu görülmektedir (bk. 1/388; 2/192). Fakat İbn Hacer *Tehzîb*’inde Ebû Dâvûd’un değerlendirmesini Âcurrî’den nakille “münkeru’l-hadîs” şeklinde kaydetmiştir. Ebû Dâvûd’un râvi hakkındaki kanaati *Târîhu Bağdâd* (bk. 7/451), *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* (bk. 8/237), *Mizânü’l-i’tidâl* (bk. 1/461) ve *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*’de (bk. 2/339) “sahîhu’l-kitâb” lafzıyla nakledilmiştir.

²⁹⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 118.

²⁹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, tevsik değerlendirmesinden râvinin Yahyâ b. Ebî Kesîr rivayetlerini istisna etmektedir.

14.Ebû Ömer Hafs b. Gıyâs en-Nehâî (ö. 194/810)²⁹⁴⁹

Fıkıh ilminin genişliğiyle de tanınan Hafs b. Gıyâs, İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden olup Bağdat ve Kûfe kadılığı yapmıştır. Hadis âlimleri Hafs'ın rivayet bilgisi methetmişler; ancak ihtilât, hâfızasından yaptığı nakillerde hata ve tedlîs²⁹⁵⁰ nedeniyle eleştirmişlerdir. Örneğin Yahyâ b. Maîn'in Hafs hakkındaki “sebt” değerlendirmesini duyan Ali b. el-Medînî, “ama o **vehim** yapıyor” şeklinde itiraz etmektedir.²⁹⁵¹ İbn Hibbân ise onu *Sikât*'ında zikretmekle beraber²⁹⁵² *Meşâhîr*'inde zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiştir.²⁹⁵³ Ayrıca Hafs'tan fıkıh tahsil eden Dâvûd b. Ruşeyd'in (ö. 239/853-4), râvi hakkındaki “kesîru'l-galat” değerlendirmesi dikkat çekicidir. İbn Şeybe ise onun kitabından rivayet ettiğinde “sika, sebt” olduğunu, hıfzından rivayet ettiklerinden sakınılması gerektiğini söyler. Benzer şekilde Ebû Zûr'a, Hafs'ın kitabından rivayetlerinin “sâlih” olduğunu söylemiş; fakat kadılık görevinden sonra hıfzının kötüleştiğini vurgulamıştır. Burada Ebû Zûr'a'nın, râvinin hıfzındaki kusuru kadılık göreviyle irtibatlandırarak sonradan ârız olan bir hal şeklinde değerlendirdiğinin altı çizilmelidir. Nitekim Ebû Dâvûd da Hafs'ın ömrünün sonlarında unutkanlığa maruz kaldığını dile getirmektedir. Benzer şekilde İbn Hacer, onu “sika, fakih” ifadeleriyle niteledikten sonra ömrünün sonuna doğru hâfızasının biraz zayıfladığını kaydetmiştir.²⁹⁵⁴ Öte yandan râvinin hâfızasından yaptığı nakillerle ilgili tenkitler bağlamında Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr'ın itirazları mühimdir. Ona râvinin “kesîru'l-galat” olduğu söylenince İbn Ammâr, “Hayır; ancak iyi hıfzedemezdi. Ama hadisi ezberlediğinde de güzel ezberlerdi. Hiçbir harfi tekrar etmezdi.” demektedir. Ayrıca İbn Ammâr, biri Hafs'a bir hadisin bir kısmını sorduğunda “Hayır, vallahi sen o hadisi benden işitmedin. Ben seni tanıyorum.” dediğini naklederek onun hadiste zor, cevval bir kimse olduğunu dile getirmiştir.²⁹⁵⁵

Sonuç olarak Hafs b. Gıyâs'ın dikkatli ve titiz bir râvi olmasına karşın birtakım rivayetlerinde yanlışlığı anlaşılmaktadır. Hakkındaki ihtilât değerlendirmeleri göz önünde bulundurulunca bu

²⁹⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/433-440; Saffet Köse, “Hafs b. Gıyâs” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118; Âdem Özdemir, *Hafs b. Gıyâs ve Hadis İlimindeki Yeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

²⁹⁵⁰ İbn Sa'd, onun “sika, me'mûn, kesîru'l-hadîs” olduğunu söylemekle birlikte tedlîs yaptığını dile getirmiştir. Ahmed b. Hanbel de râvinin tedlîse başvurduğunu söylemektedir.

²⁹⁵¹ İbn Maîn'in İbnü'l-Medînî'nin tenkidine onun kitabının “sahih” olduğunu söyleyerek cevap verdiği nakledilmiştir (bk Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/79). Burada ayrıca Ali b. el-Medînî'nin Hafs hakkındaki kanaatini nasıl değiştirdiğiyle ilgili nakil kaydedilebilir. Yahyâ b. Saîd'in “A'meş'in ashabının en güvenilirleri Hafs b. Gıyâs'tır.” dediğini duyan İbnü'l-Medînî bunu kabul etmemiş; ancak daha sonra Kûfe'ye geldiğinde Ömer b. Hafs'ın, babasının A'meş rivayetlerinin bulunduğu kitabını çıkarınca Yahyâ'ya hak verip saygı duyduğunu dile getirmiştir.

²⁹⁵² İbn Hibbân, *Sikât*, 6/200.

²⁹⁵³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 172.

²⁹⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 173.

²⁹⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/82.

hataların ihtilâtından sonraki nakillerinde vuku bulmuş olması muhtemel görünmektedir. Nitekim Hafs b. Gıyâs hakkında pek çok hadis âlimi övgü ifadeleri kullanmıştır. Örneğin bir defasında Vekî‘, kendisine nakledilen bir hadisi yadırgayınca kimden rivayet edildiğini sorar. Ona “Hafs b. Gıyâs’tan” cevabı verilince Vekî‘, “Ebû Ömer rivayet ettiyse artık biz ne söyleyebiliriz ki” diyerek güvenini izhar eder.²⁹⁵⁶ Yine Abdurrahman b. Mehdî’nin A‘meş’in ashabı içinde ona öncelik verdiği aktarılmaktadır. İbn Maîn de “Kûfe’de şu üç kişi gibisini görmedim” diyerek üç kişi arasında Hafs’ı zikretmiş ve “Bunlar ashâbü’l-hadîstir” demiştir.²⁹⁵⁷ İlâveten İbn Hırâş, İclî, Nesâî Hatîb el-Bağdâdî²⁹⁵⁸ ve Zehebî²⁹⁵⁹ de Hafs hakkında tevsik ifadeleri kullanan âlimler arasında zikredilebilir.

15.Ebü’l-Heysem Hâlid b. Abdurrahman el-Mahzûmî (ö. ?)²⁹⁶⁰

Vefat tarihi bilinmeyen Hâlid b. Abdurrahman; İmam Mâlik, Şu‘be, Sevrî gibi önemli âlimlerden hadis almış, kendisinden de Yahyâ b. Maîn, Hişâm b. Ammâr gibi kimseler rivayette bulunmuştur. Râvi, münekkitlerin çoğu tarafından müsbet ifadelerle değerlendirilmekle birlikte bazı hadislerinde bulunan nekâret nedeniyle tenkide uğramıştır. İbn Adî, onun hakkında “leyse bi-zâke” ifadesini kullanmış ve bazı hadislerinde nekâret bulunduğunu belirtmiş; ardından rivayetlerindeki nekâretin kasıtlı olmayıp ondaki **vehim** veya hatadan kaynaklandığını düşündüğünü söylemiştir.²⁹⁶¹ İbn Hacer ise Hâlid’i “sadûk lehû **evhâm**”²⁹⁶² şeklinde değerlendirmektedir. Bunun dışında Ukaylî de onu *Du‘afâ*’sında zikrederek hıfzında hafif kusur olduğunu söyledikten sonra hadislerine örnekler vermiştir.²⁹⁶³ Ancak Zehebî’nin, Ukaylî’nin kaydettiği râviye ait illetli hadislerde bulunan hatanın başkasından kaynaklanma ihtimalini dile getirdiği kaydedilmelidir.²⁹⁶⁴ Son olarak İbn Maîn’in “sika” terimiyle değerlendirdiği râviyi Ebû Zûr’a ile Ebû Hâtim’in bir beis görmediklerini söyleyerek tevsik etmişlerdir.

²⁹⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/186.

²⁹⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/79.

²⁹⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/75.

²⁹⁵⁹ Zehebî, *Mîzân*, 2/331.

²⁹⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 3/705-706.

²⁹⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/313-320.

²⁹⁶² İbn Hacer, *Tâkrîb*, 189. Ancak *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’in zikredilen değerlendirmesine itiraz ederek râvinin “sadûk” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/347).

²⁹⁶³ Ukaylî, *Du‘afâ*, 2/9-10.

²⁹⁶⁴ Zehebî, *Mîzân*, 2/416.

16.Hammâd b. Ebî Süleyman el-Kûfî (ö. 120/738)²⁹⁶⁵

İmam Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebî Süleyman, daha çok fakih kimliğiyle tanınmaktadır. Hadis ulemâsı, Kûfe ekolünden olması nedeniyle onu ircâ görüşünü benimsemekle itham etmiştir. Rivayetteki güvenilirlik durumuyla alâkalı ise farklı kanaatler serdedilmiştir. Genellikle doğru sözlü, güvenilir bir kimse olduğu vurgulanmakla birlikte bir kısım münekkit, nakillerini doğru hıfzedememesi ve hataya düşmesi nedeniyle tenkitte bulunmuştur. Örneğin Şu'be, onun hakkında “لا يحفظ” ifadesini kullanmıştır. İbn Sa'd da Hammâd'ın hadiste zayıf olduğunu, ömrünün sonunda ihtilâta maruz kaldığını ve İbrâhim en-Nehaî dışındaki rivayetlerinde hata ettiğini dile getirmektedir. Zührlî de Hammâd'ı “kesîru'l-hata ve'l-vehm” şeklinde nitelemiştir. Yine İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle beraber rivayetlerinde hata ettiğini söylemiştir. Son olarak İbn Hacer, Hammâd'ı “fakih, sadûk, **lehû evhâm**” ifadeleriyle değerlendirmektedir.

17.Hârîse b. Ebî'r-Ricâl el-Ensârî (ö. 148/765-6)²⁹⁶⁶

Cerh-ta'dîl durumu hakkında farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte Hârîse b. Ebî'r-Ricâl, hadis âlimlerinin çoğunluğu tarafından tenkit edilen bir kimsedir. İbn Hibbân, râvinin **vehmi** çok, hatası fâhiş olan biri olduğunu söylemiştir. Tirmizî de onun hıfzı yönünden eleştirildiğini kaydeder. İbn Adî ise hadislerinin münker olduğunu, rivayetine mütâbii bile bulunmayacağını²⁹⁶⁷ söyleyerek daha şiddetli ifadelerle Hârîse'yi cerh etmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Ali b. Cüneyd, Nesâî	Leyse bi-şey', leyse bi-sika, metrûk
Ali b. el-Medînî, ²⁹⁶⁸ Buhârî, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, İbn Huzeyme, İbn Hacer ²⁹⁶⁹	Zayıf
Ahmed b. Hanbel, ²⁹⁷⁰ İbn Mâkûlâ ²⁹⁷¹	Leyse bi-zâke
İbn Sa'd, ²⁹⁷² Cûzcânî ²⁹⁷³ İclî ²⁹⁷⁴	Lâ be'se bihî, mütemâsek

²⁹⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/538-542; M. Özgü Aras, “Hammâd b. Ebû Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/484-486; Mehmet Botour Memet, *Hammâd b. Ebû Süleyman (120/738) ve Rivayetleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

²⁹⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/781-784.

²⁹⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/219. Söz konusu değerlendirme, İbn Adî'nin *Kâmil*'inde “بعض ما يرويه منكر لا يتابع عليه” şeklinde; Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde (bk. 5/315), Zehebî'nin *Mîzân*'ında (bk. 2/183), İbn Hacer'in *Tehzîbü'l-Tehzîb* 'inde (bk. 2/782) ise “عامه ما يرويه منكر” şeklinde geçmektedir.

²⁹⁶⁸ Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 50.

²⁹⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 149.

²⁹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlâel (Merrûzî rivayeti)*, 101.

²⁹⁷¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/332.

²⁹⁷² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/332.

18.Ebû Abdilmelik Hasan b. Yahyâ el-Huşenî (ö. 190'dan sonra/805'ten sonra)²⁹⁷⁵

Cerh-ta'dîl âlimlerinin hakkında farklı görüşler serdettikleri Hasan b. Yahyâ ile ilgili en şiddetli tenkitler İbn Hibbân'dan gelmektedir. O, Hasan'ı "münkeru'l-hadîs cidden" şeklinde niteledikten sonra sikalardan aslı olmayan, mutkîn kimselerden mütâbîi bulunmayan şeyler rivayet ettiğini belirtmiştir. Ayrıca râvinin "sâlih" bir adam olduğunu dile getiren İbn Hibbân, onun hıfzından rivayet ettiğini ve rivayet ettiklerinde çok **vehim** bulunduğunu, haberlerindeki nekâretin aşırı hale geldiğini, öyle ki neredeyse bu durumun kasıtlı gibi görüldüğünü ve böylece terki hak ettiğini söylemiştir. Hâkim el-Kebîr de râvinin ara sıra hocalarından mütâbîi olmayan şeyler naklettiğini ve zaman zaman hata ettiğini dile getirir. Ebû Hâtim ise "sadûk" değerlendirmesinin yanında Hasan'ın "seyyiü'l-hıfz" olduğunu söyler. Benzer şekilde İbn Hacer, "sadûk, kesîru'l-galat" değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁹⁷⁶ Sonuç olarak Hasan b. Yahyâ'nın doğru sözlü bir kimse olmakla birlikte zayıf hâfızası ve rivayetlerinde yanılarak mütâbîi bulunmayan şeyler nakletmesi nedeniyle eleştirildiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda da râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Nesâî, Dârekutnî, Abdülganî el-Ezdî	Leyse bi-şey', leyse bi-sika, metrûk
Zehebî ²⁹⁷⁷	Vâh
Ahmed b. Hanbel, Duhaym	Lâ be'se bihî
İbn Maîn	Sika

19.Hazm b. Ebî Hazm el-Kuta'î (ö. 175/791-2)²⁹⁷⁸

Hazm b. Ebî Hazm, ricâl âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir.²⁹⁷⁹ İbn Hibbân ise onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte "yuhtiü" değerlendirmesinde bulunmuş; ayrıca *Meşâhîr*'inde "redü'l-hıfz" olduğunu söylemiştir.²⁹⁸⁰ İbn Hibbân'ın değerlendirmesine benzer şekilde İbn Hacer, râvi hakkında "sadûk **yehimü**" ifadelerini kullanmıştır.²⁹⁸¹

²⁹⁷³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 234.

²⁹⁷⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/334.

²⁹⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/270-273.

²⁹⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 164. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in bu değerlendirmesine karşı çıkmış ve hadis âlimlerinin cerhlerini zikrederek râvinin "zayıf" olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/283).

²⁹⁷⁷ Zehebî, *Mugnî*, 1/249.

²⁹⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/111-112.

²⁹⁷⁹ İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî (bk. Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî*, 69) ve Zehebî (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 1/319), "sika"; Ebû Hâtim ile Nesâî ise "lâ be'se bihî" ifadeleriyle râviyi değerlendirmişlerdir.

²⁹⁸⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 156.

²⁹⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 157. *Tahrîr* müellifleri râvinin "sika" olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/264).

20.Hemmâm b. Yahyâ b. Dînâr el-Avzî (ö. 163-5/779-82)²⁹⁸²

Meşhur hadis râvisi Hemmâm b. Yahyâ, münekkitlerin tevsik ettiği bir kimsedir.²⁹⁸³ Bununla birlikte hıfzının zayıflığı ve rivayetlerinde zaman zaman hataya düşmesi nedeniyle eleştiriyeye maruz kalmıştır. Örneğin, İbn Sa‘d, onu tevsik etse de hadislerinde hata ettiğini kaydetmektedir. Yine Yezîd b. Zürey‘ ile Sâcî; Hemmâm’ın hıfzının iyi olmadığını söylemişler; fakat kitabından rivayetlerini “sâlih” terimiyle değerlendirmişlerdir. Benzer şekilde Ebû Hâtim, râviyi tevsik etmekle birlikte hıfzında biraz zayıflık bulunduğunu dile getirir. İbn Hacer de mezkûr değerlendirmeleri takip ederek Hemmâm’ı “sika” lafzıyla tevsik etmiş; ancak zaman zaman **vehme** kapıldığına işaret etmiştir.²⁹⁸⁴

Sonuç olarak Hemmâm b. Yahyâ’nın güvenilir bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat hıfzının zayıflığı, zaman zaman hadislerinde hata ve vehme düşmesi nedeniyle tenkit edildiği dikkate alınmalıdır. Diğer yandan râvinin önceden hıfzından rivayet edip kitabına müracaat etmediği; daha sonra kitabından nakilde bulunduğu ve yaptığı hataları fark ederek Allah’tan bağışlanma dilediği nakledilmektedir. Bu nedenle râvinin sonraki rivayetlerinin daha güvenilir olduğu ifade edilmiştir.

21.Hudeyc b. Muâviye b. Hudeyc (ö. 171/787)²⁹⁸⁵

Emevî kumandanı sahabî Muâviye b. Hudeyc’in (ö. 52/672) oğlu, hadis hafızı Züheyr’in (ö. 173/787) kardeşi Hudeyc b. Muâviye, ricâl âlimleri tarafından tenkit edilmiştir. Nitekim kardeşi Züheyr’in de onun durumundan hoşnut olmadığı nakledilmektedir. İbn Hibbân, râviyi “münkeru’l-hadîs” ifadesiyle değerlendirmiş ve rivayetinin azlığına rağmen **çok vehminin** bulunduğunu söylemiştir. Dârekutnî ise Ebû İshak es-Sebîî rivayetlerinde **vehminin** galip geldiğini söyleyerek nisbî cerhte bulunmuştur.²⁹⁸⁶ Ayrıca Bezzâr, hâfızasının kötülüğüne

²⁹⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/57-63.

²⁹⁸³ İbn Mehdî, Yezîd b. Hârûn, İbn Maîn, İbnü’l-Medînî (Ali b. el-Medînî, *Su’âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 34), Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali, İclî, Ebû Zü’r’a, Berdicî, İbn Hibbân, İbn Adî, Hâkim en-Nîsâbü’rî ve Zehebî (Zehebî, *Siyer*, 7/296, a.mlf., *Mugnî*, 2/372, a.mlf., *Mizân*, 7/92); râviyi tevsik eden âlimlerdir. Hemmâm b. Yahyâ’ya en sert tutumu ondan hadis almayı kabul etmeyen Yahyâ b. Saîd göstermiştir. Bununla birlikte daha sonra Yahyâ b. Saîd’in Hemmâm ile ilgili kanaatinin değişmiş olması muhtemel görünmektedir (bk. Zehebî, *Siyer*, 7/299).

²⁹⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 574. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in değerlendirmesinde “رما وهم” ifadesini kullanmamasının daha uygun olacağını söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/44).

²⁹⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/53-55.

²⁹⁸⁶ Dârekutnî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 191. İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/55) ve İbnü’l-Cevzî (bk. İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 1/194), yalnızca “vehmi galip gelmiştir” kısmını zikretmiştir.

dikkat çekmektedir. İbn Hacer de Hudeyc'i "sadûk, yuhtiü" ifadeleriyle niteler.²⁹⁸⁷ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, ²⁹⁸⁸ İbn Nümejr, ²⁹⁸⁹ İbnü'l-Cârûd ²⁹⁹⁰	Lâ yüktebü hadîsüh, leyse bi-sika
İbn Sa'd, Nesâî, Ebû Arûbe ²⁹⁹¹	Zayıf
Buhârî, Nesâî, İbn Mâkûlâ ²⁹⁹²	Leyse bi'l-kavî, bazı hadisleri tenkit edilmiştir
Ebû Hâtim, ²⁹⁹³ İbn Adî ²⁹⁹⁴	Yüktebü hadîsüh, bir beis olmadığını umuyorum
Ahmed b. Hanbel	Hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum

22.Husayf b. Abdirrahman el-Cezerî (ö. 136-9/753-7)²⁹⁹⁵

Hadis âlimlerinin çoğunun müsbet ifadelerle değerlendirdiği Husayf b. Abdirrahman; sâlih, âbid bir zat olmakla birlikte rivayetlerinde yanılması nedeniyle münekkitlerden bir kısmının tenkidine uğramıştır. Dârekutnî onu "yu'teberu bih, **yehimü**" ifadeleriyle değerlendirmektedir. Ebû Hâtim ise Husayf'ın "sâlih" bir kimse olduğunu söylemiş; ancak (hadislerde) karışıklık yaptığını ve kötü hâfızası nedeniyle tenkit edildiğini belirtmiştir. Benzer şekilde İbn Hibbân da onun sâlih, fakih, âbid bir şeyh olduğunu dile getirmektedir. Ne var ki İbn Hibbân sözlerinin devamında râvinin rivayetinde çok hata yaptığını, meşhur kimselerden mütâbii bulunmayan şeylerle infirâd ettiğini kaydetmiştir. İbn Hibbân, neticede onun rivayetinde "sadûk" olduğuna ve sikalara muvafakat ettiğinde kabul, mütâbaat etmediğinde terk edileceğine hükmeder. Yine İbn Hacer de Husayf hakkında "sadûk, seyyiü'l-hıfz" ifadelerini kullanmış, ömrünün sonunda ihtilata maruz kaldığını söylemiş ve ayrıca ircâ ile tenkit edildiğine de işaret etmiştir.²⁹⁹⁶ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

²⁹⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 154. *Tahrîr* müellifleri râviyi "zayıf, yu'teberu bih" şeklinde nitelemiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/256).

²⁹⁸⁸ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, 76.

²⁹⁸⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/271.

²⁹⁹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/12.

²⁹⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/167.

²⁹⁹² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/12.

²⁹⁹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/311. Ebû Hâtim "mahallühü sîdk" dedikten sonra onun kardeşi gibi olmadığını söylemiş ve bazı hadislerinde yapaylık "مصنعة" bulunduğunu dile getirdikten sonra hadisin yazılabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte İbn Hacer, *Tehzîb*'inde söz konusu ifadeyi "bazı hadislerinde zayıflık var" şeklinde naklederken (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/54) *Tahrîr* müellifleri "bazı hadislerinde vehim var" şeklinde kaydetmektedir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/256).

²⁹⁹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/171.

²⁹⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/68-71.

²⁹⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 193.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme	Za'îfû'l-hadîs
Ahmed b. Hanbel, Nesâî, ²⁹⁹⁷ Ezdî, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi-kavî, leyse bi-zâke
İbn Maîn, ²⁹⁹⁸ Fesevî, Abdurrahman b. Yûsuf b. Hırâş, ²⁹⁹⁹ Sâcî, İbn Adî	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî, ³⁰⁰⁰ Ebû Zûr'a, ³⁰⁰¹ Buhârî	Sika

23.İbrâhim b. Abdilmelik el-Kannâd el-Basrî (ö. ?)³⁰⁰²

Ukaylî, âlimlerin çoğunun tenkit ettiği İbrâhim b. Abdilmelik'in hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemiş ve Katâde'den rivayetlerindeki probleme işaret etmiştir. Ayrıca İbn Hibbân'ın İbrâhim'i *Sikât*'ına almakla birlikte hakkında "yuhtiü" değerlendirmesinde bulunduğu kaydedilmelidir. Benzer şekilde İbn Hacer de râvinin "sadûk" olduğunu söylemiş; fakat hıfzında hafif bir kusur olduğunu da dile getirmiştir.³⁰⁰³ Bunun dışında İbn Maîn, Ali b. el-Medîni³⁰⁰⁴ ve Sâcî³⁰⁰⁵ de râviyi taz'îf eden diğer münekkitler arasında zikredilmelidir. Diğer yandan "lâ be'se bihî" değerlendirmesinde bulunan Nesâî, İbrâhim b. Abdilmelik hakkında müsbet kanaat taşımaktadır.

24.Ebû İshak İbrâhim b. Müslim el-Hecerî (ö. ?)³⁰⁰⁶

Künye ve nisbesiyle Ebû İshak el-Hecerî şeklinde de tanınan râvi, hadis âlimleri tarafından taz'îf edilmiştir. Sâcî, onu "sadûk" ifadesiyle nitelemekle birlikte rivayetlerinde **vehme** düştüğünü; mevkuf hadisleri merfû naklettığını, hâfızasının kötü olduğunu belirtmiş ve taz'ifte bulunmuştur.³⁰⁰⁷ Aynı şekilde Ezdî de râvinin "sadûk" olduğunu; ancak hadisleri ref' ettiğini ve çok **vehminin** bulunduğunu söylemektedir. Bu noktada râvinin en çok tenkit aldığı

²⁹⁹⁷ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 98.

²⁹⁹⁸ İbn Maîn'den "sika", leyse bihî be's ve "sâlih" gibi değerlendirmeler nakledilmiş olmakla birlikte "biz onun hadisinden uzak dururduk" şeklinde bir ifade de aktarılmıştır. Söz konusu ifade *Tehzîb*'de İbn Maîn'e ait bir değerlendirme olarak kaydedilmişse de diğer ricâl kaynaklarında ibarenin Yahyâ b. Saîd'e atfen nakledildiği görülmektedir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/403; Ukaylî, *Du'afâ*, 2/32; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/287; İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dimaşk*, 16/390; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/254; Zehebî, *Siyer*, 6/146; a.mlf., *Mizân*, 2/442; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 4/193). Bununla birlikte Yahyâ b. Saîd'in değerlendirmesinin Süfyân'ın Husayf'tan naklettiği Kûfe rivayetleriyle alâkalı olduğu anlaşılmaktadır. İbn Maîn de Yahyâ b. Saîd'in kanaatini dikkate almıştır (bk. İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dimaşk*, 16/392).

²⁹⁹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medînetü Dimaşk*, 16/389.

³⁰⁰⁰ İclî, *Târîhu's-sikât*, 143.

³⁰⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/404.

³⁰⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/370-372.

³⁰⁰³ İbn Hacer, *Takrîb*, 91.

³⁰⁰⁴ İbnü'l-Medîni, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, s. 32.

³⁰⁰⁵ Zehebî, Zekerîyyâ es-Sâcî'nin bir dayanağı olmaksızın râviyi taz'îf ettiğini söylemiş; ancak İbn Hacer "Hangi dayanak İbn Maîn'den daha kuvvetli olabilir ki" diyerek Zehebî'ye itiraz etmiştir.

³⁰⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/427-430.

³⁰⁰⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/293.

noktanın yukarıdaki değerlendirmelerde de kaydedildiği üzere mevkuf hadisleri ref' etmesi olduğu söylenebilir. Nitekim Şu'be,³⁰⁰⁸ Süfyân b. Uyeyne,³⁰⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, Fesevî,³⁰¹⁰ Bezzâr ve İbn Hacer³⁰¹¹ de bu durumun altını çizmişlerdir. Ayrıca İbn Hibbân, *Mecrûhîn*'inde râvinin rivayetlerinde çok hata yaptığını belirtmiştir.³⁰¹² Aşağıdaki tabloda ise Ebû İshak el-Heceri ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ali b. Hüseyin b. Cüneyd, Nesâî	Leyse bi-şey', leyse bi-sika, metrûk
İbn Sa'd, Buhârî, Ebû Zûr'a, Tirmizî, Ebû İshak el-Harbî, Nesâî	Zayıf, münkeru'l-hadîs
Ebû Hâtim, ³⁰¹³ Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-kavî, leyyin
İbn Adî ³⁰¹⁴	Hadisi yazılabilir

25.Ebû Ca'fer İsa b. Ebî İsa Mâhân er-Râzî et-Temîmî (ö. ?)³⁰¹⁵

Humeyd et-Tavîl ve A'meş gibi âlimlerden hadis alan Ebû Ca'fer er-Râzî'nin vefat tarihi bilinmemektedir. Ebû Zûr'a, onu "şeyh, **yehimü kesîran**" ifadeleriyle değerlendirmiştir. Râvi ile ilgili serdedilen diğer kanaatlere bakıldığında münekkitlerin çoğunun tevsikte bulunduğu; ancak hıfzının zayıflığı ve rivayetlerde hata etmesi nedeniyle de tenkit ettikleri görülür. Meselâ İbn Maîn, onun hakkında "sika", "sâlih", "sika, Mugîre'den rivayet ettiğinde galat yapar", "hadisi yazılır fakat hata eder" şeklinde farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Benzer şekilde Ali b. el-Medînî râviyi tevsik etse de Mugîre'den rivayetlerini karıştırdığını vurgulamaktadır. İbn Hırâş da Ebû Ca'fer'i "sadûk, seyyiü'l-hıfz" şeklinde nitelemiştir. Yine Amr b. Ali el-Fellâs, râvinin "sıdk ehlinden" olduğunu söylemekle birlikte onda zayıflık olduğunu dile getirmiş ve "seyyiü'l-hıfz" lafzıyla değerlendirmiştir. Son olarak İbn Hacer,

³⁰⁰⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/293.

³⁰⁰⁹ Bununla birlikte İbn Uyeyne'nin ref' vurgusunun yanında hocası Ebû İshak el-Heceri ile ilgili farklı değerlendirmelerde bulunduğu belirtilmelidir. O, bir defasında "hadisi olduğu şekliyle, güzelce nakleder" derken başka bir seferinde taz'if edildiğini söylemiş; yine bir defasında da hadislerinin çoğunu kendisine verdiğini, onun da hocasının kitabını tashih ettiğini ifade etmiştir. Öte yandan "hadisi olduğu şekliyle, güzelce nakleder" ifadesi, hem *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de (bk. 2/132) hem *Tehzîbü'l-Kemâl*'de (bk. 2/204) hem de *Tehzîbü'l-Tehzîb*'de (bk. 1/427) İbn Uyeyne'ye ait bir değerlendirme şeklinde aktarılmışsa da aynı ibarenin Ebû Dâvûd kanalıyla Yahyâ b. Saîd'in kanaati olarak nakledildiği kaydedilmelidir (bk. Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, 1/271).

³⁰¹⁰ Fesevî'nin aynı zamanda "lâ be'se bihî" değerlendirmesinde bulunduğu da kaydedilmelidir.

³⁰¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 94.

³⁰¹² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/99.

³⁰¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/132. *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de Ebû Hâtim'in İbrâhim el-Heceri'yi "leyse bi-kavî, leyyinü'l-hadîs" nitelendirdiği kaydedilmiştir. Öte yandan İbn Hacer, *Tehzîb*'inde Ebû Hâtim'in "za'îfü'l-hadîs, münkeru'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunduğunu nakletmektedir. Ancak Ebû Hâtim'in râvi hakkında böyle bir değerlendirmesine ulaşamamıştır.

³⁰¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/485. İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde İbn Adî'nin değerlendirmesi "Hadisi zayıf olmakla birlikte yazılabilir, ihticâc etmek caiz değildir" şeklinde nakledilmişse de *Kâmil*'de hadislerinin genelinin müstakîm olduğu ve rivayeti yazılabilecek kimselerden olduğu şeklinde kaydedilmiştir.

³⁰¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 15/168-171.

Ebû Ca'fer'i "sadûk, -bilhassa Mugîre rivayetlerinde- seyyiü'l-hıfz" ifadeleriyle tanıtmıştır.³⁰¹⁶ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, İclî, Nesâî, Sâcî ³⁰¹⁷	Leyse bi-kavî
Ahmed b. Hanbel, İbn Adî	Sâlihu'l-hadîs, onda bir beis olmadığını umuyorum
İbn Sa'd, Ebû Hâtim, ³⁰¹⁸ İbn Adî, Hâkim en-Nisâbüri, İbn Abdilberr	Sika

Netice itibarıyla Ebû Ca'fer'in ricâl âlimlerinin geneli tarafından müsbet ifadelerle değerlendirildiği; ancak nakillerinde yanılması ve hıfzının zayıflığı nedeniyle tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle İbn Hibbân'ın dile getirdiği üzere meşhur kimselerden münker rivayetlerle infirâd ettiği göz önünde bulundurularak sikalara muvafakat etmediği sürece kendisiyle ihticâc etmenin doğru olmayacağı söylenebilir.

26. İshak b. Yahyâ b. Talha et-Teymî (ö. 164/780-1)³⁰¹⁹

İshak b. Yahyâ et-Teymî, münekkit âlimler tarafından cerh edilen bir râvidir. Buhârî, onun hıfzının eleştirildiğini söylemiş ve bir defasında (يهم في الشيء بعد الشيء) "zaman zaman **vehme** düşerdi ne var ki sadûktur" değerlendirmesinde bulunurken başka bir sefer de hadisinin yazılabileceğini ifade etmiştir.³⁰²⁰ İbn Hibbân ise İshak b. Yahyâ'yı *Mecrûhîn*'inde zikrederek hakkında "redü'l-hıfz, seyyiü'l-fehm, hata eder de bilmez, rivayet eder de anlamaz" ifadelerini kullanır. Öte yandan râviyi *Sikât*'ına da alarak "yuhtiü ve **yehimü**" şeklinde tenkit ettikten sonra ihâmı nedeniyle önce *Du'afâ*'sına dahil ettiğini; ancak haberlerini araştırması neticesinde "mütâbii bulunmayan rivayetlerde terk, sikalara muvafık olduğunda ihticâc edileceğine" karar verdiğini dile getirir. Ayrıca Ebû Hâtim ve Tirmizî de râviyi hıfzı nedeniyle taz'îf eden âlimlerdendir. Bununla birlikte Ebû Hâtim onun hadisinin yazılabileceğini belirtir. Aşağıdaki tabloda İshak b. Yahyâ ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali, Ebû Zûr'a, ³⁰²¹ Nesâî	Leyse bi-şey', metrûkü'l-hadîs, lâ yüktebü hadîsüh
İbn Sa'd, İbn Maîn, İclî, İbn Şeybe, ³⁰²² Ebû	Zayıf

³⁰¹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 629.

³⁰¹⁷ Sâcî, "râviyi sadûk, mutkîn değil" şeklinde değerlendirmiştir.

³⁰¹⁸ Ebû Hâtim, "sika, sadûk, sâlihu'l-hadîs" terimleriyle değerlendirmede bulunmuştur.

³⁰¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/669-673.

³⁰²⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/118.

³⁰²¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 8/301.

Zür'a, Ebû Dâvûd, Sâcî, Ukaylî, Dârekutnî, İbn Hacer ³⁰²³	
Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî	Sâlih

27.İsmâil b. Ayyâş el-Hımsî (ö. 181/797)³⁰²⁴

İsmâil b. Ayyâş, Şamlı âlimlerin rivayetlerinde en güvenilir râvilerden biri olarak kabul edilse de diğer nakillerinde hata etmesi nedeniyle tenkide uğramıştır. Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Fesevî, İbn Adî gibi pek çok âlim bu duruma dikkat çekmiş ve onun söz konusu hadislerinde hataya düştüğünü dile getirmişlerdir. Ali b. Hucr ise **kesretü'l-vehmi** olmasa “hüccet” olduğunu söylemektedir. Ayrıca İbn Hibbân, İbn Ayyâş'ın hâfız ve mutkîn bir kimse olduğunu; ancak yaşlandığında hıfzının bozulduğunu, bu zamandan sonraki rivayetlerinde bilmeden bir isnadı diğerine karıştırdığını, metinleri birbirine kattığını ve neticede hatalarının çoğalması nedeniyle ihticâc derecesinden düştüğünü kaydetmiştir. Bunun dışında Hâkim en-Nîsâbü'rî de şahsiyetinin yüceliğine rağmen sû'l-hıfzı nedeniyle infirâd ettiğinde rivayetinin kabul edilmeyeceğini ifade etmektedir. Aşağıdaki tabloda İsmâil b. Ayyâş hakkında dile getirilen değerlendirmelerden bazıları gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû İshak Fezârî ³⁰²⁵	Ondan hadis yazmayın
Nesâî ³⁰²⁶	Zayıf
Ebû Hâtim, İbn Huzeyme	Leyyin, ihticâc edilmez
İbn Maîn	Beis olmadığını umuyorum
İbn Maîn, Fesevî	Sika

Netice itibariyle İsmâil b. Ayyâş'ın hâfızasının zayıflığı, rivayetlerinde hata yapması ve vehme düşmesi nedeniyle tenkide uğradığı görülmüştür. Ancak ona yöneltilen eleştirilerin, Şamlı muhaddislerden yaptığı rivayetlerin dışındaki hadisler üzerinde yoğunlaştığının altı çizilmelidir. Söz konusu durum, Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'nin de dile getirdiği üzere İbn Ayyâş'ın Hicaz ve Iraklı âlimlerden yazdığı kitapları yitirdikten sonra yaptığı nakillerde yanılmasıyla açıklanabilir.

28.Kâsım b. Abdullah b. Ömer el-Adevî (ö. 150-160/767-777)³⁰²⁷

Hiz. Ömer'in (r.a.) torunlarından olan Kâsım b. Abdullah, münekkit ulemânın tamamı tarafından cerh edilmiştir. İbn Maîn³⁰²⁸ ile Ahmed b. Hanbel, onu hadis uydurmakla itham

³⁰²² İbn Şeybe, râviyi “lâ be'se bih, hadîsühû muztarib cidden” ifadeleriyle değerlendirmiştir.

³⁰²³ İbn Hacer, *Takrîb*, 103.

³⁰²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 1/842-854; Salahattin Polat, “İsmâil b. Ayyâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/85.

³⁰²⁵ Ebû Hâtim, başka bir âlimin bu görüşte olmadığını söylemişse de Abdurrahman b. Mehdî'nin de râviden hiç hadis almadığı kaydedilmiştir.

³⁰²⁶ Nesâî, Şam ehlinden rivayetlerinin “sâlih” olduğunu söylemiştir.

³⁰²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/707-709.

etmektedir. Ayrıca İbn Maîn, İbnü'l-Medînî, Buhârî, İclî, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, Fesevî, Nesâî, Ezdî, İbn Hacer³⁰²⁹ de râvi hakkında “metrûk”, “leyse bi-şey”, “ondan asla hadis yazmadım” gibi şiddetli cerh ifadeleri kullanmışlardır. Ukaylî ise onun “**kesîru'l-vehm**” olduğunu söylemektedir.³⁰³⁰ Ayrıca İbn Hibbân, râvinin “redü'l-hıfz, **kesîru'l-vehm**” bir kimse olduğunu, isnadları kalbedip uydurulmuşa (ma'mûl) benzeyen şeyler naklettiğini söylemiş ve Ahmed b. Hanbel ile İbn Maîn'in onu tekzip ettiğini kaydetmiştir.³⁰³¹ İbn Hibbân'ın bu değerlendirmelerinden, esasında râvinin kötü hâfızası ve yanılması nedeniyle maktûb rivayetler naklettiği; ancak İbn Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in râvinin kasıt ile hadis uydurduğu neticesine vardığına dair bir kanaat taşıdığı söylenebilir. Son olarak Dârektunî'nin “zayıf, kesîru'l-hata” şeklindeki ifadeleri, râvinin zabt durumu ile ilgili değerlendirmeler arasında zikredilmelidir.

29. Leys b. Ebî Süleyym el-Kureşî (ö. 141'den sonra/758'den sonra)³⁰³²

Leys b. Ebî Süleyym, münekkitlerin çoğu tarafından cerh edilen bir râvidir. Hakkındaki tenkitler, rivayetlerinde hata yapması ve hıfzının zayıf olması etrafında yoğunlaşmaktadır. Buhârî, onu “sadûk, **yehimü**” ifadeleriyle değerlendirmiştir.³⁰³³ Bunun dışında İbn Uyeyne'nin râvinin hıfzını beğenmediği nakledilmiştir.³⁰³⁴ Ahmed b. Hanbel ise “za'îfü'l-hadîs cidden, kesîru'l-hata” ifadeleriyle eleştiride bulunmuştur.³⁰³⁵ Sâcî de râviyi “sadûk” şeklinde tavsif etse de onda zayıflık bulunduğunu, hâfızasının kötü olduğunu ve çok galat yaptığını ifade etmiştir. Yine Hâkim en-Nîsâbü'rî, râvinin sûu'l-hıfzına işaret etmektedir. Ayrıca bazı hadis âlimlerinin Leys'in hadisini tahsîn etse de rivayetinin derecesinin “hasen” mertebesine ulaşmadığını, zayıflığa daha yakın olduğunu söyleyen Zehebî, hıfzındaki kusur nedeniyle hadisinin zayıf olduğunu kaydetmiştir.³⁰³⁶ Diğer yandan Bezzâr, râvinin âbid bir zat olduğunu; ne var ki kendisine ihtilât âriz olduktan sonra hadislerini karıştırdığını, bu nedenle ilim ehlinin eleştirisine maruz kaldığını söyleyerek hıfzının sonradan bozulduğunu dile

³⁰²⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/212.

³⁰²⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 450.

³⁰³⁰ Ukaylî'nin söz konusu değerlendirmesi *Du'afâ*'nın Sirsâvî'nin tahkikiyle neşredilen Dâru İbn Abbas baskısında (bk. 5/125) mevcuttur. Kal'acî'nin tahkikiyle Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (bk. 3/472) ve Selefi'nin tahkikiyle Dâru's-Sumay'î (bk. 3/1158) neşrinde söz konusu tenkit ifadesi bulunmamaktadır.

³⁰³¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/212.

³⁰³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/219-225.

³⁰³³ *Tehzîbü't-Tehzîb*'in Dâru'l-Bîr neşrinde muhakkikin dikkat çektiği üzere Tirmizî'nin *İlelü'l-kebîr*'inden nakille aktarılan ifade esasında *Câmi'u't-Tirmizî*'de (bk. Tirmizî, “Edeb”, 43 (No. 2801) geçmekte olup *İlel*'de “sadûk; ne var ki galata düşer” şeklinde kaydedilmiştir (bk. *el-İlelü'l-kebîr*, 293). Krş. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/224, 3. Dipnot. Burada “galat” ile “vehim” arasındaki irtibatın dikkat çekici olduğu söylenmelidir.

³⁰³⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/178.

³⁰³⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/232.

³⁰³⁶ Zehebî, *Siyer*, 6/179-184. Benzer ifadeleri için bk. a.mlf., *el-Kâşif*, 2/151.

getirmektedir. Benzer şekilde İbn Hibbân da Leys'in ömrünün sonunda ihtilâta uğradığını, isnadları kalb, mürselleri ref' ettiğini, sikalardan onlara ait olmayan hadisler naklettiğini belirtmiştir. Aşağıdaki tabloda Leys b. Ebî Süleym ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd, İbn Mehdî, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Hacer ³⁰³⁷	Terk
Süfyân b. Uyeyne, İbn Sa'd, İbn Maîn, ³⁰³⁸ Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî, İbn Şeybe, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, Nesâî ³⁰³⁹	Muztaribü'l-hadîs, za'îfû'l-hadîs
İbn Maîn, İbn Adî ³⁰⁴⁰	Zayıf olmakla birlikte hadisi yazılır
İbn Maîn, ³⁰⁴¹ Ahmed b. Hanbel, ³⁰⁴² Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-kavî, leyse hüve bi-zâke
İbn Maîn, Osman b. Ebî Şeybe, ³⁰⁴³ İclî ³⁰⁴⁴	Leyse bihî be's

30.Matar b. Tahmân el-Verrâk el-Horasânî (ö. 125-9/742-7)³⁰⁴⁵

Münekkit ulemâ, Matar b. Tahmân hakkında muhtelif değerlendirmelerde bulunmuş, kimi onu taz'îf ederken çoğu da tevsik etmiştir. Hakkındaki tenkitler, rivayetlerinde yanılması ve hâfızasının zayıflığı üzerine yoğunlaşmakta; ayrıca bilhassa Atâ rivayetlerinde zayıf olduğu söylenmektedir.³⁰⁴⁶ Sâcî, onu "sadûk **yehimû**" ifadeleriyle değerlendirmiştir. Bunun dışında Yahyâ b. Saîd el-Kattân, râvinin sûû'l-hıfzına işaret etmiştir. Yine İbn Hibbân, Matar'ı *Sikât*'ında zikretmekle beraber zaman zaman rivayetlerinde hata ettiğini kaydetmiş; *Meşâhîr*'inde ise "redîü'l-hıfz" değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁰⁴⁷ Son olarak İbn Hacer de râviyi "sadûk, kesîru'l-hata" ifadeleriyle nitelemiş; ayrıca Atâ'dan rivayetlerinde de zayıf olduğunu kaydetmiştir.³⁰⁴⁸ Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmektedir:

³⁰³⁷ İbn Hacer, râvinin terk edilme nedenini "صدوق اختلط جدا ولم يتميز حديثه فترك" ifadeleriyle açıklamaktadır (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 464).

³⁰³⁸ İbn Maîn, "zayıf; ancak hadisi yazılır" demektedir.

³⁰³⁹ Nesâî, *Du'afâ*, 230.

³⁰⁴⁰ İbn Adî, râvinin "sâlih" hadislerinin bulunduğu işaret etmektedir.

³⁰⁴¹ İbn Maîn, *Su'âlâtü İbn Cüneyd*, 483.

³⁰⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-İlâl (Merrûzî rivayeti)*, 93.

³⁰⁴³ İbn Ebî Şeybe, râviyi tevsik etmekle birlikte kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini kaydetmiştir. Onun söz konusu değerlendirmesi İbn Şâhîn'in *Târîhu esmâi's-sikât*'ında "sika, sadûk ve leyse bi-hücce" şeklinde nakledilirken (bk. 196) İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde "sadûk ve lâkin leyse bi-hücce" şeklinde aktarılmıştır (bk. 11/224).

³⁰⁴⁴ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 2/231.

³⁰⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/811-814.

³⁰⁴⁶ Yahyâ b. Saîd, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel gibi âlimler râvinin Atâ rivayetlerindeki zayıflığına işaret etmişlerdir.

³⁰⁴⁷ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 95.

³⁰⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 534. *Tahrîr* müellifleri ise râvinin "zayıf" olup mütâbaat ve şevâhidde kendisiyle i'tibar edilecek bir kimse olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/384).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Sa‘d, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim ³⁰⁴⁹	Fîhi za‘f, leyse hüve bi-hüccet
Nesâî	Leyse bi’l- kavî
İbn Maîn, Ebû Zûr‘a, ³⁰⁵⁰ Ebû Hâtim, İbn Adî ³⁰⁵¹	Sâlihu’l-hadîs
Buhârî, İclî, Bezzâr	Lâ be’sse bihî, sadûk
Zehebî ³⁰⁵²	Sika

31.Ebû Hamza Meymûn el-Kassâb et-Temmâr (ö. ?)³⁰⁵³

Ricâl âlimleri tarafından tenkit edilen Meymûn et-Temmâr’ın vefat tarihi bilinmemektedir. İbrâhim en-Nehaî, Saîd b. Müseyyeb gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Mansûr b. Mu‘temir, Hammâd b. Seleme gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân, onu “fâhişü’l-hata, **kesîru’l-vehm**” ifadeleriyle değerlendirmiş ve sikalardan güvenilir kimselerin rivayetlerine benzemeyen nakillerde bulunduğunu kaydetmiştir.³⁰⁵⁴ Tirmizî ise râvinin hıfzı yönünden tenkit edildiğini dile getirmektedir. Bundan başka Ukaylî ve İbn Adî³⁰⁵⁵ de hadislerinin çoğunun mütâbiinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Meymûn hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Nesâî	Hadisi yazılmaz, metrûk, zâhib
Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Cûzcânî, Dârekutnî, İbn Hacer ³⁰⁵⁶	Zayıf
Ebû Hâtim, Fesevî, Sâcî, Hâkim el-Kebîr, Hatîb el-Bağdâdî	Hadisi kuvvetli değil, hadisiyle ihticâc edilmez

32.Mihrân b. Ebî Ömer el-Attâr er-Râzî (ö. ?)³⁰⁵⁷

Yahyâ b. Maîn ile Yahyâ b. Eksem gibi âlimlerin kendisinden rivayette bulunduğu Mihrân b. Ebî Ömer’in vefat tarihi bilinmemektedir. Münekkitlerin bir kısmı onu tevsik ederken bazıları da rivayetlerinde yanılması nedeniyle eleştiride bulunmuştur. İbn Hacer, râviyi “sadûk **lehû evhâm** seyyiü’l-hıfz” ifadeleriyle niteleyerek zabt kusurlarına işaret etmektedir.³⁰⁵⁸ İbn Maîn de Mihrân’ı tevsik etmekle birlikte Süfyân es-Sevrî rivayetlerinde çokça galat bulunduğunu

³⁰⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, 5/453.

³⁰⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, Ebû Zûr‘a’nın “sâlih” şeklindeki değerlendirmesini naklederken “sanki onu telyîn etmişti” demektedir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 8/288). Ebû Zûr‘a’nın söz konusu değerlendirmesi *Tehzîbü’l-Tehzîb*’de kaydedilmiş; ancak İbn Ebî Hâtim’in açıklaması nakledilmemiştir.

³⁰⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/658. İbn Adî, râvinin sâlih hadislerinin bulunduğunu kaydettikten sonra zayıf olsa da hadislerinin yazılabileceğini belirtmiştir.

³⁰⁵² Zehebî, *Mugnî*, 2/305,

³⁰⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/540-543.

³⁰⁵⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/6.

³⁰⁵⁵ İbn Adî, özellikle İbrâhim en-Nehaî rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığını söylemiştir.

³⁰⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 556.

³⁰⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 13/370-371.

³⁰⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 549. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu, mütâbaat ve şevâhidde kendisiyle i’tibar olunabileceğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/425).

belirtir. Yine Buhârî ile Sâcî; râvinin hadisinde ıztırâb bulunduğunu dile getirirler. Ayrıca Ukaylî de İbn Maîn gibi râvinin Sevrî rivayetlerinin mütâbii bulunmadığını kaydetmiştir. Ayrıca İbn Maîn'in değerlendirmesine benzer şekilde İbn Hibbân da râviyi *Sikât*'ında zikretmiş; ancak “يخطئ ويغرب” değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁰⁵⁹ Bunların dışında vârid olan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî, Hâkim el-Kebîr, Zehebî ³⁰⁶⁰	Leyse bi'l-kavî, leyse bi'l-metîn
Dârekutnî	Lâ be'se bihî
Ebû Hâtim	Sika, sâlihu'l-hadîs

Mihrân b. Ebî Ömer'in adâletine dair bir tenkide rastlanmamıştır. Bununla beraber rivayetlerinde hataya düşmesi, vehme kapılması, hıfzının kötülüğü gibi nedenlerle zabt yönünden eleştirildiği görülmektedir.

33. Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî (ö. 148/765)³⁰⁶¹

Mutlak müctehid, Kûfe kadısı İbn Ebî Leylâ; fıkıh ilmindeki derinliğine karşın hadis rivayeti hususunda birçok münekkit tarafından tenkit edilmiştir. Ebû Hâtim, onun “mahallühü's-sıdk, seyyiü'l-hıfz” olduğunu söyledikten sonra kadılıkla uğraştığı için hâfızasının bozulduğunu dile getirmiştir. Sözlerinin devamında Ebû Hâtim, râvinin kizb ile itham edilemeyeceğini belirtmiş; ancak hatasının da çokluğunu vurgulamıştır. Aynı şekilde İbn Hibbân, İbn Ebî Leylâ'yı “redîü'l-hıfz, **kesîru'l-vehm**, fâhişü'l-hata” ifadeleriyle nitelemiştir. İbn Hibbân, ardından onun “tevehhüm” ile rivayette bulunduğunu, zan/tahmin ile (الحسبان) hadis naklettiğini söylemektedir. Neticede İbn Hibbân, onun münker rivayetlerinin çokluğu nedeniyle terki hak ettiğini kaydeder.³⁰⁶² Yine Dârekutnî de “redîü'l-hıfz, **kesîru'l-vehm**” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca Hâkim el-Kebîr, hadislerinin genelinin maktûb olduğuna işaret etmiştir. Bunların yanı sıra Şu'be, Yahyâ b. Saîd el-Kattân,³⁰⁶³ Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel,³⁰⁶⁴ Cûzcânî, Sâcî, İbn Adî,³⁰⁶⁵ Zehebî³⁰⁶⁶ ve İbn Hacer³⁰⁶⁷ de İbn Ebî Leylâ'nın “seyyiü'l-hıfz”

³⁰⁵⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/523.

³⁰⁶⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/300.

³⁰⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/29-32. Saffet Köse, “İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdîrrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/436-437.

³⁰⁶² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/244.

³⁰⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/199.

³⁰⁶⁴ Ahmed b. Hanbel; İbn Ebî Leylâ'nın Atâ'dan rivayetlerinde daha çok hatasının bulunduğunu da ayrıca kaydetmiştir.

³⁰⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/209.

³⁰⁶⁶ Zehebî, *Mugnî*, 2/227; a.mlf., *Mîzân*, 6/221.

³⁰⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 493. İbn Hacer, râviyi “sadûk, seyyiü'l-hıfz” şeklinde nitelemiştir. Diğer yandan *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer'in değerlendirmesine itiraz ederek İbn Ebî Leylâ'nın zayıf, mütâbaat ve şevâhidde i'tibâr için hadisi alınabilecek bir kimse olduğunu söylerler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/280).

olduğunu dile getirmişlerdir. Kaydedilen değerlendirmelerin dışında İbn Maîn, İbn Şeybe, Ebû Zûr‘a, Nesâî ve İbn Huzeyme; râvinin hadisinin kuvvetli olmadığını dile getiren âlimler arasında zikredilebilir. Son olarak İclî’nin İbn Ebî Leylâ’yı “sâhibü’s-sünne, sadûk, câizü’l-hadîs” şeklinde müsbet lafızlarla tavsif ettiği kaydedilmelidir.

34. Muhammed b. Dînâr el-Ezdî et-Tâhî (ö. ?)³⁰⁶⁸

Vefat tarihi bilinmeyen Muhammed b. Dînâr; Yûnus b. Ubeyd, Hişâm b. Urve gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû’l-Velîd et-Tayâlisî, Ka‘nebî gibi zatlar rivayette bulunmuştur. Ukaylî, hakkında muhtelif kanaatler serdedilen râvinin hadisinde **vehim** bulunduğunu söylemiştir. İbn Hibbân da *Mecrûhîn*’inde “kâne yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte hatasının terkin gerektirecek derecede fâhiş hale gelmediğini; infirâdı halinde ihticâc edilmemesi gerektiğini, güvenilir kimselere muvafakat ettiğinde ihticâc edilebileceğini kaydetmiştir.³⁰⁶⁹ Ayrıca İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmektedir. İbn Hacer ise Muhammed b. Dînâr’ı “sadûk, seyyiü’l-hıfz” ifadeleriyle nitelemiştir.³⁰⁷⁰ Râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Dârekutnî	Metrûk
İbn Maîn, Ebû Zûr‘a, ³⁰⁷¹ Nesâî, Dârekutnî	Zayıf
İbn Maîn ³⁰⁷²	Leyse bi-zâke’l-kavî
İbn Maîn, İclî, Ebû Hâtim, Nesâî, İbnü’l-Muzaffer	Leyse bihî be’s

Yukarıda kaydedilen değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere Muhammed b. Dînâr, hadis âlimlerinin bir kısmı tarafından ta‘dîlin alt mertebelerine işaret eden lafızlarla da olsa tevsik edilmiş; bazılarınca da zayıf kabul edilmiştir. Hakkındaki cerh nedenlerine bakıldığında ise onun hadislerinde vehme kapılması, hata yapması ve kötü hâfızası nedeniyle tenkide uğradığı görülmektedir.

35. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)³⁰⁷³

Meşhur müctehid, hadis ve fıkıh âlimi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî; ehl-i hadîs tarafından re’ycilikle itham edilmiş ve bu durumun bir neticesi olarak Cehmiyye mensubu olmak, hadise

³⁰⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 11/503-506.

³⁰⁶⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/272.

³⁰⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 477.

³⁰⁷¹ Ebû Zûr‘a, *ed-Du‘afâ’ ve ecvibetühü ‘alâ es’ileti’l-Berza’i*, 732. Ebû Zûr‘a, râvi hakkında “sadûk, za‘îfü’l-hadîs cidden” ifadelerini kullanmaktadır.

³⁰⁷² İbn Maîn, *Su‘âlâtü İbni’l-Cüneyd*, 427.

³⁰⁷³ Şeybânî’nin hadis ilmindeki yeri için bk. Mehmet Özşenel, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/42-43.

muhalefet etmek ve kizb gibi ağır cerhlere maruz kalmıştır. Esed b. Amr³⁰⁷⁴ ile İbn Maîn,³⁰⁷⁵ Şeybânî'yi tekzip eden âlimlerdir. Buna mukabil Ali b. el-Medîni'nin, onun "sadûk" olduğuna dair değerlendirmesi kaydedilmelidir.³⁰⁷⁶ Yine Ahmed b. Hanbel³⁰⁷⁷ ve Ebû Dâvûd,³⁰⁷⁸ Şeybânî'nin hadisinin alınmaması gerektiğini söylemişler; İbn Adî de hadis ehlinden olmadığını, nakillerinin münker olduğunu, ehl-i hadîsin onun rivayetlerinden müstağni olduğunu dile getirmiştir.³⁰⁷⁹ Diğer taraftan İbn Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in değerlendirmelerini kaydeden Dârekutnî, Şeybânî'nin terki hak etmediğini söylemektedir.³⁰⁸⁰

İbn Hibbân, Şeybânî'nin Mürciî olup mezhebine davet ettiğini ileri sürmektedir. İfadelerinin devamında İbn Hibbân, onun hadisteki durumunu "leyse bi-şey" tabiriyle değerlendirmiş; sikalardan rivayette bulunup **vehmettiğini**, bu durum fâhiş hale gelince hatasının çokluğu nedeniyle terki hak ettiğini söylemiştir.³⁰⁸¹ Yine Nesâî de hıfzı nedeniyle taz'ifte bulunmuştur.³⁰⁸² Esasında fıkıh ağırlıklı eserler telif eden Şeybânî'nin hadis nakletme hususunda nispeten serbest bir usul takip etmesi tabiî bir durumdur. Ancak onun rivayette yanıldığında hatasında ısrarcı olmadığı görülmektedir. Nitekim İbn Mehdî'nin Şeybânî'ye kitabında bulunan hataları söyleyince düzelttiği nakledilmektedir.³⁰⁸³ Netice itibarıyla - Zehebî'nin dile getirdiği üzere-³⁰⁸⁴ ilim ve fıkıh deryası olan Şeybânî'nin nakillerinde bulunan hatalar, hâfızasının zayıflığı ile değil öncelikli amacının hadis rivayeti olmamasıyla açıklanmalıdır.

36.Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim et-Temîmî (ö. 195/811)³⁰⁸⁵

Ebû Muâviye; A'meş rivayetlerinde en güvenilir kabul edilen râvilerden olup diğer hadisleri için eleştiriye maruz kalmıştır. Örneğin İbn Maîn'e râvinin A'meş dışındaki rivayetlerinin durumu sorulduğunda "sika; ancak hata eder" demektedir.³⁰⁸⁶ Yine Ahmed b. Hanbel, onun A'meş'den nakilleri dışında hadislerini güzel hıfzetmediğini söylemekte ve bu hadisler için

³⁰⁷⁴ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/54.

³⁰⁷⁵ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/52. Özşenel, "Yahyâ b. Maîn'in ondan hem hadis almış olması hem de onun *el- Câmî 'u's-şagîr* adlı eserini yazması ve yine onun için sika râvileri de gösteren 'leyse bi-şey' ifadesini kullanması" nedeniyle bu değerlendirmenin nisbetine şüphe ile bakmaktadır (bk. Özşenel, "Şeybânî", 39/42). İbn Maîn'in "leyse bi-şey" değerlendirmesi için bk. İbn Maîn, *Târîh*, 3/364.

³⁰⁷⁶ Hatîb e-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/572.

³⁰⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/227.

³⁰⁷⁸ Hatîb e-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/572.

³⁰⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/183.

³⁰⁸⁰ Hatîb e-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/572.

³⁰⁸¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/276.

³⁰⁸² Zehebî, *Mugnî*, 2/179.

³⁰⁸³ Ukaylî, *Du'afâ*, 4/54.

³⁰⁸⁴ Zehebî, *Mizân*, 6/107.

³⁰⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/471-475.

³⁰⁸⁶ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, 1/96.

“muztarib” ifadesini kullanmaktadır. İbn Hırâş da bu duruma dikkat çeken âlimlerdendir. Kaydedilen değerlendirmelere benzer şekilde İbn Hacer, Ebû Muâviye’yi tevsik etmiş ve A’meş hadislerinde insanların en hâfızı olduğunu söylemiş; bununla birlikte diğer rivayetlerinde **vehme** düştüğünü kaydetmiştir.³⁰⁸⁷

37. Muhammed b. Müslim b. Sevsen/Sûsen et-Tâîfî (ö. 177/793-4)³⁰⁸⁸

Muhammed b. Müslim, münekkit âlimlerin çoğu tarafından tevsik edilen bir râvi olmakla birlikte rivayetlerinde zaman zaman hata yapması nedeniyle eleştirilmiştir. Sâcî, onu “sadûk, **yehimü** fi’l-hadîs” şeklinde değerlendirmiştir. Yine İbn Hibbân, râviyi *Sikât*’ında zikretmiş; ancak “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca İbn Hibbân, *Meşâhîr*’inde de onun zaman zaman **vehme** düştüğünü dile getirmiştir.³⁰⁸⁹ Bu noktada münekkit âlimlerin bir kısmının Muhammed b. Müslim’in kitaplarından hadis naklettiğinde güvenilir olduğunu, hıfzından rivayetlerinde hata ettiğini vurguladığı kaydedilmelidir. Meselâ Abdurrahman b. Mehdî, onun kitaplarının sahih olduğunu söylemiştir. İbn Maîn de onu tevsik etmiş ve bir yerde de hıfzından rivayet ettiğinde hata ettiğini, kitabından nakilde bulunduğunda ise bir beis bulunmadığını söylemiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş; hıfzından rivayet ettiğinde hata ettiğini ifade etmiştir.³⁰⁹⁰ Öte yandan Ahmed b. Hanbel, râvinin çok zayıf olduğunu söylemekte ve hem kitabından hem hıfzından rivayetinde taz’îf etmektedir. Bu değerlendirmelerin dışında râvi hakkında kanaatlerini bildiren diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Zehebî ³⁰⁹¹	Fîhi lîn
İbn Adî	Münker bir hadisini görmedim, beis yok
İclî, Ebû Dâvûd, Fesevî	Sika

Netice itibarıyla Muhammed b. Müslim, cerh-ta’dîl âlimleri tarafından rivayetlerinde hata yapması ve vehme kapılması nedeniyle tenkide uğramıştır. Bununla birlikte onun -bilhassa kitabından rivayette bulunduğunda- güvenilir kabul edildiği görülmektedir.

³⁰⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 475. Bunların dışında İbn Sa’d, İclî, İbn Şeybe, Ebû Dâvûd, Ebû Zür’a ve İbn Hibbân; râviyi ircâ ile itham etmiş; İbn Sa’d ile İbn Şeybe de tedlîs yapmakla tenkit etmişlerdir.

³⁰⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 12/303-305.

³⁰⁸⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 149.

³⁰⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 506. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemiştir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/317).

³⁰⁹¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/219.

38.Ebû Huzeyfe Mûsâ b. Mes'ûd en-Nehdî (ö. 220/835)³⁰⁹²

Münekkit ulemânın bir kısmı Mûsâ b. Mes'ûd hakkında müsbet görüş serdetse de çoğunluk tarafından tenkit edilmiştir. Dârekutnî, onu “**kesîru'l-vehm**” ifadesiyle eleştirmektedir. Benzer şekilde Hâkim en-Nisâbûrî de “**kesîru'l-vehm**” değerlendirmesinde bulunmuş; ayrıca onun “seyyiü'l-hıfz” olduğunu söylemiştir. Zehebî ise râvi hakkında bir defasında “sadûk inşaallah, **yehimü**”³⁰⁹³ ifadelerini kullanırken başka bir defasında “صدوق يصحف” demektedir.³⁰⁹⁴ Bunların dışında da Ebû Huzeyfe'nin zabtına yönelik cerhler bulunmaktadır. Meselâ Ebû Hâtim, “sadûk” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte Sevrî rivayetlerinde tashîf yaptığını söylemiştir. Yine Ebû Hâtim, başka bir yerde Müemmel b. İsmâil (ö. 206/821) ile Ebû Huzeyfe'yi mukayese ederek her ikisinin kitabında da çok hata bulunduğunu; ancak Ebû Huzeyfe'deki hatanın daha az olduğunu dile getirmiştir. Sâcî de râvinin tashîf yaptığına dikkat çekerek “leyyin” olduğunu söylemiştir. Ayrıca İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmekle birlikte (rivayetlerinde) hata yaptığına işaret etmektedir.³⁰⁹⁵ Son olarak İbn Hacer'in “sadûk, seyysiü'l-hıfz” değerlendirmesinin yanında rivayetlerinde tashîf yaptığına dair ifadeleri râvinin zabtına yönelik tenkitler arasında kaydedilmelidir.³⁰⁹⁶ Mûsâ b. Mes'ûd ile ilgili kanaatlerini belirten diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Amr b. Ali el-Fellâs, Bündâr	Hadisi alınmaz, rivayetini terk ettim
Tirmizî, İbn Kâni'	Zayıf
İbn Huzeyme, Hâkim el-Kebîr	Hüccet değil, hadisi kuvvetli değil
İbn Maîn, Ahmed b	Sıdk ehlinden, kizb ehlinden değil
İbn Sa'd, İclî	Sika inşaallah; sika, sadûk

Netice itibariyle Mûsâ b. Mes'ûd hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında onun adâletine yönelik bir cerh bulunmadığı; ancak hadis zabtında kusurlu olduğu ve vehim, hata, sûü'l-hıfz, rivayetlerde tashîf yapmak ile tenkit edildiği görülmektedir.

³⁰⁹² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/480-484.

³⁰⁹³ Zehebî, *Mizân*, 6/562.

³⁰⁹⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/308. Ayrıca Zehebî, *Siyer*'ine “sadûk, hâfız” (bk. 10/137); *Mugnî*'sinde “sadûk” (bk. 2/337) değerlendirmesinde bulunmaktadır.

³⁰⁹⁵ İbn Hibbân, râviyi *Sikât*'ının iki ayrı yerinde zikretmiş ve birinde “ربما أخطأ” (bk. 7/459), diğerinde “يخطئ” (bk. 9/160) ifadelerini kullanmıştır.

³⁰⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 554. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söyledikten sonra bu mertebeye de sûü'l-hıfzı ve hatası nedeniyle indiğini kaydetmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/437).

39.Müemmel b. İsmâil el-Adevî (ö. 206/822)³⁰⁹⁷

Müemmel b. İsmâil, ricâl âlimlerinin olumlu ifadelerle nitelediği bir râvi olsa da sûü'l-hıfzı ve rivayetlerinde yanılması nedeniyle birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Meselâ Ebû Dâvûd, râvinin şahsiyeti hakkında müsbet ifadeler kullanmış; ancak bazı rivayetlerinde **vehim** yaptığını dile getirmiştir. Benzer şekilde Sâcî de Müemmel'i "sadûk, kesîru'l-hata ve **lehû evâm**" ifadeleriyle değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra İbn Sa'd, Ebû Hâtim, İbn Kâni, İbn Hibbân ve Dârekutnî, tevsik ifadeleriyle birlikte râvinin hatasına dikkat çekmişlerdir. Ayrıca Muhammed b. Nasr el-Mervezî³⁰⁹⁸ ile İbn Hacer,³⁰⁹⁹ râvinin sûü'l-hıfzına işaret etmektedirler. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Buhârî, Fesevî	Münkeru'l-hadîs
Zehebî ³¹⁰⁰	Sadûk
İbn Maîn, İshak b. Râhûye	Sika

Sonuç itibariyle Müemmel b. İsmâil'in "sadûk" bir kimse olmasına karşın hâfızasının zayıflığı ve nakillerinde yanılığa düşmesi nedeniyle tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Zira o, kitaplarını gömüp hıfzından rivayet edince hadislerinde fazlaca hata etmiştir. Dolayısıyla infirâdı halinde hadisini almanın uygun olmayacağı söylenebilir.

40.Münkedir b. Muhammed et-Temîmî (ö. 180/796-7)³¹⁰¹

Münkedir b. Muhammed, münekkitlerce taz'îf edilmiştir. İbn Hibbân, Münkedir'in âbidâne yaşayışına dikkat çektikten sonra bu hayat tarzının onu hıfz ve itkândan alıkoyduğunu ileri sürmektedir. Sözlerinin devamında İbn Hibbân, râvinin **tevehhümle** babasından aslı olmayan şeyler getirdiğini ve neticede haberiyle ihticâcın batıl olduğunu kaydeder.³¹⁰² Yine Ahmed b. Hanbel³¹⁰³ ile Ebû Hâtim³¹⁰⁴ de onun hadiste çok hata yaptığını dile getirmişlerdir. Ayrıca Halîlî, râvinin hıfzının beğenilmediğini belirtmiştir. Münkedir hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

³⁰⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/507-509.

³⁰⁹⁸ İbn Nasr el-Mervezî, râvinin kesretü'l-galatına da işaret etmiştir.

³⁰⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 555. *Tahrîr* müellifleri, râvinin "zayıf, yu'teberu bihi" şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/442).

³¹⁰⁰ Zehebî, *Mugnî*, 2/341.

³¹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 13/344-346.

³¹⁰² İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 3/24.

³¹⁰³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 11/377.

³¹⁰⁴ Ebû Hâtim'in değerlendirmesi, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde "كان رجلا صالحا لا يفهم الحديث وكان كثير الخطأ لم يكن" şeklinde kaydedilirken (bk. 8/406) İbn Hacer'in *Tehzîb*'inde "كان رجلا صالحا لا يفهم الحديث وكان كثير الخطأ لم يكن" ifadeleriyle nakledilmiştir (bk. 13/344).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ezdî	Hadisi yazılmaz
İclî, ³¹⁰⁵ Cûzcânî, Nesâî, İbn Adî ³¹⁰⁶	Zayıf
İbn Uyeyne, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Nesâî, Zehebî, ³¹⁰⁷ İbn Hacer ³¹⁰⁸	Hâfız değil, leyse bi'l-kavî, fîhi lîn
İbn Maîn	Leyse bihî be's
Ahmed b. Hanbel	Sika

41.Nadr b. İsmâil el-Becelî (ö. 182/798-9)³¹⁰⁹

Nadr b. İsmâil, münekkit âlimlerin çoğu tarafından zabt yönüyle tenkide uğramıştır. İbn Hibbân, onun hatasının aşırılığı ve **vehminin** çokluğu nedeniyle terki hak ettiğini kaydetmektedir. İbn Maîn ise râvinin “sadûk” bir kimse olmakla birlikte ne rivayet ettiğini bilmediğini söylemiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel de onun isnadları hıfzedemediğini ifade etmiştir. Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey'
Ahmed b. Hanbel, İbn Şeybe, Ebû Dâvûd, Fesevî, Sâcî	Zayıf, münker rivayetleri var
Nesâî, Zehebî, ³¹¹⁰ İbn Hacer ³¹¹¹	Leyse bi'l-kavî
İbn Adî, Dârekutnî, Hâkim el-Kebîr	Umuyorum ki onda bir beis yoktur, sâlih
İclî	Sika

Sonuç olarak Nadr b. İsmâil'in doğru sözlü bir kimse olmakla birlikte fazlaca hata ve vehme düşmesi, ne rivayet ettiğini bilmemesi, isnadları hıfzedememesi ve dolayısıyla münker nakilde bulunması nedeniyle taz'îf edildiği görülmektedir.

42.Nu'mân b. Râşid el-Cezerî er-Rakkî (ö. ?)³¹¹²

Vefat tarihi bilinmeyen Nu'mân b. Râşid; Zührî, Meymûn b. Mihrân gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Cerîr b. Hâzim, Hammâd b. Zeyd ve akranı İbn Cüreyc gibi zatlar rivayette bulunmuştur. Nu'mân, münekkit âlimlerinin çoğu tarafından taz'îf edilmiştir. Buhârî ve Ebû Hâtim, onun özünde doğru sözlü biri (sadûk) olduğunu söylemekle birlikte rivayetinde fazlaca **vehim** bulunduğunu ifade etmişlerdir. Nesâî de onu taz'îf etmiş ve “kesîru'l-galat” değerlendirmesinde bulunmuştur. Başka bir defasında ise Nesâî, râvinin hadislerinin

³¹⁰⁵ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 300.

³¹⁰⁶ İbn Adî, râvinin hadislerinin genelini mahfûz olmadığını söylemiştir.

³¹⁰⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/298.

³¹⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 547.

³¹⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/636-638.

³¹¹⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/320.

³¹¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 561.

³¹¹² İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 13/678-680.

“maklûb” olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca İbn Hacer, “sadûk, seyyiü’l-hıfz” değerlendirmesinde bulunmaktadır.³¹¹³ Râvi hakkında görüşlerini belirten diğer âlimlerin kanaatleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Maîn Ahmed b. Hanbel	Zayıf cidden, muztaribü’l-hadîs, leyse bi-şey’
İbn Maîn, Ebû Dâvûd	Zayıf
Ukaylî, Sâcî ³¹¹⁴	Leyse bi-kavî
Fesevî, ³¹¹⁵ İbn Adî	Lâ be’s bih
İbn Maîn, İbn Hibbân ³¹¹⁶	Sika

Netice itibarıyla münekkit ulemânın geneli tarafından zayıf kabul edilen Nu’mân b. Râşid hakkındaki müfesser cerhlere bakıldığında, onun adâletine yönelik bir eleştiri bulunmadığı; ancak rivayetlerinde hata yapması, vehme düşmesi ve hıfzının zayıflığı nedeniyle tenkit edildiği görülmektedir.

43.Sa’d b. Abdulhamîd b. Ca’fer el-Ensârî (ö. 219/834-5)³¹¹⁷

Ricâl âlimlerinin bir kısmı tarafından tevsik edilen Sa’d b. Abdulhamîd, bazılarınca da hâfızasının zayıflığı ve nakillerinde yanılması nedeniyle tenkide uğramıştır. İbn Hibbân; onun meşhur kimselerden münker şeyler rivayet ettiğini, hatası aşırıya gidip **vehmi** çoğalınca kendisiyle ihticâc edilemeyecek hale geldiğini ifade etmiştir.³¹¹⁸ Sâlih Cezere ise bir defasında râvide bir beis olmadığını söylese de başka bir yerde “seyyiü’l-hıfz” lafzıyla tenkitte bulunmuştur.³¹¹⁹ Yine İbn Hacer, onun “sadûk” olduğunu belirtmiş; ancak -hadislerinde- galat bulunduğunu kaydetmiştir.³¹²⁰ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim ³¹²¹	Ondan hadis almamıştır
Sâcî ³¹²²	Yetekellemûne fî hadîsihî
İbn Maîn, Zehebî ³¹²³	Leyse bihî be’s, sadûk
Zehebî ³¹²⁴	Sika

³¹¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 564. Ancak *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/19).

³¹¹⁴ Sâcî, “sadûk” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte râvide zayıflık olduğunu söyler.

³¹¹⁵ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, 2/453.

³¹¹⁶ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*’ında zikretmiştir.

³¹¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 4/770-771.

³¹¹⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/357.

³¹¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/182.

³¹²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 231.

³¹²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/92.

³¹²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/182.

³¹²³ Zehebî, *Mugnî*, 1/369.

³¹²⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/429.

44.Ebû Abdurrahman Saîd b. Beşîr el-Ezdî (ö. 170/786)³¹²⁵

Saîd b. Beşîr, münekkit âlimlerin bazıları tarafından ta‘dîl, ağırlıklı olarak da cerh edilmiştir. İbn Adî, onun hakkında mutedil ifadeler kullanmış ve hadislerinin ekseriyetle doğru olduğunu, rivayetlerinde bir beis görmediğini; ancak ara sıra **vehme** düştüğünü ve hata yaptığını söylemiştir. Ayrıca Buhârî ile Sâcî,³¹²⁶ râvinin hıfzının eleştirildiğini söylemişlerdir. İbn Hibbân ise daha sert ifadeler kullanarak Saîd’i, “hıfzı kötü” ve “fâhişü’l-hata” bir kimse olarak nitelemektedir.

Diğer yandan Süfyân b. Uyeyne, Saîd b. Beşîr’i “hâfız” ifadesiyle nitelemiştir. Ebû Müşir ise râvinin hıfzının sağlamlığını vurgulamakla birlikte “zayıf, münkeru’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ebû Müşir’in başka bir yerde de Saîd’i Kaderiyye’ye mensup olmakla itham ettiği görülmektedir. İbn Sa‘d da râvinin Kaderî olduğunu söyleyen bir diğer âlimdir. Ebû Müşir’in hem râvinin hıfzının sağlam olduğunu dile getirmesi hem de “münkeru’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunması, akla râvinin hıfzındaki kusurdan ziyade bid‘ati nedeniyle cerh edilmiş olma ihtimalini getirir. Nitekim Ebû Dâvûd da onun Kaderîlik ile itham edilmesi nedeniyle terk edildiğini söylemiştir.³¹²⁷ Hatta kaderî görüşlere sahip olmakla itham edildiği bilinen Katâde³¹²⁸ rivayetlerine yönelik tenkitlerin³¹²⁹ de bu durumla alâkalı olması muhtemel görünmektedir. Ayrıca aşağıdaki tabloda görüleceği üzere râvinin bilhassa akranları tarafından olumlu ifadelerle değerlendirilip sonraki münekkitlerce tenkide uğraması dikkat çekicidir. Netice itibarıyla *Tahrîr* müelliflerinin kaydettiği gibi râvi “zayıf” şeklinde değerlendirilse de en azından hadislerinin i‘tibar için alınmaya elverişli olduğu söylenebilir.³¹³⁰

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Abdurrahman b. Mehdî, İbnü’l-Cârûd ³¹³¹	Terk, leyse bi-şey’
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, ³¹³² İbn Maîn, Ali b.	Zayıf

³¹²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/803-808.

³¹²⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, 5/264.

³¹²⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, 5/264.

³¹²⁸ Abdulhamit Birışık, “Katâde b. Diâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/22.

³¹²⁹ İbn Maîn (bk. İbn Maîn, *Ma‘rifetü’r-ricâl*, 1/74,112), İbn Nümejr, Sâcî (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, 5/264) ve İbn Hibbân; Saîd’in Katâde rivayetlerindeki soruna dikkat çekmişlerdir. Esasında Saîd, Katâde’nin yakın talebelerinden İbn Ebî Arûbe ile birlikte Katâde’den hadis tahsil etmiş ve ondan çokça rivayette bulunmuştur. Zira Saîd’in babası Beşîr, İbn Ebî Arûbe’nin yakın dostudur ve oğlu Saîd’i Basra’ya, İbn Ebî Arûbe’nin yanına götürmüştür. Saîd de Basra’da kalarak İbn Ebî Arûbe ile birlikte Katâde’den hadis almıştır.

³¹³⁰ *Tahrîr* müellifleri, pek çok münekkit tarafından taz‘îf edilmiş olsa da Şu‘be ve Duhaym’ın tevsiki; Ebû Hâtîm’in, Ebû Zûr‘a’nın ve daha başka hadis âlimlerinin olumlu ifadelerinden yola çıkarak râvinin “zayıf, yu‘teberu bih” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/23).

³¹³¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, 5/264.

el-Medînî, İbn Nümejr, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hacer ³¹³³	
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-kavî
Şu'be, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtîm, Bezzâr, Zehebî ³¹³⁴	Sadûk, beis yok
İbn Ebî Arûbe, Hişâm ed-Destüvâî, Duhaym	Sika, hadisiyle ihticâc edilir

45.Selm b. Meymûn el-Havvâs (ö. ?)

Âbid bir zat olarak tanınan Selm b. Meymûn; İmam Mâlik, Süfyân b. Uyeyne gibi kimselerden hadis almıştır. İbn Hibbân, onun Şam ehlinin âbidlerinden olduğunu; ancak hadis hıfzı ve muhafazasından gafil olduğunu; rivayet ettiği şeylerde kasıtlı olmadan, **tevehhümle** kalb yaptığını ve neticede sikalara muvafık olmadığında rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğini söylemiştir.³¹³⁵ Benzer şekilde İbn Adî de Selm'in mutasavvıfların büyüklerinden sayıldığını ve fakat hadisin onun işi olmadığını dile getirmiş, sikalardan hem senedi hem metni itibariyle mütâbii bulunmayan şeyler rivayet ettiğini, dolayısıyla rivayetlerin sened ve metinlerinde hata ettiğini kaydetmiştir.³¹³⁶ Ayrıca Muhammed b. Avf el-Hımsî (ö. 272/886) de râvinin hıfzından rivayetinde hata ettiğini belirtmektedir.³¹³⁷ Yine Ebû Hâtîm, Selm'i görmesine rağmen ondan hadis yazmadığını, onun mevzûa benzeyen münker bir hadis naklettiğini ifade etmiştir.³¹³⁸ Ukaylî de onun mütâbii olmayan, münker şeyler rivayet ettiğini söyler.³¹³⁹ Neticede râvinin hadis ilmüne vâkıf olmaması nedeniyle rivayetlerini doğru zabt edemediği, bu yüzden zayıf bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

46.Şerîk b. Abdillâh b. Hâris en-Nehâî (ö. 177/794)³¹⁴⁰

Çok hadis rivayet etmesinin yanında fıkıh ilminin genişliğiyle de tanınan Şerîk b. Abdillâh; Vâsıt, Kûfe ve Ahvaz şehirlerinde kadılık yapmıştır. Cerh-ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından hadiste hata yapması ve vehme düşmesi nedeniyle tenkit edilen râvinin ihtilâta maruz kaldığı da ifade edilmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân ondan hadis nakletmemiştir. Ona, Şerîk'i neden tenkit ettiği sorulunca “asıllarında (nüshalarında) karıştırmaların olduğunu gördüm” demektedir. Yine Yahyâ'ya, râvinin ömrünün sonuna doğru ihtilâta uğradığı söylenince o, onun öncesinde de hadisleri karıştırdığını, “sûü'l-hıfz” ve “**kesîru'l-vehmin**” Şerîk'in sürekli

³¹³² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 5/265.

³¹³³ İbn Hacer, *Takrîb*, 234.

³¹³⁴ Zehebî, *Siyer*, 7/304.

³¹³⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/345.

³¹³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/433-435.

³¹³⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/267-268.

³¹³⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/267-268.

³¹³⁹ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/165.

³¹⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/662-670. Mehmet Ali Sönmez, “Şerîk b. Abdillâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 5-6.

vasfı olduğunu ifade etmiştir.³¹⁴¹ Ebû Zür'a ise râvinin çok hadis rivayet ettiğini söyledikten sonra “sâhibü **vehim**” ifadesiyle nitelemiş ve zaman zaman hata ettiğini dile getirmiştir.³¹⁴² Yahyâ b. Saîd'den farklı olarak İbn Hibbân, *Sikât*'ında Şerîk'in hayatının sonlarına doğru rivayetlerinde hata ettiğini, hıfzının değiştiğini; ancak ihtilâttan önceki rivayetlerinde bir karışıklık (tahlît) bulunmadığını, ihtilâttan sonraki rivayetlerinde ise çok **vehim** bulunduğunu söylemektedir. Yine İbn Hibbân, *Meşâhîr*'inde kitabından rivayet etmediğinde zaman zaman **vehme** düştüğünü kaydeder.³¹⁴³ Şerîk ile ilgili son “vehim” değerlendirmesi Ezdî'ye ait olup o, “sadûk” ifadesiyle râvinin doğru sözlü bir kimse olduğunu dile getirmiş; bununla birlikte “seyyiü'l-hıfz, **kesîru'l-vehm**, muztaribü'l-hadîs” lafızlarıyla da tenkitte bulunmuştur.

Kaydedilen değerlendirmelerin dışında rivayetlerindeki hata ve hâfızasının zayıflığı nedeniyle Şerîk b. Abdillâh'ı eleştiren münekkitler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: İbn Sa'd, “sika, me'mûn, kesîru'l-hadîs” şeklindeki tevsikleriyle birlikte hadislerinde hata ettiğini belirtmiş; İbn Maîn, “sika sika”, “sika ne var ki hata eder”, “sika sadûk; ancak muhalefet ettiğinde diğerleri daha sevimlidir” şeklinde değerlendirmelerde bulunmuş; İbrâhim b. Saîd el-Cevherî, râvinin dört yüz hadiste hata yaptığını kaydetmiş; İclî, Şerîk'i “sika, hasenü'l-hadîs” ifadeleriyle tevsik etmiş fakat kadılık görevinden sonraki rivayetlerinde birtakım ihtilatın olduğunu vurgulamış;³¹⁴⁴ Cûzcânî, “seyyiü'l-hıfz, muztaribü'l-hadîs, mâil” lafızlarıyla cerh etmiş; İbn Şeybe, “sadûk, sika, seyyiü'l-hıfz cidden” ifadeleriyle nitelemiş; Ebû Dâvûd, “sika” lafzıyla tevsik etmekle birlikte A'meş rivayetlerindeki hatalarına dikkat çekerek nisbî cerhte bulunmuş; Ebû Hâtim, “galatları vardı, kendisiyle ihticâc edilmez” demiş;³¹⁴⁵ Sâlih Cezere “sadûk” terimiyle ta'dîl etmekle birlikte kadılık görevinden sonra hâfızasında bozulmanın olduğunu dile getirmiş; İbn Adî, “hadislerinin çoğunun sahih olduğunu; ancak sîü'l-hıfz nedeniyle bazı hadislerinde nekâret bulunduğunu” söylemiş ve son olarak İbn Hacer, “sadûk, yuhtiü kesîran” değerlendirmesinin ardından râvinin Kûfe kadılığından sonra hâfızasının değiştiğini dile getirmiş ve âdil, âbid, faziletli, bid'ate karşı şedîd bir kimse olduğunu kaydetmiştir.³¹⁴⁶ Bunların dışında Ahmed b. Hanbel, “sadûk, muhaddis, bid'at

³¹⁴¹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/591.

³¹⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/367. Ebû Zür'a'nın ifadeleri *Tehzîb*'de “كان كثير الخطأ صاحب حديث وهو يغلط أحيانا” şeklinde kaydedilmiştir. Ancak değerlendirme, İbn Ebî Hâtim'in naklettiği haliyle (كان كثير الحديث صاحب وهم يغلط (أحيانا) daha doğru görünmektedir.

³¹⁴³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 170.

³¹⁴⁴ Vekî'in, râvinin kadılık görevinden sonra ondan bir şey yazmamasının nedeni de muhtemelen ihtilâtlarla alakalıdır (bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/248).

³¹⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/390.

³¹⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 266. *Tahrîr* müellifleri, Şerîk b. Abdillâh'ı “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğunu söylemişler ve çok hadis rivayet edip ara sıra hata ettiğini dile getirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/113).

ehline karşı şedîd” şeklindeki değerlendirmelerinin yanında Şerîk’in nasıl tahdîs ettiğine aldırmadığını söylemiş ve “onun hakkında tedlîsten korkuyorum” demiştir.³¹⁴⁷ Râvi hakkında tedlîse dair başka bir eleştirinin bulunmadığı kaydedilmelidir. Neticede doğru sözlü bir kimse olmasına karşın hâfızasının zayıf olduğu ve rivayetlerinde hata yaptığı anlaşılan Şerîk ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbnü’l-Mübârek ³¹⁴⁸	Leyse hadîsuhû bi-şey
Zehebî ³¹⁴⁹	Zayıf
Hâkim el-Kebîr, Dârekutnî	Kuvvetli değil
Nesâî	Leyse bihî be’s ve leyse bi’l-kavî
Zehebî ³¹⁵⁰	Sadûk
Ebû İshak el-Harbî	Sika

47.Ebû Avâne Vaddâh b. Abdillâh el-Vâsıtî (ö. 176/792)³¹⁵¹

Yahyâ b. Saîd, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Maîn, İbn Şeybe, Ebû Zür’a gibi birçok hadis âliminin, kitabından rivayette bulunduğunda³¹⁵² güvenilir olduğunu söylediği Ebû Avâne; hıfzından yaptığı nakillerde tenkit edilmiştir. Burada râvi hakkındaki tevsik ifadelerinin zikredilmesi yerine hıfzına yönelik eleştiriler kronolojik olarak kaydedilecektir. İlk olarak Ali b. el-Medînî’nin, Ebû Avâne’nin kitabını yitirmesi nedeniyle Katâde rivayetlerinin zayıf olduğuna dair ifadesi râvinin hâfızasının zayıflığıyla açıklanabilir. Daha açık bir değerlendirme ise Ahmed b. Hanbel’den gelmektedir. O, Ebû Avâne’nin kitabından nakilde bulunduğunda “esbet” olduğunu; ancak bunun dışında zaman zaman **vehme** düştüğünü belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel, başka bir defasında da Ebû Avâne’nin hata ettiği veya tashîf yapıp³¹⁵³ da uyarıldığında hatasından döndüğüne işaret etmiştir.³¹⁵⁴ Benzer şekilde Ebû Hâtim

³¹⁴⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 6/248.

³¹⁴⁸ Ancak İbnü’l-Mübârek, râvinin Sevrî’den Kûfe hadislerini en iyi bilen kimse olduğunun altını çizmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/113).

³¹⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, 8/200.

³¹⁵⁰ Zehebî, *Mugnî*, 1/425; a.mlf., *Mîzân*, 3/372.

³¹⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/181-187; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Avâne el-Vâsıtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/100-101.

³¹⁵² İbn Maîn, Ebû Avâne’nin okumayı bildiğini; ancak yazı yazmadığını kaydetmiştir. Râvi, bu nedenle hadisleri başka kimselere yazdırıp böylece okuyarak hıfzetmektedir. Bununla birlikte onun kendi kitabından nakilde bulunduğunda güvenilir olmasına karşın başkalarının kitaplarından yaptığı rivayetlerde hata ettiği kaydedilmiştir (bk. Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, 2/169). Ayrıca İbn Maîn’in kaydettiği yanlış okumadan kaynaklanması muhtemel olan “أبو عوانة في حديث خصم الفرائض وأبو عوانة لم يحسن بقوله قال خصم الفرائض قال يحيى والصواب خصم بالصاد ومن قال بالصاد” şeklindeki tashîf örneğinin burada zikredilmesi mümkündür (bk. İbn Maîn, *Târîh*, 4/152).

³¹⁵³ Burada “hata” ve “tashîf” farkı dikkat çekmektedir. “Hata” ile hâfızahâfızadan rivayetlerdeki yanlışla, “tashîf” ile kitaptan nakillerdeki yanlışlığın kastedilmesi muhtemeldir. Nitekim önceki dipnotta râvinin kitabından rivayette bulunduğunda da kimi zaman yanlışlığı belirtilmiştir. Öte yandan onun bu nedenle “vehim” veya “hata” ile tenkit edildiği görülmemektedir. Dolayısıyla -bilhassa Ebû Avâne gibi çok rivayeti bulunan kimselerin- nâdiren yanlışması nedeniyle cerh edilmediği anlaşılmaktadır.

³¹⁵⁴ İbn Hanbel, *el-İlel*, 2/369.

de râvinin kitaplarının “sahih” olduğunu dile getirmekle birlikte hıfzından rivayet ettiğinde çok galat yaptığını kaydeder. Yine İbn Hibbân, Ebû Avâne’nin hıfzından rivayet ettiğinde kimi zaman **vehme** kapıldığını söylemiştir.³¹⁵⁵ Son olarak İbn Abdilber, kitabından tahdîste bulunduğunda râvinin güvenilirliği konusunda icmâ edildiğini; bununla birlikte hıfzından rivayet ettiğinde zaman zaman galat yaptığını ifade etmektedir. Netice itibariyle Ebû Avâne’nin ezberinden yaptığı nakillerde yanlışlığına dair değerlendirmelerin bazen “vehim” bazen de “hata” ile ifade edildiği görülmektedir.

48. Yahyâ b. Süleym el-Kureşî et-Tâîfî (ö. 193-5/808-11)³¹⁵⁶

Münekkit ulemânın bir kısmı Yahyâ b. Süleym’i tevsik etse de çoğunluk tarafından hâfızasının zayıflığı ve rivayetlerinde hata yapması nedeniyle taz’îf edilmiştir. Buhârî, onun “sâlih” bir kimse olduğunu dile getirdikten sonra hadislerinde **çok vehim** yaptığını kaydetmiş ve bilhassa râvinin Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764) rivayetlerindeki **vehmine** dikkat çekmiştir.³¹⁵⁷ Benzer şekilde Sâcî de “sadûk, **yehimü fi’l-hadîs**” değerlendirmesinde bulunmuş; ayrıca Ubeydullah b. Ömer’den rivayet ettiğinde hadislerinde hata ettiğini kaydetmiştir. Bunun dışında Ahmed b. Hanbel de hatasının çokluğu nedeniyle İbn Süleym’den ancak bir veya iki hadis aldığını belirtmektedir.³¹⁵⁸ Fesevî ise râvinin kitabından rivayet ettiğinde hadisinin “hasen” olduğunu; hıfzından nakilde bulunduğunda ise bazen ma’rûf, bazen münker rivayet ettiğini söyleyerek hâfızasının zayıflığına işaret etmiştir. İbn Hibbân da *Sikât*’ında İbn Süleym’in rivayetlerinde hata yaptığını kaydetmektedir.³¹⁵⁹ Son olarak Dârekutnî’nin “seyyiü’l-hıfz” ve İbn Hacer’in “sadûk, seyyiü’l-hıfz”³¹⁶⁰ şeklindeki ifadeleri, râvinin zabtına yönelik ulaşılan değerlendirmeler arasında zikredilebilir. Aşağıdaki tabloda ise diğer âlimlerin İbn Süleym ile ilgili kanaatleri gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Nesâî, Dûlâbî	Leyse bi’l-kavî
Ebû Hâtim	Şeyhun sâlih, hadisi yazılır ihticâc edilmez
İbn Maîn, ³¹⁶¹ Nesâî, ³¹⁶² İbn Adî	Leyse bihî be’s
İbn Sa’d, İbn Maîn, İclî	Sika

³¹⁵⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 160.

³¹⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/468-471.

³¹⁵⁷ Tirmizî, *İlelû’l-Tirmizî el-kebîr*, 395.

³¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel (Merrûzî rivayeti)*, 142.

³¹⁵⁹ *Sikât*’ta söz konusu değerlendirmeye rastlanmamıştır. Ancak Mizzî (bk. 31/368) ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/469), İbn Hibbân’ın değerlendirmesini yukarıda belirtildiği şekilde kaydetmişlerdir.

³¹⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 591. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatinde dirler. Ancak Ubeydullah b. Ömer rivayetlerindeki zayıflığa ayrıca işaret etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/86).

³¹⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/576.

³¹⁶² Nesâî, râviyi “leyse bihî be’s” şeklinde değerlendirse de Ubeydullah b. Ömer rivayetlerinde “münkerü’l-hadîs” olduğunu söylemiştir.

4.2.7. “Vehim” ile Birlikte “Galat” ve “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler

1. Abdullah b. Sâlih el-Mısrî (ö. 223/838)³¹⁶³

Yirmi yıl talebeliğini yaptığı Leys b. Sa‘d’ın kâtibi olarak tanınan Abdullah b. Sâlih ile ilgili cerh-ta‘dîl âlimleri muhtelif değerlendirmelerde bulunmuştur. Hakkındaki “vehim” değerlendirmesi İbn Hibbân’dan gelmekle birlikte İbn Hibbân’ın buradaki ifadesi lafzın daha ziyade kelime anlamıyla kullanıldığı izlenimini vermektedir. İbn Hibbân, Abdullah b. Sâlih’i “münkeru’l-hadîs cidden” şeklinde niteledikten sonra güvenilir kimselerden sikalara ait olmayan rivayetler naklettiğini söylemiştir. Diğer yandan İbn Hibbân, râvinin özünde doğru sözlü (sadûk) bir kimse olduğunu, hadislerdeki nekâretin ise aralarında husumet olan³¹⁶⁴ bir komşusundan kaynaklandığını ifade eder. Buna göre komşusu, uydurduğu hadisleri Abdullah’ın yazısına benzeterek kağıda yazar ve onun evine atardı. Abdullah da bunları bulduğunda kendi yazısı olduğunu zannederek (**tevehhüm**) rivayet ederdi. Böylece râvinin rivayetleri arasında menâkîr meydana geldi.

Diğer yandan Ahmed b. Hanbel, râvinin önceleri “mütemâsek” olduğunu; ancak ömrünün sonlarına doğru ihtilâta uğradığını söylemiştir. Ebû Hâtîm’den nakledilen bir açıklama ise bir nevi Ahmed b. Hanbel’in tenkidine cevap niteliği taşımaktadır. Zira Ebû Hâtîm; Abdullah b. Sâlih’in ömrünün sonlarında naklettiği münker kabul edilen hadislerin, uydurma rivayetleri insanların kitapları arasına sokuşturan Hâlid b. Necîh’in (ö. ?) işi olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtîm, ifadelerinin devamında Abdullah’ın yalan söyleyecek bir kimse olmadığını; bilakis “sâlih” bir zat olduğunu vurgulamaktadır. Bunların dışında Ahmed b. Sâlih el-Mısrî’den nakledildiğine göre Abdullah, bir defasında içinde kime ait olduğunu bilmediği hadislerin bulunduğu bir derc çıkartmış, kendisine söz konusu hadislerin İbn Ebî Zî‘b’den olduğu söylenince de “Leys’ten, o da İbn Ebî Zî‘b’den” diyerek rivayet etmeye başlamıştır. Muhtemelen bu nedenle Ahmed b. Sâlih, başka bir yerde râvinin “müttehem” olduğunu dile getirir. Bununla birlikte İbn Maîn’in; bahsi geçen derci İbn Ebî Zî‘b’in Abdullah b. Sâlih’e yazarak göndermiş olma ihtimalini gündeme getirdiği kaydedilmelidir.³¹⁶⁵ İlâveten İbn Adî’nin değerlendirmesi burada zikredilebilir. O, râviyi “müstakîmü’l-hadîs” ifadeleriyle nitelemiş; ancak kizb kastı olmaksızın hadislerinin sened ve metinlerinde hata (galat)

³¹⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/768-776; Ali Yardım, “Abdullah b. Sâlih el-Mısrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 1/131-132.

³¹⁶⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/40. Komşusuyla arasında husumet olduğuna dair bilgi *Tehzîb*’de bulunmamaktadır.

³¹⁶⁵ İbn Maîn’in râvi ile ilgili kullandığı “تبت كتاب” ifadesinin (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/774) yukarıda kaydedilen değerlendirmeye irtibatlı olması muhtemel görünmektedir.

yaptığını da belirtmiştir. Ayrıca İbn Hacer de Abdullah b. Sâlih'i “ صدوق كثير الغلط ثبت في كتابه وكانت فيه “ غفلة” ifadeleriyle değerlendirmiştir.³¹⁶⁶

Yukarıda kaydedilen değerlendirmelerin dışında Abdullah b. Sâlih hakkında kanaatlerini bildiren âlimlerden bazılarının görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Sâlih Cezere	Hadiste yalan söyler
Ali b. el-Medîni, Nesâî, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi-sika, zâhibü'l-hadîs
Zehebî ³¹⁶⁷	Özünde sadûk bir kimse olmakla birlikte zayıf
Ebû Zûr'a	Yalancı bir kimse değil, hasenü'l-hadîs
Ebû Hâtim, ³¹⁶⁸ Mesleme b. Kâsım	Sadûk, lâ be'se bih
Fesevî	Sâlih
İbn Maîn	Tevsik

Abdullah b. Sâlih hakkında vârid olan müfesser cerhlere bakıldığında; kitaplarına yapılan idrâcın farkına varamaması, kendisine İbn Ebî Zî'b'den nakledildiği söylenen hadisleri araştırmadan rivayet etmesi, hadislerin sened ve metinlerinde hata yapması nedeniyle tenkide uğradığı görülmektedir. Dolayısıyla râvinin telkine açık bir kimse olduğu söylenebilir. İbn Hibbân ise değerlendirmesindeki “tevehhüm” ifadesiyle kelime anlamını kastetmiş olmalıdır.

2.Avn b. Umâre el-Abdî (ö. 212/827-8)³¹⁶⁹

Avn b. Umâre; münekkit ulemânın taz'îf ettiği bir râvidir.³¹⁷⁰ Sâcî, onu “sadûk, fihi gaflet, yehimû” ifadeleriyle nitelemiştir. Benzer şekilde İbn Hibbân da “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş; ancak hatasının çok olduğunu, rivayetlerinde maktûbâtın bulunduğunu ve sikalara muvafık olmadığı sürece kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini kaydetmiştir.³¹⁷¹

3.Haccâc b. Nusayr el-Fesâtî (ö. 214/829)³¹⁷²

İbn Hibbân, hadis âlimlerinin taz'îf ettiği Haccâc b. Nusayr'ı *Sikât* 'ında zikretmekle birlikte “yuhtiü ve yehimû” değerlendirmesinde bulunmuştur. Haccâc, telakkun nedeniyle de münekkitler tarafından tenkit edilmektedir. Örneğin İclî, onun telkin kabul ettiğini söylemiş, Fesevî de zayıflığını dile getirdikten sonra “mugaffel” şeklinde niteleyerek yeğeninin onun

³¹⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 308. *Tahrîr* müellifleri râviyi “حسن الحديث في المتابعات، في حفظه شيء، صدوق، في كتابه وكانت فيه “ غفلة” şeklinde nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/222).

³¹⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, 10/405; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/562.

³¹⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/87.

³¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/370-372.

³¹⁷⁰ Buhârî, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, İbn Adî, Hâkim el-Kebîr ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 434) râviyi taz'îf eden âlimlerdir.

³¹⁷¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/197.

³¹⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/28-32.

hadislerine idrâc yaptığını belirtmiştir.³¹⁷³ Yine İbn Hacer, Haccâc'ın telkin kabul ettiğini söyleyerek taz'ifte bulunan âlimlerdendir.³¹⁷⁴ Aşağıdaki tabloda râvi hakkında vârid olan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ali b. el-Medînî, Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Nesâî	Metrûk, leyse bi-sika, lâ yüktebü hadîsühû
İbn Sa'd, İbn Maîn, Nesâî, Sâcî, ³¹⁷⁵ İbn Kâni', Ezdî, Dârekutnî, Zehebî ³¹⁷⁶	Zayıf, münker
Hâkim el-Kebîr	Leyse bi'l-kâim
İbn Adî ³¹⁷⁷	Sâlih

4.Hüseyin b. Muhammed b. İshak es-Sevtî (ö. 393/1003)

Rivayet asrından sonra yaşayan Hüseyin es-Sevtî hakkındaki “vehim” değerlendirmesi Hatîb el-Bağdâdî'ye ait olup o, râviyi “**kesîru'l-vehm**, şenî'u'l-galat” ifadeleriyle tenkit etmiştir. İfadelerinin devamında Sevtî'nin naklettiği bâtil bir rivayeti örnek olarak kaydeden Hatîb, râvinin gafletine işaret eden çok sayıda vehmini gördüğünü söylemektedir.³¹⁷⁸ Bu değerlendirme, Hatîb el-Bağdâdî'nin “vehim”, “galat” ve “gaflet” terimleri kullanış biçimini ve aralarında kurduğu irtibatı göstermesi açısından önemlidir.

5.Muhammed b. Meymûn el-Bezzâz (ö. 252/866-7)³¹⁷⁹

Muhammed b. Meymûn ile ilgili ricâl kaynaklarında fazla değerlendirme bulunmamaktadır. İbn Hibbân, *Sikât*'ında râvinin zaman zaman **vehme** kapıldığını kaydetmiştir. Benzer şekilde İbn Hacer de onu “sadûk” şeklinde nitelemekle birlikte rivayetlerinde ara sıra hata yaptığını söyler.³¹⁸⁰ Ayrıca Ebû Hâtim, râvinin “mugaffel” olduğunu belirtmiştir. Nesâî ise bir yerde “leyse bi'l-kavî”, başka bir defasında ise “onda bir beis olmadığını umuyorum” demiştir. Son olarak Mesleme b. Kâsım'ın “lâ be'se bih” değerlendirmesiyle müsbet kanaat taşıdığı kaydedilebilir.

6.Müseyyeb b. Şerîk et-Temîmî (ö. 186/802)

Müseyyeb b. Şerîk, ricâl âlimleri tarafından cerh edilen bir râvidir. İbn Hibbân, onun sâlih bir hoca olduğunu söylemekle birlikte “kesîru'l-gafle” değerlendirmesinde bulunmuştur. Hadisin

³¹⁷³ Fesevî, *el-Ma'rifet ve t-târîh*, 2/114.

³¹⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 153.

³¹⁷⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/405.

³¹⁷⁶ Zehebî, *Mugnî*, 1/226.

³¹⁷⁷ *Kâmil*'inde râvinin problemleri hadislerine örnekler veren İbn Adî, Haccâc için “Zikrettiklerimden başka münker rivayetini bilmiyorum. Zikrettiklerim haricinde sâlihtir” demektedir.

³¹⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/673-674.

³¹⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü t-Tehzîb*, 12/379-380.

³¹⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 510. *Tahrîr* müellifleri râviyi “zayıf, yu'teberu bih” şeklinde değerlendirmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/326).

onun işi olmadığını kaydeden İbn Hibbân, râvinin rivayetlerinde hata ettiğini, hadis naklettiğinde bilmediği için **vehme** kapıldığını belirtmiş ve neticede rivayetinin alınmayacağını söylemiştir.³¹⁸¹ Yine İbn Maîn de Müseyyeb'i "mugaffel, zayıf" lafzıyla nitelemektedir.³¹⁸² Bunun dışında Ahmed b. Hanbel'e Müseyyeb'in bir hadisi hakkında yalan söyleyip söylemediği sorulmuş; Ahmed b. Hanbel de "Maazallah! Ancak o hata ederdi" cevabını vermiştir.³¹⁸³ Son olarak İbn Sa'd'ın taz'îf ettiği³¹⁸⁴ râvi için İbn Maîn,³¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel,³¹⁸⁶ Amr b. Ali el-Fellâs,³¹⁸⁷ Buhârî,³¹⁸⁸ Ebû Hâtim,³¹⁸⁹ İbn Hürrem (ö. 301/913),³¹⁹⁰ Nesâî,³¹⁹¹ Sâcî³¹⁹² ve Dârekutnî'nin³¹⁹³ terk hükmü verdiği kaydedilmelidir.

7.Ubeys b. Meymûn et-Teymî (ö. 180/796?)³¹⁹⁴

Ubeys b. Meymûn, münekkit ulemânın cerh ettiği bir râvidir. İbn Maîn, onun hakkında "kesîru'l-hata ve'l-**vehm**" ifadelerini kullandıktan sonra hadisinin "metrûk" olduğunu söylemiştir. İbn Maîn'den başka zamanlarda "zayıf", "leyse bi-şey" şeklinde değerlendirmeler de nakledilmektedir. Benzer şekilde Amr b. Ali el-Fellâs da "sadûk" ifadesiyle Ubeys'in doğru sözlü bir kimse olduğunu vurgulamakla beraber "kesîru'l-hata ve'l-**vehm**, metrûk" değerlendirmesinde bulunmuştur. Yine İbn Hibbân, râvinin "mugaffel" bir şeyh olduğunu belirtmiş³¹⁹⁵ ve kasıt olmaksızın, **tevehhümle** sikalardan mevzû rivayetler naklettiğini kaydetmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Sâcî, Hâkim el-Kebîr, Ebû Nuaym el-İsfahânî	Terk, leyse bi-sika, metrûk

³¹⁸¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 24.

³¹⁸² İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, 1/67.

³¹⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/558.

³¹⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/334.

³¹⁸⁵ İbn Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, 214.

³¹⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/294.

³¹⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/177.

³¹⁸⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/408.

³¹⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/294.

³¹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtü Ebî Dâvûd*, 354.

³¹⁹¹ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 228.

³¹⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/178.

³¹⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/178.

³¹⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/767-770.

³¹⁹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/186. "كان شيخا مغفلا" ifadesi *Tehzîb* 'de kaydedilmemiştir.

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zûr‘a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, İbn Adî, Dârekutnî, İbn Hacer ³¹⁹⁶	Münkeru’l-hadîs, za‘îfü’l-hadîs
Zehebî ³¹⁹⁷	İmam, muhaddis

4.2.8. “Vehim” ile Birlikte “Sûü’l-Hıfz” ve “Gaflet” Tenkit Edilen Râviler

1.Sellâm b. Ebî Mutî‘ el-Basrî (ö. 164-174/781-791)³¹⁹⁸

Cerh-ta‘dîl âlimlerinin güvenilir bir râvi olarak kabul ettiği Sellâm b. Ebî Mutî‘ hakkında birtakım tenkitler bulunmaktadır. İbn Hibbân, onun ile ilgili “seyyiü’l-ahz,³¹⁹⁹ **kesîru’l-vehm**” değerlendirmesinde bulunduktan sonra infirâdı halinde kendisiyle ihticâc etmenin câiz olmadığını söylemiştir.³²⁰⁰ Sellâm hakkında vârid olan bir diğer cerh, onu gaflet ve kötü hâfızayla tenkit eden Hâkim el-Kebîr’e aittir.³²⁰¹ İbn Adî ise nisbî bir cerhte bulunarak Katâde’den rivayetlerinde hadislerinin müstakîm olmadığını söylemiş; ancak netice itibarıyla râvide bir beis bulunmadığını ifade etmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Hâtim	Sâlihu’l-hadîs
İbn Maîn ³²⁰²	Beis yok
Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Nesâî, ³²⁰³ Zehebî, ³²⁰⁴ İbn Hacer ³²⁰⁵	Sika

4.2.9. “Vehim” ile Birlikte “Galat”, “Sikaya Muhalefet” ve “Sûü’l-Hıfz” Tenkit Edilen Râviler

1.Ebû Üveys Abdullah b. Abdillâh b. Üveys el-Asbahî (ö. 167/783-4)³²⁰⁶

Ricâl âlimleri, Ebû Üveys ile ilgili muhtelif kanaatler serdetmişlerdir. Bununla birlikte onun hakkında ağırlık kazanan görüşün zabtındaki eksiklik nedeniyle taz‘îf yönünde olduğu

³¹⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 379. *Tahrîr* müellifleri râvinin “metrûk” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/426).

³¹⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, 8/276.

³¹⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/560-562.

³¹⁹⁹ İbn Hibbân’ın burada kullandığı “seyyiü’l-ahz” ifadesi, râvinin imlâ meclisinde uyuduğuna dair kaydettiği nakille alâkalı olmalıdır.

³²⁰⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/341. Muallimî, “Sanki İbn Hibbân, râvinin Katâde’den bazı garîb hadislerini görmüş de bunun üzerine böyle bir değerlendirmede bulunmuş gibidir” demektedir (bk. Ebu Abdullah Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, *et-Tenkîl fî Te’nîbi’l-Kevserî mine’l-ebâtil*, nşr Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî [Beyrut: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1406/1986], 1/478).

³²⁰¹ Muallimî, Hâkim’e itiraz etmiş ve râvi hakkında serdedilen müsbet değerlendirmelerin altını çizerek İbn Ebî Mutî‘in gaflete değil akla nisbet edileceğini söylemiştir (bk. Muallimî, *et-Tenkîl*, 1/478).

³²⁰² Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel*, 3/28.

³²⁰³ Zehebî, *Siyer*, 7/428.

³²⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, 7/428.

³²⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 261. Ancak İbn Hacer, râvinin Katâde’den rivayetlerindeki zayıflığa işaret etmektedir.

³²⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/818-822.

söylenbilir. Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Üveys'in “kesretü'l-vehim” ile tenkit edildiğini kaydetmiştir. İbn Hacer de râviyi “sadûk yehimü” ifadeleriyle nitelemektedir.³²⁰⁷ İbn Hibbân ise daha ayrıntılı bir açıklama yaparak onun çok hata eden bir kimse olduğunu; ancak terki gerektirecek derecede aşırı hatasının da bulunmadığını kaydettikten sonra sikalara muhalefet ettiğinde rivayetinden sakınılması gerektiğini, muvâfakatı halinde ihticâc edilebileceğini belirtmiştir.³²⁰⁸ Yine Hâkim el-Kebîr de hadislerinin bazılarında muhalefet ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca İbn Abdilber, onun dini ve güvenilirliğiyle alâkalı bir eleştiri almadığını; ancak sûü'l-hıfzı nedeniyle kınandığını söylemiş ve rivayetlerinin bir kısmında muhalefette bulunduğunu dile getirmiştir. Kaydedilen değerlendirmelerin dışında görüşlerine ulaşılan âlimlerin değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Yesriku'l-hadîs ³²⁰⁹
İbn Maîn, İbnü'l-Medînî, Amr b. Ali	Zayıf
İbn Maîn, İbn Şeybe, ³²¹⁰ Ebû Zür'a, ³²¹¹ Ebû Hâtîm, Nesâî	Leyse bi'l-kavî
Ebû Dâvûd, İbn Adî	Sâlihu'l-hadîs, hadisi yazılır
Ahmed b. Hanbel	Leyse bihî be's
İbn Maîn, ³²¹² Ahmed b. Hanbel	Sika

Netice itibariyle Ebû Üveys, hadis ulemâsının kahir ekseriyeti tarafından âdil bir kimse olarak kabul edilmiş; ancak rivayetlerinde hataya düşmesi, vehmi, sûü'l-hıfzı ve sikalara muhalefeti nedeniyle zabt yönünden taz'îfe uğramıştır.

2.Eymen b. Nâbil el-Habeşî (ö. ?)³²¹³

Tâbiîn neslinden Eymen b. Nâbil'in vefat tarihi bilinmemekle birlikte Mehdî'nin hilafeti zamanında hayatta olduğu kaydedilmektedir. Eymen, hadis âlimlerinin çoğunluğu tarafından tevsik edilmiştir. Bununla birlikte hakkında birtakım tenkitler de bulunmaktadır. Meselâ İbn Hibbân, onun hata ve teferrüdüne işaret ettikten sonra sikalara muvafık olduğu takdirde ihticâcın uygun olduğunu kaydetmiştir. Ardından râvinin hadislerinden örnekler zikrederek râvinin kötü hâfızası nedeniyle rivayetlerde karışıklık yaptığını belirtip “Eymen hata eder,

³²⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 309. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf, yu'teberu bihî” şeklinde değerlendirerek Buhârî'nin dile getirdiği üzere kitabından yaptığı nakillerin daha sahih olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/227).

³²⁰⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/24.

³²⁰⁹ İbn Maîn'in başka bir defasında râvinin “sadûk” olduğunu söylediği kaydedilmektedir.

³²¹⁰ İbn Şeybe, râviyi “sadûk, sâlihu'l-hadîs” ifadeleriyle nitelese de zayıflıktan uzak olmadığını söylemiştir.

³²¹¹ Ebû Zür'a, râviyi “sâlih, sadûk” şeklinde tavsif etmekle beraber “كانه لين” demektedir.

³²¹² İbn Maîn, *Târîh*, 3/159.

³²¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/137-139.

tevehhüm ve şüphyle (hisbân) tahdîs eder” demiştir.³²¹⁴ Yine İbn Hacer de onun ile ilgili “sadûk **yehimû**” değerlendirmesinde bulunmuştur.³²¹⁵ Ayrıca Dârekutnî, râvinin “leyse bi’l-kavî” olduğunu söyledikten sonra insanlara muhalefet ettiğini belirtmiştir. Aşağıdaki tabloda ise râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ali b. el-Medînî ³²¹⁶	Leyse bi’l-kavî
Ebû Hâtim	Şeyh
İbn Şeybe, ³²¹⁷ Nesâî, İbn Adî, Zehebî ³²¹⁸	Sadûk, lâ be’s bihî
Süfyân es-Sevrî, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî, Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr, İclî, Tirmizî, Ebû Ali Hasan b. Ali et-Tûsî, Hâkim en-Nîsâbü’rî, İbn Halfûn; ³²¹⁹	Sika

3.Eyyûb b. Ebî Miskîn et-Temîmî el-Vâsî (ö. 140/757-8)³²²⁰

Eyyûb b. Miskîn şeklinde de anılan râvi, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir kimse olmakla birlikte rivayetlerinde yanılması ve hıfzının zayıflığı nedeniyle bazı tenkitlere maruz kalmıştır. İbn Hibbân, *Sikât*’ında onun hakkında “hata yapardı” demiş; *Meşâhîr*’inde ise “kâne **yehimû** ve yuhâlifü” değerlendirmesinde bulunmuştur.³²²¹ Yine İbn Hacer, “sadûk **lehû evhâm**”³²²² ifadesiyle kanaatini bildirmektedir. Ayrıca Ebû Dâvûd da râvinin fakihiyet/kavrayış yönüne dikkat çektikten sonra isnad bakımından hıfzının iyi olmadığını dile getirmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmektedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Hâkim el-Kebîr	Hadisinde ıztırâb var
İbn Adî, Dârekutnî	Yu’teberu bihî, yüktebü hadîsüh
Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Zehebî ³²²³	Lâ be’s bihî, sadûk
İbn Sa’d, Ahmed b. Hanbel, Nesâî	Sika

³²¹⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/183-184.

³²¹⁵ İbn Hacer, *Tahrîb*, 117. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’e itiraz etmişler ve râviyi “kavî” ifadesiyle değerlendirerek hakkında vârid olan tevsik değerlendirmelerine işaret etmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/157).

³²¹⁶ Ali b. el-Medînî, *Su’âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 55.

³²¹⁷ İbn Şeybe, râvinin “sadûk” olduğunu söylese de zayıflığa yakın olduğunu belirtmiştir.

³²¹⁸ Zehebî, *Siyer*, 6/309.

³²¹⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 2/313.

³²²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 2/182-184.

³²²¹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 177.

³²²² İbn Hacer, *Tahrîb*, 119. *Tahrîr* müellifleri bu değerlendirmeye katılmayıp râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” olduğunu söylemişlerdir. Zira onlara göre râvinin “sika” mertebesinde “sadûk” derecesine inmesinin nedeni zaten onda bulunan vehimdir. Nitekim İbn Sa’d, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Nesâî onu tevsik etmişlerdir. Öte yandan Ebû Hâtim, “lâ be’s bih, sâlih, yüktebü hadîsüh ve lâ yuhteccü bih” ve Dârekutnî “yu’teberu bih” derken Eyyûb’un vehmini göz önünde bulundurmuş olmalıdır (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 1/162).

³²²³ Zehebî, *Mugnî*, 1/157.

4.Hammâd b. Seleme el-Basrî el-Hırakî (ö. 167/784)³²²⁴

Meşhur muhaddis Hammâd b. Seleme; fıkıh ve nahiv ilmindeki genişliğinin yanında sünnete bağlılığı, bid'ata karşı tavizsiz duruşu, ahlakı, zühd ve takvasıyla da anılmaktadır. İbnü'l-Mübârek, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Hibbân, İbn Adî gibi pek çok âlimin medihle bahsettiği Hammâd, çok hadis rivayet eden râvilerdendir. Ancak rivayet sayısının çokluğu nedeniyle kimi hadislerinde hata yaptığı kaydedilmiştir. Meselâ İbn Sa'd, Hammâd'ın "sika" ve "kesîru'l-hadîs" bir kimse olduğunu söylemiş; fakat bazen münker hadisler naklettiğine dikkat çekmiştir. Müslim ise Yahyâ b. Saîd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin Hammâd'ın Sâbit el-Bünânî rivayetlerindeki güvenilirliğine karşın Katâde, Eyyûb, Yûnus gibi bazı kimselerden nakillerinde çokça hata ettiğine dair tenkitlerine işaret etmiştir.³²²⁵ İlâveten râvinin bazı hadislerinde sikalara muhalefet ettiği de söylenmiştir. Yine Hâkim en-Nîsâbü'rî, onun hıfzında zayıflık bulunduğu ve birden fazla râviyi tek bir isnadda ve bir lafızda topladığına dair eleştiriye kaydetmektedir.³²²⁶ Onun hakkındaki "vehim" değerlendirmesi ise Zehebî'den gelmiştir. Zehebî, Hammâd'ın ilminin vüs'atından sitayişle bahsettikten sonra çok sayıda rivayetinin içinde **vehminin** de bulunduğunu kaydetmiştir.³²²⁷ Yine *Mugnî*'sinde hakkında "**lehû evhâm** ve garâib" ifadesini kullanmaktadır.³²²⁸ Bununla birlikte Zehebî'nin bir defasında da Hammâd'ı "sadûk, hüccet inşallah" lafzıyla değerlendirdiği de kaydedilmelidir. Ayrıca İbn Hibbân'ın râvinin bazı hataları nedeniyle kendisinden rivayet etmeyenleri insaflı davranmamakla tenkit ettiği burada zikredilebilir.

Hammâd b. Seleme'ye yönelik eleştirilerden biri de onun ihtilâta uğramasıyla ilgilidir. Hatta bu nedenle Buhârî'nin kendisiyle ihticâc etmediği de söylenmiştir.³²²⁹ Nitekim Ahmed b. Hanbel, Buhârî'nin onun hadisiyle ihticâc etmemesinin nedenini açıklarken yaşlılığı nedeniyle hâfızasının zayıfladığını kaydetmektedir. Beyhakî de Hammâd için "müslümanların imamlarından biriydi ancak yaşlanınca hâfızası bozuldu" demiştir. Yine İbn Hacer de râvinin

³²²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/531-538; Tayyar Altıkulaç, "Hammâd b. Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/488-489; Mehmet Salcan, *Hammâd b. Seleme'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Fikret Özçelik, "Cerh-Ta'dilde Rivayetlerin Muârazası: Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd Rivayeti Özelinde", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (Haziran 2020), 138-158.

³²²⁵ Müslim, *et-Temyîz*, 218.

³²²⁶ Zehebî, *Siyer*, 7/446.

³²²⁷ Zehebî, *Siyer*, 7/446.

³²²⁸ Zehebî, *Mugnî*, 1/279.

³²²⁹ Bazı yalancı kimselerin Hammâd'ın kitabına ona ait olmayan hadisleri karıştırmaları da Buhârî'nin Hammâd ile ihticâc etmemesine neden olarak gösterilmiştir (bk. İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte [Selâsü resâil içinde]*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde [Beyrut: Mektebetü Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1426/2005], 87).

ihtilâtına dikkat çeken âlimlerdendir. Diğer yandan İbn Maîn'in ihtilât iddialarına itiraz niteliğindeki “حديث حماد بن سلمة في أول أمره وآخر أمره واحد” ifadeleri önemlidir. Netice itibariyle ricâl âlimlerinin meşhur hadis hâfızı Hammâd b. Seleme'den övgüyle bahsetmesine karşın bazı münekkit âlimlerin de naklettiği çok sayıda hadisi içinde hatalı rivayetlerinin bulunduğu dikkat çektikleri görülmektedir.

5.Ebû İsrâîl İsmâîl b. Halîfe el-Absî el-Mülâî (ö. 169/785-6)³²³⁰

Hadis âlimlerinin çoğu tarafından hem zayıf hâfızası hem de bid'atı nedeniyle tenkide uğrayan İsmâîl b. Halîfe, İbn Ebî İshak şeklinde de tanınmaktadır. Ukaylî, onun hadisinde **vehim** ve ıztırâb bulunduğunu söylemiş ve bid'atçılığına işaret etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Mübârek, Ebû İsrâîl'in kötü hâfızası nedeniyle Allah'ın müslümanlara ihsanda bulunduğunu söyleyerek râviyi cerh etmiştir. Ahmed b. Hanbel ise hadislerinde insanlara muhalefet ettiğini söylemekle birlikte rivayetinin yazılabileceğini kaydetmektedir. Yine Ebû Hâtim “hasenü'l-hadis, ceyyidü'l-likâ, lehû egâlî, lâ yuhteccü bi-hadîsî, yüktebü hadîsüh, seyyiü'l-hıfz” şeklinde birbiri ardınca değerlendirmelerde bulunarak hem râvinin hâfızasındaki probleme ve rivayetlerinde hata bulunduğuna işaret etmiş hem de ta'dîlin alt mertebelerindeki lafızlarla hadisi yazılabilecek kimselerden olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde İbn Adî de rivayetlerinin genelinin sikalara muhalif olduğunu belirtmiş; ancak hadisi yazılabilecek kimselerden olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Son olarak İbn Hacer de râvi hakkında “sadûk” ifadesini kullanmakla birlikte hâfızasındaki kötülüğe ve bid'atçılığına işaret etmektedir.³²³¹ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Abdurrahman b. Mehdî, Nesâî, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi-sika, metrûk
Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî, İbn Maîn, Nesâî, İbn Hibbân	Zayıf, münkeru'l-hadîs
Tirmizî	Leyse 'l-kavî 'inde ashâbi'l-hadîs
İbn Maîn, Ebû Dâvûd ³²³²	Sâlihu'l-hadîs, leyse fîhi nekâre
İbn Sa'd, İbn Maîn, ³²³³ Ebû Zür'a ³²³⁴	Leyse bihî be's, sadûk
İbn Maîn ³²³⁵ Fesevî ³²³⁶	Sika

³²³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/770-773.

³²³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 107.

³²³² Ebû Dâvûd, râvinin yalancı olmadığını, hadisinin Şîî rivayetlerinden olmadığını söylemiş ve hadislerinde nekâret bulunmadığını kaydetmiştir.

³²³³ İbn Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 474; a.mlf., *Ma'rifetü'r-ricâl*, 2/108.

³²³⁴ Ebû Zür'a, râvinin “sadûk” olduğunu söylemekle birlikte gülüşleri olduğunu belirtmiştir.

³²³⁵ İbn Maîn, *Târîh*, 3/270.

³²³⁶ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3/133.

6. Muhammed b. Abdillâh b. Müslim ez-Zührî (ö. 152[157?]/769[773-4?])³²³⁷

İbn Şihâb ez-Zührî'nin yeğeni Muhammed b. Abdillâh, ricâl âlimlerinin bir kısmının tenkidine uğramış, çoğu tarafından da güvenilir kabul edilmiştir. İbn Hibbân, onu “redîü'l-hıfz, **kesîru'l-vehm**” şeklinde değerlendirmektedir. Ayrıca İbn Hibbân, râvinin amcası Zührî'den rivayetlerinde hata yaptığını, güvenilir kimselerden yaptığı nakillerde muhalefette bulunduğunu; neticede infirâdı halinde kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını söylemektedir.³²³⁸ İbn Hacer ise râviyi “sadûk, **lehû evhâm**” ifadeleriyle nitelemiştir.³²³⁹ Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Zayıf
İbn Maîn, Ebû Hâtim	Leyse bi-zâke'l-kavî
İbn Maîn	Sâlih
Ahmed b. Hanbel, İbn Adî, Zehebî ³²⁴⁰	Lâ be'se bih, sadûk
Ebû Dâvûd	Sika

7. Ravh b. Atâ b. Ebî Meymûne el-Basrî (ö. ?)

Nadr b. Şümeyl, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi âlimlerin kendisinden hadis aldığı Ravh b. Atâ'nın vefat tarihi bilinmemektedir.³²⁴¹ Münekkitletlerin tamamının tenkit ettiği râvi hakkındaki “vehim” değerlendirmesi İbn Hibbân'dan gelmiştir. İbn Hibbân, onu *Sikât*'ında zikretmiş; bununla birlikte “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur.³²⁴² Aynı zamanda *Mecrûhîn*'ine de kaydederek çokça hata ve **vehim** yaptığını, infirâdı halinde haberiyle ihticâc etmenin kendisine hoş gelmediğini belirtmiştir.³²⁴³ Ayrıca *Meşâhîr*'inde Ravh'ın hıfzının kötü olduğunu kaydeden İbn Hibbân, râvinin zaman zaman **vehme** düştüğünü (ربما وهم في الشيء بعد الشيء) dile getirmiştir.³²⁴⁴ İbn Adî ise Ravh'ta bir beis görmediğini söyledikten sonra ondaki nekâreti isnadlarda yaptığı muhalefetle açıklamış; ancak söz konusu durumun “dil sürçmesinden” veya “hatasından” kaynaklanmış olabileceğini ifade etmiştir.³²⁴⁵ Bunların dışında İbn Maîn,³²⁴⁶ İbn

³²³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/735-739.

³²³⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/249. İbn Hibbân'ın değerlendirmesine benzer şekilde Muhammed b. Abdillâh'ın “sadûk” olduğunu ifade eden Sâcî de râvinin amcasından naklettiği hadislerde teferrüd ettiğini belirtmektedir.

³²³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 490. *Tahrîr* müellifleri râvinin “sadûk, hasenü'l-hadîs” olduğu kanaatindedirler (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/273).

³²⁴⁰ Zehebî, *Mîzân*, 6/200.

³²⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/497.

³²⁴² İbn Hibbân, *Sikât*, 6/305.

³²⁴³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/300.

³²⁴⁴ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 156.

³²⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/544-545.

³²⁴⁶ İbn Maîn, *Târîh*, 4/200.

Hanbel,³²⁴⁷ Ebû Dâvûd,³²⁴⁸ Nesâî³²⁴⁹ ve İbnü'l-Cârûd'un³²⁵⁰ taz'îf ettiği râvi; Ebû Hâtîm,³²⁵¹ Bezzâr³²⁵² ve Dârekutnî³²⁵³ tarafından da kuvvetli görülmemiştir. Son olarak Sâcî'nin râviyi kaderîlikle itham ettiği kaydedilmelidir.³²⁵⁴

8.Yahyâ b. Eyyûb el-Gâfikî (ö. 168/784-5)³²⁵⁵

Yahyâ b. Eyyûb, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından tevsik edilmekle birlikte zabtı yönünden tenkit edilen bir râvidir. Sâcî, onu “sadûk **yehimû**” şeklinde nitelemiş ve ardından Ahmed b. Hanbel'in de râvinin çok hata yaptığına dair değerlendirmede bulunduğunu nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel'in Yahyâ'yı “seyyîü'l-hıfz” ifadesiyle eleştirdiği de görülmektedir. Bunun dışında Ahmed b. Sâlih et-Taberî de râvinin zaman zaman hıfzında yanıldığını; bir yerde de muhalefet ettiği rivayetlerinin bulunduğunu dile getirmiştir. Diğer yandan Hâkim el-Kebîr, onun hıfzından rivayet ettiğinde hata ettiğini; ancak kitabından yaptığı nakilde bir beis bulunmadığını ifade etmektedir. Son olarak İbn Hacer de râviyi “sadûk” lafzıyla tavsif etmiş; fakat rivayetlerinde ara sıra hata ettiğini belirtmiştir.³²⁵⁶ Yahyâ b. Eyyûb ile ilgili vârid olan diğer değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Sa'd, Dârekutnî	Münkeru'l-hadîs, bazı hadislerinde ıztırâb var
Nesâî	Leyse bi'l-kavî
İbn Maîn, Ebû Dâvûd	Sâlih
Ebû Hâtîm, Nesâî, İbn Adî	Mahallühü's-sıdk, leyse bihî be's
İbn Maîn, Buhârî, Fesevî, İbn Hibbân ³²⁵⁷	Sika

9.Yahyâ b. İsâ et-Temîmî (ö. 201/816-7)³²⁵⁸

Yahyâ b. İsâ, ricâl âlimlerinin taz'îf ettiği bir kimsedir. İbn Hibbân, onun hıfzı kötü, **vehmi** çok bir kimse olduğunu; sikalardan naklettiği rivayetlerle güvenilir kimselere muhalefet ettiğini ve bu durumun çoğalmasa nedeniyle kendisiyle ihticâcın bâtil hale geldiğini

³²⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/12.

³²⁴⁸ Ebû Dâvûd; “Nasr, Avbed b. Ebî İmrân'dan hadis naklederdi de Ravh b. Atâ'dan rivayet etmezdi” diyerek Ravh'ın, metrûk bir râvi olan Avbed'den dahi daha zayıf konumda olduğunu ihsas eder (bk. Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, 1/445).

³²⁴⁹ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 104.

³²⁵⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/483.

³²⁵¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/497.

³²⁵² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/483.

³²⁵³ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/288.

³²⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/542.

³²⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/367-371.

³²⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 588. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer'in, râvinin zaman zaman hata ettiğine dair değerlendirmesine itiraz ederek onu “sadûk” şeklinde nitelemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/78).

³²⁵⁷ İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât* 'ında zikretmiştir.

³²⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 14/563-565.

kaydetmiştir.³²⁵⁹ Yine İbn Hacer de râviyi “sadûk yuhtiü” şeklinde nitelemiş ve ayrıca teşeyyu‘ ile itham edildiğini belirtmiştir.³²⁶⁰ Bunun dışında vârid olan değerlendirmeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn	Leyse bi-şey’, lâ yüktebü hadîsüh
Cûzcânî, ³²⁶¹ İbn Adî	Münker hadisler rivayet eder, hadislerinin mütâbii yok
Nesâî	Leyse bi’l-kavî
İclî	Sika

10.Ebü’l-Münzir Züheyr b. Muhammed et-Temîmî (ö. 162/778-9)³²⁶²

İbn Hibbân, Züheyr’i *Sikât*’ında zikretmekle birlikte “yuhtiü ve yuhâlifü” değerlendirmesinde bulunmuş; ayrıca *Meşâhîr*’inde zaman zaman **vehme** düştüğünü söylemiştir.³²⁶³ Yine Osman ed-Dârimî, “sika, sadûk” ifadeleriyle tevsik etse de râvi(nin hadisin)de çok galat bulunduğunu belirtmiştir. Hadis ulemâsı, Şam ehlinin ondan rivayetlerinde nekâret bulunduğunu vurgulamaktadır. Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İclî, Ebû Hâtim, İbn Adî ve İbn Hacer³²⁶⁴ söz konusu duruma dikkat çeken âlimlerdir. Ebû Hâtim, bunu râvinin hâfızasının zayıflığıyla açıklamış ve Şam ehline rivayetlerini hıfzından yaptığını ve bu şekildeki rivayetlerinde galatlar bulunduğunu, kitabından yaptığı nakillerin ise “sâlih” olduğunu söylemiştir. Öte yandan Buhârî, Basra ehlinin rivayetlerini “sahih” şeklinde değerlendirmiş, İbn Adî de Irak ehlinin rivayetlerinin “şibhi’l-müstakîm” olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla râvinin hâfızasının zayıflığı nedeniyle ezberinden yaptığı nakillerde yanıldığı ve muhalefette bulunduğu; ancak kitabından rivayette bulunduğu güvenirli olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Zür’a, Nesâî, Sâcî, ³²⁶⁵ İbn Abdilber	Zayıf
Nesâî, Hâkim el-Kebîr	Leyse bi’l-kavî
İbn Maîn	Sâlih
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Şeybe, Mûsâ b. Hârûn (ö. 294/906-7), Nesâî, Zehebî ³²⁶⁶	Lâ be’s bihî, sadûk, mukâribü’l-hadîk

³²⁵⁹ İbn Maîn, *Mecrûhîn*, 126.

³²⁶⁰ İbn Hacer, *Tahrîb*, 595. *Tahrîr* müellifleri, râvinin “zayıf” olduğunu; ancak mütâbaat ve şevâhidde i’tibâr olunacağını belirtmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 4/97).

³²⁶¹ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, 87.

³²⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/514-518.

³²⁶³ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 185.

³²⁶⁴ İbn Hacer, *Tahrîb*, 217.

³²⁶⁵ Sâcî, râviyi “sadûk, münkeru’l-hadîs” şeklinde değerlendirmiştir.

³²⁶⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/408. Zehebî, râviyi “sika, münker şeyler rivayet eder” şeklinde değerlendirmiştir.

4.2.10. “Vehim” ile Birlikte “Galat”, “Sikaya Muhalefet” ve “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler

1.Ömer b. Ca‘fer el-Basrî (ö. 357/968)

Rivayet asrı sonrasında yaşayan Ömer b. Ca‘fer, hadis âlimleri tarafından tenkit edilmiştir. Hakkındaki en ağır cerh, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed es-Sebî’nin (ö. 371/982) “kezzâb” ifadesidir.³²⁶⁷ Dârekutnî ise râvinin hatalarını tespit etmiş ve nakillerinde yaptığı muhalefeti râvinin gafletiyle ilişkilendirmiştir.³²⁶⁸ Yine Zehebî de râviyi kizb ile değil hata **vehim** ile tenkit etmektedir.³²⁶⁹

4.2.11. “Vehim” ile Birlikte “Galat”, “Sûü’l-Hıfz” ve “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler

1.Abbâd b. Kesîr es-Sekafî (ö. 140-50/757-68)³²⁷⁰

Abbâd b. Kesîr, zühd ve ibadete düşkünlüğüyle tanınan sâlih bir zat olmakla beraber hadisteki durumu hakkında kendisine şiddetli cerhler yöneltilmiştir. Süfyân es-Sevrî’nin râviyi tekzip ettiği kaydedilmişse de başka bir yerde ondan râvinin hadiste hata yaptığına dair bir değerlendirme de nakledilmiştir.³²⁷¹ Yine Ahmed b. Hanbel, Abbâd’ın işitmediği hadisleri gafletle rivayet ettiğini söylemiştir. Ayrıca Ebû Zür‘a da râviden hadis yazılmaması gerektiğini dile getirdikten sonra onun esasında “sâlih” bir hoca olduğunu; ancak hadisleri zabt edemediğini belirtmiştir. Râvi hakkında vârid olan “vehim” tenkidi ise Sâcî’den gelmektedir. O, râviyi “sadûk” ifadesiyle niteleyip zühd ehlinden olduğunu söylemiş; ardından “**kesîru’l-vehm**, münkeru’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunup hadisleri hıfz edemediğini kaydetmiştir.³²⁷² Diğer yandan Abbâd ile ilgili şiddetli taz‘îf ifadelerinin yalnızca rivayetlerinde yaptığı hatalardan kaynaklanmayıp Resûlullah’ın (s.a.v.) nehyettiği şeylere dair topladığı hadislerdeki problemle alâkalı olması da ihtimal dahilindedir. Nitekim Cûzcânî ile İbn Adî, bu duruma işaret etmiş; İbn Hacer de açıklama yaparak râvinin sahih-sakîm ayrımı yapmaksızın nehiyler hakkında üç yüz civarında hadisi derleyip kendisinin terkip ettiği Osman el-A‘rec → Yûnus → Hasan-ı Basrî → yedi sahâbî isnadıyla naklettiğini kaydetmiştir. Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmektedir:

³²⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/106.

³²⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, 16/173.

³²⁶⁹ Zehebî, *Mizân*, 5/222.

³²⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/414-418.

³²⁷¹ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 594.

³²⁷² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 7/179.

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu‘be, İbnü’l-Mübârek, ³²⁷³ İbn Maîn, İclî, Buhârî, Cûzcânî, Ebû Dâvûd, ³²⁷⁴ Fesevî, ³²⁷⁵ Nesâî, İbn Adî, ³²⁷⁶ İbn Hacer ³²⁷⁷	Lâ yüktebü hadîsüh, leyse bi-şey’, metrûk
İbn Maîn, İbn Ammâr, Ebû Hâtîm, Dârekutnî ³²⁷⁸	Zayıf

2. Abdurrahman b. Harmele b. Amr el-Eslemî (ö. 145/762-3)³²⁷⁹

Abdurrahman b. Harmele, ricâl âlimlerinin hakkında müsbet kanaatlerini serdettiği bir râvî olmakla beraber hâfızasının zayıflığı ve rivayetlerinde yanılması nedeniyle eleştiriye uğramıştır. Örneğin Sâcî, onu “sadûk, **yehimü fi’l-hadîs**” şeklinde değerlendirmektedir. Yahyâ b. Saîd de bir defasında râvinin “seyyiü’l-hıfz” olduğunu söylemiş, başka bir zamanda da telkin kabul ettiğini ifade etmiştir. Yine İbn Hibbân, İbn Harmele’yi *Sikât*’ında zikretse de hadislerinde hata yaptığını dile getirmiştir. Son olarak İbn Hacer de râviyi “sadûk” terimiyle ta‘dîl etmekle beraber zaman zaman hata ettiğini kaydeder.³²⁸⁰ Aşağıdaki tabloda ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Ebû Hâtîm	Sâlih, yüktebü hadîsüh
İbn Maîn, ³²⁸¹ Nesâî, İbn Adî	Leyse bihî be’s, münker bir hadisini görmedim
Muhammed b. Amr, İbn Nümejr	Sika

3. Âsım b. Ubeydillah el-Adevî (ö. 132/749)³²⁸²

Âsım b. Ubeydillah, hadis âlimlerinin cerh ettiği bir râvidir. İbn Hibbân, onu “seyyiü’l-hıfz, **kesîru’l-vehm**, fâhişü’l-hata” ifadeleriyle niteledikten sonra hatasının çokluğu nedeniyle hadisnin terk edildiğini söylemiştir. İbn Hibbân’a benzer şekilde râvinin hıfzının zayıflığına dikkat çeken başka münekkitler de vardır. Örneğin Süfyân b. Uyeyne’nın Âsım’ın hıfzını

³²⁷³ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/167.

³²⁷⁴ Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, 1/369.

³²⁷⁵ Fesevî’nin değerlendirmesi *el-Ma’rife ve’l-târîh*’te (râvinin zühd ve tekaşşüf yönüne işaret edilmekle birlikte hadisi hakkında) “leyse bi-şey’” şeklinde kaydedilirken (bk. 3/140) İbn Hacer’in *Tehzîb*’inde (yine râvinin zühdüne dair ifadeleri kaydedilmiş; ancak hadisi ile ilgili) “leyse bi-zâke” terimiyle nakledilmiştir (bk. 6/417).

³²⁷⁶ İbn Adî, hadislerinin mütâbiinin bulunmadığını söylemiştir.

³²⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 290.

³²⁷⁸ Dârekutnî, “Tahâret”, 569.

³²⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/595-597.

³²⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 339. *Tahrîr* müellifleri, İbn Hacer’in “زما أخطأ” şeklindeki ifadesini İbn Hibbân’ın *Sikât*’ındaki “كان يخطئ” değerlendirmesinden almış olabileceğini ve râvinin “sadûk, hasenü’l-hadîs” şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini söyleyerek itiraz etmişlerdir. Bu noktada müelliflerin *Tehzîb*’de “Müslim ondan ‘Kunût’ta mütâbii olarak tek bir hadis nakletmiştir” şeklinde bir kayıt bulunmasına karşın Müslim’in İbn Harmele ile ihticâc ettiğini dile getirdikleri ayrıca zikredilebilir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/314).

³²⁸¹ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerıyyâ*, 108.

³²⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/293-297.

beğenmediği nakledilmektedir. Yine İbn Huzeyme de sûû'l-hıfzı nedeniyle onunla ihticâc etmediğini söylemiştir. Ayrıca Dârekutnî, râviyi “seyyiü'l-hıfz”,³²⁸³ “leyse bi'l-hâfız”³²⁸⁴ gibi lafızlarla tenkit etmiş, bir yerde de terk edildiğini söyledikten sonra “mugaffel” değerlendirmesinde bulunmuştur. Kaydedilen değerlendirmelerin dışında Âsım ile ilgili kanaatlerini bildiren ricâl âlimlerinin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Şu‘be	Tekzip
Abdurrahman b. Mehdî, ³²⁸⁵ Ebû Dâvûd, Nesâî	Hadisi terk edilmiş
İbn Nümejr, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Şeybe, Ebû Hâtim	Münkeru'l-hadîs
İbn Sa‘d, İbn Maîn, İbn Hırâş, Cûzcânî, ³²⁸⁶ Bezzâr, Sâcî, İbn Hacer ³²⁸⁷	Zayıf, hadisi delil olmaz, muztaribü'l-hadîs
İbn Adî	Zayıf olmakla birlikte hadisi yazılabilir
İclî	Lâ be’s bih

Görüldüğü üzere Âsım b. Ubeydillah, münekkit ulemânın tenkit ettiği bir râvidir. Hakkındaki müfesser cerhlerin ise hâfızasının zayıflığı üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. İbn Hibbân râviyi “seyyiü'l-hıfz” yanında “kesîru'l-vehm” ve “fâhişü'l-hata” ile eleştirmiş, Dârekutnî ise Âsım’ın aynı zamanda “mugaffel” olduğunu söylemiştir.

4.Ebân b. Ebî Ayyâş el-Basrî (ö. 138/755)³²⁸⁸

Ebân b. Ebî Ayyâş, sâlih bir zat olmakla birlikte hadis ulemâsının tenkit ettiği bir kimsedir. Öyle ki Şu‘be b. Haccâc onu şiddetli ifadelerle cerh etmiş ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yalan isnad ettiğini dile getirmiştir. İbn Maîn de râviyi tekzip etmektedir. Bununla birlikte Süfyân es-Sevrî’ye Ebân’dan neden rivayette bulunmadığı veya ondan rivayetinin niçin az olduğu sorulduğunda râvinin hadisleri unuttuğunu ifade etmiştir.³²⁸⁹ Dolayısıyla Sevrî’nin râvinin hadis uydurduğu kanaatinde olmadığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Ebân’ın terk edileceğini söyleyen Ebû Zür‘a’ya onun kizb kastı olup olmadığı sorulunca Ebû Zür‘a, “Hayır. O; Enes’ten, Şehr’den, Hasan’dan hadis dinlerdi de bu kimseleri birbirinden ayıramazdı” demektedir. Ayrıca Ebû Hâtim ve Nesâî de râvinin sâlih bir kimse olduğunu vurgulamakla birlikte hâfızasının kötü olduğunu belirtmişlerdir. Yine Sâcî, râvinin sâlih, cömert bir kimse olduğunu ifade ettikten sonra “fihi gaflet, **yehimü** fi'l-hadîs ve yuhtiü fihi” şeklinde

³²⁸³ Dârekutnî, *el-‘İlel*, 2/22.

³²⁸⁴ Dârekutnî, *el-‘İlel*, 2/130.

³²⁸⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/221.

³²⁸⁶ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 237.

³²⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 285.

³²⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'r-Tehzîb*, 1/255-263.

³²⁸⁹ Ukaylî, *Du‘afâ*, 1/40.

değerlendirmede bulunmaktadır. Bunun dışında İbn Hibbân, Ebân'ın gecelerini namaz, gündüzlerini oruçla geçiren âbid bir kimse olduğunun altını çizdikten sonra Hasan-ı Basrî'nin meclisinde oturup onu dinlediğini; daha sonra ondan işittiklerini Hz. Enes (r.a.) → Hz. Peygamber (s.a.v.) kanalıyla naklettiğini söylemiştir. Hz. Enes'ten (r.a.) bin beş yüzden fazla hadis rivayet ettiğini kaydeden İbn Hibbân, bunların büyük kısmının aslının bulunmadığını işaret etmektedir. Son olarak İbn Adî de râvinin rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığını, zayıflığının açık olduğunu; ancak kizb kastının bulunmadığını düşünen âlimlerdendir. O, Ebân'ın hadisleri karıştırıp galata düştüğünü dile getirmiştir. Aşağıdaki tabloda râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Sa'd, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, Ebû Dâvûd, Cûzcânî, Nesâî, İbn Hacer ³²⁹⁰	Metrûkü'l-hadîs, lâ yüktebü hadîsühû
İbnü'l-Medînî, Hâkim el-Kebîr	Zayıf zayıf, münkeru'l-hadîs
İbn Maîn	Zayıf

Sonuç olarak Ebân b. Ebî Ayyâş'ın münekkitlerin tamamı tarafından cerh edilen bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. O, rivayetlerinin çoğunun aslı bulunmaması nedeniyle eleştirilmiş; üstelik bazı münekkitler tarafından tekzip edilmiştir. Bununla birlikte ricâl âlimlerinin çoğu onun sâlih, âbid bir zat olduğuna dikkat çekmişler ve esasında kasten yalan rivayette bulunmadığını; ancak kendisinde gaflet olduğunu, hadisleri unuttuğunu, nakilleri bilmeden birbirine karıştırıp yanlış olduğunu ifade etmişlerdir.

5.Hâris b. Nebhân el-Cermî el-Basrî (ö. 150-160/767-777)³²⁹¹

Hâris b. Nebhân, hadis âlimleri tarafından cerh edilen bir râvidir. İbn Hibbân, Hâris'in **vehmi** galip gelen "sâlih" kimselerden olduğunu, hatasının aşırıya gittiğini ve ihticâc derecesinden düştüğünü belirtir. İbn Maîn, onun hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuş; bir seferinde "leyse bi-şey" olduğunu söylerken başka bir defa rivayetinin yazılmayacağını, bir yerde ise hadisinde çok "galat" bulunduğunu³²⁹² dile getirmiştir. Ahmed b. Hanbel ise râvinin "sâlih" bir zat olduğunu ifade etmekle birlikte hadis konusundaki bilgisizliğini ve rivayetleri hıfz etmediğini kaydederek onu "münkeru'l-hadîs" lafzıyla nitelemiştir. Benzer şekilde Tirmizî de Buhârî'nin râvinin rivayet ettiği şeye dikkat etmediği şeklindeki değerlendirmesi ve "zayıf cidden" ifadesiyle taz'îfini nakletmiştir. Diğer yandan Ukaylî, *Du'afâ*'sında râvinin

³²⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 87.

³²⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/766-768.

³²⁹² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/321.

hadislerinden örnekler zikretmiş ve isnadlarının mütâbiinin bulunmadığını; ancak metinlerinin başka senedlerle ma'rûf olduğunu dile getirmiştir. Aşağıdaki tabloda Hâris ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, Nesâî, İbnü'l-Cârûd, ³²⁹³ İbn Hacer ³²⁹⁴	Metrûkü'l-hadîs, leyse bi-sika
Ali b. el-Medîni, Buhârî, İclî, İbn Şeybe, Ebû Zûr'a, Fesevî, Sâcî, Hâkim el-Kebîr, İbn Nukta (ö. 629/1231)	Za'îfû'l-hadîs, münkeru'l-hadîs
Dârekutnî	Leyse bi'l-kavî
İbn Adî	Hadisi yazılabilir

6. Muhammed b. Ebî Humeyd ez-Zürakî el-Medenî (ö. ?)³²⁹⁵

Hammâd b. Ebî Humeyd şeklinde de anılan râvi, hadis âlimleri tarafından taz'îf edilmiştir. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*'inde hem "Muhammed b. Ebî Humeyd" hem de "Hammâd b. Ebî Humeyd" başlığı altında râviyi değerlendirmektedir.³²⁹⁶ Dolayısıyla iki ayrı yerde bulunan tabirlerin esasında aynı meramı ifade ettiği düşünüldüğünde, İbn Hibbân'ın kullandığı terimlerle neyi kast ettiğine işaret etmesi bakımından ayrıca önem taşıdığı söylenebilir. O, "Hammâd b. Ebî Humeyd" başlığında, râvinin "kesîru'l-hata, **fâhişu'l-vehm**" olduğunu söyleyip meşhur kimselerden münker şeyler rivayet ettiğini; öyle ki bu durumun neredeyse kasıtlı gibi görüldüğünü; neticede haberiyle ihticâcın câiz olmadığını dile getirmiştir.³²⁹⁷ "Muhammed b. Ebî Humeyd" için açtığı başlıkta ise onu "mugaffel" terimiyle nitelemiş; ardından bilmeden isnadları kalbettiğini, bu türden hatalarının çokluğu nedeniyle rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğine hükmetmiştir.³²⁹⁸ Dolayısıyla İbn Hibbân'ın mugaffel, farkında olmadan nakillerinde hata yapıp münker rivayette bulunan kimseleri aynı zamanda "vehim" ile eleştirdiği görülmektedir. Ayrıca Tirmizî, râvinin hıfz yönüyle taz'îf edildiğini dile getirmiştir.³²⁹⁹ Aşağıdaki tabloda râvi ile ilgili ulaşılan diğer değerlendirmeler kaydedilmiştir:

³²⁹³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/321.

³²⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 148.

³²⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/463-465.

³²⁹⁶ Bu noktada İbn Hibbân'ın râviyi tefrik ederek iki ayrı kişi gibi değerlendirdiği akla gelse de "Hammâd b. Ebî Humeyd" başlığında râviyi "حماد بن أبي حميد الزرقى الأنصاري من أهل المدينة كنيته أبو إبراهيم وهو الذي يقال له محمد بن أبي حميد يروي عن عمرو بن شعيب" ifadeleriyle, "Muhammed b. Ebî Humeyd" başlığı altında da "محمد بن أبي حميد المدني الزرقى كنيته أبو إبراهيم وهو الذي يقال له حماد بن أبي" şeklinde tanıtması iki ayrı başlığın tek bir kişi için açıldığını göstermektedir.

³²⁹⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/253.

³²⁹⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/271.

³²⁹⁹ Tirmizî, *Sünen*, "Salât", 354 (No. 489).

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
İbn Maîn, Nesâî	Leyse bi-şey', hadisi yazılmaz
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Cûzcânî, Ebû Zûr'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm, Dârekutnî, İbn Adî, ³³⁰⁰ Zehebî, ³³⁰¹ İbn Hacer ³³⁰²	Münker, zayıf, vâh
Ahmed b. Hanbel ³³⁰³	Leyse bi-kavî fi'l-hadîs
Ahmed b. Sâlih el-Mısırî ³³⁰⁴	Sika, hasenü'l-hadîs

7.Ebû Ali Muhammed b. Muâviye en-Nîsâbûrî (ö. 229/843-4)³³⁰⁵

Muhammed b. Muâviye, ricâl âlimlerinin şiddetli cerhlerine maruz kalmış bir râvidir. İbn Maîn, râvi hakkında bir defasında “leyse bi-sika” başka bir defasında da “kezzâb” ifadesini kullanmıştır. İbnü'l-Cüneyd (ö. 270/884 [?]), İbn Maîn'e râvinin ölüm haberini verdiğinde İbn Maîn bu haber için hamdetmiş ve onun Resûlullah (s.a.v.) adına hadis uydurduğunu söylemiştir. Bununla birlikte İbnü'l-Cüneyd, İbn Maîn'in buradaki ifadeleriyle râvinin teammüden hadis uydurduğu kastetmediğini, Muhammed b. Muâviye'nin “sâlih” bir adam olduğunu kaydetmiştir.³³⁰⁶ Esasında Ebû Zûr'a'nın değerlendirmesi İbnü'l-Cüneyd'in açıklamasıyla örtüşmektedir. Zira Ebû Zûr'a da râvinin “sâlih bir hoca” olduğunu söylemiş; ardından “Ne var ki ne zaman ona telkinde bulunulsa telkini kabul eder, ona her ‘bu hadis senin hadisindir’ denildiğinde hadisi rivayet eder, bir adam kendisine gelip ‘Bu hadis Muallâ er-Râzî'nindir (ö. 211/826). Sen de onunla birlikteydin’ dediğinde onu **tevehhüm** ile nakleder” demiştir. Dolayısıyla râvinin kasıtlı bir şekilde hadis uydurmadağı; ancak telkini kabul edip yanılgıyla aslı olmayan rivayetler naklettiği anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hacer de onun telkin kabul ettiğinin altını çizer ve “metrûk” şeklinde değerlendirir.³³⁰⁷ Diğer yandan Humeydî'nin kâtibi Muhammed b. İdrîs (ö. 267/880), onun hıfzından rivayette bulunduğunu, bu nedenle hataya düşmüş olabileceğini dile getirmiştir. Yine Harb b. İsmâil (ö. 280/893-4), râvinin özünde “sika” bir kimse olduğunu; fakat isnadlarda hata (galat) yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hibbân da onun meşhur kimselerden münker rivayetlerle infirâd ettiğini,

³³⁰⁰ İbn Adî, râvinin rivayetlerinden zayıflığının anlaşıldığını söylemekle birlikte hadisnin “mukârib” olduğunu ve yazılabileceğini belirtmiştir.

³³⁰¹ Zehebî, *Mîzân*, 2/359.

³³⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 475.

³³⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el'İlel*, 2/481.

³³⁰⁴ Ancak İbn Hacer, söz konusu değerlendirmeye karşı çıkmış ve hadis âlimlerinin râviyi taz'îf ettiğini söylemiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/465).

³³⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 12/339-342.

³³⁰⁶ İbn Maîn, *Su'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 407.

³³⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 507.

sikalardan mütâbii bulunmayan nakiller getirdiğini ve sikalara muvafakat etmediği durumlarda terkinin gerektiğini kaydetmektedir.³³⁰⁸

Muhammed b. Muâviye ile ilgili değerlendirmelerin geneli yukarıda zikredilen kanaatlerle aynı minvalde olup aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî	Kezzâb, mevzû hadisleri var
Müslim, Ebû Dâvûd, Sâlih Cezere, Nesâî ve İbn Kâni ³³⁰⁹	Metrûk, leyse bi-şey'
Buhârî, Ebû Hâtim ve Hâkim el-Kebîr	Mütâbii olmayan rivayetler nakleder
Ali b. el-Medînî, Amr b. Ali, Sâcî, İbn Adî ³³⁰⁹	Zayıf, mutkîn değil

Kaydedilen değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere Muhammed b. Muâviye; dikkatsizliği, telkin kabul etmesi, rivayetlerinde hata yapması nedeniyle cerhe uğramış ve hatta bir kısım ulemâ bu nedenle onun uydurma rivayette bulunduğunu söylemiştir. Ebû Zür'a'nın, râvinin kendisine telkin edilen rivayeti yanılğı ile naklettiğine dair değerlendirmesi ise ona yöneltilen kizb ithamlarına bir cevap mahiyeti taşımaktadır. Dolayısıyla buradaki “tevehhüm” ifadesinin kelime mânasıyla kullanıldığı söylenebilir.

4.2.12. “Vehim” ile Birlikte “Galat”, “Sikaya Muhalefet”, “Sûü'l-Hıfz” ve “Gaflet” ile Tenkit Edilen Râviler

1.Ferkad b. Ya'kûb es-Sebahî (ö. 131/749)³³¹⁰

Münekkit ulemânın çoğu tarafından cerhe maruz kalan Ferkad b. Ya'kûb; fazla rivayeti bulunmayan bir kimsedir. Hadis âlimleri, onun sâlih bir zat olduğunu vurgulamışlar, ancak “sâhibü'l-hadîs” şeklinde nitelendirilemeyeceğini söylemişlerdir. İbn Hibbân, Ferkad'ın Basra ehlinin âbid ve kurrâlarından olduğunu dile getirdikten sonra onda gaflet bulunduğunu, hâfızasının zayıf olduğunu ve rivayetlerinde **vehmettiğini**; bilmeden mürselleri ref', anlamadan mevkuf haberleri müsned hale getirdiğini ve neticede bu durum çoğalıp sikalara muhalefeti fâhiş hale geldiğinde kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini kaydetmiştir.³³¹¹ Yine İbn Hacer de râvinin doğru sözlü (sadûk) ve âbid bir kimse olduğunu belirtmiş; ancak onu

³³⁰⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/298.

³³⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/398.

³³¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/585-588.

³³¹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/205. İbn Hacer, *Tehzîb* 'inde İbn Hibbân'ın değerlendirmesinin “Onda gaflet ve kötü hâfızahâfıza vardır. Mürselleri bilmeden ref' ederdi ve anlamadan mevkuf haberleri müsned hale getirdi. Böylece onunla ihticâc bâtıl oldu.” kısmını nakletmiştir.

“leyyinü’l-hadîs, kesîru’l-hata” ifadeleriyle tavsif etmiştir.³³¹² Râvi hakkında değerlendirmede bulunan diğer âlimlerin görüşleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Eyyûb es-Sahtiyânî, Ali b. el-Medînî, İbn Şeybe, Nesâî	Leyse bi-şey’, zayıf cidden, leyse bi-sika
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Sa’d, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Nesâî, ³³¹³ Dârekutnî ³³¹⁴	Zayıf
İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtîm, Ebû İshak el-Harbî, Sâcî	Kuvvetli değil, hadisiyle ihticâc edilmez
İbn Maîn, İclî	Leyse bihî be’s
İbn Maîn	Sika

Görüldüğü üzere râvi, ricâl âlimlerinin kâhir ekseriyeti tarafından taz’îf edilmiştir. Hadis ulemâsı, onun sâlih bir kimse olduğunun altını çizmiş; ancak az rivayette bulunduğunu söylemişlerdir. Hakkındaki cerh ifadelerinden en açıklayıcı olanı ise İbn Hibbân’a ait olup o, râviyi gaflet, kötü hâfıza (redâetü’l-hıfz), vehim ve sikaya muhalefet ile tenkit etmiştir. İbn Hacer ise râvinin “kesîru’l-hata” olduğunu belirtmiştir.

4.3. Tez Konusunun Dışında Kalan “Vehim” Değerlendirmeleri

1. Abdullâh b. Lehîa el-Mısri (ö. 174/790)³³¹⁵

Fıkıh bilgisi ve hadis ilmindeki gayretiyle tanınan İbn Lehîa, Ahmed b. Hanbel’in “Mısır’da hadis çokluğu, zabt ve itkânda kim İbn Lehîa gibi olabilir?” şeklindeki ifadelerinde olduğu gibi münekkitlerin bazıları tarafından övgüyle anılsa da pek çok âlimin tenkidine maruz kalmıştır. Hakkındaki tenkitler tedlîs yapması, hadis rivayetlerinde tesâhül göstermesi, telkin kabul etmesi ve ihtilâta uğraması³³¹⁶ üzerinde yoğunlaşmaktadır.³³¹⁷ Örneğin Ahmed b. Sâlih, İbn Lehîa’dan övgüyle bahsedip tevsik etse de onun telkin kabul ettiğini ifade etmiştir. Yine İbn Hırâş da râvinin telkin kabul ettiğine işaret eden âlimler arasındadır. Bunun dışında Ebû

³³¹² İbn Hacer, *Takrîb*, 444. *Tahrîr* müellifleri İbn Hacer’e itiraz ederek râvinin “zayıf” olduğunu söylemişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 3/155).

³³¹³ Nesâî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 198.

³³¹⁴ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 3/4.

³³¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 7/195-209; Nihat Dalgın, “İbn Lehîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/158-159; Abdullah Karahan – Tahir Shaba, “Tartışılan Bir Râvi: İbn Lehî’a, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2021), 79-104; Bekir Tatlı, “Abdullah İbn Lehî’a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği”, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 31 (2021), 7-35.

³³¹⁶ Ömrünün sonuna doğru İbn Lehîa’nın hâfizahâfızasının zayıfladığı nakledilmektedir. Ayrıca râvinin kitaplarının yandığı, bu nedenle hıfzından yaptığı nakillerde hata ettiği de kaydedilmiştir. Bununla birlikte kitaplarının tamamının yanmadığını söyleyen âlimler de bulunmaktadır. Ebû Zûr’a ise bir defasında kitaplarının yandığına dair bilgiyi reddetmiş (bk. Ebû Zûr’a, *Ecvibetü Ebî Zûr’a*, 346) başka bir defasında da râvinin önce ve sonraki rivayetleri arasında bir ayırım yapmadığını ifade ederek taz’îfte bulunmuştur (bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5/147).

³³¹⁷ Ayrıca râvinin teşeyyu’ meyli olduğu da söylenmektedir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/212).

Zür'a, onu "redü'l-hıfz" lafzıyla nitelemiştir.³³¹⁸ İbn Hibbân ise râvinin kitapları yanmadan önce de zayıf kimselerden tedlîs yaptığını kaydederek rivayetlerinden sakınılması gerektiğini belirtir. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, tesâhülû nedeniyle hadislerinde menâkîrin çoğaldığını dile getirmiştir. Râvinin kizb kastı olmadığını; ancak kitapları yandıktan sonra hıfzından nakilde bulunduğu için hata ettiğini söyleyen Hâkim en-Nîsâbûrî ile "sadûk" lafzıyla tevsikte bulunmakla birlikte kitapları yandıktan sonra rivayetlerini karıştırdığını belirten İbn Hacer³³¹⁹ de benzer değerlendirmeler serdetmişlerdir. Öte yandan İbn Lehîa'ya ihtilât ârız olmadan ve kitapları yanmadan önce kendisinden rivayette bulundukları için Abdullah b. Mübârek, Abdullah b. Vehb ve Abdullah b. Yezîd el-Mukrî'nin nakillerinin daha kuvvetli olduğu kaydedilmektedir. Nitekim Zehebî de bu duruma "İbnü'l-Mübârek, İbn Vehb ve Ebû Abdurrahman el-Mukrî, hadiste **vehmi** çoğalmadan ve kitapları yanmadan önce ondan hadis almışlardır. Bu nedenle onların hadisleri daha kuvvetlidir. Bazıları da (bu rivayetleri) sahih saymışlardır." sözleriyle işaret etmiştir.³³²⁰

Netice itibarıyla İbn Lehîa'nın zabt yönünden eleştirilen bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hakkında vârid olan müsbet kanaatler, rivayetlerinin bir çırpıda terk edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla İbn Adî'nin zikrettiği üzere onu "hasenü'l-hadîs" şeklinde değerlendirmek ihtiyata daha uygun görünmektedir. Tezin konusu açısından düşünüldüğünde ise Zehebî'nin "vehim" lafzını terim anlamıyla değil; ihtilâtından sonra yaptığı hataları ifade etmek üzere zikrettiği söylenebilir. Aşağıdaki tabloda ise râvi hakkında ulaşılan diğer değerlendirmelerden bazıları gösterilmiştir:

Hadis münekkidi	Hakkındaki değerlendirmeler
Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, ³³²¹ İbn Maîn, Nesâî, Hâkim el-Kebîr	Metrûk, zâhibü'l-hadîs, leyse bi-şey', leyse bi-sika
İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Hâtim	Zayıf
İbn Maîn ³³²²	Leyse bi-zâke'l-kavî
İbn Adî	Hadisi yazılabilir

³³¹⁸ Ebû Zür'a, *Ecvibetü Ebî Zür'a*, 346.

³³¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 319. *Tahrîr* müellifleri, İbn Lehîa'nın "zayıf, yu'teberu bihî" şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedirler. Bununla birlikte onlar, Abâdile'nin râviden rivayetlerinin "sahih" olduğunu kaydetmişlerdir (bk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnaût, *Tahrîr*, 2/258).

³³²⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/238.

³³²¹ Ancak İbn Mehdî'nin "Bedelini ödeyerek olsa da İbn Lehîa'dan beş yüz hadis dinlemiş olmayı isterdim" dediği de nakledilmektedir (bk. Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/495). Bu ifadelerin İbn Lehîa'nın ihtilâtından önceki rivayetleri için söylenmiş olması muhtemeldir. Krş. Tatlı, "Abdullah İbn Lehî'a ve İlmî Kişiliği", 27-28.

³³²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/147.

2. Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Ubeydillah et-Teymî (ö. ?)³³²³

Abdurrahman b. Ebî Bekir, hadis âlimleri tarafından cerh edilen bir râvidir. İbn Hibbân; Abdurrahman'ın oğlu Muhammed'in, babasından çok münker hadisler rivayet ettiğini, sikaların hadisine benzemeyen ferd nakillerde bulunduğunu söyledikten sonra “Bilmiyorum haberlerindeki ‘kesretü’l-vehim’ ondan mı oğlundan mı kaynaklanıyor” demiştir. Neticede İbn Hibbân, Abdurrahman'ın rivayetlerinin çoğunun “fâhişü'l-hata” olan oğlu kanalıyla nakledilmesi nedeniyle terk edilmesi gerektiğini kaydetmiştir.³³²⁴ Burada râvinin rivayetlerinde bulunan vehmin kimden kaynaklandığıyla ilgili net bir şey söylenmemektedir. Ancak söz konusu ibarelerde terimin İbn Hibbân tarafından nasıl anlaşıldığına dair bazı karineler bulunmaktadır. Dolayısıyla burada râvinin cerh-ta'dîl durumundan ziyade İbn Hibbân'ın ifadelerine odaklanmak daha uygun olacaktır. Değerlendirmeden anlaşıldığı üzere sikaların hadislerine benzemeyen, münker rivayetler râvinin “kesretü'l-vehminden” kaynaklanmaktadır. Ayrıca İbn Hibbân'ın, râvinin oğlunu “fâhişü'l-hata” lafzıyla nitelemesi de “hata” ve “vehmin” birbiriyle irtibatlı olduğunu göstermektedir.

3. Cerîr b. Abdilhamîd ed-Dabbî (ö. 188/804)³³²⁵

Hadis hâfızı Cerîr b. Abdilhamîd, ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği bir kimsedir. Ancak onun “sika, sahîhu'l-kitâb” olduğunu söyleyen İbn Hacer, ifadelerinin devamında “قيل كان في آخر عمره يهم من حفظه” şeklinde ihtilât ile tenkit edildiğini kaydetmiştir.³³²⁶ İbn Hacer, *Tehzîb* 'inde ise söz konusu duruma “وقال البيهقي في السنن نسب في آخر عمره إلى سوء الحفظ” ifadeleriyle işaret etmektedir.³³²⁷ Dolayısıyla ihtilâta dair eleştirinin bir defasında “يهم من حفظ” şeklinde başka bir yerde ise “سوء الحفظ” ifadesiyle kaydedilmiş olması bu üç terimin birbiriyle irtibatını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Diğer yandan “vehim” değerlendirmesi, râviye sonradan ârız olan ihtilâtını ifade etmek üzere kullanılması nedeniyle tezin konusu dışında kalmaktadır.

4. Kehmes b. Hasan et-Temîmî (ö. 149/766-7)³³²⁸

Kehmes b. Hasan, ricâl âlimlerinin tevsik ettiği bir râvidir.³³²⁹ Ancak İbn Hacer; Sâcî'nin râviyi “sadûk, **yehimü**” ifadeleriyle nitelediğini ve İbn Maîn'den taz'îf değerlendirmesi

³³²³ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 7/557-558.

³³²⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/52.

³³²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/583-588; Selman Başaran, “Cerîr b. Abdülhamîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/411-412.

³³²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 213.

³³²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/587.

³³²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 11/190-191.

³³²⁹ İbn Sa'd, İbn Maîn, Ali b. el-Medînî (bk. Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü İbn Ebî Şeybe*, 36), Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân (İbn Hibbân, herhangi bir değerlendirmede bulunmaksızın râviyi *Sikât*'ında

naklettiğini; Ezdî'nin de bu nakilde onu takip ettiğini kaydetmiştir. Münekkit ulemânın ta'dîlin üst mertebelerine işaret eden lafızlarla tavsif ettiği Kehmes b. Hasan hakkında İbn Maîn'den bahsedildiği şekilde bir tenkide ulaşılamamış; bilâkis İbn Maîn râvinin "sika" olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Sâcî'nin söz konusu değerlendirmesinin incelemeye konu olan Kehmes hakkında olup olmadığı açık değildir.

5.İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113)³³³⁰

Meşhur hadis âlimi İbnü'l-Kayserânî; sadûk, rivayetin sahihi ile sakîmini bilen, hadislerin hem sened hem de metinlerine vâkıf bir zat olup çok sayıda eser telif etmiştir.³³³¹ Bununla birlikte o, eserlerinde yaptığı bazı hatalar nedeniyle de tenkide maruz kalmıştır. Meselâ, Ebû Sa'd es-Sem'ânî, İbnü'l-Kayserânî'nin *Sahîhayn* ile *Sünen-i Erbaa*'nın etrâfını bir araya getirdiğini; ancak bazı yerlerde fâhiş hatalar yaptığını dile getirmektedir.³³³² Bu ve benzeri eleştiriler nedeniyle Zehebî, onun hakkında bir yerde "**lehû evhâm**"³³³³ başka bir yerde ise "**lehû evhâmün kesîretün** fi tevâlîfihî"³³³⁴ değerlendirmesinde bulunmuştur. Dolayısıyla rivayet asrından çok sonra yaşayan İbnü'l-Kayserânî hakkındaki "vehim" değerlendirmesinin telif ettiği eserleriyle alâkalı olduğu anlaşılmaktadır.

6.Necâ b. Ahmed el-Attâr ed-Dımaşkî (ö. 469/1076)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Necâ b. Ahmed'in çok rivayet dinlediği; ancak hadis ilmine dair kavrayışının olmadığı söylenmiştir. Ayrıca hocalarının isimlerini topladığı bir mu'cem telif etse de bu eserinde hata ve tashîflerin bulunduğu kaydedilmiştir.³³³⁵ Zehebî de bu nedenle bir defasında onun **kesretü'l-vehim** ve galat ile mevsuf olduğunu;³³³⁶ başka bir yerde de çok fazla tashîf yaptığını belirtmektedir.³³³⁷ Dolayısıyla geç vefat tarihli râvi hakkında vârid olan vehim değerlendirmesinin telif ettiği eserleriyle ilgili olduğu görülmektedir.

zikretmiştir), Zehebî (bk. Zehebî, *Siyer*, 6/316) ve İbn Hacer (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 462); râvinin "sika" değerlendirmesinde bulunmuşlar; Ebû Hâtim de onda bir beis olmadığını söylemiştir. Yalnız Zehebî; Osman b. Dihye'nin (ö. 634/1236-7) râviyi bir bilgiye dayanmaksızın taz'îf ederek münker rivayetler nakletmekle suçladığını kaydetmiştir (bk. Zehebî, *Mugnî*, 2/134).

³³³⁰ M. Yaşar Kandemir, "İbnü'l-Kayserânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/109-111.

³³³¹ Zehebî, *Siyer*, 19/365.

³³³² Zehebî, *Siyer*, 19/364-365.

³³³³ Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, 358.

³³³⁴ Zehebî, *Mizân*, 193.

³³³⁵ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 31/306.

³³³⁶ Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, 408.

³³³⁷ Zehebî, *Mugnî*, 2/349.

7.Saîd b. Ebî Arûbe Mihrân el-Adevî (ö. 156/773)³³³⁸

Meşhur hadis âlimi İbn Ebî Arûbe, rivayetleri fıkıh konularına göre tasnif eden Basra'daki iki kişiden biridir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a, Nesâî ve daha pek çok âlim tarafından tevsik edilen İbn Ebî Arûbe hakkındaki tenkitlerin üç noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan biri adâletine yönelik olup bid'atiyle ilgilidir. Onun Kaderiyye'nin görüşlerini taşıdığı söylene de dâî olmaması veya düşüncesinden daha sonra dönmesi nedeniyle bu durum ondan hadis alınmasına mâni olmamıştır. İbn Ebî Arûbe'nin eleştirildiği ikinci yönü ise isnad tedlîsi yapmasıdır. Bu nedenle semâî tasrih ettiği rivayetleri kabul görmüştür. Son olarak ricâl âlimleri, Saîd b. Ebî Arûbe'nin ihtilâta maruz kaldığını vurgulamışlardır. Nitekim hakkında kullanılan "vehim" ifadesi de bu durumla alakalı olup İbn Hibbân, ömrünün sonlarında naklettiği hadislerinde çok fazla nekâret ve **vehim** bulunduğunu söylemektedir.³³³⁹ Burada "vehim" değerlendirmesi râviye sonradan ârız olan bir kusur ile ilgili olduğundan tezin konusu dışındadır.

8.Ebû Zerkâ Zibrikân b. Abdillâh el-Abdî (ö. ?)

Buhârî, Zibrikân'ın Ka'b b. Abdillâh'tan rivayette bulunduğunu, kendisinden de Sevrî ile İsrâîl'in hadis aldığını kaydettikten sonra Şu'be'nin onu "Ebû'l-Verkâ el-Kûfî" şeklinde anmasının **vehim** olduğunu söylemiştir.³³⁴⁰ Nitekim İbn Ebî Hâtim³³⁴¹ ve İbn Hibbân³³⁴² da râvinin künyesinin Ebû Zerkâ olduğunu kaydetmektedir. Öte yandan Buhârî'nin kaydettiği söz konusu hata, bazı ricâl âlimleri tarafından yanlış anlaşılmış ve Buhârî'nin râvinin hadisiyle ilgili bir değerlendirmesi olarak kaydedilmiştir. Meselâ Ukaylî, Zibrikân'ı *Du'afâ*'sında zikrederek "Bana Âdem tahdîs etti, dedi ki: Buhârî'yi işittim, şöyle diyordu: Zibrikân b. Abdillâh el-Abdî Ebû'l-Verkâ el-Kûfî, Ka'b b. Abdillâh'tan... Buhârî dedi ki: (Zibrikân) onda (hadiste) **vehim** yaptı" şeklindeki değerlendirmeyi nakletmiştir.³³⁴³ Yine İbn Adî de Buhârî'nin râvi hakkında "fihi **vehm**" dediğini kaydeder.³³⁴⁴ Aynı şekilde Zehebî³³⁴⁵

³³³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/80-87; Mehmed Ali Sönmez, "İbn Ebû Arûbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/421-422; Şule Dünder, *Saîd b. Ebî Arûbe ve "Kitâbu'l-menâsik" Adlı Eserindeki Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

³³³⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 158.

³³⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/435.

³³⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'îl*, 3/611.

³³⁴² İbn Hibbân, *Sikât*, 6/340.

³³⁴³ Ukaylî, *Du'afâ*, 2/82.

³³⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/213.

³³⁴⁵ Zehebî, *Mîzân*, 3/96.

ve İbn Hacer,³³⁴⁶ râvinin künyesini “Ebü’l-Verkâ” şeklinde zikrettikten sonra Buhârî ve Ukaylî’nin râvinin hadisinde **vehim** bulunduğuna dair değerlendirmesini nakletmiştir. Burada Buhârî’nin *et-Târîhu’l-kebîr*’inde geçen “وهم فيه” ifadesinin hem Zehebî hem de İbn Hacer tarafından “في حديثه وهم” şeklinde aktarıldığının da ayrıca altı çizilmelidir. Netice itibariyle İbn Sa’d’ın da “kalîlü’l-hadîs”³³⁴⁷ şeklinde tavsif ettiği râvinin çok fazla rivayeti bilinmemektedir. Hakkında vârid olan tek “vehim” kaydının da bir yanlış anlaşılmadan ibaret olduğu söylenebilir.

³³⁴⁶ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 2/491.

³³⁴⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 8/467.

5. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM (“Kesretü’l-vehim” ile Tenkit Edilen Râvilerin *Sahîhayn* Rivayetleri)

Bu bölümde müelliflerinin yalnız sahih hadisleri alma prensibiyle telif ettikleri ve İslâm âleminde Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en çok itibar gören Buhârî ve Müslim’in Sahîh’lerinde, vehim ile nitelenen râvilerden tahrîc edilen rivayetler incelenecektir. Bununla beraber teze konu olan râvi sayısının çokluğu nedeniyle “sadûk, lehû evhâm” veya “sika, yehimü” gibi aşırı yanlışlığa işaret etmeyen tenkit ifadeleriyle nitelenen râvilerin rivayetleri araştırma kapsamından çıkarılacaktır. Zira en güvenilir râviler dahi zaman zaman yanlışlaktan kurtulamamış; hataları savâbına baskın gelmedikçe bu kimselerin hadisleri terk edilmemiştir. Dolayısıyla burada fazla vehim ile cerh edilen râvilerin Sahîhayn’da rivayetlerinin bulunup bulunmadığına, varsa hadislerin hangi konularda ve ne mahiyette zikredildiğine bakılacaktır.

5.1. Hem *Sahîh-i Buhârî* Hem *Sahîh-i Müslim*’de Yer Alan Râviler

Bu başlıkta, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’de rivayeti bulunan râviler, vefat tarihlerine göre sırayla kaydedilmiştir. Bölümün amacı rivayet incelemesi olmayıp hadislerin *Sahîhayn* içinde mütâbi‘ veya şâhidinin bulunup bulunmadığı; başka bir deyişle râvinin naklinde tek kalıp kalmadığını tespit etmektir. Râvinin *Sahîh* içinde tek başına rivayet ettiği bir hadis varsa bu hadisin ahkâma müteallik bir meselede mi yoksa zühd, edeb, fezâil, menâkıb gibi bir konuda mı serdedildiğine dikkat edilmiştir. Bu nedenle rivayetlerin yalnız hangi kitâb ve bâblarda yer aldığına işaret etmekle yetinilmiştir. Râvinin *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’de yer alan hadisleri, ayrı başlıklarda kaydedilmiş; şayet bir hadis, incelenen râvinin tarikiyle her iki *Sahîh*’te de bulunuyorsa bu durum, dipnotta zikredilen hadis numarasının altı çizilerek gösterilmiştir.

5.1.1. Muhammed b. Abdullah b. Müslim ez-Zührî

İbn Şihâb ez-Zührî’nin yeğeni Muhammed b. Abdullah, münekkit ulemânın bir kısmının tenkidine uğramışsa da çoğu tarafından müspet ifadelerle değerlendirilmiştir. İbn Hibbân ise onu “redîü’l-hıfz, kesîru’l-vehm” şeklinde nitelemiş; ayrıca amcası Zührî’den nakillerinde hata yaptığını vurgulamıştır. Râviden hem *Sahîh-i Buhârî* hem de *Sahîh-i Müslim*’de çok sayıda hadis nakledilmiş olup rivayetlerinin fazlalığı nedeniyle öncelikle *Sahîhayn* içinde başka rivayetlerle desteklenen hadislerin kitâb ve bâb isimlerine işaret edilecek; ardından mütâbi‘ veya şâhidi bulunmayan nakiller ile ilgili açıklama yapılacaktır.

a. *Sahîh-i Buhârî*'de Yer Alan Rivayetler

Buhârî, Muhammed b. Abdillâh'ı *Sahîh*'inin yirmi iki yerinde zikretmiştir. Bunlardan biri hariç diğer hadislerin tamamının *Sahîh-i Buhârî* içinde mütâbi' veya şâhidi bulunmaktadır. Buna göre "Kitâbü'l-Îmân"ın "Bedevîler 'Îman ettik.' dediler. De ki 'Siz iman etmediniz. Ancak teslim olduk deyin'" âyet-i kerîmesi³³⁴⁸ ile ilgili bâbında;³³⁴⁹ "Kitâbü's-Salât"ta, örtülecek avret mahallî³³⁵⁰ ve "Namazı hiçbir şey kesemez diyen kimse" ile ilgili bâblarda;³³⁵¹ "Kitâbü'l-Ezân"ın ilim ve fazilet sahibi olan kimselerin imamlığa daha lâayık olması hakkındaki bâbda;³³⁵² "Kitâbü'l-Hac" içinde Hacerülesved rûknünün değnek ile selâmlanması ile ilgili bâbda;³³⁵³ "Cezâ'ü's-Sayd"da çocukların haccetmesi hakkındaki bâbda;³³⁵⁴ "Kitâbü'l-Büyû'"da gümüşü gümüş ile satmak hakkındaki bâbda;³³⁵⁵ "Kitâbü'l-Cihâd"da müslüman bir kimsenin Ehl-i kitaba irşâd edip etmeyeceği veya Kur'an'ı öğretip öğretmeyeceği ile ilgili bâbda;³³⁵⁶ "Kitâbü'l-Enbiyâ" içinde Hz. Meryem'in faziletiyle ilgili bâbda;³³⁵⁷ "Menâkıbü'l-Ensâr" bölümünde Habeşistan'a hicret³³⁵⁸ ve Akabe Biatı hakkındaki bâblarda;³³⁵⁹ "Kitâbü'l-

³³⁴⁸ Hucurât 49/14.

³³⁴⁹ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır (Bulak: Dâru Tavki'n-Necât, 1311-1312), "Îmân", 19 (No. 27).

³³⁵⁰ Buhârî, "Salât", 10 (No. 369). Ebû Bekir'in (r.a.) Ebû Hüreyre'ye (r.a.) müşriklere Kâbe'yi çıplak bir şekilde tavaf edilmesinin yasaklandığını ilân için görevlendirdiğini anlatan hadistir ki bu olay *Sahîh-i Buhârî*'nin çeşitli yerlerinde zikredilmiştir (bk. Buhârî, "Hac", 67 (No. 1622); "Cizye ve'l-Müvâda'a", 16 (No. 3177); "Megâzî", 66 (No. 4363); "Tefsîr", 2 (No. 4655); "Tefsîr", 3 (No. 4656)).

³³⁵¹ Buhârî, "Salât", 105 (No. 515). Hz. Âişe'nin (r.anhâ), Hz. Peygamber (s.a.v.) namaz kılarken onunla kıblesi arasında uzandığını bildirdiği hadis makrûnen zikredilmiştir.

³³⁵² Buhârî, "Ezân", 46 (No. 682). Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî'nin tariki, metni zikredilmeksizin yalnız mütâbi' olarak serdedilmiştir.

³³⁵³ Buhârî, "Hac", 58 (No. 1607). Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî'nin tariki, metni zikredilmeksizin yalnız mütâbi' olarak serdedilmiştir.

³³⁵⁴ Buhârî, "Cezâ'ü's-Sayd", 25 (No. 1857). Abdullâh b. Abbâs'ın (r.anhümâ) bulûğ çağına yaklaştığı zamanlarda Resûlullah (s.a.v.) Mina'da namaz kıldırırken onun arkasında diğer sahâbîlerle beraber saf tuttuğunu anlattığı hadistir ki bu olay, Buhârî'nin çeşitli yerlerinde de kaydedilmiştir (bk. Buhârî, "Îlm", 18 (No. 76); "Salât", 90 (No. 493); "Ezân", 161 (No. 861); "Megâzî", 77 (No. 4412)).

³³⁵⁵ Buhârî, "Büyû'" 78 (No. 2176). Altın ile altının misliyle, gümüş ile gümüşün de misliyle değiştirileceğini ifade eden rivayetin hem aynı bâb içinde hem de bir önceki bâbda mütâbi'leri bulunmaktadır.

³³⁵⁶ Buhârî, "Cihâd", 99 (No. 2936). Resûlullah'ın (s.a.v.) Rum Kayser'ine yazdırdığı mektupta geçen "Eğer İslâm'dan yüz çevirirsen çiftçilerin günahı senin boynunadır." ifadesi kaydedilmiştir. Söz konusu mektupta geçen mezkûr ibare *Sahîh-i Buhârî*'nin üç yerinde daha zikredilmektedir (bk. Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1 (No. 7); "Cihâd", 102 (No. 2941); "Tefsîr", 4 (No. 4553)).

³³⁵⁷ Buhârî, "Enbiyâ", 46 (No. 3434). Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî'nin tariki, metni zikredilmeksizin yalnız mütâbi' olarak serdedilmiştir.

³³⁵⁸ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 37 (No. 3872). Muhammed b. Abdillâh'ın senesinde bulunan lafız farklılığına işaret etmek üzere zikredilmiştir.

³³⁵⁹ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 43 (No. 3892). Ubâde b. Sâmî'ten (r.a.) nakledilen "Allah Resûlü (s.a.v.), etrafında ashâbdan bir cemaat de bulunurken 'Gelin Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek (...) üzere bana biat edin.' hadisi kaydedilmiştir; hemen sonrasında da yine Ubâde b. Sâmî'tin "Biz Resûlullah'a (s.a.v.) Allah'a şirk koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek (...) üzere biat ettik." şeklindeki ifadeleri zikredilmiştir.

Megâzî”nin on ikinci bâbı,³³⁶⁰ Hudeybiye Antlaşması ile ilgili bâb,³³⁶¹ “Huneyn gününde çokluğunuzla övünüp gururlanmıştınız da bu çokluğunuzun size yararı olmamıştı.”³³⁶² âyet-i kerîmesi hakkındaki bâblarda;³³⁶³ “Kitâbü’t-Tefsîr”de İsrâ sûresi,³³⁶⁴ Mümtehine sûresi’nin “Mü’mîn kadınlar muhacir olarak size geldikleri zaman...”³³⁶⁵ âyet-i kerîmesi hakkındaki bâblarda;³³⁶⁶ “Kitâbü’l-Edeb”de “Mümin kimsenin kendisini örtmesi” bâbında;³³⁶⁷ “Kitâbü’l-Hudûd”da “Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin.” âyeti³³⁶⁸ hakkındaki bâbda;³³⁶⁹ “Kitâbü’t-Ta’bîr”de rüyada Resûl-i Ekrem’i (s.a.v.) gören kimse ile ilgili bâbda³³⁷⁰ ve yine aynı kitâbın içinde gece görülen rüya hakkındaki bâbda,³³⁷¹ son olarak da “Kitâbü’l-Fiten”de fitnelerin meydana gelmesiyle ilgili bâbda³³⁷² serdedilen hadisler *Sahîh-i Buhârî* içinde nakledilen başka rivayetlerle desteklenmektedir.

Yalnız “Kitâbü’l-Edâhî”de kurbanlık etlerin yenmesi ve azık olarak saklanması ile alâkalı Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî’den nakledilen mevkuf hadisin mütâbîine ulaşılamamıştır. Buna göre bâb içinde Resûlullah’ın (s.a.v.) kurban etlerini üç gün içinde yenmesini söylediği ve daha sonra hükmün nesholunduğuna dair rivayetler kaydedilmiştir. Bâbın sonunda ise Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî’den nakledilen habere göre Abdullah b. Ömer (r.anhümâ), bu yasağı uygulamaya devam etmekte ve Mina’dan hareket ederken kurban etlerinden yememek için zeytinyağını ekmeğine katık etmektedir.³³⁷³

³³⁶⁰ Buhârî, “Megâzî”, 12 (No. 4019). Mikdâr b. Amr’ın (r.a.) Allah Resûlü’ne (s.a.v.) kâfir biri ile vuruşurken o kimsenin İslâm’a girmesinin öldürmeye engel teşkil edip etmeyeceğine dair sorduğu sonunun kaydedildiği hadistir ki Muhammed b. Abdillâh b. Müslim’in tariki makrûnen zikredilmektedir.

³³⁶¹ Buhârî, “Megâzî”, 35 (No. 4180, 4182). Hadis, “Kitâbü’ş-Şürût”ta da zikredilmiştir (bk. Buhârî, “Şürût”, 1 (No. 2711, 2712)).

³³⁶² Tenvîr, 9/25.

³³⁶³ Buhârî, “Megâzî”, 54 (No. 4319). Hevâzin kabilesinin İslâm’a girdiklerinde esirlerin kendilerine iade edilmeleriyle ilgili hadisinde Muhammed b. Abdillâh’ın senedi mütâbî olarak kaydedilmiştir.

³³⁶⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 17/3 (No. 4710). Muhammed b. Abdillâh’ın rivayetinde bulunan lafız farklılığına işaret etmek üzere zikredilmiştir.

³³⁶⁵ Mümtehine 60/10.

³³⁶⁶ Buhârî, “Tefsîr”, 60/2 (No. 4891). Hadisin hemen ardından mütâbî senedi de kaydedilmiştir.

³³⁶⁷ Buhârî, “Edeb”, 60 (No. 6069). Açıkça günah işleyenler hariç ümmetin günahlarının affolunacağından bahseden hadîs-i şerîf, kendisinden sonra başka bir sahâbî râviden nakledilen mâna yönüyle yakın bir diğer rivayet ile desteklenmektedir.

³³⁶⁸ Mâide 5/38.

³³⁶⁹ Buhârî, “Hudûd”, 13 (No. 6789). Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî’nin tariki, metni zikredilmeksizin yalnız mütâbî olarak serdedilmiştir.

³³⁷⁰ Buhârî, “Ta’bîr”, 10 (No. 6996). Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî’nin tariki, metni zikredilmeksizin yalnız mütâbî olarak serdedilmiştir.

³³⁷¹ Buhârî, “Ta’bîr”, 11 (No. 7000). Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî’nin tariki, metni zikredilmeksizin yalnız mütâbî olarak serdedilmiştir.

³³⁷² Buhârî, “Fiten”, 5 (No. 7061). Muhammed b. Abdillâh ez-Zührî’nin tariki, metni zikredilmeksizin yalnız mütâbî olarak serdedilmiştir.

³³⁷³ Buhârî, “Edâhî”, 16 (No. 5574).

b.Sahîh-i Müslim’de Yer Alan Rivayetler

Müslim, *Sahîh*’inin on sekiz yerinde Muhammed b. Abdillâh’tan hadis nakletmiştir. Bunlardan “Kitâbü’r-Radâ”da üvey kız ile baldızın haram kılınması ile ilgili bâbda;³³⁷⁴ yine “Radâ” bölümünde kadının kaburga kemiği gibi olduğuna dair bâbda;³³⁷⁵ “Kitâbü’l-Ferâiz”de kendinden geriye mal bırakan kimsenin malının mirasçıya ait olması hakkındaki bâbda;³³⁷⁶ “Kitâbü’l-Edâhî”de kurban etlerinin üç günden sonra yenilmesiyle ilgili bâbda;³³⁷⁷ “Kitâbü’r-Rü’yâ”da Allah Resûlü’nü (s.a.v.) rüyasında gören kimsenin hakikati gördüğü hakkındaki bâbda;³³⁷⁸ “Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik”de “Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz” hadîs-i şerîfinin kaydedildiği bâbda³³⁷⁹ bulunan hadisler; metinleri zikredilmeksizin yalnız senedleriyle mütâbî‘ olarak kaydedilmiştir. Ayrıca “Kitâbü’l-Îmân”da iman ile ilgili vesveseye kapılan kimsenin ne söylemesi gerektiği,³³⁸⁰ müellefe-i kulûb için atıyye verilmesi,³³⁸¹ nüzûl-i Îsâ,³³⁸² Resûl-i Ekrem’in şefaât duasını ümmeti için saklaması hakkındaki bâblarda;³³⁸³ “Kitâbü’z-Zekât”ta yine müellefe-i kulûb ile ilgili bâbda;³³⁸⁴ “Kitâbü’t-Talâk”ta kadının hayızlı olduğu vakit rızası dışında boşamanın tahrîmine dair bâbda;³³⁸⁵ “Kitâbü’l-Akziye”de Hind’in (r.anhâ) sorduğu soruların kaydedildiği bâbda;³³⁸⁶ “Kitâbü’l-Birr ve’s-Sıla”da Resûlullah’ın (s.a.v.) hak etmediği halde bir kimseye lânet etmesi, sövmesi veya beddua etmesinin o kimseye bir temizlik vesilesi, ecir ve rahmet olacağına dair bâbda;³³⁸⁷ “Kitâbü’t-Tevbe” içinde Tebük Gazvesi’nden geri kalan Ka’b b. Mâlik’in (r.a.) tövbesi ile ilgili bâbda³³⁸⁸ kaydedilen hadisler *Sahîh-i Müslim* içinde serdedilen diğer nakillerle desteklenmektedir.

³³⁷⁴ Müslim, “Radâ”, 1449.

³³⁷⁵ Müslim, “Radâ”, 1468.

³³⁷⁶ Müslim, “Ferâiz”, 1619.

³³⁷⁷ Müslim, “Edâhî”, 1969.

³³⁷⁸ Müslim, “Rü’yâ”, 2267.

³³⁷⁹ Müslim, “Zühd ve’r-Rekâik”, 2998.

³³⁸⁰ Müslim, “Îmân”, 134. Bâb içinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla pek çok hadis nakledilmiştir.

³³⁸¹ Müslim, “Îmân”, 150. Hem bâb içinde hem de “Kitâbü’z-Zekât”ta aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla pek çok hadis nakledilmiştir.

³³⁸² Müslim, “Îmân”, 155. Hadis makrûnen zikredilmiştir.

³³⁸³ Müslim, “Îmân”, 198. Bâb içinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla pek çok hadis nakledilmiştir.

³³⁸⁴ Müslim, “Zekât”, 150; 1059.

³³⁸⁵ Müslim, “Talâk”, 1471. Kendisinden sonra kaydedilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³³⁸⁶ Müslim, “Akziye”, 1714. Bâbın son hadisi olarak kaydedilen rivayet, kendinden önceki aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen haberleri desteklemektedir.

³³⁸⁷ Müslim, “Birr ve’s-Sıla”, 2601. Bâb içinde kaydedilen diğer rivayetler de hem aynı hem başka sahâbî râviden benzer lafız ve mânalarla nakledilmiştir.

³³⁸⁸ Müslim, “Tevbe”, 2769. Hadisin metni tamamen zikredilmeyip kendinden önceki nakilleri desteklemek üzere lafız farklılıkların işaret edilmek suretiyle kaydedilmiştir.

Diğer yandan *Sahîh-i Müslim* içinde “Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik”de kişinin kendi perdesini yırtmaktan nehyolunması bâbının tek hadisi olarak zikredilen rivayeti³³⁸⁹ destekleyecek başka bir nakle ulaşılamamıştır. Bununla birlikte hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de de kaydedildiğinin altı çizilmelidir. Dolayısıyla Müslim’in *Sahîh*’inde de bir hadis hariç olmak üzere Muhammed b. Abdullah ez-Zührî’nin tek kaldığı rivayet bulunmamaktadır. Söz konusu tek rivayet ise *Sahîh-i Buhârî*’de kaydedilen nakille desteklenmektedir.

5.1.2. Sellâm b. Ebî Mutî‘ el-Basrî

Sellâm b. Ebî Mutî‘, ricâl âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir kabul edilen bir kimsedir. Bununla beraber İbn Hibbân, onu “kesretü’l-vehim” ile tenkit etmiştir. İbn Adî ile İbn Hacer ise nisbî cerhte bulunarak râvinin Katâde rivayetlerinin zayıf olduğuna işaret etmişlerdir.

a. *Sahîh-i Buhârî*’de Yer Alan Rivayetler

Buhârî, *Sahîh*’inde Sellâm b. Ebî Mutî‘i dört yerde zikretmiştir. Ancak bunlardan ikisi kalbin Kur’an ile ülfet ettiği vakit Kur’an okumanın tavsiye edildiğine dair rivayettir ki hem “Fezâilü’l-Kur’ân” hem de “İ’tisâm” bölümlerinde kaydedilmiştir. Söz konusu rivayet “Fezâilü’l-Kur’an”da Amr b. Ali → Abdurrahman b. Mehdî → Sellâm b. Ebî Mutî‘ → Ebû İmrân el-Cevnî → Cündeb (b. Abdullah el-Becelî) → Nebî (s.a.v.) tarikiyle “أَقْرَأُوا الْقُرْآنَ مَا اتَّخَفْتُمْ عَلَيْهِ” şeklinde bâbın ikinci³³⁹⁰ hadisi olarak zikredilmiştir ve hemen ardından mütâbiinin de kaydedildiği görülmektedir.³³⁹¹ “İ’tisâm”da ise İshak (b. Râhûye) → Abdurrahman b. Mehdî → Sellâm b. Ebî Mutî‘ → Ebû İmrân el-Cevnî → Cündeb b. Abdullah el-Becelî → Resûlullah (s.a.v.) senediyle “أَقْرَأُوا الْقُرْآنَ مَا اتَّخَفْتُمْ قُلُوبَكُمْ، فَإِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَاقْرَأُوا عَنْهُ” şeklinde nakledilmiştir.³³⁹²

Üçüncü hadis “Kitâbü’l-Libâs”ta saç ağarmasıyla ilgili bâbda bulunmaktadır. Burada önce Sellâm → Osman b. Abdullah b. Mevheb’den nakille Hz. Ümmü Seleme’nin (r.anhâ) Allah Resûlü’ne (s.a.v.) ait bir miktar boyanmış saç çıkarıp gösterdiğine dair bir rivayet kaydedilmiş; ardından Nusayr b. Ebi’l-Eş‘as → İbn Mevheb kanalıyla Ümmü Seleme’nin (r.anhâ) Resûlullah’ın (s.a.v.) kırmızıya boyanmış saçını gösterdiği bilgisi zikredilmiştir.³³⁹³ Dolayısıyla Sellâm’ın hadisinin desteklendiği görülmektedir.

³³⁸⁹ Müslim, “Zühd ve’r-Rekâik”, 2990.

³³⁹⁰ Bâbın ilk rivayeti ise Ebû’n-Nu‘mân → Hammâd → Ebû İmrân el-Cevnî → Cündeb b. Abdullah → Nebî (s.a.v.) “أَقْرَأُوا الْقُرْآنَ مَا اتَّخَفْتُمْ قُلُوبَكُمْ، فَإِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَاقْرَأُوا عَنْهُ” ifadeleriyle kaydedilmiştir (No. 5060).

³³⁹¹ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 37 (No. 5061).

³³⁹² Buhârî, “İ’tisâm”, 26 (No. 7364).

³³⁹³ Buhârî, “Libâs”, 66 (5897).

Son olarak “Kitâbü’l-De‘avât”ta, zenginliğin fitnesinden Allah Teâlâ’ya sığınmak ile ilgili bâbın altında bulunan tek hadis, Mûsâ b. İsmâil → Sellâm b. Ebî Mutî‘ → Hişâm (b. Urve) → Babası (Urve b. Zübeyr) → Teyzesi (Âişe [r.anhâ]) tarikiyle nakledilmiş olup Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.); ateşin fitnesinden, ateş azabından, kabir fitnesinden, kabir azabından, zenginliğin fitnesinden, fakirliğin fitnesinden ve mesîh deccâlin fitnesinden Allah’a sığındığı kaydedilmiştir.³³⁹⁴ Zikredilen bâbın hemen ardından “Fakirliğin fitnesinden Allah’a sığınmak” başlığıyla açılan bâbda ise Ebû Muâviye → Hişâm b. Urve → Babası → Âişe (r.anhâ) kanalıyla aynı şekilde ateşin fitnesi, ateş azabı, kabir fitnesi, kabir azabı, zenginliğin fitnesinin şerri, fakirliğin fitnesinin şerri ve mesîh deccâlin fitnesinin şerrinden Allah’a sığındığı nakledilmektedir. Dolayısıyla Sellâm’ın rivayetinin burada da desteklendiği söylenebilir.³³⁹⁵

b.Sahîh-i Müslim’de Yer Alan Rivayetler

Müslim’in *Sahîh*’inde Sellâm’dan rivayet edilen tek nakil “Kitâbü’l-Cenâ’iz”de ölen bir kimse için yüz müslümanın namaz kılması halinde o kişinin günahlarının affedileceği hakkındaki bâbda kaydedilen rivayettir. Müslim, Hz. Âişe’nin (r.anhâ) Resûlullah’dan (s.a.v.) naklettiği bu hadisin Enes b. Mâlik’ten (r.a.) de rivayet edildiğini kaydetmektedir.³³⁹⁶

5.1.3. İbnü’l-Gasîl Abdurrahman b. Süleyman el-Ensârî

Münekkitlerin bir kısmı İbnü’l-Gasîl’i taz’îf etse de çoğu âlim onun hakkında müspet kanaat serdetmiştir. İbn Hibbân ise râvinin sıdkına rağmen rivayetlerinde çok hata ve vehim yaptığını kaydeder. Ancak İbn Hacer, onun akranı olan daha sika kimselerle mukayese edilmesi nedeniyle tenkide maruz kaldığını söylemektedir.³³⁹⁷

a.Sahîh-i Buhârî’de Yer Alan Rivayetler

Buhârî, *Sahîh*’inin on üç yerinde İbnü’l-Gasîl’i zikretmiştir. Bunlardan üçü Allah Resûlü’nün (s.a.v.) son defa minbere çıktığında ensar hakkında yaptığı tavsiyeler ile ilgili rivayettir. Hadis, “Kitâbü’l-Cum‘a”da hutbede Allah Teâlâ’yı senâ ettikten sonra “emmâ ba’d” demek ile ilgili bâbda,³³⁹⁸ “Kitâbü’l-Menâkıb”da peygamberlik alâmetleri ile ilgili bâbda³³⁹⁹ ve “Menâkıbü’l-Ensâr” bölümünde, hadisin metnindeki “Onların iyilik edenlerini kabul edin,

³³⁹⁴ Buhârî, “De‘avât”, 45 (No. 6376).

³³⁹⁵ Buhârî, “De‘avât”, 46 (No. 6377).

³³⁹⁶ Müslim, “Cenâ’iz”, 947.

³³⁹⁷ İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 438.

³³⁹⁸ Buhârî, “Cum‘a”, 29 (No. 927).

³³⁹⁹ Buhârî, “Menâkıb”, 25 (No. 3628).

kötülük edenlerin kusurlarından vaz geç(ip affedin).” ifadelerini taşıyan bâbda³⁴⁰⁰ geçmektedir. Bunlardan başka “Kitâbü’t-Talâk”ta zevcesini boşayan kimse ile ilgili bâbda Allah Resûlü’nün (s.a.v.) Ümeyme ile nikahlandığı vakit, bir rivayete göre Ümeyme’nin “Senden Allah’a sığınırım” demesi, başka bir rivayete göre de Resûlullah’ın (s.a.v.) kendisine elini uzatmasını hoş karşılamaması üzerine onu ailesinin yanına geri göndermesinden bahseden hadisin üç tarikinde İbnü’l-Gasîl bulunmaktadır³⁴⁰¹ ki bu olay aynı bâb içinde başka senedle de nakledilmiştir.³⁴⁰² Yine “Kitâbü’r-Rikâk”ta mal fitnesinden sakınmak ile ilgili bâbda Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) insanın açgözlülüğü hakkındaki âdemoğluna altın ile dolu bir vadi verilse ikincisini, ikincisi verilse üçüncüsünü isteyeceğine dair ifadeleri kaydedilmiştir.³⁴⁰³ Burada da aynı bâb içinde hadisin farklı tarikleri zikredilmektedir.

Diğer yandan *Sahîh-i Buhârî*’nin üç yerinde Resûlullah’ın (s.a.v.) Bedir Savaşı’nda verdiği tâlimat ile ilgili kaydedilen rivayetlerin tamamı İbnü’l-Gasîl tarikiyle nakledilmiştir. “Kitâbü’l-Cihâd”da atış tâlimine teşvik etmek ve Allah Teâlâ’nın “Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet ve savaş atları hazırlayın.”³⁴⁰⁴ âyet-i kerîmesi ile ilgili bâbda³⁴⁰⁵ ve “Kitâbü’l-Megâzî”de onuncu bâbın bir ile ikinci hadisi³⁴⁰⁶ olarak serdedilen naklin *Kütüb-i Sitte* içinde -İbnü’l-Gasîl dışında bir kanaldan- ulaşılan tek rivayet *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da bulunmaktadır.³⁴⁰⁷ Ancak bu rivayetin tarikinde bulunan râvilerin güvenilirlik açısından mütâbaata elverişli olmadığı söylenmelidir. Son olarak “Kitâbü’t-Tıb”da kaydedilen hadis, bal ile tedavi hakkındaki bâbda,³⁴⁰⁸ baş ağrısı için hacamat yaptırma ile ilgili bâbda³⁴⁰⁹ ve dağlama ile tedavi hakkındaki bâbda³⁴¹⁰ zikredilmiştir. Ancak *Sahîh-i Müslim*’de de kaydedilen rivayetin *Kütüb-i Sitte* içinde İbnü’l-Gasîl dışında bir tarikle mütâbi‘ veya şâhidine ulaşılammıştır.

³⁴⁰⁰ Buhârî, “Menâkıbü’l-Ensâr”, 11 (No. 3800). “Menâkıbü’l-Ensâr”ın ilgili bâbında rivayeti destekleyecek iki hadisin daha zikredildiği belirtilmelidir.

³⁴⁰¹ Buhârî, “Talâk”, 3 (No. 5255, 5256, 5257).

³⁴⁰² Buhârî, “Talâk”, 3 (No. 5254).

³⁴⁰³ Buhârî, “Rikâk”, 10 (No. 6438).

³⁴⁰⁴ Enfâl 8/60.

³⁴⁰⁵ Buhârî, “Cihâd”, 78 (No. 2900).

³⁴⁰⁶ Buhârî, “Megâzî”, 10 (No. 3984, 3985).

³⁴⁰⁷ Ebû Dâvûd, *Kitâbü’s-Sünen*, nşr. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1414/1998), “Cihâd”, 108 (No. 2657). Hadis burada “Muhammed b. İsâ → İshak b. Necîh → Mâlik b. Hamza b. Ebî Üseyd → babası → dedesi → Hz. Peygamber (s.a.v.)” kanalıyla nakledilmiştir ki İbnü’l-Gasîl’in senedi “Hamza b. Ebî Üseyd → babası → Hz. Peygamber” tarafında birleşmektedir. Ancak Ebû Dâvûd’un kaydettiği senedde bulunan Mâlik b. Hamza; İbn Hibbân’ın *Sikât*’ında yer alsa da Buhârî, hakkında “lâ yütâba’u aleyhi” ifadesini kullanmıştır (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 12/506). İshak b. Necîh ise meçhul bir râvidir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1/663).

³⁴⁰⁸ Buhârî, “Tıb”, 4 (No. 5683).

³⁴⁰⁹ Buhârî, “Tıb”, 15 (No. 5702).

³⁴¹⁰ Buhârî, “Tıb”, 17 (No. 5704).

b. *Sahîh-i Müslim*'de Yer Alan Rivayetler

Müslim, *Sahîh*'inde İbnü'l-Gasîl'den yalnız bir yerde hadis nakletmiştir. “Kitâbü's-Selâm”da her hastalığın bir ilacının bulunduğu ve tedavinin müstehap oluşu ile ilgili bâbın üçüncü hadisi olarak serdedilen rivayet³⁴¹¹ yukarıda kaydedildiği üzere *Sahîh-i Buhârî*'de de zikredilmiştir. Netice itibariyle İbnü'l-Gasîl'in *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidi bulunmayan tek hadisinin, “tıbb-ı nebevî” kapsamında değerlendirilebilecek bir rivayet olduğu görülmektedir. Diğer taraftan *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan nakillerden birinin mütâbiinin zayıf olduğu da kaydedilmelidir.

5.1.4. Abdülvâhid b. Ziyâd el-Abdî

Abdülvâhid b. Ziyâd; Ebû Zür'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Dârekutnî gibi birçok hadis âliminin tevsik ettiği bir kimsedir. Bununla birlikte Zehebî, Abdülvâhid'i rivayetlerinde yanılmakla eleştirmiştir. O, râviyi “âlim, sâhibü hadîs”, hatta “sika” gibi lafızlarla nitelemiş; diğer yandan “له أوهام كثيرة” ifadesiyle de taz'îf etmiştir. *Sahîhayn* içinde Abdülvâhid'den pek çok hadis nakledilmiştir. Râvinin rivayetlerinin fazlalığı nedeniyle öncelikle *Sahîhayn* içinde başka rivayetlerle desteklenen hadislerin kitâb ve bâb isimlerine işaret edilecek; ardından mütâbi' veya şâhidi bulunmayan nakiller ile ilgili açıklama yapılacaktır.

a. *Sahîh-i Buhârî*'de Yer Alan Rivayetler

Abdülvâhid'in *Sahîh-i Buhârî* içinde yer alıp başka tariklerle desteklenen rivayetleri şu bölümlerde zikredilmiştir: “Kitâbü'l-Îmân”da cihadın faziletine dair yer verilen “Cihad imandandır” bâbında,³⁴¹² “Kitâbü'l-İlm”de “Sana ruhu sorarlar” âyet-i kerîmesi³⁴¹³ ve “Kitâbü't-Tevhîd”de “Biz bir şeyi dilediğimizde sözümüz ona ‘ol’ dememizdir” âyet-i kerîmesi³⁴¹⁴ ile ilgili bâblarda,³⁴¹⁵ “Kitâbü'l-Vudû”da (elbisedeki) meniği yıkamak ile ilgili

³⁴¹¹ Müslim, “Selâm”, 2205.

³⁴¹² Buhârî, “Îmân”, 26 (No. 36). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir (bk. “Humus”, 8 (No. 3123); “Tevhîd”, 28 (No. 7257); 30 (No. 7463)). Ancak tamamı “Allah kendi yolunda cihada çıkan kimseye: ‘Onu evinden çıkaran şey yalnız bana iman ve elçilerimi tasdik ise, nâil olduğu ecir ve ganimetle (sâlimen yurduna) geri getireyim ya da cennete girdireyim’ diye tekeffül etmiştir. Ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, hiçbir cihad müfrezesinin arkasından geri kalmazdım. Yemin olsun ki Allah yolunda öldürülüp diriltilmemi, ondan sonra öldürülüp diriltilmemi, ondan sonra öldürülmemi ne kadar isterdim!” şeklindeki Abdülvâhid'in hadisinde zikredilen “Ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, hiçbir cihad müfrezesinin arkasından geri kalmazdım. Yemin olsun ki Allah yolunda öldürülüp diriltilmemi, ondan sonra öldürülüp diriltilmemi, ondan sonra öldürülmemi ne kadar isterdim!” ifadeleri diğer yerlerde bulunmamaktadır.

³⁴¹³ İsrâ 17/85.

³⁴¹⁴ Nahl 16/40.

³⁴¹⁵ Buhârî, “İlm”, 47 (No. 125); “Tevhîd”, 29 (No. 7462). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*'nin başka yerlerinde de kaydedilmiştir (bk. “Tefsir”, 17/13 (No. 4721); “İ'tisâm”, 3 (No. 7297); “Tevhîd”, 28 (No. 7456)).

bâb³⁴¹⁶ ve yine (elbisedeki) cenâbeti yıkamak ile ilgili bâbda,³⁴¹⁷ “Kitâbü’l-Gusûl”de (âzaları) birer defa yıkamak ile yıkanma ve abdest alma fiillerinin birbirinden ayrılması hakkındaki bâblarda,³⁴¹⁸ “Kitâbü’l-Hayız”da hayızlı kadın ile mübâşeret hakkındaki bâbda,³⁴¹⁹ “Kitâbü’s-Salât”ta mescidden geçmek ile ilgili bâbda,³⁴²⁰ “Kitâbü’s-Salât”ta hayızlı kadının yattığı bir döşeğe karşı namaz kılmak ile ilgili bâbda,³⁴²¹ “Kitâbü Mevâkîti’s-salât”ta ikinci namazından sonra kılınan namazlar ile ilgili bâbda,³⁴²² “Kitâbü’l-Ezân”da cemaat namazının faziletine dair bâbda,³⁴²³ yine “Ezân”da namazda gözü imama doğru kaldırmak hakkındaki bâbda,³⁴²⁴ “Kitâbü’l-Vitr”de rükûdan önce ve sonra kunut yapmak ile ilgili bâbda,³⁴²⁵ “Taksîrû’s-Salât”ta Mina’da namaz bâbında,³⁴²⁶ “Kitâbü’l-Cenâiz”de cenaze namazında erkeklerle beraber çocukların da saf tutması bâbında,³⁴²⁷ “Kitâbü’z-Zekât”ta hangi sadakanın daha faziletli olduğuna dair bâbda,³⁴²⁸ yine “Zekât”ta sadaka vermeye teşvik etmek ile ilgili bâbda,³⁴²⁹ “Kitâbü’l-Hac”da koyuna gerdanlık takmak ile ilgili bâbda,³⁴³⁰ yine “Hac”da her taş

³⁴¹⁶ Buhârî, “Vudû”, 64 (No. 230). Hadis, Hz. Âişe’den (r.anhâ) benzer lafızlarla hem bir önceki hem de aynı bâbın içinde kaydedilmiştir (bk. No. 229, 231, 232)).

³⁴¹⁷ Buhârî, “Vudû”, 65 (No. 231). Hadis, Hz. Âişe’den (r.anhâ) benzer lafızlarla hem bir önceki hem de aynı bâbın içinde kaydedilmiştir (bk. No. 229, 230, 232)).

³⁴¹⁸ Buhârî, “Gusûl”, 5 (No. 257); 10 (No. 265). Hadis, yine “Kitâbü’l-Gusûl” içinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir (bk. 11 (No. 266); 16 (No. 274); 18 (No. 276)).

³⁴¹⁹ Buhârî, “Hayız”, 5 (No. 303). Bâb içinde kaydedilen diğer rivayetler de mânaca hadisi desteklemektedir.

³⁴²⁰ Buhârî, “Salât”, 67 (No. 452). Hadis, benzer lafızlarla aynı sahâbî râviden “Kitâbü’l-Fiten” içinde de kaydedilmiştir (bk. “Fiten”, 7 (No. 7075)).

³⁴²¹ Buhârî, “Salât”, 107 (No. 518). Hadisin ardından makrûnun zikredilmesinin yanı sıra aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde de kaydedilmiştir (bk. “Hayız”, 30 (No. 333); “Salât”, 19 (No. 379); 21 (No. 381); 107 (No. 517)).

³⁴²² Buhârî, “Mevâkîti’s-salât”, 33 (No. 592). Hz. Âişe’den (r.anhâ) nakledilen “İki namaz vardır ki Resûlullah (s.a.v.) onları evinde de dışarıda da terk etmezdi ki bunlar sabah namazından evvel iki, ikinci namazından sonra da iki rek’attı” hadisinde geçen ikinci namazından sonra kılınan iki rek’ata dair benzer ifadeler bâb içinde kaydedilmiştir.

³⁴²³ Buhârî, “Ezân”, 30 (No. 647). Cemaatle namazın faziletine dair benzer hadisler aynı sahâbî râviden *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir (bk. “Salât”, 87 (No. 477); “Ezân”, 31 (No. 649); “Büyû”, 49 (No. 2119), “Tefsîr”, 17/10 (No. 4717)).

³⁴²⁴ Buhârî, “Ezân”, 91 (No. 746). Hadis, aynı kitâb içinde aynı sahâbîden benzer lafızlarla da nakledilmiştir (bk. 96 (No. 760); 97 (No. 761); 108 (No. 777)).

³⁴²⁵ Buhârî, “Vitr”, 7 (No. 1002). Allah Resûlü’nün (s.a.v.) Bi’rîmaûne hadisesine yol açan kabilelere yaptığı bedduanın kaydedildiği hadis *Sahîh-i Buhârî*’nin pek çok yerinde ayrıca kaydedilmiştir ki bunlardan birinin senesinde yine Abdülvâhid bulunmaktadır (Abdülvâhid’in nakli için bk. Megâzî, 28 (No. 4096); diğer tarihlerden bazıları için bk. “Cenâiz”, 40 (1300); “Cihâd”, 9 (No. 2801); “Cizye”, 8 (No. 3170); “Megâzî”, 28 (No. 4088, 4089, 4090)).

³⁴²⁶ Buhârî, “Taksîrû’s-salât”, 2 (No. 1084). Hadis, aynı sahâbî râviden “Kitâbü’l-Hac” içinde de kaydedilmiştir (bk. “Hac”, 84 (No. 1657)).

³⁴²⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 55 (No. 1321). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir (bk. “Cenâiz”, 59 (No. 1326); 69 (No. 1340)).

³⁴²⁸ Buhârî, “Zekât”, 11 (No. 1419). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla “Kitâbü’l-Vesâyâ” içinde de kaydedilmiştir (bk. 7 (No. 2748)).

³⁴²⁹ Buhârî, “Zekât”, 21 (No. 1432). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin iki yerinde daha kaydedilmiştir (bk. “Edeb”, 36 (No. 6028); “Tevhîd”, 31 (No. 7476)).

³⁴³⁰ Buhârî, “Hac”, 110 (No. 1702). Hadis, aynı sahâbî râviden *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde benzer lafızlarla kaydedilmiştir (örnekler için bk. “Hac”, 109 (No. 1700); “Edâhî”, 15 (No. 5566)).

atıldığında tekbir geritmek bâbında,³⁴³¹ “Cezâ’ü’s-sayd”da kadınların haccına dair bâbda,³⁴³² “Kitâbü’s-Savm”da oruçlunun su ve bunun gibi kendisine kolay gelen şeylerle orucunu açması ile ilgili bâbda,³⁴³³ “Fazlû leyleti’l-Kadr”de Kadir gecesini Ramazan’ın son on günü tek sayıların içinde aramaya dair bâbda,³⁴³⁴ “Kitâbü’l-Büyû”da Resûlullah’ın (s.a.v.) bedelini daha sonra ödemek üzere satın alması bâbında,³⁴³⁵ yine “Büyû”da attar ve güzel koku satmak bâbında,³⁴³⁶ yine “Büyû”da şehirlinin köylünün malını ücretsiz olarak satması hakkındaki bâbda,³⁴³⁷ “Kitâbü’l-Büyû”da arazi, ev ve metâların taksim edilmemiş şüf’alî mallar olarak satımı bâbında,³⁴³⁸ “Kitâbü’s-Selem”de satılan malın aslı yanında bulunmayan kimseye yapılan selem akdiyle ilgili bâbda,³⁴³⁹ “Kitâbü’l-Müsâkât”ta kişinin ihtiyacından fazla suyu olmasına rağmen yolcuların bunu kullanmasından men eden kimse hakkındaki bâbda,³⁴⁴⁰ “Kitâbü’l-Hibe”de bir kimsenin bir şey hibe ettiği; hibe edilen kimse de “ben bunu kabul ettim” demediği halde hibeyi teslim alması ile ilgili bâbda,³⁴⁴¹ “Kitâbü’ş-Şehâdât”ta davalının

³⁴³¹ Buhârî, “Hac”, 138 (No. 1750). Hadis, yine “Kitâbü’l-Hac” içinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir (bk. 136 (No. 1748); 137 (No. 1749)).

³⁴³² Buhârî, “Cezâ’ü’s-sayd”, 26 (No. 1861). Hadis, aynı sahâbî râviden “Kitâbü’l-Hac” içinde de benzer lafızlarla nakledilmiştir (bk. 4 (No. 1520)).

³⁴³³ Buhârî, “Savm”, 44 (No. 1956). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir (bk. “Savm”, 33 (No. 1941); 43 (No. 1955); 45 (No. 1958); “Talâk”, 24 (No. 5297)).

³⁴³⁴ Buhârî, “Fazlû leyleti’l-Kadr”, 3 (No. 2022). Bâb içinde kaydedilen diğer rivayetler de hadisi desteklemektedir.

³⁴³⁵ Buhârî, “Büyû”, 14 (No. 2068). Hadis, benzer lafızlarla aynı sahâbî râviden *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir ki bunlardan bazılarının senedinde Abdülvâhid bulunmaktadır (Abdülvâhid’in nakilleri için bk. “Şüf’a”, 6 (No. 2252); “İstikrâz”, 1 (No. 2386); “Rehn”, 2 (No. 2509); “Cihâd”, 89 (No. 2916); diğer tariklerden bazıları için bk. “Büyû”, 33 (No. 2096); 88 (No. 2200); “Şüf’a”, 5 (No. 2251)).

³⁴³⁶ Buhârî, “Büyû”, 38 (No. 2101). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla “Kitâbü’z-Zebâ’ih” içinde de zikredilmiştir (bk. 31 (No. 5534)).

³⁴³⁷ Buhârî, “Büyû”, 68 (No. 2158). İbn Abbâs’tan (r.anhümâ) nakledilen “Alıcılar mal getiren binicileri (pazar dışında) karşılamaz. Hiçbir şehirlî de köylü hesabına onun malını satamaz” şeklindeki hadis; “Kitâbü’l-İcâre”de yine İbn Abbâs’tan Abdülvâhid kanalıyla “Allah Resûlü (s.a.v.) satıcı kâfilelerin pazar haricinde karşılanmasını nehyetti. Yine şehirlinin köylü hesabına (onun malını) satmayı da nehyetti” ifadeleriyle nakledilmiştir (bk. 14 (No. 2274). Hadis; ayrıca Ebû Hüreyre’den (r.a) de benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir (bazıları için bk. “Büyû”, 64 (No. 2150); “Şürût”, 8 (No. 2723)).

³⁴³⁸ Buhârî, “Büyû”, 97 (No. 2214). Hadisin hemen ardından mütâbiinin zikredilmesinin yanı sıra söz konusu rivayet *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla kaydedilmiştir ki bunların ikisinin senedinde yine Abdülvâhid bulunmaktadır (Abdülvâhid’in nakilleri için bk. “Şüf’a”, 1 (No. 2257); “Şerîket”, 9 (No. 2496); diğer tarikler için bk. “Büyû”, 96 (No. 2213); “Şerîket”, 8 (No. 2495); “Hiyel”, 14 (No. 6976)).

³⁴³⁹ Buhârî, “Selem”, 3 (No. 2244). Hadisin mütâbiinin zikredilmesinin yanı sıra söz konusu rivayet bir önceki bâbda ve “Kitâbü’ş-Şüf’a”da (bk. 7 (No. 2255) da aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla kaydedilmiştir.

³⁴⁴⁰ Buhârî, “Müsâkât” 5 (No. 2358). Hadis, *Sahîh-i Buhârî*’nin başka yerlerinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir (bk. “Şehâdât”, 22 (No. 2672); “Ahkâm”, 48 (No. 7212)).

³⁴⁴¹ Buhârî, “Hibe”, 20 (No. 2600). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde zikredilmiştir ki bunlardan birinin senedinde yine Abdülvâhid bulunmaktadır (Abdülvâhid’in nakli için bk. “Keffârât”, 3 (No. 6710); diğer tariklerden bazıları için bk. “Savm”, 30 (No. 1936); 31 (No. 1937); “Et’ime”, 13 (5368)). Hadisin başka bir sahâbî râviden nakli için ayrıca bk. “Hudûd”, 26 (No. 6822)).

yemin etmesi gereken yerde yemin etmesine dair bâbda,³⁴⁴² “Kitâbü’l-Cihâd”da seferde ve harpte cübbe giymek bâbında,³⁴⁴³ “Kitâbü’l-Humus”ta harp sahasında ele geçirilen yiyecekler ile ilgili bâbda,³⁴⁴⁴ “Kitâbü’l-Enbiyâ”da “Biz Nûh’u ‘Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar!’ diye kavmine gönderdik”³⁴⁴⁵ âyet-i kerîmesi ile ilgili bâbda,³⁴⁴⁶ yine “Kitâbü’l-Enbiyâ”nın onuncu bâbında iki hadis,³⁴⁴⁷ “Kitâbü’l-Megâzî”de Hayber Gazvesi ile ilgili bâb,³⁴⁴⁸ Abdullah b. Huzâfe Serriyyesi hakkındaki bâb,³⁴⁴⁹ Ebû Mûsâ el-Eş‘arî ile Muâz b. Cebel’in (r.anhümâ) Vedâ haccından önce Yemen’e gönderilmesi bâbında iki hadis,³⁴⁵⁰ Hz. Ali (r.a) ile Hâlid b. Velîd’in (r.a.) Vedâ haccından önce Yemen’e gönderilmesi ile ilgili bâblarda,³⁴⁵¹ “Kitâbü’t-Tefsîr”de “Önceden iman etmemiş kimseye

³⁴⁴² Buhârî, “Şehâdât”, 23 (No. 2673). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin pek çok yerinde kaydedilmiştir (bazıları için bk. “Müsâkât”, 4 (No. 2357); “Husûmât”, 4 (No. 2417); “Tefsîr”, 3/3 (No. 4550); “Eymân”, 11 (No. 6659)).

³⁴⁴³ Buhârî, “Cihâd”, 90 (No. 2918). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir ki bunlardan birinin tarikinde yine Abdülvâhid bulunmaktadır (Abdülvâhid’in nakli için bk. “Libâs”, 10 (No. 5798); diğer rivayetlerden bazıları için bk. “Salât”, 7 (No. 363); “Megâzî”, 81 (No. 4421)).

³⁴⁴⁴ Buhârî, “Humus”, 20 (No. 3155). Abdülvâhid’in Abdullah b. Ebî Evfâ’dan (r.anhümâ) naklettiği hadis, hem mezkûr sahâbî hem de Berâ b. Âzîb’den (r.anhümâ) benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde nakledilmiştir (bk. “Megâzî”, 38 (No. 4220, 4222)).

³⁴⁴⁵ Nûh 71/1.

³⁴⁴⁶ Buhârî, “Enbiyâ”, 3 (No. 3339). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla “Kitâbü’t-Tefsîr” (bk. 2/13 (No. 4487)) ve “Kitâbü’l-İstîsâm”da (bk. 19 (No. 7349)) da kaydedilmiştir.

³⁴⁴⁷ Bu bâbın başlığı bulunmamaktadır. Abdülvâhid’den nakledilen hadislerin ilkinde Ebû Zerr’in (r.a.) yeryüzünde ilk inşa edilen mescidin hangisi olduğuna dair Resûlullah’a (s.a.v.) yönelttiği sorudan bahsedilmektedir (bk. No. 3366) ki yine “Kitâbü’l-Enbiyâ”nın kırkinci bâbında başka bir tarikle serdedilmiştir (bk. No. 3425). İkinci hadiste ise Allah Resûlü’ne (s.a.v.) ona nasıl salavat getirileceği sorulduğunda verdiği cevap nakledilmektedir (bk. No. 3370). Bu hadisin öncesinde başka bir sahâbî râviden nakledilen rivayetin Abdülvâhid’in hadisini mânaca desteklemesinin yanı sıra “Kitâbü’t-Tefsîr” (bk. 33/10 (No. 4797) ve “Kitâbü’d-Da‘avât”ta (bk. 32 (No. 6357) aynı sahâbî râviden de benzer lafızlarla kaydedilmiştir.

³⁴⁴⁸ Buhârî, “Megâzî”, 38 (No. 4205). Ashâbın Hayber Gazvesi’ne giderken yüksek sesle tekbir getirmelerinin üzerine Resûlullah’ın (s.a.v.) “Sizler ne sağırı ne de gâibe sesleniyorsunuz. Muhakkak sizler semî‘ ve karîb olana dua ediyorsunuz.” mealindeki uyarısının nakledildiği hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir (bk. “Cihâd”, 131 (No. 2992); “Da‘avât”, 50 (No. 6384); 67 (No. 6409); “Kader”, 7 (No. 6610); “Tevhîd”, 9 (No. 7386)).

³⁴⁴⁹ Buhârî, “Megâzî”, 59 (No. 4340). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla “Kitâbü’l-Ahkâm”da (bk. 4 (No. 7145) ve “Ahbârü’l-âhâd”da (bk. 1 (No. 7257) nakledilmiştir.

³⁴⁵⁰ Buhârî, “Megâzî”, 60 (No. 4343, 4346). Bu hadislerin ilkinde Buhârî, benzer lafızlarla *Sahîh*’inin muhtelif yerlerinde kaydettiği hadisi, burada “Şeybânî → Saîd b. Ebî Bürde → babası → Ebû Mûsâ” kanalıyla nakletmiş; ardından Cerîr ve Abdülvâhid’in “Şeybânî → Ebû Bürde” şeklinde Saîd’i zikretmeksizin rivayet ettiğine işaret etmiştir. İkincisi ise “Eyyûb b. Âiz → Kays b. Müslim → Târik b. Şihâb → Ebû Mûsâ” senediyle nakledilmiştir ki benzer lafızlarla “Kitâbü’l-Hac” içinde iki ayrı yerde kaydedilmiştir (bk. 32 (No. 1559); 125 (No. 1724)).

³⁴⁵¹ Buhârî, “Megâzî”, 61 (No. 4351). Rivayetin bir kısmı taktî‘ ile başka bir sahâbî râviden yine Abdülvâhid kanalıyla “Kitâbü’l-İstîtâbe” içinde kaydedilmiştir (bk. 7 (No. 6934)). Bunun dışında hadis, *Sahîh-i Buhârî* içinde pek çok yerde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmekle beraber (bazıları için bk. “Menâkib”, 25 (No. 3610); “Tefsîr”, 9/10 (No. 4667); “Fezâilü’l-Kur’ân”, 36 (No. 5058); “Edeb”, 95 (No. 6163)) Kuteybe → Abdülvâhid → Umâre b. Ka‘kâ → Abdurrahman b. Ebî Nu‘m → Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) kanalıyla nakledilen rivayetin metninde adı geçen dört kişiden birinin ismi şüphe ile “dördüncüsü ya Alkame ya da Âmir b. Tufeyl idi” şeklinde nakledilmiştir. Ancak Âmir’in, hadiste bahsedilen olaydan önce ölmüş olması nedeniyle isminin zikredilmesi yanlış ve Buhârî şârihleri İbn Hacer ve Aynî, buradaki hatanın Abdülvâhid’den kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir (bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-*

imanı fayda vermeyecek”,³⁴⁵² “iki yay kadar yahut daha yakın oldu”,³⁴⁵³ “Artık kim (Allah Teâlâ için) verir ve (Allah Teâlâ’dan) sakınırsa” âyet-i kerîmeleri ile ilgili bâbda,³⁴⁵⁴ “Fezâilü’l-Kur’ân”da Kur’an okunurken ağlamak bâbında,³⁴⁵⁵ “Kitâbü’n-Nikâh”da câriyeler edinmek ve câriyesini âzat ettikten sonra onunla evlenen kimse bâbında,³⁴⁵⁶ “Kitâbü’z-Zebâ’ih ve’s-Sayd”da “misk” bâbında,³⁴⁵⁷ “Kitâbü’t-Tıb”da tâun hastalığı hakkındaki bâbda,³⁴⁵⁸ yılan ve akrep sokmasında rukye yapmak ile ilgili bâbda³⁴⁵⁹ “Kitâbü’l-Libâs”ta tasvir edilmiş resimleri bozmaya dair bâbda,³⁴⁶⁰ “Kitâbü’d-Da’avât”ta sağ taraf üzerine uyumak ile ilgili bâbda,³⁴⁶¹ “Kitâbü’l-Eymân ve’n-Nüzûr”da o gün için konuşmamaya yemin edip namaz kılan veya Kur’an okuyan ya da tesbih çeken veya tekbir getiren yahut hamd eden

Buhârî, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârâyî [Riyad: Dâru’t-Taybe, 1426/2005], 9/489); Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer [Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2001], 18/10-11). Diğer yandan aynı hadis *Sahîh-i Müslim*’de, İbn Nümejr → İbn Fudayl → Umâre b. Ka’kâ’ → Abdurrahman b. Ebî Nu’m → Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) tarikiyle Müslim’in de işaret ettiği üzere Abdülvâhid’in rivayetinde olduğu gibi şek ifadesiyle nakledilmiştir (bk. Müslim, “Zekât”, 1064). Yine Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde de İbn Fudayl kanalıyla nakledilen hadis kaydedilerek şeklin Umâre’dan kaynaklandığına işaret edilmektedir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/46 (No. 11008)).

Hadisin metninde Âmir’in zikredilmesi açık bir hata olmasına karşın Buhârî’nin *Sahîh*’inde bu senede yer vermesi, akla yine *Sahîh*’de mezkûr hadisin bir başka tarikinde bulunan işkâli çözmeye ihtimalini getirmektedir. Zira “Kitâbü’t-Tevhîd”in 23. bâbında kaydedilen 7432 numaralı hadisin senedi “Kabîsa → Süfyan → Babası → İbn Ebî Nu’m veya Ebû Nu’m → Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şeklinde kaydedilmiş ve buradaki şüphenin Kabîsa’dan kaynaklandığı belirtilmiştir. Abdülvâhid’in senedinde ise râvinin İbn Ebî Nu’m olduğu açıktır.

³⁴⁵² Buhârî, “Tefsir” 6/9 (No. 4635). Âyet-i kerîme için bk. En’am 6/158. Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla bir sonraki bâbda ve “Kitâbü’r-Rikâk”ta (bk. 40 (No. 6506)) nakledilmiştir.

³⁴⁵³ Buhârî, “Tefsir”, 53/1 (No. 4856). Âyet-i kerîme için bk. Necm 53/9. İbn Mes’ûd’un (r.a.) mezkûr âyet-i kerîmenin tefsiri sadedinde “(Allah Resûlü (s.a.v.) Cibrîl’i gördü. Onun altı yüz kanadı vardı” şeklindeki ifadelerin nakledildiği rivayet, “Bed’ü’l-halk”ta da (bk. 7 (No. 3233)) kaydedilmiştir.

³⁴⁵⁴ Buhârî, “Tefsir”, 92/3 (No. 4945). Âyet-i kerîme için bk. Leyl 92/5. Hadis burada makrûnen kaydedilmiş; bunun yanı sıra *Sahîh-i Buhârî*’nin pek çok yerinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla kaydedilmiştir (bazıları için bk. “Cenâiz”, 82 (No. 1362); “Tefsir”, 92/7 (No. 4949); “Kader”, 4 (No. 6605)).

³⁴⁵⁵ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 35 (No. 5056). Hadis burada önceki nakildeki bir lafız farklılığına işaret edilerek makrûnen zikredilmiş; bunun yanında *Sahîh-i Buhârî*’nin başka yerlerinde de kaydedilmiştir (bk. “Tefsir”, 4/9 (No. 4582); “Fezâilü’l-Kur’ân”, 32 (No. 5049); 33 (No. 5050)).

³⁴⁵⁶ Buhârî, “Nikâh”, 13 (No. 5083). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin başka yerlerinde de kaydedilmiştir (bazıları için bk. “İlim”, 31 (No. 97); “Cihâd”, 145 (No. 3011); “Enbiyâ”, 48 (No. 3446)).

³⁴⁵⁷ Buhârî, “Zebâ’ih ve’s-Sayd”, 31 (No. 5533). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla “Kitâbü’l-Vudû” (bk. 67 (No. 237)) ve “Kitâbü’l-Cihâd”da (bk. 10 (No. 2803)) kaydedilmiştir.

³⁴⁵⁸ Buhârî, “Tıb”, 30 (No. 5732). Enes b. Mâlik (r.a.) kanalıyla gelen naklin ardından kaydedilen Ebû Hüreyre (r.a.) rivayeti de hadisi mânaca desteklemektedir. Ayrıca “Kitâbü’l-Cihâd”da da Enes b. Mâlik hadisi aynı lafızlarla kaydedilmiştir (bk. 30 (No. 2830)).

³⁴⁵⁹ Buhârî, “Tıb”, 37 (No. 5741). Esved b. Yezîd’in Hz. Âişe’ye (r.anhâ) zehirli hayvan sokmasında rukyeyi sorması üzerine Resûlullah’ın (s.a.v.) buna ruhsat verdiğine dair cevabının kaydedildiği hadisin mütâbii *Sahîh-i Buhârî* içinde bulunmasa da Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) nakledilen bir rivayet mezkûr hadisi mânaca desteklemektedir. Zira burada da zehirli bir hayvan tarafından sokulan bir kabile reisine rukye yapılmış; Allah Resûlü (s.a.v.) de buna onay vermiştir (bk. “Tıb”, 39 (5749)).

³⁴⁶⁰ Buhârî, “Libâs”, 90 (No. 5953). Hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla “Kitâbü’t-Tevhîd”de de nakledilmiştir (bk. 56 (No. 7559)).

³⁴⁶¹ Buhârî, “Da’avât”, 9 (No. 6315). Berâ b. Âzîb’den (r.anhümâ) Resûlullah’ın (s.a.v.) fiilini haber vererek “Allah Resûlü (s.a.v.) döşegine girdiği zaman sağ tarafı üzerine yatar ve şu duayı okurdu...” şeklinde nakledilen hadis, *Sahîh-i Buhârî*’nin diğer yerlerinde Hz. Peygamber’in bir tavsiyesi olarak “Yatacağın yere vardığın zaman...” benzeri ifadelerle kaydedilmiştir (bk. “Vudû”, 75 (No. 247); “Da’avât”, 6 (No. 6311); 7 (No. 6313); “Tevhîd”, 34 (No. 7488)).

ve yahut tehlîl okuyan kimsenin yeminin kendi niyeti üzerine olacağına dair bâbda,³⁴⁶² “Kitâbü’l-Hudûd”da “erkek hırsız ve kadın hırsızın ellerini kesin” âyet-i kerîmesi³⁴⁶³ ve ne kadar bir malda cezanın uygulanacağı hakkındaki bâbda,³⁴⁶⁴ “Kitâbü’l-Hudûd”da zina cezası ile ilgili bâbda³⁴⁶⁵ “Kitâbü’l-İ’tisâm”da bid‘atçı bir kimseyi barındırmaya dair bâbda,³⁴⁶⁶ yine “İ’tisâm”ın on altıncı bâbında,³⁴⁶⁷ “Kitâbü’t-Tevhîd”de “Muhakkak Allah’ın rahmeti iyilik edenlere yakındır” âyet-i kerîmesi³⁴⁶⁸ ile ilgili bâbda³⁴⁶⁹ kaydedilen hadisler. Bunlar, *Sahîh-i Buhârî* içinde serdedilen başka nakillerle desteklenmektedir.

Diğer yandan *Sahîh-i Buhârî* içinde mütâbi‘ veya şâhidi bulunmasa da “Kitâbü’l-Ezân”da Allah Resûlü’nün (s.a.v.) namaza giriş tekbirinden sonra ne söylediği hakkındaki bâbda kaydedilen hadis; *Sahîh-i Müslim*’de de yer almaktadır.³⁴⁷⁰ Bunun dışında kendisiyle muahede yapmış olduğu halde bir zimmîyi öldüren kişinin cennetin kokusunu duyacağına dair şiddetli ikaz ifade eden hadis hem “Kitâbü’l-Cizye” hem de “Kitâbü’l-Diyât”ta kaydedilmiştir.³⁴⁷¹ Bu hadis, aynı zamanda *Sünen-i Nesâî*³⁴⁷² ile *Sünen-i İbn Mâce*’de³⁴⁷³ de zikredilmektedir. Yine “Kitâbü’l-Eşribe”de Allah Resûlü’nün (s.a.v.) içinde sıra kurulmasını

³⁴⁶² Buhârî, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 19 (No. 6683). Hadis, *Sahîh-i Buhârî* içinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla başka yerlerde de nakledilmiştir (misaller için bk. “Cenâiz”, 1 (No. 1238); “Tefsir”, 2/22 (No. 4497)).

³⁴⁶³ Mâide 6/38.

³⁴⁶⁴ Buhârî, “Hudûd”, 13 (No. 6799). Hadis, yine “Hudûd” içinde aynı sahâbî râviden nakledilmiştir (bk. 7 (No. 6783)).

³⁴⁶⁵ Buhârî, “Hudûd”, 37 (No. 6840). Buhârî, hadisin hemen ardından dört râvinin Abdülvâhid’e mütâbi olduğunu belirtmiş; ayrıca rivayeti yine “Hudûd”da aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakletmiştir (bk. 21 (No. 6813)).

³⁴⁶⁶ Buhârî, “İ’tisâm”, 6 (No. 7306). Âsım b. Süleyman’ın Hz. Enes’e (r.a.) Medine’nin haram kılınmasına dair sorduğu soruya Hz. Enes’in verdiği cevabın nakledildiği hadis; “Fezâilü’l-Medîne”de Âsım b. Süleyman → Hz. Enes (r.a.) → Resûlullah (s.a.v.) senediyle benzer lafızlarla nakledilmiştir (bk. 1 (No. 1867)).

³⁴⁶⁷ Buhârî, “İ’tisâm”, 16 (No. 7323). Hz. Ömer’in (r.a.) son haccında Abdurrahman b. Avf (r.a.) ile aralarında geçen konuşma ve sonrasında Hz. Ömer’in Medine’ye döndüğünde verdiği hutbenin anlatıldığı hadis, benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin başka yerlerinde de kaydedilmiştir (bk. “Menâkıbü’l-ensâr, 46 (No. 3928); “Hudûd”, 31 (No. 6830)).

³⁴⁶⁸ A’râf 7/56.

³⁴⁶⁹ Buhârî, “Tevhîd”, 25 (No. 7448). Hadis, “Kitâbü’l-Cenâiz”de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir (bk. 32 (No. 1284)).

³⁴⁷⁰ Buhârî, “Ezân”, 89 (No. 744). Resûlullah’ın (s.a.v.) tekbir ile kıraat arasında bir müddet sükût ettiği belirtilen hadisin metninde sükûtün süresiyle ilgili şekke işaret eden bir ifade (قال أحسبه قال هنية) kullanılmıştır. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*’de buradaki şüpheli ifadeyi kullanan kişinin Abdülvâhid olduğunu kaydeder (bk. 2/640).

³⁴⁷¹ Buhârî, “Cizye”, 5 (No. 3166); “Diyât”, 30 (No. 6914).

³⁴⁷² Nesâî, “Kasâme”, 15 (No. 4750). Hadis, “Abdurrahman b. İbrâhim Duhaym → Hârûn [nüshada isim yanlış kaydedilmiş olup doğrusu Mervân’dır bk. Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî, *Şerhu Süneni’n-Nesâî: Zahîretü’l-ukbâ fî şerhi’l-Müctebâ*, 36/51] → Hasan b. Amr → Mücâhid → Cünâde b. Ebî Ümeyye → Abdullah b. Amr” senediyle nakledilmiştir. İsnadda bulunan râvilerin tamamı ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği kimselerdir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, [Duhaym için] 7/522-526; [Mervân için] 12/668-671; [Hasan b. Amr için] 3/241-242; [Mücâhid için] 12/562-567).

³⁴⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), “Diyât”, 32 (No. 2686). “Ebû Küreyb → Ebû Muâviye → Hasan b. Amr → Mücâhid → Abdullah b. Amr → Resûlullah (s.a.v.)” senediyle nakledilmiştir. Ebû Küreyb ve Ebû Muâviye’nin ricâl âlimleri tarafından tevsiki için sırasıyla bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 12/193-194; 11/471-475.

yasakladığı bazı kaplara sonradan ruhsat vermesi ile ilgili bâbda serdedilen hadis;³⁴⁷⁴ *Sünen-i Nesâî*'de³⁴⁷⁵ de kaydedilmiştir.

Kütüb-i Sitte içinde mütâbi' veya şâhidine ulaşamayan üç hadis tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi “Kitâbü'l-Menâkıb”ın ilk bâbında Resûlullah'ın (s.a.v.) Mudar kabilesine mensup olduğuna dair bâbda nakledilmişlerdir.³⁴⁷⁶ Sonuncusu ise “Kitâbü'l-Megâzî”nin on ikinci bâbında bulunmaktadır. Muayyen bir başlığı olmayan bâbda, Bedir'e katılan ashâbın isminin tespiti için hadisler serdedilmiştir. Abdülvâhid'in naklettiği hadis de bu kabilden olup Ma'n b. Adî ile Uveyym b. Sâide'nin (r.anhümâ) Bedir harbinde bulunduğuna işaret vardır.³⁴⁷⁷ Sonuç olarak menâkıb nevinden üç rivayet dışarıda bırakılacak olursa *Sahîh-i Buhârî*'de Abdülvâhid'den nakledilen rivayetlerin tamamının mütâbi' veya şâhidine *Kütüb-i Sitte* içinde ulaşıldığı görülmektedir.

b. *Sahîh-i Müslim* 'de Yer Alan Rivayetler

Abdülvâhid'in *Sahîh-i Müslim* içinde yer alıp başka tariklerle desteklenen rivayetleri şu bölümlerde zikredilmiştir: “Kitâbü't-Tahâret”te abdest suyu ile birlikte hataların da dökülmesi ile ilgili bâb,³⁴⁷⁸ meninin hükmüne dair bâb,³⁴⁷⁹ bevin necis olması hakkındaki bâblarda,³⁴⁸⁰ “Kitâbü'l-Hayız”da teyemmüme dair bâbda,³⁴⁸¹ “Kitâbü's-Salât”ta namaz kılan kimsenin

³⁴⁷⁴ Buhârî, “Eşribe”, 8 (No. 5596).

³⁴⁷⁵ Nesâî, “Eşribe”, 29 (No. 5621, 5622). Birinci hadisin tariki “Mahmûd b. Gaylân → Ebû Dâvûd [et-Tayâlisî] → Şu'be → [Ebû İshak] Şeybânî → İbn Ebî Evfâ”; ikinci hadisin tariki ise “Muhammed b. Mansûr → Süfyan [b. Uyeyne] → Ebû İshak eş-Şeybânî → İbn Ebî Evfâ” şeklindedir. Ricâl âlimlerinin Mahmûd b. Gaylân, Muhammed b. Mansûr ve Ebû İshak eş-Şeybânî hakkındaki tevsikler için sırasıyla bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/604-605; 355-356; 5/359-361.

³⁴⁷⁶ Buhârî, “Menâkıb”, 1 (No. 3491, 3492). İlk hadisin tariki “حدثنا قيس بن حفص حدثنا عبد الواحد حدثنا كليب بن وائل قال حدثني” şeklinde cezm ile, ikinci hadisin tariki ise “حدثنا موسى حدثنا عبد الواحد حدثنا كليب” şeklinde zan ifadesiyle nakledilmiştir. Buradaki şeklin ilk bakışta Mûsâ b. İsmâil et-Tebûzekî'den kaynaklandığı düşünülse de İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'sinde konuyu izah sadedinde şöyle demiştir: “كان قائله موسى لأن قيس بن حفص في الرواية التي قبلها قد جزم بأنها زينب وشيخهما واحد لكن أخرجه الإسماعيلي” (bk. 8/147). Dolayısıyla buradaki şeklin bir sefer cezm, başka bir sefer ise şüpheyle nakilde bulunmuş görünen Abdülvâhid'den kaynaklandığı söylenebilir.

³⁴⁷⁷ Buhârî, “Megâzî”, 12 (No. 4021). Bu bâbın muayyen bir başlığı olmamakla birlikte içinde Bedir'e katılan ashâbın isminin tespiti için hadisler serdedilmiştir. Abdülvâhid'in naklettiği hadis de bu kabilden olup Ma'n b. Adî ile Uveyym b. Sâide'nin (r.anhümâ) Bedir harbinde bulunduğuna işaret vardır.

³⁴⁷⁸ Müslim, “Tahâret”, 245. Bâb içinde iki rivayet kaydedilmiş olup ilk hadis Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilmiştir. Abdülvâhid b. Ziyâd'ın bulunduğu ikinci senedin sahâbî râvisi ise Hz. Osman (r.a.) olup bir sonraki rivayeti mânâca desteklemektedir.

³⁴⁷⁹ Müslim, “Tahâret”, 289. Abdülvâhid'in senedi makrûnen zikredilmiş; ayrıca bâb içinde kaydedilen kendinden önceki rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁴⁸⁰ Müslim, “Tahâret”, 292. Abdülvâhid'in senedi makrûnen zikredilmiş olup bir önceki rivayette bulunan lafız farlılığına işaret etmek üzere kaydedilmiştir.

³⁴⁸¹ Müslim, “Hayız”, 368. Abdülvâhid'in senedi makrûnen zikredilmiş olup bir önceki rivayette bulunan lafız farlılığına işaret etmek üzere kaydedilmiştir.

sütre edineceği şeyin ölçüsü ile ilgili bâbda,³⁴⁸² “Kitâbü’l-Mesâcid”in başında,³⁴⁸³ namazda nasıl oturulacağı ile ilgili bâb,³⁴⁸⁴ namazda tekbir ile kıraat arasında ne okunacağı hakkındaki bâb,³⁴⁸⁵ yatsı ile sabah namazını cemaatle kılmanın fazileti hakkındaki bâblarda;³⁴⁸⁶ “Salâtü’l-müsâfirîn”de Mina’da namazı kısaltmak ile ilgili bâb³⁴⁸⁷ ile müezzin ikâmet getirdikten sonra nafîle namaza niyetlenmenin kerâhiyetine dair bâbda;³⁴⁸⁸ “Kitâbü’l-Cenâiz”de kabir üzerinde namaz kılmak ile ilgili bâbda,³⁴⁸⁹ “Kitâbü’z-Zekât”ta zekât memurlarını hoşnut etmek hakkındaki bâb,³⁴⁹⁰ en faziletli sadakanın sağlıklı olan cimrinin sadakası olduğuna dair bâb,³⁴⁹¹ Hâricîler ve sıfatları hakkındaki bâb³⁴⁹² ile yine onların yaratılmışların en kötüsü olduklarına dair bâblarda;³⁴⁹³ “Kitâbü’s-Sıyâm”da hilâli görmekle ramazan orucuna başlanıp yine hilâli görmekle bayram yapılacağı ile ilgili bâb,³⁴⁹⁴ orucun nihayete ermesi ve gündüzün çıkmasının vaktine dair bâb,³⁴⁹⁵ gündüz vakti zevalden önce nafîle oruca niyet etmek ile ilgili bâblarda;³⁴⁹⁶ “Kitâbü’l-İ’tikâf”ta ramazanın son on gününde ibadet için daha fazla gayret göstermek hakkındaki bâbda,³⁴⁹⁷ “Kitâbü’l-Hac”da ihrama girerken güzel koku sürünmek ile

³⁴⁸² Müslim, “Salât”, 511. Ebû Hüreyre’den (r.a.) nakledilen rivayet, bâbın son hadisi olup kendinden önce zikredilen Ebû Zer (r.a.) rivayetlerini mânaca desteklemektedir.

³⁴⁸³ Müslim, “Mesâcid”, 520. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen rivayetin makrûnu tahvil ile gösterilmiş; ayrıca sonraki rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁴⁸⁴ Müslim, “Mesâcid”, 579. Hadis, bâbın ilk rivayeti olarak kaydedilmiş; hem aynı hem de başka sahâbî râvilerden nakledilen kendinden sonraki hadisler de rivayeti desteklemiştir.

³⁴⁸⁵ Müslim, “Mesâcid”, 598. Abdülvâhid’in senedi, önceki rivayetin makrûnu olarak metni zikredilmeksizin serdedilmiştir.

³⁴⁸⁶ Müslim, “Mesâcid”, 656. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen rivayetin ardından makrûnu, metni zikredilmeksizin kaydedilmiştir.

³⁴⁸⁷ Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 695. Bâbın sonlarına doğru nakledilen hadisin ardından metni zikredilmeksizin senedin makrûnuna işaret edilmiştir. Ayrıca kendinden önceki rivayetler de farklı sahâbî râvilerden nakledilmiş olsa da hadisi mânaca desteklemektedir.

³⁴⁸⁸ Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 712. Bâbın son hadisi olarak kaydedilen hadiste Abdülvâhid’in senedine metin zikredilmeksizin makrûnen yer verilmiştir.

³⁴⁸⁹ Müslim, “Cenâiz”, 954. Abdülvâhid’in senedine makrûnen yer verilmiştir.

³⁴⁹⁰ Müslim, “Zekât”, 989. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen rivayetin ardından makrûnu, metni zikredilmeksizin kaydedilmiştir.

³⁴⁹¹ Müslim, “Zekât”, 1031. Abdülvâhid’in senedi, metni zikredilmeksizin önceki rivayetin makrûnu olarak nakledilmiştir.

³⁴⁹² Müslim, “Zekât”, 1064. Bâb içinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen rivayetler Abdülvâhid’in hadisini desteklemektedir. Aynı zamanda Buhârî’nin de *Sahih*’inde yer verdiği mezkûr hadisin Abdülvâhid’den nakledilen metninde bulunan zan ifadesi hakkında bk. bu tez, 3451. dipnot.

³⁴⁹³ Müslim, “Zekât”, 1068. Burada, bir önceki dipnotta kaydedilen rivayetin bir kısmı zikredilmiş olup Abdülvâhid’in senedi makrûnen serdedilmiştir.

³⁴⁹⁴ Müslim, “Sıyâm”, 1080. Hadis, bâbın sonlarına doğru kaydedilmiştir. Kendinden önce serdedilen rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmektedir.

³⁴⁹⁵ Müslim, “Sıyâm”, 1101. Bâbın sonlarına doğru nakledilen hadis makrûnen kaydedilmiştir.

³⁴⁹⁶ Müslim, “Sıyâm”, 1154. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilmiştir. Kendinden sonraki rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁴⁹⁷ Müslim, “İ’tikâf”, 1175. Bâb içinde iki hadis kaydedilmiş olup ilki Hz. Âişe’den (r.anhâ) “Resûlullah (s.a.v.) ramazanın son on günü girince geceleri ihyâ eder, ailesini uyandırır, ibadetlerine daha fazla ihtimam gösterir ve gayretle çalışırdı.” ifadeleriyle nakledilmiştir. Abdülvâhid kanalıyla gelen ikinci hadis ise yine Hz. Âişe’den, bir önceki hadisin mânasını destekleyecek şekilde “Resûlullah (s.a.v.) ramazanın son on gününde ibadet konusunda başka zamanda göstermediği kadar gayret gösterirdi.” ifadeleriyle kaydedilmiştir.

ilgili bâbda,³⁴⁹⁸ yine “Kitâbü’l-Hac”da umrede saç kısıltmak ve aynı zamanda “Kitâbü’n-Nikâh”ta müt’a nikâh ile ilgili bâblarda,³⁴⁹⁹ “Kitâbü’l-Hac”da tavafta remel yapmaya dair bâb,³⁵⁰⁰ yolculuğa çıkarken okunacak dua ile alâkalı bâb,³⁵⁰¹ Medine’nin fazileti hakkındaki bâblarda,³⁵⁰² “Kitâbü’l-Büyû”da müzâraa ile müâcere ile ilgili bâbda,³⁵⁰³ “Kitâbü’l-Müsâkât”ta köpeklerin öldürülmesi ile ilgili bâb,³⁵⁰⁴ Câbir b. Abdillâh’ın (r.anhümâ) Resûlullah (s.a.v.) ile beraber çıktığı gazvede hasta olan devesinin Resûlullah’ın (s.a.v.) bereketiyle iyileşip daha sonra dönene kadar binmek kaydıyla Allah Resûlü’ne (s.a.v.) satması hakkındaki meşhur hadisin kaydedildiği bâb,³⁵⁰⁵ rehin ile alâkalı bâblarda;³⁵⁰⁶ “Kitâbü’l-Eymân”da köleye karşı muameleye dair bâbda,³⁵⁰⁷ “Kitâbü’l-Hudûd”da recm cezası hakkındaki bâbda,³⁵⁰⁸ “Kitâbü’l-İmârât”ta şehitlerin açıklanması ile ilgili bâbda,³⁵⁰⁹ “Kitâbü’s-Sayd”da ehlî eşek eti yemenin tahrîmine dair bâbda,³⁵¹⁰ “Kitâbü’l-Edâhî”de kurban kesmenin vakti ile alâkalı bâbda,³⁵¹¹ “Kitâbü’l-Eşribe”de rızasına güvendiği bir kimsenin evine giderken kendisiyle birlikte başkasını da yanına götürmek bâbında,³⁵¹² “Kitâbü’l-

³⁴⁹⁸ Müslim, “Hac”, 1190. Hadis, bâbın sonlarına doğru kaydedilmiştir. Kendinden önce serdedilen rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmektedir.

³⁴⁹⁹ Müslim, “Hac”, 1249; “Nikâh”, 1405. Hadis, “Kitâbü’n-Nikâh” içindeki mezkûr bâbda aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁰⁰ Müslim, “Hac”, 1264. Hadisin ardından serdedilen rivayetler aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁰¹ Müslim, “Hac”, 1343. Bâbın son hadisi olan rivayet, metinde bulunan lafız farkına işaret etmek suretiyle önceki naklin makrûnu olarak zikredilmiştir.

³⁵⁰² Müslim, “Hac”, 1366. Hadisin ardından serdedilen rivayet, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁰³ Müslim, “Büyû”, 1549. Hadis kaydedilirken tahvil ile isnadının makrûnu zikredilmiştir. Ayrıca aynı sahâbîden benzer lafızlarla nakledilen bir sonraki rivayet de Abdülvâhid’in rivayetini desteklemektedir.

³⁵⁰⁴ Müslim, “Müsâkât”, 1575. Bâbın sonlarına doğru kaydedilen hadisin öncesindeki rivayetler hem aynı hem de başka sahâbî râviler tarafından benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁰⁵ Müslim, “Müsâkât”, 715. Yukarıda belirttiği üzere Câbir b. Abdillâh’tan (r.anhümâ) nakledilen mezkûr olayın anlatıldığı hadislerin toplandığı bâbda Abdülvâhid’in nakli, metninde bulunan ziyâdeye işaret etmek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁰⁶ Müslim, “Müsâkât”, 1603. Hadisin öncesinde ve sonrasında kaydedilen rivayetler aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁰⁷ Müslim, “Eymân”, 1659. Hadisin ardından tahvil ile isnadını destekleyen dört makrûn zikredilmiş; ayrıca aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla bir mütâbii kaydedilmiştir.

³⁵⁰⁸ Müslim, “Hudûd”, 1702. Hadisin isnadı serdedilirken makrûnu da nakledilmiştir (Kullanılan *Sahîh-i Müslim* neşrinde söz konusu hadis, baskı hatasıyla bir kısmı eksik kaydedilmiştir).

³⁵⁰⁹ Müslim, “İmârât”, 1916. Hadisin hemen ardından metni zikredilmeksizin mütâbii kaydedilmiştir. Ayrıca kendinden önceki nakiller de başka sahâbî râvilerden nakledilmiş olmakla birlikte hadis ile mâna yönünden uyumludur.

³⁵¹⁰ Müslim, “Sayd”, 1937. Kendinden önceki rivayet aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir. Ayrıca kendinden sonraki rivayetlerde de hem aynı hem başka sahâbî râvilerden hadisi mânaca destekleyen nakiller bulunmaktadır.

³⁵¹¹ Müslim, “Edâhî”, 1961. Bâb içinde serdedilen rivayetlerin tamamı benzer lafızlarla muhtelif sahâbî râvilerden nakledilmiştir. Bâbın sonlarına doğru kaydedilen Abdülvâhid’in hadisi de hem aynı hem farklı sahâbî râvilerin nakilleriyle desteklenmektedir.

³⁵¹² Müslim, “Eşribe”, 2038. Hadis, kendinden önceki hadisin metninde bulunan lafız farklılıklarına işaret etmek üzere yalnız isnadıyla kaydedilmiştir.

Âdâb”da başkasının evine bakmanın haram kılınması hakkındaki bâbda,³⁵¹³ “Kitâbü’s-Selâm”da yol üstünde oturmaya dair bâb,³⁵¹⁴ perde kaldırmak gibi bir alâmeti izin saymak hakkındaki bâb;³⁵¹⁵ tâun, uğursuzluk, kehanet ve benzeri şeylere dair bâblarda,³⁵¹⁶ “Kitâbü’l-Fezâil”de peygamberlik mührü ile ilgili bâbda;³⁵¹⁷ “Kitâbü’l-Birr”de yumuşak davranmanın fazileti hakkındaki bâbda;³⁵¹⁸ “Kitâbü’z-Zikr ve’d-du‘â”da ölümü temenni etmenin kerâhiyeti ile alâkalı bâb;³⁵¹⁹ tehlil, tesbih ve duanın faziletine dair bâb,³⁵²⁰ yapılan ve yapılmayan amellerin şerrinden Allah Teâlâ’ya sığınmak ile ilgili bâbda;³⁵²¹ “Kitâbü’l-Cennet”te cennete ilk girecek zümre hakkındaki bâbda³⁵²² serdedilen rivayetler. Bunlar, *Sahîh-i Müslim* içinde kaydedilen diğer hadislerle desteklenmektedir.

Abdülvâhid’in *Sahîh-i Müslim*’de nakledilen rivayetlerinden yalnız birinin eser içinde mütâbi‘ veya şâhidine ulaşılammıştır. “Kitâbü’l-Mesâcid”de namazda tekbir ile kıraat arasında ne okunacağı hakkındaki bâbda kaydedilen hadisi *Kütüb-i Sitte*’de destekleyecek bir nakil de bulunmamaktadır.³⁵²³ Bununla birlikte hadisin muallak olarak ve “huddistü” şeklinde temrîz sığasıyla nakledildiği belirtilmelidir ki buradan hareketle Müslim’in, hadisin sıhhatin hakkında teminat vermediği söylenebilir. Nitekim Nevevî de bu duruma işaret etmektedir.³⁵²⁴

5.1.5. Ziyâd b. Abdillâh b. Tufeyl el-Bekkâî

Ricâl âlimleri, Ziyâd b. Abdillâh’ın doğru sözlü bir kimse olduğunu dile getirirler de zabt yönüyle onu taz’îf etmişlerdir. İbn Hibbân da râviyi “fâhişü’l-hata, kesîru’l-vehm” ifadeleriyle

³⁵¹³ Müslim, “Âdâb”, 2156. Abdülvâhid’in hadisi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki nakilleri desteklemek üzere yalnızca isnadıyla kaydedilmiştir.

³⁵¹⁴ Müslim, “Selâm”, 2160. Abdülvâhid’in Ebû Talha (r.a.) kanalıyla naklettiği hadis, kendisinden sonra Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) kanalıyla serdedilen hadis ile mânaca desteklenmektedir.

³⁵¹⁵ Müslim, “Selâm”, 2169. Hadisin hemen ardından metni zikredilmeksizin mütâbii kaydedilmiştir.

³⁵¹⁶ Müslim, “Selâm”, 2218. Abdülvâhid’in hadisi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki nakilleri desteklemek üzere yalnızca isnadıyla kaydedilmiştir.

³⁵¹⁷ Müslim, “Fezâil”, 2346. Abdülvâhid’in isnadından önce tahvil ile iki makrûn sened zikredilmiştir.

³⁵¹⁸ Müslim, “Birr”, 2592. Hadis, kendinden önceki aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen rivayetleri desteklemektedir.

³⁵¹⁹ Müslim, “Zikr ve’d-du‘â”, 2680. Abdülvâhid’in Hz. Enes’ten (r.a.) “Allah Resûlü (s.a.v.) ‘Sakin biriniz ölümü temenni etmesin!’ buyurmasaydı ben onu temenni ederdim.” şeklinde naklettiği rivayet; kendinden önce yine Hz. Enes (r.a.) kanalıyla kaydedilen “Biriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü temenni etmesin. İstemekten başka bir çaresi yoksa da ‘Allahım yaşamak benim için hayırlı ise beni yaşat, ölüm benim için hayırlı ise beni öldür’ desin.” hadisi mânaca desteklenmektedir.

³⁵²⁰ Müslim, “Zikr ve’d-du‘â”, 2697. Abdülvâhid’in hadisinden sonraki aynı sahâbî râviden benzer lafızla nakledilen rivayetler Abdülvâhid’i desteklemektedir.

³⁵²¹ Müslim, “Zikr ve’d-du‘â”, 2723. Abdülvâhid’in hadisinden sonraki aynı sahâbî râviden benzer lafızla nakledilen rivayetler Abdülvâhid’i desteklemektedir.

³⁵²² Müslim, “Cennet”, 2834. Bâb içinde kaydedilen hadislerin tamamı aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵²³ Müslim, “Mesâcid”, 599.

³⁵²⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi-şerhi’n-Nevevî* (Kahire: el-Matbaatü’l-Mısriyye, 1347-1349/1929-1930), 5/97.

tenkit etmiştir. *Sahîhayn*’da Ziyâd’ın toplam dört rivayeti bulunmaktadır ki bunların tamamı makrûnen zikredilmiştir.

a.*Sahîh-i Buhârî*’de Yer Alan Rivayetler

Buhârî’nin *Sahîh*’inde, Ziyâd b. Abdillâh’a yalnız bir hadisin isnadını desteklemek üzere yer verilmiştir. “Kitâbü’l-Cihâd” altında “Mü’minlerden öyle adamlar vardır ki Allah’a verdikleri söze sadakat gösterirler”³⁵²⁵ âyet-i kerîmesi ile ilgili bâbda zikredilen bu rivayette, Bedir Savaşı’na katılamamasının verdiği üzüntüyle Uhud Gazvesi’nde tüm benliğini ortaya koyarak savaşıp şehid olan Enes b. Nadr’dan (r.a.) bahsedilmektedir.³⁵²⁶ Aşağıda görüldüğü üzere tahvil ile kaydedilen senedde bulunan Ziyâd b. Abdillâh’ın makrûnen zikredildiği anlaşılmaktadır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْحِزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسًا، حَدَّثَنَا عَنْهُ عُمَرُو بْنُ زُرَّارَةَ، حَدَّثَنَا زِيَادٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدُ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: غَابَ عَنِّي أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ، عَنْ قِتَالِ بَدْرٍ...

b.*Sahîh-i Müslim*’de Yer Alan Rivayetler

Müslim’in *Sahîh*’inde Ziyâd’dan üç hadis serdedilmiştir. Bunlardan ilki “Kitâbü’s-Salât”ta namaz kılan kişinin önüne koyacağı sütre ile ilgili bâbda yer almaktadır ki Müslim, râviyi makrûnen kaydetmiştir.³⁵²⁷ İkinci ise “Kitâbü’s-Sıyâm” başlığında rü’yet-i hilâl ile Ramazan ayının başı ve sonunun tespitine dair bâbın sonlarına doğru zikredilen hadisidir.³⁵²⁸ Bu rivayetin de bâb içinde pek çok mütâbi‘ ve şâhidi bulunmaktadır. Son olarak “Kitâbü’l-Hac”da, bayramın ilk günü Akabe cemresinde taş atıncaya kadar telbiye getirmenin müstehap oluşuna dair bâbın son hadisi olarak kaydedilen rivayet de kendinden önceki nakilleri desteklemek üzere serdedilmiştir.³⁵²⁹

5.1.6. Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî

Medine’nin meşhur muhaddis ve fakihlerinden Derâverdî, hadis ulemâsının geneli tarafından sika kabul edilse de hıfzının zayıflığı nedeniyle eleştirilmiştir. Ahmed b. Hanbel, onun başkalarının kitaplarından yaptığı nakillerde vehim yaptığını söylemektedir. Zekerîyyâ b. Yahyâ es-Sâcî de Derâverdî’nin güvenilir kimliğine işaret etmekle birlikte “kesîru’l-vehm” ile nitelendirmiştir. *Sahîhayn*’da râviden çok sayıda hadis nakledilmiştir. Rivayetlerinin fazlalığı nedeniyle burada öncelikle başka rivayetlerle desteklenen hadislerin kitâb ve bâb isimlerine

³⁵²⁵ Ahzâb 33/23.

³⁵²⁶ Buhârî, “Cihâd”, 12 (No. 2805).

³⁵²⁷ Müslim, “Salât”, 510.

³⁵²⁸ Müslim, “Sıyâm”, 1080.

³⁵²⁹ Müslim, “Hac”, 1283.

işaret edilecek; ardından mütâbi‘ veya şâhidi bulunmayan nakiller ile ilgili açıklama yapılacaktır.

a. *Sahîh-i Buhârî*’de Yer Alan Rivayetler

Derâverdî’nin *Sahîh-i Buhârî* içinde yer alan bütün rivayetlerinin yine *Sahîh*’de nakledilen diğer hadislerle desteklendiği görülmektedir. Buna göre râvinin hadisleri şu bölümlerde kaydedilmiştir: “Kitâbü Mevâkîti’s-Salât”ta beş vakit namazın günahlara kefareti olduğuna dair bâbda,³⁵³⁰ “Kitâbü’l-Hac”da rüknün değnekle istilâm edilmesi bâbında,³⁵³¹ “Fazlû leyleti’l-Kadr”de Kadir gecesini Ramazan’ın son on günü tek sayıların içinde aramaya dair bâbda,³⁵³² “Kitâbü’l-İtk”da güneş tutulması gibi ilâhî âyetlerde köle âzat etmenin müstehap olması ile ilgili bâbda,³⁵³³ “Kitâbü Menâkıbi’l-Ensâr”da Ebû Tâlib hakkındaki bâb ile “Kitâbü’r-Rikâk”ta cennet ve ateşin sıfatları bâbında,³⁵³⁴ “Kitâbü’l-Megâzî”de Resûlullah’ın (s.a.v.) Hayber halkı üzerine bir kişi tayin etmesine dair bâbda,³⁵³⁵ “Kitâbü’t-Tefsîr”de “Şüphesiz ki Allah ve melekleri peygambere salât ederler”³⁵³⁶ âyet-i kerîmesi hakkındaki bâb ile “Kitâbü’d-Da‘avât”ta peygambere salât etmek bâbında,³⁵³⁷ “Kitâbü’z-Zebâ’ih ve’s-sayd”da “a-râbînin kestiği hayvanlar hakkındaki bâb ile “Kitâbü’t-Tevhîd”de Allah’ın

³⁵³⁰ Buhârî, “Mevâkîti’s-Salât”, 6 (No. 528). Hadis, “حدثنا إبراهيم بن حمزة قال حدثني ابن أبي حازم والدرودري عن يزيد عن محمد بن إبراهيم”, “عن أبي سلمة بن عبد الرحمن عن أبي هريرة” isnadıyla nakledilmektedir. Dolayısıyla İbn Ebî Hâzim ile Derâverdî birbirlerinin makrûnudurlar.

³⁵³¹ Buhârî, “Hac”, 58 (No. 1607). Burada Derâverdî’nin hadisi, metni zikredilmeksizin mütâbi‘ olarak kaydedilmiştir. Ayrıca hadis, *Sahîh-i Buhârî*’nin başka yerlerinde de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir (bk. “Hac”, 61 (No. 1612); 62 (No. 1613); 74 (No. 1632); “Talâk”, 24 (No. 5293)).

³⁵³² Buhârî, “Fazlû leyleti’l-Kadr”, 3 (No. 2018). Hadis, “حدثنا إبراهيم بن حمزة قال حدثني ابن أبي حازم والدرودري عن يزيد عن محمد بن إبراهيم”, “عن أبي سلمة بن عبد الرحمن عن أبي سعيد الخدري” isnadıyla nakledilmiştir. Dolayısıyla İbn Ebî Hâzim ile Derâverdî birbirlerinin makrûnudurlar. Ayrıca hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir (bazıları için bk. “Fazlû leyleti’l-Kadr”, 2 (No. 2016); “İtikâf”, 1 (No. 2027); 9 (No. 2036)).

³⁵³³ Buhârî, “İtk”, 3 (No. 2519). Burada Derâverdî’nin hadisi, metni zikredilmeksizin mütâbi‘ olarak kaydedilmiştir. Ayrıca hadisin ardından kaydedilen rivayet ile “Kitâbü’l-Küsûf”ta serdedilen rivayet (bk. 11 (No. 1054)) yine aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmektedir.

³⁵³⁴ Buhârî, “Menâkıbü’l-Ensâr”, 40 (No. 3885); “Rikâk”, 51 (No. 6564). Hadis, “حدثنا إبراهيم بن حمزة قال حدثني ابن أبي حازم”, “والدرودري عن يزيد عن عبد الله بن خباب عن أبي سعيد الخدري” isnadıyla nakledilmiştir. Dolayısıyla İbn Ebî Hâzim ile Derâverdî birbirlerinin makrûnudurlar.

³⁵³⁵ Buhârî, “Megâzî”, 39 (No. 4246). Hadis, bir önceki rivayette ve *Sahîh-i Buhârî*’nin başka yerlerinde (bk. “Büyû”, 88 (No. 2202); “Vekâlet”, 3 (No. 2302)) “أن رسول الله صلى الله عليه وسلم استعمل رجلا على خير” “Kitâbü’l-İtisâm”da (bk. 20 (No. 7351)) “أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث أبا بني عدي الأنصاري واستعمله على خير” ifadeleriyle kaydedilmiş; Derâverdî tarikinde ise “أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث أبا بني عدي من الأنصار إلى خير فأمره عليها” şeklinde nakledilmiştir.

³⁵³⁶ Ahzâb 33/56.

³⁵³⁷ Buhârî, “Tefsîr”, 33/10 (No. 4798); “Kitâbü’d-Da‘avât” (bk. 32 (No. 6358)). İbn Ebî Hâzim ile Derâverdî’nin birbirlerinin makrûnu oldukları bu nakil, kendinden önce kaydedilen iki rivayetdeki lafız farklılıklarına işaret etmek suretiyle zikredilmiştir. Hadis, ayrıca *Sahîh-i Buhârî*’nin başka yerlerinde de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla kaydedilmiştir (bk. “Enbiyâ”, 10 (No. 3370); “Kitâbü’d-Da‘avât” (bk. 32 (No. 6357))).

isimleriyle istemek ve yine Allah'ın isimleriyle sığınmak bâbında,³⁵³⁸ “Kitâbü't-Ta'bir”de sâlih rüyanın nübüvvetin kırk altı cüzünden biri olduğuna dair bâb³⁵³⁹ ve rüyasında hoşlanmadığı bir şey gören kimsenin o rüyayı anlatmamasının tavsiye edildiği bâbda;³⁵⁴⁰ son olarak da “Kitâbü't-Tevhîd”de Allah'ın isimleriyle istemek ve yine Allah'ın isimleriyle sığınmak bâbında³⁵⁴¹ serdedilen hadisler. Bunlar *Sahîh-i Buhârî* içinde kaydedilen başka nakillerle desteklenmektedir.

b. *Sahîh-i Müslim*'de Yer Alan Rivayetler

Derâverdî'nin *Sahîh-i Müslim* içinde yer alıp başka tariklerle desteklenen rivayetleri şu bölümlerde zikredilmiştir: “Kitâbü'l-İmân”da kelime-i şehâdet getirene kadar savaşmakla emrolunmak,³⁵⁴² münkerden nehyetmek,³⁵⁴³ zina ederken zâninin, hırsızlık yaparken hırsızın, şarap içerken içenin mümin olarak zina etmediği, hırsızlık yapmadığı ve içki içmediği,³⁵⁴⁴ ganimete hıyanet etmenin şiddetle haram kılınması,³⁵⁴⁵ Allah Teâlâ'nın kıyamete yakın bir vakitte göndereceği rüzgarın kalbinde bir parça dahi iman bulunan kimseyi öldürmesi ile ilgili bâblarda,³⁵⁴⁶ “Kitâbü't-Tahâret”te abdest almak ve akabinde namaz kılmanın faziletine dair bâb,³⁵⁴⁷ Resûlullah'ın (s.a.v.) ümmetini abdest âzalarının parlaklığıyla tanıyacağına dair bâbın son hadisi olarak,³⁵⁴⁸ mescidde bevlini yapan bedevî hakkındaki meşhur hadis,³⁵⁴⁹ “Kitâbü'l-

³⁵³⁸ Buhârî, “Zebâ'ih ve's-Sayd”, 21 (No. 5507); “Tevhîd”, 13 (No. 7398). Her iki hadiste de Derâverdî'nin senedi metin zikredilmeksizin mütâbî' olarak kaydedilmiştir.

³⁵³⁹ Buhârî, “Ta'bir”, 4 (No. 6989). Derâverdî ve İbn Ebî Hâzim'in birbirlerinin makrûnu oldukları rivayet, kendinden önceki farklı sahâbî râvilerden nakledilen iki hadisi mâna yönüyle desteklemektedir.

³⁵⁴⁰ Buhârî, “Ta'bir”, 46 (No. 7045). Derâverdî ve İbn Ebî Hâzim'in birbirlerinin makrûnu olarak Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) naklettikleri rivayet, kendinden önceki Ebû Katâde'den (r.a.) aktarılan hadisi mâna yönüyle desteklemektedir. Ayrıca hadis, yine Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) kanalıyla “Kitâbü't-Ta'bir”in üçüncü bâbında da (No. 6985) kaydedilmiştir.

³⁵⁴¹ Buhârî, “Tevhîd”, 13 (No. 7393). Uyumadan önce yapılacak duanın tavsiye edildiği hadiste Derâverdî'nin senedi metin zikredilmeksizin mütâbî' olarak kaydedilmiştir.

³⁵⁴² Müslim, “İmân”, 21. Derâverdî'nin senedine makrûnen yer verilen bâbda, farklı sahâbî râvilerden nakledilen rivayetler birbirini mâna yönüyle desteklemektedir.

³⁵⁴³ Müslim, “İmân”, 50. Bâbın son hadisi olarak nakledilen rivayet, aynı sahâbî râviden aktarılan kendinden önceki hadisi desteklemektedir.

³⁵⁴⁴ Müslim, “İmân”, 57. Bâb içinde serdedilen rivayetlerin tamamı aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiş olup Derâverdî'nin senedi metni zikredilmeksizin mütâbî' olarak kaydedilmiştir.

³⁵⁴⁵ Müslim, “İmân”, 115. Hadisin senedi, “حدثني أبو الطاهر قال أخبرني ابن وهب عن مالك بن أنس عن ثور بن زيد الدؤلي عن سالم أبي الغيث (يعني ابن محمد) عن ثور عن أبي الغيث عن أبي هريرة” şeklindedir. Dolayısıyla Derâverdî'nin senedinin bir önceki isnadı desteklediği anlaşılmaktadır.

³⁵⁴⁶ Müslim, “İmân”, 117. Hadis, “حدثنا أحمد بن عتبة الضبي حدثنا عبدالعزيز بن محمد وأبو علقمة الفروي قالوا حدثنا صفوان بن سليم عن عبدالله بن” senediyle nakledilmiştir. Buradan Derâverdî ile Ebû Alkame'nin birbirlerinin makrûnu olduğu anlaşılmaktadır.

³⁵⁴⁷ Müslim, “Tahâret”, 229. Bâb içinde kaydedilen rivayetlerin tamamı aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁴⁸ Müslim, “Tahâret”, 249. Derâverdî'nin makrûnen zikredildiği rivayet, yine aynı sahâbî râvi kanalıyla benzer lafızlarla nakledilen bir önceki hadisi desteklemektedir.

³⁵⁴⁹ Müslim, “Tahâret”, 284. Derâverdî'nin makrûnen zikredildiği rivayet, yine aynı sahâbî râvi kanalıyla benzer lafızlarla nakledilen bir önceki hadisi desteklemektedir.

Hayz”da müstehâzanın gusûl ve namazı,³⁵⁵⁰ ölü hayvanın derisinin tabaklanarak temizlenmesi;³⁵⁵¹ “Kitâbü’s-Salât”ta namazda imamdan önce davranmaktan nehiy,³⁵⁵² ilk safın fazileti;³⁵⁵³ “Kitâbü’l-Mesâcid”de şiddetli sıcakta öğle namazını serinliğe bırakmanın istihbâbı;³⁵⁵⁴ “Salâtü’l-müsâfirîn”de Kur’an okurken sesi güzelleştirmek,³⁵⁵⁵ “Kitâbü’l-Cum’a”da cuma namazında okunacaklar,³⁵⁵⁶ “Kitâbü’l-Cenâ’iz”de ölene telkin³⁵⁵⁷ ile ölen kimsenin gözlerinin ruhunu takip etmesi,³⁵⁵⁸ ölen kişinin kefeni,³⁵⁵⁹ kabir üzerine oturmaktan nehiy,³⁵⁶⁰ cenaze namazının mescidde kılınması bâblarında,³⁵⁶¹ “Kitâbü’z-Zekât”ta zekât vermeyen kimsenin günahı hakkındaki bâbda,³⁵⁶² “Kitâbü’s-Sıyâm”da seferde oruç tutmamanın cevazı,³⁵⁶³ ramazan orucunu şâban ayında kaza etmek,³⁵⁶⁴ Allah yolunda oruç tutmanın fazileti,³⁵⁶⁵ Kadir gecesinin fazileti ve onu aramanın teşviki bâblarında,³⁵⁶⁶ “Kitâbü’l-Hac”da Medine’nin fazileti ve tahrîmi,³⁵⁶⁷ Allah Teâlâ’nın Medineliler’e kötülük

³⁵⁵⁰ Müslim, “Hayz”, 333. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin bir önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁵¹ Müslim, “Hayz”, 366. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁵² Müslim, “Salât”, 415. Derâverdi’nin hadisinde bazı lafız farklılıkları bulunmakla beraber aynı sahâbî râviden nakledilen kendinden önceki rivayeti desteklemektedir.

³⁵⁵³ Müslim, “Salât”, 440. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin bir önceki nakli desteklemek üzere kaydedilmiş olup bâbın son hadisidir.

³⁵⁵⁴ Müslim, “Mesâcid”, 615. Derâverdi’nin hadisi, kendinden önceki aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen rivayetleri desteklemektedir.

³⁵⁵⁵ Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 792. Derâverdi’nin hadisi, kendinden önceki aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen rivayetleri desteklemektedir.

³⁵⁵⁶ Müslim, “Cum’a”, 878. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁵⁷ Müslim, “Cenâ’iz”, 916. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁵⁸ Müslim, “Cenâ’iz”, 921. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁵⁹ Müslim, “Cenâ’iz”, 941. Bâbın son iki hadisi olarak kaydedilen Derâverdi nakilleri, kendinden önceki aynı sahâbî râviden nakledilen hadisleri metnin bir kısmı eksik olmak kaydıyla desteklemektedir.

³⁵⁶⁰ Müslim, “Cenâ’iz”, 970. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁶¹ Müslim, “Cenâ’iz”, 973. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen rivayetten sonra aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla iki hadis nakledilmiştir.

³⁵⁶² Müslim, “Zekât”, 987. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁶³ Müslim, “Sıyâm”, 1114. Derâverdi’nin rivayeti, kendinden önceki hadiste zikredilen kıssayla ilgili açıklama kabilinden bir ziyadeyle birlikte mütâbî’ olarak kaydedilmiştir.

³⁵⁶⁴ Müslim, “Sıyâm”, 1146. Bâbın son hadisi olarak kaydedilen rivayet, kendinden önceki aynı sahâbî râviden nakledilen hadisleri mâna yönüyle desteklemektedir.

³⁵⁶⁵ Müslim, “Sıyâm”, 1153. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁶⁶ Müslim, “Sıyâm”, 1167. Hadis, -lafız farklılıklarına işaret edilerek- aynı sahâbî râviden benzer ifadelerle nakledilen kendinden önceki rivayetleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁶⁷ Müslim, “Hac”, 1360; 1373. Bu bâbda iki hadis kaydedilmiş olup ilki bâbın ilk rivayetidir. Burada Derâverdi’nin rivayetinin ardından pek çok mütâbî’ tariki zikredilmiştir. İkinci hadis ise bâbın son rivayetidir ve aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen kendinden önceki rivayeti desteklemektedir.

etmek isteyen kimseyi tuzun suda eridiği gibi eriteceğine,³⁵⁶⁸ Ravza ile alâkalı bâblarda,³⁵⁶⁹ “Kitâbü’n-Nikâh”ta mehir hakkındaki bâbda;³⁵⁷⁰ “Kitâbü’l-Li‘ân”da;³⁵⁷¹ “Kitâbü’l-Müsâkât”ta âfet vuran meyvenin durumu ile ilgili bâbda;³⁵⁷² “Kitâbü’n-Nezr”de adak adamaktan nehiy bâbındaki iki hadis³⁵⁷³ ile Kâbe’ye yürüyerek gitmeyi adayan kimse bâbında;³⁵⁷⁴ “Kitâbü’l-Hudûd”da hırsızlık haddinin nisabı ile ilgili bâbda;³⁵⁷⁵ “Kitâbü’l-Akziye”de Hind (r.anhâ) davası bâbı³⁵⁷⁶ ile hâkimin ictihadında isabet veya hata ettiğindeki ecrine dair bâbda iki hadis;³⁵⁷⁷ “Kitâbü’l-İmâre”de mâsiyet haricinde emirlere itaatin vücûbu bâbı³⁵⁷⁸ ile sefer halinde hayvanların maslahatını gözetmek bâblarında;³⁵⁷⁹ “Kitâbü’l-Eşribe”de sarhoşluk veren şeylerin haramlığına dair bâb³⁵⁸⁰ rızasına güvendiği bir kimsenin evine giderken kendisiyle birlikte başkasını da yanına götürmek bâbı,³⁵⁸¹ müminin bir, kâfirin ise yedi bağırsağa yemesi bâblarında;³⁵⁸² “Kitâbü’l-Libâs”ta seferde köpek ve çanın keraheti

³⁵⁶⁸ Müslim, “Hac”, 1386. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁶⁹ Müslim, “Hac”, 1390. Bâbın ikinci hadisi olan Derâverdi’nin rivayeti, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen kendinden önceki rivayeti desteklemektedir. Ayrıca bir sonraki rivayet de başka bir sahâbî râvi kanalıyla; ancak benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁷⁰ Müslim, “Nikâh”, 1425. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁷¹ Müslim, “Li‘ân”, 1498. Kitâb içindeki tek bâb altında kaydedilen hadisler içinde Derâverdi’nin nakli, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla rivayet edilen kendinden sonraki hadis ile desteklenmektedir.

³⁵⁷² Müslim, “Müsâkât”, 1555. Derâverdi’nin hadisinden önceki rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁷³ Müslim, “Nezr”, 1640. Bâb içinde serdedilen rivayetlerin tamamı Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer’den (r.anhüm) benzer lafızlarla nakledilmiş olup Derâverdi’nin her iki hadisi de Ebû Hüreyre kanalıyla rivayet edilmiştir. Ayrıca Derâverdi’nin ikinci senedi “(يعني ابن عبد الرحمن القاري) وعبد العزيز (يعني الدراودي)” şeklinde gelmiştir ki buradan da Derâverdi ile Ya’kûb b. Abdîrrahman’ın birbirlerinin makrûnu olduğu anlaşılmaktadır.

³⁵⁷⁴ Müslim, “Nezr”, 1643. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁷⁵ Müslim, “Hudûd”, 1684. Hadis, bâb içinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁷⁶ Müslim, “Akziye”, 1714. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁷⁷ Müslim, “Akziye”, 1716. Derâverdi’nin Amr b. Âs’tan (r.a.) naklettiği hadisin iki ayrı tariki kaydedildikten sonra metin zikredilmeksizin Ebû Hüreyre (r.a.) kanalıyla rivayet edilen başka bir senedine de işaret edilmiştir.

³⁵⁷⁸ Müslim, “İmâre”, 1709. Bâbın sonlarına doğru kaydedilen hadisin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki rivayeti desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁵⁷⁹ Müslim, “İmâre”, 1926. Kendinden önceki rivayet aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁸⁰ Müslim, “Eşribe”, 2002. Derâverdi’nin Câbir’den (r.a.) naklettiği hadise göre Yemen tarafından gelen bir adam Resûlullah’a (s.a.v.) darıdan yapılan bir içkinin hükmünü sormuştur. Allah Resûlü (s.a.v.), adama bu içkinin sarhoşluk verip vermediğini sorup adam da “evet” cevabını verince Resûlullah (s.a.v.) her sarhoşluk veren şeyin haram olduğunu söylemiştir. *Sahîh-i Müslim* içinde başka bir yerde bu şekilde kaydedilen bir hadise ulaşılamamakla birlikte bâb içindeki diğer hadislerin Derâverdi’nin rivayetini mâna yönüyle desteklediği söylenebilir. Meselâ hemen öncesindeki Muâz b. Cebel ile Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin (r.anhümâ) Yemen’e gönderildikleri zaman da aynı içkiyi sordukları ve Resûlullah’ın da (s.a.v.) aynı cevabı verdiği nakledilmektedir.

³⁵⁸¹ Müslim, “Eşribe”, 2040. Hadis, kendinden önceki hadisin metninde bulunan lafız farklılıklarına işaret etmek üzere yalnız isnadıyla kaydedilmiştir.

³⁵⁸² Müslim, “Eşribe”, 2060. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki rivayeti desteklemek üzere nakledilmiştir.

bâbında;³⁵⁸³ “Libâs”ta yol üzerinde oturmanın nehyi bâbı ile “Selâm”da yol üzerinde oturmanın hakkı bâbında;³⁵⁸⁴ yine “Selâm”da Ehl-i kitaba ilk selâm vermekten nehiy ve onların selâmının nasıl alınacağı,³⁵⁸⁵ oturduğu yerden kalkıp sonrasında geri dönen kimsenin o yerde hak sahibi olacağı;³⁵⁸⁶ tıp, hastalık ve rukyeye dair bâblarda;³⁵⁸⁷ “Kitâbü Fezâilü’s-sahâbe”de Hz. Ömer’in,³⁵⁸⁸ Talha ve Zübeyr’in,³⁵⁸⁹ Hz. Âişe’nin³⁵⁹⁰ (r.anhüm) faziletleri; ensar hânelerinin en hayırlıları,³⁵⁹¹ Acemler’in fazileti³⁵⁹² ile alâkalı bâblarda; “Kitâbü’l-Birr ve’s-Sıla”da üç günden fazla dargınlığın nehyi,³⁵⁹³ zan, tecessüs, çekişme gibi şeylerden nehiy,³⁵⁹⁴ düşmanlık ve birbirini terk etmekten nehiy,³⁵⁹⁵ evlâdını kaybedip de bunun sevabını bekleyen kimse,³⁵⁹⁶ Allah Teâlâ’nın bir kulunu sevdiği vakit o kişiyi diğer kullarına da sevdirmesi,³⁵⁹⁷ ruhların toplu cemaatler oluşuna dair bâblarda;³⁵⁹⁸ “Kitâbü’l-Kader”de insanın

³⁵⁸³ Müslim, “Libâs”, 2113. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki rivayeti desteklemek üzere nakledilmiştir.

³⁵⁸⁴ Müslim, “Libâs”, 2121; “Selâm”, 2121. Derâverdi’nin senedi, her iki yerde de metni zikredilmeksizin kendinden önceki rivayeti desteklemek üzere nakledilmiştir.

³⁵⁸⁵ Müslim, “Selâm”, 2167. Derâverdi’nin hadisinden sonra, rivayetin aynı sahâbî râviden nakledilen senedleri yalnız metin farklılıklarına işaret edilmek suretiyle kaydedilmiştir.

³⁵⁸⁶ Müslim, “Selâm”, 2179. Hadisin senedi, “وحدثنا قتيبة بن سعيد أخبرنا أبو عوانة وقال قتيبة أيضا حدثنا عبد العزيز (يعني ابن محمد) كلاهما عن سهل عن أبيه عن أبي هريرة” şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla Derâverdi’nin makrûnen zikredildiği anlaşılmaktadır.

³⁵⁸⁷ Müslim, “Selâm”, 2185. *Sahîh-i Müslim* içinde hadisin mütâbiine ulaşamamıştır. Bununla beraber bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen Derâverdi’nin naklinin ardından kaydedilen rivayetler, farklı sahâbî râvilerden olsa da mâna yönüyle Derâverdi’nin hadisini desteklemektedir.

³⁵⁸⁸ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 2397. Derâverdi, hadisi Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet etmiştir. Kendinden önceki hadis ise benzer lafızlarla Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan nakledilmiştir.

³⁵⁸⁹ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 2417. Kendinden sonraki rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁹⁰ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 2440; 2446. Bâb içinde Derâverdi’den iki hadis kaydedilmiş olup ilk rivayetten sonra aynı sahâbî râviden nakledilen senedleri yalnız metin farklılıklarına işaret edilmek suretiyle kaydedilmiştir. İkinci hadiste ise Derâverdi’nin senedi, makrûnuyla birlikte metni zikredilmeksizin kendinden önceki rivayeti desteklemek üzere nakledilmiştir.

³⁵⁹¹ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 2511. Derâverdi ile birlikte iki makrûnun Hz. Enes’ten (r.a.) naklettiği rivayet; benzer lafızlarla Ebû Üseyd’den (r.a.) de rivayet edilmiştir.

³⁵⁹² Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 2546. Derâverdi’nin hadisi, aynı sahâbî râviden nakledilen bir önceki rivayetin sebep-i vürûdu ile birlikte nakledilmiştir.

³⁵⁹³ Müslim, “Birr ve’s-Sıla”, 2562. Bâbın son hadisi olarak kaydedilen rivayetten önceki nakiller de farklı sahâbî râvilerden ancak benzer lafızlarla rivayet edilmiştir.

³⁵⁹⁴ Müslim, “Birr ve’s-Sıla”, 2563. Derâverdi’nin hadisi bâbın ikinci rivayeti olarak kaydedilmiş olup bâb içindeki diğer hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁵⁹⁵ Müslim, “Birr ve’s-Sıla”, 2565. Derâverdi’nin hadisi bâbın ikinci rivayeti olarak kaydedilmiş olup bâb içindeki diğer hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir (Derâverdi’nin rivayetindeki lafız farklılıklarına ayrıca işaret edilmiştir).

³⁵⁹⁶ Müslim, “Birr ve’s-Sıla”, 2632. Derâverdi’den Ebû Hüreyre (r.a.) kanalıyla ulaşılan hadis, sonrasında benzer lafızlarla serdedilen hem Ebû Hüreyre hem Ebû Saîd el-Hudrî (r.anhümâ) rivayetleriyle desteklenmektedir.

³⁵⁹⁷ Müslim, “Birr ve’s-Sıla”, 2637. Derâverdi’nin senedi, metni zikredilmeksizin kendinden önceki rivayeti desteklemek üzere nakledilmiştir.

³⁵⁹⁸ Müslim, “Birr ve’s-Sıla”, 2638. Bâb içinde iki rivayet kaydedilmiştir. İlki Derâverdi’nin Ebû Hüreyre’den (r.a.) naklettiği hadistir ki burada ruhların toplu cemaatler oldukları; birbirleriyle tanışanların kaynaşıp tanışmayanların ayrılacaklarına işaret edilir. İkinci hadis ise yine Ebû Hüreyre’den (r.a.) nakledilmektedir. Ancak bu rivayetin başında insanların gümüş ve altın madenleri gibi oldukları; -fakih olmak kaydıyla- Câhiliye devrinde hayırlı olan kimsenin İslâm’da da hayırlı olduğuna dair bir ziyâde bulunmaktadır.

kaderinin anne rahmindeyken takdir edilmesi,³⁵⁹⁹ her doğanın fitrat üzere doğacağı bâblarında;³⁶⁰⁰ “Kitâbü’t-Tevbe”de Allah Teâlâ’nın kötülükleri haram kılması bâbında,³⁶⁰¹ “Kitâbü Sıfatı’l-kıyâme ve’l-cenne ve’n-nâr”da hiçbir kimsenin kendi ameliyle cennete gidemeyeceği hakkındaki bâbda;³⁶⁰² “Kitâbü’l-Fiten”de kıyamet vaktine yakın zuhûr edecek musibetlerin kaydedildiği bâbda,³⁶⁰³ “Kitâbü’z-Zühhd ve’r-Rekâik”te bir söz sebebiyle cehenneme düşmek bâbı³⁶⁰⁴ ile aksırmak ve esnemek ile alâkalı bâbda³⁶⁰⁵ serdedilen hadisler. Bunlar *Sahîh-i Müslim* içinde kaydedilen başka nakillerle desteklenmektedir.

Bunların dışında “Kitâbü’l-Hac”da Medine’nin kötü kimseleri dışarı atmasına ile alâkalı bâbın ilk hadisi Derâverdî kanalıyla nakledilmiştir. Buna göre gelecek bir zamanda (Medine’de ikamet eden) kişileri yakınlarının “refaha gel” diye (bulundukları yere) çağıracağı; ancak Medine’nin kendileri için daha hayırlı olduğundan bahsedilmiş; ardından bir kimse Medine’yi beğenmeyip oradan çıkarsa Allah Teâlâ’nın o kimselerden daha hayırlılarını oraya getireceği ifade edilmiştir. Zira Medine, demirin pasını atan körük gibi habîs olanı dışarı atmaktadır.³⁶⁰⁶ Bundan sonra serdedilen rivayetlerde de Medine’nin pası dışarı atan körük gibi kötüsünü atıp iyisini tutacağı zikrolunmuştur ki bu nakillerin Derâverdî’nin hadisinin mânasıyla örtüştüğü söylenebilir.

Diğer yandan “Kitâbü’t-Tahâret”te istinsâr ve isticmârı tek yapmak ile ilgili bâbda zikredilen abdest alırken burna üç defa su vermenin tavsiye edildiği hadislerin ardından Derâverdî

³⁵⁹⁹ Müslim, “Kader”, 2651. Bâbın sonlarına doğru kaydedilen rivayetin ardından başka bir sahâbî râviden nakledilen hadisin lafzı Derâverdî’nin hadisine benzemektedir.

³⁶⁰⁰ Müslim, “Kader”, 2658. Ebû Hüreyre (r.a.) kanalıyla nakledilen meşhur “Her doğan fitrat üzere doğar” hadisi, bâb içinde muhtelif isnadlarla serdedilmiştir. Ancak Derâverdî senedindeki “Annesinden doğan her çocuğu şeytan iki yanından dürter. Yalnız Meryem ve oğlu müstesna!” şeklindeki ziyâdenin diğer tariklerde bulunmadığı kaydedilmelidir.

³⁶⁰¹ Müslim, “Tevbe”, 2761. Bâbın sonlarına doğru kaydedilen rivayet; kendinden önceki nakillere mâna yönüyle mutabıktır. Bunun yanı sıra kendisinden sonra metni zikredilmeksizin destekleyici bir sened daha kaydedilmiştir.

³⁶⁰² Müslim, “Sıfatü’l-kıyâme ve’l-cenne ve’n-nâr”, 2818. Derâverdî’nin hadisinden önce de farklı sahâbî râvilerden benzer lafızlarla kaydedilen hadisin bu tarikinde “Bilin ki Allah Teâlâ’nın en sevdiği amel, az da olsa devamlı olandır.” ziyâdesi bulunmaktadır.

³⁶⁰³ Müslim, “Fiten”, 2909; 2910; 2920. Bâb içinde Derâverdî’den üç hadis serdedilmiştir. İlkinin bâb içinde mütâbii bulunmaktadır. İkinci hadisi destekleyecek bir hadise *Sahîh-i Müslim* içinde ulaşılamamıştır. Bununla birlikte hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’de (bk. “Menâkıb”, 7 (No. 3517)) nakledilmiştir. Son hadis ise metni zikredilmeksizin aynı sahâbî râviden nakledilen isnadla desteklenmektedir.

³⁶⁰⁴ Müslim, “Zühhd ve’r-Rekâik”, 2988. Bâbın içinde iki hadis serdedilmiştir. İlkinde kulun söylediği bir söz nedeniyle cehenneme ineceği ifade edilirken Derâverdî kanalıyla nakledilen ikinci rivayette kulun mânasını düşünmeden söylediği bir söz nedeniyle cehenneme düşeceğine işaret edilmiştir. Burada Derâverdî’nin naklinin ilk hadisi açıkladığı söylenebilir.

³⁶⁰⁵ Müslim, “Zühhd ve’r-Rekâik”, 2995. Öncesi ve sonrasında hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁶⁰⁶ Müslim, “Hac”, 1381.

kanalıyla uykudan uyanıldığında genzi temizlemenin gerekliliğine dair nakledilen rivayet,³⁶⁰⁷ *Sahîh-i Buhârî*'de de kaydedilmiştir.³⁶⁰⁸ Yine “Kitâbü Sıfatı'l-kıyâme ve'l-cenne ve'n-nâr”da kıyamet gününün tasvirine dair bâbda kaydedilen rivayetlerin³⁶⁰⁹ Derâverdî'nin hadisine mânaca yakın olduğu görülmektedir. Zira buradaki nakillerin tamamında kıyamet gününün dehşetinden insanların ter içinde kalacaklarına işaret edilmiştir. Ancak meselâ Derâverdî'nin hadisinde “Şüphesiz kıyamet gününde ter yerin yetmiş kulaç içine inecektir ve insanların ağızlarına veya kulaklarına³⁶¹⁰ ulaşacaktır” buyrulurken bir önceki rivayette Mutaaffî'nin sûresine atıfla insanların her birinin kulaklarının yarısına kadar tere batmış olarak kalkacağı ifade edilmiştir. Ayrıca *Sahîh-i Buhârî*'de aynı sahâbî râviden Derâverdî'nin hadisine benzer lafızlarla nakledilen bir hadis bulunduğu kaydedilmelidir.³⁶¹¹

Sahîhayn içinde mütâbî' veya şâhidi bulunmasa da *Sünen-i Erbaa* içindeki hadislerle desteklenen rivayetler de vardır. Meselâ “Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik”ın ilk hadisi olarak nakledilen “Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir.” hadisinin³⁶¹² Derâverdî kanalı dışında *Kütüb-i Sitte* içinde ulaşılan tek mütâbîi *Sünen-i İbn Mâce*'de bulunmaktadır.³⁶¹³ Benzer şekilde “Kitâbü'l-İmân”da rab olarak Allah, din olarak İslâm, resul olarak Hz. Muhammed'den (s.a.v.) razı olan kimsenin imanının tadını alacağına dair bâbın tek hadisi olarak zikredilen rivayetin *Sahîh-i Müslim* içinde mütâbî' veya şâhidi bulunmamaktadır.³⁶¹⁴ Bununla birlikte hadis, *Sünen-i Tirmizî*'de de nakledilmiştir.³⁶¹⁵

Son olarak “Kitâbü'n-Nikâh”ta mehir ile alâkalı bâbda kaydedilen rivayetin *Kütüb-i Sitte* içinde Derâverdî kanalı dışında nakledilen bir mütâbî' veya şâhidine ulaşılamamıştır. Bu hadiste, Hz. Âişe'ye (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v.) zevcelerine verdiği mehrin miktarı sorulmaktadır.³⁶¹⁶ Bazı âlimlerin bu hadisle istidlâl ederek mehrin ölçüsünü belirledikleri düşünüldüğünde rivayetin ayrı bir önem kazandığı anlaşılmaktadır.³⁶¹⁷

³⁶⁰⁷ Müslim, “Tahâret”, 238.

³⁶⁰⁸ Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 11 (No. 3295).

³⁶⁰⁹ Müslim, “Sıfatı'l-kıyâme ve'l-cenne ve'n-nâr”, 2863.

³⁶¹⁰ Buradaki şek ifadesi hadisin senedinde bulunan Sevrî'den kaynaklandığı belirtilmiştir.

³⁶¹¹ Buhârî, “Rikâk”, 47 (No. 6532).

³⁶¹² Müslim, “Zühd ve'r-Rekâik”, 2956.

³⁶¹³ İbn Mâce, “Zühd”, 3 (No. 4113). Hadis, burada “Ebû Mervân Muhammed b. Osmân el-Osmânî → Abdülazîz b. Ebî Hâzim → Alâ b. Abdîrrahman → babası → Ebû Hüreyre → Resûlullah (s.a.v.)” tarikiyle nakledilmiştir ki “Alâ → babası → Ebû Hüreyre” tarafında Derâverdî'nin senediyle birleşmektedir. Münekkittlerin Abdülazîz b. Ebî Hâzim hakkındaki tevsiki için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/177-180. Ebû Mervân ise ricâl âlimleri tarafından tevsik edilmekle birlikte hadislerinde birtakım menâkirin olduğu söylenmiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/99-100).

³⁶¹⁴ Müslim, “İmân”, 34.

³⁶¹⁵ Tirmizî, “İmân”, 10 (No. 2623). Tirmizî, hadisin “hasen-sahih” olduğunu söylemektedir.

³⁶¹⁶ Müslim, “Nikâh”, 1426.

³⁶¹⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 9/215.

5.1.7. Yahyâ b. Süleym et-Tâîfî

Bazı münekkitlerin tevsik ettiği Yahyâ b. Süleym, ricâl âlimlerinin geneli tarafından hâfızasının zayıflığı ve nakillerinde yanılması nedeniyle tenkit edilmiştir. Buhârî, onun rivayetlerinde çok vehme düştüğünü söylemiş ve bilhassa Ubeydullah b. Ömer b. Hafs hadislerindeki vehmine dikkat çekmiştir.

a. *Sahîh-i Buhârî*'de Yer Alan Rivayetler

Buhârî, Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde yemin edip de yeminini bozan, hür kimseyi köle diye satıp parasını yiyen ve bir kişiyi ücretle çalıştırıp da ücretini vermeyen kimselere hasım olacağını bildirdiğine dair terhîb muhtevalı bir kudsî hadisi “Yahyâ b. Süleym → İsmâil b. Ümeyye → Saîd b. Ebî Saîd → Ebû Hüreyre (r.a.)” ortak senediyle iki ayrı yerde zikretmiştir. Bunlardan birincisi “Kitâbü'l-Büyû”da hür bir kimseyi köle olarak satmanın günahıyla ilgili bâbda;³⁶¹⁸ ikincisi ise “Kitâbü'l-İcâre”de ücreti mukabilinde çalıştırılan kimsenin ücretini vermemenin günahı hakkındaki bâbda³⁶¹⁹ kaydedilmiştir. Hadis her iki yerde de bâbın tek hadisi olup *Kütüb-i Sitte* içinde Yahyâ b. Süleym'i destekleyecek başka bir râviye ulaşamamıştır. Bununla birlikte yukarıda kaydedildiği üzere Buhârî'nin bilhassa Yahyâ'nın Ubeydullah b. Ömer'den yaptığı nakilleri eleştirdiği; buradaki hadiste ise Yahyâ'nın İsmâil b. Ümeyye'den rivayette bulunduğu dikkate alınmalıdır.

b. *Sahîh-i Müslim*'de Yer Alan Rivayetler

Sahîh'inin yalnızca bir yerinde Yahyâ b. Süleym'i zikreden Müslim, “Kitâbü'l-Fezâil”de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) havuzuna ve vasıflarına dair konu içerisinde kaydedilen çok sayıda hadis içinde yer vermiştir.³⁶²⁰ “Yahyâ b. Süleym → İbn Huseym → Abdullah b. Ubeydillah b. Ebî Müleyke → Âişe (r.anhâ)” tarikiyle Allah Resûlü'nün (s.a.v.) havuzun başında bekleyeceği ve “ümmetim” şeklinde nitelemesine rağmen yanına yaklaşanlardan bazılarının “Onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun!” denilerek izin verilmeyeceğini anlatılan hadisin şâhidleri aynı bâb içinde bulunmaktadır.

5.1.8. Miskîn b. Bükeyr el-Harrânî

Miskîn b. Bükeyr, ricâl âlimlerinin bazıları tarafından müspet, bazılarınca da menfi ifadelerle değerlendirilmiştir. Neticede güvenilir bir zât olmakla beraber nakillerinde yanılması

³⁶¹⁸ Buhârî, “Büyû”, 106 (No. 2227).

³⁶¹⁹ Buhârî, “İcâre”, 10 (No. 2270).

³⁶²⁰ Müslim, “Fezâil”, 2294.

nedeniyle tenkide maruz kaldığı anlaşılan râvi hakkında Ebû Ahmed Hâkim el-Kebîr “kesîru’l-vehm ve’l-hata” ifadelerini kullanmıştır.

a. *Sahîh-i Buhârî*’de Yer Alan Rivayetler

Buhârî, *Sahîh*’inde Miskîn b. Bükeyr’den yalnız bir hadis nakletmiştir. “Kitâbü’t-Tefsîr”de Bakara sûresinde geçen “İçinizdekileri açığa da vursanız gizli de tutsanız Allah bunlardan dolayı sizi hesaba çeker” âyet-i kerîmesi³⁶²¹ hakkındaki bâbda kaydedilen tek hadiste, söz konusu âyetin neshedildiği belirtilmektedir.³⁶²² Hemen sonraki bâbda benzer lafızlarla nakledilen rivayet de Miskîn’in hadisini desteklemektedir.

b. *Sahîh-i Müslim*’de Yer Alan Rivayetler

Müslim, *Sahîh*’inde Miskîn b. Bükeyr’den iki yerde hadis nakletmiştir. Bu hadislerden ilki “Kitâbü’l-Hayz” içinde cünüb hâlde iken uyumanın cevâzı ile ilgili bâbda kaydedilen son rivayet;³⁶²³ *Sahîh-i Buhârî* içinde de nakledilmiştir.³⁶²⁴ Diğerisi ise “Kitâbü’l-Kasâme ve’l-muâribîn”de Allah Resûlü’nün (s.a.v.) bazı hastalara deve idrarı içmelerini tavsiye ettiğine dair hadistir ki burada da bâbın altıncı rivayeti olarak kaydedilmiş ve ayrıca tahvil ile işaret edilen bir isnadla daha desteklenmiştir.³⁶²⁵

5.2. Yalnız *Sahîh-i Buhârî*’de Yer Alan Râviler

“Kesretü’l-vehim” ile tenkit edilip *Sahîh-i Buhârî*’de yer alan râviler bu başlık altında vefat tarihlerine göre sırayla kaydedilmiştir. Vefat tarihi bilinmeyen Fazl b. Alâ el-Kûfî ise hoca ve talebelerinden hareketle bulunduğu tabakaya göre konumlandırılmıştır. Burada da râvilerin rivayetleriyle ilgili ayrıntılı bir inceleme yapılmamış; yalnız nakillerin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi‘ veya şâhidinin bulunup bulunmadığına bakılmıştır. Eğer râvinin tek başına naklettiği hadis varsa bu hadisin ahkâma dönük bir yönünün olup olmadığı incelenmiştir.

5.2.1. Abdülkerîm b. Ebi’l-Muhârik el-Basrî³⁶²⁶

İbn Hibbân, ricâl âlimlerinin tamamının cerh ettiği Abdülkerîm b. Ebi’l-Muhârik’ı “kesîru’l-vehm, fâhişü’l-hata” ifadeleriyle tenkit etmiştir. Buhârî, “Kitâbü’t-Teheccüd”de Resûl-i Ekrem’in gece namaza kalktığında yaptığı duanın kaydedildiği hadisin ardından Abdülkerim b. Ebi’l-Muhârik’in havkaleyi de ziyâde ettiğini belirtmek üzere *Sahîh*’inin yalnız bir yerinde

³⁶²¹ Bakara 2/284.

³⁶²² Buhârî, “Tefsîr”, 54 (No. 4545).

³⁶²³ Müslim, “Hayz”, 309.

³⁶²⁴ Buhârî, “Gusûl”, 12 (No. 267); 24 (No. 284); “Nikâh”, 4 (No. 5068); 102 (No. 5215).

³⁶²⁵ Müslim, “Kasâme ve’l-muhâribîn”, 1671.

³⁶²⁶ “م” rumuzuyla râvinin *Sahîh-i Müslim* râvisi olduğuna işaret edilmiş olsa da Müslim, ona eserinin mukaddimesinde yer verdiğinden burada yalnız *Sahîh-i Buhârî* rivayeti kaydedilmiştir.

zikretmiştir.³⁶²⁷ Dolayısıyla burada râvi, yalnız rivayetin metninde bulunan ziyâdeye işaret için kaydedilmiş görünmektedir.

5.2.2. Fazl b. Alâ el-Kûfî

Ricâl âlimlerinin tevsik ettiği Fazl b. Alâ, Darekutnî ve İbn Hacer tarafından vehim ile eleştirilmiştir. Dârekutnî onu “kesîru’l-vehm” ifadesiyle cerh etmiş, İbn Hacer ise “sadûk, lehû evhâm” değerlendirmesinde bulunmuştur. Râvi, Buhârî’nin *Sahîh*’inde yalnız bir yerde makrûnen zikredilmektedir. “Kitâbü’t-Tevhîd” içinde, Allah Resûlü’nün (s.a.v.) ümmetini tevhide çağırması ile ilgili bâb başlığında kaydedilen hadis, Resûlullah’ın (s.a.v.) Muâz b. Cebel’i (r.a.) Yemen’e gönderdiği zaman verdiği öğütler hakkındadır.³⁶²⁸ Burada rivayet Ebû Âsım → Zekeriyyâ b. İshak → Yahyâ b. Abdullah b. Sayfî → Ebû Ma’bed → İbn Abbâs senediyle kaydedilmiş; ardından Abdullah b. Ebi’l-Esved → Fazl b. Alâ → İsmâil b. Ümeyye → Yahyâ b. Abdullah b. Sayfî → Ebû Ma’bed → İbn Abbâs şeklinde ikinci bir tarikle desteklenmiştir.

5.2.3. Selm b. Kuteybe eş-Şe’rî

Hadis münekkitlerinin güvenilir kabul ettiği Selm b. Kuteybe, Ebû Hâtim ve Zehebî tarafından vehim ile nitelenmiştir. Râvide bir beis bulunmadığını, hadislerinin yazılabileceğini dile getiren Ebû Hâtim, aynı zamanda “kesîru’l-vehm” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Zehebî ise Selm’i “sika yehimû” ifadeleriyle tavsif etmiştir.

Buhârî, râviyi *Sahîh*’inin dört yerinde zikretmiştir. Bunlardan ilki, “Kitâbü’l-Cum’a”da “Allah’ı anmaya koşun (sa’y edin)”³⁶²⁹ âyet-i kerîmesinde ifade edilen “sa’y”ın Cuma namazı için çalışmak ve ona gitmeye işaret ettiğine dair bâb başlığında bulunmaktadır. Burada kaydedilen hadiste namazın ikame edileceği vakit Resûl-i Ekrem’i (s.a.v.) görmeden ayağa kalkılmaması ve sekînet üzere olunması tavsiye edilmektedir.³⁶³⁰ Mezkûr hadisten önce kaydedilen rivayette de namaza giderken vakar ve sekînet üzere olunması tavsiye edilmektedir. İkinci rivayet “Kitâbü’l-İstiskâ”da kuraklık zamanında insanların imamdan yağmur duası yapmasını istemeleriyle alâkalı bâbda kaydedilmiş olup Abdullah b. Ömer’in (r.anhümâ) Ebû Tâlib’in şiirini okuyarak dua talep etmesine dair nakildir.³⁶³¹ Mevzubahis hadisin ardından serdedilen rivayette de Allah Resûlü’nün (s.a.v.) yağmur duası yaptığı zaman İbn Ömer’in (r.anhümâ) aynı şiiri hatırladığına dair ifadeleri kaydedilmiştir. Üçüncü hadis,

³⁶²⁷ Buhârî, “Teheccüd”, 1 (No. 1120).

³⁶²⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 1 (No. 7372).

³⁶²⁹ Cum’a 62/9.

³⁶³⁰ Buhârî, “Cum’a”, 18 (No. 909).

³⁶³¹ Buhârî, “İstiskâ”, 3 (No. 1008).

“Kitâbü’l-Menâkıb” içinde İbn Abbâs’ın (r.anhümâ), Ebû Zerr’in (r.a.) İslâm ile şereflendiği vakti anlattığı rivayettir.³⁶³² Hadis, başka bir tarikle “Menâkıbü’l-Ensâr”da Ebû Zerr’in (r.a.) İslâm’a girişinin anlatıldığı bâbda da kaydedilmiştir.³⁶³³ Son hadis ise “Kitâbü Keffârâtü’l-Eymân”da bir ölçü birimi olan müd ile ilgili bâbda kaydedilen nakildir ki burada “Nebî (s.a.v.) müddü”nün bereketinden bahsedilmiş,³⁶³⁴ hemen sonrasında zikredilen rivayette de Resûlullah’ın (s.a.v.) “Medineliler’in mikyâl, sâ‘ ve müdlerinin” bereketlenmesi için yaptığı dua kaydedilmiştir.

5.2.4. Mûsâ b. Mes‘ûd en-Nehdî

Mûsâ b. Mes‘ûd, ricâl âlimlerinin sıdkına dair olumlu ifadeler kullandığı bir râvi olmakla beraber zabt yönüyle tenkit edilen bir kimsedir. Hakkındaki eleştiriler hıfzının zayıflığı, kitaplarında tashîf yapması, nakillerinde hata ve vehme düşmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dârekutnî ile Hâkim en-Nisâbü’rî, onu “kesîru’l-vehm” ifadesiyle cerh etmiş; Zehebî ise “sadûk inşallah, yehimü” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

Buhârî, *Sahîh*’inin dört yerinde hocası Mûsâ b. Mes‘ûd’un rivayetine yer vermiştir. Bunlardan ilki “Kitâbü’l-İtk”da güneş tutulması gibi ilâhî âyetlerde köle âzat etmenin müstehap olması ile ilgili bâbda serdedilmiştir. “Mûsâ b. Mes‘ûd → Zâide b. Kudâme → Hişâm b. Ureve → Fâtıma bint Münzir → Esmâ bint Ebî Bekir (r.anhümâ)” senediyle nakledilen hadise göre Resûlullah (s.a.v.), güneş tutulmasında köleleri hürriyetine kavuşturmayı emretmiştir. Hadisin ardından Ali’nin (b. el-Medînî) Derâverdi’den, Hişâm kanalıyla nakilde bulunarak Mûsâ b. Mes‘ûd’a mütâbi‘ olduğunu vurgulayan Buhârî; ayrıca “Muhammed b. Ebî Bekir → Assâm → Hişâm → Fâtıma bint Münzir → Esmâ bint Ebî Bekir (r.anhümâ)” tarikiyle ay tutulması zamanında da köle âzat etmekle emrolunduklarına dair rivayeti kaydetmiştir.³⁶³⁵ Hudeybiye Antlaşması ile ilgili olan ikinci hadis ise Berâ b. Âzib (r.anhümâ) kanalıyla nakledilmiştir.³⁶³⁶ Bu meşhur hadise de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla *Sahîh-i Buhârî*’nin muhtelif yerlerinde kaydedilmiştir.³⁶³⁷ “Kitâbü’r-Rikâk”ta serdedilen üçüncü rivayet cennetin de cehennemin de kişiye ayakkabısının bağından daha yakın olduğuna dair bâbda bulunmaktadır.³⁶³⁸ Bu hadisin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi‘ veya şâhidine ulaşılamamıştır. Son hadis ise “Kitâbü’l-Kader”de, ismini “Allah’ın emri mutlaka gerçekleşmek üzere yazılmış bir

³⁶³² Buhârî, “Menâkıb”, 11 (No. 3522).

³⁶³³ Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 33 (No. 3861).

³⁶³⁴ Buhârî, “Keffârâtü’l-Eymân”, 5 (No. 6713).

³⁶³⁵ Buhârî, “İtk”, 3 (No. 2519). Ayrıca “Kitâbü’l-Küsûf”ta serdedilen rivayet (bk. 11 (No. 1054)) yine aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmektedir.

³⁶³⁶ Buhârî, “Sulh”, 7 (No. 2700).

³⁶³⁷ Meselâ bk. “Sulh”, 6 (No. 2698, 2699); “Cizye ve’l-Müvâda‘a”, 19 (No. 3184); “Megâzî”, 43 (No. 4251).

³⁶³⁸ Buhârî, “Rikâk”, 29 (No. 6488).

kaderdir”³⁶³⁹ âyet-i kerîmesinden alan bâbda nakledilen Huzeyfe b. Yemân (r.a.) rivayetidir. Buna göre Huzeyfe b. Yemân; Allah Resûlü’nün (s.a.v.) kendileri için bir hutbe yaptığını, bu hutbede kıyamete kadar gerçekleşecek olan bütün önemli hadiseleri zikrettiğini ve neticede bunu belleyenin bellediğini, bilmeyenin de cahil kaldığını söylemiştir.³⁶⁴⁰ Bu rivayetin bir benzeri *Sahîh-i Buhârî* içinde Hz. Ömer’den de (r.a.) nakledilmektedir. “Kitâbü Bed’i’l-halk”ta kaydedilen rivayette de Hz. Ömer, Resûlullah’ın (s.a.v.) bir defasında kendilerine yaratılışın başlangıcından cennet ve cehennem ehlinin yerlerine gidinceye kadarki süreçte olan her şeyi haber verdiğini söylemiş ve yine “Bunu ezberleyen ezberledi, unutan unuttu” demiştir.³⁶⁴¹ Netice itibarıyla Buhârî’nin, hocası Mûsâ b. Mes’ûd’dan münferiden naklettiği tek rivayetin terğîb-terhîb nevinden olduğu görülmektedir.

5.2.5. Amr b. Merzûk el-Bâhilî

Hakkında tekzipten tevsike birbirinden oldukça farklı değerlendirmeler bulunan Amr b. Merzûk’un zabt yönüyle zayıf bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Esasında hakkındaki tek tekzip değerlendirmesi İbn Ammâr el-Mevsîlî’den nakledilmiştir. Bu durumu açıklayan Süleyman b. Harb, Amr’a söz konusu tenkitleri yönelten kimselerin, kendilerinde bulunmayan bazı hadisleri nakletmesi nedeniyle râviye karşı kıskançlık duyduklarını belirtmektedir. Nitekim münekkitlerin değerlendirmelerine bakıldığında birçok âlimin, Amr’ın doğru sözlülüğünü vurguladıkları görülmektedir. Ne var ki o, hâfızasının zayıflığı nedeniyle rivayetlerinde yanılan bir kimsedir. Bu nedenle Dârekutnî de râviyi “sadûk, kesîru’l-vehm” ifadeleriyle tavsif etmiştir.

Buhârî, *Sahîh*’inin dokuz yerinde Amr’dan hadis nakletmiştir. Bunlardan ilki “Kitâbü’l-Gusûl”de erkeğin sünnet yerinin kadının sünnet yeriyle birleşmesi durumunda guslün gerekmesine dair bâbda kaydedilmiştir. Burada Amr’ın tariki, metni zikredilmeksizin mütâbi‘ olarak zikredilmektedir.³⁶⁴² Aynı şekilde “Kitâbü’t-Teheccüd”de öğle namazından önceki iki rek‘at ile ilgili bâbda kaydedilen hadiste Amr’ın tariki, metni zikredilmeksizin mütâbi‘ olarak serdedilmiştir.³⁶⁴³ “Kitâbü’l-Cihâd”da, gazvede Allah yolunda nöbet beklemek bâbında kaydedilen rivayet ise Amr b. Merzûk’un metninde bulunan ziyâdeye işaret etmek üzere kaydedilmiştir.³⁶⁴⁴ Yine “Farzu’l-humus”ta “Bilin ki ganimet olarak aldıklarınızın beşte biri

³⁶³⁹ Ahzâb 33/38.

³⁶⁴⁰ Buhârî, “Kader”, 4 (No. 6604).

³⁶⁴¹ Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 1 (No. 3192).

³⁶⁴² Buhârî, “Gusûl”, 28 (No. 291).

³⁶⁴³ Buhârî, “Teheccüd”, 34 (No. 1183).

³⁶⁴⁴ Buhârî, “Cihâd”, 70 (No. 2887).

Allah ve Resûlü'nündür" âyet-i kerîmesi ile ilgili bâbda, Amr'ın nakline metninde bulunan lafız farklılığını göstermek için yer verilmiştir.³⁶⁴⁵ "Kitâbü Fezâilî's-Sahâbe"de Hz. Âişe'nin (r.anhâ) faziletine dair bâbda "حدثنا آدم حدثنا شعبة قال وحدنا عمرو أخبرنا شعبة عن عمرو بن مرة عن مرة عن أبي موسى الأشعري" şeklinde zikredilen hadisin senedinde de Amr'ın makrûnen kaydedildiği görülmektedir.³⁶⁴⁶ "Kitâbü'l-Libâs"ta altın yüzük takmak³⁶⁴⁷ ve erkeklerin kadınlara, kadınların erkeklere benzemesi ile alâkalı bâblarda³⁶⁴⁸ Amr'ın tariki, metni zikredilmeksizin önceki nakli desteklemek için kaydedilmiştir. "Kitâbü'r-Rikāk"ta Allah Teâlâ'ya kavuşmayı isteyen kimse hakkındaki bâbda kaydedilen hadisin ardından Ebû Dâvûd ve Amr'ın ihtisar ile nakilde bulundukları belirtilmiştir.³⁶⁴⁹ Son olarak "Kitâbü'd-Diyât"ta "Kim birinin hayatını kurtararak yaşatırsa bütün insanları yaşatmış gibi olur." âyet-i kerîmesi hakkındaki bâbda kaydedilen rivayet de bazı lafız farklılıklarıyla beraber kendinden önceki hadisleri desteklemektedir.³⁶⁵⁰ Dolayısıyla *Sahîh-i Buhârî*'de Amr b. Merzûk'un tek kaldığı bir rivayet bulunmadığı anlaşılmıştır.

5.2.6. Nuaym b. Hammâd el-Huzâî

Münekkit ulemâ; meşhur hadis ve fıkıh âlimi Nuaym b. Hammâd'dan doğru sözlülüğü, sâlih, âbid kimliği, güvenilir kişiliği cihetinden övgüyle bahsetse de rivayetlerinde çok fazla yanılması nedeniyle tenkit etmiştir. Dârekutnî de onun sünnette "imam" olduğunu kaydetmiş; ancak "kesîru'l-vehm" ifadesiyle eleştiride bulunmuştur.

Buhârî, Nuaym'ı *Sahîh*'inin yedi yerinde kaydetmiştir. Bunlardan ilki "Kitâbü'l-Vudû"da misvakı daha büyük kişiye vermek bâbındadır. Burada asıl hadis kaydedildikten sonra Nuaym'ın da rivayeti muhtasar olarak nakledildiği belirtilmiştir.³⁶⁵¹ "Kitâbü's-Salât"ta nakledilen ikinci hadis, kibleye yönelmenin fazileti bâbında zikredilmiştir. Bâb içinde kaydedilen dört rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiş olup Nuaym'ın hadisi ikinci sırada serdedilmiştir.³⁶⁵² Üçüncü rivayet "Kitâbü Fezâilî's-Sahâbe"de Üsâme b. Zeyd (r.anhümâ) hakkındaki bâbda kaydedilmiştir. Burada da Nuaym'ın naklinden sonra

³⁶⁴⁵ Buhârî, "Farzu'l-humus", 7 (No. 3114). Âyet-i kerîme için bk. Enfâl 8/41.

³⁶⁴⁶ Buhârî, "Fezâilü's-Sahâbe", 30 (No. 3769).

³⁶⁴⁷ Buhârî, "Libâs", 45 (No. 5864).

³⁶⁴⁸ Buhârî, "Libâs", 61 (No. 5885).

³⁶⁴⁹ Buhârî, "Rikāk", 41 (No. 6507).

³⁶⁵⁰ Buhârî, "Diyât", 2 (No. 2871). Hadis, ayrıca "Kitâbü's-Şehâdât"ta da kaydedilmiştir (bk. 10 (No. 2653)).

³⁶⁵¹ Buhârî, "Vudû", 74 (No. 246).

³⁶⁵² Buhârî, "Salât", 28 (No. 392).

zikredilen rivayet benzer lafızlarla nakledilmiştir.³⁶⁵³ Dördüncü hadis “Kitâbü’l-Megâzî”de, Hâlid b. Velîd’in (r.a.) Cezîme kabilesi üzerine gönderilmesi bâbında nakledilmiş olup “حدثني محمود حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر وحدثني نعيم أخبرنا عبد الله أخبرنا معمر عن الزهير عن سالم عن أبيه” şeklinde kaydedilen senesinde görüldüğü üzere Nuaym’ın senedi makrûnen zikredilmiştir.³⁶⁵⁴ Aynı hadise “Kitâbü’l-Ahkâm”da da yer verilmiş; burada da Nuaym’ın tariki makrûnen kaydedilmiştir.³⁶⁵⁵ Yine “Kitâbü’l-Ahkâm”da “Emîrlere Kureys’tendir” bâbı altında kaydedilen hadiste de Nuaym’ın metni zikredilmeksizin senedi mütâbi‘ olarak serdedilmiştir.³⁶⁵⁶

Nuaym’dan nakledilip *Sahîh-i Buhârî* içinde mütâbi‘ veya şâhidi bulunmayan tek hadis ise zina sebebiyle recmedilen maymunlarla ilgili meşhur kıssaya dair rivayettir. Çeşitli tartışmalara konu olan bu nakil, “Kitâbü Menâkıbî’l-Ensâr” içinde Câhiliye devrinde kasâme hakkındaki bâbda kaydedilmiştir. Amr b. Meymûn’un Câhiliye devrinde gördüğü bir olayı naklettiği bu maktû rivayete göre maymunlar, zina eden dışı bir maymunun başına toplanıp onu taşlamışlar; Amr b. Meymûn da onlarla birlikte bu maymunu taşlamıştır. İbn Kuteybe, yukarıda da ifade edildiği gibi hakkında tartışmaların vârid olduğu bu rivayet ile ilgili yorumlarda bulunmuştur. Ayrıca bazı şerhlerde hadis ile ilgili birtakım eleştiri ve açıklamalar kaydedilmektedir. Makalesinde konuyla ilgili değerlendirmelere yer veren Ali Çelik, Buhârî’nin söz konusu nakli eserine alma nedenini irdelemiştir. Buna göre en mâkul izah, Buhârî’nin bu rivayeti Amr b. Merzûk’un Câhiliye dönemini idrak ettiğini delillendirmek üzere zikretmiş olmasıdır. Nitekim hadis, “recm, zina, hadler” ile ilgili bölümlerde değil “menâkıb” konusu altında ele alınmıştır. Ayrıca rivayet, diğer kaynaklarda yer alan varyantlarının aksine son derece muhtasar olup ayrıntı barındırmamaktadır. Dolayısıyla buradan hareketle Buhârî’nin maksadının olayı nakletmek olmadığı söylenebilir. Bütün bunların dışında rivayetin Hz. Peygamber (s.a.v.) veya sahâbeden birine isnad edilmeyip herhangi bir dinî bağlayıcılığının bulunmadığı ve nihayetinde Amr b. Meymûn’un başından geçtiğini dile getirdiği bir menkıbeden ibaret olduğunun altı çizilmelidir.³⁶⁵⁷

³⁶⁵³ Buhârî, “Fezâilü’s-Sahâbe”, 18 (No. 3736).

³⁶⁵⁴ Buhârî, “Megâzî”, 58 (No. 4339).

³⁶⁵⁵ Buhârî, “Ahkâm”, 35 (No. 7189).

³⁶⁵⁶ Buhârî, “Ahkâm”, 2 (No. 7139).

³⁶⁵⁷ Ali Çelik, “Buhârî’nin Sahîh’inde Tahrîc Edilen Cahiliye Menkıbeleri: Zinadan Dolayı Recmedilen Maymun Örneği”. *HADITH 3* (Aralık 2019), 90-96. Makalede ayrıca hadisin *Sahîh-i Buhârî*’nin bazı nüshalarında bulunmadığına dair tartışmalara da yer verilmiştir. Ancak İbn Hacer, bu iddiaları kabul etmemektedir.

5.3. Yalnız *Sahîh-i Müslim*'de Yer Alan Râviler

Bu başlıkta *Sahîh-i Müslim*'de fazla yanılmakla tenkit edilen râviler vefat tarihlerine göre sırayla kaydedilmiştir. Vefat tarihleri bilinmeyen Hâris b. Ubeyd el-İyâdî ile Nu'mân b. Râşid el-Cezerî, hoca ve talebelerinden hareketle bulundukları tabakaya göre konumlandırılmıştır.

5.3.1. Şehr b. Havşeb

Münekkitlerin hadisteki güvenilirlik durumuyla ilgili muhtelif değerlendirmede bulundukları; kiminin hıfzını övüp hadisleri Kur'ân-ı Kerîm'den sûre ezberler gibi ezberlediğini söylediği, kiminin de taz'îf edip "hâfız değildir" dediği Şehr b. Havşeb; İbn Hacer tarafından "sadûk, kesîru'l-irsâl ve'l-evhâm" ifadeleriyle nitelenmiştir. Müslim'in *Sahîh*'inde râviden nakledilen tek rivayet "Kitâbü'l-Eşribe"de mantarın fazileti ve göze şifa olmasıyla alâkalı bâbın sonunda kaydedilmiş olup, kendinden önceki nakilleri desteklemek üzere zikredilmiştir.³⁶⁵⁸

5.3.2. Ali b. Zeyd b. Cüd'ân et-Teymî

Fıkıh ilmindeki yetkinliğiyle de tanınan Ali b. Zeyd, hadis âlimlerinin taz'îf ettiği bir kimsedir. İclî, Ebû Hâtim, İbn Adî gibi münekkitler, onu teşeyyu' nedeniyle tenkit etmiş olsa da birçok âlim, râvinin saygın bir hoca olduğunun altını çizmiştir. Bununla beraber Ali b. Zeyd'in zabt yönüyle de eleştirildiği kaydedilmelidir. Ebû Zür'a, râvinin kuvvetli olmadığını söylemiş ve "yehimü ve yuhtiü" değerlendirmesinde bulunmuştur. Yine İbn Hibbân, Ali b. Zeyd'in haberlerinde vehmedip rivayetlerinde hataya düştüğünü ve bu durum çoğalıp meşhur kimselerden yaptığı nakillerde menâkîrin görülmesi sebebiyle kendisiyle ihticâc edilmeyeceğini kaydetmiştir.

Müslim, Ali b. Zeyd'e "Kitâbü'l-Cihâd"ın Uhud Gazvesi ile alâkalı bâbında yer vermiştir. "وحدثنا هدا بن خالد الأزدي حدثنا حماد بن سلمة عن علي بن زيد وثابت البناني عن أنس بن مالك" senediyle nakledilen hadiste Ali b. Zeyd ile Sâbit el-Bünânî birbirlerinin makrûnu olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁵⁹

5.3.3. Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî

Atâ b. Ebî Müslim, münekkit ulemânın çoğu tarafından tevsik edilen bir kimse olmakla birlikte unutkanlığı ve nakillerinde hataya düşmesi nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Nitekim İbn Hibbân ve İbn Hacer de onu "kesretü'l-vehim" ile taz'îf etmişlerdir.³⁶⁶⁰ Müslim,

³⁶⁵⁸ Müslim, "Eşribe", 2049. Hadisle ilgili ayrıntılı bir makale için bk. Halit Özkan, "Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencamı", *İslam Araştırmaları Dergisi* 48 (2022), 1-45.

³⁶⁵⁹ Müslim, "Cihâd", 1789.

³⁶⁶⁰ Buhârî, Atâ'nın Saîd b. Müseyyeb'den naklettiği bir hadis İbnü'l-Müseyyeb'e sorulunca İbnü'l-Müseyyeb'in buna karşı çıkarak Atâ'nın kendisine yalan isnad ettiğine ve bahsedildiği şekilde bir rivayette bulunmadığına

Sahîh’inin yalnız bir yerinde Atâ’ya yer vermiştir. “Kitâbü’l-Cenâ’iz”de kabir ziyaretine dair bâbda kaydedilen bu rivayette, Atâ b. Ebî Müslim’in tariki metni zikredilmeksizin makrûnen kaydedilmektedir.³⁶⁶¹

5.3.4. Eş‘as b. Sevvâr el-Kindî

Eş‘as b. Sevvâr, rivayetlerinde yaptığı hatalar nedeniyle âlimleri tarafından taz‘îf edilmiştir. Nitekim İbn Hibbân da onu “fâhişü’l-hata, kesîru’l-vehm” ifadeleriyle nitelemektedir. Müslim, râviye “Kitâbü’t-Talâk”ta üç talakla boşanan kadına nafaka verilmeyeceğini ifade eden hadiste makrûnen yer vermiştir.³⁶⁶²

5.3.5. Hâris b. Ubeyd el-İyâdî³⁶⁶³

Hâris b. Ubeyd, cerh-ta‘dîl âlimlerinin sâlih kişiliği ve doğru sözlülüğünü vurguladığı bir râvi olsa da rivayetlerinde yaptığı hatalar nedeniyle tenkit ettiği bir kimsedir. İbn Hibbân da onun vehmi çoğalınca infirâdı hâlinde ihticâc edilmeyecek duruma geldiğini ifade etmektedir. Müslim, *Sahîh*’inin iki yerinde râviden hadis nakletmiştir. Bunlardan ilki “Kitâbü’l-İlim”in birinci bâbında kaydedilmiş olup kalbin Kur’an ile ülfet ettiği vakit Kur’an okumanın tavsiye edilmesine dair rivayettir. Hadisin ardından aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen iki rivayet daha zikredilmiştir.³⁶⁶⁴ “Kitâbü’l-Cennet”te, cennetteki çadırların vasfı ile alâkalı bâbın ilk rivayeti olarak kaydedilen ikinci nakil de yine benzer lafızlarla aynı sahâbî râviden aktarılan iki hadis ile desteklenmektedir.³⁶⁶⁵

5.3.6. Nu‘mân b. Râşid el-Cezerî

Hadis âlimlerin çoğu tarafından taz‘îf edilen Nu‘mân b. Râşid’in adâletine dair bir tenkit bulunmamakla birlikte zabt yönüyle zayıf bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Hâtim de onun özünde sadûk bir kimse olduğunu; ancak rivayetlerinde fazlaca vehme düştüğünü kaydetmiştir. *Sahîh-i Müslim*’de Nu‘mân’dan yalnız iki yerde hadis nakledilmiştir. “Kitâbü’n-Nikâh”ta “Kadınlarınız sizin için tarladır.” âyet-i kerîmesinin³⁶⁶⁶ sebep-i nüzûlü ile

dair ifadelerini kaydetmiştir. Ancak ricâl âlimlerinin kâhir ekseriyetinin güvenilir kabul ettiği râvinin yalan söylemesi uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

³⁶⁶¹ Müslim, “Cenâ’iz”, 977.

³⁶⁶² Müslim, “Talâk”, 1480.

³⁶⁶³ Buhârî, *Sahîh*’inin iki yerinde râviyi ta‘lîkan zikretmiştir (bk. “Bed’ü’l-halk”, 8 (No. 3243), “Fezâilü’l-Kur’an”, 37 (No. 5061). Ancak bu bölümde Buhârî’nin yalnızca ta‘lîk yoluyla *Sahîh*’ine aldığı ve “خت” rumuzuyla işaret edilen râviler inceleme dışı bırakıldığından *Sahîh-i Buhârî* rivayetleri için ayrıca başlık açılmamıştır.

³⁶⁶⁴ Müslim, “İlim”, 2667. Bu hadis ayrıca Sellâm b. Ebî Mutî’in *Sahîh-i Buhârî* rivayetleri içinde de bulunmaktadır.

³⁶⁶⁵ Müslim, “Cennet”, 2838.

³⁶⁶⁶ Bakara 2/223.

ilgili bâbda kaydedilen ilk rivayette; Nu‘mân’ın hadisi, metninde bulunan bir ziyâdeye işaret edilerek makrûnen zikredilmiştir.³⁶⁶⁷ İkinci hadis ise “Kitâbü Fezâilü’s-Sahâbe”de Hz. Fâtıma’nın (r.anhâ) faziletine dair bâbda serdedilmiştir. Burada da Nu‘mân’ın tariki, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.³⁶⁶⁸

5.3.7. Fudayl b. Merzûk er-Rakkâşî

Fudayl b. Merzûk, münekkit ulemânın geneli tarafından müspet ifadelerle değerlendirilmekle birlikte rivayetlerinde yanılması nedeniyle bazı âlimlerin tenkidine maruz kalmıştır. Ayrıca râvi hakkında teşeyyü’ ithamları da bulunmaktadır. Ancak onun bid‘atine dâilik yaptığına dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Fudayl ile ilgili vehim eleştirisi ise Ebû Hâtim ile İbn Hacer’den gelmektedir. Ebû Hâtim, onu “sâlihu’l-hadîs, sadûk” ifadeleriyle nitelemiş; ardından çok vehme düştüğünü kaydetmiştir. İbn Hacer ise “sadûk yehimü” lafızlarıyla değerlendirmede bulunmuştur.

Sahîh-i Müslim’de Fudayl’dan iki hadis nakledilmiştir. Bunlardan ilki “Kitâbü’l-Mesâcid”de “Namazları ve orta namazı gözetin” âyet-i kerîmesinde³⁶⁶⁹ geçen “orta namaz” ifadesinden kastın ikindi namazı olması hakkındaki bâbda zikredilen yedinci hadistir. Müslim, Fudayl’ın hadisini kaydettikten sonra başka bir tarikten benzerinin nakledildiğini kaydetmiştir.³⁶⁷⁰ Müslim’in *Sahîh*’inde kaydettiği ikinci hadis ise “Kitâbü’z-Zekât”ta kazanılan temiz ve güzel maldan verilen sadakanın kabulüne dair bâbın son hadisidir.³⁶⁷¹ Ancak hadisin *Kütüb-i Sitte* içinde Fudayl kanalı dışında nakledilen başka bir tarikine ulaşamamıştır.

5.3.8. Ebû Üveys Abdullah b. Abdillâh b. Üveys el-Asbahî

Ricâl âlimleri, Ebû Üveys’e adâleti ile alâkalı bir eleştiri yöneltmemişlerdir. Ancak râvi, hadislerinin bir kısmında muhalefette bulunması, hâfızasının zayıflığı ve hataları nedeniyle zabt yönüyle tenkide maruz kalmıştır. Hâkim en-Nîsâbü’rî, onu “kesretü’l-vehim” ile nitelemiş, İbn Hacer ise “sadûk yehimü” değerlendirmesinde bulunmuştur.

Müslim, *Sahîh*’inin iki yerinde Ebû Üveys’ten hadis nakletmiştir. Bunların ilki “Kitâbü’l-Îmân”da kalbin itminanı ile alâkalı bâbda bulunmaktadır. Ebû Üveys, bâbın sonunda metni zikredilmeksizin yalnız senediyle kendinden önceki nakilleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.³⁶⁷² İkinci hadis ise “Kitâbü’s-Salât”ta her rek‘atta Fâtiha sûresini okumanın

³⁶⁶⁷ Müslim, “Nikâh”, 1435.

³⁶⁶⁸ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 2449.

³⁶⁶⁹ Bakara 2/238.

³⁶⁷⁰ Müslim, “Mesâcid”, 630.

³⁶⁷¹ Müslim, “Zekât”, 1015.

³⁶⁷² Müslim, “Îmân”, 151.

vücûbiyetine dair bâbda serdedilmiştir. Yine kendinden önceki rivayetleri desteklemek üzere yer verilen senedden sonra metnin “öncekilerin hadisi gibi” olduğu belirtilmekle yetinilmiştir.³⁶⁷³

5.3.9. Abdullah b. Ca‘fer el-Mahremî³⁶⁷⁴

Ricâl âlimlerinin tevsik ettiği bir râvi olan Abdullah b. Ca‘fer hakkında ulaşılan tek tenkit değerlendirmesi İbn Hibbân’dan gelmiştir. O, Abdullah’ın rivayetlerinde “kesîru’l-vehm” olduğunu söylemiş ve hadis ilmine vâkıf birinin, râvinin hadislerini işittiğinde bunların maktûb olduğunu ve râvinin de terki hak ettiğini anlayacağını ileri sürmüştür. Ancak İbn Hibbân’ın cerhinde tek kalması, kendinden sonraki âlimlerin eleştirisine neden olmuştur. Nitekim Zehebî, birçok âlimin kendisiyle ihticâc ettiği bir kimsenin terk edilmesinin mümkün olmadığına işaret etmektedir. Diğer yandan İbn Hacer, söz konusu değerlendirmeye başka bir râvinin kastedilmiş olabileceğini söylemiştir.

Müslim, *Sahîh*’inin beş yerinde râviden hadis nakletmiştir. “Kitâbü’l-Mesâcid”de kaydedilen ilk hadis, namazdan çıkmak için verilen selâmın keyfiyetiyle alâkalı bâbın sonunda serdedilmiştir. *Sahîhayn* içinde rivayetin bir mütâbiine ulaşılamamakla birlikte kendinden önce kaydedilen iki hadisin mâna yönüyle benzediği söylenebilir. Zira Abdullah b. Ca‘fer’in naklinde Sa‘d b. Ebî Vakkâs’tan (r.a.), Allah Resûlü’nün (s.a.v.) (namazdan çıkarken) sağına ve soluna selâm verdiği haberi zikredilmektedir. Kendinden önceki rivayetlerde ise bir zâtın (namazdan çıkarken) iki tarafa selâm verdiğini gören Abdullah b. Mes‘ûd’un müspet tavrı kaydedilmiştir.³⁶⁷⁵ İkinci rivayet, “Kitâbü’l-Cenâ’iz”de ölen kimse için lahit yapmaya dair bâbda kaydedilmiştir. Bâb içinde bulunan tek hadiste Sa‘d b. Ebî Vakkâs’ın (r.a.) ölüm döşeğinde kendisi için bir lahit açılıp Resûlullah’a (s.a.v.) yapıldığı gibi üzerine kerpiç dizilmesine dair vasiyeti nakledilmektedir.³⁶⁷⁶ Hadisin *Kütâb-i Sitte* içinde Abdullah b. Ca‘fer kanalıyla nakledilen tariki dışında başka bir rivayetine ulaşılamamıştır. “Kitâbü’l-Hac”da Medîne’nin fazileti ve tahrîmi ile ilgili bâbda kaydedilen üçüncü nakil de yine Sa‘d b. Ebî Vakkâs’tandır (r.a.). Buna göre Sa‘d, Medine’de bir ağacın yapraklarını kesen (veya silkeleyen) bir köleyi soymuş; daha sonra kölenin sahipleri gelip aldığı şeyleri ona iade etmesini isteyince Sa‘d “Allah Resûlü’nün (s.a.v.) bana (ganimetten) ziyâde olarak ihsan buyurduğu şeyi geri çevirmekten Allah’a sığınırım” diyerek kölenin eşyalarını geri vermek

³⁶⁷³ Müslim, “Salât”, 395.

³⁶⁷⁴ Buhârî, *Sahîh*’inin bir yerinde râviyi ta‘likan zikretmiştir (bk. “Sulh”, 5 (No. 2697). Ancak bu bölümde Buhârî’nin yalnızca ta‘lik yoluyla *Sahîh*’ine aldığı ve “حت” rumuzuyla işaret edilen râviler inceleme dışı bırakıldığından *Sahîh-i Buhârî* rivayetleri için ayrıca başlık açılmamıştır.

³⁶⁷⁵ Müslim, “Mesâcid”, 582.

³⁶⁷⁶ Müslim, “Cenâ’iz”, 966.

istememiştir.³⁶⁷⁷ Aynı şekilde bu hadisi de *Kütâb-i Sitte* içinde destekleyecek başka bir rivayet tespit edilememiştir. Dördüncü rivayet “*Kitâbü’l-Hudûd*”da hırsızlık haddinin nisabı ile ilgili olan ilk bâbında serdedilmiştir. Burada Abdullah b. Ca’fer’in senedi, metni zikredilmeksizin bir önceki nakli desteklemek üzere kaydedilmiştir.³⁶⁷⁸ Son rivayet ise “*Kitâbü’l-Akziye*”de bid’at olan şeylerin reddolunacağı ile alâkalı bâbda bulunmaktadır. Bâb içinde zikredilen iki hadisten ikincisi Abdullah b. Ca’fer’den nakledilmektedir. Buna göre Medine’nin meşhur fakihlerinden Kâsım b. Muhammed’e yöneltilen bir soru üzerine Hz. Âişe’den (r.anhâ) dinde olmayan amelin merdud olduğuna dair nakilde bulunmuştur. Bâbın ilk hadisi de “Kâsım b. Muhammed → Hz. Âişe (r.anhâ)” kanalıyla ve benzer lafızlarla; ancak soru kısmı eksik olarak rivayet edilmiştir.³⁶⁷⁹ Sonuç olarak Abdullah b. Ca’fer el-Mahremî’nin *Sahîh-i Müslim*’de bulunan iki rivayetinin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi’ veya şâhidi tespit edilememiştir. Bununla birlikte râvinin münekkit ulemâ tarafından güvenilir kabul edilen bir kimse olduğu ve İbn Hibbân’ın tenkidinde tek kaldığının altı çizilmelidir.

5.3.10. Cerrâh b. Melîh el-Kûfî

Cerrâh b. Melîh, kimi münekkit tarafından tevsik edilirken bazılarınca taz’îf edilmiştir. Hatta ona kizb isnadında bulunan tek âlim olan İbn Maîn de başka zamanlarda “ondan hadis yazmadım”, “zayıf”, “hadisi yazılır”, “leyse bihî be’s”, “sika” gibi birbirinden oldukça farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla râvinin durumu hakkında net bir sonuca ulaşılammamıştır. Cerrâh ile ilgili vehim tenkidi ise Dârekutnî ile İbn Hacer’den gelmiştir. Dârekutnî, onu “kesîru’l-vehm” ifadesiyle nitelemiş ve hadisinin i’tibar için alınmayacağını kaydetmiştir. İbn Hacer ise “sadûk, yehimû” lafızlarıyla değerlendirmede bulunmaktadır.

“*Kitâbü’l-Mesâcid*”de, mescidlere giderken çok adım atmanın faziletine dair bâbın sonlarına doğru kaydettiği hadiste Müslim, aşağıda da görüleceği üzere Cerrâh b. Melîh’i makrûnen zikretmiştir ki râviye *Sahîh*’inde yalnız burada yer vermektedir.

وَحَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَمْرٍو الْأَشْعَرِيُّ ، وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَمَرَ كِلَاهُمَا ، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ (ح) وَحَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَزْهَرَ الْوَاسِطِيُّ قَالَ : حَدَّثَنَا وَكِيعٌ ، حَدَّثَنَا أَبِي ، كُلُّهُمْ

عَنْ عَاصِمٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ .³⁶⁸⁰

³⁶⁷⁷ Müslim, “Hac”, 1364. Nevevî, bu rivayet ile ilgili açıklamada bulunurken hadisin İmam Şâfiî’nin eski kavline delil olduğunu söylemektedir. Buna göre Medine’nin haremde avlanan veya ağaç kesen kimsenin üzerindeki eşyası alınacaktır ki sahâbenin ameli de bu yöndedir (bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 9/139).

³⁶⁷⁸ Müslim, “Hudûd”, 1684.

³⁶⁷⁹ Müslim, “Akziye”, 1718.

³⁶⁸⁰ Müslim, “Mesâcid”, 663.

5.3.11. Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî

Fıkıh ilmindeki yetkinliğiyle de tanınan Şerîk b. Abdillâh, çok hadis nakleden râvilerdendir. Doğru sözlülüğü, adâleti, bid'ate karşı şedîd duruşu cihetiyle âlimler tarafından müspet ifadelerle değerlendirilse de hadisleri muhafaza noktasında pek çok tenkide maruz kalmıştır. Bunların bir kısmında ihtilât vurgusu görülmekte; ihtilâtından önceki hadislerinin sağlam, sonrakilerin sorunlu olduğu dile getirilmektedir. Diğer yandan bir kısım münekkittir de böyle bir ayrıma gitmeksizin râvinin hâfıza zayıflığına dikkat çekmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân da bu şekilde değerlendirmede bulunan âlimler arasındadır. O, Şerîk'in nüshalarında karıştırmaların bulunması nedeniyle râviden hadis nakletmemiştir. Kendisine râviye ihtilât ârız olduğu söylenince de "sûü'l-hıfz ve kesîru'l-vehmin Şerîk'in sürekli vasfı olduğunu" ifade etmiştir.

Müslim, *Sahîh* 'inin yedi yerinde Şerîk'e yer vermiştir. Bunlardan ilki "Kitâbü's-Salât" içinde sabah namazında kıraat ile ilgili bâbda, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) Kâf sûresinden okuduğu âyetlere işaret eden hadistir ki burada Şerîk'in tarikine tahvil ile makrûnen yer verilmiştir.³⁶⁸¹ "Kitâbü'l-Hac"da, Mekke'ye ihramsız girmenin cevâzına dair bâbda nakledilen ikinci hadiste ise Resûlullah'ın (s.a.v.) fetih günü Mekke'ye başında siyah bir sarıkla girdiği haber verilmiştir. Şerîk'in Câbir b. Abdillâh (r.anhümâ) kanalıyla naklettiği bu rivayetin öncesinde serdedilen hadis de yine Câbir'den benzer lafızlarla kaydedilmiştir.³⁶⁸² Üçüncü rivayet, "Kitâbü'r-Radâ"da, kadının sırasını kumasına bağışlamasının cevazı hakkındaki bâbda kaydedilen Hz. Sevde'nin, kendi sırasını Hz. Âişe'ye (r.anhümâ) vermesi ile alâkalıdır. Burada da Şerîk'in tariki tahvil ile makrûnen gösterilmiş; ancak onun metninde bir ziyâde bulunduğuna işaret edilmiştir.³⁶⁸³ "Kitâbü'l-Büyû"da bir yerin belli bir süre için ücretsiz olarak birine verilmesi (menîha) ile ilgili bâbda kaydedilen dördüncü hadiste de Şerîk'in tariki, metni zikredilmeksizin tahvil ile makrûnen zikredilmiştir.³⁶⁸⁴ Aynı şekilde "Kitâbü's-Selâm"da cüzzamlı kimseden sakınmak hakkındaki bâbda nakledilen rivayette de Şerîk'in tariki tahvil ile makrûnen nakledilmiştir.³⁶⁸⁵ Altıncı rivayet, "Kitâbü's-Şi'r"ın ilk bâbında Şerîk'in Ebû Hüreyre'den (r.a.) "أشعر كلمة تكلمت بها العرب كلمة ليبد ألا كل شيء ما خلا الله باطل" ifadeleriyle naklettiği hadistir. Bundan sonra serdedilen rivayetler de yine Ebû Hüreyre (r.a.) kanalıyla; ancak "أصدق كلمة قالها شاعر" şeklinde kaydedilmiştir.³⁶⁸⁶ Son hadis ise "Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla"da,

³⁶⁸¹ Müslim, "Salât", 457.

³⁶⁸² Müslim, "Hac", 1358.

³⁶⁸³ Müslim, "Radâ", 1436.

³⁶⁸⁴ Müslim, "Büyû", 1550.

³⁶⁸⁵ Müslim, "Selâm", 2231.

³⁶⁸⁶ Müslim, "Şi'r", 2256.

iyiliğe en çok lâyık olan kimselerin anne-baba olduğuna dair bâbda kaydedilmiş olup; burada Şerik'in tariki yalnız metinde bulunan bir ziyâdeye işaret edilmek suretiyle makrûnen zikredilmiştir.³⁶⁸⁷ Sonuç olarak râvinin *Sahîh-i Müslim* içinde münferiden naklettiği bir rivayet tespit edilememiştir.

5.3.12. Ammâr b. Muhammed es-Sevrî

Süfyân es-Sevrî'nin yeğeni Ammâr b. Muhammed, İbn Maîn, Ali b. Hucr, Zehebî gibi âlimler tarafından tevsik edilen bir râvi olmakla birlikte İbn Hibbân'ın tenkidine maruz kalmıştır. “Hatasının fâhiş, vehminin çok” olduğunu söyleyen İbn Hibbân'ın, bu cerhinde tek kaldığı söylenebilir. İbn Hacer ise “sadûk” ifadesiyle Ammâr'ın doğru sözlülüğüne dikkat çekmiş; ancak İbn Hibbân'a benzer şekilde “yuhtiü” değerlendirmesinde bulunmuştur. Râvinin *Sahîh-i Müslim*’de yalnız bir rivayeti bulunmaktadır. “Kitâbü'l-Müsâkât”ta fidan dikmenin fazileti ile alâkalı bâbda nakledilen hadisin metni zikredilmeksizin yalnız lafız farkına işaret edilmek üzere isnadıyla kaydedilmiştir.³⁶⁸⁸

5.3.13. Yahyâ b. Yemân el-İclî

Yahyâ b. Yemân'ın adâletine yönelik bir tenkit bulunmamakla birlikte ricâl âlimleri tarafından nakillerinde hataya düşmesi nedeniyle eleştirilmektedir. Ebû Zür'a, onu “yehimü kesîr” ifadeleriyle tenkit etmiştir. Diğer yandan Vekî', Ali b. el-Medînî ve İclî'nin râvinin ihtilâtına işaret ettikleri kaydedilmelidir. Nitekim Vekî', râvinin hıfzından övgüyle bahsetmiş; ancak daha sonra rivayetlerini unuttuğunu belirtmiştir. *Sahîh-i Müslim*’de râviden bir yerde nakilde bulunulmuştur. “Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik”te kaydedilen hadise göre Hz. Âişe (r.anhâ); bir ayı evlerinde yemek için ateş yakmadan, kuru hurma ve su ile geçirdikleri zamanlar olduğunu ifade etmektedir. Burada hadisin senedi “حدثنا عمرو الناقد حدثنا عبدة بن سليمان قال ويحيى بن ممان حدثنا عن هشام بن عروة” şeklinde olup Abde b. Süleyman ile Yahyâ b. Yemân'ın birbirlerine makrûn oldukları görülmektedir.³⁶⁸⁹ Ayrıca bâb içinde rivayete mâna yönüyle muvafık başka nakiller de serdedilmiştir.

³⁶⁸⁷ Müslim, “Birr ve's-Sıla”, 2548.

³⁶⁸⁸ Müslim, “Müsâkât”, 1552.

³⁶⁸⁹ Müslim, “Zühd ve'r-Rekâik”, 2972.

5.3.14. Bakıyye b. Velîd el-Hımsî³⁶⁹⁰

Ricâl âlimleri, Bakıyye b. Velîd'i rivayetlerinde yanılma, sikalara muhalefet etme, tedlîs yapma, zayıf ve meçhul kimselerden hadis nakletme gerekçeleriyle tenkit etmiştir. İbn Adî, râvinin bilinmeyen kişilerden rivayetinde zaman zaman vehim yaptığını dile getiren âlimlerdendir. Ayrıca Cûzekânî de çok vehmi nedeniyle infirâdında onunla ihticâc edilemeyeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte onun Şam ehlinin güvenilir râvilerinden olduğu ve “haddesenâ”, “ahberenâ” sîgalarıyla naklettiği rivayetlerinin alınabileceği söylenmektedir.

Râvinin *Sahîh-i Müslim*’de bulunan tek rivayeti, “Kitâbü’n-Nikâh”ta düğün veya benzeri bir davete çağrıldığı zaman icâbet etmenin gerekliliğine dair bâbda zikredilen hadistir.³⁶⁹¹ Bakıyye’nin tariki, kendinden önce aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen hadisleri destekler mahiyette zikredilmiştir. Ayrıca söz konusu hadisin senedi incelendiğinde râvinin, “haddesenâ” sîgasıyla Humus’un meşhur âlimi Zübeydî’den (ö. 148/765) nakilde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu rivayette Bakıyye’nin tenkit aldığı noktalardan sâlim olduğu söylenebilir.

5.3.15. Yahyâ b. Îsâ et-Temîmî

Yahyâ b. Îsâ, ricâl âlimleri tarafından tenkit edilen bir râvidir. İbn Hacer, onun teşeyyu‘ ile itham edildiğini dile getirmiştir. Bununla beraber yine İbn Hacer, râvinin “sadûk” olduğunu da ifade etmektedir. Dolayısıyla bid‘at nedeniyle adâlet yönünden tenkit edilse de nakillerinde yalancı olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak râvinin zabtına dair de eleştiriler vârid olmuştur. İbn Hibbân, onun “hâfızasının kötü ve vehminin çok” olduğunu; sikalardan rivayet ettiğinde güvenilir kimselere muhalefet ettiğini söylemektedir.

Yahyâ’nın *Sahîh-i Müslim*’de yalnız bir rivayeti bulunmaktadır. “Kitâbü’l-Fiten”de deniz dalgası gibi dalgalanacak fitnelere dair bâbda kaydedilen hadise göre Hz. Ömer’in Huzeyfe b. Yemân’a (r.anhümâ) Allah Resûlü’nün (s.a.v.) haber verdiği fitneleri sorması üzerine Huzeyfe, söz edilen deniz dalgası gibi fitneler ile Hz. Ömer arasında kırılmak üzere olan bir kapı bulunduğunu ifade etmiştir³⁶⁹² ki bununla Hz. Ömer’in şehâdeti kastedilmektedir.³⁶⁹³ Müslim, burada Yahyâ b. Îsâ’nın metnini zikretmeksizin yalnız senedini makrûnen

³⁶⁹⁰ Buhârî, *Sahîh*’inin bir yerinde râviyi ta‘lîkan zikretmiştir (bk. “Ezân”, 65 (No. 707). Ancak bu bölümde Buhârî’nin yalnızca ta‘lîk yoluyla *Sahîh*’ine aldığı ve “حت” rumuzuyla işaret edilen râviler inceleme dışı bırakıldığından *Sahîh-i Buhârî* rivayetleri için ayrıca başlık açılmamıştır.

³⁶⁹¹ Müslim, “Nikâh”, 1429.

³⁶⁹² Müslim, “Fiten”, 144.

³⁶⁹³ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/174.

kaydetmiştir. Hadis, ayrıca “Kitâbü’l-Îmân”da İslâm’ın garip başlayıp garip biteceği ile alâkalı bâbda da nakledilmiştir.³⁶⁹⁴

5.3.16. Şeybân b. Ferrûh el-Habetî

Münekkit ulemânın tevsik ettiği Şeybân b. Ferrûh, Ebû Zür’a ile İbn Hacer tarafından vehim ile eleştirilmiştir. Ebû Zür’a, onu bir defasında “sadûk” ifadesiyle nitelemiş; ancak başka bir defasında da fazla vehme düşen bir kimse olduğunu kaydetmiştir. İbn Hacer ise “sadûk yehimü” değerlendirmesinde bulunmuştur. *Sahîh-i Müslim*’de râviden çok sayıda hadis nakledilmiştir. Aşağıda öncelikle *Sahîh-i Müslim* içinde başka rivayetlerle desteklenen hadislerin kitâb ve bâb isimlerine işaret edilecek; ardından *Sahîh* içinde mütâbi‘ veya şâhidi bulunmayan nakiller ile ilgili açıklama yapılacaktır.

Şeybân’ın *Sahîh-i Müslim* içinde yer alıp başka tariklerle desteklenen rivayetleri şu bölümlerde zikredilmiştir: “Kitâbü’l-Îmân”da tevhid üzere ölen kimsenin cennete gireceği,³⁶⁹⁵ Resûlullah’ı (s.a.v.) sevmemin vücûbiyeti,³⁶⁹⁶ nemîmenin tahrîmi;³⁶⁹⁷ gönlünden iyilik yapmayı geçiren kişiye (bunun ecrinin) yazılması, kötülük yapmayı içinden geçirip de yapmayan kişiye ise (günahının) yazılmaması,³⁶⁹⁸ halkını aldatan valinin cehennemi hak ettiği,³⁶⁹⁹ İsrâ ve Mi’rac hadisesi ile alâkalı bâblarda,³⁷⁰⁰ “Kitâbü’t-Tahâret”de ayakları tam yıkanmanın vücûbiyetine dair bâbda;³⁷⁰¹ “Kitâbü’l-Hayız”da kazâ-ı hâcet için perdelenecek

³⁶⁹⁴ Müslim, “Îmân”, 144.

³⁶⁹⁵ Müslim, “Îmân”, 33. Kendisinden sonra kaydedilen hadis, lafız farklılıklarına işaret edilmek suretiyle aynı sahâbî râviden rivayet edilmiştir.

³⁶⁹⁶ Müslim, “Îmân”, 44. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen hadisin makrûnu tahvil ile gösterilmiş; ayrıca sonraki rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁶⁹⁷ Müslim, “Îmân”, 105. Bâbın ilk hadisi olarak serdedilen rivayetin senedi “وحدثني شيبان بن فروخ وعبدالله بن محمد بن أسماء” şeklinde olup Şeybân ile Abdullah’ın birbirlerinin makrûnu oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca sonraki rivayetlerin aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledildiği kaydedilmelidir.

³⁶⁹⁸ Müslim, “Îmân”, 131. Kendisinden önce serdedilen hadisler mâna yönüyle Şeybân’ın hadisine benzemektedir. Sonrasında kaydedilen rivayet de metninde bulunan ziyâdeye işaret edilmek suretiyle aynı sahâbî râviden rivayet edilmiştir.

³⁶⁹⁹ Müslim, “Îmân”, 142. Kendisinden sonra kaydedilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir. Hadis, ayrıca “Kitâbü’l-Îmân”da kaydedilmiştir.

³⁷⁰⁰ Müslim, “Îmân”, 162. Bu bâb içinde Şeybân’dan iki hadis nakledilmiş olup biri Mi’rac hadisesine dair uzunca bir rivayettir ki bâb içinde bazı takdim ve tehir, ziyâde ve noksanlıklarla benzer nakiller bulunmaktadır. İkinci hadis ise Resûlullah’ın (s.a.v.) oyun çağında bir çocukken göğsünün yarılması ile ilgili rivayettir. Bu hadisi destekleyecek başka bir nakle *Sahîhayn* içinde ulaşılamamıştır.

³⁷⁰¹ Müslim, “Tahâret”, 241. Abdest alınırken ayakların tam yıkanmaması ile ilgili Allah Resûlü’nün (s.a.v.) meşhur ihtarına dair rivayet, Şeybân’ın hadisinden önceki nakillerde de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla kaydedilmiştir ki “وحدثنا شيبان بن فروخ وأبو كامل الجحدري جميعاً عن أبي عوانة قال أبو كامل” şeklinde serdedilen senedden de anlaşılacağı üzere Şeybân ile Ebû Kâmil el-Cahderî aynı zamanda birbirlerinin makrûnudurlar. Ayrıca rivayet bâb içinde farklı sahâbî râvilerden de benzer lafızlarla nakledilmiştir.

şeyler³⁷⁰² ve oturarak uyumanın abdesti bozmaması hakkındaki bâblarda;³⁷⁰³ “Kitâbü’s-Salât”ta safların düz ve doğru tutulması ile alâkalı bâbda iki hadis,³⁷⁰⁴ öğle ve ikinci namazlarının kıraati,³⁷⁰⁵ namaz kılan kişinin önünden geçilmesini menetmesi,³⁷⁰⁶ namaz kılan kişiye sütte olacak şeyin ölçüsüne dair bâblarda;³⁷⁰⁷ “Kitâbü’l-Mesâcid”de Mescid-i Nebvî’nin inşası,³⁷⁰⁸ kiblenin tahvili,³⁷⁰⁹ mescidde tükürmekten nehiy hakkındaki bâbda iki hadis,³⁷¹⁰ nâfile namazda cemaat olmanın ve hasır vb. temiz şeyler üzerinde namaz kılmanın cevazı,³⁷¹¹ kaçırılan namazın kazası yapmak ile ilgili bâblarda;³⁷¹² “Kitâbü Salâti’l-Müsâfirîn”de kuşluk namazıyla ilgili bâbda iki hadis,³⁷¹³ vitir namazı,³⁷¹⁴ gece namazında

³⁷⁰² Müslim, “Hayız”, 342. Bâbın içinde kaydedilen tek hadisin “حدثنا شيبان بن فروخ وعبد الله بن محمد بن أسماء الضبي قال حدثنا “مهيدي” şeklinde gösterilen senedinden anlaşıldığına göre Şeybân ile Abdullah b. Muhammed birbirlerinin makrûnudurlar. Hadis, metnin tamamı zikredilmemekle beraber ayrıca “Fezâilü’s-sahâbe”de de kaydedilmiştir.

³⁷⁰³ Müslim, “Hayız”, 376. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen hadisin makrûnu tahvil ile gösterilmiş; ayrıca sonraki rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁰⁴ Müslim, “Salât”, 434. Safların dosdoğru tutulmasına dair hadislerin serdedildiği bâbda Şeybân’dan iki hadis kaydedilmiştir. Bunların ilkinde bulunan “Zira ben sizi arkamdan görüyorum” ifadesi diğer rivayetlerde yer almamaktadır. Ancak önceki bâblarda kaydedilen hadislerde yine aynı sahâbî râviden benzer ifadeler, bu kez rükû ve secdelerin düzgün yapılmasına dair uyarının ardından zikredilmiştir (meselâ bk. “Salât”, 424, 425, 426). “İlerleyin ve bana uyun. Bir kavim gerileye gerileye Allah kendilerini geride bırakır” mânasındaki ikinci rivayet ise kendinden sonra aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁰⁵ Müslim, “Salât”, 452. Kendinden önce kaydedilen rivayet aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁰⁶ Müslim, “Salât”, 505. Kendisinden önce kaydedilen rivayet, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir. Ancak Şeybân’ın rivayetinde zikredilen hadisin “sebeb-i îrâdî” (söz konusu kavramın “Hz. Peygamber’in vefatından sonra sahâbenin yahut onlardan sonra tâbiînin bir hadisi nakletmesine sebep olan şeyler ve bir hadisi naklederken yaptığı açıklamalar” anlamını ifade etmesi hakkında bk. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdî’l-hadîs*, 25) önceki rivayette bulunmamaktadır. Bunun dışında Şeybân’ın rivayetinden sonra başka sahâbî râvilerden nakledilen hadisler de mâna yönüyle rivayeti desteklemektedir.

³⁷⁰⁷ Müslim, “Salât”, 510. Şeybân’ın tariki, metni zikredilmeksizin önceki hadisi desteklemek üzere zikredilmiştir.

³⁷⁰⁸ Müslim, “Mesâcid”, 524. Hadisin senedi “حدثنا يحيى بن يحيى وشيبان بن فروخ كلاهما عن عبد الوارث” şeklinde olup Şeybân b. Ferrûh ile Yahyâ b. Yahyâ’nın makrûn olduğu görülmektedir.

³⁷⁰⁹ Müslim, “Mesâcid”, 526. Şeybân’ın İbn Ömer (r.anhümâ) kanalıyla naklettiği hadisin makrûnu tahvil gösterilmiştir. Bunun dışında hadis, aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla rivayet edilmiştir. Ayrıca bâb içinde başka sahâbî râvilerden nakledilen hadisler de Şeybân’ın rivayetini mâna yönünden desteklemektedir.

³⁷¹⁰ Müslim, “Mesâcid”, 550; 553. Hadislerden ilkinde Şeybân’ın tariki, metni zikredilmeksizin önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir. İkinci hadisin senedi ise “حدثنا عبد الله بن محمد بن أسماء الضبي وشيبان بن فروخ قال حدثنا “مهيدي بن ميمون” şeklinde olup Abdullah b. Muhammed ed-Dubâi ile Şeybân b. Ferrûh’un makrûn olduğu görülmektedir. Ayrıca bu hadisten önce kaydedilen nakiller de mâna yönüyle Şeybân’ın rivayetine benzemektedir.

³⁷¹¹ Müslim, “Mesâcid”, 659. Hadisin senedi “حدثنا شيبان بن فروخ وأبو الربيع كلاهما عن عبد الوارث” şeklinde olup Şeybân ile Ebû’r-Rebî’in makrûn olduğu görülmektedir. Ayrıca bâb içinde nakledilen diğer hadisler de mâna yönüyle Şeybân’ın rivayetine benzemektedir.

³⁷¹² Müslim, “Mesâcid”, 681. Resûlullah’ın (s.a.v.) bir sefer dönüşü yanındakilerle beraber uyuyakalıp sabah namazını kaçırmaları ve daha sonrasında kaza etmelerinin anlatıldığı hadis, bâb içinde başka sahâbî râvilerden ve birtakım değişikliklerle nakledilmiştir..

³⁷¹³ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 719; 721. Her iki hadisin ardından mütâbi‘ tarikleri kaydedilmiştir.

³⁷¹⁴ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 752. Şeybân’ın hadisinden sonra kaydedilen hadis de aynı sahâbî râviden aynı lafızlarla nakledilmiştir.

yapılacak dua,³⁷¹⁵ namaz kılarken, Kur'an okurken yorgunluk çöken kimsenin dinlenmesinin emredilmesi,³⁷¹⁶ Kur'an'ı tertîl ile okumak ve bir rek'atta iki sûre okumak,³⁷¹⁷ akşam namazından önce nâfile namaz kılmaya dair bâblarda;³⁷¹⁸ "Kitâbü'l-Cenâiz"de cenaze namazı kılmak ve cenaze arkasından yürümek ile ilgili bâbda;³⁷¹⁹ "Kitâbü'z-Zekât"ta mal biriktirmeye karşı sert tutum takınmak,³⁷²⁰ Hâricîler'in sıfatları,³⁷²¹ Hâricîlerin yaratıkların en şerlisi olduğu hakkındaki bâblarda;³⁷²² "Kitâbü's-Sıyâm"da orucun başlangıç vakti,³⁷²³ her ayda üç günü oruç tutmak ile alâkalı bâblarda;³⁷²⁴ "Kitâbü'l-Hac"da ihramlı için mubah olan ve olmayan şeyler,³⁷²⁵ ihramlıyken öldürülmesi mendup olan hayvanlara dair bâbda iki hadis,³⁷²⁶ Kâbe içinde namaz kılmak ve dua etmek hakkındaki bâbda;³⁷²⁷ "Kitâbü't-Talâk"ta

³⁷¹⁵ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 769. Şeybân'ın tariki, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁷¹⁶ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 784. Şeybân'ın tariki, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁷¹⁷ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 822. Bâb içinde kaydedilen diğer hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷¹⁸ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 837. Bâb içinde iki hadis kaydedilmiş olup Şeybân'ın nakli ikincisidir. İlk rivayet Hz. Enes'in (r.a.) akşam namazından evvel kıldıkları iki rek'at nâfile namazı Allah Resûlü'nün (s.a.v.) gördüğü halde bununla ilgili emir veya nehiy hükmü vermediği hakkındadır. Şeybân'dan nakledilen ikinci hadis de yine Hz. Enes'in (r.a.) Medine'de akşam namazından önce iki rek'at nâfile namaz kıldıklarını; hatta bu esnada mescide giren yabancı bir kimsenin -namaz kılan kimselerin çokluğundan dolayı- bunun farz kılındığını zannettiğine dair rivayettir.

³⁷¹⁹ Müslim, "Cenâiz", 945. Bâb içinde cenaze namazı kılmanın ve cenaze arkasından yürümenin sevabına dair Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen rivayetler kaydedilmiştir. Şeybân b. Ferrûh'tan nakledilen rivayette ise İbn Ömer'in (r.anhümâ), söz konusu hadisi teyit için Hz. Âişe'ye sordurması kaydedilmiştir ki bundan sonraki nakil de aynı olaydan bahsetmektedir.

³⁷²⁰ Müslim, "Zekât", 992. Bâb içinde iki hadis kaydedilmiştir. Bunlardan ilkinde Ahnef b. Kays'ın, Medine'de içlerinde ileri gelen kimselerin de bulunduğu bir toplulukta otururken sert görünümlü bir kişinin gelip mal biriktirmenin cezasına dair uyarıda bulunduğu nakledilmektedir. Şeybân'dan yine Ahnef b. Kays kanalıyla nakledilen ikinci rivayette ise bahsedilen bu sert görünümlü kişinin ismi tasrih edilerek kaydedilmiştir ki bu kişi Ebû Zer'dir (r.a.).

³⁷²¹ Müslim, "Zekât", 1065. Kendisinden sonra kaydedilen rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷²² Müslim, "Zekât", 49. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen rivayetin benzerleri hem kendisinden sonraki hadislerde hem de önceki iki bâbda serdedilen nakillerde bulunmaktadır.

³⁷²³ Müslim, "Sıyâm", 1094. Bâbın sonlarına doğru kaydedilen hadis, kendinden sonraki aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen rivayetlerle desteklenmektedir.

³⁷²⁴ Müslim, "Sıyâm", 1160. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen rivayette Hz. Âişe'nin (r.anhâ), kendisine yöneltilen "Allah Resûlü (s.a.v.) her ay üç gün oruç tutar mıydı?" sorusuna "Evet" diyerek cevap verdiği; ancak bu günlerin hangileri olduğu sorulduğunda da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buna ehemmiyet vermediği nakledilmiştir. Sonraki rivayetlerde de başka sahâbî râvilerden Resûlullah'ın (s.a.v.) her aydan üç gün oruç tutulmasını tavsiye ettiğine dair ifadeler kaydedilmektedir.

³⁷²⁵ Müslim, "Hac", 1180. Kendisinden sonra kaydedilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷²⁶ Müslim, "Hac", 1200; 1199. İlk hadiste Şeybân'ın "İbn Ömer (r.a.) → Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarından biri" kanalıyla naklettiği hadisin öncesinde kaydedilen hadis de benzer şekilde rivayet edilmiş; ayrıca bir önceki nakil de "İbn Ömer (r.a.) → Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zevcesi Hafsa (r.anhâ)" senediyle isim tasrih edilerek zikredilmiştir. İkinci hadiste ise Şeybân'ın tariki, metin zikredilmeksizin kendinden önceki nakilleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁷²⁷ Müslim, "Hac", 1331. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) Mekke fethinde, yanında Bilâl-i Habeşî, Üsâme b. Zeyd ve Kâbe hizmetçisi Osman b. Talha (r.anhüm) ile Kâbe'ye girmesi olayının anlatıldığı bâbın ilk rivayetlerinde İbn Ömer'in Bilâl'den (r.anhüm) nakille Resûlullah'ın (s.a.v.) Kâbe içinde namaz kıldığı bilgisi kaydedilmektedir. Diğer yandan İbn Abbâs → Üsâme (r.ahnüm) kanalıyla aktarılan rivayette, Hz.

vefat iddetinde yas tutmanın vücûbiyeti ile ilgili bâbda;³⁷²⁸ “Kitâbü’l-İtk”da,³⁷²⁹ “Kitâbü’l-Büyû”da yeri kiraya vermeye dair bâbda;³⁷³⁰ “Kitâbü’l-Müsâkât”ta ribâ ile alâkaları bâb,³⁷³¹ “selem” ile ilgili bâb;³⁷³² “Kitâbü’l-Eymân” yemin edilen şeyden daha hayırlısı görüldüğünde yeminden dönüp kefâret vermenin mendup olması hakkındaki bâbda iki hadis;³⁷³³ bir kimsenin köledeki hissesini âzat etmesi bâbında;³⁷³⁴ “Kitâbü’l-Kasâme”de bir kimsenin kendisine yapılan saldırıyı defetmek isteyip saldıran kimseye zarar verirse tazmin gerekmediğine dair bâbda;³⁷³⁵ “Kitâbü’l-Akziye”de çok soru sormaktan nehiy,³⁷³⁶ öfkeliyken hüküm vermenin kerâheti bâblarında;³⁷³⁷ “Kitâbü’l-Cihâd ve’s-Siyer”de dârülharpta ele geçirilen şeylerden yemenin cevâzı,³⁷³⁸ Mekke’nin fethi,³⁷³⁹ Ahzâb Gazvesi ile ilgili bâblarda;³⁷⁴⁰ “Kitâbü’l-İmâre”de emir olmayı istemek ve bunun için hırs göstermekten nehiy,³⁷⁴¹ âdil hükümdarın fazileti, zalim olanın cezası ve tebaaya karşı yumuşak davranmaya

Peygamber’in (s.a.v.) Kâbe içinde namaz kılmayıp yalnız dua ettiği belirtilmektedir. Şeybân’ın rivayeti ise İbn Abbâs’tan (r.anhümâ) “Hz. Peygamber (s.a.v.), Kâbe’ye girmişti. Kâbe’nin içinde altı direk varmış. Bir direğin yanında durarak dua etmiş; ancak namaz kılmamıştı.” şeklinde kaydedilmiştir. Burada Şeybân’ın hadisi, kendinden önce zikredilen rivayetle desteklenmiş olsa da İbn Ömer’in Bilâl’den (r.anhüm) naklettiği bilgiye muhaliftir. Nevevî, bu durumda ziyâde bilgi içermesi nedeniyle İbn Ömer’in (r.anhümâ) hadisinin tercih edildiğini belirtmiş; İbn Abbâs (r.anhümâ) rivayetini ise Üsâme’nin hem Hz. Peygamber’den daha uzak durması hem de duayla meşgul olması nedeniyle namazını görmemiş olmasıyla açıklamıştır (bk. Nevevî, *el-Minhâc*, 9/82).

³⁷²⁸ Müslim, “Talâk”, 1490. Şeybân’ın tariki metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisi desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁷²⁹ Müslim, “İtk”, 1501. Şeybân’ın tariki, metni zikredilmeksizin kitâbın ilk hadisini desteklemek üzere kaydedilmiştir. Hadis ayrıca “Kitâbü’l-Eymân”da da kaydedilmiştir.

³⁷³⁰ Müslim, “Büyû”, 1536. Şeybân’ın rivayetinin önce ve sonrasında hadis aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷³¹ Müslim, “Müsâkât”, 1584. Şeybân’ın tariki, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere zikredilmiştir.

³⁷³² Müslim, “Müsâkât”, 1604. Bâb içinde üç hadis serdedilmiş olup Şeybân’ın nakli ikinci rivayettir. Her üç rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla aktarılmıştır.

³⁷³³ Müslim, “Eymân”, 1649; 1652. İlk hadiste Şeybân’ın rivayeti tamamen kaydedilmeyip yalnız metninde bulunan ziyâdeye işaret edilmiştir. İkincisinde ise hadisi destekleyen mütâbî’ tarikleri zikredilmiştir ki aynı zamanda “Kitâbü’l-İmâre”de da bulunmaktadır.

³⁷³⁴ Müslim, “Eymân”, 1501. Kendisinden önce kaydedilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir. Bu hadis ayrıca “Kitâbü’l-İtk”da da nakledilmektedir.

³⁷³⁵ Müslim, “Kasâme”, 1674.

³⁷³⁶ Müslim, “Akziye”, 1715. Şeybân’ın tariki, kendinden önceki hadisi desteklemek üzere metni zikredilmeksizin kaydedilmiş; ancak metindeki bir ifadenin bulunmadığına işaret edilmiştir.

³⁷³⁷ Müslim, “Akziye”, 1717. Şeybân’ın tariki, kendinden önceki hadisi desteklemek üzere metni zikredilmeksizin kaydedilmiştir.

³⁷³⁸ Müslim, “Cihâd ve’s-Siyer”, 1772. Şeybân’ın rivayeti bâbın ilk hadisi olarak kaydedilmiş olup kendinden sonra zikredilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷³⁹ Müslim, “Cihâd ve’s-Siyer”, 1780. Şeybân’ın rivayeti bâbın ilk hadisi olarak kaydedilmiş olup kendinden sonra zikredilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁴⁰ Müslim, “Cihâd ve’s-Siyer”, 1805. Yahyâ b. Ebî Yahyâ ile Şeybân b. Ferrûh’un birbirlerinin makrûnu olduğu hadiste Resûlullah (s.a.v.) ile ashabının hendek kazarken okudukları recez nakledilmektedir. Bu hadis bâb içinde farklı sahâbî râvilerden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁴¹ Müslim, “İmâre”, 1652. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen hadisten sonra zikredilen rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir. Hadis ayrıca “Kitâbü’l-Eymân”da da kaydedilmiştir.

teşvik,³⁷⁴² taatten çıkıp cemaatten ayrılmanın tahrimine dair bâbda iki hadis,³⁷⁴³ şehâdeti talep etmek ile ilgili bâblarda;³⁷⁴⁴ “Kitâbü’s-Sayd ve’z-Zebâ’ih”te hayvanları hapsederek öldürmekten nehiy bâbında;³⁷⁴⁵ “Kitâbü’l-Eşribe”de kuru hurma ve kuru üzümün karıştırılarak nebîz yapılmasına dair bâb,³⁷⁴⁶ içinde nebîz yapılması nehyedilen kaplarla ilgili bâbda iki hadis;³⁷⁴⁷ keskinleşip sarhoş edici hale gelmeyen nebîzin mübah oluşu,³⁷⁴⁸ üç solukta içmenin müstehap oluşuna dair bâblarda;³⁷⁴⁹ “Kitâbü’l-Libâs”ta gümüş kapta bir şey içmenin tahrîmi,³⁷⁵⁰ ipeğin erkeğe haram kılınması hakkındaki bâbda iki hadis;³⁷⁵¹ giyimde mütevazi olmak,³⁷⁵² Allah’ın yarattığını değiştirmenin tahrîmine dair bâblarda;³⁷⁵³ “Kitâbü’s-Selâm”da hastaya okumak,³⁷⁵⁴ (belli cinsteki) yılanları öldürmek ile alâkalı bâblarda;³⁷⁵⁵ “Kitâbü’l-Fezâil”de Resûlullah’ın (s.a.v.) ahlak yönünden insanların en güzeli olmasına dair bâbda iki hadis,³⁷⁵⁶ çocuklara merhamet göstermek,³⁷⁵⁷ Resûlullah’ın (s.a.v.) saçlarının

³⁷⁴² Müslim, “İmâre”, 142. Bâbın sonlarına doğru kaydedilen hadis, aynı zamanda “Kitâbü’l-Îmân”da da nakledilmiş olup burada mütâbi’leri bulunmaktadır.

³⁷⁴³ Müslim, “İmâre”, 1848; 1849. Biri Ebû Hüreyre, diğeri Abdullah b. Abbâs (r.anhüm) kanalıyla nakledilen iki hadisin de bâb içinde mütâbi’ ve şevâhidi bulunmaktadır.

³⁷⁴⁴ Müslim, “İmâre”, 1908. Kendisinden sonra kaydedilen hadis başka bir sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁴⁵ Müslim, “Sayd ve’z-Zebâ’ih”, 1958. Şeybân b. Ferrûh ile Ebû Kâmil’in birbirlerinin makrûnudurlar. Ayrıca kendisinden sonra kaydedilen hadis de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁴⁶ Müslim, “Eşribe”, 1986. Kendisinden sonra kaydedilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁴⁷ Müslim, “Eşribe”, 1995; 1997. İçinde nebîz yapılması yasaklanan kaplarla ilgili farklı sahâbî râvilerden nakledilen rivayetlerin kaydedildiği bâbda Şeybân b. Ferrûh’un her iki rivayetinin de mütâbi’ ve şevâhidi bulunmaktadır.

³⁷⁴⁸ Müslim, “Eşribe”, 2005. Şeybân b. Ferrûh’un naklettiği hadise göre Hz. Âişe’ye (r.anhâ) nebîzin hükmü sorulunca Habeşli bir câriyeyi çağırarak Resûlullah’a (s.a.v.) nebîzi bu câriyenin yaptığını ve sorunun ona sorulmasını söylemiştir. Bunun üzerine câriye, geceden tulum içinde nebîz yapıp ağzını bağladığını ve astığını, sabahında da Resûlullah’ın (s.a.v.) o nebîzi içtiğini söylemiştir. Bir sonraki nakilde ise Hz. Âişe’den (r.anhâ) “Biz Resûlullah’a (s.a.v.) bir tulumda nebîz yapardık. Yukarısı bağlanırdı. Tulumun altında bir delik (musluk) vardı. Biz nebîzi sabah yapardık, onu akşam içerdi; akşam yapardık, onu sabah içerdi.” şeklindeki ifadeler nakledilmiştir.

³⁷⁴⁹ Müslim, “Eşribe”, 2028. Şeybân’ın isnadı tahvil ile makrûnen gösterilmiş; ayrıca sonraki rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁵⁰ Müslim, “Libâs”, 2065. Şeybân’ın isnadı tahvil ile makrûnen gösterilmiştir.

³⁷⁵¹ Müslim, “Libâs”, 2068; 2072. Aynı olayın tahdîs edildiği her iki rivayetin de bâb içinde mütâbii bulunmaktadır.

³⁷⁵² Müslim, “Libâs”, 2080. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilen rivayetten sonraki hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁵³ Müslim, “Libâs”, 2125. Şeybân’ın isnadı, metni zikredilmeksizin kendinden önceki rivayeti desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁷⁵⁴ Müslim, “Selâm”, 2191. Kendisinden sonra kaydedilen rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁵⁵ Müslim, “Selâm”, 2233. Bâb içinde kaydedilen diğer rivayetlerin bir kısmı da aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁵⁶ Müslim, “Fezâil”, 2309; 2310. İlk hadiste Şeybân’ın isnadı, metni zikredilmeksizin kendinden önceki rivayeti desteklemek üzere kaydedilmiştir. İkincisinde ise bâb içinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilen hadiste Şeybân ile Ebû’r-Rebî’ birbirlerinin makrûnudurlar.

³⁷⁵⁷ Müslim, “Fezâil”, 2315. Kendisinden sonra kaydedilen hadis aynı sahâbî râviden nakledilmiş olup Şeybân’ın hadisine mâna yönüyle benzemektedir.

vasfı,³⁷⁵⁸ Hz. İsa'nın (a.s.) fazileti,³⁷⁵⁹ Hz. Mûsâ'nın (a.s.) fazileti hakkındaki bâblarda,³⁷⁶⁰ “Fezâilü's-Sahâbe”de Abdullah b. Ca'fer'in (r.anhümâ) fazileti ile ilgili bâbda,³⁷⁶¹ “Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla”da anne-babaya itaatin ibadetten önde tutulması,³⁷⁶² anne-babanın ihtiyarlığına yetişip de onlar sebebiyle cennete giremeyen kimse,³⁷⁶³ yüze vurmaktan nehiy bâblarında,³⁷⁶⁴ “Kitâbü'l-Kader”de insanın kaderinin anne karnındayken takdir edilmesi hakkındaki bâbda iki hadis;³⁷⁶⁵ “Kitâbü'l-İlim”de âhir zamanda ilmin kaldırılacak olmasına dair bâbda,³⁷⁶⁶ “Kitâbü'r-Rikâk”ta cennet ehlinin çoğunluğunu fakirler; cehennem ehlinin çoğunluğunu ise kadınların teşkil etmesi ile alâkalı bâbda;³⁷⁶⁷ “Kitâbü'l-Cennet”te ölen kimseye cennet veya cehennemde oturacağı yerin gösterilmesi ve kabir azabının ispatı bâbında;³⁷⁶⁸ “Kitâbü'l-Fiten”de Deccâl'in zuhur edeceği vakit Romalılar'ın durumu hakkındaki bâblarda;³⁷⁶⁹ “Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik”in başında³⁷⁷⁰ ve “müminin her işinin hayır olduğuna” dair hadisin kaydedildiği bâblarda³⁷⁷¹ kaydedilen rivayetler. Bunlar, *Sahîh-i Müslim* içinde serdedilen diğer hadislerle desteklenmektedir.

Bunların dışında “Kitâbü's-Salât”ta sabah namazında kıraati sesli yapmak ve cinlere Kur'an okunmasına dair bâbda kaydedilen hadisin³⁷⁷² *Sahîh-i Müslim* içinde mütâbî' veya şâhidi

³⁷⁵⁸ Müslim, “Fezâil”, 2338. Kendisinden sonra kaydedilen rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer mânayla; ancak bir kısmı eksik olarak nakledilmiştir.

³⁷⁵⁹ Müslim, “Fezâil”, 2367. Kendisinden önce kaydedilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer mânayla nakledilmiştir.

³⁷⁶⁰ Müslim, “Fezâil”, 2375. Heddâb b. Hâlid ile Şeybân b. Ferrûh'un birbirlerinin makrûnudurlar. Ayrıca sonraki rivayet de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁶¹ Müslim, “Fezâilü's-Sahâbe”, 2429. Hadis daha uzun haliyle “Kitâbü'l-Hayz”da da kaydedilmiştir.

³⁷⁶² Müslim, “Birr ve's-Sıla”, 2550. Bâb içinde iki hadis kaydedilmiş olup Şeybân'ın rivayeti ilk sırada serdedilmiştir. Burada, uğradığı iftiranın beşikte konuşan bir bebekle çürütüldüğü Cüreyc isimli zâhid bir kimse hakkındaki kıssa anlatılmakta olup sonraki hadis de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁶³ Müslim, “Birr ve's-Sıla”, 2551. Kendisinden sonra kaydedilen hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁶⁴ Müslim, “Birr ve's-Sıla”, 2612. Bâb içinde sonra kaydedilen diğer hadisler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁶⁵ Müslim, “Kader”, 2649; 2651. Hadislerden ilkinde Şeybân'ın tariki, metni zikredilmeksizin makrûnen kaydedilmiştir. İkinci hadis ise bâbın sondan bir önceki rivayeti olup kendisinden sonra serdedilen rivayet, farklı bir sahâbî râviden; ancak benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁶⁶ Müslim, “İlim”, 2671. Bâbın ilk hadisi olarak kaydedilmiş olup kendinden sonraki rivayetler hem aynı hem başka sahâbî râvilerden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁶⁷ Müslim, “Rikâk”, 2737. Şeybân'ın tariki, metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁷⁶⁸ Müslim, “Cennet”, 2873. Şeybân'ın tariki tahvil ile makrûnen kaydedilmiştir. Ayrıca kendinden sonra serdedilen rivayetler de aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledilmiştir.

³⁷⁶⁹ Müslim, “Fiten”, 2899. Şeybân'ın tariki, bâbın sonunda metni zikredilmeksizin kendinden önceki hadisleri desteklemek üzere kaydedilmiştir.

³⁷⁷⁰ Müslim, “Zühd ve'r-Rekâik”, 2967. Utbe b. Gazvân'ın hutbesi nakledilmektedir. Kendisinden sonra Şeybân'ın rivayetini destekleyecek bir tariki kaydedilmiştir.

³⁷⁷¹ Müslim, “Zühd ve'r-Rekâik”, 2999. Bâbın tek hadisi olarak kaydedilen rivayette Heddâb b. Hâlid ile Şeybân b. Ferrûh, birbirlerinin makrûnudurlar.

³⁷⁷² Müslim, “Salât”, 449.

bulunmamakla birlikte *Sahîh-i Buhârî*'nin iki yerinde aynı sahâbî râviden benzer lafızlarla nakledildiği görülmüştür.³⁷⁷³ Benzer şekilde “Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik”te Allah’ın kendilerini imtihan ettiği İsrâiloğulları’ndan üç kimse hakkındaki kıssanın anlatıldığı hadis³⁷⁷⁴ benzerine *Sahîh- Müslim* içinde ulaşılamasa da *Sahîh-i Buhârî*’nin iki yerinde rivayetin nakledildiği görülmüştür.³⁷⁷⁵ Bunların yanı sıra “Kitâbü’l-Cum’a”da hutbe esnasında hutbeyi bölerek birine bir şey öğretmek ile ilgili bâbın tek hadisi olarak kaydedilen rivayette, Resûlullah (s.a.v.) hutbe verirken kendisine dini hakkında soru sormak için gelen yabancı bir kimse için hutbesini bölmesi anlatılmaktadır.³⁷⁷⁶ *Sahîh-i Müslim* içinde hadisi destekleyecek bir rivayet bulunmamakla birlikte *Sünen-i Nesâî*’de başka bir tarikten nakledildiği görülmektedir.³⁷⁷⁷ Yine “Kitâbü’l-Lukata”da malın fazlasıyla ihtiyacı olana yardımda bulunmanın müstehap oluşu ile ilgili bâbın tek hadisi;³⁷⁷⁸ *Sünen-i Ebî Dâvûd*’da da nakledilmiştir.³⁷⁷⁹

Son olarak *Sahîh-i Müslim* içinde Şeybân b. Ferrûh’tan nakledilip *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi‘ veya şâhidi tespit edilemeyen iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Kitâbü’l-Îmân”da İsrâ ve Mi‘rac hadisesi ile ilgili bâbda nakledilen Allah Resûlü’nün (s.a.v.) çocukluğunda yaşadığı şakk-ı sadr hadisesinin anlatıldığı rivayettir.³⁷⁸⁰ İkincisi hadis “Kitâbü’l-Îmâre”de âdil hükümdarın fazileti, zalim olanın cezası ve tebaaya karşı yumuşak davranmaya teşvik bâbında kaydedilmiştir.³⁷⁸¹ Ancak bu iki naklin de ahkâma dönük bir yönünün olmadığı söylenebilir.

³⁷⁷³ Buhârî, “Ezân”, 105 (No. 773); “Tefsir”, 72/1 (No. 4921).

³⁷⁷⁴ Müslim, “Zühd ve’r-Rekâik”, 2964.

³⁷⁷⁵ Buhârî, “Enbiyâ”, 1 (No. 3464); “Eymân ve’n-Nüzür”, 7 (No. 6653).

³⁷⁷⁶ Müslim, “Cum’a”, 876.

³⁷⁷⁷ Nesâî, “Zînet”, 122 (No. 5377). Hadisin buradaki senedi “Ya’kûb b. İbrâhim → Abdurrahman [b. Mehdî] → Süleyman b. Mugîre → Humeyd b. Hilâl → Ebû Rifâa” kanalıyla nakledilmiş olup Şeybân’ın tarikiyle “Süleyman b. Mugîre → Humeyd b. Hilâl → Ebû Rifâa” kısmında birleşmektedir. Ricâl âlimlerinin Ya’kûb b. İbrâhim ile ilgili tevsik değerlendirmeleri için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 14/849-850.

³⁷⁷⁸ Müslim, “Lukata”, 1728.

³⁷⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 32 (No. 1660). Hadisin senedi “Muhammed b. Abdillâh el-Huzâî ve Mûsâ b. İsmâil → Ebû’l-Eşheb → Ebû Nadre → Ebû Saîd el-Hudrî” şeklindedir ki Şeybân’ın tariki de “Ebû’l-Eşheb → Ebû Nadre → Ebû Saîd el-Hudrî” kısmında birleşmektedir. Ricâl âlimlerinin Muhammed b. Abdillâh ve Mûsâ b. İsmâil [et-Tebûzekî] hakkındaki için sırasıyla bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 11/707-708; 13/385-387.

³⁷⁸⁰ Müslim, “Îmân”, 162.

³⁷⁸¹ Müslim, “Îmâre”, 1830.

Değerlendirme

Teze konu edilen râviler arasında şiddetli vehim ile tenkit edilen kişilerden yalnız otuzunun rivayetine *Sahîhayn*'da yer verildiği görülmüştür. Bunların içinden münekkit ulemânın ağırlıklı olarak tevsik ettiği dokuz râvi bulunmaktadır ki dördünün hadisleri *Sahîhayn*'da, ikisinin rivayetleri yalnız *Sahîh-i Buhârî*'de; üçünün nakilleri ise yalnız *Sahîh-i Müslim*'de kaydedilmiştir. Bu noktada söz konusu dokuz râvi içinde *Sahîh-i Buhârî* ve/veya *Sahîh-i Müslim*'de kendilerinden ondan fazla hadis nakledilen dört kişinin tespit edildiği kaydedilmelidir. Ayrıca tahrîc edilen hadislerin büyük çoğunluğunun *Sahîhayn* içinde mütâbi' veya şâhidine yer verildiğinin de altı çizilmelidir. Bununla birlikte İbnü'l-Gasîl'in "Cihâd" ve "Megâzî" bölümlerinde kaydedilen Bedir Savaşı ile ilgili hadisin *Kütüb-i Sitte* içinde İbnü'l-Gasîl dışında bir kanaldan ulaşılan tek tariki *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da bulunmaktadır. Bununla beraber buradaki hadisin tarikinde bulunan râvilerinden biri meçhul; diğeri "lâ yûtâba'u aleyhi" şeklinde değerlendirildiğinden mütâbi' olmaya elverişli değildir. "Tıb" bölümlerinde nakledilen hadisin ise *Kütüb-i Sitte*'de mütâbi' veya şâhidi bulunmamaktadır ki bu rivayet aynı zamanda *Sahîh-i Müslim*'de İbnü'l-Gasîl'den nakledilen tek hadis olarak yer almaktadır. Yine Abdülvâhid b. Ziyâd'ın *Sahîh-i Buhârî*'de yer alıp *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidine ulaşamayan üç hadisi vardır. Söz konusu rivayetler menâkıb nevinden olup ikisi "Menâkıb", biri ise "Megâzî" bölümlerinde yer almaktadır. *Sahîh-i Müslim*'de ise yalnız "Mesâcid" bölümünde namazda tekbir ile kıraat arasında ne okunacağına dair bâbda kaydedilen rivayetin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidi tespit edilememiştir. Ancak bu hadisin muallak olarak ve "huddistü" şeklinde temrîz sîgasıyla nakledildiği vurgulanmalıdır. Yine Abdullah b. Ca'fer'in "Cenâ'iz" kitâbında ölen kimse için lahit yapmaya dair bâbında ve "Hac" bölümünde Medîne'nin fazileti ve tahrîmi ile ilgili bâbda kaydedilen rivayetlerin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidi bulunmamaktadır. Son olarak Şeybân b. Ferrûh'un *Sahîh-i Müslim*'de yalnız "İmân" bölümünde yer alan şakk-ı sadr hadisesiyle ilgili rivayet ile "İmâre"de âdil hükümdarın fazileti, zalim olanın cezası ile ilgili nakillerin *Kütüb-i Sitte*'de mütâbi' veya şâhidi tespit edilememiştir.

Diğer yandan güvenilir şahsiyetleriyle hadis âlimlerinin müspet kanaatlerine mazhar olsalar da zabt yönünden eleştirilen on dokuz râvi vardır. Mezkûr râvilerden dördünün hadisleri *Sahîhayn*'da; üçünün nakilleri yalnız *Sahîh-i Buhârî*'de; on ikisinin rivayetleri ise yalnız *Sahîh-i Müslim*'de nakledilmiştir. Yukarıda zikredilen dokuz râvinin aksine bu gruptan yalnız Derâverdi'nin *Sahîhayn* içinde ondan fazla rivayeti bulunmaktadır. Yine bu kimselerin nakillerinin de kâhir ekseriyetle mütâbi' veya şâhidlerinin *Sahîhayn* içinde yer aldığı

kaydedilmelidir. Ancak Derâverdi'nin *Sahîh-i Müslim*'de nakledilen bir hadisinin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidine ulaşamamıştır ki rivayet, "Nikâh" bölümünde, mehir ile alâkalı bâbda serdedilmiştir. Yine Yahyâ b. Süleym'in *Sahîh-i Buhârî*'de, "Büyü'" ve "İcâre" bölümlerinde naklettiği terhîb muhtevalı bir hadisinin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidine ulaşamamıştır. Benzer şekilde Mûsâ b. Mes'ûd'un *Sahîh-i Buhârî*'de "Rikâk"taki tergîb-terhîb nevinden olan rivayetinin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidi tespit edilememiştir. Nuaym b. Hammâd'ın da *Sahîh-i Buhârî*'de, "Menâkıbü'l-Ensâr"da zikredilen rivayetinin *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidi bulunmamaktadır. Amr b. Meymûn'un Câhiliye devrinde gördüğü dişi bir maymunun diğer maymunlar tarafından taşlandığına dair bu haber, Amr'ın Câhiliye dönemini idrâk ettiğini delillendirmek üzere kaydedilmiştir. Fudayl b. Merzûk'un *Sahîh-i Müslim*'de "Zekât" bölümünde kaydedilen, temiz ve güzel maldan verilen sadakanın kabul edildiğine dair hadisin de *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidine ulaşamamıştır.

Son olarak Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik ile Eş'as b. Sevvâr; münekkitlerin cerh ettiği ravilerdir. Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik'tan *Sahîh-i Buhârî*'nin "Teheccüd" kitâbında yalnız bir rivayet, metninde bulunan ziyâdeye işaret etmek üzere kaydedilmiştir. Eş'as b. Sevvâr'dan *Sahîh-i Müslim*'in "Talak" bölümünde serdedilen tek hadis de makrûnen serdedilmiştir.

Netice itibariyle "kesretü'l-vehim" ile değerlendirilen râvilerin *Sahîhayn* içindeki nakillerinin ağırlıklı olarak makrûnen serdedildiği anlaşılmaktadır. *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidi bulunmayan az sayıdaki rivayet ise fezâil, tergîb-terhîb, menâkıb gibi konulara müteallık hadislerdir. *Kütüb-i Sitte*'de mütâbi' veya şâhidi bulunmayıp ahkâm ile alâkalı olarak değerlendirilebilecek tek rivayet ise Derâverdi'den nakledilmiştir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bir zabt kusuru olan “vehim” kavramının incelendiği tezde, matbu ricâl literatüründe söz konusu tenkit lafzıyla nitelenen râvilerle odaklanılarak terimin anlamı, mahiyeti ve diğer zabt kusurlarıyla ilişkisine dair bir araştırma yapılmış, böylece mezkûr ta’n sebebiyle eleştirildiği tespit edilen 631 kişi incelenmiştir. Burada araştırma neticesinde ulaşılan önemli sonuçlar zikredilecektir. İlk olarak erken dönem ricâl kaynaklarında “vehim” ile tavsif edilen râvi sayısının geç dönemdeki kaynaklarda bulunan râvilerle göre daha az olduğu görülmektedir. Zira erken dönem eserlerinde râvinin hadisinde bulunan bir hataya işaret etmek veya hoca-talebe ilişkisi, vefat tarihi gibi bilgi yanlışlarına dikkat çekmek üzere “vehim” lafzı kullanılmış olsa da doğrudan râviyi niteleyen bir terim olarak “vehim” kavramıyla çok fazla karşılaşmamaktadır. Ancak râviler hakkında kapsamlı bilgiler ihtiva eden ve daha bütünlüklü değerlendirmelerin bulunduğu sonraki eserlerde mezkûr terimin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Yine hadis usûlü eserlerinde râvinin zabtına dair açıklamalar, hadis rivayetindeki hata/isabet oranı üzerinde yoğunlaşmış; nakillerinde yanlışları doğrularına ağır basan kimselerin güvenilirliklerinin zedelendiği vurgulanmıştır. Bu durum İbn Hacer’in ilk olarak *Nuhbetü’l-fiker* adlı muhtasar hadis usûlünde ortaya koyduğu tasnife kadar devam etmiş; fakat bu eser sonrasında râvinin rivayete ehliyeti “metâin-i aşere” kavramı üzerinden anlaşılmış ve incelenmiştir.

Bu çalışma neticesinde varılan en mühim sonuç ricâl âlimlerinin kullanımında “râvinin rivayetlerinde yanlışması” ifade etmesi cihetiyle İbn Hacer’in tasnifine göre zabt kusurlarından “hata/galat” ile “vehim” kavramları arasında bir farkın bulunmadığıdır. Nitekim “vehim” ile nitelenen râvilerin aynı zamanda öteki zabt kusurlarıyla da eleştirilme durumları incelendiğinde bu kişilerin yüksek oranda “hata/galat” ile de tenkit edildiği görülmüştür. Yine ricâl âlimlerinin, değerlendirmelerinde “vehim” ile niteledikleri râvilerin hadislerine örnekler zikrederken rivayette bulunan kusuru “hata” ile tavsif ettikleri çok sayıda örnekle karşılaşmıştır. Buradan hareketle vehmin, “râvinin herhangi bir sebeple rivayetinde düştüğü her türlü yanlış” olduğu söylenebilir. Yine râvinin yanlışması; ya hadisi aldığı zaman dikkatsizliği, gafleti, sûû’l-hıfzı gibi nedenlerle sağlıklı bir şekilde tahammül edememesinden ya da rivayette bulunurken rivayetine gereken özeni göstermediği için doğru nakledememesinden kaynaklanır ki bu da “sûû’l-hıfz” ile “gaflet” kusurlarının “vehim/galat”a sebep olan unsurlar arasında değerlendirilmesini gerektirir. Öte taraftan “tevehhüm” ile ifade edilen tenkitlerin, sıklıkla râvinin “zan/tahmin” ile rivayette bulunduğu durumları belirtmek üzere dile getirildiği tespit edilmiştir. Bu noktada “tevehhüm”, râviyi yanlışla sürükleyen bir

sebeup olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan yine “tevehhüm” lafzının “teammüd”ün hilâfına; yani kasıtlı olmaksızın yapılan hataya işaret etmek üzere kullanıldığı örnekler de mevcuttur ki bahsedilen durumda da “tevehhüm”, “yanlışlık” ile eşitlenmektedir. Bunların yanı sıra hataya düşen râvinin sika kimselere muhalefette bulunma ihtimali söz konusudur. Dolayısıyla “muhâlefetü’s-sikât” kavramı da “vehim/galat”ın sonuçlarından biri olarak anlaşılmalıdır. Diğer bir deyişle beş zabt kusuru arasında birbirlerinin mürâdifi, sebebi, sonucu olması yönüyle “gaflet ve/veya sûtü’l-hıfz → vehim/galat → sikaya muhalefet” şeklinde formüle edilebilecek bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim ricâl âlimlerinin, râvileri gaflet ve zayıf hâfızayla niteleyip bu kusurlar sebebiyle nakillerinde vehme düştüklerini ve neticede sikalara muhalefette bulunduklarına dair değerlendirmeleri de bu kanaati desteklemektedir.

Tezde ulaşılan önemli sonuçlardan biri de yine İbn Hacer’in kaydettiği şekilde “vehim” tenkidıyla “muallal” hadis arasında zorunlu bir ilişkinin bulunmadığıdır. Zira rivayetlerdeki problemlerin incelendiği ilel eserlerindeki açıklamalar; “illet” ile “galat”, “sûtü’l-hıfz”, “dikkatsizlik”, “muhalefet” gibi diğer pek çok kavramın birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Yani “galatı fâhiş olan” râvinin rivayetinin “münker”; “vehim” yapan kimsenin hadisin “muallal” şeklinde nitelenmesi gibi keskin sınırların, hadis âlimlerinin kullanımını yansıtmadığı anlaşılmaktadır ki ilel eserlerinde hadis âlimlerinin, hadislerde bulunan “nekâret”i “vehim” ile tavsif ettikleri; bir münekkidin “vehim” ile nitelediği bir illetin başka bir âlim tarafından “galat” ile ifade edildiği veya illete neden olan unsur hâfıza zayıflığı ile açıkladığı çok sayıda örnek mevcuttur.

Yukarıda kaydedilen değerlendirmeler ise -en azından bu konu özelinde- mütekaddim ulemânın pratikteki uygulamalarını, müteahhir dönemde telif edilen usûl eserlerinden hareketle tetkik etmenin kendi içinde birtakım sakıncalar barındırdığını göstermektedir. Bu nedenle ricâl âlimlerinin kullandıkları cerh-ta’dîl lafızlarının, onların ifadelerinin bütünü ve bağlamı çerçevesinde değerlendirilmesinin daha sağlıklı bir yol olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kavramların terimlere evrildiği müteahhir dönemde ortaya konan tanımlar, meseleleri zihinlerde netleştirmek üzere sarfedilen mesainin bir neticesi olarak anlaşılmalıdır.

“Vehim” kavramının mahiyetinin belirlenmesi için râviyi yanlış sevk eden durumlar ile bu yanlışın neticelerinin de ortaya konması gerekmektedir. Bu bağlamda râvinin dalgınlığı, dikkatsizliği, hâfızasının zayıflığı, kavrayışının yetersizliği, hadis ilmine vâkıf olmaması, rivayetine gereken özeni göstermemesi, yeterli okuma kabiliyetine sahip olmadığı halde başkasının kitabından nakilde bulunması ya da ihtilâta maruz kalması gibi durumların vehme

neden olan unsurlar arasında zikredilmesi mümkündür. Yine râvinin vehim sonucunda isnad veya metinde kalb yapması, sened veya metne idrâcda bulunması, tashîf/tahrif yapması; mevkuf ya da maktû haberi ref' etmesi, mürsel haberde vasıl yapması gibi durumlar rivayette kusura neden olmaktadır.

Yine bu çalışmada, bir tenkit ifadesi olarak vehmin, râvinin güvenilirlik durumuna dair neye işaret ettiğinin tespiti hedeflenmiştir. Yapılan araştırma neticesinde, râvinin zayıflığının vehmin şiddeti ile doğru orantılı olduğu anlaşılmış; söz gelimi “kesretü'l-vehim” ile tenkit edilen râviler arasında münekkitlerin geneli tarafından taz'îf edilen kişi oranının, “kalîlü'l-vehm” ile nitelenenlere göre çok daha fazla olduğu görülmüştür. Zira incelenen râviler içinde vehmi az olduğu söylenen kimselerin yalnızca %16,2'sinin taz'îf edildiği, %83,8'inin ise tevsik edildiği tespit edilmiştir. Diğer yandan vehminin derecesi belirtilmeksizin tenkit edilen râvilerden %40,9'u taz'îf edilip %59,1'i tevsik edilmektedir. Fazla yanılmakla cerh edilen râviler ise %76,3 oranında taz'îf edilirken %23,7 oranında tevsik edilmiştir. Dolayısıyla vehmi fazla olan bir râvinin güvenilirlik durumunun nâdiren yanılan bir kişiye göre daha zayıf olduğu söylenebilir.

Ayrıca incelenen bütün değerlendirmelerin büyük çoğunluğunu, “vehim” lafzını en çok kullanan üç âlim olan İbn Hacer, İbn Hibbân ve Ukaylî'den nakledilen eleştirilerin teşkil ettiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla terimin mezkûr üç âlim merkezinde müstakil olarak incelenmesi gerekmektedir ki her âlimin de kendine has bir kullanımı vardır. Nitekim İbn Hacer'in hadis usulüne dair yaptığı açıklamalardan, onun “vehim” kavramını “şiddetli olmayan hata” anlamında değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İbn Hacer'in mezkûr terimle nitelediği râvilerin büyük oranda güvenilir kimseler olduğu kaydedilmelidir. Ancak yine de İbn Hacer'in kullanımı özelinde “hata” ve “galat” teriminin ayrıca incelenmeye muhtaç olduğu söylenebilir. Zira ancak bu tetkik neticesinde İbn Hacer'in terimleri kullanma biçimi hakkında net bir kanaate varılacaktır. Diğer yandan meselâ İbn Hibbân'ın değerlendirdiği râvilerde “vehim” ifadesini genellikle herhangi bir terim anlamına işaret etmeksizin kelime mânasıyla zikrettiği görülmüştür. Bu nedenle İbn Hibbân'ın râvi hakkındaki görüşü, ifadesinin bütünü dikkate alınarak anlaşılabilmektedir.

Son olarak *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'in, müslümanlar tarafından kabulle karşılanan iki kitap olması hasebiyle bu iki eserde “şiddetli vehim” ile tenkit edilen râvilere yer verilip verilmediği incelenmiştir. Neticede bu şekilde fazla yanılmakla tenkit edilen otuz râviden *Sahîhayn*'da hadis nakledildiği görülmüştür ki bunlar da ağırlıklı olarak makrûnen serdedilmiştir. *Kütüb-i Sitte* içinde mütâbi' veya şâhidi bulunmayan az sayıda rivayet ise

fezâil, tergîb-terhîb, menâkıb gibi konular ile alâkalıdır. *Kütüb-i Sitte* 'de mütâbi' veya şâhidi bulunmayıp ahkâm ile alâkalı olarak değerlendirilebilecek tek rivayet ise Derâverdi'den nakledilen mehir miktarına dair hadistir.

Yapılan bu araştırma, hadis terimlerinin salt usûl kitaplarında kaydedilen bilgilerden hareketle anlaşılmasının sakıncasını ve her kavramı onu dile getiren âlime, kullanıldığı döneme, zikredildiği esere göre müstakil olarak değerlendirmenin ehemmiyetini göstermiştir. Bu bağlamda terimlerin tarihî süreç içinde geçirdiği aşamaların ortaya konması ve irtibatlı olduğu kavramlarla birlikte ele alınarak mukayeseli bir şekilde incelenmesinin önemi vurgulanmalıdır. Bu sebeple çalışılmayı bekleyen daha pek çok terim ile ilgili yapılacak kapsamlı çalışmaların, hadis ilminin daha derinlikli bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacağı söylenebilir.

RÂVÎ TARAMASINDA KULLANILAN KAYNAKLAR

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Merrûzî ve gayrihi)*. nşr. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs. Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1408/1988.

---. *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs. 4 cilt. Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422/2001.

---. *Su'âlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvâti ve ta'dîlihîm*. nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1994.

---. *Su'âlâtü Ebî Bekr el-Eslem*. nşr. Hayrullah el-Şerîf. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1422/2001.

Alâî, Ebû Saîd Salâhaddîn Halîl b. Keykeldî. *Kitâbü'l-Muhteliîn*. nşr. Fuat Fevzî Abdülmuttalib- Ali Abdülbâsî Mezîd. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.

Ali b. el-Medînî, Ebü'l-Hasen Ali b. Abdillâh es-Sa'dî. *el-İlel*. nşr. Muhammed Mustafa A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980.

---. *Su'âlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li Ali b.el-Medînî*. nşr. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-sagîr*. nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986.

---. *et-Târîhu'l-kebîr*. 9 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

---. *et-Târîhu's-sagîr*. nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb. *Ahvâlû'r-ricâl*. nşr. Abdülazîm Abdülalîm el-Bestevî. Pakistan: Hadith Academy, 1411/1990.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.

---. *Su'âlâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî*. nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kâhire: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 1427/2006.

---. *Su'âlâtü'l- Hâkim en-Nisâbûrî li'd-Dârekutnî*. nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.

---. *Su'âlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî*. nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.

---. *Su'âlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*. nşr. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyyid-Halid b. Abdirrahman el-Cüreysî. Riyad: Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1427.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî*. nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Kitâbü'd-Du'afâ*. nşr. Fârûk Hamâde. Rabat: Dârü'l-beyzâ, 1984.

Ebû Zûr'a, Ubeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî. *Kitâbü'd-Du'afâ ve ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'î* (Ebû Zûr'a ve cühûdühü fî's-Sünne içinde). nşr. Sa'dî el-Hâşimî. Medine: Mektebetü İbn Kayyım, 1402/1982.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân. *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh*. nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 4 cilt. Medine: Mektebetü't-dâr, 1410.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî. *Su'âlâtü Mes'ûd b. Alî es-Siczî ma'a es'ileti'l-Bağdâdiyyîn 'an ahvâli'r-ruvât*. nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Medîneti's-selâm ve ahbârî muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ'l-'ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. nşr. Mâzin Sirsâvî. 10 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1433/2012.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dımaşkî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. nşr. Muhibbüddin Ebû Saîd el-Amrevî. 79 cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415-1421/1995-2000.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1371/1952.

İbn Ebî Hayseme, Ebûbekr b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb. *et-Târîhu'l-kebîr*. nşr. Salâh b. Fethî Helel. 4 cilt. Kahire 1424/2004.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.

---. *Takrîbü't-Tehzîb*. nşr. Muhammed Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1411/1991.

---. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 15 cilt. Dübey: Dârü'l-Birr, 1442/2020 (Esas alınan neşir).

---. *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12 cilt. Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-me'ârifî'n-nizâmiyye, 1325-1328/1908-1911.

---. *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4 cilt. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1412/1992.

---. *Kitâbü's-Sikât*. nşr. Muhammed Abdülmûîd Han. 9 cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393-1398/1973-1978.

---. *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emsâr*. nşr. Manfred Fleischhammer. Kahire: Matbaatü Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1379/1959.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî. *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebîr*. nşr. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1421/2001.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*. nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî. Medine: yay.y., 1409/1989.

---. *Târîhu esmâi's-sikât*. nşr. Subhî es-Sâmerrâî. Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân el-Bağdâdî. *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1406/1986.

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh. *Mâ'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ' ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*. nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 cilt. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405-1985.

Mizzî, Cemâleddîn Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403-1413/1983-1992.

Moğultay b. Kılıç, Alâüddin el-Bekcerî. *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim. 12 cilt. Kahire: Fârûku'l-hadîse, 1422/2001.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. nşr. Bûrân ed-Dannâvî- Kemal Yûsuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1405/1985.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *Kitâbü'd-Du'afâ'i'l-kebîr*. nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1404/1984 (Esas alınan neşir).

---. *Kitâbü'd-Du'afâ*. nşr. Selefi. 4 cilt. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1420-2000.

---. *Kitâbü'd-Du'afâ*. nşr. Sirsâvî. 7 cilt. Mısır: Dâru İbn Abbas, 1429-2008.

Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî. *Ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr vd. 2 cilt. Dimaşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1405/1985

---. *Min kelâmi Ebî Zekerîyya (Dakkâk rivâyeti)*. nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. Dimaşk, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1400/1980.

---. *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'în*. nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988.

---. *Su'âlâtü Osman b. Tâlut el-Basrî li'l-İmâm Ebî Zekerîyya Yahyâ b. Maîn (Taberânî rivâyeti)*. nşr. Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Farukü'l-Hadise, 2007/1428.

---. *et-Târîh (Dârimî rivâyeti)*. nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. Dimaşk: Dârü'l-me'mûn li't-türâs, ts.

---. *Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûrî rivâyeti)*. nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. 4 cilt. Mekke, 1399/1979.

Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî. *Divânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü'n-Nehda, 1387/1967.

---. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-kütübi's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme-Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb. 2 cilt. Cidde: Dârü'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992.

---. *Men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun ev sâlihu'l-hadîs*. nşr. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî. Medine: yay.y., 1426/2005.

---. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1416/1995.

---. *el-Mugnî fî'd-du'afâ*. nşr. Nûreddin Itr. 2 cilt. Katar: İdâretü ihyâi't-türâs, ts.

---. *er-Ruvâtü's-sikât el-mütekellimü fihîm bimâ-lâ yûcibü reddehüm*. nşr. Muhammed İbrâhim el-Mevsilî. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992.

---. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaût-Kâmil el-Harrât. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402-1417/1982-1996.

---. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1376/1956.

KAYNAKLAR

Akpınar, Ömer Faruk. *Rivayet Asrında İlet: Bezzâr Örneği*. Ankara: TDV Yay., 2020.

Almajd, Mhd Saeed. *Hadis Usûlünde İbnü's-Salâh ve İbn Hacer Mukayesesi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Bekir b. Ayyâş”. 10/109-110. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

---. “Hammâd b. Seleme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Aras, M. Özgü. “Hammâd b. Ebû Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Atar, Fahrettin. “Şürût ve Sicillât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/270-273. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2009.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Megâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*. nşr. Muhammed Hasan İsmâil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

---. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 25 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.

Babanzâde Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi Mukaddimesi*, 5. baskı, Ankara 1979.

Başaran, Selman. “Cerîr b. Abdülhamîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

---. “İbn Ebû Şeybe, Ebü'l-Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/444. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

---. “Füleyh b. Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/248. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 15 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2003.

---. *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Bilgin, Mustafa. “Abdülazîz b. Ebû Revvâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/189-190. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Birişik, Abdulhamit. “Katâde b. Diâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/22. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Boz, Sümeyye. *Muâviye b. Sâlih'in Hayatı ve Hadisçiliği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 cilt. Bulak: Dâru Tavki'n-Necât, 1311-1312.

Cebecioğlu, Ethem. "İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/493. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Cerrahoğlu, İsmail. "Süddî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/17-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Cûzekânî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrâhim b. Hüseyin. *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sahîh ve'l-meşâhîr*. nşr. Abdurrahman b. Abdilcebbâr el-Ferîvâî. 2 cilt. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1422/2002.

Cüdey', Abdullah b. Yûsuf. *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*. Müessesetü'r-Reyyân, 1442/2021.

Çakan, İsmail Lütfi. "Bakıyye b. Velîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/536. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

---. "Ebû Kılâbe er-Rekâşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/177. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Çap, Sabri. *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Çelik, Ali. "Buhârî'nin Sahîh'inde Tahrîc Edilen Cahiliye Menkıbeleri: Zinadan Dolayı Recmedilen Maymun Örneği". *HADITH 3* (Aralık 2019), 75-98.

---. "Nuaym b. Hammâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/219. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

---. "Nuaym Bin Hammad'ın Hadisçiliği Ve Kitabı'ı Fiten'i Üzerine Bir Değerlendirme". *Dini Araştırmalar* 2/6 (Haziran 2000), 99-118.

Çelikan, Serkan. "Abdülaziz b. Muhammed Ed-Derâverdî ve Bir Hadis Râvîsi Olarak Güvenilirliği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/2 (Aralık 2019), 837-860.

Dalgın, Nihat. "İbn Lehîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/158-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Dârekutnî. *el-İlelû'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi. 16 cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405-1416/1985-1996.

Durmaz, Abdulkâki. "Yahya b. Yahya Ee-Leysî ve Muvatta Rivayeti". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 297-312.

Dündar, Şule. *Saîd b. Ebî Arûbe ve “Kitâbu’l-menâsik” Adlı Eserindeki Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Düzenli, Muhittin. “Bir Tenkit Terimi Olarak ‘Sülûkü’l-Câdde’”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 30 (Eylül 2013), 1-23.

---. *Hadislerde Gizli Kusurlar: İllet ve Şâz*. İstanbul: TDV Yay., 2013.

Ebû Dâvûd. *Kitâbü’s-Sünen*. nşr. Muhammed Avvâme. 5 cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1414/1998.

Efendioğlu, Mehmet. “Mualllel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/310-311. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

---. “Müddrec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/472-473. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Ekici, Zeynep. *Yahyâ b. Maîn’in Târîh’inde “Sâlih”, “Sâlihu’l-hadîs” ve “Suveylih” Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

el-Arnaût, Şuayb- Beşşâr, Avvâd. *Tahrîru Takrîbi’t-Tehzîb*, 4 cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1997.

el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü’l-luga*. nşr. Muhammed Abdulmunim Hafâcî - Muhammed Fercu’l-Ukde. 16 cilt. Kahire: Dâru’l-Mısriyye li’t-te’lîf ve’t-terceme, 1384/1964.

Elmalî, Hüseyin. “Ebû Zeyd el-Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/270-271. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Erdoğan, Mehmet. “Hişâm b. Ubeydullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/155. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

---. “Mugîre b. Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/374. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Ermiş, Fatime. *Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî’nin Hayatı ve Hadîşçiliği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Ertürk, Mustafa. “Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll: Hadis/Sünnet Alanındaki Yaklaşımları ve Çalışmaları”. *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batıda İslâm Çalışmaları Sempozyumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Erul, Bünyamin. “Zabt”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/61. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Fayda, Mustafa. “İbn İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fermâvî, Ömer Muhammed Abdülmün'im. "Derecâtü'l-vehmi ve'l-mustalâhâtü'l-letî tedüllü 'aleyhi ve hükmü tilke'd-derecâtü fî âlimi'r-rivâyeti ve'r-râvî". *Havliyyetü Külliyyeti'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye ve'l-'Arabîyye li'l-Benâti bi'l-İskenderiyye*. 31/3 (2015), 221-234.

Fıglalı, Ethem Ruhi. "Hasan b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/361. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Gökçe, İbrahim. "Ta'n Sebeplerinden Vehem". *Kilitbahir* 19 (Eylül 2021), 80-94.

Görgün, Tahsin. "İbn Habîb es-Sülemî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/510-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Gültekin, Hüseyin. *A'meş Süleyman bin Mihrân ve Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetihî ve ecnâsihî*. nşr. Ahmed Fâris es-Sellûm. Riyad: Mektebetü Me'ârif, 1431/2010.

---. *el-Medhal ilâ ma'rîfeti Kitâbi'l-'İklîl*. nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003.

---. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. nşr. Ebû Abdillâh Addüsselâm b. Muhammed Allûş. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1427/2006.

Halîlî, Ebû Ya'lâ. *el-İrşâd fî ma'rîfeti 'ulemâ'i'l-hadîs*. nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs. 3 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî. *Münthe'ra-rahbe fî halli elfâzi'n-Nuhbe*. nşr. Şaban el-Avra. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Yüsr, 1441/2020.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. nşr. Ebû Abdillâh es-Sevrakî vd., Medine: el-Mektebetü'l-ilmîyye, Basım, t.y.

Hatiboğlu, İbrahim. "Ma'mer b. Râşid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/552-554. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

---. "el-Muhaddisü'l-fâsıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/392-393. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Itr, Nûreddin, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr 1408/1988.

İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-İlel li-İbn Ebî Hâtim*. nşr. Abdullah el-Humeyyid- Hâlid b. Abdurrihman el-Cüreysî. 7 Cilt. Riyad: Metâbiu'l-Humeydî, 1427/2006.

İbn Hacer. *Hedyü's-Sârî (Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî ile birlikte)*. nşr. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Fâryâbî. 18 cilt. Riyad: Dâru't-Taybe, 1426/2005.

---. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 18 cilt. Riyad: Dâru't-Taybe, 1426/2005.

---. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. nşr. Nûreddin Itr. Dimaşk, 1321/2000.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 5 cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl. *Lisânu'l-'Arab*. 55 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, nşr. Nûreddin İtr. 2 cilt. Dâru'l-Melâh, 1398/1978.

İbnu'l-Kattân, Ali b. Muhammed Ebû'l-Hasan. *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*. nşr. Hüseyin Âyet Saîd. 6 cilt. Riyad: Dâru't-Taybe, 1418/1997.

İbnü'l-Acemî, Ahmed b. Ahmed. *Haşiye 'alâ tedrîbi'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî (Tedrîbu'r-ravî ile birlikte)*. nşr. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.

İbnü'l-Cevzî. *el-'İlelü'l-mütenâhiye fî ehâdisi'l-vâhiye*. nşr. Halil Meys. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403.

İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddin, *Kafvü'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408.

İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî, *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte, (Selâsü resâ'il fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs içinde)*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1426/2005.

İlhan, Avni. "Amr b. Ubeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/93-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Juynboll, G.H.A. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Kamer, Eymen. "Akran Râvî Tenkîdinin Değeri". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 18/2 (Aralık 2020), 113-130 .

Kandemir, M. Yaşar. "Abdân el-Ahvâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

---. "Amr b. Merzûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/88-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1991

---. "Affân b. Müslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

---. "Âsım b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/475. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

---. "Atâ b. Sâib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/37. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

---. "Ebû Avâne el-Vâsıtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/100-101. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

---. “İbnü’l-Kayserânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Karadeniz, Hatice. *Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. “İlelü’l-Hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/84-86. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

---. *Zayıf Raviler: Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*. İstanbul: İFAV, 2014.

Karahan, Abdullah. *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik: Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi*. İstanbul: İFAV, 2018.

Karahan, Abdullah - Shaba, Tahir. “Tartışılan Bir Ravi: İbn Lehî’a”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2021), 79-104.

Kaylı, Recep. *Amr b. Ubeyd’in Hayatı ve Hadisçiliği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Kılavuz, Ahmet Saim. “Ali er-Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/436-438. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Kızıl, Fatma. *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*. Ankara: İSAM Yayınları, 2013.

Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.

Kolkıran, Gönül. *Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu: İbn İshak ve Vakidi Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Köklü, Recep. “Hâkim en-Nisâbü’rî ve Ma‘rifetü ulûmi’l-hadîs’in Hadis Usulü Tarihindeki Yeri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54 (Haziran 2023), 49-72.

Köse, Saffet. “Hafs b. Gıyâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/118. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

---. “İbn Batta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

---. “İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/436-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü irâdi’l-hadîs*. İstanbul: Klasik Yay, 2020.

Küçük, Râşid. “İbn Ebû Hâtim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Leknevî, Muhammed Abdülhay. *er-Ref‘ ve t-tekmîl fi l-cerh ve t-ta‘dîl*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1437/2016.

Melîbârî, Hamza. *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*; çev. Muhittin Düzenli-Ayhan Ak. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Memet, Mehmet Botour. *Hammâd b. Ebû Süleyman (120/738) ve Rivayetleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Molla ملا, “38b.Nüzhetü'n-nazar Dersleri -38b- Mehmet Fatih Kaya (2015.03.03)”, *Youtube*. Yayın Tarihi 26 Aralık 2022. 00:17:34-00:24:23. https://www.youtube.com/watch?v=FaP49hk_Pnk&list=PLKHI0SOYM841Tig0mZGUfynUq9RVoxKXC&index=43

---, “40a.Nüzhetü'n-nazar Dersleri -40a- Mehmet Fatih Kaya (2015.03.31)”. *Youtube*. Yayın Tarihi 1 Ocak 2023. https://www.youtube.com/watch?v=VRPf_wbKv30&list=PLKHI0SOYM841Tig0mZGUfynUq9RVoxKXC&index=46

---, “40b.Nüzhetü'n-nazar Dersleri -40b- Mehmet Fatih Kaya (2015.03.31)”. *Youtube*. Yayın Tarihi 1 Ocak 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=tXPdwerI3bs&list=PLKHI0SOYM841Tig0mZGUfynUq9RVoxKXC&index=47>

Muallimî, Ebu Abdullah Abdurrahman b. Yahya el-Yemanî. *et-Tenkîl fî Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebatil*. nşr. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1406/1986.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf. *el-Yevakit ve'd-dürer fî şerhi Nuhbeti İbn Hacer*. nşr. Ebû Abdillâh Rebî' b. Muhammed es-Suûdî. 2 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Kitâbü't-Temyîz (Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn neşetühû ve târîhühû ile birlikte)*. nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî, b.y.: Mektebetü'l-Kevser, 1990.

---, *Sahîhu Müslim*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1419/1998.

Nesâî. *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-Hâfız Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 cilt. Beyrût: Mektebü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1414/1984.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Sahîh-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. 18 cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1347-1349/1929-1930.

Oruçhan, Osman “Hadis Münekkitlerinin Değerlendirmesinde Bir Hanefî Âlim: Yusuf b. Halid es-Semtî”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Güz 2023), 849-876.

Özaşşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek: Fıkhi Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: OTTO, 2017.

Özçelik, Fikret. “Cerh-Ta’dilde Rivayetlerin Muârazası: Hammâd b. Seleme’nin Kays b. Sa’d Rivayeti Özelinde”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20/1 (Haziran 2020), 138-158.

---. *Hadis Usûlünde Râvî Değerlendirme Metodu: İbn Ebî Hâtim Örneği*. İstanbul: Nida Akademi, 2021.

Özdemir, Âdem. *Hafs b. Gıyâs ve Hadis İlmindeki Yeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Özkan, Halit. “Rivayet, Anlam Ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencamı”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 48 (Temmuz 2022), 1-45.

Özşenel, Mehmet. “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Öztoprak, Mustafa. *Târîhu Bağdâd’da Ebû Hanîfe ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Polat, Salahattin. “Ferd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/368-369.

---. “İsmâil b. Ayyâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/85. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Râmehürmüzî, Hasen b. Abdîrahmân. *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î*. nşr. Muhammed Acâc el- Hatîb. Beyrut: Dâru’l-fikr 1971.

Salcan, Mehmet. *Hammâd b. Seleme’nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Sâlih (el-Câid), Enes. *es-Sikâtü’l-lezîne vüsifû bi’l-vehm ve’l-hata fî Takrîbi’t-Tehzîb li’l-Hâfız İbn Hacer*. Ankara: Sonçağ Kültür Yayınları, 2019.

---. “el-Vehmü ‘inde ruvâtî’l-hadîs: hakikatühû ve envâ’ühû ve ahkâmühû” *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Tokat İlmiyat Dergisi = Tokat Journal of Ilmiyat]* 2/1 (2014), 209-234.

Sarı, Mehmet Ali. “Âsım b. Behdele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/475-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Sönmez, Mehmed Ali. “İbn Ebû Arûbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/421-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

---. “Şerîk b. Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Süyûtî, Celâlüddîn Ebû’l-Fadl Abrurrahman b. Kemâlidîn. *Tedribu’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevâvî*. nşr. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Dâru’l-Yüsr-Dâru’l-Minhâc, 1437/2016.

Şenel, Abdulkadir. “İbn Müsdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Şümünnî, Kemâleddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan b. Yahyâ. *Netîcetü'n-nazar fî Nuhbeti'l-fiker*. nşr. İntisar Kays Muhammed Nayif el-Kaysi. Dimaşk: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1430/2009.

Tatlı, Bekir. “Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği”, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 31 (2021), 7-35.

Tehânevî, Zafer Ahmed. *Kavâid fî 'Ulûmi'l-hadîs*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Kahire: Dârü's-Selâm, 1431/2010.

Tekdamar, Çiğdem. *İbn Hıbbân'ın Ebû Hanîfe Eleştirileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1388/1968.

---. *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*. nşr. Subhî es-Sâmerrâî vd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb - Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409/1989.

Toksarı, Ali. “Derâverdi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/162. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Topgül, Enes. *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu*. İstanbul: İFAV, 2019.

Turhan, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*. İstanbul: İFAV, 2015.

Uğur, Mücteba. “Abdülmelik b. Ebû Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/265. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

---. “A'meş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uzunpostalıcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Yardım, Ali. “Abdullah b. Sâlih el-Mısrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Yılmazörnek, Betül. *Hicrî İlk Üç Asırda Râvi Tekzibi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Yücel, Ahmet. *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: İFAV, 2014.

---. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2017.

Yüksel, Mücahit. “Bizans Topraklarında Bir Mücahit: Abdülvehhâb Gazi”. *Mütefekkir* 5/10 (Aralık 2018), 463-475.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-Arûs*. nşr. Ali Hilâlî. 40 cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1421/2001.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Bursa’da tamamladı. 2013 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İlahiyat Önlisans Programı’ndan mezun olup 2015 senesinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Lisans Tamamlama Programı’nı bitirdi. 2016’da Yalova İslami İlimler Fakültesi’nde başladığı yüksek lisans eğitimini 2018 yılında tamamladı. Aynı yıl yine Yalova İslami İlimler Fakültesi’nde doktora eğitimine başladı.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Ekici, Zeynep. “Hadis İlminde Sâlih, Sâlihu’l-hadîs ve Suveylih Terimleri”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 4/1 (2018), 7-39.

DİĞER YAYIN VE ESERLER

Ekici, Zeynep. “Ricâl Tenkidinin Doğuşu Ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (Aralık 2017), 171-174.

Ekici, Zeynep. “Rivayetlerin Hz. Peygamber’e Aidiyetini Tespitte Amel Olgusu”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 249-253.

Ekici, Zeynep. “Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel’in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 6/2 (2020), 357-361.

EK: RÂVİ DİZİNİ

- Abâe b. Küleyb, 76
Abbâd b. Abbâd (Ebû Utbe), 77
Abbâd b. Abbâd el-Mühellebî, 203
Abbâd b. Cüveyriye, 77
Abbâd b. Kesîr es-Sekafî, 400
Abbâd b. Râşid, 78
Abbâs b. Bekkâr, 78
Abdân el-Ahvâzî, 203
Abdillah b. Ebî Meryem, 310
Abdullah b. Abdillah b. Üveys, 392
Abdullah b. Abdirrahman et-Tâifî, 204
Abdullah b. Arâde, 338
Abdullah b. Ca'fer b. Necîh, 204
Abdullah b. Ca'fer el-Mahremî, 79
Abdullah b. Halef, 80
Abdullah b. Hasan (Ebû Şuayb el-Harrânî), 205
Abdullah b. Hayrân, 300
Abdullah b. İbrâhim el-Gıfârî, 80
Abdullah b. Kabîsa, 80
Abdullah b. Keysân el-Mervezî, 205
Abdullâh b. Lehîa, 407
Abdullah b. Meysere, 300
Abdullah b. Muhammed b. Akîl, 311
Abdullah b. Müemmel, 312
Abdullah b. Müslim es-Sülemî, 339
Abdullah b. Recâ el-Gudânî, 206
Abdullah b. Saîd b el-Makbûrî, 81
Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind, 81
Abdullah b. Sâlih el-Mısırî, 388
Abdullah b. Seleme el-Eftas, 350
Abdullah b. Ubeydillah el-Abbâdânî, 206
Abdullah b. Vâkîd el-Harrânî, 351
Abdullah b. Velîd b. Meymûn, 207
Abdullah b. Zeyd b. Eslem, 207
Abdurrahman b. Abdillah b. Ebî Atîk, 82
Abdurrahman b. Abdillah b. Ubeyd (Ebû Saîd), 208
Abdurrahman b. Abdillah b. Ömer, 82
Abdurrahman b. Ebî Bekir, 409
Abdurrahman b. Ebî Ümeyye, 83
Abdurrahman b. Hâris b. Ayyâş, 83
Abdurrahman b. Harmele, 401
Abdurrahman b. Muhammed (Ebû Sebre), 208
Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî, 208
Abdurrahman b. Süleyman (İbnü'l-Gasîl), 209
Abdurrahman b. Yezîd b. Temîm, 209
Abdurrahman/Abbâd b. İshak el-Kureşî, 313
Abdüla'lâ b. Âmir, 210
Abdülazîz b. Ebî Revvâd, 84
Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî, 352
Abdülazîz b. Müslim el-Kasmelî, 314
Abdülazîz b. Yahyâ, 85
Abdülcebbâr b. Ömer, 85
Abdülcebbâr b. Verd, 339
Abdülcelîl b. Atıyye, 85
Abdülhamîd b. Behrâm, 86
Abdülhamîd b. Ca'fer, 210
Abdülkerîm b. Ebi'l-Muhârik, 211
Abdûlmelik b. Ebî Süleyman, 211
Abdûlmelik b. Habîb, 353
Abdûlmelik b. Kudâme, 212
Abdûlmelik b. Mihrân, 86
Abdûlmelik b. Muhammed (Ebû Kılâbe), 213
Abdûlmüheymin b. Abbâs, 87
Abdûlvâhid b. Kays, 87
Abdûlvâhid b. Ziyâd el-Abdî, 88
Abdülvehhâb b. Buht, 213
Abdürabbih b. Nâfi', 354
Abdürrahim b. Meymûn, 88
Abdürrezzâk b. Ömer, 314
Abdüssamed b. Câbir, 214
Adî b. Fazl et-Teymî, 214
Affân b. Müslim, 315
Affân b. Seyyâr, 89
Ahmed b. Abbas b. Îsâ, 89
Ahmed b. Abdillah b. Meysere, 90
Ahmed b. Abdillah b. Muhammed el-Kûfî, 90
Ahmed b. Atâ er-Rûzbârî, 215
Ahmed b. Beşîr el-Mahzûmî, 91
Ahmed b. Büdeyl, 91
Ahmed b. Hâşim b. Hakem, 92
Ahmed b. Muhammed el-Kavvâs, 301
Ahvas b. Cevvâb, 92
Alâ b. Abdirrahman el-Hurakî, 92
Alâ b. Muhammed, 93
Alâ b. Müseyyib, 215
Alâ b. Sâlih, 93

Ali b. Abdila'lâ, 94
 Ali b. Âbis, 216
 Ali b. Amr b. Hâris, 94
 Ali b. Âsım b. Suheyb, 354
 Ali b. Hüseyin b. Vâkıd, 94
 Ali b. Mes'ade, 216
 Ali b. Saîd b. Şehriyâr, 217
 Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, 355
 Ali er-Rızâ, 217
 Âmir b. Sâlih, 95
 Ammâr b. Ebî Ammâr, 218
 Ammâr b. Muhammed es-Sevrî, 218
 Ammâr b. Zerbî, 219
 Amr b. Abbâs, 301
 Amr b. Ebî Amr, 219
 Amr b. Ebî Kays, 220
 Amr b. Ebî Seleme, 96
 Amr b. Mâlik en-Nükrî, 220
 Amr b. Mansûr, 96
 Amr b. Merzûk, 356
 Amr b. Muhammed b. Hasan, 96
 Amr b. Müslim el-Cenedî, 97
 Amr b. Nu'mân, 97
 Amr b. Ubeyd, 98
 Anbese b. Ezher, 221
 Anbese b. Mihrân, 98
 Ar'ara b. Birind, 99
 Âsım b. Abdilazîz, 221
 Âsım b. Ali, 222
 Âsım b. Behdele, 357
 Âsım b. Hilâl, 358
 Âsım b. Recâ, 99
 Âsım b. Süleyman, 100
 Âsım b. Ubeydillah el-Adevî, 401
 Atâ b. Ebî Müslim, 359
 Atâ b. Müslim, 222
 Atâ b. Sâib, 100
 Attâb b. A'yen, 100
 Attâf b. Hâlid, 316
 Avbed b. Ebî İmrân, 101
 Avn b. Umâre, 389
 Avvâm b. Cüveyriye, 101
 Avvâm b. Hamza, 102
 Bahr b. Kenîz, 223
 Bakıyye b. Velîd, 302
 Bekir b. Huneys, 224
 Bekkâr b. Abdilazîz, 102
 Berâ b. Abdillâh, 102
 Berze'a b. Abdirrahman, 103
 Beşîr b. Zâzân, 103

Bişr b. Münzir, 104
 Bükeyr b. Ebi's-Semî, 104
 Büreyd b. Abdillâh, 225
 Câbir b. Amr (Ebü'l-Vâzi'), 104
 Câbir b. Nûh, 225
 Ca'fer b. Abdillâh b. Osman, 105
 Ca'fer b. Berkân, 340
 Ca'fer b. Ebi'l-Mugîre, 105
 Ca'fer b. Zübeyr, 105
 Cebr b. Nevf (Ebü'l-Veddâk), 106
 Cerîr b. Abdilhamîd, 409
 Cerîr b. Hâzim, 317
 Cerrâh b. Melîh, 107
 Cerrâh b. Minhâl, 333
 Cesr b. Ferkad, 226
 Cibrîl b. Ahmer, 108
 Cüneyd el-Haccâm, 108
 Dahhâk b. Nibrâs, 109
 Dahhâk b. Osman, 226
 Dahhâk b. Şürahbîl, 109
 Damdam b. Zür'a, 109
 Damre b. Rebîa, 227
 Dâvûd b. Abdillâh b. Ebi'l-Kirâm, 227
 Dâvûd b. Atâ, 227
 Dâvûd b. Bekir b. Ebi'l-Furât, 109
 Dâvûd b. Ebî Hind, 110
 Dâvûd b. Mansûr, 303
 Dâvûd b. Yezîd, 334
 Dâvûd b. Zibrikân, 318
 Derrâc b. Sem'ân, 111
 Dımâm b. İsmâil, 228
 Dırâr b. Surad, 228
 Düceyn b. Sâbit, 334
 Ebân b. Ebî Ayyâş, 402
 Ebân b. Osman, 229
 Ebû Bekir b. Ayyâş, 360
 Ebû Bekir en-Nehşelî, 229
 Ebû Yahyâ el-Kattât, 230
 Ebu'l-A'yen el-Abdî, 111
 Ebü'l-Mühezzim et-Temîmî, 340
 Esbât b. Muhammed, 231
 Eş'as b. Abdillâh, 112
 Eş'as b. Ebi's-Şa'sâ, 112
 Eş'as b. Sevvâr, 231
 Eymen b. Nâbil, 393
 Eyyûb b. Câbir, 232
 Eyyûb b. Ebî Miskîn, 394
 Eyyûb b. Hût/Havt, 232
 Eyyûb b. Mansûr, 233
 Eyyûb b. Muhammed (Ebü'l-Cemel), 303

Eyyûb b. Utbe, 361
 Ezher b. Râşid, 112
 Ezher b. Sinân, 113
 Fazl b. Alâ, 114
 Fazl b. Atıyye, 114
 Fazl b. Müsâvir, 115
 Ferkad b. Ya'kûb, 406
 Firâs b. Yahyâ, 115
 Fudayl b. Amr, 234
 Fudayl b. Merzûk, 234
 Fûleyh b. Süleyman, 235
 Gâlib b. Fâid, 304
 Haccâc b. Fûrâfisa, 236
 Haccâc b. Nusayr, 389
 Hâcib, 236
 Hâcib b. Süleyman, 115
 Hafs b. Gıyâs, 362
 Hafs b. Meysere, 116
 Hakem b. Abdillâh (Ebû Nu'mân), 236
 Hakem b. Abdillâh b. Sa'd, 117
 Hakem b. Abdillâh el-A'rec, 116
 Hakem b. Atıyye, 237
 Hakem b. Ebân, 238
 Hakem b. Mübârek, 118
 Hakem b. Saîd, 238
 Hakem b. Sinân el-Bâhilî, 118
 Hakîm b. Cübeyr, 119
 Hakîm b. Hizâm, 119
 Hakîm b. Umeyr, 120
 Halef b. Mihrân, 120
 Hâlid b. Abdirrahman, 363
 Hâlid b. Mahled, 120
 Hâlid b. Sümeir, 239
 Hâlid b. Tahmân, 239
 Hâlid b. Talîk, 121
 Hâlid b. Yezîd b. Müslim, 121
 Hâlid b. Yezîd b. Sâlih, 122
 Hâlid b. Yezîd b. Ziyâd el-Kâhilî, 341
 Hallâd b. Yahyâ, 239
 Hallâd b. Yezîd, 240
 Hammâd b. Ebî Süleyman, 364
 Hammâd b. Saîd, 240
 Hammâd b. Seleme, 395
 Hammâd b. Vâkîd, 342
 Hammâd b. Yahyâ el-Ebeh, 241
 Hamza b. Habîb, 319
 Haneş b. Mu'temir, 122
 Haramî b. Umâre, 335
 Harb b. Ebî Âliye, 122
 Hârîce b. Abdillâh, 123

Hâris b. Abdirrahman, 123
 Hâris b. Atıyye, 241
 Hâris b. Mansûr, 124
 Hâris b. Nebhân, 403
 Hâris b. Ubeyd (Ebû Kudâme), 242
 Hârîse b. Ebi'r-Ricâl, 364
 Hârûn b. Muhammed es-Serâhsî, 124
 Hasan b. Abdillâh b. Ebî Avn, 124
 Hasan b. Ebî Ca'fer, 124
 Hasan b. Furât, 125
 Hasan b. Hakem en-Nehâî, 242
 Hasan b. Halef, 126
 Hasan b. Humeyr, 243
 Hasan b. Kuteybe, 342
 Hasan b. Ruşeyd, 126
 Hasan b. Sabbâh, 126
 Hasan b. Umâre, 243
 Hasan b. Yahyâ el-Huşenî, 365
 Hasan b. Yezîd el-Esam, 127
 Hasan b. Zeyd b. Hasan, 127
 Hassân b. İbrâhim, 244
 Haşrec b. Nübâte, 127
 Hâtîm b. İsmâil, 335
 Hâzim b. Hüseyin, 128
 Hazm b. Ebî Hazm, 365
 Hediyye b. Abdilvehhâb, 245
 Hemmâm b. Yahyâ, 366
 Heysem b. Cemmâz, 128
 Heysem b. Rebî', 129
 Hilâl b. Habbâb, 343
 Hilâl b. Meymûn, 304
 Hişâm b. Abdilmelik el-Yezenî, 129
 Hişâm b. Hassân, 130
 Hişâm b. Huceyr, 130
 Hişâm b. Süleyman el-Mahzûmî, 131
 Hişâm b. Ubeydillâh, 343
 Hudeyc b. Muâviye, 366
 Huleyd b. Hassân, 245
 Humeyd b. Esved, 131
 Humeyd b. Ziyâd, 131
 Husayf b. Abdirrahman, 367
 Huyey b. Abdillâh, 132
 Huyey b. Hânî, 245
 Hüsâm b. Misakk, 343
 Hüseyin b. Abdillâh b. Dumeyra, 132
 Hüseyin b. Ebî Bürde, 305
 Hüseyin b. Hasan el-Eşkar, 133
 Hüseyin b. İmrân el-Cühenî, 134
 Hüseyin b. Muhammed es-Sevtî, 390
 Hüseyin b. Urve, 134

Hüseyin b. Vâkıd el-Mervezî, 245
 Hüseyin b. Zekvân, 134
 İbnü'l-A'râbî, 135
 İbrâhim b. Abdilazîz, 246
 İbrâhim b. Abdilmelik el-Kannâd, 368
 İbrâhim b. Bekir eş-Şeybânî, 135
 İbrâhim b. Beşşâr, 136
 İbrâhim b. Haccâc, 137
 İbrâhim b. İsmâil b. Mücemmi', 246
 İbrâhim b. Kuays, 137
 İbrâhim b. Müslim (Ebû İshak el-Hecerî), 368
 İbrâhim b. Osman (Ebû Şeybe), 247
 İbrâhim b. Rustüm, 248
 İbrâhim b. Uyeyne, 137
 İbrâhim b. Yezîd b. Kudeyd, 248
 İbrâhim b. Yûsuf es-Sebîl, 138
 İkrime b. Ammâr, 248
 İmrân b. Dâver (Ebû'l-Avvâm el-Kattân), 305
 İmrân b. Ebî Atâ, 138
 İmrân b. Uyeyne, 249
 İmrân b. Yezîd/Zeyd, 139
 İsâ b. Abdillâh b. Muhammed, 250
 İsâ b. Ebî İsâ, 369
 İsâ b. Ebî İzzе, 139
 İsâ b. İbrâhim b. Seyyâr, 140
 İsâ b. Süleyman el-Hımsî, 140
 İsâ b. Süleyman (Ebû Taybe), 250
 İsâ b. Şuayb, 251
 İshak b. Ahmed b. Ca'fer, 140
 İshak b. İbrâhim b. Alâ, 141
 İshak b. Râşid el-Cezerî, 141
 İshak b. Sabbâh, 251
 İshak b. Yahyâ et-Teymî, 370
 'İsl b. Süfyân, 344
 İsmâil b. Abdilmelik b. Ebi's-Sufeyrâ, 319
 İsmâil b. Abdirrahman es-Süddî, 142
 İsmâil b. Ayyâş el-Hımsî, 371
 İsmâil b. Beşîr b. Selmân, 143
 İsmâil b. Halîfe el-Absî, 396
 İsmâil b. İbrâhim el-Kureşî, 143
 İsmâil b. Muhammed b. Cühâde, 251
 İsmâil b. Muhammed b. İsmâil, 143
 İsmâil b. Müslim el-Mekkî, 252
 İsmâil b. Râfî', 320
 İsmâil b. Süleyman er-Râzî, 143
 İsmâil b. Ya'lâ, 253
 İsme b. Mütevekkil, 143
 İyâs b. Halîfe, 144

Kâdih b. Rahme, 144
 Kâsım b. Abdillâh b. Ömer, 371
 Kâsım b. Abdilvâhid, 145
 Kazea b. Süveyd, 254
 Kehmes b. Hasan, 409
 Leys b. Ebî Süleyman, 372
 Ma'mer b. Râşid, 254
 Mahled b. Yezîd, 145
 Ma'kıl b. Ubeydillâh, 255
 Ma'mer b. Bekkâr, 146
 Mansûr b. Abdirrahman el-Eşell, 306
 Mansûr b. Sukayr/Sükayr, 146
 Ma'rûf b. Harribûz, 146
 Matar b. Tahmân, 373
 Mehdî b. Ca'fer, 256
 Mervân b. Şücâ', 147
 Merzûk b. Ebi'l-Hüzeyl, 321
 Meserre b. Ma'bed, 256
 Mesleme b. Alkame, 321
 Mesleme b. Uley, 147
 Mesrûk b. Merzubân, 148
 Meymûn el-Kassâb, 374
 Mihrân b. Ebî Ömer, 374
 Minhâl b. Amr, 148
 Miskîn b. Bükeyr, 257
 Muârik b. Abbâd, 257
 Muâviye b. Hişâm, 257
 Muâviye b. İshak, 149
 Muâviye b. Sâlih, 322
 Muâviye b. Yahyâ (Ebû Mutî'), 149
 Muâz b. Abdillâh, 150
 Muâz b. Hişâm ed-Destüvâî, 258
 Muâz b. Muhammed el-Ensârî, 150
 Mugîre b. Abdirrahman el-Mahzûmî, 259
 Mugîre b. Ebi'l-Hurr, 306
 Mugîre b. Sıklâb, 259
 Mugîre b. Ziyâd, 260
 Muhabber b. Kahzem, 261
 Muhâdır b. Müverri', 336
 Muhammed b. Abbâd b. Zibrikân, 150
 Muhammed b. Abdilazîz el-Ömerî, 307
 Muhammed b. Abdillâh b. Müslim, 397
 Muhammed b. Abdillâh b. Zübeyr (Ebû Ahmed ez-Zübeyrî), 261
 Muhammed b. Abdillâh er-Ruzzî, 307
 Muhammed b. Abdirrahman (Ebû'r-Ricâl), 150
 Muhammed b. Abdirrahmân (İbn Ebi Leylâ), 375
 Muhammed b. Abdirrahman et-Tufâvî, 151

Muhammed b. Amr b. Alkame, 261
 Muhammed b. Amr el-Yâfiû, 151
 Muhammed b. Bahr, 151
 Muhammed b. Bilâl el-Kindî, 262
 Muhammed b. Câbir b. Seyyâr, 152
 Muhammed b. Dînâr el-Ezdî, 376
 Muhammed b. Ebân b. Sâlih, 322
 Muhammed b. Ebî Humeyd ez-Zürakî, 404
 Muhammed b. Ferec el-Ezrak, 262
 Muhammed b. Fülejh, 152
 Muhammed b. Gâlib et-Temtâm, 263
 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, 376
 Muhammed b. Hâtîm b. Meymûn, 153
 Muhammed b. Hâzîm et-Temîmî, 377
 Muhammed b. İbrâhîm (Ebû Ümeyye et-Tarsûsî), 323
 Muhammed b. İshak b. Yesâr (İbn İshak), 263
 Muhammed b. Kesîr el-Kûfî, 153
 Muhammed b. Kudâme, 154
 Muhammed b. Mervân b. Kudâme, 154
 Muhammed b. Meymûn el-Bezzâz, 390
 Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî, 154
 Muhammed b. Mihsan, 155
 Muhammed b. Muâviye b. Yezîd, 155
 Muhammed b. Muâviye en-Nîsâbûrî, 405
 Muhammed b. Muâz b. Abbâd, 155
 Muhammed b. Muâz en-Nehâvendî, 156
 Muhammed b. Muhammed b. Merzûk, 264
 Muhammed b. Musaffâ, 264
 Muhammed b. Müslim b. Ebi'l-Vaddâh, 156
 Muhammed b. Müslim b. Sevsen, 378
 Muhammed b. Mütevekkil, 265
 Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî, 156
 Muhammed b. Sâbit el-Abdî, 324
 Muhammed b. Salt (Ebû Ya'lâ), 265
 Muhammed b. Süfyân b. Verdân, 266
 Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (İbnü'l-Kayserânî), 410
 Muhammed b. Talha b. Musarrîf, 266
 Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî, 324
 Muhammed b. Uyeyne el-Hilâlî, 157
 Muhammed b. Yûsuf b. Mûsâ, 158
 Muhammed b. Zekvân, 267
 Muhammed b. Zibrikân, 267
 Muhammed b. Ziyâd el-Kelbî, 267
 Muhammed b. Zünbûr, 268
 Muhtâr b. Fülful, 268
 Mukaddem b. Muhammed, 307

Mûsâ b. Âmir el-Mürrî (İbn Ebi'l-Heyzâm), 158
 Mûsâ b. Halef, 325
 Mûsâ b. Mes'ûd, 379
 Mûsâ b. Muhammed b. İbrâhîm, 336
 Mûsâ b. Ubeyde, 159
 Mûsâ el-Cühenî, 158
 Mus'ab b. Mikdâm, 269
 Mus'ab b. Sellâm, 160
 Mutarrîf b. Mâzin, 160
 Muttalib b. Ziyâd, 161
 Müemmel b. Fazl, 162
 Müemmel b. İhâb, 162
 Müemmel b. İsmâil, 380
 Münkedir b. Muhammed, 380
 Müreccâ b. Recâ, 308
 Müsennâ b. Sabbâh, 162
 Müseyyeb b. Şerîk, 390
 Müseyyeb b. Vâdîh, 269
 Müshîr b. Abdîmelik, 270
 Müslim b. Hâlid ez-Zencî, 270
 Müslim b. Hâtîm el-Ensârî, 271
 Müstelim b. Saîd, 308
 Nadr b. İsmâil, 381
 Nadr b. Muhammed el-Kureşî, 163
 Nadr b. Şeybân, 271
 Nadr b. Tâhir, 272
 Nâfi' b. Hürmüz, 163
 Nâsîh b. Abdillâh, 164
 Nasr b. Hammâd, 272
 Necâ b. Ahmed, 410
 Nuaym b. Hakîm el-Medâinî, 164
 Nuaym b. Hammâd, 345
 Nu'mân b. Râşid, 381
 Nu'mân b. Sâbit (Ebû Hanîfe), 273
 Nüfey' b. Hâris, 165
 Osman b. Abdillâh el-Ümevî, 326
 Osman b. Ebî Şeybe, 165
 Osman b. Ebi'l-Âtike, 166
 Osman b. Hakem el-Cüzâmî, 166
 Osman b. Hâlid b. Ömer, 274
 Osman b. Miksem, 275
 Osman b. Muhammed b. Rebîa, 167
 Osman b. Muhammed el-Ahnesî, 167
 Osman b. Osman, 276
 Osman b. Revvâd, 167
 Osman b. Vâkîd, 167
 Ömer b. Âmir es-Sülemî, 168
 Ömer b. Ca'fer, 400
 Ömer b. Ebî Seleme, 346

Ömer b. Eyyûb el-Abdî, 168
 Ömer b. Ferrûh, 169
 Ömer b. Habîb, 169
 Ömer b. Hafs b. Gıyâs, 277
 Ömer b. Kays el-Mâsir, 170
 Ömer b. Muhammed b. Hasan, 326
 Ömer b. Muhammed b. Zeyd, 170
 Ömer b. Süleyman, 171
 Rabâh b. Ebî Ma'rûf, 277
 Râşid b. Dâvud, 171
 Ravh b. Atâ, 397
 Rebî' b. Enes, 172
 Rebî' b. Sabîh, 326
 Rebî' b. Yahyâ, 278
 Rebîa b. Külsûm, 172
 Rebîa b. Osman, 173
 Rebîa b. Seyf, 278
 Rızkullah b. Mûsâ, 173
 Rişdîn b. Küreyb, 279
 Ruzeyk el-Elhânî, 174
 Sabbâh b. Muhammed, 174
 Sâbık b. Abdillâh, 174
 Sâbit b. Ebî Safiyye (Ebû Hamza es-Sümâlî), 175
 Sâbit b. Hürmüz (Ebû'l-Mikdâm), 175
 Sâbit b. Kays (Ebû'l-Gusn), 176
 Sâbit b. Yezîd el-Ahvel, 176
 Sâbit Zeyd b. Sâbit, 177
 Sa'd b. Abdilhamîd, 382
 Sadaka b. Mûsâ, 177
 Sadaka b. Rustüm, 178
 Saîd b. Abdillâh b. Cüreyc, 178
 Saîd b. Abdirrahman el-Cümahî, 178
 Saîd b. Âmir ed-Duba'î, 279
 Saîd b. Beşîr el-Ezdî, 383
 Saîd b. Dâvûd, 179
 Saîd b. Ebî Arûbe, 411
 Saîd b. Evs, 179
 Saîd b. Hassân, 180
 Saîd b. Merzübân, 280
 Saîd b. Sâlim el-Kaddâh, 180
 Saîd b. Sinân eş-Şeybânî, 181
 Saîd b. Süfyân el-Cahderî, 280
 Saîd b. Ubeydillâh, 182
 Saîd b. Zeyd b. Dirhem, 281
 Sa'k b. Hazn, 182
 Sâlih b. Beşîr el-Mürri, 281
 Sâlih b. Beyân, 183
 Sâlih b. Ebî Sâlih, 282
 Sâlih b. Ebi'l-Ahdar, 183

Sâlim b. Ebî Hafsa, 184
 Sâlim b. Nûh, 184
 Salt b. Mes'ûd, 185
 Sâmit b. Muâz, 185
 Sayfî b. Rib'î, 346
 Sehl b. Bekkâr, 282
 Sehl b. Temmâm, 283
 Selâme b. Ravh, 337
 Seleme b. Külsûm, 185
 Seleme b. Müslim/Mesleme, 283
 Seleme b. Sâlih el-Ahmer, 328
 Seleme b. Verdân, 309
 Sellâm b. Ebî Mutî', 392
 Sellâm b. Ebi's-Sahbâ, 283
 Sellâm b. Selm, 186
 Sellâm b. Süleyman (Ebû'l-Münzir), 284
 Selm b. Kuteybe, 186
 Selm b. Meymûn, 384
 Selm b. Süleyman, 187
 Sevvâr b. Dâvûd, 284
 Seyf b. Umeyre, 187
 Süfyân b. Hüseyin, 187
 Süheyl b. Ebî Sâlih, 285
 Süleyman b. Haccâc, 188
 Süleyman b. İbrâhim el-İsfahânî, 188
 Süleyman b. Kerrâz/Kerân, 189
 Süleymân b. Mihrân el-A'meş, 189
 Süreyc b. Nu'mân, 286
 Süveyd b. Abdilazîz, 286
 Şâz b. Feyyâz, 190
 Şebîb b. Şeybe, 287
 Şehr b. Havşeb, 190
 Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemir, 287
 Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî, 384
 Şeybân b. Ferrûh, 191
 Şuayb b. Beyân, 288
 Şuayb b. Safvân, 347
 Şübeyl b. Azre, 288
 Şücâ' b. Mahled, 191
 Şücâ' b. Velîd, 192
 Talha b. Nâfi', 192
 Talha b. Yahyâ ez-Zürakî, 193
 Tâlib b. Habîb, 193
 Târik b. Abdirrahman, 193
 Tarîf b. Şihâb, 337
 Temîm b. Atıyye, 194
 Temmâm b. Bezî', 289
 Ubeydullah b. Amr er-Rakkî, 289
 Ubeydullah b. Ebî Ziyâd el-Kaddâh, 329
 Ubeydullah b. Muhammed (İbn Batta), 289

Ubeydullah b. Saîd (Ebû Müslim), 290
Ubeys b. Meymûn, 391
Umeyr b. İmrân, 290
Utbe b. Humeyd, 194
Ümeyye b. Saîd, 194
Üsâme b. Zeyd b. Eslem, 329
Üsâme b. Zeyd el-Leysî, 291
Vaddâh b. Abdillâh, 386
Vâzi‘ b. Nâfi‘, 195
Vekî‘ b. Muhriz, 195
Velîd b. Abdillâh b. Cümei‘, 195
Velîd b. Ebî Sevr, 196
Yahyâ b. Abdillâh el-Bâbelüttî, 291
Yahyâ b. Ebî Üneyse, 197
Yahyâ b. Eyyûb el-Gâfikî, 398
Yahyâ b. Habîb (Ebû Akîl), 292
Yahyâ b. İbrâhim b. Ebî Kuteyle, 310
Yahyâ b. Îsâ et-Temîmî, 398
Yahyâ b. Kesîr (Ebû’n-Nadr), 292
Yahyâ b. Muhammed b. Kays, 293
Yahyâ b. Muhammed el-Cârî, 293
Yahyâ b. Osman el-Harbî, 198
Yahyâ b. Sellâm el-Basrî, 294
Yahyâ b. Süleyman el-Kureşî, 387
Yahyâ b. Süleyman b. Nadle, 294
Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, 295
Yahyâ b. Yemân, 295
Ya‘kûb b. Abdirrahman el-Cessâs, 198

Ya‘kûb b. Humeyd, 330
Ya‘kûb b. Muhammed ez-Zührî, 199
Ya‘kûb el-Kummî, 198
Yezîd b. Abdillâh b. Husayfe, 199
Yezîd b. Abdirrahman ed-Dâlânî, 347
Yezîd b. Ebân, 331
Yezîd b. Ebî Mâlik, 199
Yezîd b. Hayyân, 348
Yezîd b. Rebîa, 331
Yezîd b. Yûsuf es-San‘ânî, 332
Yûnus b. Ebî İshak es-Sebîl, 338
Yûnus b. Hâris, 332
Yûnus b. Nâfi‘, 296
Yûsuf b. Atıyye es-Saffâr, 296
Yûsuf b. Hâlid es-Semtî, 200
Yûsuf b. Meymûn, 297
Yûsuf b. Muhammed b. Münkedir, 201
Yûsuf b. Sevr, 201
Zâfir b. Süleyman, 298
Zâzân el-Kindî, 298
Zekerıyyâ b. Yahyâ (Ebû’s-Sükeyn), 299
Zem‘a b. Sâlih, 348
Zeyd b. Hubâb, 349
Zibrikân b. Abdillâh, 411
Ziyâd b. Abdillâh el-Bekkâî, 299
Ziyâd b. Ebî Hassân, 202
Ziyâd b. Ebî Ziyâd, 202
Züheyr b. Muhammed, 399